ފިޤްހުއްސުންނާ

އައްސައްޔިދު ސާބިޤް

ދިހަވަނަ ބައި

ބައްޔުވުން 2

ތަރުޖަމާ: އަޙްމަދު ފާރޫޤް މުޙައްމަދު

މިނިސްޓްރީ އޮފް އިސްލާމިކް އެފެއާޒް
މާލެ - ދިވެހިރާއްޖެ

ފިޤްހުއްސުންނާ އައްސައްޔިދު ސާބިޤް ދިހަވަނަ ބައި ބައްޔުވުން 2

މިނިސްޓްރީ އޮފް އިސްލާމިކް އެފެއާޒް
މާލެ - ދިވެހިރާއްޖެ

بسم الله الرحمن الرحيم

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ ހަރަމްފުޅު

މައްކާގެ ހަރަމްފުޅުގެ ސަރަހައްދުން ޝިކާރަކުރުމާއި، ގަސްކެނޑުން ނުވަތަ އުފުރުން ހަރާމްވެގެންވާފަދައިން، އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ ހަރަމްފުޅުގެ ސަރަހައްދުގެ ތެރޭގައިވެސް އެ ކަންކަން ކުރުމަކީ ހަރާމްވެގެންވާ ކަމެކެވެ.

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: {إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي حَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا، لَا يُقْطَعُ عِضَاهُهَا، وَلَا يُصَادُ صَيْدُهَا.} (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ހަމަކަށަވަރުން، މައްކާގެ ހަރަމްފުޅަކީ ހުރުމަތްތެރިވެގެންވާ ތަނެއްކަމުގައި އިބްރާހީމުގެފާނުވަނީ، ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އަދި ހަމަކަށަވަރުން، އަލްމަދީނާގެ ދެފަރާތުގައިވާ ލާބަތައިންގެ ދެމެދުގައިވާ ސަރަހައްދަކީ އަލްމަދީނާގެ ހަރަމްފުޅުކަމުގައި ތިމަންކަލޭގެފާނު ކަނޑައަޅުއްވައިފީމެވެ. އެ ދެމެދުގައި އެއްވެސް ގަހެއްގެ ކަށްޓެއްވިޔަސް ނުއުފުރާ ނިކަމެވެ. އަދި އޭގެ ޝިކާރައެއްވެސް ނުކުރާނިކަމެވެ.}

---

[1] **مُسْلِمُ** بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري. (1412هـ 1991م). **المسند الصحيح المختصر لمسلم** (ط1). محمد فؤاد عبد الباقي (تحقيق). عيسى البابي الحلبي وشركاه: دار إحياء الكتب العربية، بيروت: دار الكتب العلمية، **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، وَدُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ فِيهَا بِالْبَرَكَةِ، وَبَيَانِ تَحْرِيمِهَا، وَتَحْرِيمِ صَيْدِهَا وَشَجَرِهَا، وَبَيَانِ حُدُودِ حَرَمِهَا**، برقم: 458 - (1362). ج 2. ص 992.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަލީގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَلِيٍّ ﵁، فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: {لَايُخْتَلَى خَلَاهَا، وَلَا يُنَفَّرُ صَيدُهَا، وَلَا يُلْتَقَطُ لُقْطَتُهَا إِلَّا لِمَن أَشَادَ بِهَا، وَلَا يَصْلُحُ لِرَجُلٍ أَنْ يَحْمِلَ فِيهَا السِّلَاحَ لِقِتَالٍ، وَلَا يَصْلُحُ أَنْ يَقْطَعَ مِنْهَا شَجَرَةٌ إِلَّا أَن يَعْلِفَ رَجُلٌ بَعِيرَهُ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَأَحْمَدُ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަލީގެފާނުގެ އަރިހުން މި މައުޟޫޢުގައި (އެބަހީ: އަލްމަދީނާގެ ޙަރަމްފުޅު ކަނޑައެޅުއްވުމުގެ މައުޟޫޢުގައި) ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙަދީޘް ކުރެއްވިއެވެ. {އެ ރަށުގެ (އެބަހީ: އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ) [illegible] ކަނޑައިގެން ނުވާހުރިކަމެވެ. އަދި އެ ރަށުގައި [illegible] [illegible] ބިރުގަންނަވައި [illegible]. އަދި އެ ރަށުގެ ބިންމައްޗަށް ވެއްޓިފައިވާ އެއްޗެއްވިޔަސް ނަގައިގެން ނުވާހުރިކަމެވެ. އެ އެއްޗެއް [illegible] [illegible] އަންގައި (އޭގެ ވެރިޔާއަށް) [illegible] ގަސްދުކުރާމީހަކު [illegible]. [illegible] ހަނގުރާމަކުރުމަށްޓަކައި އެ ރަށުގައި ހަތިޔާރު އުފުލައިގެން އުޅުމަކީ އެއްވެސް [illegible] ހުއްދަވެގެންވާ ކަމެއްނޫނެވެ. އަދި އެ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ކާން ދިނުމަށްޓަކައިގެން [illegible] އެ ރަށުން ގަހެއް [illegible] [illegible] ކުރުން ހުއްދަވެގެންވާ ކަމެއްނޫނެވެ.}

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، سليمان بن الأشعث السجستاني. (1430هـ/2009م). **سنن أبي داود** (ط1). شعَيب الأرنؤوط و محَمَّد كامِل قره بللي (تحقيق). دمشق: دار الرسالة العالمية، **كتاب المناسك، باب في تحريم المدينة، برقم:** (2035). ج 3. ص 380. ، وَ **ابن حنبل**، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني. (1420هـ 1999م). **مسند أحمد بن حنبل** (ط 2). شعيب الأرنؤوط وآخرون (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة، **برقم:** (959). ج 2. ص 267.

އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމުގެ އިއްތިފާޤުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. {الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ.} {އަލްމަދީނާގެ ޙަރަމަކީ، ޢައިރު ފަރުބަދައާއި، ޘައުރު ފަރުބަދައާ ދެމެދުގައިވާ ތަނެވެ.} [1]

---

[1] (ނޯޓް: ދިރާސާގައި މުއައްލިފު އިސްތިޢާނަތް ކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘް ތިރީގައިލިޔެފައި އެވަނީއެވެ. عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ ﵁: مَا عِنْدَنَا كِتَابٌ نَقْرَؤُهُ إِلَّا كِتَابَ اللَّهِ غَيْرَ هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، قَالَ: فَأَخْرَجَهَا، فَإِذَا فِيهَا أَشْيَاءُ مِنَ الجِرَاحَاتِ، وَأَسْنَانِ الإِبِلِ، قَالَ: وَفِيهَا: {الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى ثَوْرٍ، فَمَنْ أَحْدَثَ فِيهَا حَدَثًا، أَوْ آوَى مُحْدِثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ يَوْمَ القِيَامَةِ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ، وَمَنْ وَالَى قَوْمًا بِغَيْرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ يَوْمَ القِيَامَةِ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ، يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ، فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ يَوْمَ القِيَامَةِ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَأَحْمَدُ)

الْبُخَارِيُّ، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة. (1312هـ). **الجامع المسند الصحيح للبخاري** ، مصورة من نسخة طبع في 1312هـ في المطبعة الكبرى الأميرية بولاق (ط 1). محمد زهير بن ناصر الناصر (تحقيق). بيروت: دار طوق النجاة، **كتاب فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ، بَابُ حَرَمِ الْمَدِينَةِ، برقم:** (1870). ج 3. ص 20. ، **وَ فِي كِتَابِ الجِزْيَةِ، بَابٌ: ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَجِوَارُهُمْ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ، برقم:** (3172). ج 4. ص 100. ، **وَ فِي بَابِ إِثْمِ مَنْ عَاهَدَ ثُمَّ غَدَرَ، برقم:** (3179). ج 4. ص 102. ، **وَ فِي كِتَابِ الفَرَائِضِ، بَابُ إِثْمِ مَنْ تَبَرَّأَ مِنْ مَوَالِيهِ، برقم:** (6755). 8. ص 154. ، **وَ فِي كِتَابِ الاِعْتِصَامِ بِالكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ التَّعَمُّقِ وَالتَّنَازُعِ فِي العِلْمِ، وَالغُلُوِّ فِي الدِّينِ وَالبِدَعِ، برقم:** (7300). ج 9. ص 97.، **وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ،** مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، وَدُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ فِيهَا بِالْبَرَكَةِ، وَبَيَانِ تَحْرِيمِهَا، وَتَحْرِيمِ صَيْدِهَا وَشَجَرِهَا، وَبَيَانِ حُدُودِ حَرَمِهَا، برقم:** 467 - (1370). ج 2. ص 994. ، **وَ فِي كِتَابُ الْعِتْقِ، بَابُ تَحْرِيمِ تَوَلِّي الْعَتِيقِ غَيْرَ مَوَالِيهِ، برقم:** 20 - (1370). ج 2. ص 1147. ، **وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ،** مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب في تحريم المدينة، برقم:** (2034). ج 3. ص 378. ، **وَ التِّرْمِذِيُّ،** محمد بن عيسى. (ما بين 1388هـ 1975م). **الجامع الصحيح سنن الترمذي** (ط2). أحمد شاكر و إبرهيم عطوه عوض (تحقيق). مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، **كِتَابُ الْوَلَاءِ وَالْهِبَةِ، بَابُ مَا جَاءَ فِيمَن تَوَلَّى غَيرَ مَوَالِيهِ أَو ادَّعَى إِلَى غَيرِ أَبِيهِ، برقم:** (2127). ج 4. ص 438. ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ،** مرجع سابق: **برقم:** (615). ج 2. ص 51. **و برقم:** (1037). ج 2. ص 304.

މާނައީ: “(ތާބިޢުއްތާބިޢީންގެތެރޭގައި ހިމެނިވަޑައިގަންނަވާ ބޮޑު ކަމުގައިވާ އިބްރާހީމް ތައިމީ، އޭނާގެ ބައްޕަ، ތާބިޢީ ބޭފުޅަކު ކަމުގައިވާ ޔަޒީދު ބިން ޝަރީކު (އަތްތައިމީ) ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވައިފައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތް ﷲ އެ ކަލޭގެފާނަށް ރުހިވޮޑިގެންވާނޭވެ، ޢަލީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ﷲ ގެ ފޮތާއި، (ލިޔެކިޔުންތަކެއް) މި ޞަޙީފާ ފިޔަވައި މުޞްޙަފުން ފިޔަވައި އެހެން ފޮތެއް އަޅުގަނޑުމެންގެ ގާތުގައި ނެތެވެ. (ޞަޙީފާ ބުނު ސަޙީފާ) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަރުދާސް އެ ކަލޭގެފާނު ނެރުއްވިއެވެ. (އޭރުން ރިވާޔަތްތަކެއްގައިވެސް، އެ ކަރުދާހު އޮންނަނީ ޒަޚަމްތަކުގެ ކަފާރާތާއި އަޙްކާމުތަކާއި (ޖަމަލުތަކުގެ) ދިޔަތުގެ ގޮތުގައި ދައްކަންޖެހޭ މިންވަރުތަކުގެ ބަޔާންތައް، ޖަމަލުތަކުގެ ޢުމުރުތަކާއި ގޮތުގެ ބަޔާންތަކެވެ. (ޞަޙީފާ ބުނު ސަޙީފާ) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ސަޙީފާގައި އަރިވެސް ވެއެވެ. އަލްމަދީނާގެ ޙަރަމަކީ، ޢައިރު ފަރުބަދައާއި، ޘައުރު ފަރުބަދައާ ދެމެދުގައިވާ ތަނެވެ. އެ ތަނުގައި ކުށެއް ކުރައްވައިފި މީހާ، ނުވަތަ ކުށްވެރިޔަކަށް ހިމާޔަތްދީފި މީހާ (ދަންނާށެވެ!) އެ މީހަކަށް ﷲ ގެ ލަޢުނަތާއި، މަލާއިކަތުންގެ ލަޢުނަތާއި، އެންމެހައި މީސްތަކުންގެ ލަޢުނަތް ލިބިގެންވެއެވެ. ގިޔާމަތް ދުވަހު ފަރުޟު ޢަމަލެއް ނުވަތަ ނަފިލަ ޢަމަލެއް (އެބަހީ: އޭނާގެ ސުންނަތާއި ފަރުޟު) ޤަބޫލު ނުކުރައްވާނެއެވެ.އަދި އެ =

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. [1] عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، قَالَ: "حَرَّمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَا بَيْنَ لَابَتَيِ الْمَدِينَةِ، وَجَعَلَ اثْنَيْ عَشَرَ مِيلًا حَوْلَ الْمَدِينَةِ حِمًى." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [2] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ވަނީ، އަލްމަދީނާގެ ދެބަބައިންގެ ދެމެދުގައިވާ ސަރަޙައްދަކީ އަލްމަދީނާގެ ޙަރަމްތެރިކަމުގައި ކަނޑައަޅުއްވައި ޙުރުމަތްތެރިކުރައްވާފައެވެ. އަދި އަލްމަދީނާގެ ވަށައިގެން ބާރަ މޭލުގެ ސަރަޙައްދަކީ، ހިމާޔަތްކުރެވި ރައްކާތެރި ކުރެވިގެންވާ ސަރަޙައްދެއްކަމުގައި އެކަލޭގެފާނު ލެއްވިއެވެ.”

ޙަދީޘްގައިވާ "اللَّابَتَانِ" އަކީ، "اللَّابَةُ" މި ބަހުގެ ދެ އެއްޗަކަށް ބޭނުންކުރާ ބަހެކެވެ. "اللَّابَةُ" ގެ މާނައަކީ، "الْحَرَّةُ" އެވެ. އެއީ، ކަޅުކުލައިގެ ހިލައިން ކިޔާނަވާކަށެވެ.

= މިހެއްގެ ސާރިބުންގެ ހުއްދައާންލައި އެހެން ބަޔަކު މީހުންނަށް ނިސްބަތްވި ގުޅުންހުރި ކޮޅުމުޑާރަކީ މިހާ (ދަންނާށެވެ!) އެ މީހަކަށް ﷲ ގެ ލަޢުނަތާއި، މަލާއިކަތުންގެ ލަޢުނަތާއި، އެންމެހައި މީސްތަކުންގެ ލަޢުނަތް ލިބިގެންވެއެވެ. އަދި ޤިޔާމަތުގައި އަޅުކަމެއް ނުވަތަ ސުންނަތް އަޅުކަމެއްވިޔަސް ޤަބޫލުކުރެއްވުމެއް ނުކުރައްވާ ހުށީއެވެ. އަދި މުސްލިމުންނަށް (އެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔަކަށް ހިމާޔަތްދިނުމާއި ރައްކާތެރިކަން ދިނުމުގައި ކަންކަމުގައި) އެކަކާއި އެއްބަސްކަމެވެ. އެއްބަސްވުންކަމަކީ އެންމެ ދެރަ ނިކަމެތި މީހާގެ ބައްދަލުވުމެއް ހިމާޔަތްކުރުމުގައި އެ އެންމެންނަށް އެކަކުގެ ބަރާބަރު ކަމެވެ. ފަހެ، މުސްލިމަކު އަނެކަކަށްދިން ރައްކާތެރިކަން ނިކުމެގެންފި މީހާ (ދަންނާށެވެ!) އެ މީހަކަށް ﷲ ގެ ލަޢުނަތާއި، މަލާއިކަތުންގެ ލަޢުނަތާއި، އެންމެހައި މީސްތަކުންގެ ލަޢުނަތް ލިބިގެންވެއެވެ. އަދި ޤިޔާމަތުގައި އަޅުކަމެއް ނުވަތަ ސުންނަތް އަޅުކަމެއްވިޔަސް ޤަބޫލުކުރެއްވުމެއް ނުކުރައްވާ ހުށީއެވެ.} ނޯޓް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

[1] (ނޯޓް: އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނުވި ޙަދީޘް އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘާ ލަފްޒުތަކުގެ ކުރިން އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި އިބާރާތް ލަފްޒުތަކުގައި ތަފާތު ވިސްނަކަން ފެނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް، އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ލަފްޒުތަކުގައި ބާރަ މޭލުގެ ސަރަޙައްދު ބަޔާންކުރެއްވި ވާހަކަ ނުހިމެނެއެވެ. އެ ޙަދީޘް ވަނީ އެ ގޮތަށެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ ، قَالَ: {حُرِّمَ مَا بَيْنَ لَابَتَيِ الْمَدِينَةِ عَلَى لِسَانِي.} رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ، بَابُ حَرَمِ الْمَدِينَةِ، برقم: (1869). ج 3. ص 20. މާނައީ:“އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލުﷲ ﷺ ވިދާޅުވިއެވެ. {އަލްމަދީނާގެ ދެ ބަބައިންގެ ދެމެދުގައިވާ ސަރަޙައްދު މިއަޅުގަނޑުގެ ދުލުން ޙަރާމްކުރެވިގެންވެއެވެ.} ނޯޓް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

[2] مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، وَدُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ فِيهَا بِالْبَرَكَةِ، وَبَيَانِ تَحْرِيمِهَا، وَتَحْرِيمِ صَيْدِهَا، وَشَجَرِهَا، وَبَيَانِ حُدُودِ حَرَمِهَا، برقم: 472 - (1372). ج 2. ص 1000.

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާ އޮންނަނީ، ކަޅުކުލައިގެ ދެ ހިލަފުށީގެ ނުވަތަ ދެ ހަރްރަތުގެ ދެމެދުގައެވެ. އެއީ، އިރުމަތީ ފަރާތުގައިވާ ހަރްރާއި، ހުޅަނގު ފަރާތުގައިވާ ހަރްރާއެވެ.

މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ވަނީ، އަލްމަދީނާގެ ވަށައިގެންވާ ބާރަ މޭލުގެ ސަރަހައްދަކީ އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ ހަރަމްޙުދޫދުކަމުގައި ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އެއީ، ޢައިރު ފަރުބަދައިން ފެށިގެން ޘައުރު ފަރުބަދައާ ހަމައަށްވާ ސަރަހައްދެވެ. ޢައިރު ފަރުބަދައަކީ (އަލްމަދީނާގެ އަހުލުވެރިންގެ) މީޤާތާ ކައިރިގައިހުންނަ ފަރުބަދައެކެވެ. ޘައުރު ފަރުބަދައަކީ، އުތުރުފަރާތުން އުޙުދު ފަރުބަދައިގެ ކައިރިގައިހުންނަ ފަރުބަދައަކަށް ކިޔާ ނަމެކެވެ.

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ އަހުލުވެރިން ދަނޑުގައި ފަސްގަނޑުޖެހުމަށް ބޭނުންކުރާ އާލާތާއި، އެބައިމީހުންގެ ސަވާރީގައި ބޭނުންކުރާ އާލާތްތައް ހެދުމަށް އެ ރަށުގެ ގަސްކެނޑުމަށް ރަސޫލު اللهِ ﷺ އެބައިމީހުންނަށް ހުއްދަދެއްވާފައިވެއެވެ. ހަމައެފަދައިން ކޮންމެހެން ބޭނުންވާ ކަންކަމަށްޓަކައި އެއާނުލައި އެބައިމީހުންގެ ދިރިއުޅުން [illegible] [illegible] ކާންދިނުންފަދަ ކަންކަމަށް ވިނައާއި ގަސްކެނޑުން ހުއްދަކުރެއްވިއެވެ.

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަޙްމަދާއި، [illegible] [illegible] [illegible] ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: {مَثَلُ الْمَدِينَةِ كَالْكِيرِ، وَحَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، وَأَنَا أُحَرِّمُ الْمَدِينَةَ، وَهِيَ كَمَكَّةَ حَرَامٌ مَا بَيْنَ حَرَّتَيْهَا، وَحِمَاهَا كُلُّهَا، لَا يُقْطَعُ مِنْهَا شَجَرَةٌ إِلَّا أَن يَعْلِفَ رَجُلٌ مِنْهَا، وَلَا يَقْرَبُهَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ الطَّاعُونُ، وَلَا الدَّجَّالُ، وَالْمَلَائِكَةُ

يَحْرُسُونَهَا عَلَى أَنْقَابِهَا وَأَبْوَابِهَا.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ) [1] މާނައީ: "އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ ޚަބަރުދެއްވިއީ މިމަންނާ އަޅުއްސަވިމެވެ. ޚަބަރުދެއްވިއެވެ. {އަލްމަދީނާގެ މަސީޙު ދައްޖާލު ދޮރުތަކާއި މިސްކިތެވެ. (މާނައީ: ދައްޖާލު މަދީނާ ގެންނާނަމަކާ ކޮންމެ ދޮރެއްގައި މަލާއިކަތުން ދޮރުޓަކާ ރަނގަޅުކޮށްގެން ތިބޭނެއެވެ، އެތި ދަނޑި ކަޑުކުރުން، ގާސިލުވެގެން ނުވާނެ މަގުން އެ ދޮރުން ބޭރުކުރާނެ ދަރުކުރާނެ ދޮރުތަކެވެ.) އަދި އިބްނުޙަޖަރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ، މަދީނާ ބަރަކާތް ކުރައްވާފައެވެ. އަދި ހަމަކަށަވަރުން، މިމަންނާލެއްވުން އަލްމަދީނާގެ ބޮޑުމަގުތަކުން ކުރުގައި އަލްއިސްލާމުގެ ފަރާތުން ބަރަކާތް ލިބުނުފަޅިއެވެ. އެއީ، މަންކާއެކާ އެއްފަދަޔިން އެ ރަށުގެ ދަރު ބަދަލުގެ ދަރުތަކުގައި ސަރަހައްދު ބޮޑުމަގުތަކުގެންފާ ރަށްކާވެ. އެ މިހާރުގެ ނަސްރުސޫޤުޔަށް ކަނޑިނޑުމަށް ދެއްވާ އެ ރަށުން ގެއްލެނިކަށެއް ނުވާނެވެ. އަދި ﷲ ރުއްސެވިއްޔާ އެ ރަށަށް ޖާސްނުގެ މަލާއިކަތުން ނުވަދެވޭނެއެވެ. އަދި އެ ރަށަށް ދަރުޖާލަށް ނުވަދެވޭނެއެވެ. އެހެން، އެ ރަށަށް މަދުވަންއަންނަ ކަންމު ދިމާއެއްގައި މަލާއިކަތުން ތިއްބަވައި، އެ ރަށް ރައްކާތެރިކޮށްދެއްވެއެވެ.}

މި ރިވާޔަތް، މަލާކާގެ ރައްކާތެރިކަމުގެ ރިވާޔާ ހަމައެކަނި ރިވާކޮށްފާ. އެހެން، މަލާކާގެ އަރުވާލާންނަށް އެބަހެއްޓުމުގެ ކަންކަމަށް ބާރުނާވާ ތަކުގެ ދިރޫން މަގެ ތަނަވަސްކުރިއެވެ. އެހެންކަމުން އަލުވައިންނަށް އެބަހެއްޓުމުގެ ކަންކަމަށް ބާރުނާވާ ތަކުގެ ދިރޫން އެހެން މަގެއް ނުވާއެވެ.

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (15233). ج 23. ص 393. (ޝަރަޙް: ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠްގެ ބަޔާންކުރުމުގައި ބަޔާންކުރެވިފައިވާ ރިވާޔަތެވެ. މި ޙަދީޘް މުސްލިމް ބަޔާންކުރި އެފަދައިން ރިވާކޮށްފައެވެ. ދަރަޖަ ކަމުގައި ނޫނިއްޔާ ނިސްބަތްކުރާ އެ ވަކި، ޝުޢައިބު ރިވާޔަތްކުރާ ޙަދީޘެވެ. އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ ޝުސްނަދުގައި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންނާ ސަނަދު ޞަޙީޙް ހަމައެކަނި ޝަރުޠުތަކުގައި ޝުޢައިބު ރިވާޔަތްކުރާ އަލްބުޚާރީގެ ކަތެ ޞަޙީޙެވެ. ޝަރަޙް ނިމުނީ "ޝުޢައިބުނި")

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ ހަރަމްފުޅުގެ ސިފަތަކުތެރެއިން، ގަސްކެނޑުމުގައި، އެ ކަންކަމުގެ ތަޖާއް ނުވަތަ ބަދަލު ދިރުމުގައި ނުވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެ ހަދިޔާތަކުގައި ކާނީ މިހާރު ފާހަގަކުރެވޭނެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމް ރިވާކުރައްވައިފައިވެއެވެ. عَنْ أَنَسٍ ﵁، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مِنْ كَذَا إِلَى كَذَا، لَا يُقْطَعُ شَجَرُهَا، وَلَا يُحْدَثُ فِيهَا حَدَثٌ، مَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންފުޅުކުރެއްވިއެވެ. {އަލްމަދީނާއަކީ އެތަނުން މިތަނަށް ސަރަޙައްދުގެ ތެރެއެވެ (އެބަހީ: އިރުމަތީފަރާތުގެ ހައްރާއާއި، ހުޅަނގުފަރާތުގެ ހައްރާއާ ދެމެދުގައިވާ ސަރަޙައްދު) ހުރުމަތްތެރިވެގެންވާ ހަރަމެކެވެ. އެ ހަރަމުގެ ގަސް ނުކެނޑޭނެއެވެ. އަދި އެ ހަރަމުގައި ބިދުޢައެއް ނުފެއްދޭނެއެވެ. އެ ހަރަމުގައި ބިދުޢައެއް ފެއްދިއްޔާ މީހާ (ދަންނައެވެ!) އެ މީހެއްގެ މައްޗަށް ﷲގެ ލަޢުނަތާއި، މަލާއިކަތުންގެ ލަޢުނަތާއި، އަދިހަމަ މިސްކީނުންގެ ލަޢުނަތް ހުންނާނެއެވެ.}

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގައި ކަނޑާފައިވާ ގަހެއްގެ ބަދަލު މިހާރުވެސް ދިރުމެއް މިހާރު، އެ ނުވަތަ ބޭނުމަށް ހުއްދަކުރެއްވެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވި ސަޢުދު ބިން އަބީވައްޤާސްގެފާނުގެ

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كتاب فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ، بَابُ حَرَمِ الْمَدِينَةِ، برقم: (1867). ج 3. ص 20. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، وَدُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ فِيهَا بِالْبَرَكَةِ، وَبَيَانِ تَحْرِيمِهَا، وَتَحْرِيمِ صَيْدِهَا وَشَجَرِهَا، وَبَيَانِ حُدُودِ حَرَمِهَا، برقم: 463 - (1366). ج 2. ص 994.

(**ނޯޓް:** މުޢައްލިފު ވިދާޅުވެފައިވަނީ، މިއީ، އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ބަސްފުޅެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަލްއިމާމު މުސްލިމްވެސް އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން މި ބަސްފުޅު ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، "أَنَّ سَعْدًا رَكِبَ إِلَى قَصْرِهِ بِالْعَقِيقِ، فَوَجَدَ عَبْدًا يَقْطَعُ شَجَرًا، أَوْ يَخْبِطُهُ، فَسَلَبَهُ، فَلَمَّا رَجَعَ سَعْدٌ، جَاءَهُ أَهْلُ الْعَبْدِ، فَكَلَّمُوهُ أَنْ يَرُدَّ عَلَى غُلَامِهِمْ مَا أَخَذَ مِنْ غُلَامِهِمْ أَوْ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ: مَعَاذَ اللهِ أَنْ أَرُدَّ شَيْئًا نَفَّلَنِيهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ، وَأَبَى أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهِمْ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: “(ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްކުރައްވާށި) ޢާމިރު ބުން ސަޢުދު، (އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ) މާތް اللهُ އެ ކަލޭގެފާނަށް ރުހިވޮޑިގެންވާށި ސަޢުދު ބުން އަބީވައްޤާޞްގެ އަރިހުން ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. (ޢާމިރު ވިދާޅުވިއެވެ.) ހަމަކަނޑަވަރުން، (އަލްމަދީނާއާ ކައިރީގައިވާ އަލްޢަޤީޤުވާދީގައި ހުންނަ ސަޢުދުގެފާނުގެ ގަޞްރަށް ވަޑައިގެންނެވުމަށް އެ ކަލޭގެފާނު ސަވާރުވެވަޑައިގަތެވެ. (ވަޑައިގެން މަގުމަތީގައި) އަޅުންކަލަކު ދިރުކަ ގަހެއްގެ ގަސްތައް ކަނޑާނީ ނުވަތަ ފަތްތަކަށް ބިންނާލީ އެ ކަލޭގެފާނު ދުށުވަޑައިގަތެވެ. ފަހެ، އޭނާ އެ ކުރި ކަންތަކުގެ ބަދަލުގައި (ހެދުންފޮތިވެސް ހިމެނޭގޮތަށް ބޭރުގައި ލައިފައި ހުރި) އޭނާގެ ހުރިހާ އެ ކަލޭގެފާނު އަތުލައްވައިފިއެވެ. (ޢާމިރު ވިދާޅުވިއެވެ.) ފަހެ، ސަޢުދުގެފާނު އެނބުރި ވަޑައިގެންނެވުމުން، އެ އަޅުގެ ސާހިބުން އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށްއައިސް އެބައިމީހުންގެ އަޅު ކައްޗާގެ އަތުން އެ ކަލޭގެފާނު އަތުލެއްވި ތަކެތި އެ އަޅާއަށް ރައްދުކޮށްދެއްވުމަށް ބަލައި އެބައިމީހުންނާ ވާހަކަދެއްކެވިއެވެ. އެދި އެ ކަލޭގެފާނަށް ދަންނަވައިފިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އިނގޭތޯ އެއްވެސް ކަމެއްގައި ރަސޫލު اللهِ ﷺ ނަފަލްކަމުގައި ދެއްވި ތަކެތި ރައްދުކޮށްދިނުމަކީ އަހަރެން ދުރުވުމަށް ބޭނުންވާ ކަމެކެވެ. اللهُގެ ރަސޫލުގެފާނު ރައްދުކޮށްދެއްވާނުލައި އަހަރެން ކުރަނީ އިސްވެ ދެއްކެވި ކަމެވެ. އަދި އެބައިމީހުންނަށް އެ ތަކެތި އަނބުރާ ދެއްވުމަށް އެ ކަލޭގެފާނު ދެކޮޅުހައްދަވައިފިއެވެ.“

އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމުލް ޙާކިމު [2] ރިވާކުރައްވައި، ޞައްޙަ

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، وَدُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ فِيهَا بِالْبَرَكَةِ، وَبَيَانِ تَحْرِيمِهَا، وَتَحْرِيمِ صَيْدِهَا وَشَجَرِهَا، وَبَيَانِ حُدُودِ حَرَمِهَا، برقم: 461 - (1364). ج 2. ص 993.

[2] (**ނޯޓް:** މި ރިވާޔަތް އަލްޙާކިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް މުޢައްލިފު ވިދާޅުވެފައި ވީނަމަވެސް އަލްޙާކިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަކަށް ނުފެނުނެވެ. އަދި އަލްޙާކިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް ހަދީޘް ރިވާކުރެއްވި އަދި ހަދީޘްތަކުގެ ތަޚްރީޖްކުރައްވާ އެހެން އެއްވެސް އިލްމުވެރިއަކު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާކަމަކަށްވެސް ނުފެނުނެވެ.

ޙަދީޘެއް ކަމުގައި އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: رَأَيْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ ؓ، أَخَذَ رَجُلًا يَصِيدُ فِي حَرَمِ الْمَدِينَةِ الَّذِي حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَسَلَبَهُ ثِيَابَهُ، فَجَاءَ مَوَالِيهِ فَكَلَّمُوهُ فِيهِ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حَرَّمَ هَذَا الْحَرَمَ، وَقَالَ: {مَنْ أَخَذَ أَحَدًا يَصِيدُ فِيهِ، فَلْيَسْلُبْهُ ثِيَابَهُ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ وَاللَّفْظُ لَهُ، وَأَحْمَدُ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސުލައިމާން ބިން އަބީ ޢަބްދިاللهِގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙުރުމަތްތެރިކުރައްވާފައިވާ އަލްމަދީނާގެ ޙަރަމުގެ ސަރަޙައްދުގައި އެއްޗަކު ސުއްވަރަން ކުރަމުންދިޔަ މީހަކު، އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވި ސަޢުދު ބިން އަބީވައްޤާޞް ދެކުން ހިފަހައްޓަވައި މީހާގެ ދުރުކުރައްވިއެވެ. ދެން، އެ ކަލޭގެފާނު އޭނާގެ ހެދުން އޭނާގެ އަތުން އަތުލެއްވިއެވެ. ދެން، އޭނާގެ ސާހިބުން އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް އައެވެ. އަދި އޭނާއާ ބެހޭގޮތުން އެދިވަޑައިގެން އެ ކަލޭގެފާނާ ވާހަކަދެއްކިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ވަނީ މި ޙަރަމްފުޅުގެ ޙުރުމަތްތެރިކަން ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އެ ތަނުގައި (އެބަހީ: އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ ޙަރަމްފުޅުގެ ސަރަޙައްދުގައި) އެއްވެސް މީހަކު ޝިކާރަ ކުރަނިކޮށް ތިބައިން މީހަކަށް ފެނިއްޖެނަމަ، އެ މީހަކު ހިފަހައްޓައި،

ޞަޙީޙުއްސުނަނުގައި މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ "مَنْ رَأَيْتُمُوهُ يَصِيدُ فِيهِ شَيْئًا فَلَكُمْ سَلَبُهُ" މި ޢިބާރާތުން އެ މިންވަރެވެ. މިއީ، މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި އެއްވެސް ބޭކަލެއްގެ ފޮތުގައިވާ ޢިބާރާތެއް ނޫނެވެ. ޢިލްމީ ކޮޅުން، އައްޝަންޤީޠީ މުޙައްމަދު އަލްއަމީން އައްޝަންޤީޠީ، އަލްމާލިކީ، 1393ހ. އޭނާ ތައުލީފުކުރައްވާފައިވާ “އަޟްވާއުލް ބަޔާން” މި ނަންދީފައިވާ ތަފްސީރުގައި މި ޢިބާރާތުން ޙަދީޘް ތަޚްރީޖްކޮށްފައިވާކަމަށް ފެނެއެވެ. ދެކަމަ ދަރަފުލިތައްވި އައްސަޢުދީގެ ސާބިޤު އަލްމާލިކީ 1420ހ. މި ޙަދީޘް ނަންގަވާފައިވަނީ، އެ ފޮތުން ކަމަށްވެއެވެ. އެހެނީ، އަލްބާނީ މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައި ސަޙީޙް ޙަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވާކަމުގައި އައްޝަންޤީޠީ ވިދާޅުވެފައިވާތީއެވެ. “އަޟްވާއުލްބަޔާން” ބައްލަވާ! الشَنقيطِيُّ، محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر الجكني (1440هـ 1980م). أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، (ط 2). دار عالم الفوائد، ج 2. ص 195. މި ތަޚްރީޖުގައި ޙަދީޘް އެނގެނީ އެވަނީ އަލްމުސްނަދުގެ ސުނަނުގައި ވަކިކުރެވެ. ނޯޓު ނަމްބަރު “ފުޓުނޯޓު”)

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب في تحريم المدينة، برقم: (2037). ج 3. ص 381. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (1460). ج 3. ص 63. ، وَ البَيهَقِيُّ، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1424هـ-2003م). السنن الكبرى للبيهقي (ط 2). محمد عبد القادر عطا (تحقيق). بيروت: دار الكتب العلمية، كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَا وَرَدَ فِي سَلْبِ مَنْ قَطَعَ مِنْ شَجَرِ حَرَمِ الْمَدِينَةِ أَوْ أَصَابَ فِيهِ صَيْدًا، برقم: (9976). ج 5. ص 327.

އާންމުގެ ހެދުން އަމުދާހުރިކަމެވެ.} (މިޢާނަގައި މިވަނީ، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ނަޤުލުކޮށްފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ.)

ދުނިޔޭގެ އެހެންތަނެއްގައި އިތުރު ޙަރަމްފުޅެއް ވޭނެއްތެވެ؟

އަލްއިމާމު އިބްނުތައިމިއްޔާ ރަޙިމަހު ﷲ ވިދާޅުވެއްޖެއެވެ. ”މައްކާއާއި މަދީނާގެ ޙަރަމްފުޅު ފިޔަވައި، ދުނިޔޭގެ އެހެން އެއްވެސް ތަނެއްގައި ޙަރަމްފުޅެއް ނުވެއެވެ. އެއީ، ބައިތުލްމަޤްދިސް ނުވަތަ އެހެން ތަނެއްގައި ވިޔަސްވެއެވެ. މި ދެ ޙަރަމްފުޅު ފިޔަވައި އެހެން އެއްވެސް ތަނަކަށް ޙަރަމްފުޅޭ ނުކިޔޭނެކަމީ މުސްލިމު އިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވާ ކަމެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު ބައެއްމީހުން ޤުދުސްގެ ޙަރަމްފުޅާ ނުވަތަ އަލްޚަލީލުގެ ޙަރަމްފުޅޭ ބުނާ ބުނުމަކީ ޖާހިލު، ކަންތައް ނުދަންނަ މީސްތަކުން ބުނެއެވެ. މައްކާގެ ޙަރަމްފުޅަކީ އެއީ ޙުރުމަތްތެރިކުރެވިފައިވާ ތަނެއްކަމާމެދު އިލްމުވެރިން އިޖްމާޢުވެފައިވާ ކަމެކެވެ. އިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުންގެ އަރިހުގައި އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާވެސް ޙުރުމަތްތެރިކުރެވިފައިވާ ޙަރަމްފުޅެއްކަމުގައި ބެލެވިގެންވާ ކަމެކެވެ. މި މައްސަލައިގައި އައިސްފައިވާ މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އެތަކެއް ޙަދީޘް ބަސްފުޅުތަކުންވެސް އެ ކަން އެނގިގެންވެއެވެ.

ޠާއިފުގައިވާ ”ވުޖާ“ އޭ ނަމަކަށް ކިޔައިގެންވާ ވާދީއަކީ، ޙަރަމްފުޅެއްކަމަށް އިލްމުވެރިންކުރެ ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވާ ވިދާޅުވުމެއް ފިޔަވައި، މިންވަރަ ޙަރަމްފުޅެއް ނޫނޭ ކަމާމެދު މުސްލިމުންގެ މެދުގައި ކުޑަވެސް ޚިލާފެއް ނުވެއެވެ. ޖުމްހޫރު އިލްމުވެރިން ނުވަތަ އިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، (ވުޖާ) އެއީ

ޙަރަމްފުޅުގެއް ނޫން ކަމުގައެވެ.” 1

އަލްމަދީނާގެ ޙަރަމްފުޅުގެމައްޗަށް މައްކާގެ ޙަރަމްފުޅަށް ލިބިގެންވާ މާތްކަން

ޖުމްހޫރު ޢިލްމުވެރިން ދެކޭވަޑައިގަންނަވަނީ، އަލްމަދީނާގެ ޙަރަމްފުޅަށްވުރެ މައްކާގެ ޙަރަމްފުޅުގެ މަތިވެރިކަން ބޮޑުކަމުގައެވެ. މިބަހުގެ ދަލީލަކީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު اللهِ ބުނު ޢަދިއްޔު ބުނު އަލްޙަމްރާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއި، އަލްއިމާމުއް ތިރުމިޛީ ރިވާކުރައްވައި، ސައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘެވެ. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنَ عَدِيّ بْنِ الْحَمْرَاءِ ﵁، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَاقِفٌ بِالْحَزْوَرَةِ، يَقُولُ: {وَاللَّهِ إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللَّهِ، وَأَحَبُّ أَرْضِ اللَّهِ إِلَى اللهِ، وَلَولَا أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ.} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ) [2] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު اللهِ ބުނު ޢަދިއްޔު ބުނު އަލްޙަމްރާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ސަވާރީގައި އަލްޙަޒްވަރާގައި [3] ހުންނެވީތީ ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. (މައްކާއާ ދިމާއަށް އެނބުރިވަޑައިގެން ހުންނަވައި) އިތުރުއެކަލޭގެފާނު މިފަދައިން ވިދާޅުވަމުން ގެންދެވިއެވެ. {وَاللَّهِ إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللَّهِ، وَأَحَبُّ أَرْضِ اللَّهِ إِلَى اللهِ، وَلَولَا أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ.} އެބަހީ: {اللهُ ގަންދެއްވައި ވިދާޅުވަމެވެ. ހަމަކަށަވަރުން

---

[1] **ابن تيمية،** تقي الدين أحمد بن عبد الحليم الحرّاني (1424هـ 2003م)، **مجموع الفتاوى** (د ط). عبد الرحمن بن محمد بن قاسم (جمع و تحقيق). المدينة النبوية: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، ج 26. ص 117.

[2] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب المناقب، باب في فضل مكة، برقم:** (3925). ج 5. ص 722. ، **وَ النَّسَائِيُّ**، أحمد بن شعيب بن علي بن سنان (1421هـ 2001م) **السُّنَنِ الْكُبْرَى، لِلنَّسَائِيُّ** (ط 1). حسن عبد المنعم شلبي (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة، **كِتَابُ المناسك، فَضْلُ مَكَّةَ، برقم:** (4238). ج 4. ص 247. ، **وَ برقم:** (4239). ج 4 248. ، **وَ ابْنُ مَاجَه،** محمد بن يزيد القذويني. (1430هـ 2009م). **سنن ابن ماجه** (ط1). شعيب الأرنؤوط وآخرون (تحقيق). دمشق: دار الرسالة العالمية، **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ فَضْلِ مَكَّةَ، برقم:** (3108). ج 4. ص 289. **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ،** مرجع سابق: **برقم:** (18715). ج 31. ص 10.

[3] (**ނޯޓް:** އަލްޙަޒްވަރާއަކީ، މައްކާގެ ބާޒާރީ މަޤާމެއްގެ ނަމެވެ.)

ތިބާއީ، الله ގެ ބިންތަކުގެ ތެރެއިން އެންމެ މަތިވެރި ބިމެވެ. އަދި الله ގެ ބިންތަކުގެ ތެރެއިން الله ގެ ހަޟްރަތުގައި އެންމެ އިތުރު، އެންމެ ލޯބުވެތިކަން ބޮޑު ބިމެވެ. ތިބާގެ އަހުލުވެރިން ތިމަންކަލޭގެފާނު ތިޔަ ބިމުން ނުނެރުނީނަމަ، ތިމަންކަލޭގެފާނު ތިޔަ ބިމުން ނުކުމެވަޑައި ނުގަންނަވީމުއެވެ.}

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ރަސޫލުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމް ތިރުމިޛީ ރިވާކުރައްވައި، ޞައްޙަ ޙަދީޘްކަމަށް އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެއްވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِمَكَّةَ، {مَا أَطْيَبَكِ مِن بَلَدٍ، وَأَحَبَّكِ إِلَيَّ، وَلَولَا أَنَّ قَومِي أَخْرَجُونِي مِنكِ، مَا سَكَنتُ غَيرَكِ.}** (**رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَالْحَاكِمُ، وَابْنُ حِبَّانَ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالطَّبَرَانِيُّ**)[1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ރަސޫލުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މައްކާއަށް މުޚާޠަބުކުރައްވައި، ރަސޫލު الله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިޔަ ރަށުގެ މަތިވެރިކަމާއެވެ! އަދި ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުގައި ތިޔަ ރަށުގެ ލޯބުވެތިކަން ބޮޑުކަމާއެވެ! ހަމަކަށަވަރުން، ތިބާގެ އަހުލުވެރިން ތިމަންކަލޭގެފާނު ތިބާގެ ކިބައިން ފައްސައި ބޭރުކޮށް ނުލިނަމަ، ތިބާ ފިޔަވައި އެހެން ރަށެއްގައި ތިމަންކަލޭގެފާނު ވަޒަންވެރިވެވަޑައިނުގަތީމުއެވެ.}

---

[1] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب المناقب، باب في فضل مكة، برقم:** (3926). ج 5. ص 723. ، وَ **الحاكم**، محمد بن عبد الله النيسابوري، (1417هـ1997م). **المستدرك على الصحيحين** (ط 1). مقبل بن هادي الوادعي (تحقيق). القاهرة: دار الحرمين، **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، برقم:** (**1838**). **ج 1. ص 665.** ، وَ **ابْنُ حِبَّانَ**، محمد بن حبان بن أحمد التميمي البستي. (1414هـ 1993م). **صحيح ابن حبان، بترتيب علاء الدين علي بن بلبان** (ط 2). شعيب الأرنؤوط (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة، **كتاب الحج، باب فضل مكة، برقم:** (3709). ج 9. ص 23. ، **وَ الْبَيْهَقِيُّ**، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1423هـ 2003م). **شُعَبِ الإِيمَانِ لِلْبَيهَقِيّ** (ط 1). عبد العلي عبد الحميد حامد (تحقيق). الرياض: مكتبة الرشد للنشر والتوزيع، **برقم:** (3724). ج 5. ص 465. ، **وَ الطَّبَرَانِيُّ**، سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي، (د ت). **الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ** (د ط). حمدى عبد المجيد السلفى (تحقيق). القاهرة: مكتبة ابن تيميه، **برقم:** (10624). ج 10. ص 325.، وَ **بِرَقَم:** (10633). ج 10. ص 329.

އިޙްރާމްނުލައި މައްކާއަށް ވަދުން

ޙައްޖުވުމަށް ނުވަތަ ޢުމްރާވުމަށް ގަސްދުނުކުރާ މީހުން ފިޔަވައި އެހެނިހެން މީސްތަކުން އިޙްރާމްނުލައި މައްކާއަށް ވަދުމަކީ ހުއްދަ ކަމެކެވެ. އެ ބޭނުމެއްގައި އެތަކެއްފަހަރު ވަދެނިކުމެން ކަމުގައިވިޔަސް މައްސަލައެއްނެތެވެ. އެއީ، މިސާލަކަށް ދަރުފަޅާ މީހުންނާއި، ޖަނަވާރުތަކަށް ކާސްދިނުމަށް ހަޝީޝް ހޯދާ މީހުންނާއި، މީސްތަކުންނަށް ފެން އުފުއްލައިދޭ މީހުންނާއި، ޝިކާރަވެރިންފަދަ މަސައްކަތްކުރާ މީހުންނެވެ. އަދި އެ ވަދުމަކީ އެތައް ފަހަރަކު ތަކުރާރުވުމެއްނާ ވަދުމެއްކަމުގައި ވިނަމަވެސް އެއީ ހުއްދަ ކަމެކެވެ. މިސާލަކަށް ވިޔާފާރިވެރިންނާއި، އެހެން ކަންކަމުގައި ޒިޔާރަތްކުރާ މީސްތަކުންފަދަ މީހުންނެވެ. އެއީ މަގުމަތީގެ އަމާންކަން ލިބިގެންވާ ޙާލުގައްޔާއި، އަމާންކަން ލިބިގެންވާ ޙާލަތުގައިމެއެވެ. މިއީ، މި މައްސަލާގައި އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ރަޙިމަހު اللهُ ގެ ދެ ބަސްފުޅުގެތެރެއިން އެންމެ ސައްޙަ ބަސްފުޅެވެ. އެ ކަލޭގެފާނުގެ މަޛްހަބުގެ އެހެނިހެން ޢިލްމުވެރިންވެސް ވިދާޅުވާގޮތަކީ އެއީއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުމުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، وَعَلَيْهِ عِمَامَةٌ سَوْدَاءُ بِغَيْرِ إِحْرَامٍ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މައްކާ ފަތަޙަކުރެއްވި ދުވަހު، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގަތީ އިޙްރާމު ބަނދުއްވަވާ ނުލައެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ އިސްތަށިފުޅުގައި ކަޅުކުލައިގެ ފަގުޑިއެއް ބަނދުއްވަވާފައިވެއެވެ.“

---

[1] **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ جَوَازِ دُخُولِ مَكَّةَ بِغَيْرِ إِحْرَامٍ، برقم:** 451 - (1358). ج 2. ص 990.

އެ ދެބަދަރިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންނެވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނު އިޙްރާމު ޝުރޫޢުކުރައްވުމާނުލައި މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގަންކަމުގައި ބަޔާންވެގެން ވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ رَجَعَ مِن بَعْضِ الطَّرِيقِ، فَدَخَلَ مَكَّةَ بِغَيرِ إِحْرَامٍ." (ذَكَرَهُ الْبُخَارِيُّ مُعَلَّقًا، وَ وَصَلَهُ مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأِ عَنْ نَافِعٍ)[1] މާނައީ: ”އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސަޙީޙުގައި މުޢައްލަޤުކޮށް، އަދި އަލްއިމާމު މާލިކު މުވައްޠައިގައި ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެ ދެބަދަރިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންނެވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނު މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު އިޙްރާމު ޝުރޫޢުކުރައްވުމާނުލައި މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގެންނެވިއެވެ.“

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ މުޙައްމަދު ބިން ޝިހާބު އައްޒުހުރީގެ އަރިހުންވެސް މިފަދައިން ރިވާވެގެންވެއެވެ. وَعَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: "لَا بَأْسَ بِدُخُولِ مَكَّةَ بِغَيرِ إِحْرَامٍ." (ذَكَرَهُ مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأِ)[2] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ މުޙައްމަދު ބިން ޝިހާބު (އައްޒުހުރީ) ވިދާޅުވިއެވެ. އިޙްރާމުނުލައި މައްކާއަށް ވަނުމަކީ މައްސަލައެއްނޫނެވެ.“

އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޒުމް ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”އިޙްރާމުނުލައި މައްކާއަށް ވަނުމަކީ ހުއްދަ ކަމެކެވެ. އެހެނީ، ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މީޤާތުތައް ކަނޑައެޅުއްވާފައިވަނީ، ޙައްޖުވުމުގެ ނުވަތަ ޢުމްރާވުމުގެ ބޭނުމުގައި މައްކާއަށް އަންނަ މީސްތަކުން އެ މީޤާތުތަކުން އިޙްރާމުނުލައި މައްކާއަށް ނުވަނުމަށް

---

[1] **الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ جَزَاءِ الصَّيدِ، بَابُ دُخُولِ الحَرَمِ، وَمَكَّةَ بِغَيْرِ إِحْرَامٍ**، ج 3. ص 17. ، وَ **مالك بن أنس** بن مالك بن أبي عامر الأصبحي الحميري المدني (1425هـ 2004م). **مؤطأ الإمام مالك** (ط 1). محمد مطصفى الأعظمى (تحقيق). مؤسسة زايد بن سلطان للأعمال الخيرية و الإنسانية، أبوظبي: دولة الإمارات العربية المتحدة، **جَامِعُ الْحَجِّ، برقم:** (1600). ج 3. ص 623.

[2] **مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ**، مرجع سابق: **جَامِعُ الْحَجِّ، برقم:** (1601). ج 3. ص 624.

ބަލައެވެ. އަދި ޙައްޖުވުމަށް ނުވަތަ ޢުމްރާވުމަށް ގަސްދުކުރާ މީހުން ފިޔަވައި އެހެން މީސްތަކުން އެ މީޤާތުތައް ފަހަނަޅައި ނުދިޔުމަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައެއް ނުވެއެވެ. ފަހެ، ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާއާއި، އެކަލާނގެ ރަސޫލާ ﷺ ވެސް އިޙްރާމުގައި ނޫންގޮތަކަށް މައްކާއަށް ނުވަންނުމަށް އަމުރު ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. މިހެން އޮތް ކަމެއްގައި، މައްކާއަށްވަންނަ ކޮންމެ މީހަކު އިޙްރާމުގައި ވަދެގެން ނުވާނެކަމަށް ބުނުމަކީ، ޝަރީޢަތުގައި އެ ކަމެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައިނުވާ ކަމަކަށް މީސްތަކުންނަށް އަމުރުކޮށް އެ ކަމުގެމައްޗަށް އިލްޒާމުކުރުން ފިޔަވައި އެހެންކަމެއްނޫނެވެ.“ [1]

މައްކާއި ކައުބަތުﷲ ދެކިގެން ވަންނަ މީހާއަށް މުސްތަޙައްބު ކަންތައްތައް

މައްކާއަށް ވަންނަ މީހާއެއްގެމައްޗަށް އަންނަނިވި ކަންކަންކުރުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ.

1- ހިނައިގަތުން:

އެ ދެބަފައިކަލުންނަން ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يَغْتَسِلُ لِدُخُولِ مَكَّةَ." (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ) [2] މާނައީ: ”ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާން ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަން ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާން މައްކާއަށް ވަދެވަޑައި ގަތުމުގެ ކުރިން ނިދާފުޅުއްތަވައި ހިނައިގަންނަވައެވެ.“

---

[1] **ابن حزم**، علي بن أحمد بن سعيد بن حزم بن غالب بن صالح الأندلسي القرطبي. (1347هـ). **المحلى بالآثار** (ط 1). أحمد محمد شاكر و آخرون (تحقيق). مصر: إدارة الطباعة المنيرية، **مسألة:** (409). ج 7. ص 266.

[2] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في الاغتسال لدخول مكة**، ج 3. ص 199.

2- ޛިއްޠަވާގައި ރޭކުރުން:

މައްކާއަށް ވަނުމަށް އެދޭ މީހާ އައްޖާހިޔެވެރިޔޭ ހަރާމުގައިވާ ޛިއްޠަވާގައި ރޭކުރުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ. ރަސޫލުﷲ ﷺ ވަނީ އެ ތާނގައި ރޭކުރައްވާފައެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ: "أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ بَاتَ بِذِي طَوًى حَتَّى أَصْبَحَ، ثُمَّ دَخَلَ مَكَّةَ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ وَاللَّفْظُ لَهُ)[1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ (މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގަތުމުގެ ކުރިން) ފަތިސް ވެއްޖައުމަށް ދާނދެން ޛިއްޠަވާގައި ރޭކުރެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގަތީ އޭގެފަހުންނެވެ.“

ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާގޮތުގައި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވެސް އެ ގޮތަށް ޢަމަލުކުރައްވައެވެ.“ (މިތާނގައި މިވަނީ މުސްލިމު ނެރުއްވި އިބާރާތެވެ.)

3- ޘަނިއްޔަތުލް ޢުލްޔާއާވީ ފަރާތުން ވަނުން:

މައްކާއަށް ވަނުމުގައި ޘަނިއްޔަތުލް ޢުލްޔާއާ ވީފަރާތުން ވަނުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ. މިތާނގެ ނަމަކަށް އަލްކުދާ ވެސް ކިޔިގެންވެއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގެންނެވީ އަލްޢުލްޔާއާ ވީފަރާތުންނެވެ. އެ މީހަކަށް މިފަދައިން ޢަމަލުކުރުމަށް ކުޅަދާނަވެއްޖެ ނަމަ މިފަދައިން ޢަމަލުކުރުން ވެއެވެ. އެހެންނޫންނަމަ އެ މީހަކަށް ފަސޭހަވާ ފަރާތަކުން ވަނުމަކީ އެ މީހަކު ވަރަށް ކަށަވަރުކުރަންޖެހޭނޭ ކަމެއްނޫނެވެ.

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الاِغْتِسَالِ عِنْدَ دُخُولِ مَكَّةَ، برقم: (1573). ج 2. ص 144. ، وَ مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ الْمَبِيتِ بِذِي طُوًى عِنْدَ إِرَادَةِ دُخُولِ مَكَّةَ، وَالِاغْتِسَالِ لِدُخُولِهَا وَدُخُولِهَا نَهَارًا، برقم: 226 - (1259). ج 2. ص 919.

އަދި އެއީ އެއްވެސް މައްސަލައެއްއޮތް ކަމެއްނޫނެވެ.

4- ކަޢުބަތުﷲ ގެ ދުވަން ޒިޔާރަތްކުރުން އަވަސްކުރުން:

މައްކާއަށް އައުމަށްފަހު، އެ މީހެއްގެ ހޯޓަލްތަކި ބަރުތަކެތި އަޅާންބޭނުންގައި ބަހައްޓައި، އެހެން އެއްވެސް ކަމަކަށް ދިއުމުގެކުރިން ކަޢުބަތުﷲ ގެ ދުވަން ޒިޔާރަތް ކުރުން އަވަސްކުރުން މުސްތަޙައްބުކަމުގައިވެއެވެ. އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމަށް ވަންނާނީ ކަނާތް ފައި ކުރިއަށް ލާށެވެ. އެ ދުވަހު "ބިބިއްސަލާމު" ދޮރު ކިޔާށެވެ.

މިސްކިތަށް ވަންނަމުން ކިޔުއްވާފައިވާ މަސްނޫނު ކަމުގައިވާ އަންނަނިވި ދުޢާ ކިޔުން ވެއެވެ. "أَعُوذُ بِاللهِ العَظِيمِ، وَبِوَجْهِهِ الكَرِيمِ، وَسُلْطَانِهِ القَدِيمِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ، بِسمِ اللهِ، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ" [1]

އެ ދުޢާއިކިޔުއްވުމުން اللّهُ ރުއްސުންވެއްޖެއިން ރަސޫލުﷲ ދަންނަވާ ޙަދީޘްގެ ރިވާޔަތްކުރެވިފައިވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَّ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، قَالَ: {أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَبِوَجْهِهِ الْكَرِيمِ،

---

[1] (**ނޯޓް:** މިއީ، މިސްކިތަށް ވަންނަމުގައި ކިޔުމަށް އައިސްފައިވާ ބަސްތަކުން ޖަމާކޮށްލާފައި ސުންނަތުގައިވާ ގޮތަށް ދުޢާކޮށްލެވޭނެ ގޮތެވެ. ޙަދީޘްގައި ޒިކުރުވެފައިވާ މި ދުޢާގެ ޢިބާރާތްތަކެއް އޮވެ، އެ ދުޢާކިޔުއްވުމުން ﷲ ރުއްސުންވެއްޖެއިން ރަސޫލު ފަންޑިތާ ގެ ރިވާޔަތްކުރެއްވި ޙަދީޘް ﷲ ގެ ރަސޫލާ އަހަރުމެން އަދާކުރެއްވި ޙަދީޘް ރިވާޔަތްކުރެވުނު ބަދަލުތައް ދެއްވާފައިވާ ޞައްޙަ ދެކެވޭ.

ދުޢާގެ ދުވަސް ބަޔަކީ އެ ކަމަށްޓަކާ ﷲ ރުއްސުންވެއްޖެއިން ރަސޫލުﷲ ޞައްލަﷲ އަލައިހިވަސައްލަމް ރިވާޔަތްކުރެއްވުމުގެ ތެރޭގައި ޞަޙީޙު މުސްލިމް، އަބޫދާވޫދު، އިބްނު މާޖާ، އަލްމުސްނަދު، ތިރުމިޛީ، އަލްބައިހަޤީ، އަލްމުސްނަދު އިބްނުއަބީޝައިބާ، އަލްމުސްތަދްރަކު، ޞަޙީޙު އިބްނު ޚުޒައިމާ، އަދި ވެސް ބައެއް ބޭކަނބަލުން ރިވާޔަތްކުރައްވާފައި ބަޔާންކޮށްދީފައިވެއެވެ. އެހެންކަމުން އެ ދުޢާ ރިވާޔަތްކުރައްވާ ބޭކަނބަލުން ހުރިހާ އަސްލުތަކުގައި ބައެއްކަނބަލުން ހިމެނިފައިވެއެވެ.

މިގެ ކަރުން ނަމާދުގެ ބައިތަކުގެމަތިން ވަނަކަށް ދުޢާތަކާވާހަކަ ވާހަކަ، މިސްކިތުގެ ދުވަހުގެކަން ތި މައްސަލައިގައި، "މިސްކިތަށް ވަންނަމުން ނުކުންނަމުން ދުޢާކުރުން" މި ސުރުޚީގެ ދަށުގައި މި ދުޢާ ގެނެސްދީފައިވެއެވެ. މި ތަނުގައި ދުޢާ ދިރާސާ އެ ވަނީ، ނަންބަރުތައް ބަޔާންކޮށްފައިވާ ބޭކަނބަލުން ރިވާޔަތްކުރެއްވި ފޮތްތަކަށް ބަލާލެވިދާނެ.

މިސްކިތުން ނުކުންނަ ހިސާބު ކިޔުމަށް ވާޖިބުވާ ގޮތަށް ޢިބާރާތް ނުހިމަނައެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުޙައްލިމު")

وَسُلْطَانِهِ الْقَدِيْمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ.} (رَوَاهُ وَأَبُودَاوُدُ) [1] މާނައީ: ''ޢަމްރު ބްނުލްޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِގެފާނުން ވިދާޅުވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މިސްކިތަށް ވަދެވަޑައިގެންނެވުމުގައި މިފަދައިން ވިދާޅުވެއެވެ. {أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَبِوَجْهِهِ الْكَرِيْمِ، وَسُلْطَانِهِ الْقَدِيْمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ.} (އެބަހީ: {މަތިވެރިވަންތަ اللهُގެ ކީރިތިވަންތަ ވަޖުހުފުޅާއި، އިސްވެގެންވާ އެކަލާނގެ މަތިވެރިވަންތަ ރަސްކަންފުޅުން، އެކަލާނގެ ލަޢުނަތްލައްވައި، ރަޙުމަތުން ދުރުކުރައްވައިލައްވާ ޝައިޠާނާގެ ނުބައިކަމުން މިއަޅާ ރައްކާތެރިކޮށްދެއްވުންއެދި ދަންނަވަމެވެ.}

ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ލޯބުވެތި ދަރިކަނބަލުން، އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސުން ފުއްވި ފާޠިމާގެފާނުގެ އަރިހުން ސުނަނުގެ އަހުލުވެރިން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައި ވެއެވެ. عَن فَاطِمَةَ رَضِيَّ اللَّهُ عَنْهَا، بِنتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، يَقُولُ: {بِسْمِ اللَّهِ، وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ.} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ ، وَالطَّبَرَانِيُّ، وَأَبُويَعْلَى، وَعَبْدُ الرَّزَّاقُ، وَابْنُ أَبِي شَيبَة، وَالْبَغَوِيُّ ، وَابْنُ السُّنِّي) [2] މާނައީ: ''ފާޠިމާގެފާނު ވިދާޅުވެއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ

---

[1] **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كتاب الصلاة، باب ما يقول الرجل عند دخوله المسجد، برقم:** (466). ج 1. ص 349.

[2] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الصَّلَاةِ...، بَاب [مَا جَاءَ] مَا يَقُولُ عِنْدَ دُخُولِ الْمَسْجِدِ، برقم:** 314. ج 2. ص 127. ، وَ **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَسَاجِدِ وَالْجَمَاعَاتِ، بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ دُخُولِ الْمَسْجِدِ، برقم:** (771). ج 1. ص 493. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (26416). ج 44. ص 13. ، **وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ**، مرجع سابق: **الْمَرَاسِيلُ عَنْ فَاطِمَةَ، برقم:** (1043). ج 22. ص 423. ، **وَ فِي كِتَابِ الدُّعَاءِ لَهُ، الطَّبَرَانِيُّ**، سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي (1407هـ 1987م). **كتاب الدعاء** (ط 1). محمد سعيد بن محمد حسن البخارى (تحقيق). بيروت: دار البشائر الإسلامية للطباعة و النشر، **بَاب القَوْلُ عِنْدَ دُخُولِ الْمَسْجِدِ برقم:** 423. ص 991. ، **وَ أَبُويَعْلَى**، أحمد بن علي بن المثنى بن يحيي التميمي الموصلي، **(1410هـ 1989م). مسند أبي يعلى الْمَوصلي** (ط 2). حسين سليم أسد (تحقيق). دمشق: دار المأمون للتراث، **برقم:** 18-(6822). ج 12. ص 199. ، **وَ برقم:** ، 19-(6823). ج 12. ص 200.، **وَ عَبْدُ الرَّزَّاقُ الصَّنْعَانِيُّ**، أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الحميري اليماني الصنعاني (1403هـ 1983م). **الْمُصَنَّفُ لِعَبْدِ الرَّزَّاق** (ط 2). حبيب الرحمن الأعظمي (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي، **كِتَابُ الصَّلَاةِ، بَاب مَا يَقُولُ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ...، برقم:** 1664. ج 1. ص 425. ، **وَ ابْنُ أَبِي شَيبَةَ**، عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي الكوفي، (1427هـ2006م). **الْمُصَنَّفُ لِابْنِ أَبِي شَيبَة** (ط 1). محمد عوّامة (تحقيق). بيروت: دارقرطبة للنشر، **كِتَابُ الصَّلَاةِ، مَا يَقُولُ الرَّجُلُ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ و...، برقم:** (3413). ج 3. ص 174. ، **وَ فِي كِتَابِ الدُّعَاءِ، مَا يَدْعُو بِهِ الرَّجُلُ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ، برقم:** (30383). ج 15. ص 363. ، وَ **الْبَغَوِيُّ**، أبو محمد الحسين بن مسعود بن محمد الفراء محيي السنة (1403هـ 1983م). شرح السنة (ط 2). شعيب الأرناؤوط و محمد زهير الشاويش (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي، **كِتَابُ الصَّلَاةِ، بَاب مَا يَقُولُ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، برقم:** 481. ج 2. ص 367.

މިސްކިތަށް ވަދެވަޑައިގަންނަވާ ހިނދު، މިފަދައިން ވިދާޅުވެއެވެ. {بِسْمِ اللَّهِ، وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ.} މާނައީ: {اللّٰهُ ގެ އިސްމުފުޅުގެ ބަރަކާތުން ވަންނަމެވެ. اللّٰهُ ގެ ރަސޫލާއަށް ސަލާމްލައްވާށިއެވެ. ހައްދަވައިބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގޯ! ތިއަޅާގެ ފާފަތައް ފުއްސަވާނދޭވެ! އަދި ތިއަޅާއަށްޓަކައި ތިބަރަސްކަލާނގެ ރަޙްމަތުގެ ދޮރުދޮރުތަށް ހުޅުއްވައިދެއްވާނދޭވެ!}

5- ކަޢުބަތުﷲ ދެކުމު ފެންނަ ހިނދު ޢަމަލުކުރާނޭގޮތް:

ކަޢުބަތުﷲ ދެކުމު ފެންނަ ހިނދު، ދެއަތް އުފުއްލަވައި، އަންނަނިވި ދުޢާކިޔުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. "اللَّهُمَّ زِدْ هَذَا الْبَيْتَ تَشْرِيفًا وَتَعْظِيمًا، تَكْرِيمًا، وَمَهَابَةً، وَزِدْ مَنْ شَرَّفَهُ وَكَرَّمَهُ مِمَّنْ حَجَّهُ، أَوِ اعْتَمَرَهُ تَشْرِيفًا، وَ تَكْرِيمًا، وَتَعْظِيمًا وَبِرًّا، اللهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ، فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ" މާނައީ: ”ހައްދަވައިބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގޯ! މި ގެފުޅުގެ ޝަރަފުވެރިކަމާއި، ޢަޒީމުވެރިކަމާއި، ކަރާމާތްތެރިކަމާއި، ހައިބަތުތެރިކަން އިތުރުކުރައްވާނދޭވެ! އަދި އެ ގެފުޅަށް ޙައްޖުވެ ޢުމްރާކުރާ މީހުން އެ ގެފުޅަށް ޝަރަފުވެރިކަމާއި ތަޢުޒީމާއި ކަރާމާތްތެރިކަމުގެ ބަދަލުގައި އެމީހުންނަށް ކަރާމާތްތެރިކަމާއި ޝަރަފުވެރިކަމާއި ހެޔޮކަން އިތުރުކުރައްވާނދޭވެ! ހައްދަވައިބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގޯ! ތިބަރަސްކަލާނގެއީ، އެންމެހާ ޢައިބުތަކުން ސަލާމަތްވެވޮޑިގެންވާ ކަލާނގެއެވެ. އަދި ސަލާމަތްކަމަކީވެސް ތިބަރަސްކަލާނގެ ފަރާތުންނެވެ. އަހަރެމެން ރަސްކަލާނގެ! ސަލާމަތްކަމާއި އަހަރެމެން ދިރިއުޅުއްވާނދޭވެ!“ [1] (ތިރީގައިވާ ހަވާލާ ނޯޓް ވިދާޅުވެފައިވުން ދުރުކަމެވެ.)

---

[1] (ނޯޓް: މި ދުޢާގެ ގޮތުގައި ބައެއް ރިވާޔަތްތަކުގައި ވާ ބަސްތަކެއް ބަޔާންވެފައިވާތީ ނަޤުލުކޮށްލައްވާފައިވެއެވެ. މުޙައްދިޘުން މި ދުޢާއިން ޤަބޫލުކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތްތަކުން، މި އިބާރާތުން މި ދުޢާ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއް ޞައްޙަ ނޫނެވެ. ނަމަވެސް ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ފަރާތްތަކުން ބަޔާންކޮށްދެއްވައިފައިވާ ގޮތުން، މުޙައްދިޘުން ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވާ ގޮތުގައި، ރިވާކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތް ޝާފިޢީ ރަޙިމަހުﷲ އިމާމުން ޤަބޫލުކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތް ކަމަށް ބެލެވިފައިވެއެވެ.

ފިޔަވަޅު: އިބްނު ޖުރައިޖްގެ ވާހަކަ އަށްޖަމާކޮށް ޝާފިޢީ ރަޙިމަހުﷲ، އަންނަނިވި އިބާރާތުން މި ދުޢާ ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيجٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا رَأَى البَيْتَ رَفَعَ يَدَيْهِ، وَقَالَ: "اللهُمَّ زِدْ هَذَا الْبَيْتَ =

= تَشْرِيفًا وَتَعْظِيمًا وَتَكْرِيمًا وَمَهَابَةً، وَزِدْ مَنْ شَرَّفَهُ مِمَّنْ حَجَّهُ، أَوِ اعْتَمَرَهُ تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا وَتَعْظِيمًا وَبِرًّا" މާނައީ: ''އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް ސަޢީދު ބިން ސާލިމު ޚަބަރުދެއްވި އެވެ. އޭނާއަށް ޚަބަރުދެއްވީ އިބްނު ޖުރައިޖެވެ. އޭނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ އަށް ކަޢުބަތު ﷲ ގެ ގެދޮރު ފެނިވަޑައިގަންނަވާ ހިނދު، އެކަލޭގެފާނުގެ ދެ އަތްޕުޅު އުފުއްލަވައި، "اللهُمَّ زِدْ هَذَا الْبَيْتَ تَشْرِيفًا وَتَعْظِيمًا وَتَكْرِيمًا وَمَهَابَةً، وَزِدْ مَنْ شَرَّفَهُ مِمَّنْ حَجَّهُ، أَوِ اعْتَمَرَهُ تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا وَتَعْظِيمًا وَبِرًّا" މިފަދައިން ވިދާޅުވިއެވެ.

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީގެ މުސްނަދު ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި، އައްޝައިޚް މަޖްދީ ބިން މުޙައްމަދު ބިން ޢަރަފާތު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''މިއީ މުރުސަލު ރިވާޔަތަކަށްވާތީވެ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެކެވެ.''

މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައިވާ މުސްލިމުބްނުޚާލިދު ވާހަކަ ދެއްކެވުމުގައި އޭނާ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައިވާ ސަޢީދު ބިން ސާލިމަކީ ޞަދޫޤު ދަރަޖައިގެ، އަދި އޭނާ ރިވާކުރާ ރިވާޔަތްތަކުގައި ހަނދާންނެތުމުގެ ޝުބުހާ ހުރިއެވެ. މިގޮތުން މި ރިވާޔަތް ބަލާއިރު ގޮތެއްގައި ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ވާނެއެވެ. އަދި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި ޒިންޖީ ނޫނީ ދަރަޖައިގެ ކުށްތަކެއް ހުރިކަމާ ދެބަސްވުމެއް ނެތް ސަނަދު އަށް ބަލާލާއިރު ހިމެނިގެންވެއެވެ.

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ. ''ކަޢުބަތު ﷲ ގެ ގެދޮރު ފެނުމުން ދުޢާކޮށް އަތް އުފުލުން ނުވާނެ ކަމަކަށް ނުދެކެމެވެ. އަދި އެއީ، މިގޮތުން އެ ކަމަށް ހިތްހަމަޖެހުނު ކަމެއްވެސް ނޫނެވެ. އަދި އެއީ މުސްތަޙައްބު ކަމެއްވެސް ނޫނެވެ.'' ''މުސްނަދުއް ޝާފިޢީ'' ބައްލަވާ! الشَّافِعِيُّ، محمد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب المطلبي (1416هـ 1996م). **مُسْنَدُ الإِمَامُ الشَّافِعِيُّ بِتَرْتِيبِ السِّنْدِي،** (ط 1). مجدي بن محمد بن عرفات (جمع و تحقيق). القاهرة: مكتبة ابن تيمية، **برقم:** (874). ج 1 ص 547، 548.

ތަންބީހު: ސަނަދު ބަލާލާއިރު ވަގުތެއް ސާބިތުވާ ހަމައެކަނި ރިވާޔަތަކީ އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތް ކަމުގައި ހުރި ނަމަވެސް މި ރިވާޔަތާ ގުޅޭ ގޮތުން އަލްއިމާމުއް ބައިހަޤީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''މިއީ، މުންޤަޠިޢު ރިވާޔަތެކެވެ. އެއީ ސަހަބިއްޔަކު، މި ރިވާޔަތް ފަދަ ކަމަކާ ގުޅިގެން ޞަޙާބިއްޔާ ސުފްޔާނުއް ޘައުރީ، އަބޫސަޢީދުއް ޝާމީގެ ވަސީލަތުން، މަކްޙޫލުގެ އަރިހުން ރިވާ ކުރައްވައިފައެވެ.'' عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الشَّامِيِّ، عَنْ مَكْحُولٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ مَكَّةَ فَرَأَى الْبَيْتَ رَفَعَ يَدَيْهِ وَكَبَّرَ وَقَالَ: "اللهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ، فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ، اللهُمَّ زِدْ هَذَا الْبَيْتَ تَشْرِيفًا وَتَعْظِيمًا، وَمَهَابَةً، وَزِدْ مَنْ حَجَّهُ، أَوِ اعْتَمَرَهُ تَكْرِيمًا، وَتَشْرِيفًا، وَتَعْظِيمًا وَبِرًّا." މާނައީ: ''ސުފްޔާނުއް ޘައުރީ ވިދާޅުވިއެވެ. (ތިމަންނާއަށް ޚަބަރުދެއްވީ) އަބޫސަޢީދުއް ޝާމީގެ ވަސީލަތުންނެވެ. (އޭނާއަށް ޚަބަރުދެއްވީ) މަކްޙޫލުގެ ވަސީލަތުންނެވެ. އޭނާ (އެބަހީ: މަކްޙޫލު) ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މައްކާއަށް ވަޑައިގެންނެވުމުން، އެކަލޭގެފާނަށް ކަޢުބަތުﷲގެ ގެދޮރު ފެނިވަޑައިގަންނަވާ ހިނދު، ދެއަތްޕުޅު އުފުއްލަވައި، "اللهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ، فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ، اللهُمَّ زِدْ هَذَا الْبَيْتَ تَشْرِيفًا وَتَعْظِيمًا، وَمَهَابَةً، وَزِدْ مَنْ حَجَّهُ، أَوِ اعْتَمَرَهُ تَكْرِيمًا، وَتَشْرِيفًا، وَتَعْظِيمًا وَبِرًّا." މިފަދައިން ވިދާޅުވިއެވެ. ''އައްސުނަނުލް ކުބްރާ ލިލްބައިހަޤީ'' ބައްލަވާ! البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْقَوْلِ عَنْ رُؤْيَةِ الْبَيْتِ، برقم: (9213). ج 5. ص 118.

އަލްއިމާމު ބައިހަޤީގެ ''އައްސުނަނުލް ކުބްރާ'' ތަރުތީބު ކުރެއްވި، އިބްނު ތުރުކުމާނީ ސަމާލުކަމަށް ގެނެސްދެއްވައިފައިވާ، އަލްއިމާމު ޢަލާއުއްދީން ޢަލީ ބިން ޢުސްމާނު ޢަބްދުﷲ މާރިދީނީ ''އަލްޖައުހަރުއް ނަޤިއްޔު ފީ ރައްދި ޢަލަލް ބައިހަޤީ'' މި ނަމުގައި ލިޔުއްވި 1818 ވަނަ ހިޖްރީގެ 8 ވަނަ ޤަރުނުގެ ޢިލްމުވެރިއެކެވެ. އަލްއިމާމު ޢަލާއު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''މިއީވެސް މުންޤަޠިޢު ރިވާޔަތެކެވެ. ހަމައެއާއެކު މި ޙަދީޘުގެ ސަނަދުގައިވާ އަބޫސަޢީދު މަޖްހޫލު ރާވީއެކެވެ. އޭނާއަކީ ކާކުކަން އެނގިފައިނުވާ މީހެކެވެ.

ކުރީގައި، (ދެވަނަ ފަހަރަށް ޒިކުރު ވެދިޔަ ރިވާޔަތުގެ ޝަރަޙައިގައި) ސާބިތުވެއްޖެ ޙަދީޘު މަރްފޫޢު ޢިލްމުވެރިއެއްގެ ނަން ޔަގީން ކުރެއްވުމުގައި =

6- އެއަށްފަހު، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރިއަށް އައުން:

ޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރިއަށް އައުމަށްފަހު، އަޑުނުއިވޭނެގޮތަށް ބޮސްދިނުން ވާނެއެވެ. ޙަޖަރުލްއަސްވަދުގައި ބޮސްދިނުމަށް ކުޅަދާނަ ނުވެއްޖެނަމަ، އާދައި އަތްލުމަށްފަހު، އަތުގައި ބޮސްދީނަމެވެ. އެ ކަމަށްވެސް ކުޅަދާނަ ނުވެއްޖެނަމަ، އަތުން އިޝާރާތް ކޮށްލުން ޖެހޭނެއެވެ.

7- ޙަޖަރުލްއަސްވަދަށް ކުރިމަތިލައި، ތަކްބީރުކިޔުން:

އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ކުރިމަތިލައި، ހުރެގެންނެވެ ތަކްބީރުކިޔަންވާނީ.

= ވެސް އެކަށީގެންވާ ކަމެކެވެ." "އަލްމުހައްޛަބު" ބައްލަވާ! **الذَّهَبِيُّ**، أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قيماز (1422هـ 2001م). **الْمُهَذَّبُ فِي اخْتِصَارِ السُنَنُ الكَبِيرِ لِلبَيْهَقِيُّ**، (ط 1). جمع من العلماء، بإشراف أبي تميم ياسر بن إبراهيم (تحقيق). الرياض: دار الوطن للنشر، المملكة العربية السعودية، ج 8. ص 1818.

ތިންވަނައީ: މުޙައްދިޘު މި ދުޢާ ރިވާކުރައްވާ ޞަޙާބީ ދަރިކަލުގެ އިބްރާހީމްކަމަށް އައްޝައިޚު އަލްބާނީ، ރަޙިމަހުﷲ އާނާގެ "ދިފާޢުން ޢަނިލް ޙަދީޘިއް ނަބަވީ ވައްސީރާ" މި ނަމުން ޗާޕުވި ފޮތުގެ 37 ވަނަ ސަފްޙާގައި މި ދުޢާ ނަޤުލު ކުރައްވަމުންގޮސް ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ. "މިއީ، އިބްނު ސަޢުދުގައި އައްޞަޙީޙު ރިވާޔަތްކޮށްފައިވާ އިބާރާތްތަކެވެ. މިވަނީ ދަލީލުތަކާއި އެއީ ވަރަށް ސަޙީޙު އަދި ޘާބިތުކޮށްފައެވެ. ބަލަކާ އުފުލާނުލާވާ ދިގު ބަޔާންކޮށްލާފައެވެ."

އަދިވެސް އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިބްނު ސަޢުދުގެ ރިވާޔަތް ދަންނަވައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ (އައްޖަބަލު ކުބޫލް ކުރެއްވުމަށް) ދެއްވުމަށް ސަނަދަކާ ނުލައެވެ. އަދި އައްޖަބަލުގައި ދަންނަވައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ރިވާކުރައްވާފައިވާ، "އަލްމުޢްޖަމުލް ކަބީރު"ގައެވެ. އެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި އާސިމް ބިން ސުލައިމާން އަލްކޫފީއެވެ ނަމަކަށްކިޔާ ރިވާކުރުއްވައެވެ. "އަލްމުޢްޖަމުލް ކަބީރު" ބައްލަވާ! **الطبَرَانِي فِي الْمعجم الكبيْر**، مرجع سابق: **برقم:** (3053). ج 3. ص .20

އަލްއިމާމުއް ޛަހަބީ، "މީޒާނުގައި" އެބަހީ: "މީޒާނުލް އިޢުތިދާލު" ނަމަކަށްކިޔާ ފޮތުގައި ޢާޞިމްގެ ބާބުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިބްނު ޢަދީއްޔު ވިދާޅުވާގޮތުގައި ޢާޞިމާ ރިވާކުރާ ބޮޑުބައި ޞައްޙަ ނޫނެވެ. އަލްޙާފިޡު ވިދާޅުވާ ގޮތުގައިވެސް ޢާޞިމާ ރިވާކުރާ ބައެއް ކަންކަމާ ދޭތެރޭ ފާޅުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ޢިލްމުވެރިން ޝައްކު ބަޔާންކުރައްވައި މުނާކަރާކޮށް ގޮތުގައިވާތީ ވިދާޅުވެއެވެ. އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެސް ދެއްކެވި ރިވާޔަތް ކަމުގައެވެ." "ދިފާޢުން ޢަނިލް ޙަދީޘިއް ނަބަވީ ވައްސީރާ" ބައްލަވާ! **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (د ت). **دفاع عن الحديث النبوي والسيرة** (د ط). دمشق: مؤسسة و مكتبة الخافقين، ص 37.

ހަތަރުވަނައީ: އަލްއިމާމުއް ނަވަވީ ރަޙިމަހުﷲ އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އަލްމަޖްމޫޢު" ގައި މުޢައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތް ބަރަދުނަގަން، މި ދުޢާ ކިޔުއްވާފައިވާކަމެވެ. "އަލްމަޖްމޫޢު" ބައްލަވާ! **النَّوَوِيُّ**، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف (دت). **المجموع شرح المهذب مع تكملة السبكي والمطيعي** (دط). (مصورة من المنيرية). بيروت: دار الفكر، ج 8. ص 7. ނޯޓު ނިމުނީ "މުޤައްދިމާ")

8- މަސްޖިދުލް ޙަރާމުގައި މިސްކިތު ސުންނަތް ކުރުމެއް ނުވެއެވެ:

އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމުގައި ތަޙިއްޔަތުލް މަސްޖިދު، ނުވަތަ މިސްކިތު ސުންނަތް ކުރުމެއް ނުވެއެވެ. މިސްކިތު ސުންނަތުގެ ބަދަލުގައި އެ ތާނގައިވަނީ، މިސްކިތަށް ވަތްއިރު ފަރުޟުނަމާދުގެ ޖަމާޢަތް ފަށާފައިނުވާނަމަ، ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅުގެ ޠަވާފު ކުރުމެވެ.

ފަރުޟު ނަމާދުގެ ޖަމާޢަތް ފަށާފައިވާނަމަ ފުރަތަމަ ކަމަކަށް ކުރަންޖެހޭނީ ކަމަކީ އިމާމާއާ އިޤްތިދާވެ، ނަމާދުކުރުމެވެ. އެއީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އެހެން އެތަކެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘުގައިވާފަދައިންނެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: {إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ.} (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘުކުރެއްވިއެވެ. {ނަމާދަށް ޤާމަތްދެވުމުން، ފަރުޟު ނަމާދު ފިޔަވައި އެހެން އެއްވެސް ނަމާދެއް ކުރުމެއް ނުވެއެވެ.}

ހަމައެފަދައިން، މަސްޖިދުލް ޙަރާމަށް ވަދެވުނުއިރު، ކުރަންވެފައިވާ ފަރުޟު ނަމާދެއްގެ ވަގުތު ފާއިތުވެދާން ކައިރިވެފައި ވާނަމަ (ޠަވާފުކުރަން ވަގުތުގެ ކުރިން) އެ ނަމާދު ކުރާނީއެވެ.

ޠަވާފުކުރުން

ޠަވާފުކުރާނެ ގޮތް:

1- ޠަވާފުކުރަން ގަސްދުކުރާ މީހާ ޠަވާފުކުރަން ފަށާނީ، އިސްތިލާމް

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ صَلَاةِ الْمُسَافِرِينَ وَقَصْرِهَا، بَابُ كَرَاهَةِ الشُّرُوعِ فِي نَافِلَةٍ بَعْدَ شُرُوعِ الْمُؤَذِّنِ، برقم: 63 - (710). ج 1. ص 493.

ކުރުމާއެކު 1 އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދީ، ނުވަތަ އަލްޙަޖަރަށް އިސްތިލާމުކޮށް، ނުވަތަ އަތުން އިޝާރާތްކުރުމަށް ފަހުގައެވެ. އެއާއެކު އަންނަނިވި ދުޢާ ކިޔަމުންނެވެ. "بِاسْمِ اللهِ، وَ اللهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ إِيمَانًا بِكَ، وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ، وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ، وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ، مُحَمَّدٍ ﷺ" (رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ، وَالطَّبَرَانِيُّ) 2 މާނައީ: "اللهُ ގެ އިސްމުފުޅުގެ ބަރަކާތުން ފަށަމެވެ. އެންމެބޮޑީ، އެންމެ މަތިވެރި اللهُއެވެ. ހައްދަވައިބޮޑުކުރައްވާ ރަސްކަލާނގެ! (މިއަދާ) ތިބާރަސްކަލާނގެއަށް އީމާންވަމެވެ. ތިބާރަސްކަލާނގެ ފޮތް ތެދުކުރަމެވެ. (އެބަހީ: އެ ފޮތަށް އީމާންވަމެވެ.) އަދި ތިބާރަސްކަލާނގާ ވެވިފައިވާ ވަޢުދު ފުރިހަމަކުރަމެވެ. އަދި ތިބާރަސްކަލާނގެ ނަބިއްޔާ މުޙައްމަދު ﷺ ގެ ސުންނަތަށް ތަބާވެ، ތަބާވުމަށް ފަށަމެވެ." 3

---

[1] (**ނޯޓް:** މިޒަމާނުގައި މުޖުތަމަޢުގެ ތެރޭގައި ފެތުރިފައިވާގޮތުން މާނަކުރެވިފައިވާ ކަންތައް ޙައްޖުވެރިޔަކު ވެސް އިސްތިލާމުކުރުން ކުރަން ޖެހޭ ކަމެކެވެ. ޙަޖަރުގައި އިސްތިލާމުކުރުމަކީ، ބޮސްދިނުމާއި ފޮޅުވާ ދިޔާ، އެންމެ ފުރަތަމަ ކުރާ ޙައްޖުގައި އެބަހީ: ފުރަތަމަ ޙައްޖުގައި ކުރަން އޮންނަ ކަމެކެވެ. ހަމަ ކޮންމެ ޙައްޖުގައި ކުރަންޖެހޭ ކަމެއްނޫނެވެ.

އިސްތިލާމް ކުރުމަކީ ކަޢުބާގެ ޙައްޖުގެ ސުންނަތްތަކެއް ބަޔާންކުރެއްވުމާ ހިނދު މުޖުތަމަޢު ބަޔާންކުރައްވާފައެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުޖުތަމަޢު")

[2] **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ،بَابُ مَا يُقَالُ عِنْدَ اسْتِلَامِ الرُّكْنِ، برقم:** (9252). ج 5. ص 128. ، **وَ الطَّبَرَانِيُّ**، سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي، (1415هـ 1995م). **المعجم الأوسط** (د ط). طارق بن عوض الله بن محمد و عبد المحسن بن إبراهيم الحسيني (تحقيق). القاهرة: دار الحرمين للطباعة و النشر و التوزيع، **برقم:** (492). ج 1. ص 157.

[3] (**ނޯޓް:** ޙައްޖުކުރައްވަން ފުރުމުގައި ހިޖުރަތުން ވަޑައިގެންނެވި ދުވަހަކީ، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ އަރިހުން ވަޑައިގެންނެވި ދުވަހެއްކަން ނުވަތަ ނޭނގެއެވެ، އަދި އެއީ ކޮން ބަޔަކު ބުނެފައިވާ ކަމެއްކަން ބަޔާންކުރެއްވުމެއް ނުވައި، މުޖުތަމަޢު ފެތުރިފައިވާ އިސްނާދުން އެހެންނަމަވެސް ބަޔާންކުރައްވާފައިވާކަން ނުފެންނެވެ.

އެހެންނަމަވެސް އަލްބާނީ ހިތްވަނީ އިސްނާދު ޞައްޙަ ސަނަދެއް އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ އެ ކިތާބުގެ "މަޢުރިފަތުއް ސުނަން ވަލްއާޘާރު" މި ނަންބަރާ ކޮންމެ ރިވާކުރެއްވިފައެވެ. عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أُخْبِرْتُ أَنَّ بَعْضَ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نَقُولُ إِذَا اسْتَلَمْنَا؟ قَالَ: " قُولُوا: "بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، إِيمَانًا بِاللَّهِ، وَتَصْدِيقًا بِمَا جَاءَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ." "މަޢުރިފަތުއް ސުނަން" ބަލާލާ! **البَيْهَقِيُّ**، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1412هـ 1991م). **مَعْرِفَةُ السُّنَنِ وَالآثَارِ** (ط 1). عبد الْمعطِي أميْن قلعجى (تحقيق). حلب: دار الوعى بِحلب، **برقم:** (9851). ج 7. ص 214.

އަލްއިމާމު ބުޚާރީ، އައްސުންނަތު ކިތާބުގައި، "ރުކުނުގެ މާނަ ބަޔާންކުރުމުގެ ފަޞްލުގައި"، "އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމުކުރާ ހިނދު ކިޔާނީ ކޮންކަލިމައެއްކަން ބާބު"ގެ ދަށުގައި، ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ މަޤްޠޫޢު ރިވާޔަތެއްގެ މަތީން ރިވާޔަތްކުރެއްވުމުގައި ބުނެފައިވަނީ ކުރީގެ ސަލަފުން އަލްޙަޖަރުގައި އިސްތިލާމްކުރާ ހިނދު، "بِاسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ." މިކަލިމަ ކިޔާކަމަށް ރިވާކުރައްވާފައެވެ. **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَا يُقَالُ عِنْدَ اسْتِلَامِ الرُّكْنِ، برقم:** (9250). ج 5. ص 128.

ހަމަމިގޮތަށް، އަލިފާނުގެ ޙައްޖުކުރުމާ ހިނދު، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި މިހެން ކިޔުމަށްވުރެ އެކަށީގެންވާ އެއްޗެއް ނުވާނެ =

2- ޠަވާފުކުރުމަށް ފެށުމާއެކު، ޠަވާފުގެ ފުރަތަމަ ތިން ބުރުގައި ރަމަލުކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. ރަމަލުކުރުމަކީ، ފިޔަވަޅު ކައިރިކޮށް އަވަސް، ހަލުއި ހިނގުމުން ހިނގުމެވެ. ފުރަތަމަ ތިން ބުރުގައި ރަމަލުކުރުމާއެކު، ކަޢުބަތު اللهِ ގެޅުގާ ވީހާ ކައިރިން ހިނގުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. އަނެއް ހަތަރު ބުރުގައި ހިނގާނީ ޢާއްމުކޮށް މީހުން ހިނގައިއުޅޭ ހިނގުމުންނެވެ.

ޠަވާފުކުރާ މީހުން ގިނަވުމުގެ ސަބަބުން ރަމަލު ކުރުމަށް ކުޅަދާނަ ނުވިނަމަ، އަދި ކަޢުބަތު اللهِ ގެޅުގާ ކައިރިން ހިނގުމަށްވެސް ކުޅަދާނަ ނުވިނަމަ، އެ މީހަކަށް ކުޅަދާނަވީ ގޮތެއްގެމަތިން ޠަވާފުކުރުން ހުއްދަވާނެއެވެ. އަދި ޠަވާފުގެ ކޮންމެ ބުރެއްގައި ކުޅަދާނަވެއްޖެނަމަ، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދިނުމާއި، ނުވަތަ އިސްތިލާމު ކުރުމާއި، ޔަމާނިއްޔަ ރުކުނުގައި އިސްތިލާމު ކުރުންވެސް މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ.

3- ޠަވާފުކުރާ މީހާއަށް އެ ކަމުގެތެރޭގަ ގިނަގިނައިން ޛިކުރުކޮށް ދުޢާކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. މި ގޮތުން އެ މީހަކަށް ކިޔުމަށް ފަސޭހަ، އަދި ހަނދާނުގައި

= ފެނިވަޑައިގެންނެވިކަމަ، (އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދެއްވުމާއި، އަދި އިސްތިލާމު ކުރެއްވުމުގެ ކުރިން) އަލްބަޔަހަޤީ އިސްނާދު ކަމަށްވެއެވެ، اللهُ أَكْبَرُ ވިދާޅުވުމަށްފަހު، "اللهُمَّ تَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَسُنَّةِ نَبِيِّكَ ﷺ." މިފަދައިން ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިފައިވެއެވެ. البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: برقم: (9251). ج 5. ص 128.

ހަމައެފަދައިން އަލީގެފާނު ޠަވާފު ކުރައްވަމުން، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި، އިސްތިލާމު ކުރައްވާ ހިނދު، "اللَّهُمَّ إِيمَانًا بِكَ، وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ، وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ ﷺ. މިފަދައިން ވިދާޅުވިކަމަށް ވެސް ރިވާކުރެއްވިފައިވެއެވެ. البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: برقم: (9252). ج 5. ص 128.

“ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު” މި ނަމުގައިވާ ފޮތުގައި، މި ރިވާޔަތާ ބެހޭގޮތުން، އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ. “ޠަވާފުކުރުން ފެށުމުގައި ކިޔާ ދުޢާ "بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ إِيمَانًا بِكَ وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ، وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ، وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ" މި އިބާރާތުން އެއްވެސް ބޭކަލަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާކަން މިޢަބްދަށް ނުފެނެއެވެ.” ބައްލަވާ! ابنُ حَجَرُ العَسْقَلَانِيُّ، أحمد بن علي بن محمد بن علي بن محمود الكناني. (1416هـ 1995م). تَلْخِيصُ الْحَبِيرُ فِي تَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الرَّافِعِيِّ الكَبِيرِ (ط 1). أبوعاصم حسن بن عباس (تحقيق). مؤسسة قرطبة، طباعة نشر توزيع، ج 2. ص 472.

މި ހަދީޘުގެ ފެންވަރާމެދު، މިއީ، މާތްރަސޫލާ ﷺ ގެ އަރިހުން ސާބިތުވާ ރިވާޔަތެއް ނޫންކަމާއި، މިއީ ސަޙާބީއެއްގެ ރިވާޔަތެއް ކަމެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ “މުޙައްޤިޤު”)

ހުރި ޛިކުރުތަކާއި ދުޢާތައް ކުރުންވެއެވެ. ނަމަވެސް ޠަވާފުކުރާ މުސްލިމުން ކިޔަމުންދާ ޛިކުރުތައް ކިޔުންވެސް އެންމެރަނގަޅުވާނެއެވެ. 1

ޠަވާފުކުރުމުގައި ކިޔުމަށް ވަކި ޚާއްޞަ ޛިކުރުތަކެއް ނުވަތަ ދުޢާތަކެއް ޝަރީޢަތުގެ ވަރިސާބިތާ ބަޔާންކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. ޠަވާފުގެ ކޮންމެ ބުރަކަށް ވަކި ޚާއްޞަ ދުޢާތަކެއް ވާކަމަށްދެކުން، ބައެއް މީހުން ކަންކުރާ ގޮތަކީ، ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ޢަމަލުން ސާބިތުވާ ކަމެއްނޫނެވެ.

ޠަވާފުކުރުމުގައި ޙިމާގެ އަމިއްލަ ނަފްސަށާއި، އާއިލާ މުސްލިމުންގެމައްޗަށް ދުނިޔެއާއި އާޚިރަތުގެ ހެވާއި ބާއްޖަވެރިކަންއެދި ދުޢާކުރުންވެއެވެ.

މިގޮތުން ކިޔުންއެކަށީގެންވާ ބައެއް ދުޢާތައް ތިރީގައި ބަޔާންކުރަމެވެ.

1- **އަލްޙަޖަރުލްއަސްވަދާ ކުރިމަތިލާ ހިނދު:** "اللَّهُمَّ إِيمَانًا بِكَ، وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ، وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ، وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ، وَ اللهُ أَكْبَرُ." [2] މިފަދައިން ކިޔުން.

2- **ޠަވާފުކުރުމަށް ފެށުމާއެކު:** އަންނަނިވި ދުޢާ ކިޔުން:

އޭ ކަލޭގެފާނަން ﷲ ރަޙްމަތްލެއްވި އަޅުގަނޑުމެންގެފާނުގެ އަރިހުން ސަލާމަތުން، އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައި

---

[1] (ނޯޓު: ޠަވާފުކުރާ މުސްލިމުން ކިޔަމުންދާ ޛިކުރުތައް ކިޔުންވެސް އެންމެރަނގަޅުވާނެކަމަށް މުޙައްމަދު ވިދާޅުވެފައި ވިސްނަވާފައި، ދެންނެވުނު ހުޖްޖަތު. ޠަވާފުކުރުމުގައި ބައެއް މީހުން ދުޢާކުރަން ސާބިތުނުވާ އެއްވެސް އަސާސެއްނެތް ތަފާތު ޛިކުރުތަކާއި، ދުޢާތައް އަންނަނިވިގޮތަށް އުނގަތާފަދަ ކަންތައްތަކުން ކިޔަމުންދާ ރަނގަޅުކަމާއެކު ކިޔުން. އެހެންކަމާއެކު އެފަދަ މީހުންނާ އެއްވެސް އެއްޗެހިމީހުންގެ، ޛިކުރުތަކާއި ދުޢާތައް ކިޔަމުންދާ، ކަންތައް މިހާރުވެސް ހިތުން ދަސްވެފައިވާ އަދި ބަޔަކު ސާބިތުވެފައިވާ، ދުޢާތައް މަތިން ކިޔާއި، ނިޔަތުގައި ކަމާއެކު ކިޔުން މާ އަހުލުވެރިވެލައްވާނެއެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] (ނޯޓު: މި ދުޢާއަކީ ޞަޙާބީ ސަހަބަތުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއްކަމަށް ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވެފައިވާ ވިދާޅުވުން މިގެ ކުރިން ބަޔާންކުރެވިފައި ވާނެއެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

ވެއެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: {مَنْ طَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا وَلَا يَتَكَلَّمُ إِلَّا بِ[سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ]، مُحِيَتْ عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ، وَكُتِبَتْ لَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ، وَرُفِعَ لَهُ بِهَا عَشَرَةُ دَرَجَاتٍ، وَمَنْ طَافَ فَتَكَلَّمَ وَهُوَ فِي تِلْكَ الْحَالِ، خَاضَ فِي الرَّحْمَةِ بِرِجْلَيْهِ كَخَائِضِ الْمَاءِ بِرِجْلَيْهِ.} (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه، وَالطَّبَرَانِيُّ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވާ އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ވިދާޅުވަނިކޮށް އެ ކަލޭގެފާނު އަޑުއެހެވިއެވެ. ވިދާޅުވަނިކޮށްއެވެ. {ކަޢުބަތުﷲ ގެ ޠަވާފުގައި ދައުރުގެ ހަތް ބުރު ފުރިހަމަކުރުމުގެތެރޭގައި، [سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ] މާނައީ: [اللهُ ގެ ސުބްޙާނުވަންތަކަމާއެވެ. އަދި ހުރިހާ ޙަމްދުތައްވާނީ اللهُ އަށެވެ. އަދި اللهُ ފިޔަވައި އަޅުކަމަށް ޙައްޤުވެރިއެއް ނުވެއެވެ. އަދި ހުރިހާ ކަމަކަށްވުރެ اللهُ މަތިވެރިވެ ބޮޑުވެގެންވެއެވެ. اللهُ ގެ ދަށުވެރިކަމުގެން ދާނދޫކުރެވުމާއި، އެއްވެސް ކަމަކަށް ކުޅަދާނަވާނީ ވެސް ހަމައެކަނި اللهُ ގެ ބާރާއި ކުޅަދާނަކަމުންނެވެ.] މި ކަލިމަތައް ކިޔުން ފުރިހަމަވައި، އެއްވެސް ވާހަކައެއް ނުދައްކައި ޖަވާބު ދެއްވަމުން ދިޔަ މިހާ ދަންނަވަމެވެ! އޭގެ ސަބަބުން އެ މީހެއްގެ ކިބައިން ދިހަ ނުބައިކަން ފުހެލެވޭ ކަމެވެ. އަދި އޭގެ ސަބަބުން އެ މީހަކަށް ދިހަ ހެޔޮކަން ލިޔުއްވޭ ކަމެވެ. އަދި އޭގެ ސަބަބުން އެ މީހަކަށް ދިހަ ދަރަޖަ އުފުއްލެވޭ ކަމެވެ. އަދި ޖަވާބު ކުރުމުގައި (ޖާހިލު ދުނިޔަވީ) ވާހަކަދައްކާ މީހާ

---

[1] ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ فَضْلِ الطَّوَافِ**، برقم: (2957). ج 4. ص 182. ، وَ **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْأَوْسَطِ**، مرجع سابق: **برقم**: (8400). ج 8. ص 201، 202.

(**ނޯޓު:** މި، ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގައިވާ ރިވާކުރާ ބަޔަކު ޟަޢީފު ކަމަށް ޙަދީޘްގެ އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ. "ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ގައި މި ރިވާކުރާ ބޭފުޅާ ކަމަށް، މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާ ބައެއް އަޢިއްމަތުން އިބްނު ޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ. "ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ބައްލަވާ! **تَلْخِيصُ الْحَبِيرُ فِي تَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الرَّافِعِيِّ الْكَبِيرِ**، مرجع سابق: ج 2. ص 472. ހަމައެފަދައިން އިބްނު މާޖާގެ ސުނަނުގައި ވާ ރިވާކުރާ ބަޔަކު ޟަޢީފު ކަމަށް، އަލްއަލްބާނީ ވިދާޅުވެއެވެ. "ސަހީހު އަލްޖާމިއުއްސަޣީރު" ބައްލަވާ! **الألباني**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1408هـ1988م). **ضعيف الجامع الصغير و زياداته** (ط 3). بيروت: المكتب الإسلامي، **برقم**: 5683 – 891. ص 819. ނޯޓު ނިމުނީ "މުނުކަރުވީ")

ދަންނާނެވެ! އޭނާއަކީ ދުނިޔޭގެ ތުރުތަން އެ މީހުންގެ ވަރި ބާނި މީހަކާ އެއްވަރަކުން ހަރުމަތުގެ ދެބުރަން އާދާގެ ތަހި ބާނަހިޔީ} (އެބަހީ: އެ މީހަކަށް ހަރުމަތުގެ ދެބުރަން ކަރު މިންވަރެއް ދެކެވި ތިބޭގެން ނުވާއްޖެއެވެ.)

3- ޠަވާފުކުރުމުގައި، ޔަމާނިއްޔަ ރުކުނާ އަށާ ހަމަވުމުން، (އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދާ ދެމެދު) އަންނަނިވި ދުޢާ ކިޔުން:

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އައްސާއިބުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ޙަސަން ސަނަދަކުން، އަލްއިމާމު އަބޫދާއޫދާއި، އެހެން ބަޔަކު ބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ السَّائِبِ ﵁، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ، يَقُولُ بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ: [رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ] (البقرة: 201) (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَأَحْمَدُ، وَالْحَاكِمُ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] ވާނީ: ''އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އައްސާއިބުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ދެ ރުކުނުގެ ދެމެދުގައި (އެބަހީ: ޔަމާނިއްޔަ ރުކުނާއި، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދާ ދެމެދުގައި) [رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ] ވާނީ: [އަހަރެންގެ ވެރިރަސްކަލާނގެއެވެ! ދުނިޔޭގައި ހެޔޮކަން އަދި އާޚިރަތުގައި ވެސް ހެޔޮކަން އަހަރެމެންނަށް ދެއްވާނދޭވެ. އަދި ނަރަކައިގެ ޢަޛާބުން އަހަރެމެން ދިފާޢުކުރައްވާނދޭވެ!] މިފަދައިން ރަސޫލުﷲ ﷺ ވިދާޅުވާތީ މިކަލޭގެފާނު އަޑު އެއްސެވީމެވެ.''

4- އަލްއިމާމު ޝާފިޢީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''ޠަވާފުކުރުމުގައި އަލްޙަޖަރުލް

---

[1] أَبُو دَاوُدَ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الدُّعَاءِ فِي الطَّوَافِ، برقم: (1892). ج 3. ص 273.، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (15398). ج 24. ص 118. ، وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرك، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، برقم: (1675). ج 1. ص 627. ، وَ فِي كِتَابِ التَّفْسِيرِ، برقم: (3157). ج 2. ص 333. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْقَوْلِ فِي الطَّوَافِ، برقم: (9290). ج 5. ص 137.

އަސްވަދާ އަރާހަމަވާ ކޮންމެ ފަހަރަކު، އޭނާ ރަމަލުކުރަމުންދާއިރު، اللهُ أَكْبَرُ މި ހަރަކަތިން ކިޔައި، އަންނަނިވި ދުޢާކުރުން މިމަންޒިލްތަކުގައި އަރިހުގައި ލޯބިވެގެންވެއެވެ. "اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا، وَذَنْبًا مَغْفُورًا، وَسَعْيًا مَشْكُورًا." މާނައީ: "ހައްދަވައިބޮޑުކުރައްވާ ރަސްކަލާކޯ! މި ޙައްޖަކީ ޤަބޫލުކުރެވިގެންވާ މަބުރޫރު ޙައްޖެއްކަމުގައި ލައްވާނދޭވެ! އަދި ފާފަފުއްސަވައިދެއްވާ ފާފައެއްކަމުގައި ލައްވާނދޭވެ!

ހަމައެފަދައިން، ޠަވާފުގެ ކޮންމެ ބުރެއްގައި "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، وَاعْفُ عَمَّا تَعْلَمُ، وَأَنتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ، اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ." މާނައީ: "ހައްދަވައިބޮޑުކުރައްވާ ރަސްކަލާކޯ! ފާފަފުއްސަވާނދޭވެ! އަދި ރަޙުމަތްލައްވާނދޭވެ! އަހަރެން ކުރެވިފައިވާ ފާފަތަކަށް ޢަފޫކުރައްވާނދޭވެ! އިބަރަސްކަލާނގެއީ މާތްވެރިވެގެންވާ ކީރިތިވެގެންވާ ރަސްކަލާނގެއީމެވެ. ހައްދަވައިބޮޑުކުރައްވާ ރަސްކަލާކޯ! ދުނިޔޭގައިވެސް އަހަރެމެންނަށް ހެޔޮކަން ދެއްވާނދޭވެ! އަދި އާޚިރަތުގައިވެސް ހެޔޮކަން ދެއްވާނދޭވެ! އަދި ނަރަކައިގެ އަޒާބުން އަހަރެމެން ދުރުކުރައްވާނދޭވެ!" މި ދުޢާކުރުން މިމަންޒިލްތަކުގައި އަރިހުގައި ލޯބިވެގެންވެއެވެ."[1]

---

[1] (**ނޯޓް:** މި ރިވާޔަތާ ބެހޭގޮތުން، "ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ގައި އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު ރަޙިމަހުاللهُ، ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިއީ ރަސޫލު اللهِ ﷺ ވިދާޅުވި އެއްޗެއް ދުޢާއެއްކަމަށް އެއްވެސް ބާކަށް ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް މިއަށްނަޢާކަން ނުފެނުނެވެ. އެހެންނަމަވެސް، އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވި ބަސްތަކުގެތެރޭގައި އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާ ކުރައްވާފައި ވެއެވެ." "ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ބައްލަވާ! تَلْخِيصُ الْحَبِيرُ فِي تَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الرَّافِعِيّ الكَبِيرِ، مرجع سابق: ج 2. ص 480. (އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައި ވާގޮތުން) އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ އައްސުނަނުލް ކުބްރާގައި، އައްސުނަނުއް ޞަޣީރުގައި، މަޢުރިފަތުއްސުނަނި ވަލްއާޘާރު މި ފޮތްތަކުގައި، އަންނަނިވި ޢިބާރާތުން، އަލްއިމާމު ޝާފިޢީގެ ފަރާތުން ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

قَالَ الشَّافِعِيُّ: وَأُحِبُّ كُلَّمَا حَاذَى بِهِ أَنْ يُكَبِّرَ وَأَنْ يَقُولَ فِي رَمَلِهِ: اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا وَسَعْيًا مَشْكُورًا.

وَيَقُولَ فِي الْأَطْوَافِ الْأَرْبَعَةِ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، وَاعْفُ عَمَّا تَعْلَمُ، وَأَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ، اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ." (رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْقَوْلِ فِي الطَّوَافِ، برقم:** (9288). ج 5. ص 137. ، وَ **البَيْهَقِيُّ**، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1410هـ 1989م). **السنن الصغير** (ط 1). عبد المعطي أمين قلعجي (تخريج و التعليق). كراتشي: سلسلة منشورات جامعة الدراسات الإسلامية، **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ دُخُولِ مَكَّةَ، برقم:**(1629). ج 2. ص 175. ، وَ فِي **مَعْرِفَةِ السُّنَنِ وَالآثَارِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، الْقَوْلُ فِي الطَّوَافِ، برقم:** (9897). ج 7. ص 230. މި ޢިބާރަތަށް ބަލާއިރު، ދެއާގެ =

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ސަޙީޙު ސަނަދަކުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބުން މަންޞޫރާއި އަލްއިމާމުލް ޙާކިމު ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ: "اللَّهُمَّ قَنِّعْنِي بِمَا رَزَقْتَنِي، وَبَارِكْ لِي فِيهِ، وَاخْلُفْ عَلَيَّ كُلَّ غَائِبَةٍ بِخَيْرٍ." (رَوَاهُ الْحَاكِمُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَابْنُ أَبِي شَيبَة) [1] މާނައީ: “އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (ޠަވާފުކުރެއްވުމުގައި) ދެ ރުކުނުގެ ދެމެދުގައި "اللَّهُمَّ قَنِّعْنِي بِمَا رَزَقْتَنِي، وَبَارِكْ لِي فِيهِ، وَاخْلُفْ عَلَيَّ كُلَّ غَائِبَةٍ بِخَيْرٍ." [2] މާނައީ: “އައްދުހަވައިބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާކޯ!

= ފުރަތަމަބައި، މުއައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާގޮތާ އެއްވެސް މަސްދަރެއް ނުވެއެވެ. އެހެނަސް ދިވެހި ބައިގެ ޢިބާރާތުގައި މުހިއްމު މަސްދަރެއްވެއެވެ.

ދެވަނަބައި، މުއައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައިވަނީ، ޠަވާފުގެ ކޮންމެ ބުރެއްގައި "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، وَاعْفُ عَمَّا تَعْلَمُ، މި ޢިބާރާތުން ދުޢާ ނިމެންދެން ކިޔުމަށް އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީގެ ވިދާޅުވިކަމަށް. ހަމައެހެންމެ ދުޢާގެ ޢިބާރާތުގައިވެސް ތަފާތު އުފެދިގެންވެއެވެ. އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީގެ ސުނަނުލްކުބްރާ މިން ފޮތުގައިވެސް ވަނީ، (ޤުދޫމުގެ ޠަވާފުގައި ރަމަލުކުރުން ފުރަތަމަ ތިން ބުރު އަވަސް ހިނގުމުން ހިނގުމުގައި އިސްވެ ނަންގަނޑުވިޔާ ދުޢާ ކިޔުމާއެކު، ބާކީހުންނަ) ހަތަރު ބުރުގައި "اللَّهُمَّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، وَاعْفُ عَمَّا تَعْلَمُ، وَأَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ، اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ." މިފަދައިން ކިޔުމަށެވެ.

މި އިން ހަމަވަނީ، އިބްނުޢަރިޝު ވިދާޅުވެދެއްވާގޮތުގައި މިއީ، ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ރަމަލުކުރުން ސާބިތުވާ ކަމެއް ނޫންކަމެވެ. އަދި އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވި ބަސްފުޅު ފިޔަވައި ދެންނަމައި ދަލީލުވެރިވެފައިވާ ކަމެކެވެ. (ނޯޓް: ލިޔުނީ “މުތަރުޖިމު”)

[1] الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، برقم: (1930). ج 1. ص 696. ، وَ فِي كِتَابِ التَّفْسِيرِ، برقم: (3418). ج 2. ص 421. ، وَ ابْنُ خُزَيمَة، فى الصَّحِيحِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب الدعاء بين الركنين...، برقم: (2728). ج 4. ص 217. ، وَ ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَا يَدْعُو بِهِ الرَّجُلُ بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْمَقَامِ، برقم: (16064). ج 8. ص 783. ، وَ فِي كِتَابِ الدُّعَاْ، مَا يَدْعُو بِهِ الرَّجل بين الرّكنِ والْمَقامِ، برقم: (30249). ج 15. ص 320.

[2] (ނޯޓް: މި ރިވާޔަތަކީވެސް ސަޙީޙު ރިވާޔަތެއްކަމަށް ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވެގެންވެއެވެ. “ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘުއް ސަޙީޙާ” ބައްލަވާ! الأَلْبَانِيُّ، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1415هـ1995م). سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة (ط جديدة). الرياض: مطبعة المعارف للنشر والتوزيع، برقم: (6042). ج 13. ص 91.

އަލްއިމާމުލް ޙާކިމު ރިވާކުރައްވާ ދި ރިވާޔަތުގައިވެސް ވަނީ، މިއީ ރަސޫލުﷲ ﷺ ވިދާޅުވި ދުޢާއެއް ކަމަށެވެ. އެހެނަސް އިބްނުއަބީޝައިބާ ނަޤުލުކޮށްފައިވާ ދި ރިވާޔަތުގައި ވެސް ވަނީ މިއީ، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވާ ދުޢާއެއްކަމަށެވެ. މިއިން ކޮންމެ ރިވާޔަތެއްވެސް ސަޙީޙު ރިވާޔަތެކެވެ. (ނޯޓް: ލިޔުނީ “މުތަރުޖިމު”)

އިބަރަސްކަލާނގެ މިއަދާއަށް ދެއްވި ހިތްޕުޅުގައި މިއަދާއީ ފުރުސަތުދިނުމަކީ ކަމުގައި ވާނަމަވެސް! އަދި އޭގައި ބަރަކާތް ލައްވާނޭވެ! އަދި މިއަދާއަށް ވިސްނުންވާ ކަންތައް ކުރަނިކޮށް ވިސްނުންވެސް އެދި އިބަރަސްކަލާނގެ ބަރަކާތްލައްވައި ދުރާ ދަންނަވަމުވެ.“ މިފަދައިން ވިދާޅުވިއެވެ.

ޖަމާރުތަކަ މިނާ ހިލިވިލި ގުރުއާން ހިކުމަތް:

ޖަމާރުތަކަ މިނާ ޖަމާރާ ކުރުމުން ތާހިރު، ހިލިވި ގުރުއާން ހިކުމަތަކީ އައްމަސް ވަރުސަފަރާއްޖެއްގެ ކަމެއްކަމުންނެވެ. އެހެން ޖަމާރާކުރުމަކީ ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ ހަނދުމަކުރުމުގެ ފުރުޞަތުދިނުމަށްޓަކައި ޝަރުޢުކުރެވުނު ކަމެކެވެ. ގުރުއާނަކީ ފުރުޞަތުކެވެ.

އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުން ލައްވާ އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމު ތިރުމިޛީ ރިވާކުރައްވައި، ޟަޢީފު[1] ރިވާޔަތެއް ކަމަށް އެ ކަލޭގެފާނުން ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {إِنَّمَا جُعِلَ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ، وَالسَّعْيُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَرَمْيُ الْجِمَارِ، لِإِقَامَةِ ذِكْرِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَالبَيْهَقِيُّ،

---

[1] (**ނޯޓު:** މިއީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއްކަމަށް އަލްއިމާމު ތިރުމިޛީ ރިވާކުރައްވާފައި ވިދާޅުވެފައި ވިސްނަވާފައެވެ، ނަމަވެސް މިއީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ވާތީވެ. ޝައިޚް އަލްބާނީ، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދުގެ ޞަޙީޙު ރިވާޔަތްތަކުގެ ތެރޭގައި އިތުރުވެރިން ވިދާޅުވެފައިވަނީ މިއީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއްކަމުގައެވެ.

ހަމައެހެންމެ އަލްއަލްބާނީ ޟަޢީފު ވިދާޅުވި "މިއީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއް ކަމަށެވެ. ސަބަބަކީ، މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި ޢުބައިދު ﷲ ބިން އަބީ ޒިޔާދު ނަމަކަށްކިޔާ ރާވީއެއް، ޟަޢީފު ރާވީއެކެވެ. އޭނާ މި ޙަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި އެކަނި ރިވާކުރައްވައިފައި، މިއީ، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘް ކުރެއްވި ބަސްފުޅެއްގެ ގޮތުގައެވެ. އަދި އަނެއްބައި ފަހަރަށް ރިވާކުރައްވައި، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ ވިދާޅުވުމެއް ބަސްފުޅެއްގެ ގޮތުގައެވެ. ސަނަދުގެ ގޮތުން ޟަޢީފު، ފަހުގެ ރިވާޔަތް، އެބަހީ: ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ ވިދާޅުވުމެއްގެ ބަސްފުޅެއްކަމަށް ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެވެ.“ ބައްލަވާ! **الأَلْبَانِيُّ،** محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1423هـ 2002م). **ضعيف سنن أبي داود** (ط 1). الكويت: مؤسسة غراس للنشر والتوزيع، **برقم:** (328). ج 2. ص 170. **ނޯޓު** ނިމުނީ "މުޚްތަޞަރު")

وَالدَّارِمِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާން ކުރެއްވިއެވެ. {ހަމަކަށަވަރުން، ކަޢުބަތު ﷲ ގެ [illegible] ޠަވާފު ކުރުމާއި، ޞަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔު ކުރުމާއި، ޖަމަރާތުތަކަށް ގަލުޖެހުމާއި (މި ކަންކަން) ކަނޑައަޅުއްވާފައިވަނީ، ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާގެ ޛިކުރުކުރުން، އެކަލާނގެ ހަނދުމަކުރުމަށް ޓަކައެވެ.}

ޙަދީޘުގެ މަތިވެރިކަން:

އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރަނގަޅު ސަނަދަކުން އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވައި ބަޔާންކުރައްވައިފައެވެ. عَن ابْنِ عَبَّاس رَضِي الله عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {يُنَزِّلُ اللهُ كُلَّ يَوْمٍ عَلَى حُجَّاجِ بَيتِهِ الْحَرَامُ عِشْرِينَ وَمِائَة رَحْمَةً، سِتِّينَ لِلطَّائِفِينَ، وَأَرْبَعِينَ لِلْمُصَلِّينَ، وَعِشْرِينَ لِلنَّاظِرِينَ.} (رَوَاهُ البَيْهَقِيُّ، وَالطَّبَرَانِيُّ، وَ قَوَّامُ السُّنَّةِ وَ اللَّفْظُ لَهُ) [2] މާނައީ: "އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {އެކަލާނގެ ޙުރުމަތްތެރިކުރެއްވި ގެކޮޅުން ޙައްޖުވެރި މުއުމިނުންނަށް ﷲ ތަޢާލާ ކޮންމެ ދުވަހަކު

---

[1] **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب في الرَّمل، برقم:** (1888). ج 3. ص 271. ، **وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **باب ما جاء كيف ترمى الجمار، برقم:** (902). ج 3. ص 237. ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (24351). ج 40. 408. ، **وَ ابْنُ خُزَيْمَةَ**، محمد بن إسحاق بن خزيمة السلمي النيسابوري. (1400هـ 1980م). **صحيح ابن خزيمة** (د ط). محمد مصطفى الأعظمي (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي، **كتاب المناسك، باب الذكر عند رمي الجمار، برقم:** (2882). ج 4. ص 279. ، **وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الإِفَاضَةِ لِلطَّوَافِ، برقم:** (9646). ج 5. ص 236. ، **وَ الدَّارِمِيُّ**، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام بن عبد الصمد السمرقندي (د ت). سنن الدّارِمِى (د ط). فواز أحمد زمرلى و خالد السبع العلمي (تحقيق). كراتشي: قديمي كتب خانة، **كتاب المناسك، باب الذكر في الطواف والسعي بين الصفا والمروة، برقم:** (1853). ج 2. ص 71.

[2] **البَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الإِيمَانِ**، مرجع سابق: **برقم:** (3760). ج 5. ص 486. ، **وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ**، مرجع سابق: **برقم:** (11248). ج 11. ص 124. ، **وَ برقم:** (11475). ج 11. ص 195. ، **وَ فِي الْمُعْجَمِ الأَوسَطِ**، مرجع سابق: **برقم:** (6314). ج 6. ص 248. ، **وَ قَوَّامُ السُّنَّةِ**، إسماعيل بن محمد بن الفضل بن علي القرشي الطليحي التيمي الأصبهاني (1414هـ 1994م) **الترغيب والترهيب** (ط 1). أيمن بن صالح بن شعبان (تحقيق). الناشر، القاهرة: دار الحديث طبع نشر توزيع، **برقم:** (1073). ج 2. ص 23.

ސަލޫކަ ވިދި ޢަބުދުމަށް ބާވައިލެއްވިއެވެ. ޠަވާފުކުރާ މީހުންގެ މައްޗަށް ފަސްޓޯމަސް ޢަބުދުމަތެވެ. އަދި ނަމާދުކުރާ މީހުންގެ މައްޗަށް ސާފުކޮށް ޢަބުދުމަތެވެ. (ދެރަކުޢަތް) ބަލާ މީހުންގެ މައްޗަށް ވިދި ޢަބުދުމަތެވެ.} މި ތާނގައި މިވަނީ، ޚަމްރާއި ސުންނަތި، ޝަރުޢީ ހުކުމްތަކެވެ. 1

5- ޠަވާފުގެ ހަތް ބުރު ފުރިހަމަވުމުން، ﴿وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبۡرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى﴾[2]

{އަދި އިބްރާހީމްގެފާނު ހުންނެވިތަން (އެބަހީ: ނަމާދު ކުރެއްވިތަން ނުވަތަ ގުޅުގެ ބިނާކުރެއްވުމަށް ހުންނެވިތަން) އެއީ މިއަދުބައިތުލްމަޤާމު ނަމާދުކުރާ ތަނެއްކަމުގައި ހަދައި، ބޭނުން ހިފާށެވެ!} މި އާޔަތް ރިވާވެގެން އިބްރާހީމްގެފާނުގެ މަޤާމުގެ އަރިހުން ބޮޑުނާސް، އެ ތަނުގައި ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކުރެއްވީއެވެ. އެ ހިސާބުން ޠަވާފު ނިމުނީއެވެ.

ދަންނައެވެ. އިޙްރާމުގެ މަގުން ޢާއްމު މިހާރު ނަމަ، ޢުމްރާގެ ޠަވާފަށް ފުރަތަމަ ޠަވާފު، ނުވަތަ ޙައްޖުގެ ޠަވާފު، އަދި ޠަވާފުއް ދުރުކުރާ ޠަވާފު، އެއީ، ސުންނަތެއް ނުވަތަ ވާޖިބެއް ނޫނެވެ.

---

[1] (ނޯޓު: މިއީ ރަސޫލާގެ ސަލަވާތްކަން ދިރާސާކުރާނޫން ޢަބްދުﷲ ބުން ޢުމަރު ކަމުގައި ބޭނުން ކުރެއްވި ހަދީޘްގެ ތެރޭގައި ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްތަކުގެ ތެރެއިން ނުކުމެގެންވާ ކަމެކެވެ. އެހެން، މި ޙަދީޘްގެ ކަންތައް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތްތަކުގެ ތެރޭގައި، ރިވާކުރެއްވި ރާވީއެއް ޢަބްދުﷲ ބުން ޢުމަރުގެ ތެރޭގައި ވަނީ ބުޚާރީގެ ރިވާޔަތުގައި ނުވަތަ ދަޢީފު ރާވީއެއް ދެކޭތީ، ޙަދީޘް އެބަހީ ނޫނެވެ. މިގޮތުން، އަޙްމަދުބުން ޖަޢުފަރުގެ ރިވާޔަތްގައި އެއް ރިވާޔަތުގައި ކޮށްދޭ ބޭނުން ޞައްޙަ ދީނުގެ ތެރޭގައި ރިވާކުރުމުގައި ހިޔާލު ތަފާތު ކޮށް، ބަޔަކު ރިވާކުރެއްވި ދިރާސާތަކުން ކަމެއް ނުވެއެވެ.

ހަދީޘްގެ ފަރާތުން ޢަބްދުﷲ ބުން ޢުމަރުގެ ރިވާޔަތްގައި މުޢައްމަރު ބުން ޢަބްދުﷲ ބުން ޢުބައިދު اللهِ ޢަބްދުﷲ ގެ ތެރެއިން ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތްތައް ޞައްޙަ ރިވާޔަތް ކަމަށް ވެއެވެ.

އަޙްމަދުގެ ޢަބްދުލްމަލިކު ޢަބްދުއްސަލާމުގެ ރިވާޔަތްގައި، ޢަބްދުއްރައްޒާޤުގެ ރިވާޔަތްގައި، ބުން ސައުދު ނަމަކަށްވާ މުއްމިނާ، ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘްތަކުގެ ތެރޭގައި ރިވާޔަތް ކަމަށް ވެއެވެ.

ޢަބްދުﷲގެ ޝަރީޢަތް، އިސްލާމީ ބުން މުޢައްމަރު އަލްޢަބްދުލްބާރީގެ ރިވާޔަތްގައި އިބްރާހީމް ބުން ޢަލީ އަލްފަޤީހުގެ ނަމަކަށްވާ މުއްމިނާ، ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘް ޞައްޙަ ރިވާޔަތް ކަމަށް ވެއެވެ.

އެގޮތުން ކަމަށްވާނަމަ ބިލްއަސްލު ފިޤުހުވެރިން، މިއީ ބަލާފާ ހަދީޘްގައި ބުނޭ ޢަބްދުﷲ ކަމަށްވެއެވެ. **ބައްލަވާ! سلسلة الأحاديث الضعيفة و الْموضوعة**، مرجع سابق: **برقم:** (187). ج 1. ص 339. ، وَ برقم: (6245). ج 13. ص 532. **ނޯޓު ނިމުނީ** "މުޢައްމަރު")

[2] (**سُورَةُ البَقَرَة: 125**)

ޤިޔާސުގެ މަގުން ނުވަތަ ތަމައްސުކުގެ މަގުން ބައްޔާވާ މިހާގެ ޞަލާތުން އުޅުއްވާގެ ޞަލާތު ދެއްވައެވެ. މިއީ ފުރޫޟުގެ ޞަލާތު، ނުވަތަ ތަބަރުރުކުގެ ޞަލާތުގެ ބަދަލުގައި ފުރިގެންވާ ޞަލާތުތަކެވެ. އެހެންކަމުންނެވެ ޞަލާތުން ނިމުމުން އެހާގެ އުޅުއްވާގެ ކަންކަން ފުރިހަމަކުރުމަށް އަވަސްވެގެންނާނީއެވެ. އެހެންކަމުންނެވެ ބަޔާނާއި މަޢުލޫމާތު ސަލާމަތު ކުރުމަށް ދާނީއެވެ.

ޞަލާތުގެ ވައްތަރުތައް

(ހ) ޞަލާތުލް ފުރޫޟި:
(ށ) ޞަލާތުލް ރިޔާސާ:
(ނ) ޞަލާތުލް ވަޤާރި:
(ރ) ޞަލާތުއް ތަޙިއްޔާތި: (ސުންނަތް ޞަލާތު)

ޞަލާތުގެ މި ބައިތަކުގެ ތަފްސީލު ގެނެސްދެނީ ބާބުގައި ބަޔާންކުރެވިގެންވެއެވެ.

ބައްޖެހިފައިވާއަކަށް މައްކާއަށް އާދެވުމަކީ ޙިޖްރަ ޢަނބުރާއައި ކަމުގައިދެނަށް، އެ ފުރުސަތު ހަށްގެތުގައި ބަހަންނަކުން ހުރެއްޖެވެ. އެހެންކަމުންނެވެ ދިނަދިނައިން ޞަލާތު ކުރުމާއި، ޚިޔާލު ދެކެއުން ހިއްވުން ދިނަކުރުމާއި، އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމުގައި ފަރުސާ ފަސްނަމާދާއި ސުންނަތް ނަމާދުކުރުން ދިނަކުރުމަކީ ޝަރުޢުކުރެވި ފަރުވާ ބަހައްޓަންޖެހޭނެ ކަންކަމެވެ. އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމުގައި ކުރާ ނަމާދަކީ އެ ނަން މިސްކިތްގައި ކުރާ ނަމާދަށްވުރެ އެއްލައްކަ ގުނަ ދަރުމައާއި ސަވާބު އިތުރުވެގެންވާ ނަމާދެކެވެ.

ތަޙިއްޔާތުގެ ޞަލާތުކަމަށް ސުންނަތް ޞަލާތުކުރުމުގައި ޢަމަލު ކުރުމެއް އަދި އިސްތިޙާބު ކުރުމެއް ނުވެއެވެ.

ސުންނަތްވެގެންވަނީ، އެހެނިހެން މިސްކިތްތަކާ ހިލާފަށް އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމަށް ވަދެވޭ ކޮންމެ ފަހަރަކު އެންމެ ފުރަތަމަ ކަމަކަށް ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅުގައި ޠަވާފު ކުރުމެވެ. އެހެނިހެން މިސްކިތްތަކުގައި ކުރަންޖެހެނީ ތަޙިއްޔަތުގެ ނުވަތަ މިސްކިތު ސުންނަތުގެ ދެ ރަކުޢަތެވެ.

ދަންނައެވެ. ޠަވާފުގެ ޝަރުޠުތަކާއި، ސުންނަތްތަކާއި، އަދަބުތަކެއް ވެއެވެ. ތިރީގައި އެ ކަންކަން ބަޔާންކުރާހުނީމެވެ.

ޠަވާފުގެ ޝަރުޠުތައް

ޠަވާފު ޞައްޙަވުމަށްޓަކައި އަންނަނިވި ޝަރުޠުތައް ވެއެވެ.

1- **ބޮޑުޙަދަޘާއި، ކުޑަޙަދަޘުން ޠާހިރުވެގެންވުމާއި،** (އެބަހީ: ޖުނުބުވެރިކަމާއި، ޙައިޟު ނިފާސްވެރިކަމުން ޠާހިރުވެގެންވުމާއި) **ހަށިގަނޑާއި ފޭރާން ނަޖިހުން ޠާހިރު ވެގެންވުން.**

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ޞައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމުތް ތިރްމިޛީއާއި، އަލްއިމާމުދް ދަރަޤުޠްނީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާއާއި، އަލްއިމާމުލް ޙާކިމު ރިވާކުރައްވައި ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް އަލްޙާކިމު ވިދާޅުވެފައިވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ {إِنَّ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ مِثْلُ الصَّلَاةِ إِلَّا أَنَّكُمْ تَتَكَلَّمُونَ فِيهِ، فَمَنْ تَكَلَّمَ فِيهِ فَلَا يَتَكَلَّمُ إِلَّا بِخَيْرٍ.} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَالْحَاكِمُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ) [1] މާނައީ: ”އެ

---

[1] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ،** مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في الكلام في الطواف، برقم:** (960). ج 3. ص 284. ، **وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرك،** مرجع سابق: **كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، برقم:** (1689). ج 1. ص 632. ، **وَ ابْنُ خُزَيْمَةَ، فى الصَّحِيحِ،** مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب الرخصة في التكلم بالخير في الطواف و الزجر عن الكلام السيىء فيه، برقم:** (2739). ج 4. ص 222.

ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންފެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ހަމަކަށަވަރުން، ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ފުރުގައި ޠަވާފު ކުރުމަކީ ނަމާދު ކުރުމެކޭ އެއްފަދަ ކަމެކެވެ. އެހެނަސް ޠަވާފުކުރާ ހިނދު ތިޔަބައިމީހުން ވާހަކަދައްކަމުއެވެ. ފަހެ، ޠަވާފުކުރާ ހިނދު ތިޔަބައިން މީހަކަ ވާހަކަދައްކާނަމަ، ހެޔޮ ރަނގަޅު ވާހަކައެއް މެނުވީ ނުދައްކާ ހުރިކަމެވެ.}

އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސުންފެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އެހެން ބައެއްބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: {أَنَفِسْتِ؟}، يَعْنِي الْحَيْضَةَ قَالَتْ: قُلْتُ: نعَمْ، قَالَ: {إِنَّ هَذَا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَاقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُّ، غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَغْتَسِلِي.} (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَأَبُويَعْلَى) [1] މާނައީ: “އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސުންފެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންކަމަނާގެ އަރިހަށް މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އޭރު ތިމަންކަމަނާ ހިތާމަކުރައްވަމުން ގެންދެވީމެވެ. ފަހެ، އިތުރު އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ކަމަނާ ނިފާސްވެއްޖެ ވަޑައިގަތީތޯއެވެ؟} (އެބަހީ: ޙައިޟުވެ ވަޑައިގަތީތޯއެވެ.) އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންކަމަނާ ދެންނެވީމެވެ. އާދޭހެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ހަމަކަށަވަރުން، މިއީ (އެބަހީ: ޙައިޟުވުމަކީ) اللهُ ސުބްޙާނަހޫވަތަޢާލާ އާދަމުގެ ދަރިއަންހެނުންގެ މައްޗަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައިވާ ކަމެކެވެ. ފަހެ، ޙައްޖުވެރިޔާ ކުރާ ކޮންމެ ކަމެއް ކަމަނާ ވެސް ކުރައްވާށެވެ.

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ بَيَانِ وُجُوهِ الْإِحْرَامِ، وَأَنَّهُ يَجُوزُ إِفْرَادُ الْحَجِّ وَالتَّمَتُّعِ وَالْقِرَانِ، وَجَوَازِ إِدْخَالِ الْحَجِّ عَلَى الْعُمْرَةِ، وَمَتَى يَحِلُّ الْقَارِنُ مِنْ نُسُكِهِ، برقم: 119 – (1211). ج 2. ص 873. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الطَّوَافِ عَلَى الطَّهَارَةِ، برقم: (9302). ج 5. ص 140. ، وَ أَبُويَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: برقم: 363 – (4719). ج 8. ص 167.

އެހެންކަމުން ކަލަނާ ހިނައި ޠާހިރުވެ ވަޑައިގަތުމުގެ ކުރިން ކައުބަތު ﷲ ގެފުޅުގައި ޠަވާފު ނުކުރައްވާށެވެ.}

އެ ކަލަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "أَنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ حِينَ قَدِمَ مَكَّةَ أَنَّهُ تَوَضَّأَ، ثُمَّ طَافَ بِالْبَيْتِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ وَ اللَّفْظُ لَهُ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މައްކާއަށް ވަޑައިގަތުމަށްފަހު އެންމެ ފުރަތަމަ ކުރައްވާ ކަމަކީ ވުޟޫ ކުރެއްވުމެވެ. އެއަށްފަހު ކައުބަތު ﷲ ގެފުޅުގައި ޠަވާފު ކުރެއްވުމެވެ." މިޙަދީޘުގައި މިވަނީ އަލްއިމާމު މުސްލިމު ނަގުއްވާފައިވާ ރިވާ ބަސްފުޅުގައިވާ އިބާރާތެވެ.

އެ މީހުންގެ ހަނިގަނޑުގައި ހުރެއްޖ ނަޑިއައް އެއްވެސް ސަބަބަކާހުރެ ފިޔަވައިރުމީ ނުކުޅެދިފައިވާ ކަމެއްނަމަ، މިސާލަކަށް ކުޑަކުދިން ބަލިމީހުން ނުކުޅެދޭ މީހުންނާއި، އިސްތިހާޟާގެ ބަލިމީހުންނަ އަންހެނުން، ވުޟޫކާރު ޠަވާފު ކުރާނީއެވެ. އެފަދަ މީހުން ކުރަންޖެހޭނީ އިތުރު ކަމެއް ނުވާކަމީ އިޙްތިޔާޠުން އެއްކިބާވެގެންވާ ކަމެވެ.

އެ ދަރިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ތާބިޢީވެރި ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَن عَبْدَ اللهِ بْنَ سُفْيَانَ، أَنَّهُ كَانَ جَالِساً مَعَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَجَاءَتْهُ امْرَأَةٌ تَسْتَفْتِيهِ. فَقَالَتْ: إِنِّي أَقْبَلْتُ أُرِيدُ أَنْ

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الطَّوَافِ عَلَى وُضُوءٍ، برقم: (1641). ج 2. ص 157. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَا يَلْزَمُ، مَنْ طَافَ بِالْبَيْتِ وَسَعَى، مِنَ الْبَقَاءِ عَلَى الْإِحْرَامِ وَتَرْكِ التَّحَلُّلِ، برقم: 190 – (1235). ج 2. ص 906.

أَطُوفَ بِالْبَيْتِ، حَتَّى إِذَا كُنْتُ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ، هَرُقْتُ الدِّمَاءَ، فَرَجَعْتُ، حَتَّى ذَهَبَ ذلِكَ عَنِّي، ثُمَّ أَقْبَلْتُ، حَتَّى إِذَا كُنْتُ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ هَرُقْتُ الدِّمَاءَ، فَرَجَعْتُ، حَتَّى ذَهَبَ ذلِكَ عَنِّي، ثُمَّ أَقْبَلْتُ، حَتَّى إِذَا كُنْتُ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ هَرُقْتُ الدِّمَاءَ،

فَقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: "إِنَّمَا ذلِكَ رَكْضَةٌ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَاغْتَسِلِي، ثُمَّ اسْتَثْفِرِي بِثَوْبٍ، ثُمَّ طُوفِي." (رَوَاهُ مَالِكٌ) [1] މާނައީ: "ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އަބްދުالله ބުނު ސުފުޔާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުގައި ތިމަންނާ އިންނެވީމެވެ. އެ ހިނދު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ފަތްވާ ލިބިގަތުމަށް އަންހެނަކު އައެވެ. ފަހެ، އެ ކަނބުލޭގެ ދެންނެވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އަހުރެން ކަޢުބަތުاللهِ ގެ ވަށައި ޠަވާފު ކުރުމަށް ގަސްތުކޮށްގެން އައީމެވެ. ފަހެ، އަހުރެން މިސްކިތުގެ ދޮރާށިމަތިގައި ވަނިކޮށް، އަހުރެންގެ ހަށިގަނޑުން ލޭ އޮހޮރިގަތީމެވެ. ފަހެ، އަހުރެން އެނބުރިގޮސް، އެ ކަންތައް ފިލައިގެންދިޔަ ހިނދު، އަހުރެން (ޠަވާފު ކުރުމަށްޓަކައި) އައީމެވެ. ފަހެ، އަހުރެން މިސްކިތުގެ ދޮރާށިމަތިގައި ވަނިކޮށް، އަހުރެންގެ ހަށިގަނޑުން ލޭ އޮހޮރިގަތީމެވެ. ފަހެ، އަހުރެން އެނބުރިގޮސް، އެ ކަންތައް ފިލައިގެންދިޔަ ހިނދު، އަހުރެން (ޠަވާފު ކުރުމަށްޓަކައި) އައީމެވެ. ފަހެ، އަހުރެން މިސްކިތުގެ ދޮރާށިމަތިގައި ވަނިކޮށް، އަހުރެންގެ ހަށިގަނޑުން ލޭ އޮހޮރިގަތީމެވެ.

ފަހެ، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަބްދު اللهِ ގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ [illegible] [illegible] ޝައިޠާނާގެ ފަރާތުން ޖެއްސުމެކެވެ. ފަހެ، ކަނބުލޭ ހިނައިގަންނާށެވެ. ފަހެ، ކަނބުލޭ [illegible] ފޮތިކޮޅަކުން ބަނދެލާށެވެ. ފަހެ، ކަނބުލޭ ޠަވާފުކުރާށެވެ."

---

[1] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، جَامِعُ الطَّوَافِ، برقم: (1372). ج 3. ص 542.

2- ޙައްޖުގަ ނިޔަމިކުރުން:

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، قَالَ: "بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ ﵁ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَّرَهُ عَلَيْهَا رَسُولُ اللهِ ﷺ، قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فِي رَهْطٍ، يُؤَذِّنُونَ فِي النَّاسِ يَوْمَ النَّحْرِ: {لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގެ ކުރިން، އެ އަހަރު ޙައްޖުގެ އަމީރު ކަމުގައި ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ހަވާލުކުރެއްވުމުން އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންދެއްވި އަބޫބަކުރު ސިއްދީޤު ޙައްޖަށް ކުރައްވައި ފޮނުއްވި އަހަރު، (އެބަހީ: ހިޖުރައިން ނުވަ ވަނަ އަހަރު) އައްނަޙުރުގެ ދުވަހު، (އެބަހީ: ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަ ވަނަ ދުވަހު) މީސްތަކުންގެ ތެރޭގައި ގޮވައި އިޢުލާނުކުރުމަށްޓަކައި، އަބޫބަކުރުގެފާނު ފޮނުއްވި ޖަމާޢަތުގެ ތެރޭގައި ހިމަނައިގެންވެސް ފޮނުއްވިއެވެ. (އެއީ މިކަން އަންގައި އިޢުލާން ކުރުމަށެވެ.) {މި އަހަރަށްފަހު މުޝްރިކަކު ޙައްޖެއްވެސް ނުކުރާނެއެވެ. އަދި ބަރަހަނާކޮށް ކަޢުބަތުﷲ ގެ ވަށައިގައި އެއްވެސް މީހަކު ޠަވާފުކޮށްގެން ނުވާނެއެވެ.}

3- ޠަވާފުގެ ހަތް ބުރު ފުރިހަމަކުރުން:

ޠަވާފުގެ ހަތް ބުރުގެ ތެރެއިން ބުރުއެއްގައި އެންމެ ފިޔަވަޅެއްވެސް ބުރު ފުރިހަމަ ނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފިނަމަ އެއީ، ޠަވާފު ފުރިހަމަވުން ކަމުގައި ނުބެލެވޭނެއެވެ. ދިމާއަށް ޝައްކުވެއްޖެނަމަ، ޔަޤީންވާ މަދު މިންވަރުގެ މައްޗަށް ބިނާކޮށް ހަތްބުރު ފުރިހަމަ ކުރާނީއެވެ.

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ لَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ، وَلَا يَحُجُّ مُشْرِكٌ، برقم: (1622). ج 2. ص 153. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ لَا يَحُجُّ الْبَيْتَ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ، وَبَيَانُ يَوْمِ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ، برقم: 435 - (1347). ج 2. ص 982.

ޠަވާފުކޮށް އަވަދިވީ ފަހުން، ހަތްބުރު ފުރިހަމަ ނުވާކަމާމެދު ޝައްކުވެއްޖެނަމަ، އެ މީހެއްގެމައްޗަށް ވަޔިކަމެއް ގާބިލުވެއް ނުވާނެއެވެ.

4- އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުން ޠަވާފުކުރަން ފެށުމާއި، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ނިންމުން.

5- ޠަވާފުކުރާ މީހާގެ ވާތްފަރާތުގައި ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅު ހުންނާނެހެން ޠަވާފު ކުރުން.

ފަހެ، އެ މީހެއްގެ ކަނާތް ފަރާތުގައި ކަޢުބަތު ﷲގެފުޅު ހުންނާނެހެން ޠަވާފު ކުރިނަމަ، އެ ޠަވާފު ޞައްޙަނުވާނެއެވެ. އަދި، އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި ޢަބްދު ﷲގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘްގައި ވާފަދައިންނެވެ. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: "أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ لَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَتَى الْحَجَرَ فَاسْتَلَمَهُ، ثُمَّ مَشَى عَلَى يَمِينِهِ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ)[1] މާނައީ: "އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި ޢަބްދު ﷲގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްރަސޫލާ ﷺ މައްކާއަށް ވަޑައިގެންނެވުމުން، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރިއަށް ވަޑައިގެން އޭގައި އިސްތިލާމު ކުރެއްވިއެވެ. އޭގެފަހުން އެކަލޭގެފާނުގެ ކަނާތްފުށުގެ ފަރާތަށް (އެބަހީ:

---

[1] **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَا جَاءَ أَنَّ عَرَفَةَ كُلَّهَا مَوْقِفٌ، برقم:** 150 - (1218). ج 2. ص 893. ، **وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء كيف الطواف، برقم:** (856). ج 3. ص 202. ، **وَ النَّسَائِيُّ**، أحمد بن شعيب بن علي بن سنان. (1414هـ 1994م). **المجتبى من السنن** (ط 4). عبد الفتاح أبو غدة (تحقيق). بيروت: دار البشائر الإسلامية للطباعة والنشر والتوزيع، **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، كَيْفَ يَطُوفُ أَوَّلَ مَا يَقْدَمُ وَعَلَى أَيِّ شِقَّيْهِ يَأْخُذُ إِذَا اسْتَلَمَ الْحَجَرَ، برقم:** (2939). ج 5. ص 228.

ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅު އެކަލޭގެފާނުގެ ވާތްފުޅުގެ ފަރާތުގައި ހުންނާނެހެން) ހިނގެވިއެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ޠަވާފުގެ ތިން ބުރު ރަމަލުކުރައްވައި، ފުރިހަމަކުރެއްވިއެވެ. އަދި އަނެއް ހަތަރު ބުރު އާދައިގެ ހިނގުމުން ހިނގަވައި ފުރިހަމަކުރެއްވިއެވެ.“

6- ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެ ބޭރުން ޠަވާފުކުރުން:

ޠަވާފު ކުރުމުގައި އަލްޙިޖްރު، ނުވަތަ ޙިޖްރު އިސްމާޢީލްގެ ތެރެއިން ޠަވާފު ކުރިނަމަ، އެ ޠަވާފު ސައްޙަހެއް ނުވާނެއެވެ. އެހެނީ ޙިޖްރު އިސްމާޢީލާއި އައްޝާޛިރުވާނަކީ (އެބަހީ: ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެ ބިންގަލާ ގުޅިގެން، ގެފުޅުގެ އުރަކޮޅު ހަރުކުރުމަށް ހުންނަ ބަރަގާތުތައް ނުވަތަ ބޮޑުތައް ހަރުކޮށްފައިވާ ބައި އެއީ) ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެ ތެރެއިގެ ބައެއް ކަމުންނެވެ.

اللهُ ތަޢާލާ އަމުރުކުރައްވާފައިވަނީ، ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގައި ޠަވާފުކުރުމަށެވެ. ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެ އެތެރެއިން ޠަވާފުކުރުމަކަށް އަންގަވާފައެއް ނުވެއެވެ. މާތް اللهُ ވަޙީ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿ وَلۡيَطَّوَّفُواْ بِٱلۡبَيۡتِ ٱلۡعَتِيقِ ﴾[1] މާނައީ: {އަދި ޤަދީމީ ގެފުޅުގައި އެއުރެން ޠަވާފު ކުރާހުށިކަމަށެވެ!}

7- ޠަވާފު ކުރުމުގައި މުވާލާތުކުރުން:

އަލްއިމާމު މާލިކާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، އެއްވެސް ޢުޛުރެއްނެތި [illegible] ކަޑާ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] އަދި [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ހުއްދަކަމެއް ނޫނެވެ.

---

[1] (سُورَةُ الحَج: 29)

ޙަނަފީ މަޛުހަބުގެ ޢިލްމުވެރިންނާއި، ޝާފިޢީ މަޛުހަބުގެ ޢިލްމުވެރިންގެ ރައުޔުގައި މުވާފަޤުވުމުކުރަނީ، އެބަހީ: ދުރުކަށުގެއްލުމުގައި ޖަވާބު ފުރިހަމަ ކުރުމަކީ ސުންނަތެކެވެ.

އެއްވެސް ޙުއްޖަތެއްނެތި ޖަވާބުގެ ބުރަހާނަކަށްވުރެ ޤަވާޢިދު ކަމުގެ ސަބަބަކުން ދުރުވުމަކީ ވަކި އެއްޗަކަށް ޖަވާބު ބާރުލުމުން ކަމެއްނޫނެވެ. އަދި ކުރިން ފުރިހަމަ ކުރެވިފައިވާ ބައިގެ މައްސަލަ ބިނާކޮށް ނިޔަމިކަމާއި ފުރިހަމަކުރުންނެވެ.

ޖުމައިދު ބިން ޒައިދު [1] ނަމަކަށްޔާ ބާކީއްގެ ރިވާޔަތް އަށްއިވާމު ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރު ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘްއެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَمِيلِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ

---

[1] (**ނޯޓު:** ސައީދު ބިން މަންޞޫރުގެ ސުނަނުން މި ރިވާޔަތް ފެންނަން ނެތެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަށްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ މި ރިވާޔަތް ނަކުލުކުރައްވާފައިވާކަން "ފިޤްހުއްސުންނާ" ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ފަރާތުން ލިޔުއްވާފައިވާމުއާޅެ، އިބްނުއަބީޝައިބާ ނަކުލުކުރައްވާ އިބާރާތް މި ޢިބާރަތާ ލިޔުމުގައި އެ ފެނިއެވެ. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! السيد سابق، محمد التهامي (1418هـ 1998م). **فقه السنة**، (ط1). القاهرة: دارالفتح للإعلام العربى، **حاشية رقم**: (1). ج 2. ص 251.

މި ރިވާޔަތުގެ ދީ ކަމެއް ފާހަގަކުރަންޖެހެއެވެ.

ތަމްރީނު: މިއީ، ޖުމައިދު ބިން ޒައިދުގެ ކިބައިން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއްކަމަށް ފިޤްހުއްސުންނާ ގައި ލިޔުއްވިފައިވޭ، މި ރިވާޔަތް ބައްލަވައިގެންވާ ޢިބާރާތުގެ ބައެއް ނުސްޚާގައި ކުރިން ޖުމައިދު ބިން ޒައިދު ލިޔުއްވިފައި ވާތީކަމަށް ފެނެއެވެ.

އެހެނީ، އިބްނުއަބީޝައިބާގެ "އަލްމުޞައްނަފު" ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި އައްޝައިޚު މުޙައްމަދު ޢައްވާމާ ލިޔުއްވާފައިވޭ، "އެ ބަސް ނުސްޚާގައި ޖުމައިދު ބިން ޒައިދު ލިޔުއްވިފައި ވާކަމެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެއީ ކުށެއް ކަމަށާއި، ރަނގަޅު ބަސަކީ ޖަމީލު ބިން ޒައިދު" ކަމަށް އެކަމާ ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: ج 1. ص 548.

ހަދީޘް ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެތެރޭގައި ޖުމައިދު ބިން ޒައިދު މި ނަން ކިޔައިގެން އެއްވެސް ރާވީއަކު ވާކަމަކަށް ނުފެނުނެވެ.

ދެވަނައީ: މި ޖަމީލު ބިން ޒައިދަކީ، ޙަދީޘުގެ ދާއިރާގެ ޢިލްމުވެރިންނާ ބައްދަލުވެފައިވާ މީހެއްވެސް ނޫނެވެ.

އަލްއިމާމު އިބްނުޙިއްބާން، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އަލްމަޖްރޫޙީން މިނަލް މުޙައްދިޘީން" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

"ޖަމީލު ބިން ޒައިދު އައްޠާއީ އަކީ، ބަސްރާގެ އަހުލުވެރިއެކެވެ. ޙަދީޘުގެ ދާއިރާގެ އަހުލުން ނޫން ރިވާކުރެއެވެ.

އެހެނަސް ނޫން، އެ ކަލޭގެފާން ދެކެވަޑައިގަތް ނުވެއެވެ.

ނޫން އަލްމަދީނާގެ މުނަށްވަރާއަށް ދިޔައިރު، ޙަދީޘުގެ ދާއިރާއިން އަމާނާތްތެރިކަމެއް ނެއެވެ. އެއަށްފަހު ނޫން ބަސްރާއަށް އައިސްތިބި އަހިސް، އެ ކަލޭގެފާން އަހަރެން (އަޖުއަރިޔަކަށްދެން) ރިވާކޮށްދީފައިވެއެވެ." އިބްނުޙިއްބާން ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

"އަލްމަޖްރޫޙީން" ބައްލަވާ! ابْنُ حِبَّانَ، محمد بن حبان بن أحمد التميمي البستي (1420هـ 2000م). **المجروحين من المحدثين (ط 1)**. حمدي بن عبد المجيد السلفى (تحقيق). الرياض:دار الصميعي، **برقم**: (190). ج 1. ص 256. ޖަމީލު ބިން ޒައިދާމެދު ޢިލްމުވެރިން އެތަކެއް =

= އިތުރުވެރިން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުތަކަށް ބަލާފާދުއްވައި، އަލްއިމާމުއް ޛަހަބީ ރަޙިމަހުﷲ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "މީޒާނުލް އިޢުތިދާލު" މި ނަންބަރާ ގުޅޭގައި ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

"ޖަމީލު ބިން ޒައިދު އައްޠާއީ އަކީ، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާކުރާ މީހެކެވެ.

އަލްއިމާމުދު (ދޫރީ) އިބްނު މަޢީން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އޭނާއަކީ ޘިޤާ، ރަނގަޅު މީހެއްނޫނެވެ."

އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އޭނާގެ މަތިން ރިވާވެގެންއައިސް ހަދީޘް ޞަޙީޙެއްނޫނެވެ."

ޖަމީލުގެ ރިވާއިން ޙަފްޞު ބުން ޣިޔާޘް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ކަލޭ ރިވާކުރާ ހަދީޘްތައް ކަލޭއަށް އެނގެނީ ކިހިނަކުންހެއްޔެވެ؟ (ޖަމީލު) ބުންޏެވެ. މަދީނާ އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން އެއްކޮށް އަޑުއަހާފައެއް ނުވަމެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ހަދީޘް ރިވާކުރުމަކުން މިސްކީނުމަކުން ތިމަންނާއަށް ނަސްޚަކޮށްލިއިރު، ތިމަންނާ ކަށިނަކޮށް ފުނަކޮށްލުމަށް (ހަދީޘް) ލިޔުނީމެވެ." "މީޒާނުލް އިޢުތިދާލު" ބައްލަވާ!

الذَّهَبِيُّ، أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قيماز (1430هـ 2009م). **ميزان الاعتدال في نقد الرجال** (ط 1). محمد رضوان عرقسوسي وآخرون (تحقيق). دمشق: دار الرسالة العالمية، **رقم:** (1481). ج 1. ص 387.

މި ނަންބަރާ ގުޅޭގޮތުން މި ޖަމީލު ބިން ޒައިދުގެ މައުލޫމާތު ލިބިގަތެވެ ޖެހޭނަމަވެސްއެވެ.

(ސ) **البُخَارِيُّ**، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة (1440هـ 2019م). **التَّارِيخُ الْكَبِيْرِ** (ط 1). محمد بن صالح بن محمد الدباسى (تحقيق). الرياض:المتميز للطباعة والنشر والتوزيع، **برقم:** (2225). ج 3. 7.

(س) **ابْنُ حَنْبَل**، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني. (1422هـ 2001م). **العلل ومعرفة الرجال** (ط 2). وصي الله بن محمد عباس(تحقيق). الرياض: المكتب الإسلامي دار الخاني، **برقم:** (1576). ج 2. ص 69.

(س) **ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ**، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر بن داود بن مهران التّميمي الحَنْظَلي الرازي (1371هـ 1952م). **الجرح والتعديل** (ط 1). طبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، بحيدر آباد الدكن، الهند، بيروت: دار إحياء التراث العربي، **برقم:** (2137). ج 2. ص 517.

(س) **ابْنُ شَاهِين**، عمر بن أحمد بن عثمان بن أحمد بن محمد بن أيوب بن أزداذ (1409هـ 1989م). **تاريخ أسماء الضعفاء والكذابين** (ط 1). عبد الرحيم محمد أحمد القشقري (تحقيق). (د م). **رقم:** (95). ص 66.

ޖަމީލު ބިން ޒައިދު ބަޞްރަވީއެކެވެ، އެހެނިހެން އިތުރުވެރިންގެ ބަސްފުޅުތައް ނަގުލުކުރައްވާފައިވާއިރު، އަލްއިމާމުދު އިބްނު ހަޖަރު ރަޙިމަހުﷲ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "ތަހްޛީބުއް ތަހްޛީބު" މި ނަންބަރާ ގުޅޭގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "(ޖަވާދު ދުޢަފާއުގެ ތެރޭގައި ބަޞްރަވީން) އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ (އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސަޙީޙުގައި) ބައެއްގެ ވާހަކަ ނަންގަނޑު ގުޅޭގައި، "ޖަވާދު ދުޢަފާއުގެ ތެރެއިން ޖަމީލު ނަންގަނޑު ވާބަ" ގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އަޤީލީ ވިދާޅުވިއެވެ. "ޖަވާދު ދުޢަފާއުގެ ތެރޭގައި ނަމަދަށް ގެނައިމާވެސް، ނަމަވެސް ޖަވާދުގެ ބަސްފުޅު ހިނގާ ހާލު، އެ ދަރުމަ ދުޢަފާއަކީ، ނަމަދަން ސަލާމަތްވެފައިވާ، އޭނާ ކިބައިން ފެނިގެންދާ ޙަދީޘްތަކުގެ މިންވަރުގެ މައްޗަށް ބިނާކޮށް، ޖަވާދުގެ ނުނިމިގެންދާ ބަސް ފުރިހަމަ ކުރެއްވިއެވެ. އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ފަރަތަކަށް ރިވާވެގެންނުވެއެވެ." އަލްބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! **البُخَارِيُّ**، **الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: ج 2. ص 154. (އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ އިތުރަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އެ ޤާލަފްނަން ﷲ ތަޢާލާގެ ރަސޫލާ ޢަލައިހިއްސަލާމް ދަރިކަލުންނާއި، އުފެދުނު ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން އަޘަރު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ވާހަކަ ކުރެއްވިއެވެ.")

އެހެންކަމުން އިބްނު ހަޖަރު ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. "އަލްބުޚާރީ އެ ދަޢުވާއަށް ތަޢުލީޤްކޮށް ރިވާކުރެއްވި އަޘަރު ސާބިތު ނޫން ސަނަދަކުން، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސަނަދުން، ޖަމީލު ބިން ޒައިދުގެ މަގުން ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއް ވެއެވެ. قَالَ: "رَأَيتُ ابْنُ عُمَرَ طَافَ بِالبَيتِ، فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى مَعَ القَومِ، ثُمَّ قَامَ، فَبَنَى عَلَى مَا مَضَى مِن طَوَافِهِ." މާނައީ: "ޖަމީލު ބިން ޒައިދު ބުންޏެވެ. ޢަބްދުﷲ ގެ ދަރިކަލުން އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޠަވާފު ކުރައްވަމުން ގެންދަވަނިކޮށް މިސްކިތް ދެކެލީމެވެ. ފަހެ، އިޤާމަތް ނަމާދަށް ގޮވައިލެވުނެވެ. =

طَافَ بِالْبَيْتِ ثَلَاثَةَ أَطْوَافٍ، ثُمَّ قَعَدَ يَسْتَرِيحُ، وَغُلَامٌ لَهُ يُرَوِّحُ عَلَيْنَا، ثُمَّ قَامَ، فَبَنَى عَلَى طَوَافِهِ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيبَة) [1] މާނައީ: "ޙަމީދު ބުން ޒައިދުގެ ކިބައިން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އޭނާ ބުނުއްވިއެވެ. އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފުޅުގައި ޠަވާފު ކުރައްވަނިކޮށް ތިމަން ދުށީމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ޠަވާފުގެ ތިން ބުރު ފުރިހަމަ ކުރެއްވުމަށްފަހު، އަރާމު ކޮށްލެއްވުމަށް އިށީނދެވަޑައިގަތެވެ. އަދި އެ ކަލޭގެފާނުގެ ޣުލާމަކު ތިމަންމެންނަށް ފަންކާއިން ވިހުރުމުން ދިނީއެވެ. އެއަށްފަހު، އެ ކަލޭގެފާނު ތެދުވެވަޑައިގެން، ކުރިން ކުރެއްވި ބައިގެމައްޗަށް ބިނާކުރައްވައި ޠަވާފު ފުރިހަމަ ކުރެއްވިއެވެ."

= ފަހު، (އެ ކަލޭގެފާނު ޠަވާފު ފުރިހަމަ ކުރެއްވުމުގެ ކުރިން) ޢަޞްރުގެ ނަމާދު ކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު، ކުރިން ކުރެއްވުން ބާކީ ގުނައްވައިގެން ޠަވާފުގެ ފުރިހަމަނުވާ ބައި ފުރިހަމަކުރެއްވިއެވެ."

އަދިވެސް އިބްނުޙަޖަރު ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. "މި ރިވާޔަތް އަލްއިމާމު (އަލްއިމާމު، މުޙައްމަދު ބުން އަޙްމަދު ބުން މޫސާ އަލްވާސިޠީ 322ހ.) އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އައްސުނަން" ގައި ނަންހިއްޕަވައި ރިވާކުރައްވައި، ސުފްޔާނުއް ޘައުރީގެ މަގުން އޭނާގެ ކިބައިން (އެބަހީ: ޙަމީދު ބުން ޒައިދުގެ ކިބައިން) ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ރިވާޔަތުގައިވަނީ، ހަނދުމަ ނެތުމުގައި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޠަވާފު ކުރައްވަމުން ވަޑައިގެން، ޢިޝާ ނަމާދު ކުރެއްވުމަށް ޤަމަތް ގޮވުމުން، ޠަވާފު މެދުކަނޑައިލައްވައި ޖަމާޢަތުގައި ނަމާދު ކުރެއްވުމަށްފަހު ޤިބުލަތާ ކުރިމަތިލާފައި ކުރިއަށް އޮތް ނަމާދު ފަސްކުރެއްވުމަށްފަހު، އެއަށްފަހު، ކުރިން ކުރެއްވުން ބާކީ ގުނައްވައިގެން ޠަވާފު ފުރިހަމަކުރެއްވި ކަމަށެވެ."

އިބްނުޙަޖަރު ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. "ތަފްސީލު ތަފްސީލް" ބައްލަވާ! ابْنُ حَجَرُ العَسْقَلَانِيُّ، أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود الكناني (2004م 1425هـ). **تهذيب التهذيب** (ط 1). عادل أحمد عبد الموجود و علي محمد معوض (تحقيق) بيروت: دار الكتب العلمية، **رقم:** (1144). ج 1. ص 584.

ބައްލަވާށެވެ! އިމާމު ބުޚާރީގެ ޞަޙީޙުގައިވާ ހަދީޘެއްގެ މާނަ، ޙަމީދު ބުން ޒައިދުގެ އަމިއްލަ އިޖުތިހާދުން، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަދިހާނަކު އެއްވެސް އެއްކަލަ އަޅުއްކަވައި، އެބަހީ ރިވާކޮށްދީފައި ނުވާކަން އެނގެއެވެ. އަދި އަލްއިމާމު އިބްނުޤުދާމާ ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައި ޙަމީދު ބުން ޒައިދު، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ދެކެފައިވެސް ނުވެއެވެ. އޭނާ އަލްއިމާމް ނަސާއީ މުއައްޒަޢަން ދިއްމެއް، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަތޮޅުވާއްޖެއެވެ.

މިއިން އެނގެނީ، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާ ބައްދަލުނުވާ ޙަމީދު ބުން ޒައިދު ރިވާކޮށްދީފައިވާ ރިވާޔަތެއް، ސަނަދުގެ ގޮތުން އެއްވެސް ބަރަކާތެއް ނުލިބޭ ރިވާޔަތް ނުބައްލަވާށެވެ. އޭގެ، ސަނަދު ރިވާޔަތެއް ނުލިބޭނެ ކަމެވެ. އެހެންކަމާއެކު، އަލްއިމާމުގެ ބަސްފުޅު މުޙައްމަދުބުނު ޖާބިރު، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާއި، އަބޫބަކުރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުއްރަޙްމާނުގެ އަތިރިން ހިތާ ކުރައްވާފައިވާ ފަދައިން ޠަވާފުގެ ބުރުތައް އުނިކުރާ ފަރާތްތަކާއި ބެހޭގޮތުން ނަމާދުގެ އުޅުޕާކްކާނުގައި ނަމާޒު މެދުކަނޑާލައިގެން ޤިބުލަތާ ކުރިމަތިލާ، ކުރިން ކުރެއްވިއާ ޖުޕުކުރުމުގެ މަޢުލޫމާތު ބިނާކޮށް ޠަވާފު ފުރިހަމަކުރުމަކީ އިޖުތިހާދީ މަސްއަލައެއް ކަމަށް އަދަދުކުރެވިފައިވަނީ ގޮތެވެ. ނޯޓް ނިޔަމަށް "މުޢަތަބަރު")

[1] ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، فِي الاِسْتِرَاحَةِ فِي الطَّوَافِ، برقم: (15200). ج 8. ص 591.

ޝާފިޢީ މަޛްހަބާއި، ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ޖަމާޢަތު ކުރަންހުރި މީހަކު ވުޟޫ ގެއްލިއްޖެނަމަ، ވުޟޫ ކޮށްގެންއައިސް، ކުރިން ފުރިހަމަ ކުރެވުނު މިންވަރުގެމައްޗަށް ބިނާކޮށް ޠަވާފު ފުރިހަމަ ކުރާނީއެވެ. އެ ދެމެދުގައި ވަގުތު ދިގުވީ ނަމަވެސް އަލުން ޠަވާފުކުރުމަށް ފަށާކަށް ނުޖެހޭނެއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ كَانَ يَطُوفُ بِالبَيتِ، فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى مَعَ القَومِ، ثُمَّ قَامَ، فَبَنَى عَلَى مَا مَضَى مِن طَوَافِهِ. މާނައީ: “އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެ ކަލޭގެފާނު ޠަވާފު ކުރައްވަމުން ގެންދަވަނިކޮށް ނަމާދަށް ޤަމަތްދެވުނެވެ. (ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު ޠަވާފު ކުރެއްވުން ހުއްޓަވައިލައްވައި) ޖަމާޢަތުގައި ނަމާދުކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު ތެދުވެވަޑައިގެން ކުރިން ކުރެއްވުން ބައިގަޔާއެކު ބިނާކުރައްވައި ޠަވާފު ފުރިހަމަ ކުރެއްވިއެވެ.”

ޢަޠާއު ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ عَطَاءٍ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الرَّجُلِ يَطُوفُ بَعْضَ طَوَافِهِ، ثُمَّ تَحْضُرُ الجَنَازَةَ: "يَخْرُجُ فَيُصَلِّي عَلَيهَا، ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُقْضَي مَا بَقِيَ عَلَيهِ مِن طَوَافِهِ." މާނައީ: “ޢަޠާއު (އިބްނު އަބީރަބާޙު) ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޠަވާފު ކުރުމުގައި މީހަކު ޠަވާފުގެ ބައެއް ފުރިހަމަ ކުރުމަށްފަހު، ކަށުނަމާދެއްގައި ބައިވެރިވުމަށް ޠަވާފުކުރުން ދޫކޮށްލައިފިނަމަ، ނަމާދު ނިމުމުން އެނބުރި އައިސް ޠަވާފުގެ ފުރިހަމަ ނުވެއްޖެބައި ފުރިހަމަކުރާނީއެވެ.” 1

---

[1] (ނޯޓް: މުއައްޠައު ލިޔުއްވާފައިވާ އިބާރާތުން، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ ބަސްފުޅާއި ޢަޠާއު (އިބްނު އަބީރަބާޙު) ގެ ބަސްފުޅު އެއްވެސް ބޭކަލަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ކަމަކަށް ނުފެނުނެވެ.

އެހެނަސް މީގެކުރިން ބަޔާންވެގެންވާ ފަދައިން، އަލްއިމާމު ބުޚާރީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙުގައި މުޢައްލަޤުކޮށް، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ ރައުޔު ބަޔާންކުރައްވާފައި ވެއެވެ.

އަދި އަލްއިމާމު އިބްނުހަޖަރު އަލްޢަސްޤަލާނީ، “ފަތުޙުލްބާރީ” ގައި ސަނަދުގެންނަވައި ދި ބަސްފުޅު ކުރައްވައި، =

ޠަވާފުގެ ސުންނަތްތައް

ޠަވާފުގެ ސުންނަތްތަކެއް ވެއެވެ. އެ ކަންތައްތައް ތިރީގައި އެވަނީއެވެ.

1- އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ކުރިމަތިލުން. ޠަވާފުކުރަން ފެށުމުގައި، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ކުރިމަތިލައިގެންހުރެ، ތަކުބީރު ތަހްލީލުކުރައްވައި، އެބަހީ: "اللهُ أَكْبَرُ، لَاإِلَهَ إِلَّا اللهُ." މިފަދައިން ކިޔައި، ނަމާދުގައި ދެއަތް ކޮނޑާ ހަމައަށް އުފުއްލާ ފަދައިން ދެއަތް އުފުއްލައި، (ކުޅަދާނަވެގެން ވަނީނަމަ) ދެ އަތުން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމުކޮށް، އަދި ނުހިފޭން ފަދައިން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދިނުމާއި ކުޅަދާނަވެން ވަނީނަމަ ތިމާގެ ކަނާއަތް އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ޖައްސަންވާނެއެވެ. އެ ކަމަށް ކުޅަދާނަ ނުވިނަމަ، ތިމާގެ ކަނާތުން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމުކޮށް އަތުގައި ބޮސްދޭން ވާނެއެވެ. ނުވަތަ އަސާއެއްފަދަ އެއްޗަކުން އިސްތިލާމުކޮށް އޭގައި ބޮސްދޭން ވާނެއެވެ. (އެ ކަމަށްވެސް ކުޅަދާނަ ނުވިނަމަ) އަތުން ނުވަތަ އަސާއަކުން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް އިޝާރާތް ކޮށްލާނީއެވެ. މި ކަންކަމާ ގުޅޭގޮތުން އެތަކެއް ޙަދީޘް ވާރިދުވެފައިވެއެވެ. އެފަދަ ބައެއް ޙަދީޘް ތިރީގައި އެވަނީއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލުއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްޙާފިޡު ރިވާކުރައްވައި، ސައްޙަ ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ

= އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބުން މަންޞޫރު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސުނަންގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. “ފަތުޙުލްބާރީ” ބައްލަވާ! **ابْنُ حَجَرُ العَسْقَلَانِيُّ**، أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود الكناني. (د ت). **فتح الباري شرح صحيح البخاري** (د ط). عبد العزيز بن عبد الله بن باز، و محب الدين الخطيب (تحقيق). محمد فؤاد عبدالباقى (ترقيم). القاهرة: المكتبة السلفية، ج 3. ص 484. ނޯޓް ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު”)

ޙަދީޘެއްކަމަށް [1] އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވާ (އެހެނަސް ވަރަށް ޟަޢީފު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ) ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. **عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: اسْتَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْحَجَرَ، ثُمَّ وَضَعَ شَفَتَيْهِ عَلَيْهِ يَبْكِي طَوِيلًا، ثُمَّ الْتَفَتَ فَإِذَا هُوَ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَبْكِي، فَقَالَ: {يَا عُمَرُ، هَاهُنَا تُسْكَبُ الْعَبَرَاتُ.} (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه، وَالْحَاكِمُ، وَالْبَغَوِيُّ)** [2] މާނައީ: "އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދެއްވިއެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނުގެ ތުންފަތްޕުޅު އޭގައި ޖެއްސަވައި ރުއްވިއެވެ. އެ ގޮތުގައި ގިނައިރުތަކަކު ޔީރިތިކުރުއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު އެކަލޭގެފާނު (އެއްފަރާތަކަށް) އެނބުރިވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހު، ޢުމަރު ބިންޚައްޠާބު ޔީރިތި ކުރައްވަން ހުންނެވީ އެކަލޭގެފާނު ދުށްވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހު، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {"އޭ ޢުމަރުގެފާނެވެ! މިއީ އެ ތަނުގައި ކަރުނަ އޮހޮރުވަންވީތަނެވެ.}

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރަނގަޅު ސަނަދަކުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އެހެން ބައެއް

---

[1] (**ނޯޓް:** މިއީ ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް އަލްއިމާމުލް ޙާކިމު ވިދާޅުވެފައި ވިނަމަވެސް، އެއީ ޙަޤީޤަތެއް ނޫނެވެ. އަލްޙާފިޡު ޛަހަބީއާއި އަލްއިމާމު އިބްނު ޙަޖަރާއި، އަލްއިމާމުލް ޙައިވެސް މި ރިވާޔަތް ނުރުއްސަވާފައި ވެއެވެ. މިއިން ކޮންމެ ބާވަތެއްގެ ފޮތް ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ޢިލްމުވެރިން ސަނަދުގެ ޙަޤީޤަތް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.
އެ ކޮމެން މި ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގައި މުޙައްމަދު ބިން ޢައުން އަލްޚުރާސާނީ ނަމަކަށްކިޔާ މަތްރޫކު ރާވީއަކު ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އެބަހީ: މުޙައްމަދު ބިން ޢައުނަކީ ޙަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި ތުހުމަތާ ކަމަށް ބައެއްމުކުރި، އެވަރަ މިއިންގެ މަގުން ރިވާވެގެން އަންނަ ޙަދީޘްތައް ދޫކޮށްލާކަން ސާބިތުވެގެންވެ މިއިންގިމުރަބައި ރިވެދާ މިރަވެކަމަށް އައްނަވަދު ސިލްސިލާ އަލްއަޙާދީޘް އައްޟަޢީފާއި، އައްނަހުމުރި އަލްއަލްބާނީ ބަހުން ކުރިވި ވިކުރައްވާފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 4. ص 173. ، وَ **البَغَوِيُّ فِي شَرْحِ السُّنَّةِ**، مرجع سابق: ج 7. ص 115. وَ **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين (1417هـ 1997م). **ضعيف سنن ابن ماجه** (ط 1). الرياض: مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، **برقم:** 583 – 2999. ص 238. ، وَ **سلسلة الأحاديث الضعيفة و الْموضوعة**، مرجع سابق: **برقم:** (1022). ج 3. ص 91. "ނޯޓް ނިމުނި "މުތަރުޖިމު"")

[2] **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ، برقم:** (2945). ج 4. ص 173. ، وَ **الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك**، مرجع سابق: **كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، برقم:** (1672). ج 1. ص 626. ، وَ **الْبَغَوِيُّ فِي شَرْحِ السُّنَّةِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، باب استلام الركنين اليمانيين وتقبيل الحجر الأسود، برقم:** (1906). ج 7. ص 114.

ބޭކަލުން ގާތްކަންބޮޑު ތަރާތު އިބާރާތުން ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﵁، أَكَبَّ عَلَى الرُّكْنِ، فَقَالَ: [إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَوْ لَمْ أَرَ حَبِيبِي ﷺ قَبَّلَكَ، وَاسْتَلَمَكَ، مَا اسْتَلَمْتُكَ، وَلَا قَبَّلْتُكَ، ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾] (سُورَةُ الأَحْزَاب: 21) (رَوَاهُ أَحْمَدُ)[1] މާނައީ: ”އެ ދު ބަފައިކަލުންނަން ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުން ލިބިވޮޑިގެން ދެމިހުރެ، ބޮޑު ކަޅުގަލަށް، އަތުގައި ހިފުއްވާ އަސްވެއްދިއެވެ. ތިމަގެ ދުލުވަތިވެއްޖެ ވިދާޅުވި އެވެ. [ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔައީ ހިލަގަނޑެކެން ތިމަންކަލޭގެފާނު ދަންނަވާވެއްޖެވެ. ތިމަންގެ ލޮބުވެތި ނަބިއްޔާ ﷺ ތިބާގައި ބޮސްދެއްވައި، ތިބާގައި އަތްލުއްވާފަދަ ވުމެއްނުދެކޭނަމަ، ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވެވެއްޖެނަމެ ނުވެސް ތިބާގައި އަތްލާފަމެއް ނުކުރައްވާނެތެވެ. އަދި ތިބާގައި ބޮސްއެއް ނުދެއްވާނެތެވެ. (ﷲ ވަޙީކުރައްވާފަދައިން ވެއެވެ.) ﴿ހަމަކަށަވަރުން، ﷲ ގެ ރަސޫލާގެ ކިބައިގައި، ތިޔަބައި މީހުންނަށް ރިވެތިވެގެންވާ ނަމޫނާއެއްވެއެވެ.﴾]

އެ ދު ބަފައިކަލުންނަން ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަނެއްކާވެސް ބަޔާނެއް،[2] އަނެއްކާވެސް ޢުމަރުގެ ރިވާކުރެއްވި

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (131). ج 1. ص 281.

[2] (**ޝަރަހަ**: މި ރިވާޔަތް އަނެއްކާވެސް ބަޔާނެއް ރިވާކުރެއްވި ކުރެއްވުމުގައި ތިޔަބައިމީހުން ޝަރަޙަ ކުރަށްވާ އަރިހުން އަނެއްކާވެސް ބަޔާނެ މި ރިވާޔަތް ނުކުރެއްވުމުގައިވާކަމަށް ނުފެނެނެވެ.
އެހެނަސް ފަހުން މި މަސްއަލަ ދެނެދޭ ރިވާޔަތެއް (އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި) މާނައީ ބޭކަލެއް ކަލޭގެފާ އަސްވެއްދީބައިގެ ބޮނު ހިތަބު ހަމަކަށަވަރުވާ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން، ހަޖްގެ މަސްއަލައެއް ބަހާނުކުރާ ޤުރުބާނު، އަތުގައިހިފުއްވާ އަސްވެއްދި ބޯނިންނަން ބަހާނުކުރާ ބާބުގައި، އަތުބޯނި ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. މިހާތަނު އެ ވަހީ މި ހަދީޘްގެ ރިވާޔަތް ރިވާވެއެވެ.
عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ اسْتِلَامِ الحَجَرِ، فَقَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَسْتَلِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ." قَالَ: قُلْتُ: أَرَأَيْتَ إِنْ زُحِمْتُ، أَرَأَيْتَ إِنْ غُلِبْتُ، قَالَ: "اجْعَلْ أَرَأَيْتَ بِاليَمَنِ، رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَسْتَلِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ." (رَوَاهُ البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ تَقْبِيلِ الحَجَرِ، برقم: (1611). ج 2. ص 151.
=

ހަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: "رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يَسْتَلِمُ الْحَجَرَ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَبَّلَ يَدَهُ، وَقَالَ: مَا تَرَكْتُهُ مُنْذُ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَفْعَلُهُ." (رَوَاهُ وَمُسْلِمٌ)[1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަހުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަތްޕުޅުން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމު ކުރެއްވުމަށްފަހު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަތްޕުޅުގައި ބޮސްދެއްވުމާއި ތިމަންނަ ދުށިވަޑައިގަތީމެވެ. އަދި އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މިފަދައިން ރަސޫލު ﷲ ﷺ ކަންކުރައްވާތީ ތިމަންނަ ދުށިވަޑައިގަތީއްސުރެ ތިމަންކަލޭގެފާނު މި ގޮތް ޢަމަލު ނުކުރައްވައި ދޫނުކުރައްވަމެވެ.”

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަހުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސުވައިދު ބިން ޣަފަލާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ، قَالَ: "رَأَيْتُ عُمَرَ قَبَّلَ الْحَجَرَ وَالْتَزَمَهُ، وَقَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ بِكَ حَفِيًّا." (رَوَاهُ وَمُسْلِمٌ)[2] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަހުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސުވައިދު ބިން

= މާނައީ: “އަޙްމަދު ބިން ޙަޖަރު ވިދާޅުވިއެވެ. އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދިނުމާ ދެރުކުނުން އެ ދެ ބޭބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން މިހާރު ސާފުވެގެންނުވިއެވެ. (އަޅުގަނޑު: ހުރި ތިމަންނާ ސާފުވެގެންނުވީމެވެ.) އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމު ކުރައްވާތީ، އަދި ބޮސްދެއްވާތީ ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ދުށިވަޑައިގަތީމެވެ. (އަޙްމަދު ބިން ޙަޖަރު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ކަލޭގެފާނު ދުށިވަޑައިގަންނަވާނަމަ، ތިމަންނަ ހިނގާފައިވާނަމަ، މާޒަމާންގެ ބިރުވެރިކަމާއި، ނުވަތަ އެކަމަކު އަޅުގަނޑު ނުކުޅެދިއްޖެނަމަ ދެން އަޅުގަނޑު ކިހިނެއް ހަދާނީހެއްޔެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ. ތިޔަގޮތް އުޅުއްވައި ހަމަގޮތުގައި ބަލައިލާށެވެ! (އަޅުގަނޑު: އުޅުއްވައި ނުލައްވާށެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަމިއްލައަށް ދުށިވަޑައިގެން އަމަލުކުރައްވާށެވެ.) ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމު ކުރައްވާތީ، އަދި ބޮސްދެއްވާތީ ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ދުށިވަޑައިގަތީމެވެ.” ނުޒްހަ ނިރްމިނި “މުތަރުޖިމު”)

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ اسْتِلَامِ الرُّكْنَيْنِ الْيَمَانِيَيْنِ فِي الطَّوَافِ دُونَ الرُّكْنَيْنِ الْآخَرَيْنِ، برقم: 246 - (1268). ج 2. ص 924.

[2] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ تَقْبِيلِ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ فِي الطَّوَافِ، برقم: 252 - (1271). ج 2. ص 926.

ޒަޖަޖާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދެއްވީތީ ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އަދި އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިބާގެމައްޗަށް ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޚާއްޞަ އަޅުއްވައިލެއްވުމުން ބަހައްޓެވީތީ ތިމަންނަކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ.“

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން (ޞައްޙަ ސަނަދަކުން) އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައި ވެއެވެ. عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَأْتِي البَيتَ، فَيَسْتَلِمُ الْحَجَرَ، وَيَقُولُ: {بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ)[1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ކަޢުބަތު اللَّهِ ގެފުޅުގެ އަރިހަށް ވަޑައިގެން، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމު ކުރައްވައެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނު މިފަދައިން ވިދާޅުވެއެވެ. {بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ.} އެބަހީ: {الله ގެ އިސްމުފުޅުގެ ބަރަކާތުން ފެއްޓަވަމެވެ. އެންމެ މަތިވެރި އަދި އެންމެ ބޮޑީ اللهُ އެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަބުއްޠުފައިލު (ޢާމިރު ބިން ވާޘިލާ) ގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ (عَامِرُ بْنُ وَاثِلَةَ) رضي الله عنه، يَقُولُ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، وَيَسْتَلِمُ الرُّكْنَ بِمِحْجَنٍ مَعَهُ وَيُقَبِّلُ الْمِحْجَنَ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ)[2] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަބުއްޠުފައިލު (ޢާމިރު ބިން ވާޘިލާ) ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ކަޢުބަތު اللَّهِ ގެފުޅުގައި ޠަވާފުކުރައްވަނިކޮށް ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީ

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (4628). ج 8. ص 247.

[2] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ جَوَازِ الطَّوَافِ عَلَى بَعِيرٍ وَغَيْرِهِ، وَاسْتِلَامِ الْحَجَرِ بِمِحْجَنٍ وَنَحْوِهِ لِلرَّاكِبِ، برقم: 257 - (1275). ج 2. ص 927.

ދެވެ. އުމަރުގެފާނުގެ އަތްޕުޅުގައިއޮތް [illegible] (އެބަހީ: އަސްވަދުގަލަށް) އަލްހަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމު ކުރައްވައި އޭގައި ބޮސްދެއްވުމުން ގެންދިޔައެވެ.“

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عُمَرَ ﵁، أَنَّهُ جَاءَ إِلَى الْحَجَرِ فَقَبَّلَهُ، فَقَالَ: "إِنِي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ لَا تَنْفَعُ وَلَا تَضُرُّ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يُقَبِّلُكَ، مَا قَبَّلْتُكَ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ)[1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެކަލޭގެފާނު އަލްހަޖަރުލް އަސްވަދު ކައިރިއަށް ވަޑައިގެން އޭގައި ބޮސްދެއްވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ތިބާއީ އެއްވެސް ކަމެއްގައި މަންފާއެއް ނުދޭނެ، އަދި ގެއްލުމެއްވެސް ނުދޭނެ ހިލަގަނޑެއްކަން ތިމަންކަލޭގެފާނު ދަންނަވައިގަންނަވަމެވެ. އަދި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ތިބާގައި ބޮސްދެއްވިތީ ތިމަންކަލޭގެފާނު ދުށުވަޑައިގެންނެވި ނުފެނިނަމަ، ހަމަކަށަވަރުން، ތިމަންކަލޭގެފާނު ތިބާގައި ބޮސް ނުދެއްވީމުއެވެ.“

އަލްއިމާމު ޚައްޠާބީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”މި ހަދީޘްގައި ހިތްޕުޅުގެ ދިޔައުމު ކަންތައްތަކާއި ބާރުއަޅުއްވައިވެއެވެ. އޭގެތެރޭގައި ދީނުގެދުވަން ކުރުމަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައިވާ ކަމެއްގައި ބޮޑުއެހީ ވިސްނުމަކަށް ފަހުމުކަން، ދެނެގަނެވޭނެ

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَا ذُكِرَ فِي الحَجَرِ الأَسْوَدِ، برقم: (1597). ج 2. ص 149. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ تَقْبِيلِ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ فِي الطَّوَافِ، برقم: 248 - (1270). ج 2. ص 925. ، وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب في تقبيل الحجر، برقم: (1873). ج 3. ص 261. ، وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء في تقبيل الحجر، برقم: (860). ج 3. ص 205. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، تَقْبِيلُ الْحَجَرِ، برقم: (2937). ج 5. ص 227. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ، برقم: (2943). ج 4. ص 172. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (380). ج 1. ص 444.

މުހިއްމުކަމެއް ނޫންކަމުގައި ވިއަސް ދީނުގައި ވަކި ކަމެއް ކުރުމަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައިވާ ކޮންމެ ކަމެއްގައި މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ސުންނަތަށް ތަބާވުމަކީ ވާޖިބެއްކަން ބަޔާން ވެފައިވެއެވެ.

އަލްޙަޖަރުލްއަސްވަދުގައި ބޯސްދިނުމާމެދު ބަލައި ވިސްނާލިނަމަ ފާހަގަކޮށްވެނީ، އެ ކަމަކީ ހިލައަށް ކަޅުހިލައާއި، މަތިވެރިކުރުމާއި، ބަރަކާތް ލިބިގަތުން އެދިވިގެން ކުރެވޭ ކަމެއްކަމުގައެވެ. ﷲ ތަޢާލާވެސް ހިލައިގެތެރެއިން ބައެއް ހިލަ އަނެއްބައި ހިލައިގެމައްޗަށް މާތްކުރައްވައި މަތިވެރި ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެއީ، އެކަލާނގެ ބައެއް ތަންތަނާއި ބައެއް ރަށްރަށް، އަނެއްބައި ތަންތަނާއި، ރަށްރަށުގެ މައްޗަށް މާތްކުރެއްވި ފަދައިންނެވެ. އަދި ބައެއް ދުވަސްދުވަހާއި، ބައެއް މައްސަރުމަހެއް، އަނެއްބައި ދުވަސްދުވަހާއި، މައްސަރުމަސްތަކުގެ މައްޗަށް މާތްކުރެއްވި ފަދައިންނެވެ. މިއިން ކޮންމެ ކަމަކީ، ސިއްރުތަކާއި ފައިދާގެ ދުނިޔަވީ އިތުރު، އެ ކަންކަން ކަނޑައަޅުއްވާފައިވާ ގޮތުގެމައްޗަށް ކުރި، ގޮތުގެ ސަބަބުން ތަބާވުމަށް ހަމަޖެހިގެންވާ ކަންކަމެވެ. ބައްލަވާ ވިސްނުމަށް އެ ކަންކަން ގޮތަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައި ވާގޮތަށް ހިކުމަތްތައް ސިއްރު ދެނެގަތުމަށް ފެންނަ ކަމެއްނުންވެ.

ބައެއް ހަދީޘްގައިވެއެވެ. "الْحَجَرُ يَمِينُ اللهِ فِي الأَرْضِ." [1] "އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަކީ،

---

[1] (ނޯޓު: މި ހަދީޘަކީ ޟަޢީފުވެރިންކަމުގައި ބެލެވިފައިވާ އެތަކެއް މީހުން ސަހީހުކޮށް ވަރަށް ސަނަދުތަކުން ރިވާވެގެންވާ ހަދީޘެއްކަމަށް އިމާމުވެރިން ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ހަދީޘެކެވެ. މިސާލަކަށް ޢިލްމުވެރިން ބައެއް ދެއްކެވި ހަދީޘުގައި މި ވަނީ، ދުރުދުމިން ބަޔާންކޮށްދޭ އައިސްފައިވާ ހަދީޘުގެ އެއްބައެވެ. މުޅިހަދީޘް އޮންނަނީ، "الْحَجَرُ يَمِينُ اللهِ فِي الأَرْضِ، يُصَافِحُ بِهَا عِبَادَهُ." "އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަކީ، މި ބިންމަތީގައި ﷲ ގެ ކަނާތްއަތެވެ. އެއިން އެކަލާނގެ އަޅުތަކުންނާ މުސާފަޙާ ކުރައްވައެވެ." މި ވިދާޅުވެއްޖެއެވެ.

އަންނަ އިރުގެ އިލްމުވެރިންނަށް، މިއީ ސައްޙަހަމަކަން ސާބިތުވާ ހަދީޘެއް ނޫންކަން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އިލްމުވެރިން މި ހަދީޘް ޟަޢީފު ދަރަޖައިގެ ހަދީޘެއްކަމަށް ވާހަކައެއް، އަލްއަސްމާއު ވައްޞިފާތު ގައި ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ "ސިލްސިލަތުލް އަހާދީޘް ޞަޙީޙާ" މި ނަންބަރު ޖާބިރުގެ ނަންބަރު ކުރައްވާފައިވާ ފައިވެއެވެ.

އަލްއަސްމާއު ވައްޞިފާތު ގައި ބައިހަޤީ ރަޙިމަހުﷲ، ޢިކްރިމާ ގެ ޤައުލެއްގެ ގޮތުގައި "އަސްވަދު ހިލަ ޖަހައިނި، އެ ކަލާނގެ ކަނާތުގެ =

= "އަލްޚަވާރިޖު" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި، އަދި އިބްނު ޖަރީރުއާއި، އިބްނު ޝާހީނުން، އެ ބޭކަލުންގެ "އަލްއަމާލީ" އެވެ
ކިޔުގެންވާ ފޮތްފޮތުގައި، ހަމައެހެންމެ އަލްޚަޠީބުލްބަޣްދާދީ، "ތާރީޚު ބަޣްދާދު"ގައި، ["ތާރީޚު ބަޣްދާދު" ބައްލަވާ! **الخَطِيبُ البَغْدَادِيُّ**، أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي (1422هـ 2001م). **تاريخ بغداد مدينة السلام** (ط 1). بشار عواد معروف (تحقيق). بيروت: دار الغرب الإسلامي، ج 7. ص 338،339.] އަދި އަލްޚަޠީބުގެ އަރިހުން އިބްނުލްޖަވްޒީ، "އަލްމަވްޟޫޢާތު" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި، ޙަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި ދޮގުހަދާ ކަމަށް ތުހުމަތުކުރެވިފައިވާ އިސްޙާޤު ބިން ބިޝްރު އަލްކާހިލީގެ މަގުން އެ އިސްނާދުގެ މަތިން ޙަދީޘް ނަގުލުކޮށްދީފައިވެއެވެ.

އިސްޙާޤު ބިން ބިޝްރަކީ ދޮގުހަދާ ކަޒްޒާބެއްކަން، އަލްއިމާމު އިބްނުލްމަދީނީއާއި، އަލްއިމާމު އައްދާރަޤުޠްނީއާއި، އަލްއިމާމު މޫސާ ބިން ހާރޫނު، އަލްއިމާމު އައްނަސާއީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، މި އިސްޙާޤު ބިން ބިޝްރު ބޭކަލުންގެ އިބްނު ޢަދިއްޔު ވިދާޅުވެފައިވާ، ހަމައެކަނި ދޮގުހަދައިގެން ޙަދީޘް ހަދައިއުފައްދާ މީހެއްކަމުގައި ހުރި ކަމަށެވެ." [އިބްނު ޢަދިއްޔުގެ "އަލްކާމިލު ފިއްޟުޢަފާއި" ބައްލަވާ! **ابْنُ عَدِيٍّ**، عبد الله بن عدي بن عبد الله بن محمد بن مبارك الجرجاني (1409هـ 1988م). **الكامل في ضعفاء الرجال** (ط 3). سهيل زكار (تحقيق). بيروت: دار الفكر، ج 1. ص 342.] އަދިވެސް އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވާ ސަނަދުތަކުގެ ތެރެއިން އިސްޙާޤު ދޮގުހަދާ ކަޒްޒާބުކަމުގައިވި، މި އިސްޙާޤު ބިން ބިޝްރު އަލްކާހިލީއަށް މެނުވީ ހަވާލާދެވޭކަމުގައި ބޭނުންކުރެވޭ ޙަދީޘެއް (އެބަހީ: އިސްޙާޤު ނޫންގޮތަކުން ބާވަތުން ރިވާކޮށްދީފައިވާ ސަނަދު ދިގުވެގެން އެހެން ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއް) ނުވަތަ ދަރަޖަ ނެތެވެ. އެއީ، ދޮގު ހަދައިގެން ގެނެސްދޭ ކަމުގައިވާ، އަލްއިމާމު އިބްނު ޙިއްބާނު އަލްކާހިލީގެ މަގުން (ތާރީޚު ދިމިޝްޤުގައި) އަލްއިމާމު އިބްނު ޢަސާކިރު ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތްތަކެވެ. ["ތާރީޚު ދިމިޝްޤު" ބައްލަވާ! **ابْنُ عَسَاكِرِ**، علي بن الحسن بن هبة الله بن عبد الله. (1415هـ 1995م). **تاريخ دمشق**، (ط 1). عمرو بن غرامة العمروي (تحقيق). بيروت: دار الفكر، **برقم**: (10993). ج 52. ص 217.] އެހެންނަމަވެސް އެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި އަބޫޙާޒިމު އަލްއަހުވާޒީ ނަމަކަށްކިޔާ ދޮގުހަދާ ކަމަށް ޝަރުޙުކުރެވިފައިވާ ރިޖާލުއެއް ވެއެވެ. އެހެންކަމުން ކަލޭގެ ރަސޫލު **اللهِ ﷺ** ޙަދީޘުގެ ގޮތުގައި ބަސްކުރެއްވުން ސާބިތުނުވާ ބާޠިލު ރިވާޔަތެކެވެ." އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ޖައްސަވާފައިވެއެވެ.

އަދިވެސް އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިބްރާހީމަށް ސަލާމް ކިޔުމުގައި، ތިމަންނަ ދިމާކުރާ ކަމަށް އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ ބުނެފައިވާ ކަމުގައި، އަލްއިމާމު ބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވާ ދިމާކުރަނީ، އިބްރާހީމު ބިން ޒަކަރިއްޔާ އަލްޢަބްދާނީ ގެ ދިމާއިން ދެކޭ ބޭނުމުގައި، ޙައްޤު ޝާހިދުތަކުގެ ރިވާކުރުން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުގެ ފޮތުގައި އަލްއިމާމު އިބްނު ޤުތައިބާ "ޣަރީބުލް ޙަދީޘް" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި ނަގުލުކޮށްދީފައިވާ ރިވާޔަތެއް މެދުވެރިކޮށް ދެއްކެވިއެވެ. [ބައްލަވާ! **ابن قُتَيبَةَ الدِّينَوَرِيُّ**، أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة (1397هـ 1977م). **غريب الحديث** (ط 1). عبد الله الجبوري (تحقيق). الجمهورية العراقية، وزارة الأوقاف، إحياء التراث الإسلامي، بغداد: مطبعة العاني، ج 2. ص 337.] ސަނަދުގެ ސަޙީޙުކަމާއެކު ވެސް މި ރިވާޔަތް ޙައްޤުކަމާ އެއްގޮތްވާކަމުގައި (އެބަހީ: ޙައްޤު ޝާހިދުތަކުގެ ދިމާކުރުން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުގެ ކަމުގައި) ބެލުން އަދާކަ ވެގެންވެއެވެ."

އަދިވެސް އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ހަމައެކަނި ސަނަދު ސަޙީޙު ރިވާޔަތް ކަމުގައިވާ ޢަބްދު **اللهِ** ބިން އަލްމުޢައްމަލު ހިފާ ސަނަދުތަކުން ޢަބްދުލްމުޅުވަށް ޙާޟިރުގެ ދިމާކުރުން (ޢަބްދު **اللهِ**)ގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާ އާއި، އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީ އަލްއަވްސަޠުގައި [ބައްލަވާ! **ابْنُ خُزَيْمَة**، في **الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **برقم**: (2737). ج 4. ص 221. ، **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمعجم الأوسط**، مرجع سابق: برقم: (563). ج 1. ص 177.] ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ." އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޟަޢީފާ" ބައްލަވާ! **سلسلة الأحاديث الضعيفة و الْموضوعة**، مرجع سابق: **برقم**: (223). ج 1. ص 390.

=

މި ބިންމަތީގައި اللهُ ގެ ކަނާތްއަތެވެ.“ މާނައަކީ، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމު ކޮށްދީ މީހަކީ، اللهُ ގެ ބަސްތަރުތީބުން އަހުރެން، ތަމްޘީލާއި ތަޝްބީހާ މިސާލެވެ. އެއީ، ރަސްރަސްކަލުން އެ ބައިވަރެކެ ގުޅުން ބަދަލުކުރައްވާއިރު ގަނޑުވާ އަތްދިނުމާ ބަދަލުގައި ގެންނާނެ ދުވަސްވަރު ކުރެއްވި ފާހަގަކުރެވިފައިވެއެވެ. އަދި ރަސްރަސްކަލުންގެ އަތްބޮސްދިނުމުގައި ބައިބަރުދާނާ ފާހަގަކުރެވިފައިވެއެވެ. އަދި އެބައިމީހުން ސާބިތުކުރުމުގައި ތަޤްލީދުކުރި އަތްބޮސްދިނުމުގައި ނަރުދުން ބަޝަރީއްޔާ ފާހަގަކުރެވިފައިވެއެވެ. މިއީ އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމު ކުރުމުގެ މިސާލެވެ.“ [1] އަލްއިމާމުލް ޚައްޠާބީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

އަލްމުޙައްދިޘު (އިބުން އަބްދުލްބައްރު ބިން އަބީބަކުރު އަލްއަންދަލުސީ، އަވަހާރަވީ 435ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “އިމާމުއްޝާފިޢީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް، (އެބަހީ: އަލްޙަޖަރުލްއަސްވަދު މުޤައްދަސްކަމާއި އެ ކަލާމާ ވިދާޅުވިކަމުން އިސްލާމް ބައްޔަނާކުރައްވާ ޙަދީޘް) "الْحَجَرُ يَمِينُ اللهِ فِي الأَرْضِ، يُصَافِحُ بِهَا عِبَادَهُ." “އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަކީ، މި ބިންމަތީގައި اللهُ ގެ ކަނާތްއަތެވެ. އެއީން އެކަލާނގެ އަޅުތަކުންނާ މުޞާފަޙާ ކުރައްވާތަނެވެ.“ މިހެން ޝާފިޢީ ޙަދީޘް ދެއްވާފައިވާ ކަމަށްބުނެވެ. އެހެނީ، اللهُ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާގެ ޞިފަތުގައި އެއްވެސް ގޮތަކަށް ވާހަކަ ނިސްބަތް ކުރުމުގެ ނުބައިކަމުން ސަލާމަތްކުރެއްވިއެވެ. ތަންނަވާތޯ! އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި

= އައްޝައިޚުލް އަލްބާނީގެ ބަޔާންގައި އައިސްފައިވާ “ތާރީޚު ބަޣްދާދު“ ތަޙުޤީޤު ކުރެއްވި ޑޮކްޓަރ ބައްޝާރު ޢައްވާދު މަޢްރޫފު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “މި ޙަދީޘްގެ ސަނަދަކީ ލާއަޞްލަކާއި ނުހުރި ސަނަދެއް ނޫނެވެ. ބައްލަވާ ޚަބަރުގައިވާ ޙަދީޘްއަކީ މަޢްރޫފު ދަލީލުކަމެއް މި ޙަދީޘްގެ ދަރަޖާ ތަކަށް ފެންނަނީ. އެ މީހުންގެ ވަރަށް ބޮޑު ބާޠިލުކުރެވިފައިވާ ވާހަކަ، (އެބަހީ: އިސްޙާޤު ބިން ބަޝީރު އަލްކާހިލީއަކީ) ޙަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި ދޮގުހަދާކަމަށް ތުހުމަތުކުރެވިފައިވާ މީހެކެވެ. މީގެ، މާލިކީގެ އަޙްމަދުބްނު ޝައްރާފު އެހެންމެހެން ރާވީންގެ މަގުން މުންކަރު ރިވާޔަތްތަކެއް ރިވާކުރެއެވެ. މި ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގައިވާ އަޙްމަދުބްނު ޝައްރާފު ނަޒީރު ބިން އަޙްމަދުއަބޫބަކުރު އައްސިންދީ އަބްދުސް ސަނަދު ރިވާކުރެއެވެ.“ ޑޮކްޓަރ ބައްޝާރު ޢައްވާދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. تاريخ بغداد، مرجع سابق: حاشية رقم: (4). ج 7. ص 339.

އިމާމު ބައްޔަން! عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: برقم: (8919). ج 5. ص 39. ނޯޓު ނިމުނީ “މުޤައްދިމާ“)

[1] الْخَطَّابِيُّ، أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم البستي، (1352هـ 1934م). معالم السنن شرح سنن أبي داود، (ط 1). محمد راغب الطباخ (تحقيق). حلب: المطبعة العلمية، ج 2. ص 191.

ބޯސްދިނުން ޝަރުޢު ކުރެއްވިގެންވަނީ، މީސްތަކުންގެ އިމްތިޙާނުގެ ގޮތުންނެވެ. އެއީ، اللهُގެ އަމުރުފުޅަށް ތަބާވެ، އޭގައި ބޯސްދޭ މީހުން ހާމަކުރުމަށެވެ. މިއީ، އިބްލީހުގެ ވާހަކައާ އެއްގޮތް [illegible]. އެއީ، އާދަމު ޢަލައިހިއްސަލާމަށް ސަޖިދަކުރުމަށް އަމުރުފުޅުން ހިނދު، އެ ކަލޭގެ (اللهُއަށް [illegible]) އެކަމުން [illegible].“ [1]

ކަޢުބަތު اللهِގެ ތުރުގެ ބިނާކުރެއްވުމުގައި އިބްރާހީމު ޢަލައިހިއްސަލާމު ބޭނުން ކުރެއްވި ހިލަތަކުގެތެރެއިން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދު ފިޔަވައި އެހެން ހިލައެއް އެ ބިނާގައި މިހާރު އެކުލެވިގެން ވާކަން ނުވަތަ ނޫންކަން އެއީ، ޔަޤީންކަމާއެކު ބުނަން އެނގޭ ކަމެއްނޫނެވެ.

އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ގަދަފަދުން

އޭގެސަބަބުން މީސްތަކުންނަށް އެއްވެސް އުނދަގުލެއް، ގެއްލުމެއް ފޯރާނެކަމަށް ނުވާނަމަ، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ގިނަބަޔަކު ޖަމާވެ (އޭގައި ބޯސް ދިނުމަށްޓަކައި ނުވަތަ އިސްތިލާމު ކުރުމަށްޓަކައި) ގަދަފަދުމަކީ އެއްވެސް މައްސަލައެއް ނޫނެވެ. އެ [illegible] اللهُ [illegible] ދަރިކަލުންވެސް އެ ގޮތަށް ކަންކުރެއްވިއެވެ. އަދި އޭގެސަބަބުން އެ ކަލޭގެފާނުގެ [illegible] ލޭ އޮހޮރިގެން ދިޔައެވެ.

ޠަލްޙަތު ބިން އިސްޙާޤު ބިން ޠަލްޙަތުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. **عَنْ طَلْحَةَ بْنِ إِسْحَاقُ بْنِ طَلْحَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ الْقَاسِمَ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الزِّحَامِ عَلَى الرُّكْنِ، فَقَالَ: "زَاحِمْ يَا بْنَ أَخِي، فَقَدْ رَأَيْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ يُزَاحِمُ، حَتَّى يُدْمَى**

---

[1] **ابْنُ بَطَّالٍ**، أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك بن بطال البكري القرطبي (د ت). **شرح صحيح البخارى** (د ط). أبو تَميم ياسر بن إبراهيم (ضبط و تعليق). الرياض: مكتبة الرشد، ج 4. ص 278.

أَنْفَهُ." (رَوَاهُ عَبْدُ الرَّزَّاقُ) [1] މާނައީ: "ޖަޢްފަރު ބުން އިސްޙާޤު ބުން ޖަޢްފަރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތާބިޢީ ބޭކަލަކުކަމުގައިވާ އަލްޤާސިމު ބުން މުޙައްމަދަށް ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ގަދަޖެހުމަކީ ކޮންކަހަލަ ކަމެއްތޯއެވެ؟ ވިދާޅުވިއެވެ. އަބާގެ ދަރިކަލުންނަށްތޯއެވެ. (އޭގައި ބޮސްދެއްވުމަށް) ގަދަހައްދަވާތެވެ. ޖީ، ހަމަކަށަވަރުން، އެ ދަރިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުމަށްޓަކައި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲގެފާނު (އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި) ގަދަހައްދަވާތީ ތިމަންނާ ދުށީމެވެ. އެ ކަމުގެތެރޭގައި އެ ކަލޭގެފާނުގެ ނޭފަތްޕޮޅިގެން ލޭ އައިސް ބޭރުވަނީއެވެ."

އެހެންނަމަވެސް އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ގަދަހައްދަވާން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ވަނީ ޢުމަރުގެފާނަށް މަނާކުރައްވާފައެވެ. ރަސޫލާ ސަލާމަތްކުރެއްވުން، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު ޝާފިޢީ އެ ކަމުގެ ވާހަކަދައްކަވައި، އަދި އެހެން އިމާމުން ބަޔާންކުރައްވާފައި ހަދީޘްގައި ވެއެވެ. قَدْ قَالَ الرَّسُولُ ﷺ لِعُمَرَ ﷺ: {يَا أَبَا حَفْصٍ، إِنَّكَ رَجُلٌ قَوِيٌّ، فَلَا تُزَاحِمُ عَلَى الرُّكْنِ، فَإِنَّكَ تُؤْذِي الضَّعِيفَ، وَلَكِن إِن وَجَدْتَ خَلْوَةً فَاسْتَلِمْ، وَإِلَّا فَكَبِّرْ وَامْضِ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَالشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقُ، وَالطَّحَاوِيُّ، وَالطَّبَرِيُّ) [2] މާނައީ:

---

[1] **عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الزِّحَامُ عَلَى الرُّكْنِ، برقم:** (8907). ج 5. ص 35.
(ނޯޓް: އެ ދަރިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުމަށްޓަކައި އިމާމުންގެ ތެރެއިން ދަރިކަލުންނަށްވެސް އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ގަދަހައްދަވައިގެން ބިރުވެރިކަން ޖަހައިފައި އެ ކަންތައްތަކުގެ ބަޔަކުމީހުން ބައްދަލުވެގެންވާ ނިޔާއަށް މުޚާޠަބު ގެންނަވާފައި ނުވާތީ، އެ ރިވާޔަތް ބޮޑުގެ އަސްލުގައި ހިމެނިފައިވީއެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "ޢުމަރުގެފާނު")

[2] **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (190). ج 1. ص 321. ، وَ **الشّافِعِيُّ فِي السُّنَنِ الْمَأْثُورَةِ، الشَّافِعِيُّ**، محمد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب المطلبي (1406هـ 1986م). السنن المأثورة للإمام الشافعي (ط 1). عبد المعطى أمين قلعجى (تحقيق). بيروت: دار المعرفة، **برقم:** (510). ص 375. ، وَ **الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الِاسْتِلَامِ فِي الزِّحَامِ، برقم:** (9262). ج 5. ص 130. ، وَ **فِي مَعْرِفَةِ السُّنَنِ وَالآثَارِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ،الِاسْتِلَامُ فِي الزِّحَامِ، برقم:** (9868). ج 7. ص 219. ، وَ **عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب الزحام على الركن، برقم:** (8910). ج 5. ص 36. وَ **الطَّحَاوِيُّ**، أحمد بن محمد بن سلَامة بن سلَمة بن عبد الملك الأزدي (1414هـ 1994م). **شرح معاني الآثار** (ط 1). محمد زَهرى النجّار و محمد سيد جاد الحق (تحقيق). بيروت: عالَم الكتب، **كتاب مناسك الحج، باب رفع اليدين عند رؤية البيت، برقم:** (3826). ج 2. ص 178. ، وَ **الطَّبَرِيُّ**، محمد بن جرير بن يزيد. (1416هـ 1995م). **تهذيب الآثار وتفصيل الثابت عن رسول الله من الأخبار** (ط 1). محمود محمد شاكر، وَ على رضا بن عبد الله (تحقيق). القاهرة: مطبعة المدني و دمشق: دار المأمون للتراث، **مُسند عبْدُ اللهِ بْن عَبّاس برقم:** (107). ج 2. ص 86.

”ހަމަކަށަވަރުން، ޢުމަރުގެފާނަށް ރަސޫލު الله ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {އޭ އަބޫޙަފްޞެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ކަލޭގެފާނީ ބާރުފުޅުގަދަ ބޭކަލަކަށްވާތީއެވެ. އައްޔުރުންގެ ކައިރިގައި، އެބަހީ: އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ކަލޭގެފާނު ގަދަނުހައްދަވާށެވެ. (އެހެން ކަން ކުރައްވަނީނަމަ) ކަލޭގެފާނުގެ ފަރާތުން ނިކަމެތި ބަލިކަށި މީހުންނަށް އުނދަގޫ ދެއްވުންކަމުގައި ވެދާނެތީއެވެ. އެހެންނަމަވެސް ހުސް ދޯދިއަށް ފެނިއްޖެއްޔާ ގެންދިޔަމަ، ކަލޭގެފާނު އަލްޙަޖަރުގައި އިސްތިލާމު ކުރައްވާށެވެ. އެހެންނޫނީ ތަކުބީރު ވިދާޅުވެ ކުރިއަށް ވަޑައިގަންނަވާށެވެ.}

2- އިޟްޠިބާޢު ކުރުން: [1]

ރަނގަޅު ސަނަދަކުން އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުން ލިބިވޭ ޢައްބާސް ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންކުރައްވައިފައެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابَهُ اعْتَمَرُوا مِنْ جِعِرَّانَةَ فَاضْطَبَعُوا أَرْدِيَتَهُمْ تَحْتَ آبَاطِهِمْ حَدَّثَنَا يُونُسُ جَعَلُوا أَرْدِيَتَهُمْ، وَقَذَفُوهَا عَلَى عَوَاتِقِهِمْ الْيُسْرَى." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَأَحْمَدُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالطَّبَرَانِيُّ) [2] މާނައީ: ”އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުން ލިބިވޭ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ އާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ އަސްޙާބުން ޖިޢުރާނާ

---

[1] (ނޯޓް: ފިޤްހުއްސުންނާގެ ބަޔާންކޮށް ތަޢުލީޤުކުރައްވާ ފަރާތުން ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

”އިޟްޠިބާޢު ކުރުމަކީ، ފިރިހެނުން އިޙްރާމުގެ ރިދާގެ މެދު ކަނާތް ކިހިލީގެ ދަށުން ލައިގެން، ރިދާގެ ދެކޮޅު ވާތް ކޮނޑުމަތީގައި އެޅުމެވެ. އިޟްޠިބާޢު ކުރެވޭނީ، ޠަވާފުގައެވެ. ޠަވާފުގެ ހަތް ބުރު ފުރިހަމަކޮށްފައި ނަމާދު ކުރުމުގެ ކުރިން ރިދާ ދެކޮޅު ދެ ކޮނޑުމަތީގައި އަޅަން ވާނެއެވެ. އިޟްޠިބާޢު ކުރާނެގޮތެވެ.“ ”ފިޤްހުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! فقه السنة،مرجع سابق: حاشية رقم: (2). ج 2. ص 254. ނޯޓް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

[2] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب الاضطباع في الطواف، برقم: (1884). ج 3. ص 268. ، وَمُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، برقم: (2792). ج 5. ص 12. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الِاضْطِبَاعِ لِلطَّوَافِ، برقم: (9256). ج 5. ص 129. ، وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ، مرجع سابق: برقم: (12478). ج 12. ص 62.

ނިޔަތްގެން ވަޑައިގެން ޖިޢިއްރާނާއިން ދަތުރުފުޅު ފެށްޓެވިއެވެ. ފަހު، އެ އަޞްޙާބުބޭކަލުން އިޟްޠިބާޢުކުރައްވައި، އެ ބޭކަލުންގެ އިޙްރާމު ފޮތިގަނޑު ކަނާތްފަރާތު ކަނދުރާ ހުސްކޮށް ކަނާތްއަތުދަށުން ނެރުއްވައި، (އިޙްރާމުގެ ކަނޑުކަނޑު) ވާތްފަރާތު ކަނދުރާގެ މަތީގައި ލެއްވިއެވެ.“

ޢިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތަކީ މިއީއެވެ. މި ކަމުގައިވާ ހިކުމަތަކީ، ރަމަލުކުރުމަށް ފަސޭހަވުންކަމުގައި ވިދާޅުވެއެވެ.

އަލްއިމާމު މާލިކު ވިދާޅުވާގޮތުގައި، އިސްތިޙްބާބުކުރުމަކީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ކަމެއް ނޫނެވެ. އެއީ، ސުންނަތެވެ، އަނިޔާގެންވާ ކަފާރާތެއްވެސް ނޫނެވެ. އަދި އެއްވެސް ބޭކަލަކު އިސްތިޙްބާބު ކުރައްވާފައި އެ ކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގެންފައި ނުވެއެވެ. އަދި ޢިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެ ވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކުރާހިނދު އިސްތިޙްބާބު ކޮށްގެން ތިބޭކަން ނުޖެހެނީއެވެ.

3- ރަމަލު ކުރުން:

ރަމަލު ކުރަނީ ޤުދޫމުގެ ޠަވާފުގެ ފުރަތަމަ ތިން ބުރުގައެވެ. ބާކީ ހަތަރު ބުރުގައި އާދައިގެ ހިނގުމުން ހިނގާނީއެވެ.

އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ބަޔާނުގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "رَمَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مِنَ الْحَجَرِ إِلَى الْحَجَرِ ثَلَاثًا، وَمَشَى أَرْبَعًا." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ޤުދޫމުގެ ޠަވާފުގައި) ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަލްޙަޖަރުލް

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: بَابُ اسْتِحْبَابِ الرَّمَلِ فِي الطَّوَافِ وَالْعُمْرَةِ، وَفِي الطَّوَافِ الْأَوَّلِ فِي الْحَجِّ، برقم: 233 - (1262). ج 2. ص 921. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (6047). ج 10. ص 232.

އަސްވަދުން ފަށްޓަވައި، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ފުރަތަމަ ތިން ބުރުގައި ރަމަލުކުރެއްވި އެވެ. އަދި ބާކީ ހަތަރު ބުރު (އާދައިގެ ހިނގެވުމުން) ހިނގަވައި ފުރިހަމަކުރެއްވި އެވެ.“

ފުރަތަމަ ތިން ބުރުގައި ރަމަލު ނުކުރިނަމަ، ފަހު ހަތަރު ބުރުގައި އެ ކަން ކުރާކަށް ނުޖެހޭނެއެވެ.

އިޟްޠިބާޢު ކުރުމާއި، ރަމަލު ކުރުމަކީ، ޢުމްރާގެ ޠަވާފާއި، ހައްޖުގައި އެ ޠަވާފުގެ ފަހުގައި ސަޢުޔުކުރުންވާ ކޮންމެ ޠަވާފެއްގައި ހަމައެކަނި ފިރިހެނުންނަށް ޚާއްޞަ ވެގެންވާ ކަމެކެވެ.

ޝާފިޢީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، ޤުދޫމުގެ ޠަވާފު ކުރުމުގައި އިޟްޠިބާޢުކޮށް، ރަމަލު ކުރުމަށްފަހު (ޞަފާއާއި މަރުވާގައި) ސަޢުޔު ކޮށްފިނަމަ، އިފާޟާގެ ޠަވާފު ކުރުމުގައި އެ މީހަކު އިޟްޠިބާޢު ކުރާކަން، އަދި ރަމަލު ކުރާކަން ނުޖެހޭނެއެވެ.

ޤުދޫމުގެ ޠަވާފު ކުރުމަށްފަހު ސަޢުޔުކޮށްފިނަމަ، ޙައްޖުގެ ޠަވާފު ކުރުމުގައި އިޟްޠިބާޢުކުރުމާއި ރަމަލުކުރަން ޖެހޭނެއެވެ.

އަންހެނުން ދަންނައެވެ. އެ ކަނބަލުންގެ ހުރި ހަށިގަނޑު ނިވައިކުރުން ވާޖިބު ވެގެންވާކަމަށްބަލައި، އެ ކަނބަލުންނަށް އިޟްޠިބާޢު ކުރުމެއް ނުވެއެވެ. ހަމައެފަދައިން އެ ކަނބަލުން ރަމަލު ކުރުމެއްވެސް ނުވެއެވެ.

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. **عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ قَالَ: "لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ سَعْي بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ."** (رَوَاهُ الشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالدَّارَقُطْنِيُّ)[1] މާނައީ: ”އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ”ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅުގައި ޠަވާފުކުރުމުގައި އަދި ޞަފާމަރުވާގައި ސަޢުޔު ކުރުމުގައި އަންހެނުންނަށް ރަމަލު ކުރުމެއް ނުވެއެވެ.“

ރަމަލުކުރުމުގެ ޙިކުމަތް

ރަމަލުކުރުމުގައިވާ ޙިކުމަތަކީ، ނުވަތަ އެ ކަމުގެ ބޭނުމަކީ ކޮބައިކަން، އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘްގައި ބަޔާންވެގެންވެއެވެ.

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَكَّةَ، وَقَدْ وَهَنَتْهُمْ حُمَّى يَثْرِب، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: إِنَّهُ يَقْدُمُ عَلَيكُمْ قَومٌ قَدْ وَهَنَتْهُمُ الحُمّى، وَلُقُوا مِنهَا شَرًّا، فَأَطَّلَعَ اللهُ تَعَالَى سُبْحَانَهُ نَبِيَّهُ ﷺ عَلَى مَا قَالُوهُ، فَأَمَرَهُم أَن يَرْمُلُوا الأَشْوَاطَ الثَّلَاثَةَ، وَأَن يَمْشُوا بَينَ الرُّكْنَينِ، فَلَمَّا رَأَوهُم رَمَلُوا، قَالُوا: هَؤُلَاءِ الَّذِينَ ذَكَرْتُم أَنَّ الحُمَّى قَدْ وَهَنتَهُمْ؟، هَؤُلَاءِ أَجْلُدُ مِنَّا،**

---

[1] **الشّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، فيما يلزم الحاج بعد دخول مكة إلى فراغه من مناسكه، برقم:** (906). ج 1. ص 559. ، وَ **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابٌ: لَا رَمَلَ عَلَى النِّسَاءِ، برقم:** (9286). ج 5. ص 137. ، **وَ فِي مَعْرِفَةِ السُّنَنِ وَالآثَارِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، لَا سَعْيَ عَلَى النِّسَاءِ، برقم:** (9894). ج 7. ص 229. ، **وَ الدَّارَقُطْنِيُّ**، علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود. (1424هـ 2004م). **سنن الدارقطني** (ط1). شعيب الارنؤوط و آخرون (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة، **كِتَابُ الْحَجِّ، مَاجَاءَ فِي شُرْبِ مَاءُ زَمْزَمَ، برقم:** (2768). ج 3. ص 366.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَلَمْ يَأْمُرُهُم أَن يَرْمُلُوا الأَشْوَاطَ كُلَّهَا، إِلَّا إِبْقَاءً عَلَيهِمْ."

(رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ وَاللَّفْظُ لَهُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންފެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ މައްކާއަށް ވަޑައިގެންއިރު، އަރިހުގައި ތިއްބެވި ބޭކަލުންވަނީ، ޔަޘްރިބު، (އެބަހީ: އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާ) ގެ ހުމުގެ ސަބަބުން ވަރުލުޅު ދެރަވެފައެވެ. ފަހެ، މުޝްރިކުން ބުނޫއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުންނާ ކުރިމަތިލައި އެއައި ބަޔަކީ، (އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ) ހުމުގެ ސަބަބުން ވަރުދެރަވެފައިވާ، އަދި އެ ތަދުން އެބައިމީހުންނަށް ނިކަމެތިކަން ދެދުވެރިވެފައިވާ ބަޔެކެވެ. ފަހެ، ﷲ ސުބްޙާނަހޫވަތަޢާލާ، އެކަލާނގެ ނަބިއްޔާ ﷺ އަށް އެއުރެން ބުނި ބުނުމުގެ ހަބަރު ލިބިދެއްވިއެވެ. ފަހެ، އެ ބޭކަލުން (ޠަވާފުކުރެއްވުމުގައި) ފުރަތަމަ ތިން ބުރު ރަމަލްކުރައްވަމުން ފުރިހަމަ ކުރައްވުމަށާއި، ދެ ރުކުނުގެ ދެމެދުގައި، އެބަހީ: ޔަމާނީއްޔާ ރުކުނާއި، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދު ދެމެދުގައި އާދައިގެ ހިނގުމުން އެ ބޭކަލުންނަށް އިތުރުއްކުރައްވާގޮތުން އަމުރު ކުރެއްވިއެވެ. ފަހެ، އެ ބޭކަލުން ހަރުވަ ކުރެއްވުމުން މުޝްރިކުންނަށް ފެނުނީ ހިތްވަރު، އެ ބޭކަލުން (އެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔަކަށް) ބުނެއެވެ. އެބައިމީހުންނަކީ މަދީނާގެ ހުމުގެ ސަބަބުން ބަލިކަށިވެ، ނިކަމެތިވެފައިވާ ބަޔަކަމުގައި ކިޔާފައި ބުނިމާއެވެ! އެހެންކަމުން އެބައިމީހުންނީ އަހަރެމެންނަށްވުރެ ބާރުގަދަ، ގަދަފަދަ ބައެކެވެ.

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابٌ: كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الرَّمَلِ، برقم: (1602). ج 2. ص 150. ، وَفِي كِتَابِ الْمَغَازِي، بَابُ عُمْرَةِ القَضَاءِ، برقم: (4256). ج 5. ص 142. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ الرَّمَلِ فِي الطَّوَافِ وَالْعُمْرَةِ، وَفِي الطَّوَافِ الْأَوَّلِ فِي الْحَجِّ، برقم: **237** – (1264). ج 2. ص 921. ، وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب في الرَّمل، برقم: (1886). ج 3. ص 270. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الحَجِّ، الْعِلَّةُ الَّتِي مِنْ أَجْلِهَا سَعَى النَّبِيُّ ﷺ بِالْبَيْتِ، برقم: (2945). ج 5. ص 230. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (2639). ج 4. ص 388.

ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. "(ޠަވާފުގެ) ހުރިހާ ބުރެއްގައި ރަމަލު ކުރެއްވުމަށް އަމުރުކުރައްވާފައި ނުވަނީ، އެ ބޭކަލުންގެމައްޗަށް އިހުރެއްކަލޭގެފާނު އޯގާވެރިވެ ވަޑައިގަތުމުގެ ގޮތުންނެވެ." މި ޝާނުގައި މިވަނީ އަބޫދާވޫދު ނަޤުލުކޮށްފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ޚިލާފަތުގެ ދުވަސްވަރު، އެ ކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގެންނެވީގައި މައްކާގެ މުޝްރިކުން އީމާންވެ، އެ ރަށުގެމައްކަން މުސްލިމުންނަށް ﷲ ތަޢާލާ ބާރުވެރިކަން ދެއްވާފައިވުމާއެކު، އެ ބާރުދެއްކުމަށްޓަކައި ރަމަލުކުރުން ހުއްޓުވުމުގެ ބޭނުން ނެތިހިނގައްޖެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު، އެ ކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީ، ޠަވާފުކުރުމުގައި ރަމަލުކުރުން ނުޖެހޭނެ ކަމަށެވެ. އެހެންނަމަވެސް ފަހުން އެ ކަލޭގެފާނުގެ ރައުޔު ބަދަލުކުރެއްވިއެވެ. އެ ގޮތުން ފަހުން އަންނަނިވި ޗީޒުމަކާ ހަމައަށް ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ ޒަމާނުއްސުރެ ކުރަމުން ހިނގަމުން އައިސްފައިވާ ކަމީގައި ދެމެހެއްޓުން ބޭނުންފުޅުވި ކަމަށް ނިންމެވިއެވެ.

މުޙިއްބުއްދީން އައްޠަބަރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ވަކި ސަބަބަކާހުރެ ދީނުގެ ކަމެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައި ވާނެއެވެ. އެހެނަސް، އެ ސަބަބު ނެތިގެންދިޔައިއެވެ. އެހެން ނަމަވެސް އެ ޙުކުމް ނެތިގެން ނުދެއެވެ." 1

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައި ވެއެވެ. **عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﵁، يَقُولُ: [فِيمَا الرَّمَلَانُ الْآنَ، وَالْكَشْفُ عَنْ الْمَنَاكِبِ؟، وَقَدْ أَطَّأَ اللَّهُ الْإِسْلَامَ، وَنَفَى الْكُفْرَ وَأَهْلَهُ، وَمَعَ ذَلِكَ لَا نَدَعُ شَيْئًا كُنَّا نَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.]"** (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ نَحْوَهُ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ وَاللَّفْظُ لَهُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ،

---

[1] **مُحِبُّ الدِّينِ الطَّبَرِيُّ**، أحمد بن عبد الله بن محمد بن أبي بكر بن محمد بن إبراهيم (1367هـ 1948م). **القرى لقاصد أم القرى** (ط 1). مصطفى السقا (تحقيق). مصر: مطبعة مصطفى البابي الحلبي، ص 268.

وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ އަސްލަމުގެ ދަރިކަލުން ޒައިދު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ (އަސްލަމު) ގެ އަރިހުން ރިވާ ކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބައީ: އަސްލަމު) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނު ވިދާޅުވެދެއްވި ތިމަންނަ އަޑުއައްސަވައިފީމެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ. [ރަމަލުކުރުމާއި، (ކަނދޮށްދެއްކުން) ކޮންޗެ ހަމަކުރުމުގެ ބޭނުމަކީ މިހާރު ކޮބައިހެއްޔެވެ؟ ހަމަކަށަވަރުން، މިހާރު ﷲ ތަޢާލާވަނީ އިސްލާމްދީން ސާބިތުކުރައްވައި، ކާފިރުކަމާއި، ކުފުރުގެ އަހުލުވެރިން (މުޝްރިކުންނާއި) ނެތިކޮށްލައްވާފައެވެ. މިހެން ކަންކަމުގައިވިޔަސް ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ ޒަމާނުއްސުރެ ހިމަނަމުން ކުރަމުންއަންނަ ކަމެއް ދޫކޮށްލުން ހުއްޓުވައި ނުލައްވާނީމެވެ.] މި ޙަދީޘް މިވަނީ، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ނަކަލުކޮށްފައިވާ އިބާރާތެވެ.

4- ޔަމާނީއާ ރުކުނުގައި އިސްތިލާމުކުރުން:

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އެނޫން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، "لَمْ أَرَ النَّبِيَّ ﷺ يَسْتَلِمُ مِنَ البَيْتِ إِلَّا الرُّكْنَيْنِ اليَمَانِيَيْنِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَالبَيْهَقِيُّ) [2] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ

---

[1] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الرَّمَلِ فِي الحَجِّ وَالعُمْرَةِ، برقم:** (1605). ج 2. ص 151. ، وَ **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الرَّمَلِ حَوْلَ الْبَيْتِ، برقم:** (2952). ج 4. ص 177. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (317). ج 1. ص 405. ، وَ **ابْنُ خُزَيْمَة، فِي الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب ذكر الدليل على أن السنة قد كان يسنها النبي صلى الله عليه و سلم لعلة حادثة فتزول العلة و تبقى السنة قائمة إلى الأبد...، برقم:** (2708). ج 4. ص 211. ، وَ **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الاِضْطِبَاعِ لِلطَّوَافِ، برقم:** (9258). ج 5. ص 129.

[2] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ لَمْ يَسْتَلِمْ إِلَّا الرُّكْنَيْنِ اليَمَانِيَيْنِ، برقم:** (1609). ج 2. ص 151. ، وَ **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ اسْتِلَامِ الرُّكْنَيْنِ الْيَمَانِيَيْنِ فِي الطَّوَافِ دُونَ الرُّكْنَيْنِ الْآخَرَيْنِ، برقم:** 242 - (1267). ج 2. ص 924. ، وَ **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب في وقت الإحرام، برقم:** (1772). ج 3. ص 185. ، وَ **النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، تَرْكُ اسْتِلَامِ الرُّكْنَيْنِ الْآخَرَيْنِ، برقم:** (2950). ج 5. ص 232. **وَمُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (5338). ج 9. ص 242. ، وَ **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الكُبْرِي**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحَجَرَ، برقم:** (9239). ج 5. ص 124.

ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޠަވާފިއްޔަ ރުކުނާއި، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދު ފިޔަވައި (ކަޢުބަތުﷲ ގެ ރުކުނުގެ) އެހެން އެއްވެސް ތަނެއްގައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ އިސްތިލާމު ކުރައްވައި، އަތްޕުޅު ބީއްސެވީމީ ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައެއްނުގަންނަވަމެވެ.“

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: "مَا تَرَكْتُ اسْتِلَامَ هَذَيْنِ الرُّكْنَيْنِ فِي شِدَّةٍ وَلاَ رَخَاءٍ، مُنْذُ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَسْتَلِمُهُمَا." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ)[1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ އެ ދެރުކުނުގައި އިސްތިލާމު ކުރައްވާތީ ފެނިވަޑައިގެންނެވީއްސުރެ، [illegible] ވަގުތުތަކުގައިވެސް އަދި ފަސޭހަވެރިވާ ވަގުތުތަކުގައިވެސް މިދެން ކަލޭގެފާނު އެ ދެ ރުކުނުގައި އިސްތިލާމުކުރުން ދޫކޮށްނުލައްވަމެވެ.“

ތަވާފުކުރާ މީހުން މި ދެރުކުނުގައި އިސްތިލާމު ކުރުން ސުންނަތެވެ. އަދި، އެ ދެރުކުނަށް ދިމާވުމާ އަދި އެހެން އެއްވެސް ތަނަކަށް ދިމާވުމާ ދެމެދުގައިވާ ތަފާތަކީ ކަމުގެ ސަބަބަކީ، އެ ރުކުނުގައި އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދު ހުރުމާއެކު ދެ ކަމެއް ހާސިލުވެގެންވާތީއެވެ. ފުރަތަމަ ކަމަކީ، އެއީ އިބްރާހީމް ޢަލައިހިއްސަލާމުގެ ބިންގާތަކުގެ އަސާސުގެ މަތީގައި ބިނާކުރެވިފައިވާ ހިލަތައް ކަމުގައިވުމެވެ. ދެވަނަ ކަމަކީ،

---

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الرَّمَلِ فِي الحَجِّ وَالعُمْرَةِ، برقم: (1606). ج 2. ص 151. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ اسْتِلَامِ الرُّكْنَيْنِ الْيَمَانِيَيْنِ فِي الطَّوَافِ دُونَ الرُّكْنَيْنِ الْآخَرَيْنِ، برقم: 245 - (1268). ج 2. ص 924.

އެ ކަނުގައި ޙަޖަރުލްއަސްވަދު ބެހެއްޓިފައި ހުރެއެވެ. އަދި، ޙަވާލުތަކުން ފެންނުމާއި، ޙަވާލުގެ ނިމުން ބިނާވެފައިވާ އަސްލެވެ.

ޔަމާނިއްޔަ ރުކުން ދަންނައެވެ. އެއީވެސް އިބްރާހީމް ޢަލައިހިއްސަލާމު ބިނާކުރެއްވި އަސާސްގެ މަތީގައި ބެހެއްޓިފައިވާ ހިލައެކެވެ.

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ أُخْبِرَ بِقَولِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: إِنَّ الحِجْرَ بَعْضُهُ مِنَ البَيتِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرُ: وَاللهِ، إِنِّي لَأَظُنُّ عَائِشَةَ إِن كَانَتْ سَمِعَتْ هَذَا مِن رَسُولِ اللهِ ﷺ إِنِّي لَأَظُنُّ رَسُولَ اللهِ ﷺ لَمْ يَتْرُكْ اسْتِلَامُهُمَا، إِلَّا أَنَّهُمَا لَيسَا عَلَى قَوَاعِدِ البَيتِ، وَلَا طَافَ النَّاسُ وَرَاءَ الحِجْرِ إِلَّا لِذَلِكَ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَأَحْمَدُ، وَابْنُ حِبَّانَ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقُ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސާލިމު، (އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ) އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ސާލިމު) ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އަލްޙިޖުރު (އެބަހީ: ޙިޖުރު އިސްމާޢީލު) ގެ ބައެއް ހިމެނިފައިވަނީ، ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅުގެ ޤަވާޢިދުގެ ތެރެއިންކަމަށް، އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނުން ވިދާޅުވާ ކަމުގައި އެ ކަލޭގެފާނަށް (އެބަހީ: ތިމަންގެ ބައްޕާއަށް) ދެންނެވުނެވެ. ދެން، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. ﷲ

---

[1] **البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ فَضْلِ مَكَّةَ وَبُنْيَانِهَا، برقم:** (1583). ج 2. ص 146. ، وَ **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ نَقْضِ الْكَعْبَةِ وَبِنَائِهَا، برقم:** 399 - (1333). ج 2. ص 969. ، وَ **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب استلام الأركان، برقم:** (1875). ج 3. ص 263. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (25440). ج 42. ص 274. ، وَ **ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب دخول مكة، برقم:** (3815). ج 9. ص 123. ، وَ **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَوْضِعِ الطَّوَافِ، برقم:** (9314). ج 5. ص 144. ، وَ **عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب الاستلام في غير طواف وهل يستلم غير متوضئ، برقم:** (8941). ج 5. ص 44.

ގަންދެއްވައި ވިދާޅުވެފައެވެ. އެއީ، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ އަރިހުން ޢާއިޝަތުގެފާނަށް އެނގިވަޑައިގެން ކަމެއްކަމުގައި ވަނީނަމަ، ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، އެ ދެކަނުގައި އިސްތިލާމު ކުރެއްވުން ރަސޫލު اللهِ ﷺ ދޫކޮށްލައްވާފައިވުމުގެ ސަބަބަކީ އެއީއެވެ. އެއީ، اللهُގެ ގެކޮޅުގެ އަސްލު ތަރަހައިގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ ބަޔަކަށް ނުވުމެވެ. ތަވާފުކުރާ މީހުން ހަތީމުގެ ބޭރުން އެހެންކަމަށްވާނީއެވެ.“

އިސްލާމީ އުއްމަތުގެ ޢިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެވަޑައިގެން ވާގޮތުގައި، ޔަމާނިއްޔަ ދެ ރުކުނުގައި އެބަޔީ: ޔަމާނިއްޔަ ރުކުނާއި، ހަޖަރުލް އަސްވަދު ހުންނަ ރުކުނުގައި އިސްތިލާމުކުރުމަކީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ކަމެކެވެ. އަދި ތަވާފުކުރުމުގައި އަނެއް ދެ ރުކުނުގައި އިސްތިލާމުކުރުމަށް ނުޖެހޭކަމަށްވެސް އިއްތިފާޤުވެވަޑައިގެން ވެއެވެ.

އެ ދެބަފައިންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގަންނަވާށި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން [illegible] [illegible]، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅުގައި ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: {مَسْحُ الْحَجَرِ وَالرُّكْنِ الْيَمَانِيِّ، يَحُطُّ الخَطَايَا حَطًّا.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَابْنُ حِبَّانَ، وَالطَّبَرَانِيُّ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقُ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގަންނަވާށި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ނަބިއްޔާ ﷺ ބަސްފުޅުކުރެއްވިއެވެ. {ހަޖަރުލް އަސްވަދާއި، ޔަމާނިއްޔަ ރުކުނުގައި އިސްތިލާމު ކުރުމަކީ (ކުށް) ފާފަތައް ފުހެލައިދޭ ކަމެކެވެ.}

---

[1] **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (5621). ج 9. ص 442. ، و **ابْنُ خُزَيْمَةَ، فى الصَّحِيحِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب فضل استلام الركنين و ذكر حط الخطايا بمسحها، برقم:** (2729). ج 4. ص 218. ، وَ **ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب فضل الحج والعمرة، برقم:** (3698). ج 9. ص 11. ، وَ **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ**، مرجع سابق: **برقم:** (13438). ج 12. ص 389. ، وَ **عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب الطواف واستلام الحجر وفضله، برقم:** (8877). ج 5. 29.

5- ޠަވާފުގެ ފަހުން ދެ ރަކުޢަތްކުރުން

ޠަވާފުކުރުން އަވަދިވުމަށްފަހު، އިބްރާހީމްގެފާނުގެ މަޤާމުފުޅުގެ އަރިހުގައި، އަދި އެ ކަމަށް ކުޅަދާނަ ނުވިނަމަ މިސްކިތުގެ ކޮންމެ ތަނެއްގައިވިޔަސް، ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކުރުން ސުންނަތްވެގެންވެއެވެ.

އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމް މުސްލިމު އާއި އެހެން އިމާމުބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ސަޙީޙަ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حِينَ قَدِمَ مَكَّةَ طَافَ بِالْبَيتِ سَبْعًا، فَقَرَأَ، ﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبۡرَٰهِـۧمَ مُصَلّٗى ﴾ [1] فَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ، ثُمَّ أَتَى الحَجَرَ فَاسْتَلَمَهُ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ وَاللَّفْظُ لَهُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ) [2] މާނައީ: "އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މައްކާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއިރު، ބައިތު اللهِ ގެފުޅުގައި ހަތް ފަހަރު ޠަވާފު ކުރެއްވިއެވެ. (އެއަށްފަހު) އެކަލޭގެފާނު އިބްރާހީމްގެފާނުގެ މަޤާމުފުޅުގެ އަރިހަށް ވަޑައިގެން، ﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبۡرَٰهِـۧمَ مُصَلّٗى ﴾ {އަދި އިބްރާހީމްގެފާނު ހުންނެވިތަން (އެބަހީ: ނަމާދު ކުރެއްވުމަށް ނުވަތަ ގެފުޅު ބިނާކުރެއްވުމަށް ހުންނެވިތަން) އެއީ ތިޔަބައިމީހުން ނަމާދުކުރާ ތަނެއްކަމުގައި ބަލައި، ބޭނުން ހިފާށެވެ!} މި އާޔަތް ކިޔަވައި ވިދާޅުވިއެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު، އިބްރާހީމްގެފާނުގެ މަޤާމު ފަހަތުގައި ހުންނަވައި،

---

[1] (سُورَةُ البَقَرَة: **125**)

[2] **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ، برقم:** 147 - (1218). ج 2. ص 886. ، وَ **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، بابُ صفة حَجَّة النبي ﷺ، برقم:** (1905). ج 3. ص 282. ، وَ **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء أنه يبدأ بالصفا قبل المروة، برقم:** (862). ج 3. ص 207. ، وَ **النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، الْقَوْلُ بَعْدَ رَكْعَتَيِ الطَّوَافِ، برقم:** (2961). ج 5. ص 235. ، وَ **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ، برقم:** (3074). ج 4. ص 257. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامِ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (14440). ج 22. ص 235.

(ޖަވާބުގެ) ދެ ރަކުޢަތް ކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު، އިތުރު އެކަލޭގެފާނު ހަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރިއަށް ވަޑައިގެން އޭގައި އިސްތިލާމު ކުރެއްވިއެވެ." މިތާނގައި މިވަނީ، އަލްއިމާމު ތިރްމިޒީ ނަކުލުކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެވެ.

ޖަވާބުގެ ސުންނަތް ދެ ރަކުޢަތުކުރުމުގައި ސުންނަތްވެގެންވަނީ، ފުރަތަމަ ރަކުޢަތުގައި ސޫރަތުލް ފާތިޙާ އަށްފަހު، އަލްކާފިރޫނަ ސޫރަތް ކިޔުއްވުމެވެ. އަދި ދެ ވަނަ ރަކުޢަތުގައި، ސޫރަތުލް ފާތިޙާ އަށްފަހު، އަލްއިޚްލާޞް ސޫރަތް ކިޔުއްވުމެވެ. މިއީ، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި އެހެން އެތައްބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތުން ޖާބިރު ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ އަމަލުން ސާބިތުވާ ގޮތެވެ.

ޖަވާބުގެ ދެ ރަކުޢަތަކީ، ކޮންމެ ވަގުތެއްގައިވެސް ކުރެވިދާނެ ދެ ރަކުޢަތެވެ. އެ ގޮތުން ނަމާދުކުރުން ނަހީކުރައްވާފައިވާ ވަގުތުތަކުގައިވެސް އެ ދެރަކުޢަތް ކުރުން ހުއްދަވެގެންވެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސެވުންވާށިއެވެ ޖުބައިރު ބިން މުޠްޢިމުގެ އަރިހުން ޞައްޙަ ސަނަދުކޮށް އަލްއިމާމު ތިރްމިޒީއާއި، އެހެން އެތައް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ جُبَيرِ بْنِ مُطْعِمٍ ﵁، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: {يَا بَنِي عَبْدِ مَنافٍ، لَا تَمْنَعُوا أَحَدًا طَافَ بِهَذَا البَيتِ، وَصَلَّى أَيَّةَ سَاعَةٍ شَاءَ مِن لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސެވުންވާށި ޖުބައިރު ބިން މުޠްޢިމުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން،

---

[1] **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ،** مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب الطواف بعد العصر، برقم:** (1894). ج 3. ص 274. ، **وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ،** مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في الصلاة بعد العصر وبعد الصبح لمن يطوف، برقم:** (868). ج 3. ص 211. ، **وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ،** مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَوَاقِيتِ، إِبَاحَةُ الصَّلَاةِ فِي السَّاعَاتِ كُلِّهَا بِمَكَّةَ، برقم:** (585). ج 1. ص 284. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ،** مرجع سابق: **أَبْوَابُ إِقَامَةِ الصَّلَوَاتِ وَالسُّنَّةِ فِيهَا، بَابُ مَا جَاءَ فِي الرُّخْصَةِ فِي الصَّلَاةِ بِمَكَّةَ فِي كُلِّ وَقْتٍ، برقم:** (1254). ج 2. ص 305. ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ،** مرجع سابق: **برقم: (16774) (332/27)**

މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {އޭ ޢަބްދުމަނާފުގެ ދަރިކޮޅުގެ މީހުންނޭވެ! ރޭގަނޑާއި، ދުވާލުގެ ވަގުތުތަކުގެތެރެއިން އެ މީހަކު ބޭނުން ވަގުތެއްގައި މި ގެފުޅުގައި ޠަވާފުކޮށްދި މީހަކު ނަމާދުކުރުން [illegible] ނުހުއްޓުވާށެވެ.}

މި ބަޔާންފުޅުގެ އަލިގައި އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ވެސް ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ ނަމާދުކުރުން ނަހީކުރައްވާފައިވާ ވަގުތެއްގައިވެސް ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތްކުރުމީ ހުއްދަކަމެއްކަމުގައެވެ.

ދަންނައެވެ. ޠަވާފުގެ ސުންނަތް ދެރަކުޢަތް މިސްކިތުގެ ކޮންމެ ތަނެއްގައިވެސް ކުރުން ހުއްދަވާނެއެވެ. ހަމައެފަދައިން މިސްކިތުން ބޭރުގައިވެސް އެ ދެރަކުޢަތް ކުރުމީ ހުއްދަ ކަމެކެވެ. އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، އުއްމުސަލަމާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ބަޔާނެއްގައިވެއެވެ.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَهُوَ بِمَكَّةَ، وَأَرَادَ الخُرُوجَ، وَلَمْ تَكُنْ أُمُّ سَلَمَةَ طَافَتْ بِالْبَيْتِ، وَأَرَادَتِ الخُرُوجَ، فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : {إِذَا أُقِيمَتْ صَلَاةُ الصُّبْحِ فَطُوفِي عَلَى بَعِيرِكِ، وَالنَّاسُ يُصَلُّونَ.}، فَفَعَلَتْ ذَلِكَ، فَلَمْ تُصَلِّ حَتَّى خَرَجَتْ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) [1]

މާނައީ: ”އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، އުއްމުސަލަމާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ (މައްކާއިން) ނުކުމެވަޑައިގަތުމަށްވަނީ ތައްޔާރުވެ ވަޑައިގެންނެވެ. އުއްމުސަލަމާގެފާނު ޠަވާފެއް ނުކުރައްވައެވެ. ފަހެ، ތިމަން ކަމަނާއަށް ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ފަތިސްނަމާދަށް ބަންގިގޮވުމުން، މީސްތަކުން ނަމާދުކުރާހިނދު، ކަމަނާގެ ސަވާރީގައި އިންނަވައި ޠަވާފުކުރައްވާށެވެ.} ފަހެ، ތިމަންކަމަނާ އެގޮތަށް އަމަލު ކުރެއްވީމެވެ.

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيِ الطَّوَافِ خَارِجًا مِنَ المَسْجِدِ، برقم: (1626). ج 2. ص 154.

އަދި ތިމަންކަލަނާ މިސްކިތުން ނުކުންނެވުމަށް ފަހުގައި މެނުވީ (ޠަވާފުގެ) ނަމާދެއް ނުކުރައްވަމެވެ.“

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު ޛިއްޠަވާގައި ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކުރެއްވިކަން ރިވާވެގެންވެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭފުޅަކު ކަމުގައިވާ ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބުން ޢަބްދުލްޤާރީގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ މުޢައްލަޤުކޮށް، އަދި އަލްއިމާމު މާލިކު ސަނަދު ގުޅިގެން [illegible] ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ.عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ الْقَارِيّ، "أَنَّهُ طَافَ بِالْبَيْتِ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ﵁، بَعْدَ صَلَاةِ الصُّبْحِ، فَلَمَّا قَضَى عُمَرُ طَوَافَهُ، نَظَرَ، فَلَمْ يَرَ الشَّمْسَ، فَرَكِبَ حَتَّى أَنَاخَ بِذِي طُوًى، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ مُعَلَّقًا، وَمَالِكٌ وَ اللَّفْظُ لَهُ)[1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭފުޅަކު ކަމުގައިވާ ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބުން ޢަބްދުލްޤާރީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރު ބުނު ޚައްޠާބުގެ އަރިހުގައި ހުރެގެން، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢަބްދުއްރަޙްމާނު) ކަޢުބަތު ﷲ ގެ ވަށައި ޠަވާފުކުރެއްވިއެވެ. ދެން، އުމަރުގެފާނު ޠަވާފުކުރައްވައި ނިމިވަޑައިގެން (އިރުއަރައިތޯ) ބެއްލެވިއެވެ. ދެން، އިރުއަރާކަމެއް ދުށިވަޑައެއްނުގަތެވެ. ދެން، އެ ކަލޭގެފާނު ސަވާރުވެވަޑައިގެން (މިސްކިތުން ނުކުމެވަޑައިގެންނެވިއެވެ.) ދެން، ޛިއްޠަވާއަށް ވަޑައިގެން އެ ކަލޭގެފާނު ފައިބައިވަޑައިގެން (އެ ތަނުގައި ޠަވާފުގެ) ދެ ރަކުޢަތް ކުރެއްވިއެވެ.“ މިތަނުގައި މިވަނީ އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރެއްވި ޢިބާރާތެވެ.

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الطَّوَافِ بَعْدَ الصُّبْحِ وَالعَصْرِ، ج 2. ص 155. ، وَ مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق كِتَابُ الْحَجِّ، الصَّلَاةُ بَعْدَ الصُّبْحِ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ، فِي الطَّوَافِ، برقم: (1359). ج 3. ص 538.

މިފަދަ އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެސް އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނު ޙަރަމްފުށުން ބޭރުގައި ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކުރެއްވިކަމަށް މުޢައްލަޤުކޮށް އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. "وَصَلَّى عُمَرُ ﵁، خَارِجًا مِنَ الحَرَمِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ مُعَلَّقًا)[1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނު ޙަރަމްފުށުން ބޭރުގައި ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކުރެއްވިއެވެ.“

ޠަވާފުގެ ސުންނަތް ދެ ރަކުޢަތުގެ ބަދަލުގައި ފަރުޟު ނަމާދެއް ކުރުމަކީ، އެ ސުންނަތުގެ ބަދަލުގައި ފުދިގެންވާނެ ކަމެކެވެ. ޝާފިޢީ މަޛުހަބުގައި ޞައްޙަ ރައުޔަކީ، އަދި އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މަޛުހަބަކީވެސް މިއީއެވެ.

އަލްއިމާމު މާލިކައި، ޙަނަފީ މަޛުހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތުގެ ގޮތުގައި އެހެން ނަމާދެއް ނުފުދޭނެއެވެ.

މައްކާގެ ޙަރަމްފުށުގައި ނަމާދުކުރާ މީހުންގެ ކުރިކޮޅުން

މައްކާގެ ޙަރަމްފުށުގައި ނަމާދަށްހުރި މީހެއްގެ ކުރިމަތިން އަންހެނުންނާއި ފިރިހެނުން ހުރަސްކޮށް ދާހިނދު، އެއްވެސް މަކުރޫހަކަމެއްނެތި ނަމާދުކުރުން ޞައްޙަ ވާނެއެވެ. މިއީ، އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމަށް ލިބިގެންވާ ޚާއްޞަ ސިފައެކެވެ.

ޝާފިޢީ ސަނަދުކޮށް، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުއާއި، އަލްއިމާމުން ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާ، ކަޘީރު ބުނު ކަޘީރު ބުނު އަލްމުއްޠަލިބު ބުނު އަބީވަދާޢާ،

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيِ الطَّوَافِ خَارِجًا مِنَ المَسْجِدِ، ج 2. ص 154.

އޭނާގެ ޢާއިލާގެ ބޭކަލެއްގެ މަގުން އޭނާގެ (އެބަހީ: ކަޘީރު ބުނު ކަޘީރުގެ) ކާފަ (އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަލްޙާރިޘު ބުނު ޞުބައިރަތުގެ ދަރިކަލުން އަލްމުއްޠަލިބު)ގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ كَثِيرِ بْنِ كَثِيرِ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ، عَنْ بَعْضِ أَهْلِهِ عَن جَدِّهِ: أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي مِمَّا يَلِي بَابَ بَنِي سَهْمٍ، وَالنَّاسُ يَمُرُّونَ بَيْنَ يَدَيهِ، وَلَيسَ بَينَهُما سُتْرَةٌ." قَالَ سُفْيَانُ: "لَيسَ بَينَهُ وَبَينَ الكَعْبَةِ سُتْرَةٌ." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَابْنُ حِبَّانَ)[1] މާނައީ: "ކަޘީރު ބުނު ކަޘީރު ބުނު އަލްމުއްޠަލިބު ބުނު އަބީވަދާޢާ، އޭނާގެ ޢާއިލާގެ ބޭކަލެއްގެ މަގުން އޭނާގެ (އެބަހީ: ކަޘީރު ބުނު ކަޘީރުގެ) ކާފަ (އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަލްޙާރިޘު ބުނު ޞުބައިރަތުގެ ދަރިކަލުން އަލްމުއްޠަލިބު) ގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަލްޙާރިޘު ބުނު ޞުބައިރަތުގެ ދަރިކަލުން އަލްމުއްޠަލިބު) ވިދާޅުވިއެވެ. ބަނީސަހުމު މަސްޖިދުގެ ދޮރުކޮޅުގެ ކައިރީގައި ހުންނަވައި، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ނަމާދުފުޅު ކުރައްވަނިކޮށް [illegible] ކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އަދި، އެކަލޭގެފާނުގެ ކުރިފުޅުމަތިން މީސްމީހުން [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. އެކަލޭގެފާނުގެ ކުރިފުޅުމަތީގައި ސުތުރާއެއް ނުވެއެވެ."

މި [illegible] [illegible] ސުފްޔާން (އިބްނު ޢުޔައިނާ) ވިދާޅުވެފައިވަނީ، "އެކަލޭގެފާނާއި ބައިތުﷲގެ ދެމެދުގައި ސުތުރާއެއް ނުވެއެވެ." މިފަދައިން ނެވެ.

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب في مكة، برقم: (2016). ج 3. ص 365. ، وَ النَّسَائِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرى، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، أَيْنَ تُصَلَّى رَكْعَتَا الطَّوَافِ، برقم: (3939). ج 4. ص 135. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الطَّوَافِ، برقم: (2958). ج 4. ص 183. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (27241). ج 45. ص 215. ، وَ ابْنُ خُزَيْمَةَ، فى الصَّحِيحِ، مرجع سابق: كتاب الصلاة، باب التغليظ في المرور بين المصلي...، برقم: (815). ج 2. ص 15. ، وَ ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كتاب الصلاة، باب ما يكره للمصلي وما لا يكره، برقم: (2363). ج 6. ص 127.

އަންހެނުންނާއި ފިރިހެނުން އެކުގައި ޠަވާފުކުރުން

އިބްނު ޖުރައިޖު (އަބްދުލްމަލިކު ބިން އަބްދުލްޢަޒީޒު ބިން ޖުރައިޖު) ގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ: إِذْ مَنَعَ ابْنُ هِشَامٍ النِّسَاءَ الطَّوَافَ مَعَ الرِّجَالِ، قَالَ: كَيْفَ يَمْنَعُهُنَّ؟ وَقَدْ طَافَ نِسَاءُ النَّبِيِّ ﷺ مَعَ الرِّجَالِ؟ قُلْتُ: أَبَعْدَ الحِجَابِ أَوْ قَبْلُ؟ قَالَ: إِي لَعَمْرِي، لَقَدْ أَدْرَكْتُهُ بَعْدَ الحِجَابِ، قُلْتُ: كَيْفَ يُخَالِطْنَ الرِّجَالَ؟ قَالَ: لَمْ يَكُنَّ يُخَالِطْنَ، كَانَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تَطُوفُ حَجْرَةً مِنَ الرِّجَالِ، لاَ تُخَالِطُهُمْ، فَقَالَتْ امْرَأَةٌ: انْطَلِقِي نَسْتَلِمْ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَتْ: "انْطَلِقِي عَنْكِ"، وَأَبَتْ، يَخْرُجْنَ مُتَنَكِّرَاتٍ بِاللَّيْلِ، فَيَطُفْنَ مَعَ الرِّجَالِ، وَلَكِنَّهُنَّ كُنَّ إِذَا دَخَلْنَ البَيْتَ، قُمْنَ حَتَّى يَدْخُلْنَ، وَأُخْرِجَ الرِّجَالُ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) [1] މާނައީ: ”އިބްނު ޖުރައިޖުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް ޢަޠާއު (އިބްނު އަބީރަބާޙް) ޚަބަރުދެއްވިއެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ. (އުމަވީ ޚަލީފާ ހިޝާމު ބިން އަބްދުލްމަލިކުގެ ފަރާތުން މައްކާގެ ވެރިކަމުގައި ހުންނެވި މުޙައްމަދު ބިން އިސްމާޢީލް) އިބްނު ހިޝާމު، ފިރިހެނުންނާއެކު އަންހެނުން ޠަވާފުކުރުން މަނާކުރެއްވި ހިނދު، އޭނާއަށް ޢަޠާއު ވިދާޅުވިއެވެ. ފިރިހެނުންނާއެކު އަންހެނުން ޠަވާފުކުރުން މަނާކުރައްވާނީ ކޮންގޮތަކުން ތޯއެވެ؟ ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަނބިއަނބިކަނބަލުންވަނީ ފިރިހެނުންނާ އެކު ޠަވާފު ކުރައްވާފައެވެ. (އިބްނު ޖުރައިޖު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދަންނަވަފީމެވެ. އެއީ، އަންހެނުން ފަރުދާވެ އުޅުމަށް އަންގަވާފައިވާ އާޔަތް ބާވައިލެއްވުމުގެ ފަހުގެ ނުވަތަ އޭގެ ކުރީގެ ހާދިޘާއެއްތޯއެވެ؟ (ޢަޠާއު) ވިދާޅުވިއެވެ. އާދެއެވެ. އަޅުގަނޑުގެ ފުރާނަ ގަންދީ ދަންނަވަމެވެ. ފަރުދާވެ އުޅުމަށް އެންގެވި އާޔަތް ބާވައިލެއްވުމުގެ ފަހުގައި، އެ ކަނބަލުން ފިރިހެނުންނާއެކު ޠަވާފުކުރައްވައި އުޅުއްވާތަން ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. (އިބްނު ޖުރައިޖު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދަންނަވަފީމެވެ. އަންހެނުންނާއި ފިރިހެނުން އެކުގައި ޠަވާފު ކުރުމުގައި އެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔާ

---

[1] **البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ طَوَافِ النِّسَاءِ مَعَ الرِّجَالِ، برقم:** (1618). ج 2. ص 152.

ގައިގޯޅިވެ ނުދޭތޯއެވެ؟ (ޢަޠާއު) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަނބަލުން ފިރިހެނުންނާ ގައިގޯޅިވެ ވަޑައެއް ނުގަންނަވައެވެ. އެ ކަމަނާއަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނު ޠަވާފު ކުރައްވައި އުޅުއްވީ، ފިރިހެނުންނާ ދުރުން އެއްފަރާތަކުންނެވެ. އެބައިމީހުންނާ އެ ކަމަނާ ގައިގޯޅިވެވަޑައެއް ނުގަންނަވައެވެ. (އެއްފަހަރަކު ދަތުރާ ނަހަކަށްލިއުން) އަންހެނަކު އެ ކަމަނާއަށް ދެންނެވިއެވެ. އޭ އުއްމުލްމުއުމިނީނައެވެ. އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދެއްވުމަށް ހިނގާށެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިބާ ބޭނުންނަމަ ބޮސްދޭން ދާށެވެ. އެ ކަމަނާ ވަޑައިގަތުމަށް އިންކާރު ކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަނބަލުން (އެބަހީ: މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަނބިއަނބި ކަނބަލުން) ރޭގަނޑު ފަރުދާކުރައްވައިގެން ވަޑައިގެން ފިރިހެނުންނާއެކު ޠަވާފުކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ. އަދި ކަޢުބަތު الله ގެފުޅުގެ ތެރެއަށް އެހެން ބޭކަނބަލުން ވަދެވަޑައިގަތުމަށް ބޭނުންފުޅު ވެއްޖެނަމަ، ބޭރުގައި މަޑުކުރައްވައެވެ. އެއީ، އެހެން އަންހެނުން އެތެރެއަށް ވަންނަންދެން، ނުވަތަ އެތާގައިތިބި ފިރިހެނުން ބޭރަށް ނުކުމެއްޖެއުމަށް ދާންދެނެވެ.“

އަލްޙަޖަރުލްއަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ފިރިހެނުން ބޮނޑިވެ، ތޮއްޖެހިލައި ނުވަނީ ނަމަ ފިރިހެނުންނާ ގައިގޯޅިވުމާނުލައި، އަންހެނުންނަށް އަލްޙަޖަރުލްއަސްވަދުގައި ބޮސްދިނުން ހުއްދައެވެ.

އެ ކަމަނާއަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. **عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا:أَنَّهَا قَالَتْ لِامْرَأَةٍ: "لَا تُزَاحِمِي عَلَى الْحَجَرِ، إِن رَأَيتِ خَلْوَةً فَاسْتَلِمِي، وَإِنْ رَأَيتِ زِحَامًا فَكَبِّرِي، وَهَلِّلِي إِذَا حَاذَيتِ بِهِ، وَلَا تُؤْذِي أَحَدًا."** [1]

---

[1] (**ނޯޓް:** މިއީ، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ކޮން ބޭކަލަކު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަން މުއައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އަދި އެހެން ފޮތްފޮތުން ބަލައި ހޯދުމުން، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ބިން ޢަބްދު الله، މުޙިއްބުއްދީން އައްޠަބަރީ، އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވާ “ޣާޔަތުލް އިޙްކާމް ފީ އަޙާދީޘިލް އަޙްކާމް” މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި، އޭގެ ފަސްވަނަ ޖިލްދުގެ ސަފްޙާ ރިވާކުރެއްވިކަމަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވާތަން ފެނުނެވެ. ބައްލަވާ! **مُحِبُّ الدِّينِ الطَّبَرِيُّ**، أحمد بن عبد الله بن محمد بن أبي بكر بن محمد بن إبراهيم (2004م 1424هـ). **غاية الإحكام فى أحاديث الأحكام**، **(ط 1)**. حمزة أحمد الزين (تحقيق). بيروت: دار الكتب العلمية، **برقم:** (9322). ج 5. ص 143. **ނޯޓް** ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު”)

މާނައީ: "އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝަތުގެފާނު އަންހެނަކާ މުޚާޠަބު ކުރައްވައި ވިދާޅުވިއެވެ. އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި ބޮނޑިވެ ތޮއްޖެހިގެން ނުދާށެވެ. ހުސްތަންކޮޅެއް ފެނިއްޖެނަމަ ބޮސްދޭށެވެ. އެހެންނޫންނަމަ (ޠަވާފުކުރުމުގައި) އެ ހިސާބާ އަރައި ހަމަވުމުން ތަކުބީރު ތަހުލީލު (އެބަހީ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَ اللهُ أَكْبَرُ) ކިޔާށެވެ. އަދި އަލްޙަޖަރުލްއަސްވަދުގެ ކައިރީގައި އެއްވެސް މީހަކަށް އުނދަގޫ ނުކުރާށެވެ."

ސަވާރުވެގެން އިނދެ ޠަވާފުކުރުން

ޠަވާފުކުރުމުގައި (އުނދަގޫކަމާއެކު) ހިނގާބިނގާއުޅުމަށް ކުޅަދާނަވެގެން ވުމާ އުޅުވެސް ސަވާރީއަކަށް ސަވާރުވެގެން އިނދެ (ނުވަތަ ގޮނޑިއެއްގައި އިށީނދެ އިނދެ) ޠަވާފުކުރުން ހުއްދަވާނެއެވެ.

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ "طَافَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ عَلَى بَعِيرٍ، يَسْتَلِمُ الرُّكْنَ بِمِحْجَنٍ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ)[1] މާނައީ: "އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި ޖަމަލަކަށް ސަވާރުވެވަޑައިގެން އިންނަވައި ޠަވާފުކުރެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِلَامِ الرُّكْنِ بِالْمِحْجَنِ، برقم: (1607). ج 2. ص 151. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ جَوَازِ الطَّوَافِ عَلَى بَعِيرٍ وَغَيْرِهِ، وَاسْتِلَامِ الْحَجَرِ بِمِحْجَنٍ وَنَحْوِهِ لِلرَّاكِبِ، برقم: 253 - (1272). ج 2. ص 926.

އަތްޕުޅުގައިއޮތް އަސާގަނޑުން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް އިސްތިލާމުކުރައްވައި އިޝާރާތް ކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ.“

އެ ދެ ބޭފުޅުންނަށް ﷲ ރުޟުވާންލެއްވި ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ.عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: "طَافَ النَّبِيُّ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ عَلَى رَاحِلَتِهِ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، لِيَرَاهُ النَّاسُ، وَلِيُشْرِفَ وَلِيَسْأَلُوهُ، فَإِنَّ النَّاسَ غَشُوهُ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެ ބޭފުޅުންނަށް ﷲ ރުޟުވާންލެއްވި ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި ނަބިއްޔާ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ސަވާރީގައި އިންނަވައި، ކަޢުބަތުﷲ ގެ ވަށައިގައި ޠަވާފު ކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ. އަދި ޞަފާއާ މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ. އެއީ، އެކަލޭގެފާނު ކަންކުރައްވާގޮތް މީސްތަކުން ދެކެ، އެބައިމީހުން އެކަލޭގެފާނަށް ސުވާލު ދެންނެވުމަށްޓަކައެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މީސްތަކުން އެކަލޭގެފާނު ވަށައިލައިގެންނެވެ.

ޖަވާބުދާރީ މީސްތަކުންނާއެކު ޢާމުބަލިތަކަ ބައްޓަންވުނި މިޔަތު ޖަވާބުދާރުވުން

ޖަވާބުދާރީ މީސްތަކުންނާއެކު ޢާމުބަލިތަކަ ގައިންގަނޑުއަޅާ ނުރައްކާތެރި ބައްޔެއް ހުރި މީހަކު ޖަވާބުދާރުވުމަކީ ކަމުދާކަމެކެވެ. ޞަޙާބީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އިބްނުއަބީމުލައިކާ (ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢުބައިދި ﷲ ބިން އަބީމުލައިކާ)ގެ ކަމުން، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުޟުވާންލެއްވި ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ؛ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مَرَّ بِامْرَأَةٍ مَجْذُومَةٍ، وَهِيَ

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ جَوَازِ الطَّوَافِ عَلَى بَعِيرٍ وَغَيْرِهِ، وَاسْتِلَامِ الْحَجَرِ بِمِحْجَنٍ وَنَحْوِهِ لِلرَّاكِبِ، برقم: 255 - (1273). ج 2. ص 927.

تَطُوفُ بِالْبَيْتِ. فَقَالَ لَهَا: يَا أَمَةَ اللهِ. لاَ تُؤْذِي النَّاسَ. لَوْ جَلَسْتِ فِي بَيْتِكِ. فَجَلَسَتْ. فَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ بَعْدَ ذٰلِكَ. فَقَالَ لَهَا: إِنَّ الَّذِي كَانَ قَدْ نَهَاكِ، قَدْ مَاتَ، فَاخْرُجِي. فَقَالَتْ: مَا كُنْتُ لِأُطِيعَهُ حَيّاً، وَأَعْصِيَهُ مَيِّتاً." (رَوَاهُ مَالِكٌ) [1] މާނައީ: "އިބްނު ޢަބްދުލްބައްރާ ވިދާޅުވިއެވެ. "ހަމަކަށަވަރުން، ޖުޛާމުބަލި ޖެހިފައިވާ އަންހެނަކު މީސްތަކުންނާ ޚަލްޠުވުމުން ދުރުކުރެއްވީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ދެއްސެވުމުގެ ބުއްދި ބަރަކާތުން ދަނޑުވަޅުގައެވެ. ފަހު، އެ ކަނބަލުންގެއަށް އުޅުނުގޮތުން ވިދާޅުވިއެވެ. އެ اللهُ ގެ އަމާނާތެވެ. މިބާ މީސްތަކުންނަށް އުނދަގޫ ނުކުރާށެވެ. (މިހާރުވެސް ގެއިގައި އިންނަ އަދިގޮތުގެންނަވައިފިއެވެ. ފަހު، އެ ކަނބަލުންގެ ގެއިން ނުނިކުމެ ގެގައި އިންނަވަނީއެވެ. (އުމަރުގެފާނު އަވަހާރަވެވަޑައިގަތުމުން) އެ ކަނބަލުންގެއަށް މީހަކު ބުނެއެވެ. މިބާ ގެގައި އިނދެގެން އަދުރުކުރައްވާ ކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވެވަޑައިގެންފިއެވެ. މިހާރު މިބާ ނުކުމެވަޑައިގަނޭ. ފަހު، އެ ކަނބަލުން ބުނެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ދިރިހުރިއިރު ކިޔަމަނުވެ، މިހެންވެސް އެ ކަލޭގެފާނު ނިޔާވެވަޑައިގެންނެވުމުން އަމުރަށް ޢަމަލުނުކުރަން، އެ ކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވުމުން ނުކިޔަމަންތެރިވާކަށް ނުފެވެން."

ޒަމްޒަމްފެނުން ބޭނުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން:

ޒަމްޒަމްފެނަކީ އަގުހުރިފެނުން އިބާދަތްތެރިވެ ޙައްޖުވެރިންނަށް ކަމުގައިވާ ޒަމްޒަމްގެ ފެނު ޝިފާ ދިނުމުގައި ޒަމްޒަމްފެނުން ބޭނުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. "އައްސަޔިދާއީ" ސަޔިދުގެ ބޮޑުވައްދީ ސަޔިދު މުސްތަޙައްބުގައި ސުވާބު ލިބޭނެކަމަށް ކަމާބެހޭގޮތުގައި ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޒަމްޒަމްފެނާމެދު ޙައްޤުގައިވަނީ ޙަދީޘްކުރައްވައިފިއެވެ. {إِنَّهَا مُبَارَكَةٌ، إِنَّهَا طَعَامُ طُعْمٍ وَشِفَاءُ سُقْمٍ.} {ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ ބަރަކާތްތެރި ފެނެކެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ ކާނާއެއްކަމުގައި ފުދޭނެ އެއްޗެކެވެ. އަދި ބަލިބަލާގެ ޝިފާއެކެވެ.} އަދި

---

[1] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، جَامِعُ الْحَجِّ، برقم: (1603). ج 3. ص 625.

ހަމަކަށަވަރުން، އިތުރުކަލޭގެފާނާއިގެން އިސްތިޢާނަތްހޯދުން، ޖިބްރީލުޢަލައިހިއްސަލާމު
ވަނީ އިތުރުކަލޭގެފާނުގެ ހިތްމުބާރަކު ޒަމްޒަމް ފެނުން ދޮންނަވާފައެވެ. 1

---

[1] (ނޯޓު: މިޙަދީޘުގައި ދެ ކަމެއް ފާހަގަކުރަންޖެހެއެވެ.

ފުރަތަމައީ: "އަސްބަރިޔާއިން" ގައި ސާބިތުވެގެންވާގޮތުގައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޒަމްޒަމް ފެންބޯދުމުގެ ހިއްސާވުމަށް ބަޔާނެ ކުރައްވާ ބަސްފުޅުގައިކަމަށް މުޙައްދިޘުން ކުރައްވާފައިވާ ބަޔާނެވެ، މުޙައްދިޘުން ދިރާސާކޮށްފައިވާ އިބާރާތުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީގެ އަދި އަލްއިމާމު މުސްލިމު ގެ ރިވާކުރައްވާފައި ނުވާކަމެވެ.

ނަމަވެސް، އަލްއިމާމު މުސްލިމުގެ ޞަޙީޙުގައި، އަސްބަރިޔާ ބާކުރުންގެ މާނަކަން ނަންގަނުވާ ހާލުގައި، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ޙައްޟަރަތުގެ އަބޫޒައްރުގެފާނުގެ މާނަކަން ބަޔާންވެގެންވާ ބަސްގައިވާ ޙަދީޘް ބަޔާންކުރައްވައި، (މިޙަދީޘުގައި ބަޔާނުކުރައްވާނެ ނަންބަރުގެ 1922 ވަނަ ސަފްޙާގައި) އަންނަނިވި ޢިބާރާތް އައިސްފައި ވެއެވެ. قَالَ: (رَسُولُ اللهِ ﷺ) {إِنَّهَا مُبَارَكَةٌ، إِنَّهَا طَعَامُ طُعْمٍ.} (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) مُسْلِمٌ، **الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب فَضَائِلِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمْ، بَابُ مِنْ فَضَائِلِ أَبِي ذَرٍّ** رضي الله عنه، **برقم**: 132 - (2473). ج 4. ص 1919. މާނައީ: (ރަސޫލު ﷲ ﷺ) ބަޔާންކުރައްވައިފިއެވެ. {ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ ބަރަކާތްތެރި ފެނެކެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ ކާއެއްޗެއްކަމުގައި ފުދޭނެ އެއްޗެކެވެ.} މި ރިވާޔަތުގައި {وَشِفَاءُ سُقْمٍ.} {އަދި ބަލިމަކަށް ޝިފާއެކެވެ.} މި ޖުމްލަ އައިސްފައެއް ނުވެއެވެ.

"ޢިލްމުއްސުންނަ" ގައި މި ބަޔާން ރިވާއްވާފައިވާ {إِنَّهَا مُبَارَكَةٌ إِنَّهَا طَعَامُ طُعْمٍ وَشِفَاءُ سُقْمٍ.} މި ޢިބާރާތް، އަލްއިމާމު ބައިހަޤީއާއި، އަލްއިމާމުއް ޠަބަރާނީ، އަދި ރިވާކުރައްވާފައިވާކަން ފެނެއެވެ.

އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، "އައްސުނަނުލް ކުބްރާ"ގައި، ބައްޖެގެ ވާހަކަ ނަންގަނުން ޒަމްޒަމްގައި، ބައްޖެ ފެނުން ނަންބަރާއި، ޒަމްޒަމް ފެނުގެ ވާހަކަ ބަޔާންކުރުމުގެ ބާބުގައެވެ. "އައްސުނަނުލް ކުބްރާ" ބައްލަވާ! **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ سِقَايَةِ الْحَاجِّ وَالشُّرْبِ مِنْهَا وَمِنْ مَاءِ زَمْزَمَ**، **برقم**: (9659). ج 5. ص 240.

އަލްއިމާމުއް ޠަބަރާނީ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، "އަލްމުޢުޖަމުއް ޞަޣީރު" ގައެވެ. "އަލްމުޢުޖަމުއް ޞަޣީރު" ބައްލަވާ! **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الصَّغِيرِ**، مرجع سابق: **برقم**: (295). ج 1. ص 186.

މީގެ އިތުރުން މުސްނަދުގައި ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތް ގެންނެވި އިބާރާތާއި، އަލްއިމާމު ބައްޒާރު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ މުސްނަދުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. "މުސްނަދު އަލްބައްޒާރު" ބައްލަވާ! **البَزَّارُ**، أبي بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي (1409هـ 1988م). **مسند البزار، البحر الزخار** (ط 1). محفوظ الرحمن زين الله (تحقيق). بيروت: مؤسسة علوم القرآن، المدينة المنورة: مكتبة العلوم والحكمة، **برقم**: (3929). ج 9. ص 361.

މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަލްބައްޒާރު ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ. "މުސްލިމު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙުގައި، ހަމައެކަނި ބުނާ ގޮތުގެ މަގުން މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައި ވެއެވެ.

އަލްބައްޒާރު އެހެން ވިދާޅުވުމައި ވިސްނަވާލެވޭ، ހަމައެކަނި ބުނާ ގޮތުގެ މަގުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘް **(132 – (2473))** މަތީގައި ބަޔާންވެފައި އެ ވަނީއެވެ. އެ ރިވާޔަތުގައި ޙަދީޘްގެ ފުރި ޖުމްލަ އައިސްފައި ނުވާކަން ބަޔާންވެފައިވާނެއެވެ.

ދެވަނައީ: "އިތުރުކަލޭގެފާނާއިގެން އިސްތިޢާނަތްހޯދުން، ޖިބްރީލު ޢަލައިހިއްސަލާމު ވަނީ އިތުރު އެކަލޭގެފާނުގެ ހިތްމުބާރަކު ޒަމްޒަމް ފެނުން ދޮންނަވާފައެވެ." މިހެން ވިދާޅުވެވަޑައިގެން، އެ ކަމުގެ ދަލީލު ހުށަހަޅުއްވާފައި ނުވެއެވެ.

މި ކަމަށް، މުޢައްލިފު ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައިވިޔަސް އެކަލޭގެފާނަށް ﷲ ތަޢާލާއްސުބްޙާނަހޫ އަނަސް ބިން މާލިކުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުމް =

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުއް ޠަބަރާނީ، "އަލްކަބީރު" ގައި، އަދި އަލްއިމާމު އިބްނުޙިއްބާނު [1] ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {خَيرُ مَاءٍ عَلَى وَجْهِ الأَرْضِ مَاءُ زَمْزَمَ، فِيهِ طَعَامٌ مِنَ الطُّعْمِ، وَشِفَاءُ مِنَ السُّقْمِ.} (رَوَاهُ الطَّبَرَانِيُّ) [2] މާނައީ: "އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ

= ބުޚާރީއާއި އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ދިގު ޙަދީޘެއްގައި ބަޔާންވެފައިވާކަމެވެ. ތިރީގައި އެ ވަނީ، މި ނަންގަނޑުން ރިވާޔަތުގެ ގަޑުސްތާރުގެ ބައެވެ. عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، قَالَ: كَانَ أَبُو ذَرٍّ رضي الله عنه، يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {فُرِجَ عَنْ سَقْفِ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ ﷺ، فَفَرَجَ صَدْرِي، ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءِ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ.} (رَوَاهُ البُخَارِيُّ و اللَّفْظُ لَهُ، وَ مُسْلِمٌ)

البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الصَّلاَةِ، بَابٌ: كَيْفَ فُرِضَتِ الصَّلاَةُ فِي الإِسْرَاءِ؟، برقم: (349). ج 1. ص 78. ، وَفِي كِتَابِ الحَجِّ، بَابُ مَا جَاءَ فِي زَمْزَمَ، برقم: (1636). ج 2. ص 156. ، وَ فِي كِتَابِ أَحَادِيثِ الأَنْبِيَاءِ، بَابُ ذِكْرِ إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ، برقم: (3342). ج 4. ص 135. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْإِيمَانَ، بَابُ الْإِسْرَاءِ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ إِلَى السَّمَاوَاتِ، وَفَرْضِ الصَّلَوَاتِ، برقم: 263 - (163). ج 1. ص 148.

މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުން ދެއްވި އަބޫޛައްރުގެފާނު ބަޔާންކުރައްވައެވެ. (އަބޫޛައްރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ.) ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މައްކާގައި ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ގޭގައި (ތިމަންކަލޭގެފާނު އަމާރަތުގެ ތިއްބަވާފައި ވަނިކޮށް) ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ގޭގެ ފުރާޅުން ތަނެއް ހުޅުވިގެން ދިޔައެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނަށް ﷲ ސަލަވާތާއި ސަލާމް ލެއްވި ޖިބްރީލުގެފާނު ފައިބައިވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މޭގު ހުޅުއްވައިގަންނަވައިފިއެވެ. އެއަށްފަހު ޒަމްޒަމްފެނުން ދޮވުއްވާ ދޮންނެވިއެވެ. އެއަށްފަހު ޙިކުމަތާއި އީމާނުން ފުރިފައިވާ ރަނުން ހަދާފައިވާ ތަށިއެއް ގެނެސްދެއްވިއެވެ. ފަހެ، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މޭގެތެރެއަށް އެކަލޭގެފާނު އެ (ޙިކުމަތާއި އީމާނު) އަޅުއްވައިފިއެވެ. އެއަށްފަހު މޭގު ބަންދުކުރައްވައިފިއެވެ.} (މިއީ، އަލްބުޚާރީ ނަގުލުކުރެއްވި ރިވާޔަތުގެ ލަފުޡެވެ. މި ޙަދީޘް އަލްއިމާމު މުސްލިމު ވެސް ރިވާކުރައްވައެވެ.) ނޯޓު ނިމުނީ "ދެވަނަޢަދު")

[1] (ނޯޓް: މި ރިވާޔަތް އިބްނުޙިއްބާނު ރިވާކުރައްވާފައިވާކަން މުއައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވަނީ، އަލްއިމާމު މުންޛިރީ "އައްތަރުޣީބު" ގައި އެކަން ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތެވެ. ޙަޤީޤަތުގައި އެއީ، އަލްމުންޛިރީއަށް ދިމާވެފައިވާ ކުށެކެވެ. އިބްނުޙިއްބާނު މި ރިވާޔަތް ނަގާފައެއް ނުވެއެވެ. ގިނަކަމުގައި، އައްޝައިޚް އަލްބާނީ، ރަޙިމަހުﷲ "އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު" ޞަޙީޙުކުރައްވައި ފޮތުގެ ހާޝިޔާގައި ބަޔާންކުރެވުނެވެ. "އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު" ބައްލަވާ! الأَلْبَانِيُّ، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1421هـ 2000م). **صحيح الترغيب والترهيب** (ط 1). الرياض: مطبعة المعارف للنشر والتوزيع، **حاشية** (1). ج 2. ص 40. ނޯޓު ނިމުނީ "ދެވަނަޢަދު"

[2] **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ**، مرجع سابق: **برقم: (11167) (98/11)** ، وَ فِي **الْمُعْجَمِ الأَوْسَطِ**، مرجع سابق: **برقم:** (3912). ج 4. ص 179. ، وَ **برقم:** (8129). ج 8. ص 112.

ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ބިންމަތީގައިވާ އެންމެ ރަނގަޅު ފެނަކީ، ޒަމްޒަމް ފެނެވެ. އެއީ، ކާނާއެއްގެ ގޮތުގައި ބޭނުންކުރެވޭ ބުއިމެކެވެ. އަދި ބަލިތަކަށްވާ ޝިފާއެކެވެ.} އަލްމުންޛިރީ ވިދާޅުވެފައިވާގޮތުގައި މި ރިވާޔަތަކީ ޘިޤާ ހަރުދަނާ ރާވީންގެ ކިބައިން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެކެވެ.

ޒަމްޒަމް ފެނުބުއިމުގެ އަދަބުތައް:

ޒަމްޒަމް ފެނުބުއިމުގައި ބަލިތަކުން ޝިފާލިބިދެއްވުމާއި، ދުނިޔެއާއި އާޚިރަތުގެ އެންމެހައި ހެޔޮކަންކަން ލިބިދެއްވުންއެދި އެ ނިޔަތުގައި އެ ފެނުބުއިން ސުންނަތްވެގެން ވެއެވެ.

އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުޟާވެވޮޑިގެންވާ ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރަނގަޅު ސަނަދަކުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :{مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ)[1] މާނައީ: "އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުޟާވެވޮޑިގެންވާ ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ޒަމްޒަމްފެނަކީ، އެ ކަމަކަށްޓަކައި އެ ފެނުބުއި ކަމެއް ޙާޞިލުވާނެ ފެނެކެވެ.}

ސުވައިދު ބުނު ސަޢީދުގެ މަގުން އާދާ، ޢަބްދު اللهِ ބުނު މުބާރަކުގެ އަރިހުން، އެ ކަލޭގެފާނު (ޢަބްދުއްރަޙްމާނު) އިބުނު އަބިލްމަވާލީގެ އަރިހުން، އެ ކަލޭގެފާނު، މުޙައްމަދު ބުނު މުންކަދިރުގެ އަރިހުން، އެ ކަލޭގެފާނު، އެ ދެބޭކަލުންނަށް اللهُ

---

[1] **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم**: (14849). ج 23. ص 140.

ދުއްސުންލެއްވި ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެއް ޢައްވަސް ސަނަދުތަކުން އަޙްމަދު އަދި ބައިހަޤީ، އަޙްމަދުގެ ބަޔާނީ ނަޤުލުކުރައްވާފައި ވެއެވެ. وَعَنْ سُوَيْدِ بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: رَأَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْمُبَارَكِ بِمَكَّةَ، أَتَى مَاءَ زَمْزَمَ، وَاسْتَقَى مِنْهُ شَرْبَةً، ثُمَّ اسْتَقْبَلَ الْكَعْبَةَ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنَّ ابْنَ أَبِي الْموال حَدَّثَنَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: {مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ.} وَهَذَا أَشْرَبُهُ لِعَطَشِ يَومِ الْقِيَامَةِ، ثُمَّ شَرِبَ. (رَوَاهُ أَحْمَدُ بِسَنَدٍ صَحِيحٍ، وَالبَيهَقِيُّ)[1] މާނައީ: "ސުވައިދު ބިން ސަޢީދު ވިދާޅުވިއެވެ. މައްކާގައި ޒަމްޒަމްފެނު ކައިރިއަށް ޢަބްދުﷲ ބިނުލްމުބާރަކު ވަޑައިގަތީ ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު އެއިން ފެންކޮޅެއް ހިއްޕަވުމަށްފަހު، ކަޢުބަތުﷲ ގެ ފަރާތަށް ކުރިމަތިލައްވައި ވިދާޅުވިއެވެ. ހައްދަވައިދެއްވި ރަސޫލާގެ އެވެ. މުޙައްމަދު ބިނުލްމުންކަދިރުގެ އަރިހުން، އެ ކަލޭގެފާނު ދުބަވިކަލުންނަށް ﷲُ ދުއްސުންލެއްވި ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއް ކަމަށް ލިބިގެންވާކަމަށް ވިދާޅުވެ ހަމަކަށަވަރުން، (ޢަބްދުއްރަޙްމާނު) އިބުނު އަބިލްމަވާލީ މިއަޅާއަން ޙަދީޘް ރިވާކޮށްދެއްވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ޒަމްޒަމް ފެނަކީ، އެ ކަމަކަށްޓަކައި އެ ފެންބޮއި ކަމެއް ފުދިގެންވާނެ ފެނެކެވެ.}[2] މިހެންވިދާޅުވެ އެ ކަލޭގެފާނު ފެންފުޅު ހިއްޕެވިއެވެ."

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (14849). ج 23. ص 140. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ،بَابُ سِقَايَةِ الْحَاجِّ وَالشُّرْبِ مِنْهَا وَمِنْ مَاءِ زَمْزَمَ، برقم: (9660). ج 5. ص 241. ، وَ فِي بَابِ الرُّخْصَةِ فِي الْخُرُوجِ بِمَاءِ زَمْزَمَ برقم: (9987). ج 5. ص 331.

[2] (**ނޯޓް:** މި ޙަދީޘާއި ބެހޭ ކަންކަން ފާހަގަކުރަން ޖެހެއެވެ.

ފުރަތަމައި: "ސުވައިދު ބިން ސަޢީދުގެ މަގުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް، ޢައްވަސް ސަނަދުތަކުން އަޙްމަދު އަދި ބައިހަޤީ، އަޙްމަދުގެ ބަޔާނީ ރިވާކުރެއްވިކަމަށް" މުޙައްމަދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އަދި ބައިހަޤީ، އަޙްބާރުސަނަދު ކިބައިގައި ނަޤުލުކުރައްވާފައި ދީ ރިވާކޮށްދެއްވާ ރިވާތަކުގައި މުޙައްމަދު ބާރުދައްވާފައި ސަނަދު ހިމެނިގެން ނުވެއެވެ. މި ރިވާތަކުގެ ރިވާކުރައްވާފައިވާ މުޙައްމަދު ބިން ކަދުރީގެ، އަބޫޢުބައިދަތުލްމަހުރީގެ ކަމުން، އެ ކަލޭގެފާނު ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުންނެވެ.

އެނގިގެންދިޔަ "ޤަދަރު ބައްދަލު" މި ނަންނާރަފްޓަރގައި، މުޙައްމަދު ބާރުން ރިވާކުރައްވާ ސަނަދުން އަޅުގަނޑުމެން ބައްދަލު، މިޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. "ޤަދަރު ބައްދަލު" ބަޔަކީ ގެ.ބައްސާރު ޢައްބާދު ވިދާޅުވެފައިވާ =

= އެއީ، ޟަޢީފު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ. "ތާރީޚު ބަޣްދާދު" ބައްލަވާ! **تاريخ بغداد**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 11. ص 405.

"ތާރީޚު ބަޣްދާދު" ގައި މި ރިވާޔަތް ވާކަން އޮޅުންފިލީ، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސުނަނުގައި އަބޫޢަބްދިރީގެ މަގުން މި ރިވާޔަތް ނަގުލުކުރައްވައި ވާހަކަ، އެ ފޮތުގެ ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި އިމާމުލްބޫޞީރީގެ ޙިއްޞާކުރުމުންނެވެ. އަބޫޢަބްދިރީގެ މަގުން ރިވާވެގެންވާ މި ޙަދީޘަކީ ޟަޢީފު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ބޫޞީރީ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތެއްކަމަށް އަލްޝައިޚް ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**حاشية رقم:** (2). ج 4. ص 249.

އަލްޚަޠީބުގެ ވަޔާޒޮކަކަށް އިސްމާޢީލް ކުރުދުއްޝާނީ، އަލްޚަޠީބު ރިވާކުރެއްވިކަމަށް ބުނުމުން ތޫރާ މުސަންނާއަށް، އަލްޚަޠީބަށް، އަލްޙުސައިނުބުނުޢަބްދުއްރަޙްމާނުގެ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ނަމަވެސް މުޙައްމަދު އިސްމާޢީލުކޮށްގެ ސަނަދުން، އަލްޚަޠީބަށް ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، "ޝުޢަބުލްއީމާން" މި ނަންބަރާ ކޮށްގެއެވެ. މިކަން އެނގޭނީ، ތާރީޚު ބަޣްދާދު ބަލާލުމުން ކުރެއްވީ، ޚަޠީބު ބައްސަރާ ބައްލަވަދު ދަރުހަނުގެ ބައްސަންނަވެއެވެ. "ތާރީޚު ބަޣްދާދު" ބައްލަވާ! **تاريخ بغداد**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 11. ص 405.

"ޝުޢަބުލްއީމާން" ބައިހަޤީކުރެއްވި ޤާރީ އަބޫޢަބްދުﷲ ޙާކިމު މި ބައިހަޤީގެ ސަނަދުގައި ހުރެ ދިރިސާއިރު ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އޭގެ ދުވަސްބައި، މިއީ ސަޢީދު ބައިހަޤީއަށް ހަދިޔާކުރި އަޚީގެއެވެ. އެއަރުވާލުން މިއީ ހަޤީޤަތް ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ބައިހަޤީއަށް ބުނުވިޔާކަމެވެ. "ޝުޢަބުލްއީމާން" ބައްލަވާ! **شعب الإيْمان للبيْهَقِي**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (3833). ج 6. ص 30.

އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ބައިހަޤީއާކަން ފިޤުހުސަންނާގެ މުޢައްލިމު ބައްސަނުކުރައްވާފައި ވާހަކަ، މި ރިވާޔަތަކީ، މި ބައިހަޤީގެ ކުރިން މުޢައްލިމު ބައްސަނުކުރައްވާފައި އޭގާ ޤަބޫލުކުރާގެ ޢަރަބުން ރިވާވެގެންވާ ބައިހަޤީ. މިއީ ޝަރުޢީ ދެ ރިވާޔަތް ނުނުވެ. އެގޮތުންކަމެއް އޭ ބައިހަޤީގެ އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ޝަރްޙުކުރެއްވި އިލްމުވެރިންގެ ފަރާތްތަކުން އަލްއަރްނާއޫޠު ޝުޢައިބު އަލްއިމާމުންގެ ވިދާޅުވެފައިވާ "އެންމެ ޟަޢީފު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ބައިހަޤީއަކަށް ބަލާފައި ބައިހަޤީ" ކަމަށެވެ. "މުސްނަދު އަޙްމަދު" ބައްލަވާ! **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **حَاشِيَة رقم** (1). ج 23. ص 140.

އަލްއިމާމުގެ މުންޛިރީގެ "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ބައިހަޤީކުރެއްވި، އައްޝައިޚުގެ އަލްބާނީ ތިޔައްވާކުރައްވާ "ސަޙީޙު އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" މި ފޮތުގައި، ސުވާލުދުން ސަޙީޙުގެ ސަނަދުން ރިވާވެގެންވާ ބައިހަޤީ، ސަޙީޙު ރިވާޔަތެއް ކަމަށް ބައްސަން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. "ސަޙީޙު އައްތަރްޣީބު" ބައްލަވާ! **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين (1421هـ 2000م). **ضعيف الترغيب والترهيب** (ط 1). الرياض: مكتبة الْمعارف للنشر والتوزيع، **برقم:** 751 – (2). ج 1. ص 375.

ހަމައެހެންމެ އަލްއިމާމުގެ މުންޛިރީގެ "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ބައިހަޤީކުރެއްވި، އައްޝައިޚުގެ އަލްބާނީ ތިޔައްވާކުރައްވާ "ޞަޙީޙު އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" މި ފޮތުގައި ތިޔައްވާކުރައްވާފޮތުގައި، ބައްޞާސްވާގޮތުގެ ދަރިކަލުންގެ ހަދިޔާ އަލްއިމާމުގެ ދަރިކޮޅުނުގާއި، އަލްއިމާމުގެ ބޮޑު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތާއި، ޤާބިލުކުރާފާނުގެ ހަދިޔާ އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތަކީ ޙަސަން ދަރަޖައިގެ ޝަރުޢީ ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ބައިހަޤީއަކަށް އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. "ޞަޙީޙު އައްތަރްޣީބު" ބައްލަވާ! **صحيح الترغيب والترهيب**، مرجع سابق: **برقم:** 1164 – (4). ، وَ برقم: 1165 – (5). ج 1. ص 41.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުދް ދާރަޤުޠްނީއާއި، އަލްއިމާމުލްޙާކިމު ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شَرِبَ لَهُ، إِنْ شَرِبْتَهُ تَسْتَشْفِي بِهِ شَفَاكَ اللَّهُ، وَإِنْ شَرِبْتَهُ لِشِبَعِكَ أَشْبَعَكَ اللَّهُ بِهِ، وَإِنْ شَرِبْتَهُ لِيَقْطَعَ ظَمَأَكَ قَطَعَهُ اللَّهُ، وَهِيَ هَزَمَةُ جِبْرِيلَ وَسُقْيَا اللَّهِ إِسْمَاعِيلَ.} (رَوَاهُ الدَّارَقُطْنِيُّ، وَ الْحَاكِمُ)[1] وَزَادَ {وَإِنْ شَرِبْتَهُ مُسْتَعِيذًا، أَعَاذَكَ اللّٰهُ.} މާނައީ: {އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ޒަމްޒަމް ފެނަކީ، އެ ކަމަކަށްޓަކައި އެ ފެންބޮއި ކަމަށް ފުދިގެންވާނެ ފެނެކެވެ. ތިބާ އެ ފެންބޮއީ ޝިފާއަށް އެދިގެންކަމުގައި ވަނީނަމަ، އޭގެސަބަބުން ތިބާއަށް ﷲ ތަޢާލާ ޝިފާ ދެއްވާނެއެވެ. ތިބާ އެ ފެންބޮއީ ބަނޑުހައި ހޫނުކަމުން ސަލާމަތްވުން އެދިގެންނަމަ، އޭގެސަބަބުން ﷲ ތަޢާލާ ތިބާ ކައިހޫނުކަމުން ސަލާމަތްކުރައްވާނެއެވެ. ތިބާ އެ ފެންބޮއީ ކަރުހިއްކުމުން ސަލާމަތްވުން އެދިގެންނަމަ، އޭގެސަބަބުން ﷲ ތަޢާލާ ތިބާ ކަރުހިއްކުމުން ސަލާމަތްކުރައްވާނެއެވެ. އަދި، ޖިބްރީލުގެފާނު ކޮންނަވި ވަޅުކޮޅެކެވެ. އަދި އެއީ، އިސްމާޢީލުގެފާނު ފެންދެއްވުމަށް ޓަކައި ﷲ ތަޢާލާ ނެރުއްވި ވަޅުކޮޅެކެވެ.}

މިއީ، އަލްއިމާމުދް ދާރަޤުޠްނީއާއި، އަލްއިމާމުލްޙާކިމު ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘެކެވެ. އަލްޙާކިމުގެ ރިވާޔަތުގައި އިތުރު އިބާރާތެއްވެއެވެ. {وَإِنْ شَرِبْتَهُ مُسْتَعِيذًا،

ދެވަނައީ: އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމުލްބައިހަޤީ، އައްސުނަނުލްކުބްރާގައި މި ހަދީޘް ރިވާ ކުރައްވާފައިވަނީ، ސުވައިދު ބިން ސައީދުގެ މަގުން ނޫންނަކަމެވެ. އަދި މިއީ، ޞައްޙަ ހަދީޘެއް ނޫންނަކަމެވެ. އަޙްމަދާއި، އަލްބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި އިބާރާތްތަކަށް ވިދާޅުވެ، “ޝުޢަބުލްއީމާން”ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަލްޢަޖިބުލް ބައްދުރު ވިސްނުމަށް ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތްތަކެކެވެ. މިހެން ދިމާވި ބަޔާންގެ އަސްލު މަސްދަރުތަކުން ނުބައްލަވައި، “އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު” މި ފޮތުގައި އަލްއިމާމު ޢަބްދުލްޢަޡީމު އަލްމުންޛިރީ ލިޔުއްވާފައިވާ ރިޔާޟަތް ކުރައްވައި، ޖާމިޢުއްސުނަންގައި ލިޔުއްވުމުންނެވެ. ނަޤްލު ނިކުމެ “މުޢައްލަޤު”)

[1] الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَاجَاءَ فِي شُرْبِ مَاءُ زَمْزَمَ، برقم: (2739). ج 3. ص 354. وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق: كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ ، فَإِنْ شَرِبْتَهُ تَسْتَشْفِي بِهِ، برقم: (1791). ج 1. ص 648.

أَعَاذَكَ اللهُ.} މާނައީ: {އަދި ތިބާ އަށް ފެންބޮއީ الله ގެ ކުށާއިން ސަލާމަތްވުމުގެ ނިޔަތުގައިނަމަ، الله ތަޢާލާ ތިބާއަށް ރައްކާތެރިކަން ދެއްވާނެއެވެ.} 1

ޒަމްޒަމްފެން ބޮއިމުގައި ޤިބުލައަށް ކުރިމަތިލައިގެން ބޮއިމާއި، ތިން ނޭވާއިން ބޮއިމާއި، ފެންބޮއި ނިމުމުން الله އަށް

---

[1] (ޝަރަޙް: މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ދާނާ މިހާރަން ރިވާކުރެވޭ، މި ބާބުގައި މުޢައްމަލު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތުން އަލްޙާކިމުވެސް ރިވާކުރައްވާފައި ވާކަމަށެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަލްޙާކިމުގެ ރިވާޔަތުގައި {وَإِنْ شَرِبْتَهُ لِشِبَعِكَ أَشْبَعَكَ اللَّهُ بِهِ} މި ޖުމްލައާއި، ޙަދީޘްގެ ފަހުކޮޅުގައި އާއި {وَهِيَ هَزَمَةُ جِبْرِيلَ وَسُقْيَا اللَّهِ إِسْمَاعِيلَ.} މި ޖުމްލަ، އިތުރުވެފައެއް ނުވެއެވެ.

މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، އަލްޙާކިމު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحُ الْإِسْنَادِ إِنْ سَلِمَ مِنَ الْجَارُودِيِّ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ" ”ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގައިވާ (މުޙައްމަދު ބިން ޙަބީބު) އަލްޖާރޫދީ އަކީ ސަލާމަތް ރާވީއެއްކަމުގައި ނުވާނަމަ، މިއީ، ސަނަދުގެ ގޮތުން ޞައްޙަ ޙަދީޘެކެވެ. އަދި އެ ދެ ބޭކަލުން (އެބަހީ: އަލްބުޚާރީއާއި، މުސްލިމު) މި ޙަދީޘް ނަޤުލުކޮށްފައެއް ނުވެއެވެ.“

އަލްއިމާމު ސިރާޖުއްދީން އިބްނުލްމުލައްޤިން، އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވާ ”އަލްބަދްރުލްމުނީރު“ މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި މި ޙަދީޘްގެ ސަނަދާމެދު ވާހަކަދައްކަވާފައިވެއެވެ. ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގައިވާ (މުޙައްމަދު ބިން ޙަބީބު) އަލްޖާރޫދީއަކީ ޟަޢީފު ދަރަޖައިގެ މަރުތަބާގެ ފެންވަރުގެ ރާވީއެއްކަމަށް އިމާމު ދަހަބީ ވިދާޅުވެފައިވާކަން ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

އެހެންނަމަވެސް އާންމުގޮތުން އެބަހީ: މުޙައްމަދު ބިން ޙަބީބު އަލްޖާރޫދީގެ ގޮތުން މި ޙަދީޘް ރިވާކުރާ ރާވީ ކަމުގައިވާ މުޙައްމަދު ބިން ހިޝާމު ބިން އަލްމަރްވަޒީއަކީ ޘިޤާތެރި މީހެކެވެ. އެހެންކަމުން މަތީގެ ޙަދީޘެއްކަމަށް އިޞްޙާޙް ދަރަޖަ ވިދާޅުވާކަމަށްވެސް ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި އަޙްމަދު ބިން އަލްބަރްސާނީ ނަމަކަށްވާ ރާވީއެއް (އައްޝައިޚު އަލްބާނީ) ވިދާޅުވާ، އެކަމަކު، ސަޤީފު ރާވީއެކެވެ. އައްޝައިޚުލްއަލްބާނީ އަލްބަރްސާނީ ބިން އަޙްމަދު އަލްހަރަވީ ވިދާޅުވާފައިވާ، އައްޝައިޚު އަލްބާނީ އޭނާ ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ތަރުޖަމާގައި ވިދާޅުވެފައިވޭ، ޙަދީޘް ޞައްޙަކަމަށް ބުނާ ކަމަށް ވިދާޅުވެފައި ވާކަމަށް އަލްއިމާމު ދަހަބީ ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ވާހަކަ ސިފަކޮށްދޭ ”އަލްބަދްރުލް މުނީރު“ ބައްލަވާ! **ابنُ الْمُلَقِّن،** سراج الدين أبو حفص عمر بن علي بن أحمد الشافعي، (1425هـ 2004م). **البدر المنير في تخريج الأحاديث والآثار الواقعة في الشرح الكبير** (ط 1). مصطفى أبو الغيط و عبدالله بن سليمان و ياسر بن كمال (تحقيق). الرياض: دار الهجرة للنشر والتوزيع، ج 6. ص 302.

”އިރުވާއުލްޣަލީލު“ މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި މި ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގެ ގޮތުން އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ޙަދީޘް ޞައްޙަ ކަމަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އޭނާ ވިދާޅުވެފައިވަނީ މިއީ، ޞަޙީޙު ޙަދީޘެއް (ސަނަދު ޞައްޙަ، ރަސޫލާ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ) ހަދީޘެއް ބަޔާންކޮށްދެއެވެ.

”އިރުވާއުލްޣަލީލު“ ބައްލަވާ! **الأَلْبَانِيُّ،** محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1399هـ 1979م). **إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل** (ط1) بيروت: المكتب الإسلامي، **برقم:** (1126). ج 4. ص 329.

އިސްވެ ނަންގަނެވުނު ޢިލްމުވެރިންގެ ވާހަކަފުޅުން އެނގޭ ގޮތުގައި، މިއީ މިފަދަ ގޮތަކަށް ބުނެވޭނެ ވާހަކައެއް ނޫނެވެ. ޝަރަޙް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

ޙަމްދު ކުރުމާއި، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ވާރިދުވެގެންވާ ދުޢާކުރުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ.

އެ ދޯހަޅިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު ދާރަޤުޠްނީއާއި، އަލްއިމާމުލް ޙާކިމާއި އެހެން ބައެއްބޭކަލުން (ޞަޙީޙު ސަނަދަކުން) ރިވާކުރައްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، فَقَالَ لَهُ: مِنْ أَيْنَ جِئْتَ؟، فَقَالَ شَرِبْتُ مِنْ زَمْزَمَ، فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَشَرِبْتَ مِنْهَا كَمَا يَنْبَغِي؟، قَالَ: وَكَيْفَ ذَاكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ؟، قَالَ: إِذَا شَرِبْتَ مِنْهَا فَاسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ، وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهَ، وَتَنَفَّسَ ثَلَاثًا، وَتَضَلَّعْ مِنْهَا، فَإِذَا فَرَغْتَ فَاحْمَدِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: {آيَةُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ، أَنَّهُمْ لَا يَتَضَلَّعُونَ مِنْ زَمْزَمَ.} (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه، وَ الدَّارَقُطْنِيُّ وَ اللَّفْظُ لَهُ، وَ الحَاكِمُ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ޢަބްދުﷲ ބުން އަބީމުލައިކާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (އެއް ފަހަރަކު) އެ ދޯހަޅިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހަށް މީހަކު އައެވެ. ފަހެ، އޭނާއާ އެ ކަލޭގެފާނު ސުވާލުކުރެއްވިއެވެ. ތިބާ ކޮންތާކުންތޯއެވެ؟ އޭނާ ދަންނަވިއެވެ. އަޅުގަނޑު މިއަންނަނީ ޒަމްޒަމްފެން ބޮއިގެންނެވެ. ފަހެ، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އޭނާއަށް ވިދާޅުވިއެވެ. ތިބާ އެ ފެން ބޯންވީގޮތަށް ބޮއިފިންތޯއެވެ؟ އޭނާ ދަންނަވިއެވެ. އެއީ ކޮންގޮތެއްތޯއެވެ؟ އޭ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނޭވެ! އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިބާ ޒަމްޒަމްފެން ބޮއިފިއްޔާ، ޤިބްލައާ ކުރިމަތިލާށެވެ. އަދި ﷲ ގެ އިސްމުފުޅުގެ ބަރަކާތާއެކު ބޮއްވާށެވެ. އަދި ތިން ނޭވާއިން ބޯށެވެ. އަދި [illegible] ފުރިއްޖައުމަކުން

---

[1] ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الشُّرْبِ مِنْ زَمْزَمَ، برقم: (3061). ج 4. ص 248. ، وَ الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، مَاجَاءَ فِي شُرْبِ مَاءُ زَمْزَمَ، برقم: (2736). ج 3. ص 353. ، وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق: كِتَابِ الْمَنَاسِكِ،آيَةٌ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ أَنَّهُمْ لَا يَتَضَلَّعُونَ مِنْ زَمْزَمَ، برقم: (1790). ج 1. ص 648.

ފާނދެން ބޮއެވެ. ބޮއިނިމިގެން الله އަށް ޙަމްދުކުރާށެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ކީރިތި ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިމަންމެން (މުސްލިމުން) ނާއި މުނާފިޤުންނާ ދެމެދުގައިވާ ޢަލާމާތަކީ ނުވަތަ ފާހަގައަކީ، ބަނޑުފުރިގެންދަންދެން އެބައިމީހުން ޒަމްޒަމް ފެނެއް ނުބޮނެއެވެ.} [1]

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންވެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، إِذَا شَرِبَ مَاءَ زَمْزَمَ قَالَ: "اللَّهُمَّ أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا، وَرِزْقًا وَاسِعًا، وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ." (رَوَاهُ الحَاكِمُ، وَالدَّرَقُطْنِيُّ) [2] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންވެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ޒަމްޒަމްފެން ހިއްޕަވާއިރު ކޮންމެ ފަހަރަކު މިފަދައިން ދުޢާކުރައްވައެވެ. "اللَّهُمَّ أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا، وَرِزْقًا وَاسِعًا، وَشِفَاءً

---

[1] (ނޯޓު: މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، އަލްއިމާމުލް ޙާކިމު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "(ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާ ރާވީކަމުގައިވާ) ޢުޘްމާން ބިން އަލްއަސްވަދު، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާ ބައްދަލުވެފައި ވަނީނަމަ، މިއީ، އަލްބުޚާރީއާއި މުސްލިމުގެ ޝަރުޠާ އެއްގޮތް ސައްޙަ ޙަދީޘެކެވެ. އެ ދެބޭކަލުން މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ.

އަލްޛަހަބީގެ ތަޢުލީޤު "އަލްމުސްތަދްރަކު" ތަލްޚީޞު ކުރައްވައި، އަލްއިމާމުލް ޛަހަބީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "اللهُ ގަސްތިރި ބޮނަމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާ) ޢުޘްމާން (ބައްދަލުވެފައެއް) ނުވެއެވެ. އޭނާ އަވަހާރަވީ ހިޖުރައިން 150 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އޭނާގެ އުމުރު ދިހަ އަސްޙާބީ ސަޙާބީ ބުން ޖަބައިތުވެއެވެ." ބައްލަވާ! الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق: (648/1)

މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވިކަމަށް މި ފޮތުގައި ބަޔާންކޮށްފައިވާ އަށްވަނަ ދެ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ އަލްއިމާމު އިބްނު މާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުބިން ޙަންބަލުގެ ރިވާކުރެއްވުމުގައި ޢުޘްމާން ބިން އަލްއަސްވަދު މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، ޢަބްދުاللهِ ބިން އަބޫމުލައިކާގެ އަރިހުންނެވެ. މިއިން އެނގޭ، އަލްއިމާމުލް ޛަހަބީ ވިދާޅުވެފައިވާފަދައިން، އެ ކަލޭގެފާނު ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާ ބައްދަލުވެފައި ނުވާކަމެވެ.

ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ ވަނަވަރު ބަޔާންކޮށްފައިވާ ފޮތްތަކުގައިވެސް ޢުޘްމާން ބިން އަލްއަސްވަދު އެއްވެސް އަސްޙާބު ބޭކަލަކު ބައްދަލުވި ކަމަށް ބަޔާން ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އޭނާއަކީ ތަބަޢު ތާބިޢީންގެ ތެރޭގައި ހިމެނިގެންވާ ބޭކަލެކެވެ. ޝަރަފު ޙާޞިލުކުރައްވައި މިއީ ސަޙާބީއަކު ރިވާކޮށްފައެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުޙައްޤިޤު")

[2] الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق: كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ ، فَإِنْ شَرِبْتَهُ تَسْتَشْفِي بِهِ، برقم: (1791). ج 1. ص 648. ، وَ الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَاجَاءَ فِي شُرْبِ مَاءُ زَمْزَمَ، برقم: (2738). ج 3. ص 353.

مِنْ كُلِّ دَاءٍ." މާނައީ: ״ހައްދަވައިބޯޅުކުރެއްވި ރަސްކަލާކޯ! އިބްރަހާމްގެ ބަސްތަރުމިން މަންޒޫރުގެ އިލްމު ލިބިދެއްވުމަކާއި، ހިޖުރަ ތަޙައްމުލް ކުރެއްވުމަކާއި، ކަންމުއްދަތު ބައްޔަކުން ޝިފާ ލިބިދެއްވުމަކަށް މިއަދާ ދުވާ ދަންނަވަމެވެ.״ 1

ޒަމްޒަމް ވުޖޫދުވި ބަޔާން:

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ هَاجَرَ لَمَّا أَشْرَفَتْ عَلَى الْمَرْوَةِ حِينَ أَصَابَهَا وَلَدُهَا العَطَشُ، سَمِعَتْ صَوْتًا، فَقَالَتْ: صَهٍ، تُرِيدُ نَفْسَهَا، ثُمَّ تَسَمَّعَتْ، فَسَمِعَتْ أَيْضًا، فَقَالَتْ: قَدْ أَسْمَعْتَ، إِنْ كَانَ عِنْدَكَ غِوَاثٌ، فَإِذَا هِيَ بِالْمَلَكِ عِنْدَ مَوْضِعِ زَمْزَمَ، فَبَحَثَ بِعَقِبِهِ، أَوْ قَالَ بِجَنَاحِهِ، حَتَّى ظَهَرَ الْمَاءُ، فَجَعَلَتْ تُحَوِّضُهُ، وَتَقُولُ بِيَدِهَا: هَكَذَا، وَجَعَلَتْ تَغْرِفُ مِنَ الْمَاءِ فِي سِقَائِهَا، وَهُوَ يَفُورُ بَعْدَ مَا تَغْرِفُ.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: {يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، لَوْ تَرَكَتْ زَمْزَمَ، أَوْ قَالَ: لَوْ لَمْ تَغْرِفْ مِنَ الْمَاءِ، لَكَانَتْ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا}، قَالَ: فَشَرِبَتْ وَأَرْضَعَتْ وَلَدَهَا، فَقَالَ لَهَا الْمَلَكُ: لَا تَخَافُوا الضَّيْعَةَ، فَإِنَّ هَا هُنَا بَيْتَ اللَّهِ، يَبْنِي هَذَا الغُلَامُ وَأَبُوهُ، وَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَهْلَهُ، وَكَانَ البَيْتُ مُرْتَفِعًا مِنَ الأَرْضِ كَالرَّابِيَةِ، تَأْتِيهِ السُّيُولُ، فَتَأْخُذُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ." (رَوَاهُ البُخَارِيُّ) [2] މާނައީ: ״އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ״ހާޖަރާގެފާނާއި އެ

---

[1] (**ނޯޓް:** މިއީ، މި މައުސޫޢަގައި ކުރިން މުޙައްމަދު ބަޔާންކުރެއްވި ޙަދީޘްގައި އައިސްފައިވާ އިބާރާތެކެވެ. އަލްޙާކިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ މުސްތަދްރަކުގެ މަތަން، އެ ކަލޭގެފާނު ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައެވެ. އަލްޙާކިމުގެ ބަސްފުޅުގައިވާ މުސްތަދްރަކުގެ ބަރަކާތްތެރި ޙަދީޘްތަކުގެ ދަރަޖަ ދަރިކަލުންގެ އިސް ދަރަޖަގައިވާނެވެ. އެއްނަމަވެސް މި ރިވާޔަތް ސަނަދު ރިވާކުރެއްވީ ކުރިން ބަޔާންކުރެވިފައިވާ ގޮތަށެވެ. އަދި، "هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحُ الْإِسْنَادِ إِنْ سَلِمَ مِنَ الْجَارُودِيِّ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ" ״ރިވާކުރުމުގެ ސަނަދުގައިވާ (މުޙައްމަދު ބުން ޙަބީބު) އަލްޖާރޫދީ އަކީ ސަނަދުގެ ތެރޭގައި ނުވަނީ، މިއީ، ސަނަދުގެ ތެރެއިން ޝައްކު ރިވާކޮށްފައެވެ. އަދި އެ ދީ ބަލާފައިން (އެބަހީ: އަލްޒަހަބީއާއި، މުސްލިމު) މި ރިވާ ނަޤްލުކުރައްވާފައި ނުވެއެވެ.״ މިފަދައިން އަލްޙާކިމު ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުގައި އިތުރުވެރިން ދަށުގައިވާ ފަރާތްތަކުގެ ބަޔާން ކުރުމުގައި (ސަފްޙާ 84 ގެ ހާޝިޔާގެ 1 ގެ) އެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ ״މުތަރުޖިމު״)

[2] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ أَحَادِيثِ الأَنْبِيَاءِ، بَابٌ، برقم: (3364). ج 4. ص 142.

ކަމަނާގެ ތުއްތު ދަރިކަލުން (އިސްމާޢީލުގެފާނު) ފެނަށް ހާސްތިވެ ވަޑައިގެން ހިނދު، މަރުވާ ފަރުބަދައަށް އަރާވަޑައިގެން ވާދީގެތެރެއިން މީހަކު ފެނިވަޑައިގަންނަވާތޯ އެ ކަމަނާ ބެއްލެވިއެވެ. ފަހު، އެ ކަމަނާއަށް އަޑެއް އިވިވަޑައިގަތެވެ. އެ ކަމަނާ އަމިއްލަފުށު ނަފުސާ މުހާތަބު ކުރައްވައި ހަނުހުންނާށޭ (އެބަހީ: ބިރުނުގަންނާށޭ) ވިދާޅުވިއެވެ. އަނެއްކާވެސް އެ އަޑެއް އިވިވަޑައިގަތުމުން އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންކަމަނާއަށް ތިބާގެ އަޑު އިވިއްޖެއެވެ. ތިބާގެގާތުގައި އެހީތެރިކަމެއް ވާނަމަ، އެ ކަމުގެ ބޭނުމުގައި ވަދެވެ. ފަހު، އެހާރުން ޒަމްޒަމްވަޅުކަރާތު އެ ހުރިތަނުގައި މަލާއިކަތާ (ޖިބްރީލުގެފާނު) ހުންނަވަނިކޮށް އެ ކަމަނާއަށް ފެނިވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ފުންނާބުފުޅުން ނުވަތަ ފިޔަތިލަފުޅުން ޖެއްސެވުމުން، އެ ތަނުން ފެންއަރަންފެށިއެވެ. ފަހު، އެ ކަމަނާގެ އަތްޕުޅުން ވަޅުތަކެއް އެއްކޮށްލައްވައި، ބޮޑިގާއެއްގެތެރޭ ފެންތަށް ހިފެހެއްޓެވުމަށް މަސައްކަތްކޮށްދުނު ކުރައްވައިފިއެވެ. އަދި އެ ކަމަނާގެ އަތްފުޅުން ފެން ނަގަންގަތީ، އަތްކުރުގެއިވާ ހަމަށް ފެން އަޑިއަށްވަތުން ގިނަވެގެން ދިޔައެވެ. އެ ކަމަނާ ފެންނަންގެވުމާއެކު ފެންގަނޑު އަރަންފެށިއެވެ.

އެ ދުބަހައިކަލުންނަން الله ރަޙްމަތްލައްވާ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ﷲ ތަޢާލާ އިސްމާޢީލުގެފާނުގެ މައިކަމަނާއަށް ރަޙްމަތް ލެއްވާށިއެވެ. އެ ކަމަނާ ޒަމްޒަމް ފެނަށް ދޫކޮށްލެއްވި ޖެއްސަވައި ހިފެހެއްޓެވުމުން މަސައްކަތްކުރައްވާ ނުކުރައްވާނަމަ، ޒަމްޒަމްއަކީ ކުރި ދޮރުކުރުންދާ ފެނާރަކަށް ވެއްޖެއެވެ.} ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. އެއަށްފަހު އެކަމަނާވެސް ފެނުން ހިއްޕަވައި ދަރިކަލުންނަށް ކިރު ދެއްވި އެވެ. ފަހު، އެ ކަމަނާއަށް މަލާއިކަތާ ދަންނަވައިފިއެވެ. ތިބާ ހަލާކުވެދާނެކަމުގެ ބިރުން ކަމަނާ ބިރުނުގަންނަވާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މި ތަނަކީ الله ގެ ގެކޮޅު ބިނާކުރައްވާނެ ތަނެވެ. މި ތުއްތު ދަރިކަލުންނާއި، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕަފުޅާ ދެކަލުން ބިނާކުރައްވާނެތެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، الله ތަޢާލާ އޭނާގެ އަހުލުވެރިންގެ

ހިތަމަންދެރިމާ އަޒުން ގެއްލިނި ނުކުރައްވާނެކަމެވެ. އޭރު، ދުރުގެ ތަޖަރަމަހީ ބިމުން މައްކަރުން އުކުއްދިކައިވާ ކަސްތޫރީގެ ކަދައިންނެވެ. ވާރުތަވުން އަނން ދުނިޔޭގެ އެ ކަސްތޫރީގެ ކާޙަތުގެ ވަތްކަޙަތުން ކަހިބައިގެންދެއެވެ.“

މުލްތަޒަމުގައި ދުޢާކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ.

ޒަމްޒަމުގެ ފެން ބުއިމަށްފަހު، މުލްތަޒަމުގައި ދުޢާކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ كَانَ يَلْزَمُ مَا بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْبَابِ، وَكَانَ يَقُولُ: "مَا بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْبَابِ يُدْعَى الْمُلْتَزَمَ لَا يَلْزَمُ مَا بَيْنَهُمَا أَحَدٌ يَسْأَلُ اللهَ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ." (رَوَاهُ البَيهَقِيُّ)[1] މާނައީ: “ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އަބުއްޒުބައިރު، (މުޙައްމަދު ބުނު މުސްލިމު ބުނު ތަދުރުސް)ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނު (ޖީވާތުކުރައްވަމުގައި) އައްރުކުނާއި (އެބަހީ: ޙަޖަރުލް އަސްވަދާއި) ކަޢުބަތު ﷲ ގެ ދޮރުކޮޅާ ދެމެދުގައި ހުންނަވައި ދުޢާކުރައްވައެވެ. އަދި އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އައްރުކުނާއި، ދޮރުކޮޅާ ދެމެދަކީ މުލްތަޒަމޭ ކިޔައެވެ. އެ ދެމެދުގައި ހުރެ އެއްވެސް މީހަކު ﷲ ގެ ޙަޟްރަތުން އެދި ދަންނަވައިފިނަމަ އެ މީހަކު އެދުނުކަމެއް ﷲ ތަޢާލާ އެ މީހަކަށް ނުދެއްވައި ނުވާނެއެވެ.“

ޢަމްރު، އޭނާގެ ބައްޕަ ޝުޢައިބުގެ އަރިހުން، އޭނާގެ ކާފަގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވައިފައިވާ ބަޔާނެއް އަލްއިމާމު ބައިހަޤީއާއި، އަލްއިމާމު ޢަބްދުއްރައްޒާޤު ރަސޫލު ސަނަދަކުން ނަގުލުކުރައްވައިފައިވެއެވެ. عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ

---

[1] الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الْوُقُوفِ فِي الْمُلْتَزَمِ، برقم: (9766). ج 5. ص 268.

جَدِّهِ، "رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يُلْزِقُ وَجْهَهُ وَصَدْرَهُ بِالْمُلْتَزَمِ." (رَوَاهُ البَيْهَقِيُّ، وَالدَّارَقُطْنِيُّ) [1] މާނައީ: ”ޢަމްރު، އޭނާގެ ބައްޕާ ޝުޢައިބުގެ އަރިހުން، ޝުޢައިބު، އޭނާގެ ކާފަ، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުން ލެއްވި، ޢަމްރު ބުނުލްއާސްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢަމްރު ބުނުލްއާސްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ) ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލުﷲ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ މޫނުފުޅާއި މޭފުޅު، އަލްމުލްތަޒަމުގައި ބީއްސަވާތީ ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ.“

ބައެއް ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި މުލްތަޒަމަކީ އަލްޙަޠީމެވެ. އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި ޙިޖްރުއިސްމާޢީލަކީ އަލްޙަޠީމެވެ. މި ބަހުގެ ދަލީލެއް ކަމަށް އެ ކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީ، އިސްރާގެ ޙަދީޘުގައިވާ {بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ فِي الْحَطِيمِ، وَرُبَّمَا قَالَ: فِي الْحِجْرِ} [2] މިފަދައިން ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތެވެ.

ކަޢުބަތުﷲ ގެތެރެއާއި ޙިޖުރު އިސްމާޢީލަށް ވަނުން:

ކަޢުބަތުﷲ ގެތެރެއާއި ޙިޖުރު އިސްމާޢީލަށް ވަނުމަކީ މުސްތަޙައްބު ވެގެންވާ ކަމެކެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުން ލެއްވި، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ دَخَلَ الْكَعْبَةَ، هُوَ وَأُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، وَبِلَالٌ، وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ، وَلَمْ يَدْخُلْهَا مَعَهُمْ أَحَدٌ، ثُمَّ أُغْلِقَتْ عَلَيْهِمْ، قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: فَأَخْبَرَنِي بِلَالٌ، أَوْ عُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ صَلَّى فِي جَوْفِ الْكَعْبَةِ، بَيْنَ الْعَمُودَيْنِ الْيَمَانِيَيْنِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ وَاللَّفْظُ لَهُ) [3] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް

---

[1] **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الْوُقُوفِ فِي الْمُلْتَزَمِ**، برقم: (9765). ج 5. ص 268. ، **وَ الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، مَاجَاءَ فِي الحَجَرِ الأَسْوَدِ**، برقم: (2740). ج 3. ص 355.

[2] **أَبُو عَوَانَة**، يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم بن يزيد الإسفراييني (1419هـ 1998م). **مستخرج أبي عوانة** (ط 1). أيمن بن عارف (تحقيق). بيروت: دار المعرفة، **برقم**: (338). ج 1. ص 109.

[3] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الصَّلاَةِ،بَابُ الصَّلاَةِ بَيْنَ السَّوَارِي......**، **برقم**: (504). ج 1. ص 107. =

اللهُ [illegible] ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (މައްކާ ފަތަޙަކުރެއްވި ދުވަހު) ރަސޫލު اللهِ ﷺ ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެތެރެއަށް ވަދެވަޑައިގަތީ މިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުގައި އުސާމަތު ބުން ޒައިދާއި، ބިލާލުގެފާނާއި، ޢުސްމާނު ބުން ޠަލްޙަތުވެސް ވަދެވަޑައިގަތެވެ. އެ ބޭކަލުންގެ އަރިހުގައި ގެފުޅުގެތެރެއަށް އެހެން އެއްވެސް ބޭކަލަކު ވަދެވަޑައި ނުގެންނެވިއެވެ. އެއަށްފަހު ގެފުޅުގެ ދޮރުތައް ބަންދު ކުރެވުނެވެ. ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (އެ ބޭކަލުން ނުކުމެވަޑައިގަތުމުން) މިމަންނާއަށް ބިލާލުގެފާނު ނުވަތަ ޢުސްމާނު ބުން ޠަލްޙަތު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެތެރޭގައި ޔަމާނިއްޔަ ދެ ތަނބުކޮޅުގެ ދެމެދުގައި ހުންނަވައި ނަމާދުކުރެއްވިއެވެ.“ މިތާނގައި މިވަނީ މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ޢިބާރާތެވެ.

މި ޙަދީޘުން [illegible]، ޢިލްމުވެރިން [illegible] (އެ ކަމަށް [illegible]) ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެތެރެއަށް ވަނުމާއި، އެ ތާނގައި ނަމާދު ކުރުމަކީ ސުންނަތެކެވެ.

އަދިވެސް ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެތެރެއަށް ވަނުމަކީ ސުންނަތްތަކުގައި ވީނަމަވެސް އެއީ، ޙައްޖުގެ މަނާސިކުގެތެރެއިންނެއް ކަމެއްނޫނެވެ. އެއީ، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ޢަޠާއު ސަނަދުން [illegible] ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ބަސްފުޅުގައި ވާފަދައިންނެވެ. **عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ دُخُولَكُمُ الْبَيْتَ لَيْسَ مِنْ حَجِّكُمْ فِي شَيْءٍ."** (رَوَاهُ

= ، وَ مُسْلِمُ، **الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ دُخُولِ الْكَعْبَةِ لِلْحَاجِّ وَغَيْرِهِ، وَالصَّلَاةِ فِيهَا، وَالدُّعَاءِ فِي نَوَاحِيهَا كُلِّهَا**، برقم: 394 - (1329). ج 2. ص 967.

ابْنُ أَبِي شَيبَة) 1 މާނައީ: "ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ޢަޠާއު (ޢިބްނު އަބީރަބާޙު) ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ [illegible] [illegible] ﷲُ [illegible] ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނު ވިދާޅުވަނިކޮށް ތިމަންނާ އަޑުއެއްސެވީމެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ. "އޭ މީސްތަކުންނޯވެ! ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުން ކަޢުބަތު ﷲ ގެ ތެރެއަށް ވަންނަ ވަނުން ދަންނައެވެ. އެއީ، ތިޔަބައިމީހުންގެ ޙައްޖު ކުޑަވެސް ގުޅުމެއްހުރި ކަމެއްނޫނެވެ." 2

ކަޢުބަތު ﷲ ގެ ތެރެއަށް ވަނުމަކީ ފަރުވާތެރި ނަބީބޭކަލުން މިންވަރުގެ، ޙައްޖު އިސްލާމްކުރުމުގެ، އެ ސުންނަތް ފާޅުކުރެއްވުން ސުންނަތުގެ ވާޖިބެއްނޫނެވެ. އެހެނީ، ޙައްޖު އިސްލާމްކުރުމުގެ، ކަޢުބަތު ﷲ ގެތެރޭ ބައްލަވާއެވެ.

---

[1] ابْنُ أَبِي شَيبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، فِي دُخُولِ الْبَيْتِ، مَنْ رَخَّصَ فِيهِ، برقم: (13332). ج 8. ص 138.

[2] (ނޯޓު: މިއީ، އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަމަށް މުޢައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައި ވިދާޅުވާ އަލްބުޚާރީގެ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްތަކުގެތެރޭގައި ނުފެނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް މުޢައްލިފު ތިލަކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘް، އަބޫދާވޫދުގެ ޙަދީޘްތަކުގެ އަރިހުން ޞަޙީޙު ސަނަދަކުން އަލްއިމާމު ޢިބްނުޚުޒައިމާ "އަލްމުޞައްނަފު" ގައި ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްތަކުގެ ތެރޭގައި ފެނެއެވެ. މި މާނަގައި ތިބާވާ އެ ވަނީ މިދެންނެވި ރިވާޔަތެވެ.

އިމާމް ބަދުރުއްދީން، ޝަރަފުވެރި ބުޚާރީގެ ޝަރަޙަ ތިއްބެވި އިމާމުލްޢައިނީ ކަމުގައިވާ އަލްއިމާމު ބަދުރުއްދީން ޢައިނީ މަޙްމޫދު އަލްޢައިނީ، "ޢުމްދަތުލްޤާރީ" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި ޢަބްދުﷲ ޢިބްނު ޢައްބާސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ މި ރިވާޔަތް ތިލަކުރައްވާފައި، މިއީ، ބުޚާރީ ޞަޙީޙުގައި އަލްއިމާމު ޢިބްނުޚުޒައިމާ ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއް ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވާތީ ފެނެއެވެ. "ޢުމްދަތުލްޤާރީ" ބައްލަވާ! العَيْنِيُّ، بدر الدين أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى (1421هـ 2001م). **عمدة القاري شرح صحيح البخاري** (ط 1). عبد الله محمود محمد عمر (ضبطه و صححه). بيروت: دار الكتب العلمية، **53- باب من لم يدخل الكعبة**، ج 9. 2 352.

އެހެންނަމަވެސް "އައްދީނުލް ޚާލިޞު" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި އަލްއިމާމުއްސުބްކީ، މަޙްމޫދު މުޙައްމަދު ޚައްޠާބު، މި ރިވާޔަތް ތިލަކޮށްފައި، މިއީ، އަލްބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އައްދީނުލް ޚާލިޞު" ބައްލަވާ! **السُّبْكِيُّ**، محمود محمد خطاب.(1411هـ 1991م). **الدين الخالص أو إرشاد الخلق إلى دين الحق** (ط 5). أمين محمود خطاب (تحقيق). القاهرة: المكتبة المحمودية السبكية، ج 9. ص 206. ބުޚާރީ ޝަރީފުގައިވާ "ފަތުޙުލްބާރީ" ގެ މުޤައްދިމާ މި ރިވާޔަތް ނަންގަވާފައިވި، އައްސުބްކީގެ ފޮތުން ކަމަކުވެސްވެ. އެއްވެސް ބާވަތެއް މިއީ އަލްބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއް ނޫނެވެ. ޙަދީޘް ދެނެވޮޑިގެންވަނީ ﷲ އެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

ސައީދު ބުނު ޖުބައިރުގެ މަގުން ސައްޙަ ސަނަދަކުން އެ ކަލަނގާއަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كُلُّ أَهْلِكَ قَدْ دَخَلَ الْبَيْتَ غَيْرِي، فَقَالَ: {أَرْسِلِي إِلَى شَيْبَةَ فَيَفْتَحَ لَكِ الْبَابَ}، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ، فَقَالَ شَيْبَةُ: مَا اسْتَطَعْنَا فَتْحَهُ فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلَا إِسْلَامٍ بِلَيْلٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ {صَلِّي فِي الْحِجْرِ، فَإِنَّ قَوْمَكِ اسْتَقْصَرُوا عَنْ بِنَاءِ الْبَيْتِ حِينَ بَنَوْهُ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ) [1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ ސައީދު ބުނު ޖުބައިރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލަނގާއަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލަނގާ ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ اللهُގެ ރަސޫލާއެވެ. ކަލޭގެފާނުގެ އަހުލުވެރިންކުރެ އަޅުގަނޑު ފިޔަވައި އެންމެބޭކަނބަލުން ކަޢުބަތު اللهِގެ ގެޔަށް ވަދެވަޑައިގެންފިއެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރައްވިއެވެ. {ކަލަނގާއަށްޓަކައި ދޮރުކޮޅު ހުޅުވައިދިނުން އެދިވަޑައިގެން (ގެދޮރުގެ ބަނޑޭރި) ޝައިބާ (އިބްނު ޢުތްމާން) ގާތަށް މީހަކު ފޮނުއްވާށެވެ.} ފަހެ، އެ ކަލަނގާ އޭނާގެ ގާތަށް މީހަކު ފޮނުއްވިއެވެ. ފަހެ، ޝައިބާ ދެންނެވިއެވެ. ޖާހިލިއްޔަ ޒަމާނުގައިވެސް އަދި އިސްލާމް ދީނަށް ވަދުމައިވެސް ރޭގަނޑެއްގެ ވަގުތުގައި ތިމަންނާ ގެދޮރެއް ނުހުޅުވަމުއެވެ. ފަހެ، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙަދީޘްކުރައްވިއެވެ. {ކަލަނގާ އަލްޙިޖުރުގައި (ސުންނަތް) ނަމާދު ކުރައްވާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ކަލަނގާގެ ޤައުމުގެ މީހުން ކަޢުބަތު اللهِގެ ބުރު ބިނާކުރި ހިނދު، އެ ތަންވަނީ (ކަޢުބަތު اللهِގެ ބުރުގެ މެދުއަންނަދުގައި) ދޮކާންނާދުގައެވެ.}

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (24384). ج 40. ص 447.

ސަފާއާއި މަރުވާއާދެމެދު ސަޢުޔުކުރުން

ސަފާއާއި މަރުވާއާދެމެދު ސަޢުޔުކުރުން ޝަރުޢުކުރެއްވުން:

އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، حَتَّى وَضَعَهُمَا عِنْدَ البَيْتِ عِنْدَ دَوْحَةٍ، فَوْقَ زَمْزَمَ فِي أَعْلَى المَسْجِدِ، وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ، وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ، فَوَضَعَهُمَا هُنَالِكَ، وَوَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَابًا فِيهِ تَمْرٌ، وَسِقَاءً فِيهِ مَاءٌ، ثُمَّ قَفَّى إِبْرَاهِيمُ مُنْطَلِقًا، فَتَبِعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَقَالَتْ: يَا إِبْرَاهِيمُ، أَيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرُكُنَا بِهَذَا الوَادِي، الَّذِي لَيْسَ فِيهِ إِنْسٌ وَلاَ شَيْءٌ؟ فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ مِرَارًا، وَجَعَلَ لاَ يَلْتَفِتُ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ لَهُ: آللَّهُ الَّذِي أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ نَعَمْ، قَالَتْ: إِذَنْ لاَ يُضَيِّعُنَا،

وَفِي رِوَايَةٍ: "فَقَالَتْ لَهُ: إِلَى مَنْ تَتْرُكُنَا؟ قَالَ: إِلَى اللَّهِ، قَالَتْ: رَضِيتُ بِاللَّهِ، ثُمَّ رَجَعَتْ." [1] ثُمَّ رَجَعَتْ، فَانْطَلَقَ إِبْرَاهِيمُ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لاَ يَرَوْنَهُ، اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ البَيْتَ، ثُمَّ دَعَا بِهَؤُلاَءِ الكَلِمَاتِ، وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ: ﴿رَبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجۡعَلۡ أَفۡـِٔدَةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهۡوِيٓ إِلَيۡهِمۡ وَٱرۡزُقۡهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡكُرُونَ﴾ (سُورَةُ إِبْرَاهِيم: 37)

وَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ تُرْضِعُ إِسْمَاعِيلَ وَتَشْرَبُ مِنْ ذَلِكَ المَاءِ، حَتَّى إِذَا نَفِدَ مَا فِي السِّقَاءِ عَطِشَتْ وَعَطِشَ ابْنُهَا، وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِ يَتَلَوَّى، أَوْ قَالَ يَتَلَبَّطُ، فَانْطَلَقَتْ كَرَاهِيَةَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِ، فَوَجَدَتِ الصَّفَا أَقْرَبَ جَبَلٍ فِي الأَرْضِ يَلِيهَا، فَقَامَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ اسْتَقْبَلَتِ الوَادِيَ تَنْظُرُ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا، فَهَبَطَتْ مِنَ الصَّفَا حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الوَادِيَ رَفَعَتْ طَرَفَ دِرْعِهَا، ثُمَّ سَعَتْ سَعْيَ الإِنْسَانِ المَجْهُودِ حَتَّى جَاوَزَتِ الوَادِيَ، ثُمَّ أَتَتِ المَرْوَةَ فَقَامَتْ عَلَيْهَا وَنَظَرَتْ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ

---

[1] **البُخَارِيُّ، الجَامِعُ المُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ أَحَادِيثِ الأَنْبِيَاءِ، بابٌ**، برقم: (3365). ج 4. ص 144.

أَحَدًا، فَفَعَلَتْ ذَلِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: {فَذَلِكَ سَعْيُ النَّاسِ بَيْنَهُمَا.} (رَوَاهُ البُخَارِيُّ)[1] މާނައީ: “އެ ދެ ބަފައިކަލުންނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުالله ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. “(އިބްރާހީމްގެފާނަށް އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުންނާއި، ތުއްތު ދަރިކަލުން އިސްމާޢީލުގެފާނު މައްކާގައި ވަޒަންވެރިކުރެއްވުމަށް މާތް الله އަމުރުކުރެއްވި ހިނދު، އެއްވެސް ފަސްޖެހިވަޑައިގަތުމަކާނުލައި)، އެ ކަމަނާއާއި ދަރިކަލުން އިސްމާޢީލުގެފާނާއިގެން (މައްކާއަށް) ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އޭރު އެ ދަރިކަލުންނަކީ މައިކަމަނާގެ އަތިރިން ކިރުބޮއިބޮއްވަމުން ގެންގުޅުއްވި ކުޑަކުއްޖެކެވެ. އިބްރާހީމްގެފާނު ވަޑައިގެން މިހާރު ޒަމްޒަމްވަޅުގަނޑު އެ ހުރިތަނާ ބޮޑު ގަހެއްގެ ދިމާލުގައި، މިސްޖިދުގެ އުސްފަރާތުގައި އެ ދެ މައިދަރިކަލުން ބައިތިއްބެވިއެވެ. އޭރު މައްކާގައި އެއްވެސް މީހަކު ދިރިއުޅުނުއެވެ. އަދި ފެން ވިޔަސް ގޮތެއްވެސް ނުވެއެވެ. އެ ދަރިމައިކަލުންނަށް ބައިތިއްބަވާފައި ފަހު، އެ ދަރިމައިކަލުންގެ އަރިހުގައި ކަދުރު އަޅާފައިވާ ދަބަސްގަނޑެއް، ފެންއަޅާފައިވާ ހަމެއް ބަހައްޓަވާ، ފަސްއެނބުރި ބައްލަވައިލެއްވުމަކާނުލައި، އިބްރާހީމްގެފާނު ކުރިއަށް ވަޑައިގަންނަވަން ފެށްޓެވިއެވެ. ފަހެ، އިސްމާޢީލުގެފާނުގެ މައިކަމަނާ އެކަލޭގެފާނުގެ ފަހަތުން ވަޑައިގެން ވިދާޅުވަމުން ދެންނެވިއެވެ. އޭ ޚަލީލު ދިރިކަލުން އިބްރާހީމްގެފާނެވެ! މިތާގައި އެއްވެސް އިންސާނެއް އަދި އެއްވެސް އެއްޗެއްނެތް މި ފަޅު ވާދީއަށް އަޅުގަނޑުމެން ދޫކޮށްލައްވައިގެން، ކަލޭގެފާނު ތިޔަ ވަޑައިގަންނަވަނީ ކޮންތާކަށްތޯއެވެ؟ އެ ކަމަނާ އެބަސްފުޅު އެކަލޭގެފާނަށް މިފަދައިން ދަންނަވަމުން ގެންދެވިއެވެ. ފަހެ އަނބިކަނބަލުންގެ އެ ސުވާލުތަކަށް އެކަލޭގެފާނު ކަންބޮޑުވެވަޑައިގެން ނަމަވެސް، އެއްވެސް ބަސްފުޅެއް ވިދާޅުނުވިއެވެ، އަދި ފަސްއެނބުރިވަޑައިގެން ނުބައްލަވައި އެކަލޭގެފާނު ކުރިއަށް ހިނގަވަމުން ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އެންމެފަހުން އެ ކަމަނާ އެކަލޭގެފާނަށް ދަންނަވިއެވެ. މިއީ، ކަލޭގެފާނަށް الله އަންގަވައި އަންގެވުމަކަން الله ގެ އަމުރުފުޅަކަން ނިންމެވުމުގައި

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ أَحَادِيثِ الأَنْبِيَاءِ، بابٌ، برقم: (3364). ج 4. ص 142.

ބޭއްވެ؟ އަނބިކަމަނާ މިފަދައިން އެއްސެވުމުން އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އާދޭހެވެ. (އެބަހީ: މިއީ اللهُ ގެ އަމުރުފުޅަކަށް އިޖާބަދެއްވުމުގެގޮތުން ކުރެއްވި ކަމެކެވެ.) އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. އެހެންކަމުންވާނަމަ، އެކަލާނގެ ތިމަންމެން ގެއްލުވާ ނުލައްވާނެއެވެ.“

އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ ނަގުލުކުރެއްވި އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ. ”އެކަލޭގެފާނަށް އެ ކަމަނާ ދެންނެވިއެވެ. ކަލޭގެފާނު އަޅުގަނޑުމެން ދޫކުރައްވައި ތިޔަވަޑައިގަންނަވަނީ ކާގެ ބަރާލެއްގައިތޯއެވެ؟ އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. اللهُއާ ވަކީލުކުރައްވާފައެވެ. އެ ހިނދު އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންކަމަނާ اللهُ އަށް ރުހިވަޑައިގެންފީމެވެ. އެއަށްފަހު، އެ ކަމަނާ އެނބުރި (އެކަލޭގެފާނު އެ ދަރިކަލުން ބޭއްވި ތަނަށް) ވަޑައިގެންނެވިއެވެ.

އިބްރާހީމް ޢަލައިހިއްސަލާމް ކުރިއަށް ވަޑައިގެން، ފަރުބަދައިގެ މައްޗަށް އަރާވަޑައިގެން، އެ ދަރިކަލުނާއި ކަނބަލުން ފެނިވަޑައި ނުގަންނަވާ ހިސާބަށް ދުރަށް ވަޑައިގެން ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ދިމާއަށް ކުރިމަތިލައްވައި، ދެއަތްޕުޅު އުފުއްލަވައި، މިބަސްފުޅުތަކުން މިފަދައިން اللهُ ގެ ހަޟްރަތުގައި ދުޢާދަންނަވައިފިއެވެ. ﴿رَّبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجۡعَلۡ أَفۡـِٔدَةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهۡوِيٓ إِلَيۡهِمۡ وَٱرۡزُقۡهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡكُرُونَ﴾ (سُورَةُ إِبْرَاهِيم: **37**) ﴿އަހަރެމެންގެ ވެރިރަސްކަލާނގެ! ހަމަކަށަވަރުން، އަޅުގެ ދަރިންކުރެ ބަޔަކު، ގެނައިސް ދަނޑު ނެތް ވާދީއެއްގައި، ޙުރުމަތްތެރި ކަލާނގެ ބައިތުފުޅުގެ ގާތު އަރިހުގައި، ވަޒަންވެރިކޮށްފީމެވެ. އަޅުގެ ވެރިރަސްކަލާނގެ! އެއުރެން ނަމާދު ޤާއިމުކުރުން އުޅުމަށްޓަކައެވެ. ފަހެ، މީސްތަކުންކުރެ ބަޔަކުގެ ހިތްތައް އެއުރެންގެ ފަރާތަށް ލެނބިލައްވާނދޭވެ! އަދި މޭވާތަކުން އެއުރެންނަށް ރިޒުޤުދެއްވާނދޭވެ! (އެއީ) އެއުރެން ޝުކުރުވެރިވުމަށްޓަކައެވެ.﴾

އިސްމާޢީލުގެފާނުގެ މައިކަލަން ދަރިކަލުންނަށް ކިރުބޮއްވަމުން، އަދި ދަރިކަލުން ބަހައްޓަވާފައި ވަޑައިގެން ފެންބޮއިމުން ފެންކޮޅު ހިއްކަވަމުން ގެންދެވިއެވެ. އެންމެފަހުން، އެ ހަމުގައިހުރި ފެންކޮޅު ހުސްވެވުމުން، އެ ކަލަންނާއި ތުއްތު ދަރިކަލުން ފެނަށް ހާސްތިބެވަޑައިގަތެވެ. ތުއްތު ދަރިކަލުން ފެނަށް ހާސްތިބެވަޑައިގަތުމުން، ތުއްތު ދަރިކަލުން ބަލަން ނުކެރުމުން އެ ކަލަން ދުރަށްވަޑައިގަތެވެ. ސަބަބަކީ އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވީ (ތުއްތު ދަރިކަލުން) ބިންމަތީގައި ދޫ ފައިންފުޅުން ތަޅުއްވައި، އެކި އަރިއަރިއަށް ފޮޅިވަޑައިގަންނަވަމުން ގެންދެވިއެވެ. މި ހާލަތުގައި ވަނީ ދަރިކަލުންނަށް ދުލަވަޑައިގަތުމުން އެ ކަލަންގެ ހިތްފުޅަށް ދަތިވުމުންނެވެ.

އެ ކަލަންނާ އެންމެ އަރިހުގައިވަނީ ސަފާ ފަރުބަދައެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެ ފަރުބަދައަށް އެ ކަލަން އަރާވަޑައިގެން، ވާދީގެބޮޑުއިން މީހަކު ފެނޭތޯ ބައްލަވާ އެވެ. އެއްވެސް މީހަކު ފެނިވަޑައިނުގަތުމުން، ސަފާ ފަރުބަދައިން ފައިބާވަޑައިގެން، ހާސްވެފައިވާ މީހަކު ދުވާފަދައިން އެ ކަލަންގެ ހެދުންކޮޅުގެ ފަސްބައި އުފުއްލަވައި، ވާދީގެބޮޑުގައި ދުވެވަޑައިގެން މަރުވާ ފަރުބަދައަށް އަރާވަޑައިގެން ވާދީގެބޮޑުއިން މީހަކު ފެނޭތޯ ބައްލަވައިފިއެވެ. ނަމަވެސް އެއްވެސް މީހަކު ފެނިވަޑައެއް ނުގަތެވެ. މި ގޮތުގައި ސަފާއާ މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ހަތް ފަހަރު، އެ ކަލަން ދުއްވާވަޑައިގަތެވެ. ޢައްބާސްގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙަދީޘް ކުރެއްވިއެވެ. {މީސްތަކުން އެ ދެ ފަރުބަދަ ދެމެދުގައި ސަޢުޔުކުރުން ބިނާވެފައިވަނީ އެ ކަލަންގެ މި ޢަމަލުފުޅުގެ މައްޗަށެވެ.}

ސަޢުޔުކުރުމުގެ ޙުކުމް:

ސަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔުކުރުމަކީ ދީން ޢިލްމުވެރިންގެ އިއްތިފާޤުގެ ގޮތުގައި ހިމެނިފައިވެއެވެ.

(ހ) ފުރަތަމަ ރައުޔު:

އެ ޞަޙާބުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާއި، ޖާބިރުގެފާނާއި، ޢާއިޝަތުގެފާނާއި، އެހެނިހެން އިލްމުވެރިންގެތެރެއިން އަލްއިމާމު މާލިކުގެފާނާއި، އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީގެފާނާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެފާނާއި އައިއްމަތުންގެ އެ ކަލޭގެފާނުން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔުކުރުމަކީ ޙައްޖުގެ ރުކުނުތަކުގެތެރެއިން ރުކުނެއްކަމުގައެވެ. މާނައަކީ، ޙައްޖުވެރިޔާ ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފިނަމަ އޭނާގެ ޙައްޖު ބާޠިލުވާނެއެވެ. އެހެނަސް އޭނާ ފިދްޔާދިނުން ނުވަތަ އެހެންކަމެއް ކުރާކަށް ނުޖެހޭނެއެވެ. މި ޞަޙާބުންގެ ދަލީލަކީ އަންނަނިވި ޙަދީޘްތަކެވެ.

1- އެ ޞަޙާބުންނަށް ﷲ ރަޙްމަތްލެއްވި މާތް ޞަޙާބުން ކަމުގައިވާ އައްޔިރާގެ މަގުން، އެ ކަލޭގެފާނު، ޢުރްވާ (އިބްނު ޒުބައިރު) ގެ އަރިހުން، އެ ކަލޭގެފާނު، އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއް، އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ (އާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީއާއި، އަލްއިމާމުން ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު) ނަޤްލުކުރައްވައިފައެވެ. عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ عُرْوَةُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقُلْتُ لَهَا: أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴾ (سورة البقرة: 158)، فَوَاللَّهِ مَا عَلَى أَحَدٍ جُنَاحٌ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ،

قَالَتْ: بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا ابْنَ أُخْتِي، إِنَّ هَذِهِ لَوْ كَانَتْ كَمَا أَوَّلْتَهَا عَلَيْهِ، كَانَتْ: لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَتَطَوَّفَ بِهِمَا، وَلَكِنَّهَا أُنْزِلَتْ فِي الأَنْصَارِ، كَانُوا قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ، الَّتِي كَانُوا يَعْبُدُونَهَا عِنْدَ الْمُشَلَّلِ، فَكَانَ مَنْ أَهَلَّ يَتَحَرَّجُ أَنْ يَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا أَسْلَمُوا، سَأَلُوا رَسُولَ

اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا كُنَّا نَتَحَرَّجُ أَنْ نَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴾ (سورة البقرة: **158**).

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: "وَقَدْ سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا، فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَتْرُكَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَأَحْمَدُ)[1] *މާނައީ: ,,އައްޒުހުރީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އޭ ކަލޭގެފާނު ރިވާކުރައްވީ ޢުރުވަތު ބުނުއް ޒުބައިރުގެ އަރިހުންނެވެ. އޭ ކަލޭގެފާނު ރިވާކުރައްވީ އޭ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުންނެވެ. ޢުރުވަތު ވިދާޅުވިއެވެ. (ތިމަންގެ ބޭބެއަތުތުގެ) އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުގައި ތިމަންނާ ސުވާލު ކުރީމެވެ. ﷲ ގެ މި ވަޙީބަސްފުޅާގެ ދުރުގައި ކަމަނާ ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ ކިހިނެއް ތޯއެވެ؟* ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴾ *ހަމަކަށަވަރުން، ޞަފާއާއި މަރުވާ ވަނީ ﷲ ގެ ޝަޢާއިރު (އެބަހީ: ދީނުގައި އަޅުކަން ކުރުމަށް ޚާއްޞަކޮށްފައިވާ ތަންތަން) ގެ ތެރެއިންނެވެ. ފަހެ، ގެފުޅަށް ޙައްޖުވާ މީހާ ނުވަތަ ޢުމްރާ ކުރާ މީހާ، އެ ދެތަނުގައި ހިނގައި ސަޢުޔުކުރުމުގައި އޭނާގެ މައްޗަކަށް ކުށެއްނެތެވެ. އަދި (ފަރުޟުގެ އިތުރުން) ހެޔޮކަމެއް ކޮށްފި މީހާ (ދަންނާށެވެ!) ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން ﷲ އީ، (އެކަމަށް މިންނަތް) ޝުކުރުކުރައްވާ ދެނެވޮޑިގެންވާ (އެބަހީ:*

---

[1] **الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ وُجُوبِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَجُعِلَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ، برقم:** (1643). ج 2. ص 157. ، وَ **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ بَيَانِ أَنَّ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ رُكْنٌ لَا يَصِحُّ الْحَجُّ إِلَّا بِهِ، برقم:** 261 - (1277). ج 2. ص 929. ، وَ **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب تفسير القرآن، باب ومن سورة البقرة برقم:** (2965). ج 5. ص 208. ، وَ **النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، ذِكْرُ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، برقم:** (2968). ج 5. ص 238. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (25112). ج 42. ص 48.

އެއުރެންނަށް ހެޔޮ ޖަޒާދެއްވާ) ބޮޑަން ދެނެވޮޑިގެންވާ ކަލާނގެއެވެ.﴾ (ސޫރަތުލް ބަޤަރާ: 158) (ޢުރުވަތު ވިދާޅުވިއެވެ.) ﷲ ގަސަމު ދަންނަވަމެވެ. މި އާޔަތުން އަޅުގަނޑެން ވިސްނާ މާނައަކީ، ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ނުކޮށް ދޫކޮށްލިޔަސް އެ މީހެއްގެ މައްޗަށް އެއްވެސް ކުށެއް ނުވާނެކަމެވެ.

ޢާއިޝަތުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ އުޚުތާގެ ދަރިކަލުންނޭވެ! ކަލޭގެފާނުގެ ތިޔަ ތަފްސީރުކުރެއްވުން ރަނގަޅެއްނޫނެވެ. ތިޔާ ތިޔަ މާނަކުރެއްވިގޮތަށް ހަމަޖެހިފައިވީނަމަ، ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ނުކޮށް ދޫކޮށްލުމުގައި ކަމުގައި ނުވިއެވެ. (މިގޮތަށް ޖަވާބު ދެއްވަން އެ ކަލަނގާ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.) ނަމަވެސް އެ އާޔަތް ބާވައިލެއްވީ އަންސާރީންގެ ބަޔަކުންނާ ބެހޭގޮތުންނެވެ. އެ ބަޔަކުން އިސްލާމްވުމުގެ ޤަބޫލުކުރެއްވުމުގެ ކުރިން، ބަޣާވާތްތެރި އެއުރެންގެ ބާޠިލު އިލާހަށްކަމުގައި މަނާތުގެ ނަންމަތީގައެވެ. (އަލްޖުޙްފާގެ ކައިރީގައިވާ) އަލްމުޝައްލަލް ކިޔުން މަޤާމުގައި އެބައިމީހުން އެ ބުދަށް އަޅުކަންކޮށް އުޅުނީއެވެ. (މަނާތުގެ ނަމުގައި) ޙައްޖާ މީހުން ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔުކުރުމުން ދުރުހެލިވެއެވެ. ފަހެ، އެ ބަޔަކުން އިސްލާމްވުމުން ޤަބޫލުކުރުމުން ފަހު، އެ ކަމާބެހޭގޮތުން (އެބަހީ: ޞަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔުކުރުމާ ބެހޭގޮތުން އެއީ ގޯސްކަމަކަށް ކަމުގައިތޯ) ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަރިހުގައި ސުވާލުކުރިއެވެ. އެ ބަޔަކުން ދަންނަވައިފިއެވެ. އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ. (ޖާހިލިއްޔަތުގައި) ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔުކުރުން އަޅުގަނޑުމެން ދުރުހެލިވެ އުޅުނީމުއެވެ. ދެން، އެކަމާ ﷲ ތަޢާލާ މި އާޔަތް ބާވައިލެއްވިއެވެ. ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنۡ حَجَّ ٱلۡبَيۡتَ أَوِ ٱعۡتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَاۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيۡرٗا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ ﴿ހަމަކަށަވަރުން، ޞަފާއާއި މަރުވާ ވަނީ ﷲ ގެ ޝަޢާއިރު (އެބަހީ: ފާހަގަތަކާއި އަޅުކަން ކުރުމުގެ ޢަލާމާތްތައް ތަންތަން) ގެ ތެރެއިންނެވެ. ފަހެ، ގެއަށް ގޮސް ބައިތުﷲ ގެ ޙައްޖު ނުވަތަ ޢުމްރާ ވިޔަސް،

އެ ދެފަރާތުގައި ހިނގައި ސަޢުޔުކުރުމަކުން އެމީހާގެ މައްޗަކަށް ކުށެއްނެތެވެ. އަދި (ފަރުޟުގެ އިތުރަށް) ހެޔޮކަމެއްކޮށްފި މީހާ (ދަންނާށެވެ!) ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން ﷲ އީ، (އެފަދަ މީހުންނަށް) ޝުކުރުވެރިވެވޮޑިގެންވާ (އެބަހީ: އެއުރެންނަށް ހެޔޮ ޖަޒާދެއްވާ) މޮޅަށް ދެނެވޮޑިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ.﴾ (ސޫރަތުލް ބަޤަރާ: 158)

ޢާއިޝަތުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ވަނީ އެ ދެފަރާތުގައި ޠަވާފުކުރުން (އެބަހީ: ޞަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔުކުރުމަކީ) ސުންނަތެއް ކަމުގައި ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އެހެންކަމާއެކު (ޙައްޖުވާ) އެއްވެސް މީހަކު އެ ދެފަރާތުގައި ސަޢުޔު ނުކޮށް ދޫކޮށްލުމެއް ނުވެއެވެ.“

2- އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا، قَالَتْ: طَافَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، وَطَافَ الْمُسْلِمُونَ، (يَعْنِي، بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ) فَكَانَتْ سُنَّةً، [1] فَلَعَمْرِي، مَا أَتَمَّ اللّٰهُ حَجَّ مَنْ لَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ." (رَوَاهُ مُسْلِمُ) [2] މާނައީ: “އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. “ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޞަފާއާ މަރުވާއާ ދެމެދު ސަޢުޔު ކުރެއްވިއެވެ. އަދި މުސްލިމުން ވެސް ސަޢުޔުކުރިއެވެ. ފަހެ، އެއީ ސުންނަތެއްކަމުގައި ވިއެވެ. ﷲ ގަންދެއްވައި ވިދާޅުވަމެވެ. ޞަފާއާ މަރުވާއާ ދެމެދު ސަޢުޔު ނުކޮށްފި މީހެއްގެ ޙައްޖު ﷲ ތަމާމު ފުރިހަމަ ނުކުރައްވާނެކަމަށެވެ.“ [3]

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ بَيَانِ أَنَّ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ رُكْنٌ لَا يَصِحُّ الْحَجُّ إِلَّا بِهِ، برقم: 261 - (1277). ج 2. ص 929.

[2] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ بَيَانِ أَنَّ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ رُكْنٌ لَا يَصِحُّ الْحَجُّ إِلَّا بِهِ، برقم: 260 - (1277). ج 2. ص 928.

[3] (**ނޯޓް:** މިއީ، މި މައުޟޫޢުގައި އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ދެ ރިވާޔަތެއްގެ ދެ ބައެއް އެއްކޮށްލައްވައިގެން މުޤައްދިމު ލިޔުއްވާފައިވާ ޢިބާރާތެކެވެ. އެ ކަން އެނގޭނީ ހަދީޘުގެ ޢިބާރާތުގައި ނަންބަރު ޖަހައި ފުރަތަމަ ރިވާޔަތުގެ ތިރީގައި ރެފަރެންސްދީފައި އެ ވަނީއެވެ. ހަދީޘުގެ ފުރަތަމަ ބައި، މުސްލިމުގެ ހަދީޘް ނަންބަރު: 261 (1277) މި ރިވާޔަތުގެ ބައެކެވެ. ދެވަނަ ބައި، މުސްލިމުގެ ހަދީޘް ނަންބަރު: 260 (1277) މި ރިވާޔަތުގެ ބައެކެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ “މުޤައްދިމު“)

3- އެ ކަލަނގާއަށް الله ރުއްސުންދެއްވި ޙަބީބާ ބިންތި އަބޫތަޖްރާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي تَجْرَاةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: دَخَلْنَا دَارَ أَبِي حُسَيْنٍ فِي نِسْوَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ، وَالنَّبِيُّ ﷺ يَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَتْ: وَهُوَ يَسْعَى يَدُورُ بِهِ إِزَارُهُ مِنْ شِدَّةِ السَّعْيِ، وَهُوَ يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ، {اسْعَوْا فَإِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَيْكُمْ السَّعْيَ.} (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَالشّافِعِيُّ، وَالْحَاكِمُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالدَّارقُطْنِيُّ، وَالطَّبَرَانِيُّ)[1] މާނައީ: {އެ ކަލަނގާއަށް الله ރުއްސުންދެއްވި ޙަބީބާ ބިންތި އަބޫތަޖްރާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލަނގާ ވިދާޅުވިއެވެ. ޤުރައިޝް ވަންހައިގެ އަންހެނުންގެ ޖަމާޢަތަކާއެކު (މައްކާގައި) ތިމަންމެން އަބޫޙުސައިނުގެ ގެއަށް ވެންނެވީމުއެވެ. އެ ވަގުތު މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޞަފާއާ މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ކުރައްވަނިކޮށް ތިމަންކަމަނާ ދުށުވަޑައިގަތީމެވެ. (ޙަބީބާ ބިންތި އަބޫތަޖްރާގެ) ވިދާޅުވިއެވެ. (ދީޔައިނިގައި) އެކަލޭގެފާނު ދުވެވަޑައިގަންނަވާތީ ބާރުގަދަ ކަމުން އެކަލޭގެފާނު އަނދުވަޑައިގެންނެވި ފޮތިގަނޑު ދަތުރުކުރަން ބުރުވަމުންދިޔައެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ އަޞްޙާބުންނަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިޔަބައިމީހުން ސަޢުޔު ކުރާށެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، الله ތިޔަބައިމީހުންގެ މައްޗަށް ސަޢުޔުކުރުން ކަނޑައަޅުއްވައިފިއެވެ.}[2]

---

[1] ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ السَّعْيِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، برقم: (2987). ج 4. ص 200.، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (27367). ج 45. ص 363. ، وَ الشَّافِعِيُّ، فى الْمُسْنَدِ ترتيب السندى، مرجع سابق: كَتَابُ الحَجِّ، فيما يلزم الحاج بعد دخوله مكة...، برقم: (907). ج 1. ص 559. ، وَ الحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدْرَكِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَعْرِفَةِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، ذِكْرُ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي تَجْرَاةٍ، برقم: (7023). ج 4. ص 164. ، وَ ابْنُ خُزَيْمَة، فى الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب ذكر البيان أن السعي بين الصفا و المروة واجب...، برقم: (2764). ج 4. 232. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ وُجُوبِ الطَّوَافِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ...، برقم: (9366). ج 5. ص 158. ، وَ الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَاجَاءَ فِي الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ وَالسَّعْيُ بَيْنَهُمَا، برقم: (2585). ج 3. ص 291. ، وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ، مرجع سابق: برقم: (573). ج 24. ص 226.

[2] (**ނޯޓު:** އިތުރުވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި މިއީ، ސަނަދުގައި އިޟްޠިރާބު، ޒަޢީފުކަމެއް ހިމެނޭ ޙަދީޘެކެވެ. އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ތަޙްޤީޤުކުރައްވާފައިވާ އިތުރުވެރިންގެ ފަރާތުން އައްސައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނަޢޫތު ރަޙިމަހުﷲ، ވިދާޅުވެފައި ވަނީ، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ ރިވާޔަތަކީ ސަޙީޙު ރިވާޔަތެއް ކަމަށާއި، ތަފާތު ސަނަދުތަކުން ރިވާވެގެން ވެއްޖެ މިއީ، ޙަސަން، ތަނަވަސް ސަނަދުތަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްގެ ދަރަޖައިގައިވާ ޙަދީޘެއްކަމަށެވެ. ބައްލަވާ! مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: حاشية رقم: (5). ج 45. ص 363. އެހެންނަމަވެސް އައްސައިޚުގެ އަލްބާނީ ރަޙިމަހުﷲ، "އިރުވާއުލްޣަލީލު" މިނަންގައިވާ =

4- ސަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދު ސަޢުޔުކުރުމަކީ، ޙައްޖާއި ޢުމްރާގެ ރުކުނެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު، އެއީ ކަޢުބަތު اللهِ ގެ [illegible] ޠަވާފުކުރުމާ އެއްފަދައިން ޙައްޖާއި ޢުމްރާގެ ރުކުނުތަކުގެތެރޭގައި ޝާމިލުވާ ކަމެކެވެ.

(ށ) ދެވަނަ ރައުޔު:

އެ އެންމެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ޢަބްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން (ޢަބްދު اللهِ ގެފާ)ނާއި، އަނަސްގެފާނާއި، ޢަބްދު اللهِ އިބްނު ޒުބައިރުގެފާނާއި، އެހެނިހެން ޢިލްމުވެރީންކުރެ (މުޙައްމަދު) އިބްނު ސީރީނާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ އެއް ރިވާޔަތެއްގައި އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވާގޮތުގައި، ސަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދު ސަޢުޔުކުރުމަކީ ސުންނަތެކެވެ. ޙައްޖުވެރިޔާއާއި ޢުމްރާވާ މީހާ އެ ކަން ނުކޮށް ދޫކޮށްލުމަކީ އެ މީހެއްގެ މައްޗަށް އެއްވެސް ކަމެއް ވާޖިބުވާ ކަމެއްނޫނެވެ. މި ބޭކަލުންގެ ދަލީލުތައް ތިރީގައި އެ ވަނީއެވެ.

1- އަލްބަޤަރާ ސޫރަތުގައިވާ اللهُ ގެ މި ވަޙީބަސްފުޅުގެ، ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَاۚ﴾[1] ﴿(ފަހެ، ގެފުޅަށްގޮސް ޙައްޖުވާ މީހާ ނުވަތަ ޢުމްރާވާ މީހާ) އެ ދެތާނގައި ހިނގައި ސަޢުޔުކުރުމުން އެމީހާގެ މައްޗަކަށް ކުށެއްނުވެއެވެ.﴾

ކުށެއްނެތްކަމަށް އަންގަވާފައިވުމުގެ މާނައަކީ، އެއީ ވާޖިބެއްކަމަށް ނުވުމެވެ. އެހެނީ، ކުށެއްނެތުމަކީ ހުއްދަ ކަމެއްކަމުގައިވުމުގެ ދަލީލެއްގެގޮތުގައިވާ ކަމެކެވެ. އަދި އެއީ، ސުންނަތެއްކަމަށް ދަލީލުކުރަނީ، ހަމަ މި އާޔަތުގައި ﴿مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ﴾ އޭ

= ފޮތުގައި މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވާ [illegible] [illegible] [illegible] ވިދާޅުވެފައިވަނީ، މިއީ ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމުގައެވެ. ބައްލަވާ! “އިރުވާއުލް ޣަލީލު” إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل، مرجع سابق: **برقم:** (1072). ج 4. ص 268. ނަޝްރު ނިކުތީ “މުޤައްދިމު”)

[1] (سورة البقرة: **158**)

އެބަހީ: ﴿ﷲ ގެ ޝަޢާއިރުގެތެރެއިންވާ ތަންތަން﴾ ކަމަށް އަންގަވާފައިވުމުން.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހުސަތުލެއްވި ޢަބްދު ﷲ ބުނު މަސްޢޫދުގެފާނުގެ ޤިރާއަތުގައި އެ ކަލޭގެފާނު މި އާޔަތް ކިޔަވައިދީފައިވަނީ، {فَلَا جُنَاحَ عَلَيهِ أَن لَا يَطَّوَفَ بِهِمَا } {(ތަރު، ގެކުރެހުގެސް ޙައްޖުވާ މީހާ ނުވަތަ އުމްރާވާ މީހާ)، އެ ދެތާނގައި ހިނގައި ސަޢުޔު ނުކުރުމަކުން އެ މީހާގެ މައްޗަކަށް ކުށެއްނެތެވެ.} މިހެންކަމަށް ވުމުވެސް މި ބޭކަލުންގެ ދަލީލުކަމެވެ.

މިއީ ކިޔެވި ޤުރުއާނުކަމުގައި ނުވި ނަމަވެސް ޤުރުއާނުގައި ﷲ އަންގަވާފައިވާ އެއްޗެއްގެ ތަފްސީރު، ނުވަތަ އޭގެ މާނައަކީ ކޮބައިކަން އަޞްޙާބުންކުރެ ބޭކަލަކު ދެކެވަޑައިގެން ގޮތުގެ ޚަބަރު ނޫންކަމަކަށް ނުވާނެއެވެ.

2- އެ ކަމަކީ ފުރިހަމަކުރަންޖެހޭ ރަސްމެއް ކަމުގައިވާ ކަމެކެވެ. އެއީ، ކަޢުބަތުﷲ ގެ ވަދާ ތަވާފު ރުކުނެއްނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކު، ޖަމަރާތް ތަކަށް ހިލައުކުން ރުކުނަކަށް ނުވާފަދައިން، ސަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔުކުރުމަކީވެސް ޙައްޖާއި އުމްރާގެ ރުކުނެއް ނޫނެވެ.

(ނ) ތިންވަނަ ރައުޔު:

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާއި، ސުފްޔާނުއްޘައުރީއާއި، ޤަތާދާއާއި ޙަސަނު އަލްބަޞަރީ ދެކެވަޑައިގެންނެވި ގޮތުގައި، ސަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔު ކުރުމަކީ ޙައްޖާއި އުމްރާގެ ވާޖިބެކެވެ. އެ ދެކަމުގެ ރުކުނެއް ނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެކަން ނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފިނަމަ ޙައްޖާއި އުމްރާ ބާޠިލުވާ ކަމެއް ނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކުވެސް އެ ކަން ނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފި މީހެއްގެ މައްޗަށް ފިދުޔާއެއް ވާޖިބުވާނެއެވެ.

އަލްއިމާމު އިބްނުޤުދާމާ، "އަލްމުޣްނީ" ގައި މި ޝަރުޠަށް އިސްކަންދެއްވާފައި ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.[1] އަންނަނިވި ސަބަބުތަކާހުރެ މި ޝަރުޠަށް އިސްކަންދިނުންވެއެވެ.

1- މި ބޭކަލުންގެ ޝަރުޠު އަޅުއްވާގެންވެއެވެ. އެހެނީ އެއީ ވާޖިބެއްކަމަށް ދެކެވަގެއިގެން އިލްތިޒާމްވެރިންގެ ބަސްފުޅުން ދޭހަވަނީ އެއީ މުޢާމަލާތު ގޮތެއްގައި ވާޖިބެއް ކަމެވެ. އެއާނުލައި ވާޖިބު ފުރިހަމަކުރުމާން ކަމަކަށް ދޫކޮއްއަށްވެއެވެ.

2- އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ޚާއްޞަކޮށްދެއްވި ޙާއިޝަތުގެ ބަސްތުގަނޑި، އެ ކަމަނާ ޒިޔާރަތްކުރެއްވުން އެހެން އަހްލުވެރި ބޭކަލުންގެ ބަސްތުގާ ތަޢާރުފްވާ ބަސްތުގެކެވެ.

3- އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ޚާއްޞަކޮށްދެއްވި ބަޔާ ބިނާ އަބުޖަޔާ ބަދަލުތެރި އިބްނުލްމުންޒިރު ވިދާޅުވަނީ، އެއީ ޢަބްދު ﷲ ބިން އަލްމުއައްމަލްގެ މަގުން ރިވާވެގެންވާ ބަދަލެއްކަމަށެވެ. އާޔަތަކީ، ތިޔަ ހަރުދަނާ ރާވިއްޔާ ނުންކަމަށް އިލްތިޒާމްވާން ވިދާޅުވެފައިވާ ބޭކަލުންނެވެ. އެ ބަދަލުންވެސް ދެކެވޭ، އެއީ ﷲގެ ހަސްތަކުން ކަނޑައެޅުއްވި ކަޑައްކަމެވެ. އެ ގާތުމުން އެއީ ވާޖިބެއްކަމުގައި ވެދެއެވެ.

4- ދީނުގައި އަލްބަޤަރާ ސޫރަތުގެ ކަމާގުޅުންހުރި އާޔަތެވެ. އެ އާޔަތަކީ ބާވައިލުއްވި އިސްލާމްދީން ފުރުއްވުމުގެ ފަހަރު މިސްކުރުންކޮށް ބަޔަކު ޚިލާފާއި މަރުވާގައި ސަޒާޔަރުމަރު ފަސްކޮށްމުންނެވެ. އެއީ، ޤާނޫނަމާނުގެ ދަލަސްކަރު ޚިލާފާއި މަރުވާގައި ދެ ބުނު ބަޔަކާ ފައިޖަރުމާއި، އެބައިމީހުން ޤާނޫނުއަސާސީގެ

---

[1] **ابْنُ قُدَامَة**، عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسي (1417هـ 1997م). **المغني** (ط 3). عبد الله التركى و عبدالفتاح الحلو (تحقيق). الرياض: دار عالم الكتب، ج 5. ص 239.

ޒަމާނުގައި އެ ދުވަހުގައި ހިނގައިއުޅުއްވި ވާކަމަށްޓަކައެވެ.

ސަޢުޔު ޞައްޙަ ވުމުގެ ޝަރުތުތައް:

ސަޢުޔު ޞައްޙަ ވުމުގެ ޝަރުތުތަކެއް ވެއެވެ. ތިރީގައި އެ ޝަރުތުތައް ބަޔާން ކޮށްފައި އެ ވަނީއެވެ.

ފުރަތަމައީ: ޠަވާފުގެ ފަހުން ސަޢުޔުކުރުން:

ދެވަނައީ: ހަތް ބުރު ފުރިހަމަކުރުން:

ތިންވަނައީ: ސަފާއިން ސަޢުޔުކުރަން ފެށުމާއި، މަރުވާއަށް ނިންމުން:

ހަތަރުވަނައީ: މަސްޢާގައި، އެބަހީ: ސަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ކުރުމަށްޓަކައި ޚާއްޞަކުރެވިފައިވާ ތަނުގައި ސަޢުޔުކުރުން: އެއީ، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘް ކުރައްވާފައިވާ {خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ}[1] މި ބަސްކޮޅުގައިވާ ގޮތުގެމަތިންނެވެ.

---

[1] (**ނޯޓް:** "ފިޤްހުއްސުންނާ" ގެ ޙަދީޘްތައް ތަޚްރީޖުކުރެއްވި ފަރާތުން ވިދާޅުވެފައިވަނީ މިއީ އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (3). ج 2. ص 267. އެހެންނަމަވެސް މި ގޮތުގައި މުއައްލިފު ވިދާޅުވެފައިވާ ޢިބާރާތުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. ޙަދީޘްގައި މި ޙަދީޘަކީ، އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އެހެން އިމާމުން ޘާބިތުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ. އަލްއިމާމު މުސްލިމުގެ ރިވާޔަތުގައި ވަނީ، {لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ} މިގޮތަށެވެ. މުއައްލިފު މި ގޮތުގައި ވިދާޅުވެފައިވާ ޢިބާރާތަކީ، އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެ ޙަދީޘް އަލްބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތުން ތިރީގައި ލިޔެފައި އެ ވަނީއެވެ.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَرْمِي الْجَمْرَةَ عَلَى رَاحِلَتِهِ يَوْمَ النَّحْرِ وَيَقُولُ:{خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ، لَعَلِّي لَا أَرَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا.} (رَوَاهُ مُسْلِمُ، وَأَبُودَاوُدُ ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَالبَيْهَقِيُّ وَاللَّفْظُ لَهُ)

مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ رَمْيِ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ رَاكِبًا، وَبَيَانِ قَوْلِهِ ﷺ {لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ} برقم:** 310 - (1297). ج 2. ص 943. ، **وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب في رمي الجمار، برقم:** (1970). ج 3. ص 332.، **وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، بَابُ: الرُّكُوبِ إِلَى الْجِمَارِ وَاسْتِظْلَالِ الْمُحْرِمِ، برقم:** (3062). ج 5. 270. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الْوُقُوفِ بِجَمْعٍ، برقم:** (3023). ج 4. ص 223. ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (14618). ج 22. ص 460. ، **وَ ابْنُ خُزَيْمَةَ، فى الصَّحِيحِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب إباحة رمى الجمار يوم النحر راكبا، برقم:** (2877). ج 4. ص 277. ، **وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق:**كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ =**

ފަހު، އެއްވެސް މީހަކު ޠަވާފުގެ ކުރިން ސަޢުޔު ކުރިނަމަ، ނުވަތަ މަރުވާއިން ސަޢުޔު ކުރަންފަށައި، ޞަފާއަށް ނިންމިނަމަ، ނުވަތަ ސަޢުޔު ކުރުމަށް ހަމަޖެހިފައިވާ ތަން ފިޔަވައި އެހެން ތަނެއްގައި ސަޢުޔު ކުރިނަމަ، އެ މީހެއްގެ ސަޢުޔު ބާޠިލުވާނެއެވެ.

ޞަފާ ފަރުބަދައިގެ މައްޗަށް އެރުން:

ސަޢުޔު ޞައްޙަވުމަށްޓަކައި، ޞަފާއާއި މަރުވާ ފަރުބަދައިގެ މައްޗަށް އެރުމަކީ ޝަރުޠެއް ނޫނެވެ. ވާޖިބުވެގެންވަނީ އެ ދެމެދުގައިވާ ސަރަޙައްދުގައި ސަޢުޔު ކުރުމެވެ. އަދި ކޮންމެ ބުރެއްގައިމު އެ ދެ ފަރުބަދައިގެ ތިރީކައިރީގައި ތިބާގެ ފައިތިލަ ބިމާ ހިސާބަށް ޖެހިލުމެވެ. މި ދެމެދުގެ އެއްވެސް ބައެއްގައި ސަޢުޔުނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފިނަމަ، އެ ކަން ފުރިހަމަކޮށްގެންމެނުވީ ސަޢުޔު ފުރިހަމައެއް ނުވާނެއެވެ.

ސަޢުޔު ކުރުމުގައި މުވާލާތުކުރުން:

ސަޢުޔު ކުރުމުގައި މުވާލާތުކުރުމަކީ ޝަރުޠެއް ނޫނެވެ. ސަޢުޔުގެ ހަތްބުރު ފުރިހަމަވުމުގެ ކުރިން އެ މީހަކަށް ވަރުބަލިވެއްޖެ ކަމަކާ ހުރެ، ނުވަތަ ފަރުޟު ނަމާދަށް ގޮވައިފިނަމަ، ސަޢުޔު ދޫކޮށްލައިގެން ދެވޭނެއެވެ. އެ މީހަކަށް ދިމާވި ކަންތައް ނިމުމުން، ކުރިން ކޮށްފައިވާ މިންވަރުގެ މައްޗަށް ބިނާކޮށް ހަތްބުރު ފުރިހަމަ ކުރާނީއެވެ.

= الْإِيضَاعِ فِي وَادِي مُحَسِّرٍ، برقم: (9524). ج 5. ص 204.

މާނައީ: “އެ [illegible] اللهُ [illegible] ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި) ނަޙުރުގެ ދުވަހު، (އެބަހީ: ޙައްޖު މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހު) މާތްރަސޫލާ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ސަވާރީގައި އިންނަވައި، ޖަމްރާއަށް ހިލަ އެޅުއްވުން ގެންދަވަނިކޮށް ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އަދި ކަލޭގެފާނު [illegible] ވިދާޅުވިއެވެ. {ތިމަންކަލޭގެފާނު ޢަމަލުކުރައްވާގޮތް ދެކެ، ތިޔަބައިމީހުން ޙައްޖުގެ މަނާސިކު ފުރިހަމަކުރުމަށް ދަސްކުރާށެވެ. މި އަހަރަށްފަހު ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ތިޔަބައިމީހުންނާ ބައްދަލުކުރެވިދާނެތޯ ނޭނގެއެވެ.} [illegible] “[illegible]”)

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބުން މަންޞޫރު ރިވާކުރެއްވިއެވެ.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ كَانَ يَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ، فَأَعْجَلَهُ البَوْلُ، فَتَنَحَّى وَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ قَامَ، فَأَتَمَّ عَلَى مَا مَضَى." (رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ مَنصُورُ) [1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދު ސަޢުޔު ކުރައްވަމުން ގެންދަވަނިކޮށް، ކުޑަކަމު ޙާޖަތަށް ބޭނުންފުޅުވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު އެއްފަރާތަކަށް ވަޑައިގެން ޙާޖަތްކޮށްލެއްވިއެވެ. އަދި އަރިހަށް ފެންގެނުއްވައި ވުޟޫ ކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު އެ ކަލޭގެފާނު ވަޑައިގެން (ސަޢުޔުގެ) ނުނިމިހުރިބައި ފުރިހަމަ ކުރެއްވިއެވެ."

ހަމައެފަދައިން ޠަވާފު ކުރުމަށްފަހު މުވާލާތްކޮށް، ސަޢުޔު ކުރާކަށް ނުޖެހެއެވެ. އަލްއިމާމު އިބްނު ޤުދާމާ، "އަލްމުޣްނީ" ގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. (ޠަވާފު ކުރުމަށްފަހު) ސަޢުޔު ކުރުން ލަސްކޮށްލުމަކީ މައްސަލައެއް ނޫނެވެ. މި ގޮތުން، ވަރުބަލި ފިލުވައިލުމަށް ނުވަތަ ހަވީރު ފިނިހެޔޮވުމުން ސަޢުޔު ކުރުމަށް ފަސްކޮށްލުމަކީ އެއްވެސް މައްސަލައެއް ނޫނެވެ."

---

[1] (**ނޯޓް:** ސަޢީދު ބުން މަންޞޫރުގެ ސުނަންގެ ޗާޕުކޮށްފައިވާ ބައިގައި މި ހަދީޘް ފާހަގަކަން ނުފެނުނެވެ. އިބްނު ޙަޖަރުގެން، އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު އަލްޢަސްޤަލާނީ ރިވާކުރައްވައިވާ "ތަޣްލީޤުއް ތަޢުލީޤު ޢަލާ ޞަޙީޙިލް ބުޚާރީ" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި، ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ބަކަރިދު ބުން އަބީމަރްޔަމް (މަރްޔަމް ބުން ޢަބީމަރްޔަމް) އައްސަޤަފީގެ މަގުން، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ މި ރިވާޔަތް ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

އެ ފޮތުގައި ބަކަރިދުގެ ނަން ލިޔެވިފައިވަނީ، ބަކްރު ކަމުގައެވެ. އެއީ، ޗާޕުގެ ކުށެކެވެ. އެއްގޮތަކީ ބަކަރިދު ބުން އަބީމަރްޔަމެވެ. އަސްލު ނަމަކީ، މަރްޔަމް ބުން ޢަބީމަރްޔަމް އައްސަޤަފީއެވެ. މި ބަކަރިދުގެ މައުލޫމާތުތައް ނަގާފައި މި ވަނީ، އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރުގެ ފޮތްކަމުގައިވާ "ތަޤްރީބުއް ތަހްޛީބު" މި ފޮތުންނެވެ. "ތަޣްލީޤުއް ތަޢުލީޤު" ބަލައްވާ! ابنُ حجرُ **العَسْقَلَانيُّ**، أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود الكناني (1405ه 1985م). **تغليق التعليق على صحيح البخاري** (ط 1). سعيد عبد الرحمن موسى القزقي (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي، ج 3. ص 75. "ތަޣްލީޤުއް ތަޢުލީޤު" ބަލައްވާ! **تَهْذيب التَّهْذِب**، مرجع سابق: **رقم الترجمة**: (798). ج 1. ص 406. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

އަދިވެސް އިބްނުޤުދާމާ ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. “ޢަޠާއު އިބްނު އަބީރަބާޙާއި، އަލްޙަސަނުލް ބަޞަރީ ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، ދުވާލުގެ ކުރީކޮޅު ކައުބަތު اللهِ ގެފުޅުގައި ޠަވާފުކުރުމަށްފަހު، ހަވީރުވުމުން ޞަފާ މަރުވާގައި ސަޢުޔު ކުރުމަށް ފަސްކޮށްލުން އެންމެ ރަނގަޅުވާނެއެވެ. (އަބޫބަކުރުގެ ދަރިކަލުން މުޙައްމަދުގެ ދަރިކަލުން) އަލްޤާސިމާއި، ސަޢީދު ބުނު ޖުބައިރު ޢަމަލުކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެހެނީ، ސަޢުޔު ކުރުމުގައި މުވާލާތުކުރުން ވާޖިބުވެގެން ނުވާ ހިނދު، ޠަވާފާއި ސަޢުޔުކުރުމުގެ ދެމެދުގައި މުވާލާތުކުރުން ވާޖިބުވެގެން ނުވުން އަޢުލާވެގެން ވެއެވެ.“ [1]

ސަޢީދު ބުނު މަންޞޫރު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސުނަންގައި ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.
"أَنَّ سَودَةَ زَوْجُ عُرْوَةَ بْن الزُّبَيرُ سَعَتْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَقَضَتْ طَوَافَهَا فِي ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ، وَكَانَتْ ضَخْمَةً." (رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ مَنصُورٍ) [2] މާނައީ: “(އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްލައްވައި ބަރަކާތް ކުރައްވާށި) ޢުރްވަތު ބުނުލް ޒުބައިރުގެ އަނބިކަނބަލުން، ސަވްދަތުގެފާނު ޞަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔު ކުރެއްވުން ފުރިހަމަކުރެއްވި ތިން ދުވަހުންނެވެ. އެ ކަމަނާއަކީ ވަރަށް ހަށިކޮޅު ބިޔަ ބޭކަނބަލެކެވެ.“

ސަޢުޔުކުރުމަށްޓަކައި ޠަހާރަތުގެ މަތީގައިހުރުން:

އިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ސަޢުޔުކުރުމަށްޓަކައި ޠަހާރަތުގެ މަތީގައިހުރުމަކީ ޝަރުޠެއްނޫނެވެ. މިބަހުގެ ދަލީލަކީ، އެ ކަމަނާއަށް اللهُ

---

[1] **المغني لابن قدامة**، مرجع سابق: ج 5. ص 240.

[2] (**ނޯޓް:** ސައީދު ބުނު މަންޞޫރުގެ ސުނަންގެ ޗާޕުކޮށްފައިވާ ނުސްޚާއިން މި ރިވާޔަތް ނުފެނުނެވެ. އިތުރަށް ހޯދި ހޯދުމުން، އަލްއިމާމު އިބްނުޤުދާމާ، އަލްމަޤްދިސީ، “އަލްމުޣުނީ” ގައި މި ރިވާޔަތް، އަލްއަޘްރަމު، (އަބޫބަކުރު، އަޙްމަދު ބުނު މުޙައްމަދު ބުނު ހާނީ) އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސުނަންގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ގޮތަށް ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. އަލްމުޣުނީގައި ބޭނުން ކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައި ސަވްދަތުގެފާނަކީ، އެ ދަރިކަލުންނަށް الله ރުޟާވެވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަނބަލެކެވެ. “އަލްމުޣުނީ” ބައްލަވާ! **المغني لابن قدامة**، مرجع سابق: ج 5. ص 249. ނޯޓް ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު”)

ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން ޢާއިޝަތުގެފާނަށް މައްސަރުކަންތައް ޖެހިވަޑައިގެން ހިނދު، އެ ކަމަނާއާ މުޚާޠަބު ކުރައްވައި މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވި ބަސްފުޅެވެ.

އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: {أَنَفِسْتِ؟}، يَعْنِي الْحَيْضَةَ قَالَتْ: قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: {إِنَّ هَذَا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَاقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُّ، غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَغْتَسِلِي.} (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: "އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންކަމަނާގެ އަރިހަށް މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އޭރު ތިމަންކަމަނާ ރޮއި ރޮއި ހުންނެވީމެވެ. ދެން، އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ކަމަނާ ނިފާސްވެފައިވޭތޯއެވެ؟} ޔަޢުނީ: ޙައިޟުވެފައިވޭތޯއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންކަމަނާ ދެންނެވީމެވެ. އާއެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިކަމަކީ ކަމެއްކަން، މިއީ (ޔަޢުނީ: ޙައިޟުވުމަކީ) ﷲ ސުބްޙާނަހޫވަތަޢާލާ އާދަމުގެ ދަރިކޮޅުގެ އަންހެނުންނަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައިވާ ކަމެކެވެ. ފަހެ، ޙައްޖުވެރިޔާ ކުރާ ހުރިހާ ކަމެއް ކުރައްވާށެވެ. ނަމަވެސް ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅުގައި ޠަވާފު ކުރެއްވުމެއް ނުވާނެއެވެ. ކަމަނާ ހިނައި ފެންވަރާ ވަޑައިގަތުމާ ހަމައަށް ކަޢުބަތު ﷲِ ގެފުޅުގައި ޠަވާފު ނުކުރައްވާށެވެ.}

މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަނބިކަނބަލުން ކަމުގައިވާ، ދެބޭކަނބަލުން ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތާއި އުއްމުސަލަމާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސައިދު ބުނު މަންޞޫރު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. قَالَتْ عَائِشَةُ، وَأُمُّ سَلَمَةَ زَوْجَا النَّبِيِّ ﷺ: "إِذَا طَافَتِ الْمَرْأَةُ بِالبَيتِ، وَصَلَّتْ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ حَاضَتْ، فَلْتَطُفْ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ بَيَانِ وُجُوهِ الْإِحْرَامِ، وَأَنَّهُ يَجُوزُ إِفْرَادُ الْحَجِّ وَالتَّمَتُّعِ وَالْقِرَانِ، وَجَوَازِ إِدْخَالِ الْحَجِّ عَلَى الْعُمْرَةِ، وَمَتَى يَحِلُّ الْقَارِنُ مِنْ نُسُكِهِ، برقم: 119 - (1211). ج 2. ص 873.

شَيبَة) [1] މާނައީ: "އެ ބޭކަނބަލުންނަށް اللهُ ރުހުސަތުދެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނާއި، އުއްމުސަލަމާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ދެބޭކަނބަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. "އަންހެނަކު ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ފުރުގައި ޠަވާފުކޮށް، ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކޮށް ނިންމި ފަހުން ހައިޟު ވެއްޖެނަމަ، އޭނާ ޞަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔުކުރުން ފުރިހަމަ ކުރާނީއެވެ."

މުސްތަޙައްބުވެގެންވަނީ ޙައްޖުގެ މަނާސިކުތަކުގެ އެންމެފަހުގައި ކަންތައްތައް ފުރިހަމަ ކުރުމުން، ޠަވާފުލްވަދާޢުގައި (އެބަހީ: ވިދާޢުކޮށްގެން) ކުރުމެވެ. އެހެނީ، އަބަދުވެސް މިހާ ޖާރީކުރައްވަނީ ހުކުމަކީ އެ ކަމުގެ މައްކަން ޝަރީޢަތުގައި ނުހުރި އިސްކަން ދެއްވާފައިވާ ކަމެކެވެ.

ސަވާރުވެގެން ނުވަތަ ހިނގާފައި ސަޢުޔު ކުރުން:

ސަޢުޔު ކުރާ މީހާ އެއްކަލަ ސަވާރުވެގެން އިނދެ ސަޢުޔުކުރުމީ ހުއްދަ ކަމެކެވެ. [illegible] ހިނގާފައި ސަޢުޔު ކުރުމެވެ. އެ ދެބޭކަލުންނަށް اللهُ ރުހުސަތުދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއް ބުނާ ގޮތުގައި، (ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި) މާތް ނަބިއްޔާ ﷺ ސަޢުޔުކުރައްވަމުން ގެންދެވީ ހިނގާވަޑައިގެނެވެ. ނަމަވެސް މީސްތަކުން އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށްޖަމާވެ ވަށައިލުމުން، އެކަލޭގެފާނު ސަވާރުވެވަޑައިގެން (ސަޢުޔުގެ ނުނިމިއްޖެހަށި) ފުރިހަމަ ކުރެއްވިއެވެ. އެއީ، އެކަލޭގެފާނު އަމަލުކުރައްވާގޮތް މީސްތަކުން ދުށުމަށާއި، އެބައިމީހުން އެކަލޭގެފާނަށް ސުވާލުކުރުމަށްޓަކައެވެ.

---

[1] ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كَتَابُ الحَجِّ، فِي الْمَرْأَةِ إذَا طَافَتْ بِالْبَيْتِ ثُمَّ حَاضَتْ، برقم: (14582). ج 8. ص 441.
(**ނޯޓް:** ސަޢީދު ބުނު މަންޞޫރުގެ ސުނަނުގެ ޗާޕުވެފައިވާ ނުސްޚާއިން މި ރިވާޔަތެއް ނުފެނުނެވެ. އިތުރަށް ކުރި ހޯދުމުން، އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ، އެ އެކަލޭގެފާނުގެ "އަލްމުޞައްނަފު" ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާކަން ފެނުނެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި ތަނުގައި ޙާޝިޔާގައިވެސް އެ ރިވާކުރީމެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުން ލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ ﵁، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، "أَخْبِرْنِي عَنِ الطَّوَافِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ رَاكِبًا، أَسُنَّةٌ هُوَ؟ فَإِنَّ قَوْمَكَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ سُنَّةٌ، قَالَ: صَدَقُوا وَكَذَبُوا، قَالَ قُلْتُ: وَمَا قَوْلُكَ: صَدَقُوا وَكَذَبُوا؟ قَالَ: "إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَثُرَ عَلَيْهِ النَّاسُ، يَقُولُونَ: هَذَا مُحَمَّدٌ هَذَا مُحَمَّدٌ، حَتَّى خَرَجَ الْعَوَاتِقُ مِنَ الْبُيُوتِ قَالَ: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَا يُضْرَبُ النَّاسُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَلَمَّا كَثُرَ عَلَيْهِ رَكِبَ، وَالْمَشْيُ وَالسَّعْيُ أَفْضَلُ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ)[1] މާނައަކީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަބުއްޠުފައިލު (ޢާމިރު ބުނު ވާޘިލާ)ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުން ލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުގައި ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ސަފާއާ މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަވާރުވެގެން ސަޢުޔު ކުރުމާބެހޭގޮތުން ތިމަންނާއަށް ބަޔާންކުރައްވައި ދެއްވުން އެދުނީމެވެ. އެއީ ސުންނަތެއް ހެއްޔެވެ؟ ހަމަކަށަވަރުން، ކަލޭގެފާނުގެ ޤައުމުގެ މީސްތަކުން ދެކެނީ އެއީ ސުންނަތެއް ކަމުގައެވެ. (ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން) ވިދާޅުވިއެވެ. އެބައިމީހުން އެބުނަނީ ތެދެކެވެ. އަދި އެބައިމީހުން އެހަދަނީ ދޮގެކެވެ. (އަބުއްޠުފައިލު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ކަލޭގެފާނުގެ ތިއަ ބަސްފުޅުގައި އެބައިމީހުން އެބުނަނީ ތެދެކެވެ. އަދި އެބައިމީހުން އެހަދަނީ ދޮގެކެވެ. މީގެ މާނައަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟ (ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން) ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ދުށުމަށްޓަކައި އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް މީސްތަކުން ޖަމާވުމުއެވެ. އެބައިމީހުންގެ އަދަދު ގިނަވެގެން ދިޔައުމުއެވެ. އެއުރެން ބުނަމުން ދިޔައުމުއެވެ. މުޙައްމަދުގެފާނު މިހުންނެވީއެވެ. މުޙައްމަދުގެފާނު މިހުންނެވީއެވެ. މިގޮތުގައި ޒުވާން އަންހެންކުދިންތައްވެސް އެކަލޭގެފާނު ދުށުމަށްޓަކައި ގޭގެއިން ނުކުމެގެން އައުމުއެވެ. (ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން) ވިދާޅުވިއެވެ. (ޢާއްމުކޮށް ވެރިންނާއި ޖައްބާރު، ކިބުރުވެރިންގެ ކައިރިން މީސްތަކުން ދުރު

---

[1] مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ الرَّمَلِ فِي الطَّوَافِ وَالْعُمْرَةِ، وَفِي الطَّوَافِ الْأَوَّلِ فِي الْحَجِّ، برقم: 237 - (1264). ج 2. ص 921.

ކުރުމަށްޓަކައި އެބައިމީހުންގެ ގައިގައި ތަޅައި ދުރުކުރާހެން) ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ ކުރިފުޅުމަތިން މީސްތަކުންގައި ތަޅައި ދުރުކޮށެއް ނުހަދައެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުގައި މީސްތަކުން ގިނަވުމުން (އެބައިމީހުން އެކަލޭގެފާނު ދުށުމަށާއި، އެކަލޭގެފާނު ކަންކުރައްވާގޮތް އެބައިމީހުން ދުށުމަށް ފަސޭހަކަން ދެއްވުމުގެގޮތުން) އެކަލޭގެފާނު ސަވާރުވެ ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ހިނގާފައި ނުވަތަ ދުވެފައި ސަޢުޔު ކުރެވިދާނެއެވެ. (މީފައިނަގައި) ހަލުއިފިޔަވަޅުމަތީ ދުވަމުން ސަޢުޔު ކުރުން މޮޢިމުރުވެގެންވެއެވެ.“

ސަވާރުވެގެން ސަޢުޔުކުރުން ހުއްދަކަމުގައި ވީނަމަވެސް، އެއީ، މަކުރޫހަ ކަމެކެވެ. އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ވިދާޅުވިއެވެ. {ޢިލްމުވެރިންކުރެ ޖަމާޢަތެއްގެ ބޭކަލުން ވިދާޅުވަނީ، އެއްވެސް ޢުޛުރެއްނެތި ސަވާރުވެގެން ކަޢުބަތުﷲ ގެ ދުރުގައި ޠަވާފު ކުރުމާއި، ޠަވާފާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔުކުރުމަކީ މަކުރޫހަ ކަމެއްކަމުގައެވެ. އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީގެ ރައުޔަކީވެސް މިއީއެވެ.“ 1

މާލިކީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގެންނަވާ ގޮތުގައި، އެއްވެސް ޢުޛުރަކާ ނުލައި ސަވާރުވެގެން ސަޢުޔު ކޮށްފި މީހަކު، ވަގުތު ފާއިތުވަނީނަމަ، އެ ސަޢުޔު އަލުން ކުރަންވާނެއެވެ. ވަގުތު ފާއިތުވެއްޖެނަމަ، ފިދުޔާ ދޭންވާނެއެވެ. އެހެނީ އެ ކަމަށް ކުޅަދާނަ ވެގެންވާ ހިނދު ހިނގާފައި ސަޢުޔު ކުރުމީ ވާޖިބެކެވެ. އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާގެ ރައުޔަކީވެސް މިއީއެވެ.

ސަވާރުވެވަޑައިގެން ރަސޫލު ﷲ ﷺ ސަޢުޔު ކުރައްވާފައިވާ ބާބުގެމަތިން ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވަނީ، އެއީ ޢުޛުރެއްގެ ސަބަބުން ކުރެއްވި ކަމަށެވެ. އެހެނީ އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް ގިނަބަޔަކު ޖަމާވުމުން، އަދި އެބައިމީހުން އެކަލޭގެފާނު

---

[1] **التِّرْمِذِيُّ**، **الجْامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: ج 3. ص 209.

ވަރައިތުރުން ސަވާބުވެވަޑައިގަންނަވަން ޖެހިވަޑައިގަތީކަމަށް.

އަލްމީލައިނީގެ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ކުރުން:

ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދު ސަޢުޔު ކުރުމުގައި، އަލްމީލައިނި ނުވަތަ އެ ދެމެދުގައި ފާހަގަކޮށްފައިވާ ތަނުގެ ދެމެދުގައި ހަލުއި ދިޔަވަރުގައި ދުވުމަކީ މުސްތަޙައްބު ވެގެންވާ ކަމެކެވެ. މި މައުޟޫޢުގައި އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުހުންދެއްވި ޙަބީބާ ބިންތި އަބީތަޖްރާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް މިގޮތުން ބަޔާންކޮށްދީފައިވާނެވެ. އެ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي تَجْرَاةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: دَخَلْنَا دَارَ أَبِي حُسَيْنٍ فِي نِسْوَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ، وَالنَّبِيُّ ﷺ يَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَتْ: وَهُوَ يَسْعَى يَدُورُ بِهِ إِزَارُهُ مِنْ شِدَّةِ السَّعْيِ." [1] މާނައީ: {އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުހުންދެއްވި ޙަބީބާ ބިންތި އަބީތަޖްރާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ޤުރައިޝު ވަންހައިގެ އަންހެނުންގެ ޖަމާޢަތަކާއެކު (މައްކާގައި) ތިމަންމެން އަބޫޙުސައިނުގެ ގެއަށް ވަދެވުނީމުއެވެ. އެ ތަނުން މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔު ކުރައްވަނިކޮށް ތިމަން ކަމަނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. (ޙަބީބާ ބިންތި އަބީތަޖްރާ) ވިދާޅުވިއެވެ. (ދިޔައިރުގައި) އެކަލޭގެފާނު ދުވެވަޑައިގަންނަވާލުމުގެ ބާރުކަމާ ހުރެ އެކަލޭގެފާނުގެ އަނދަވެވަޑައިގެންވާ ފޮތިކޮޅު ދުވަފަހަރު ހުޅުވިގެންދިޔައެވެ."

އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުހުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް މިގޮތުން ބަޔާންކޮށްދީފައިވާނެވެ. [2] އެ ޙަދީޘުން އެނގޭގޮތުގައި، ހިނގާފައި ނުވަތަ ދުވެފައި ސަޢުޔު ކުރެވިދާނެއެވެ.

---

[1] (ނައްޞު: ޙަބީބާ ބިންތި އަބީތަޖްރާގެ ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި ޘިޤަތުންނާއި، ޙަދީޘް ޘާބިތުވުން އިމާމު ދުކޮވައިގަންނަވާއެވެ، ސަޢުދުލްކުރުމުގެ ޙައްދާ ގެރިގެބިން މުއައްލިފު ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވާ ބައިގައި، މި މުސްނަދުގެ 101 ވަނަ ޞަފްޙާގެ ހަވާޝީ ނަމްބަރު 2 ގައި ބަޔާންކޮށްފައި ވާނެއެވެ. ނަޞް ނަގުލީ "މުސްނަދުން")

[2] މުސްނަދުގެ ޞަފްޙާ 111 ގައި

(މީލައިނގައި) ހަލުއި ފިޔަވަޅުތަކީ ދުވަމުން ސަޢުޔު ކުރުން މަޤްބޫލުކުރެވިގެން ވެއެވެ. މީލައިނގައި ހަލުއި ފިޔަވަޅުތަކީ ދުވުމުގެ ބަދަލުގައި ހިނގާލައި ސަޢުޔު ކުރުންވެސް ހުއްދަވާނެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙްމަތްކުރެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ ސައީދުބުނު ޖުބައިރުގެ މަގުން،[1] އެ ދަރަޖައިގެ ކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންވެރިވެވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްޞަފާއާއި އަލްމަރުވާއާ، އަލްޞަފާއާއި މިއަލްމަރުވާ ދެމެދުގައި

---

[1] (**ނޯޓް:** "ފިޤްހުއްސުންނާ" ގައި މި ރިވާޔަތް ފިޔަވަތޮރައިވަނީ، އަންނަނިވި އިބާރާތުންނެވެ. فَعَن سَعِيدِ بْنِ جُبَيرٍ ﵁، قَالَ: رَأَيتُ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا يَمْشِي بَينَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ، ثُمَّ قَالَ: "إِن مَشَيتُ، فَقَدْ رَأَيتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَمْشِي، وَإِن سَعَيتُ، فَقَدْ رَأَيتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَسْعَى، فَأَنَا شَيخٌ كَبِيرٌ." رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَ التِّرْمِذِيُّ "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: ج 2. ص 270.

މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވިކަމަށް ފާހަގަކުރުމުން ބައްޔަށްކުރާވެދުމަށް ދި ތާބިޢީންގެ އިމާމަކު އަލްއިމާމު ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު، އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާ ވެސް މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަލްއިމާމު ނަސާއީގެ އެއް ރިވާޔަތުގައި، އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާގެ އެއް ރިވާޔަތެއް ފިޔަވައި މި އެހެން ތާބިޢީންގެ ރިވާޔަތްތަކުގައިވާ ގޮތުގައި ކަބީރު ޝައިޚް ނަމަވެސް ތާބިޢީ ބޭކަލުންގެ ތެރެއިން ސައީދުބުނު ޖުބައިރު ކަމުގައި ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘްގެ މަތިންނެވެ.

އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދުގެ ސުނަނުގައި ފެންނަ ރިވާޔަތެއްގައި އެއްސަޙާބީ ޝައިޚު އަލްއިމާމު ބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މިއީ، ސަޙާބީ ޙަދީޘްގެ ބަދަލުގައި ކިޔައިދިނުމެވެ. އަބޫދާވޫދުގެ ރިވާޔަތުގައި އެބުނަ ސަނަދުގައިވާ ބަޔާންކުރެވުނު ޙަދީޘްގެ މަތިންނެވެ. ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ ސައީދުބުނު ޖުބައިރުގެ ރިވާޔަތުގައި ވިދާޅުވީއެވެ. އެބުނަނީ ވަރަށް ބޮޑު ރިވާޔަތެއް ކިޔައިދިނުމެވެ. ސަޙާބީ ބޭކަލުން ޙަދީޘްގެ މަތިން ބުނެފައިވެއެވެ." ދެން އެއްބަޔަކު މި ރިވާޔަތް ނަޤުލުކޮށް އެބުނަ ތާބިޢީންނަށް ވިދާޅުވީ ސަޙާބީ ރިވާޔަތުގައި ފިޔަވަޅުލައި ވެއެވެ.

"ސައީދު ބުނު ޖުބައިރުގެ މަގުން، އެ ކަލޭގެފާނު ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަލްއިމާމު ނަސާއީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެއީ، ޙަދީޘް ސަނަދުތަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެކެވެ." "ސުނަން އަބޫދާވޫދު" ބައްލަވާ! أَبُو دَاوُدُ، **فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 3. ص 281.

އަލްއިމާމު ނަސާއީގެ އިބާރާތް އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާގެ އެއް ރިވާޔަތުގައި، އެ ކަލޭގެފާނު ވެސް ސައީދު ބުނު ޖުބައިރުގެ އަރިހުން މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެން ވާގޮތް ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. "ޞަޙީޙް އިބްނު ޚުޒައިމާ" ބައްލަވާ! ابْنُ خُزَيمَة، **فى الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **برقم:** (2772). ج 4. ص 237.

އެހެންކަމުން އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ރަޙިމަހު ﷲ ވިދާޅުވެފައިވަނީ، ސައީދު ބުނު ޖުބައިރުގެ މަގުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް ބާރުވެރިވެގެން، މި ޙަދީޘް ޞަޙީޙް ޙަދީޘެއްކަމުގައެވެ. ބައްލަވާ! ابْنُ خُزَيمَة، **فى الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **حاشية** (1). ج 4. ص 236. **ނޯޓް** ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يَمْشِي بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَقَالَ: "إِنْ أَمْشِي فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَمْشِي، وَإِنْ أَسْعَى فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَسْعَى، وَأَنَا شَيخٌ كَبِيرٌ." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَ التِّرْمِذِيُّ، النَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَ أَحْمَدُ، وَ ابْنُ خُزَيْمَةَ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލެއް ކަމުގައިވާ ސަޢީދުބްނު ޖުބައިރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ސަފާއާއި، މަރުވާއާ ދެމެދު އާދައިގެ ހިނގުމުން ހިނގަވަނިކޮށް ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ތިމަން ކަލޭގެފާނު (މީލައިނިގެ ދެމެދުގައި) މިގޮތަށް ހިނގުމުން ދަންނައެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ (އާދައިގެ ހިނގުމުން) ހިނގަވާތީ ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އަދި ހަމަކަށަވަރުން، ތިމަން ކަލޭގެފާނު (މީލައިނިގެ ދެމެދުގައި) ހަލުއި ފިޔަވަޅުމަތީ ދުއްވަވަޑައިގަންނަވާނަމަ ދަންނައެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ (މީލައިނިގެ ދެމެދުގައި) ހަލުއިފިޔަވަޅުކުރު އަޅުއްވައި އެކަލޭގެފާނު ދުއްވަވަޑައިގަންނަވާތީ ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. ތިމަންކަލޭގެފާނީ އުމުރުން ދުވަސްވެ މުސްކުޅި ވެފައިވާ ބޭކަލަކީމެވެ."

ދަންނައެވެ. ސަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔު ކުރަނިކޮށް، މީލައިނިގައި ދުވުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވަނީ ހަމައެކަނި ފިރިހެނުންނަށެވެ. އަންހެނުން އެ ދެމެދުގައި ދުވުން މުސްތަޙައްބެއް ވެގެންނެއް ނުވެއެވެ. އަންހެނުންނަކީ އަންހެނުންނަށްވި އާދައިގެ

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب أمر الصفا والمروة، برقم: (1904). ج 3. ص 281. ، وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء في السعي بين الصفا والمروة، برقم: (864). ج 3. 208. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، الْمَشْيُ بَيْنَهُمَا، برقم: (2976). ج 5. ص 241. ، وَ برقم: (2977). ج 5. ص 242. ، وَ برقم: (2977). ج 5. ص 242. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ السَّعْيِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، برقم: (2988). ج 4. ص 201.، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (5143). ج 9. ص 142. ، وَ برقم: (2575). ج 9. ص 199. ، وَ برقم: (6013). ج 10. ص 212. ، وَ ابْنُ خُزَيْمَة، فى الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب ذكر الدليل على أن السعي الذي ذكرت أنه واجب بين الصفا و المروة،...، برقم: (2770). ج 4. ص 236. ، وَ برقم: (2771). ج 4. ص 237. ، وَ برقم: (2772). ج 4. ص 237.

ހިނގުމުގައި ސައުޔު ކުރުމެވެ.

އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ޝާފިޢީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ، وَقَدْ رَأَتْ نِسَاءً يَسْعَيْنَ: "أَمَا لَكُنَّ فِينَا أُسْوَةٌ؟ لَيسَ عَلَيكُنَّ سَعْيٌ." މާނައީ: "އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އަންހެނުންގެ ބަޔަކު (ޞަފާއި މަރުވާއާ ދެމެދުން) ސައުޔުކުރަމުންދާތީ އެ ކަމަނާ ދެކެވަޑައިގަތެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. "ތިމަންމެންގެ ކިބާގައި (އެބަހީ: ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ އަނބިކަނބަލުންގެ ކިބާގައި) ތިޔަބައިމީހުންނަށް ނަމޫނާއެއް ނުވޭތޯއެވެ؟ އަންހެނުންނަކަށް (ޞަފާއި މަރުވާއާ ދެމެދުން) ސައުޔުކުރުމެއް ނުވެއެވެ."" 1

---

[1] (**ނޯޓު:** ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް އަލްއިމާމުލް ޝާފިޢީ ރިވާ ކުރައްވާފައިވަނީ މަތީގައިވާ އިބާރާތުން ކަމަށް މުއައްލިފު ފާހަގަކުރައްވާފައިވެއެވެ.

މި ތަނުގައި ބައެއް ކަންކަން ފަސޭހަކުރުމުން މުޚްތަޞަރުކޮށް ފެންނާތީ އަލްއިމާމުލް ޝާފިޢީ "އަލްއުއްމު" ގައި ފާހަގަކުރައްވާފައިވާ ސަނަދާއެކު ތިރީގައި އެ ޙަދީޘް ލިޔުއްވައި އެވަނީއެވެ.

أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ (ابْنُ سَالِمٍ) عَن رَجُلٍ، عَن مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ قَالَ: رَأَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا، النِّسَاءَ يَسْعَيْنَ بِالْبَيْتِ، فَقَالَت: "أَمَا لَكُنَّ فِينَا أُسْوَةٌ، لَيسَ عَلَيْكُنَّ سَعْيٌ." (رَوَاهُ الشَّافِعِيُّ، محمد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب المطلبي (1422هـ 2001م). **الأم** (ط 1). رفعت فوزى عبد المطلب (تحقيق). المنصورة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع، **برقم:** (1172). ج 3. ص 448. މާނައީ: "(އަލްއިމާމުލް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނައަށް ޚަބަރު ދެއްވީ ސަޢީދު (އިބްނު ސާލިމު) އެވެ. އޭނާ ރިވާކުރައްވަނީ މީހެއްގެ ކިބައިންނެވެ. (އެ މީހަކު) ރިވާކުރައްވަނީ މުޖާހިދުގެ އަރިހުންނެވެ. އޭނާ ރިވާކުރައްވަނީ އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުންނެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، (މުޖާހިދު) ވިދާޅުވިއެވެ. ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ވަށައިގައި އަންހެނުންތަކެއް ޠަވާފުކުރުމުގައި ޞަފާ މަރުވާއާ ދެމެދު ދުވާތީ އެ ކަމަނާ ދެކެވަޑައިގަތެވެ. ފަހެ، އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންމެންގެ ކިބާގައި (އެބަހީ: ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ އަނބިކަނބަލުންގެ ކިބާގައި) ތިޔަބައިމީހުންނަށް ނަމޫނާއެއް ނުވޭތޯއެވެ؟ އަންހެނުންނަކަށް (ޞަފާއި މަރުވާއާ ދެމެދުން) ޠަވާފުކުރުމެއް ނުވެއެވެ."

ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ވަށައިގައި ޠަވާފުކުރުމުގައި އަންހެނުން ޞަފާއި މަރުވާއާ ދެމެދުން ޠަވާފުކުރުމެއް ނުވާކަމަށް ޢާއިޝަތުގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވުމުން، މިގޮތުން މުޢައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ އިބްޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކޮޅުންނާއި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކޮޅުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘްތަކުން ދަލީލު ލިބޭ ދެގޮތަށް އަންހެނުން ސައުޔު ކުރުމުގައި ދުވައިނުލާ ހިނގުމުގައި ވެސް ދުވުން ނުޖެހޭ ކަމަށް އިޖްމާޢުވެފައިވާކަން ދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ. =

ސަފާއާއި މަރުވާ ފަރުބަދައިގެ މައްޗަށް އެރުމާއި، ކިބުލައަށް ކުރިމަތިލައިގެން ދުޢާކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން

ސަޢުޔުކުރުމުގައި، ސަފާއާއި މަރުވާ ފަރުބަދައިގެ މައްޗަށް އެރުމާއި، ކިބުލައަށް ކުރިމަތިލައިގެން ދުނިޔެއާއި އާޚިރަތުގެ ބާއްޖަވެރިކަން އެދި ދުޢާކުރުމަކީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ކަމެކެވެ.

އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންތެރިވި ޢަބްދުﷲގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘުގައި އެންގޭގޮތުގައި

= މި ޙަދީޘަކީ ޞަޙީޙު ޙަދީޘެކެވެ. ދެރަވެސް އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީގެ އުސްތާޛު ސަޢީދު ބިން ސާލިމަކީ ސަޢީދު ޘިޤާތެކެވެ. ހަމައެފަދައިން، އުސްތާޛުގެ ކަލާކަން އިބްނުޖުރައިޖާ މިހެން ނޫނެވެ. މިހާރުގެ ކަމަށް ކަޢުބުގެ ބަސްތަކުގައި ބަޔާންކުރާ ބޭފުޅުންނަށް ދައުލަތުން ނުލިބޭ ގޮތުގައެވެ. ދުރު އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ މިއަދުގެ ގޮތުގައިވެސް، ސަޢީދު ބިން ސާލިމަކީ ޘިޤާތުގެ އެއްކޮޅުގެ މުޙައްދިޘެކެވެ (އުޅަނީ: އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ) ތާރީޚުކުރާ މީހެއް ކަމުގައެވެ. ބައްލަވާ! تَهْذيب التَّهْذِب، مرجع سابق: (2726). ج 4. ص 645.

އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ، އަލްތާރީޚުލް ކަބީރު" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި ބުނާގޮތުގައި "އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ" އަށް ތާރީޚުކުރާ މީހެއް ކަމަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! البخاريُّ، فِي التَّارِيخُ الْكَبِيْرِ، مرجع سابق: برقم: (4464). ج 4. ص 473. މުޙައްދިޘުންނަށް ބަލާއިރު މިޙަދީޘަކީ ފަރާތެއްގެ މަތިން ރިވާކުރާ ގޮތެކެވެ. މިހާރުގެ ޢަރަބިކޮށް ކިޔާ ކަލިމާ ގެންދަވާނެ ކަމަށް ބެލެ ކަމެކެވެ.

ދަރި މި މާނަގައިވާ ޙަދީޘް އާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން ސަނަދުކުރެއްވި އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ގޮތުންނެވެ.

عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا سُئِلَتْ: عَلَى النِّسَاءِ رَمَلٌ ؟ فَقَالَتْ: "أَلَيْسَ لَكُنَّ بِنَا أُسْوَةٌ ؟ لَيْسَ عَلَيْكُنَّ رَمَلٌ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ."

(رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، فِي الْمَرْأَةِ الْمُحْرِمَةِ تَرْمُلُ، أَمْ لاَ؟، برقم: (13109). ج 8. ص 89. މާނައަކީ: "މުޖާހިދު ބުނެއެވެ. ކަލޭމެންގެ މެދުގައި އަންހެނުން ދުވެފިލާނެތޯ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންތެރިވެވޮޑިގެންވި އާއިޝާގެފާނު ދެއްކެވިއެވެ. އަންހެނުން ދުވެފިލުމަކީ ކޮންކަމެއްތޯއެވެ؟ އެ ކަލޭގެ ވިދާޅުވި އެވެ. މިޔަށްފަހު ބައްލަވައި (އުޅަނީ: ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަހަރެމެންނަށް ބައްލަވައި) މިއަދަވެސް ނުވަތަ ނުފެނޭތޯއެވެ؟ އަންހެނުން ދުވެފިލުމަކީ (ޠަވާފުގައި ނުވަތަ ސަޢުޔުގައި) ޙައްޤެއް ނޫނެވެ. އަދި ސަފާއާއި މަރުވާ ދެމެދުގައިވެސް އެ ކަންތައް ނުވާނެއެވެ." ނިމުނީ "މުޞައްނަފު")

އެއީ، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙައްޖުކުރެއްވި ގޮތްތަކެވެ. އެ ހަދީޘްގައިވެއެވެ. قَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، "ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ إِلَى الصَّفَا، فَلَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا قَرَأَ: ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ {أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ} فَبَدَأَ بِالصَّفَا، فَرَقِيَ عَلَيْهِ، حَتَّى رَأَى الْبَيْتَ

فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَوَحَّدَ اللهَ وَكَبَّرَهُ، وَقَالَ: {لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ، أَنْجَزَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ}، ثُمَّ دَعَا بَيْنَ ذَلِكَ، قَالَ: مِثْلَ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ نَزَلَ إِلَى الْمَرْوَةِ، حَتَّى إِذَا انْصَبَّتْ قَدَمَاهُ فِي بَطْنِ الْوَادِي سَعَى، حَتَّى إِذَا صَعِدَتَا مَشَى، حَتَّى أَتَى الْمَرْوَةَ، فَفَعَلَ عَلَى الْمَرْوَةِ كَمَا فَعَلَ عَلَى الصَّفَا." (رَوَاهُ مُسْلِمُ) [1] މާނައީ: "އެ ދޮރުފަތުން ނިކުމެވަޑައިގެން ﷲ ރަސޫލާ ޞަފާއަށް ވަޑައިގެންނެވުމުންﷲގެ ޞަފާގެ ކައިރިއަށް ވަޑައިގެންފުމުން އަރިހުން ކިޔަވާދެއްވިއެވެ. އެ ކަލާމްގެ ބަސް ވިދާޅުވިއެވެ. "އެއަށްފަހު (އާޔަތް: ޖަވާބު ކުރުއްވުމަށްފަހު) އިތުރު އެކަލާމްގެ ބަހުން ދެކެވޭ ސަލާމު ފުރިހަމަ ކުރުއްވައިފިއެވެ. ސަފާ ފަރުބަދަ ކައިރިއަށް ވަޑައިގެންނެވުމަށްފަހު، ކިޔަވާދެއްވިއެވެ ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ [2] ﴿ހަމަކަށަވަރުން، ސަފާއާއި މަރުވާ ވަނީ ﷲ ގެ ޝަޢާއިރު (އާޔަތް: ޙައްޖުގައި އަޅުކަން ކުރުމަށް ޚާއްޞަކުރައްވާ ތަންތަން) ގެ ތެރެއިންނެވެ. ފަހެ، ގޭގެތެރޭގައި ބައްތާލާ ވީމާ ނުވަތަ ޢުމްރާވާ ވީމާ، އެ ދެތަނުގައި ހިނގުމަކީ ސަޢުޔުކުރުމަކީ އެމީހާގެ މައްޗަކަށް ކުށެއްނޯވެ. އަދި (ހެޔޮކަމުގެ އިތުރަށް) ހެޔޮކަމެއްކުރާމީހާ (ބުނެވިދާނެއެވެ!) ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން ﷲ އީ، (އެފަދަ މީހުންނަށް) ޝުކުރުވެރިވެވޮޑިގެންވާ (އާޔަތް:

---

[1] مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ، برقم: 147 - (1218). ج 2. ص 886.

[2] (سُورَةُ البَقَرَة: **158**)

އެއުރެންނަށް ހެޔޮ ޖަޒާދެއްވާ) [illegible] [illegible].﴾ މި އާޔަތް ކިޔަވައިވިދާޅުވިއެވެ. އެއަށްފަހު، {أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ} {އެ ތަނެއްގެ ނަމުން اللَّهُ ފަށްޓަވާފައިވާ ތަނުން ތިމަންކަލޭގެފާނު ފަށްޓަވަމެވެ.} މިފަދައިން ތަބްޔީންކުރައްވައި، ޞަފާ ފަރުބަދައިން (ސަޢުޔު ކުރެއްވުމަށް) ފަށްޓަވައިފިއެވެ. އަދި ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅު ފެނިވަޑައިގަންނަވާ ވަރަށް ޞަފާ ފަރުބަދައިގެ މައްޗަށް އަރުއްވައިގެންނެވިއެވެ.

ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅު ފެނިވަޑައިގަތުމުން، ޤިބުލައަށް ކުރިމަތި ލައްވައި، اللهُ ގެ އެއްކައުވަންތަކަމުގެ އިޤްރާރުކުރައްވައި، ތަކުބީރު ވިދާޅުވިއެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނު މިފަދައިން ވިދާޅުވިއެވެ. {لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ، أَنْجَزَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ} (މާނަ: {اللهُ މެނުވީ އެހެން އިލާހަކު ނުވެއެވެ. އެކަލާނގެ އެއްކައުވަންތައެވެ. އެކަލާނގެއަށް ޝަރީކަކު ބައިވެރިއަކު ނުވެއެވެ. ހުރިހާ ވެރިކަމެއް މިލްކުވެވޮޑިގެންވަނީ، އެކަލާނގެއަށެވެ. އަދި ހުރިހާ ޙަމްދެއް ލިބިވޮޑިގެންވަނީ، އެކަލާނގެއަށެވެ. އަދި އެކަލާނގެއީ ހުރިހާ ކަމެއްގެ މައްޗަށް ކުޅަދާނަވަންތަ އިލާހެވެ. اللهُ މެނުވީ އެހެން އިލާހަކު ނުވެއެވެ. އެކަލާނގެ އެއްކައުވަންތައެވެ. އެކަލާނގެ ވަޢުދު ފުރިހަމަކުރެއްވިއެވެ. އަދި އެކަލާނގެ އަޅާއަށް އެކަލާނގެ ނަޞްރުދެއްވިއެވެ. އަދި އެކަލާނގެ ދުޝްމަނުންގެ ލަޝްކަރުތައް ބަލިކުރެއްވިއެވެ.} އެއަށްފަހު، އެދެމެދުގައި އެކަލޭގެފާނު ދުޢާ ކުރެއްވިއެވެ. އަދި މި ބަސްފުޅު ތިންފަހަރު ތަކުރާރުކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު، މަރުވާއަށް ވަޑައިގަތުމަށް (ޞަފާއިން) ފައިބައިވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ވާދީއަށް ފައިބައި ވަޑައިގެންނެވުމުން ހިނދު، ސަޢުޔު ކުރެއްވިއެވެ. (މާނަ: ހަލުއި ފިޔަވަޅުތަކުން [illegible] ދުވެވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ސަޢުޔު ކުރުމުގައި ހަލުއި ފިޔަވަޅުގައި [illegible] ހިސާބު ފަސޭހައިން އެނގޭނެ ގޮތަށް މިހާރު ހުންނަނީ، ފެހިކުލައިގެ ލައިޓުތަކުން ފާހަގަ ކޮށްފައެވެ.) އަދި އުސް ހިސާބަކަށް ވަޑައިގެންނެވުމުންނަމަ، އާދައިގެ ހިނގުމުގައި

ހިންގެވިއެވެ. މި ގޮތުގައި މަރުވާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އަދި ޞަފާގައި ކަންކުރެއްވި ގޮތަށް މަރުވާގައިވެސް ކަންކުރެއްވިއެވެ.”

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ؛ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَهُوَ عَلَى الصَّفَا يَدْعُو، يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنَّكَ قُلْتَ: ﴿ٱدۡعُونِيٓ أَسۡتَجِبۡ لَكُمۡ﴾ [1] وَإِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ. وَإِنِّي أَسْأَلُكَ، كَمَا هَدَيْتَنِي لِلْإِسْلَامِ، أَنْ لَا تَنْزِعَهُ مِنِّي حَتَّى تَتَوَفَّانِي، وَأَنَا مُسْلِمٌ." (رَوَاهُ مَالِكٌ) [2] މާނައީ: “ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނު ޞަފާ ފަރުބަދައިގެ މަތީގައި ހުންނަވައި ވިދާޅުވީ ތިމަން އަޑު އެއްސެވީމެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ. ހައްދަވައިބެލެހެއްޓެވި ރަސްކަލާނގެ! ހަމަކަށަވަރުން، އިބަރަސްކަލާނގެ ވަޙީކުރެއްވީމުއެވެ. ﴿ٱدۡعُونِيٓ أَسۡتَجِبۡ لَكُمۡ﴾ (ޣާފިރު ސޫރަތުގެ 60 ވަނަ އާޔަތުގެ ބައެއް) ﴿ތިޔަބައިމީހުން ތިމަންރަސްކަލާނގެއަށް ދުޢާކުރާށެވެ! ތިމަންރަސްކަލާނގެ ތިޔަބައި މީހުންގެ ދުޢާ އިޖާބަކުރައްވާހުށީމެވެ.﴾ ހަމަކަށަވަރުން، އިބަރަސްކަލާނގެ ވަޢުދާ ޚިލާފުވެވޮޑިގެނެއް ނުގަންނަވަމުއެވެ. އަދި ހަމަކަށަވަރުން، އިބަރަސްކަލާނގެ މިއަޅާ އިސްލާމްދީނުގެ ތެދުމަގު ދެއްކެވިފަދައިން، އިބަރަސްކަލާނގެ މިއަޅާ މަރުދަންނަވައިދެއްވަން ދަންދެން، އެކަން (އެބަހީ: އިސްލާމް ދީނުގެ ހިދާޔަތް) މިއަޅާގެ ކިބައިން ނަގައި ނުދެއްވުމަށް އެދެމެވެ!”

---

[1] (سُورَةُ غَافِرُ: 60)

[2] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، الْبَدْءُ بِالصَّفَا فِي السَّعْيِ، برقم: (1379). ج 3. ص 545.

ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ދުޢާކުރުން:

ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި اللهُ ހަނދުމަކޮށް ޛިކުރުކުރުމާއި، ދުޢާކުރުމާއި، ޤުރުއާން ކިޔެވުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ.

ރިވާކުރެވިގެންވެއެވެ. ޚާތަމުނަބިއްޔާ ﷺ ސަޢުޔު ކުރެއްވުމުގައި، {رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاهْدِنِي السَّبِيلَ الْأَقْوَمَ.}{އޭ ގެވެރިރަސްކަލާނގެ! ފާފަފުއްސަވައި ރަޙްމަތްކުރައްވާނދޭވެ! އަދި މިއަޅާއަށް އެންމެ ސީދާވެގެންވާ ތެދުމަގަށް ހިދާޔަތްކުރައްވާނދޭ މަގު ދައްކަވާނދޭވެ!} މިދުޢާއިންވިދާޅުވެ ދުޢާކުރައްވައެވެ. 1

---

[1] (ޝަރަޙު: ރިވާކުރެއްވި ވަކި ބާކަލަކާ ބައްސަކުރައްވާފައިވާތީ "ކުތުބު" އާއިދާފަ، ބަދި ސިޔާއިން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތްތަކަށް އަނގަބަހުން، މުއައްތިފު ބައްސަކުރައްވާފައިވާ މިރިވާޔަތް ބައްގަލެއްން، "ފިޤްހުއްސުންނާ"ގެ ތަރުތީބުކުރެއްވި ފަރާތުން ވިދާޅުވެފައިވޭ، "ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ގައި ނަޤުލުކުރައްވައި، އަލްޙާފިޡު، ޙާޝިޔާގެ ސިޔާޤުގައި ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތް ކަމަށް އަލްޙާފިޡު އިބްނު ޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައި ވާކަމެވެ. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: **حاشية رقم** (2). ج 2. ص 271. "ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ބައްލަވާ! **تلخيص الحبير فى تخريج أحاديث الرافعى**، مرجع سابق: ج 2. ص 480.

"ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ގައި ބައްސަކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތުގައި، "وَاهْدِنِي"ގެ ބަދަލުގައި ވަނީ، "وَاهْدِ" އެވެ.

އިބްނު ޢަމްރު ޤައުލުން، މިއީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޟީވެވޮޑިގެންވާ އިބްނު މަސްޢޫދުގެ ޤައުލެއްގެ ގޮތުގައި އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރު، އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ، އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީ ފަދަ ބޭފުޅުން ރިވާކުރައްވާފައި އޮންނަކަމެވެ. މިދިގައި އެ ވަނީ މި ދެންނެވި ރިވާޔަތެވެ.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ: {رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاهْدِنِي السَّبِيلَ الْأَقْوَمَ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَ أَبُويَعْلَى وَ عَبْدُ بْنُ حُمَيدٍ) **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، برقم:** (26685). ج 44. ص 282. ، **وَ أَبُويَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ، برقم:** 15 – (6893). ج 12. ص 318. وَ **عَبْدُ بْنُ حُمَيد،** أبو محمد، عبد بن حميد بن نصر، الكسي (1408هـ 1988م). **الْمنتخب من مسند عبد بن حُميد** (ط 1). صبحى البدرى السامرائى و محمود محمد خليل الصعيدى (تحقيق). بيروت: عالم الكتب، **برقم:** (1539). ص 444.

މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޟީވެވޮޑިގެންވާ އުއްމުސަލަމާ ރަޟިޔަﷲ ޢަންހާގެ ފަރާތުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރައްވައެވެ. {رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاهْدِنِي السَّبِيلَ الْأَقْوَمَ.} {އޭ ގެވެރިރަސްކަލާނގެ! ފާފަފުއްސަވައި ރަޙްމަތް ލައްވާނދޭވެ! އަދި މިއަޅާއަށް އެންމެ ސީދާވެގެންވާ ތެދުމަގަށް ހިދާޔަތްކުރައްވާނދޭ މަގު ދައްކަވާނދޭވެ!} މި ދީން ޤަބޫލުކުރާ މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވެސް، ސަޢުޔުކުރެއްވުމުގައި ނަބަވީ އުސްވަތްތެރިކަމުގައި ވިދާޅުވާ ދުޢާއެއްގެ ގޮތުގައި ނުވެއެވެ. އެއާނގެ ބަދަލުގައި ރަސޫލުﷲ ﷺ މިދުޢާއިން ވިދާޅުވެއްޖާ ކަމަށެވެ.

މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވާކަމަށް ނަންގަނޑުވެސް ޤަވީ ޒަޢީފު ތަރުތީބުކުރެއްވި އިމާމުވެރިން ވިދާޅުވެފައިވޭ މިއީ ސަޙީޙު ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ.
=

އަދިވެސް ރިވާކުރެވިގެންވެއެވެ. ތަވާފުކުރެއްވުމުގައްޔާއި، ސަޢުޔުކުރެއްވުމުގައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަންނަނިވި ދުޢާ ވިދާޅުވެއެވެ. "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ إنَّك أَنْتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ." “އަޅުގެވެރިރަސްކަލާނގެ! ފާފަފުއްސަވައި ރަޙްމަތްލައްވާނދޭވެ! ހަމަކަށަވަރުން، އިބަރަސްކަލާނގެއީ އެންމެ މަތިވެރިވަންތަ އެންމެ ދީލަތިވަންތައިލާހެވެ.“ 1 ތަވާފުކޮށް، ސަޢުޔު ކޮށް ނިމުމުން، ޢުމްރާގެ ކަންކަން ނިމުނީއެވެ.

= އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ރަޙިމަހުﷲ، “ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޟަޢީފާ” މި ފޮތުގައި މި ޙަދީޘް ރިވާވެފައިވާ ސަނަދު ޟަޢީފު ދިރާސާކުރައްވައި، ޟަޢީފު ސަބަބާ އެކު ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “އަލްހައިޘަމީ، “މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު” ގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “މި ޙަދީޘް އައުސަޠުގައި، އަޠްޠަބަރާނީ ރަނގަޅު ދެ ސަނަދަކުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ.“ އެކަމަކު ވިދާޅުވެފައިވަނީ މުންކަރެވެ. ނަމަވެސް އެ ދެ ބާވަތުގެ ފޮތުގައި ކުރިން އަލްހައިޘަމީ ބާވަތްކުރި ޝައިޚު ސަނަދު ފުރިހަމަ އެއްނޫން ސަނަދުތަކެއް މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވާކަމަށް ނުފެންނެވެ.“ ބައްލަވާ! **سلسلة الأحاديث الضعيفة و الْموضوعة**، مرجع سابق: **برقم:** (3634). ج 8. ص 125.

މަތީގައި އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ޙަވާލާދީފައިވާ އަލްހައިޘަމީގެ ފޮތް، “މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު” ބައްލަވާ! **مَجْمَعُ الزَّوَائِدِ و منبع الفوائد**، مرجع سابق: **برقم:** (17326). ج 20. ص 465. މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދުގެ ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމް އަސަދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “މި ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގައި (ޙަދީޘްގެ ސަނަދުތަކުގައި) ދި އިބްނު ލަހީޢާ ވެއެވެ. އޭނާ، ޙަދީޘް ބަޔާންކޮށްދޭ ޝައިޚުގެ ކަމުގައިވާއިރު، ސަނަދު އިންޤިޠާޢުވެ، ޟަޢީފުވެގެން ވެއެވެ. އޭނާގެ އަލްޙަސަނުގެ ބަސްތަކާއި ދެމެދުގައި ބަޔާންކުރާ ބައްޔަށްވުރެ ބައިވަރު ބާވަތްތަކެއްވެއެވެ.“ ބައްލަވާ! **مَجْمَعُ الزَّوَائِدِ و منبع الفوائد**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 20. ص 465. ޝަރަޙަ ނިމުނީ “މުޢައްރިޚު“)

[1] (**ޝަރަޙަ:** ރިވާކުރެއްވި ވަކި ބާވަތުގެ ބަޔާން ކުރުމުގައިވާ ބަހީ ޖިނާޔަތް ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތްތަކެއް އެންމެ ގަވާއިދެއް، މުޙައްދިޘު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ މިރިވާޔަތް ބަލައިގަތުން، “ތިރްމިޛީ ސުނަން“ގެ ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ފަރާތުން ވިދާޅުވެފައިވަނީ، “ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު“ ގައި ނަޤުލުކުރައްވައި، އަލްޙާފިޡު ޖަޢުފަރީ، “އަރްދުޙާ“ މިނަންބަރާ ފޮތުގައި “އަލްމުޢުޖަމުލް އަލްއައުސަޠު“ ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް އަލްޙާފިޡު އިބްނު ޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައި ވާކަމަށެވެ. ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: **حاشية رقم** (3). ج 2. ص 271. ، وَ **تلخيص الحبير فى تخريج أحاديث الرافعى**، مرجع سابق: ج 2. ص 480. އިބްނު ހަޖަރު ވިދާޅުވީ، އަލްޙާފިޡު އިބްނު އަބީ ޝައިބާ “އަލްމުޞައްނަފު“ ގައި، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ﷲ ރުއްސުވުންތެރިވެ ޢަބްދު ﷲ ބިން މަސްޢޫދުގެ ފަރާތުން، އެމަނިކުފާނު ވިދާޅުވާ ދުޢާއެއް ކަމަށް ރިވާކުރައްވާފައިވާތީ ފެންނެވެ. ތިރިގައި އެ ރިވާޔަތްތައް އެ ވަނީއެވެ.

ފުރިހަމަ ރިވާޔަތް: عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللهِ إذَا سَعَى فِي بَطْنِ الْوَادِي، قَالَ: "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ إنَّك أَنْتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، مَا يَقُولُ الرَّجُلُ فِي الْمَسْعَى**، برقم: (15807). ج 8. ص 724. **މާނައީ:** “އެ ކަލޭގެފާނު ރަޙްމަތްތެރިވެ ޝަޤީޤު ފަރާތުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަސްމަގުގައި ޝަފީޤު ބުން ސަލަމާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުވުންތެރިވެ ޢަބްދު ﷲ ބިން މަސްޢޫދުގެފާނު ބަޠްނުލްވާދީ ސަޢުޔުކުރައްވާއިރު، "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ إنَّك أَنْتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ." މިދުޢާއިން ވިދާޅުވިއެވެ. ކުރިން ދަންނަވާލެވުނު ދުޢާގެ މާނަ އިބްތިދާއިން ނިމިއްޖެއެވެ. =

= **ދެވަނަ ރިވާޔަތް:** އެއީވެސް އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުޟްވާންލެއްވި އަބްދު اللهِ ބިން މަސްޢޫދުގެފާނުގެ އަމަލުކުރެއްވިކަމަށް ބައްސަވާފައިވާ ރިވާޔަތެކެވެ. އެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި ޝަރީކު ބިން ސަލަމާގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާ ޙަމްމާދު، މަތްރޫކެވެ. ކިޔުން ބައްސަވާފައިވާ ދުޢާ އަބްދު اللهِ ގެފާނު ވިދާޅުވާކަމަށް ބައްސަވާކަމަށްވާ މަތްރޫކެވެ. ބައްލަވާ! ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، مَا يَقُولُ الرَّجُلُ فِي الْمَسْعَى، برقم:** (15808). ج 8. ص 725.

ތިންވަނަ ރިވާޔަތް: އަލްޢަލާއު ބިނުލް މުސައްޔިބު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ، އަލްމުސައްޔިބު ބިން ރާފިޢު އަލްއަސަދީގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. **عَنِ الْعَلاَءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ عُمَر إِذَا مَرَّ بِالْوَادِي بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، سَعَى فِيهِ حَتَّى يُجَاوِزَهُ وَيَقُولُ: "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ."** (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، مَا يَقُولُ الرَّجُلُ فِي الْمَسْعَى، برقم:** (15809). ج 8. ص 725. މާނައީ: "އަލްޢަލާއު ބިނުލް މުސައްޔިބު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ، އަލްމުސައްޔިބު ބިން ރާފިޢު އަލްއަސަދީގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުޟްވާންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު ޞަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔުކުރައްވާ ހިނދު، އަލްވާދީކައިރީގައި އެ ތަން ފަހަނަޅައި ދާންދެން ހަލުއި ދުވެވަޑައިގެން ހިނގަވަނީއެވެ. އަދި މިފަދައިން ވިދާޅުވިއެވެ. **"رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ."**

ހަތަރުވަނަ ރިވާޔަތް: އެއީވެސް އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުޟްވާންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު ޞަފާއާއި މަރުވާގައި ސަޢުޔު ކުރައްވާ ހިނދު އިސްވެ ނަންގަނެވުނު ދުޢާ ވިދާޅުވާކަމަށް އައިސްފައިވާ ރިވާޔަތެކެވެ. ބައްލަވާ! ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: **كِتَابُ الدُّعَاءِ، مَا يَدْعُو بِهِ الرَّجُلُ وَهُوَ يَسْعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، برقم:** (30262). ج 15. ص 323.

އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ރަޙިމަހުالله، އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވާ "މަނާސިކުލް ޙައްޖި ވަލްޢުމްރާ" މި ނަންދީފައިވާ ފޮތުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ބަޠްނަ ދު ސަޢުޔުކުރުން، އެ ބާކުރުންނަށް الله ރުޟްވާންލެއްވި އަބްދު اللهِ ބިން މަސްޢޫދުގެފާނާއި، އަބްދު اللهِ ބިން ޢުމަރުގެފާނު ވިދާޅުވާ ދުޢާއެއް ކަމަށް އަލްއިމާމު އިބްނު އަބީ ޝައިބާ "އަލްމުޞައްނަފު" ގައި ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި "އަލްމުޢްޖަމުލް އައުސަޠު" ގައި (އެބަހީ: މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދުގައި އަލްހައިޘަމީ) ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައިން ޞައްޙަ ސަނަދަކުން މަރްފޫޢުކޮށް، (ރަސޫލު اللهِ ﷺ ބަސްފުޅުކަމުގައި ބަސްފުޅެއްގެ ގޮތުގައި) އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ." "މަނާސިކުލް ޙައްޖި ވަލްޢުމްރާ" ބައްލަވާ!

الأَلْبَانِيُّ، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين (1420هـ 1998م). **مناسك الحج والعمرة في الكتاب والسنة وآثار السلف وسرد ما ألحق الناس بها من البدع**، (ط 1). الرياض: مكتبة الْمعارف للنشر والتوزيع، **حاشية رقم:** (2). ص 27. އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

"މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ބައްލަވާ! **مَجْمَعُ الزَّوَائِدِ و منبع الفوائد**، مرجع سابق: **برقم:** (5596). ج 8. ص 184. އަދި "އަލްމުޢްޖަމުލް އައުސަޠު" ބައްލަވާ! **الْمعجم الأوسط للطبَرَانِي**، مرجع سابق: **برقم:** (2757). ج 3. ص 147. އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީގެ ރިވާޔަތުގައިވަނީ، **"اللَّهُمَّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، وَأَنتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ."** މިފަދައިންނެވެ.

އައްޝައިޚު އަލްބާނީގެ އިސްވެ މި ދެންނެވުނު ބަޔާނުގައި، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަބްދު اللهِ ގެފާނު ވިދާޅުވާ ދުޢާއެއް ކަމަށް ލިޔުއްވާފައިވަނީ ގޯހެއް ނުވަތަ އިހުމާލު ކަމެކެވެ. މި މައްސަލައިގައި އިބްނު އަބީ ޝައިބާ ނަގުލުކުރައްވާފައިވާ އިސްވެ ދެންނެވުނު ހަތަރު ރިވާޔަތުގެތެރެއިން ނަންބަރު: (15809) އާއި، ނަންބަރު (30262) ދެ ރިވާޔަތުގައި ވެސް ވަނީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުޟްވާންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު ވިދާޅުވާ ދުޢާއެއް ކަމަށެވެ.

މިއީ، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ވިދާޅުވާކަމަށް ސާބިތުވާ ދުޢާއެއް ނޫނެވެ. އެހެންނަމަވެސް އައްޝައިޚު އަލްބާނީގެ "މަނާސިކުލް ޙައްޖި ވަލްޢުމްރާ" މި ފޮތުގައި ލިޔުއްވާފައިވާގޮތުން އަސްލަފުން ޞަޙާބީން އެބަހުރި ޞަޙާބީންނަށް ތަރުޖަމާކޮށްފައިވާ އެ ޞަޙާބީން ވިދާޅުވެއްޖެކަމަށް ދުޢާއެއްކަމުގައި ބަޠްނަ މަތިން ސާބިތުވާ ދުޢާއެކެވެ. ނަމަ ނިދުމި "މުޠްލަޤު")

ޢުމްރާގެ ކަންކަން ނިމުމަށްފަހު، ތަމައްތުޢުގެ މަގުން ހައްޖުވުމަށް އިޙްރާމުގައި ހުރި މީހާ ބޯ ބޭލުމުން، ނުވަތަ ތުނިކޮށް ބޯކޮށައިލުމުން، އިޙްރާމުގެ ސަބަބުން ހަރާމުވި އެންމެހައި ކަމަކުން ހަލާލުވެވޭނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެ މީހަކު އިޙްރާމުބަނދީ، އެބަހީ: އިފްރާދުގެ ނިޔަތްގަތީ، ޤިރާނުގެ މަގުން ހައްޖުވުމަށްނަމަ، އޭނާ އިޙްރާމުގައި ދެމިހުންނަންވާނެއެވެ. އޭނާއަށް އިޙްރާމުގެ ސަބަބުން ހަރާމުވި ކަންކަމުން ހަލާލުވެވޭނީ ނަޙްރުގެ ދުވަހުއެވެ. އަދި މި ކުރުމުން ސަޢުދަރީ، އާބަނދަހާކައި އެހެނިހެން ހައްޖުވެރިން ފަހުރުސް ޖަވާފުގެ ފަހުގައިރުކާ ސަޢުދިއްޔާގެ ބަދަލުގައި ފުރުސަތުކަމުކާވެ. ތަމައްތުޢުގެ މަގުން ހައްޖުވާ މީހާއަށް އިޙްރާމުގެ ބަދަލުގައި ސަރުކާރުޢުޒުރާއިން ޖެހޭނެއެވެ. އަދި މި އެންމެފަހުވެސް ތަރުތީބުގެ ދުވަސް ހަމައަށް އެބަހީ: ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ އަށްވަނަ ދުވަހާ ހަމައަށް މައްކާގައި ތިބޭނީއެވެ.

މިނާއަށް ދިޔުން

ތަރުވިޔާގެ ދުވަހު މިނާއަށް ދިޔުމަށްޓަކައި ނުކުތުން ސުންނަތުން ސާބިތުވެއެވެ. ޤިރާނުގެ މަގުން، ނުވަތަ އިފްރާދުގެ މަގުން ހައްޖުވާ މީހުން މިނާއަށް ދާނީ އެބައިމީހުންގެ އިޙްރާމުގައެވެ. ތަމައްތުޢުގެ މަގުން ހައްޖުވާ މީހުން ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ އަށްވަނަ ދުވަހު ހައްޖުވުމަށް އިޙްރާމު ބަންނާނީއެވެ. އަދި މިގޮތުގައި ކަންކުރިޔަކައިން ކަމަކަށްނުވާނެއެވެ. ސުންނަތްވެގެންވަނީ، އެ މީހަކު ހުރިތަނަކުން އިޙްރާމު ބަނދިނުމެވެ. މައްކާގައި ހުރި މީހަކުނަމަ އިޙްރާމުބަނދިނީ މައްކާގައި އެ މީހަކު ހުރި ތަނަކުންނެވެ. މައްކާއިން ބޭރުގައި ހުރި މީހަކުނަމަ އެ މީހަކު ހުރި ތަނަކުން އިޙްރާމު ބަނދިނީއެވެ.

ބަޔާންވެގެންވެއެވެ. "مَنْ كَانَ مَنْزِلُهُ دُونَ مَكَّةَ فَمُهِلُّهُ مِنْ أَهْلِهِ حَتَّى أَهْلُ مَكَّةَ يُهِلُّونَ مِنْ مَكَّةَ." [1] ”މައްކާއިން ބޭރުގައި މީޤާތާ މައްކާއާ ދެމެދުގައި ހުރެއްޖެ މީހަކު އިޙްރާމު ބަންދަނީ އެ މީހަކު ހުރިތަނަކުންނެވެ. އަދި މައްކާގެ އަހުލުވެރިން (ނަމަ މައްކާގައި ތިބި މީހުން) އިޙްރާމު ބަންދަނީ މައްކާގައި އެ މީހަކު ހުރިތަނަކުންނެވެ.“

މި ތާނގައި މުޢައްޔަނު ބަޔާން ކުރެއްވުމަށް ގަސްދުކުރައްވާފައިވާ ބަޔާނަކީ، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ބަޔާނެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّأْمِ الجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ اليَمَنِ يَلَمْلَمَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، (قَالَ): {فَهُنَّ لَهُنَّ وَلِمَنْ أَتَى عَلَيْهِنَّ، مِنْ غَيْرِ أَهْلِهِنَّ مِمَّنْ كَانَ يُرِيدُ الحَجَّ وَالعُمْرَةَ، فَمَنْ كَانَ دُونَهُنَّ، فَمِنْ أَهْلِهِ، حَتَّى إِنَّ أَهْلَ مَكَّةَ يُهِلُّونَ مِنْهَا.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ) [2] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ނަބިއްޔާ ﷺ ވަނީ މީޤާތުތައް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. މަދީނާގެ އަހުލުވެރިންނަށް ދުލްޙުލައިފާއެވެ. ޝާމުކަރައިގެ އަހުލުވެރިންނަށް އަލްޖުޙްފާއެވެ. ޔަމަނުކަރައިގެ އަހުލުވެރިންނަށް ޔަލަމްލަމެވެ. ނަޖްދުކަރައިގެ އަހުލުވެރިންނަށް ޤަރްނުލް މަނާޒިލެވެ. (ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ.) {މި މީޤާތު ތަކަކީ، އެ ކަރަތަކުގެ އަހުލުވެރިންނާއި، އެ މަގުމަތިން ޙައްޖުވުމަށް ނުވަތަ ޢުމްރާވުމަށް އަތުވެއްޖެ އެހެން ކޮންމެ ބަޔަކަށްވާ

---

[1] (ނޯޓް: މި އިބާރާތަކީ އެއްވެސް ބާކަރަކު ބަޔާނެއް ރިވާކުރައްވާފައެއް ނޫނެވެ. އެއީ ޢުލަމާއިން ބަޔާނަށް ގެއްލުން، މިއީ، އަލްއިމާމު އިބްނު ތައިމިއްޔާ، ”މަޖުމޫޢުލް ފަތާވާ“ މި ނަންބަރާ ޖުޒުގައި ތަޙުޤީޤުގެ ދަށުން، އިޙްރާމު ބަންދާ ބާރަކަތްތަކުން ވަކަ ދައްކަވާފައި މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ގޮތަށް ވިދާޅުވެ، ޙައްޤާފައިވާ އިބާރާތުގެ ތަރުޖަމާ އެވެ. ”މަޖުމޫޢުލް ފަތާވާ“ ބަލާލާ! **ابْنُ تَيمِيَّة**، تقي الدين أحمد بن عبد الحليم الحرّاني. (1426هـ 2005م). **مجموع الفتاوى**، (ط 3). أنور الباز وَ عامر الجزار (تخريج و تحقيق). المنصورة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع، ج 26. ص 72. **ނޯޓް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“**)

[2] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مُهَلِّ أَهْلِ مَكَّةَ لِلْحَجِّ وَالعُمْرَةِ، برقم:** (1524). ج 2. ص 134. ، وَ **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَوَاقِيتِ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، برقم:** 11 - (1181). ج 2. ص 838.

ދީފާނުމަކެވެ. އެ މީހުންގެ ގޮތްތެރިކަމަށާ މީހުމަކާ ދުލުމުގެއިނަމަ އުޅުނުން އިބްރާހީމު ބަންނާނީ އެ މީހަކު ހުރިތަނަކުންނެވެ. އަދި މައްކާގެ އަހުރުވެރިން އިބްރާހީމު ބަންނާނީ މައްކާއިންނެވެ.}

މިނާއަށް ގާމަގުމަގެއި ގިނަގިނައިން ތަޖްރިބާކުރައްވައި، ދުއާކޮށްދުރުން ސުވަރުގެ ވެގެންވެއެވެ. އަދި ޤާސިމް ނަމާދު، އަބްދުﷲ ނަމާދާއި، މަޔުޒަބް ނަމާދާއި، އިބްރާ ނަމާދު (އަދި ޠައްޔިބް ނަމާދު) ¹ މިހާގައި ކުރުމާއި، އެ ތަނގައި ޠާހިރުމާއި، ބައްޖުމަރުގެ ނުވަވަނަ ދުވަހަށް އިތުރުކުރުމުގެ ކުރިން ބައްޖެވިއްޔާކުރު އެކަކުވެސް މިހާއިން ނުނުކުތުމާއި، މި ކަންކަމަކީ މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ބަމަޖާޖެގަން އިޔްތިޔާރުވުމުގެ ޒަތުން ކުރުން މުސްތަބަރުބު ވެގެންވާ ކަންކަމެވެ. އެއްވެސް މިހަކު މިއިންކަމާ ހުޖުވެއްޖެނަމަ، އެ މިހަކީ ސުންނަތާ ހުޖުވެއްޖެ މިހެކެވެ. އެހެނަސް އޭހާއަށް ވަކިކަމެއް ކުރުމުން ޖެހިމެއް ނުނެވެ.

---

[1] (**ނޯޓު:** މި ތަނގައި މުއައްލިފު ބައްސާނުކުރައްވާފައިވާ ގޮތުން، ދުރިބައްޖާ މަރުގެ އަށް ވަނަ ދުވަހު ކުރުމަށް ތަކުރާރުވާ ދުވަހު މިހާއަށްގެ ސަވާ، އެ ދުވަހުގެ ގޮތްދުކު ނަމާދު، ބައްސުކު ނަމާދާއި، ދުރިބައްޖާ މަރުގެ ނުވަ ވަނަ ވިއްޔާގެ މަޖްރިބު ނަމާދާއި، އިޝާ ނަމާދު މިހާގައި ކުރުމަށް މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ސުންނަތުގައި ސާބިތުވާ ގޮތަކަށް ބައްސާ ކުރުމާއި ވާހަކަ ގަރީބު، އެ ބޭގެ ޠައްޔިބު ނަމާދުގެ ވަގުތު ވަކިން ބައްސާނުކުރައްވާފައި ނުވުމުން، ދުރިބައްޖާ މަރުގެ ނުވަ ވަނަ ވިއްޔާގެ ޠައްޔިބު ނަމާދު ކުރުމުގެ ހާސް ތިއްބޭ ތިންއެއްގަޑިއިރު ބައްޔާ މިހާގެ ހިސާބަކީ ސުވާލު އުފެދޭ ކަމެއްކަމަށްވާތީއެވެ.

ނަމާވެސް، ބައްޖާމަރުގެ އަށް ވަނަ ދުވަހު މިހާއަށްގެސް، އެ ތަނގައި އެއް ކުރުމާއި، ބައްޖާމަރުގެ ނުވަވަނަ ދުވަހަށް އިތުރުކުރުމުގެ ކުރިން ބައްޖެވިއްޔާކުރު އެކަކުވެސް މިހާއިން ނުނުކުތުމާއި ސުންނަތުގައި ސާބިތުވާ ގޮތަކަށް ބައްސާ ކުރުމާއި ވުމުން، މި ސުވާލު އުފެދޭ ޖެހޭއެއް ނޯތްކަމަށްވެސް ބޭނުމާހުށެއެވެ.

އެހެންކަމަށްވާތީވެސް، މި ތަރުޖަމާގައި ބައްސާކުރުމުގެ (ޠައްޔިބު ނަމާދު) މިހެން ލިޔެފައި އެވަނީ، އިބްނުމުންޒިރާ ބަލާލާ ޤައުލަވައި، އަލްއިމާމު އިބްނުބަޖްދު އަލްއަސްވަދީވާ "ޠައްޔިބުވާސީ"ގައި ލިޔެފައިވާ ލިޔުއްވުމަށް ބަރަވާއެވެ. މިތަނގައި މުއައްލިފު ބައްސާނުކުރައްވާފައިވާ އިބްރާހީމްގެކަމާ، "ޠައްޔިބުވާސީ"އާ ނަންގަވާފައިވާ އިބްރާހީމްގެކަމާ ކަމަށްވެސް ތަފާސްކުރެވެއެވެ. މިހެން ދަންނަވަނީ ޖެހެނީ، މި ކަމުސަރުގާ ވިދިގެން އާއިޝާކޮށްގެފާނުގެ ބަހަމުސްގެ ބައްސާނުކުރައްވާ މުއައްލިފު ލިޔުއްވާފައިވާ އިބްރާހީމްގެކަމާ ގޮތްގަނޑަކަށް ޠައްޔިބުވާސީގައިވާ އިބްރާހީމްގެ ކަމަށްވާތީއެވެ. "ޠައްޔިބުވާސީ" ބައްލަވާ! فتح الباري شرح صحيح البخاري لابن حجر، مرجع سابق: ج 3. ص 509. މާތް ދެނެވޮޑިގެންވަނީ الله އެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާނދޭވެ އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުލްމުންޛިރު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. "فَإِنَّ عَائِشَةَ لَمْ تَخْرُجُ مِن مَكَّةَ يومَ التَّرْوِيَةِ، حَتَّى دَخَلَ اللَّيلُ، وَذَهَبَ ثُلُثَهُ." (رَوَى ذَلِكَ ابْنُ الْمُنْذِرُ) [1] މާނައީ: ”ހަމަކަށަވަރުން، އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާނދޭވެ ޢާއިޝާގެފާނު އައްތަރުވިޔާގެ ދުވަހު (އެބަހީ: ޒުލްޙިއްޖާމަހުގެ އަށްވަނަ ދުވަހު) އިރުއޮއްސި ރޭގަނޑުގެ ތިންބައިކުޅަ އެއްބައި ފާއިތުވުމުން މެނުވީ މައްކާއިން ނުކުމެވަޑައި ނުގަންނަވައެވެ.“

ތަރުވިޔާގެ ދުވަހުގެ ކުރިން މިނާއަށް ދިޔުން ހުއްދަވުން:

އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބުނު މުސައްޔިބު، ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنِ الْحَسَنِ: أَنَّهُ كَانَ يَخْرُجُ إِلَى مِنَى مِن مَكَّةَ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِيَومٍ أَوْ يومَينِ. وَكَرِهَهُ مَالِكٌ، وَكَرِهَ الإِقَامَةَ بِمَكَّةَ يومَ التَّرْوِيَةِ حَتَّى يُمْسِيَ، إِلَّا إِنْ أَدْرَكَهُ وَقْتَ الجُمُعَةِ بِمَكَّةَ، فَعَلَيهِ أَن يُصَلِّيَهَا قَبْلَ أَنْ يَخْرُجَ. [2] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙުމަތްކުރައްވާށި ތާބިޢީ ބޭކަލުންކަމުގައިވާ އަލްޙަސަނު (އަލްބަޞްރީ)ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ތަރުވިޔާގެ ދުވަހުގެ އެއް ދުވަސް ނުވަތަ ދެ ދުވަސްކުރިން މިނާއަށް ވަޑައިގަތުމަށްޓަކައި އެ ކަލޭގެފާނު މައްކާއިން ނުކުމެވަޑައި

---

[1] (ނޯޓް: އިބްނުލް މުންޛިރުގެ ވަކިފޮތެއް ބަޔާންކުރައްވާފައި ނުވެއެވެ، މިއީ ކޮން ފޮތެއްގައިވާ ރިވާޔަތެއްކަން އޮޅުންފިލާ ގޮތެއް ނުވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އިބްނުލްމުންޛިރު ނަޤުލުކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަމަށް އަލްޙާފިޡު އިބްނުޙަޖަރު އަލްޢަސްޤަލާނީ، ”ފަތުޙުލްބާރީ“ މި ރިވާޔަތް ގައި ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. ”ފަތުޙުލްބާރީ“ ބައްލަވާ! **فتح البارى شرح صحيح البخارى، لابن حجر**، مرجع سابق: ج 3. ص 509.

ޢާއިޝާގެފާނުގެ މި ޢަމަލުފުޅު ބަޔާންވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް އެހެން އެއްވެސް ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައި ވާކަމަށް އަޅުގަނޑުމެން ބަލައި ހޯދުމުންވެސް ފެންނަންނެތެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

[2] (**ނޯޓް:** ސަޢީދު ބުނު މުސައްޔިބުގެ ސުނަނު ތާބިޢީވެގެންވާ ނުސޫޞުން މި ރިވާޔަތް ފެންނަންނެތެވެ. އެހެންނަމަވެސް، ”ފަތުޙުލްބާރީ“ ގައި ސަޢީދު ބުނު މުސައްޔިބާ ބަލާލައްވައި، އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު މި ރިވާޔަތް ބަޔާންކުރައްވާފައި ވެއެވެ. ”ފަތުޙުލްބާރީ“ ބައްލަވާ! **فتح البارى شرح صحيح البخارى، لابن حجر**، مرجع سابق: ج 3. ص 509. އިބްނުޙަޖަރުގެ ކުރިން، އަލްއިމާމު މުޙިއްބުއްދީން އައްޠަބަރީ، އަލްމައްކީ، 694ހ. ގައި ވަފާތުވެފައިވާ ”އަލްޤިރާ ލިޤާޞިދި އުއްމިލްޤުރާ“ މިނަންކިޔާ ފޮތުގައި މި ރިވާޔަތް ނަޤުލުކުރައްވައި، ސަޢީދު ބުނު މުސައްޔިބު ރިވާކުރައްވާ ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.”އަލްޤިރާ ލިޤާޞިދި އުއްމިލްޤުރާ“ ބައްލަވާ! **القرى لقاصد أم القرى**، مرجع سابق: ص 342. ނޯޓް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

ގެންނަވައެވެ. އަދި އެއީ މަކުރޫހަ ކަމެއްކަމުގައި އަލްއިމާމު މާލިކު ދެކެވަޑައިގެންނެވެ. އަދި ތަރްވިޔާގެ ދުވަހުގެ ހަވީރުވެއްޖައުމަށް ދާނދެން މައްކާގައި ހުރުމަކީވެސް މަކުރޫހަ ކަމެއްކަމުގައި އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެއެވެ. އެހެނަސް އެއީ، ހުކުރު ދުވަހެއްކަމުގައިވެ، މައްކާގައި ހުކުރުވަގުތާ ދިމާވެއްޖެ ހިނދު، މިނާއަށް ދިއުމަށް ނުކުތުމުގެ ކުރިން ހުކުރު ނަމާދުކުރުންވެއެވެ.“

ޢަރަފާތަށް ދިއުން

ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ނުވަ ވަނަ ދުވަހަށް އިރުއެރުމުން، ތަކުބީރާއި، ތަހުލީލާއި، ތަލްބިޔާ ކިޔަމުން ޢަރަފާތަށް ދިއުމަށް ނުކުމުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާ އަނަސް ބިން މާލިކުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އެހެން ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الثَّقَفِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍؓ، وَنَحْنُ غَادِيَانِ مِنْ مِنًى إِلَى عَرَفَاتٍ عَنِ التَّلْبِيَةِ، كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ؟ قَالَ: "كَانَ يُلَبِّي الْمُلَبِّي، لَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ، وَيُكَبِّرُ الْمُكَبِّرُ، فَلاَ يُنْكَرُ عَلَيْهِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَالنَّسَائِيُّ)[1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ [illegible] އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތް اللهُ އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާ އަނަސް ބިން މާލިކުގެ އަރިހުގައި މިނާއިން ޢަރަފާތަށް ވަޑައިގެންނަވަމުން، [illegible] އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން

---

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْعِيدَيْنِ، بَابُ التَّكْبِيرِ أَيَّامَ مِنًى، وَإِذَا غَدَا إِلَى عَرَفَةَ، برقم: (970). ج ص ص 20.، وَ فِي كِتَابِ الْحَجِّ، بَابُ التَّلْبِيَةِ وَالتَّكْبِيرِ إِذَا غَدَا مِنْ مِنًى إِلَى عَرَفَةَ، برقم: (1659). ج 2. ص 161. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ التَّلْبِيَةِ وَالتَّكْبِيرِ فِي الذَّهَابِ مِنْ مِنًى إِلَى عَرَفَاتٍ فِي يَوْمِ عَرَفَةَ، برقم: 274 - (1285). ج 2. ص 933. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، التَّكْبِيرُ فِي الْمَسِيرِ إِلَى عَرَفَةَ، برقم: (3000). ج 5. ص 250.

ތިމަންނާ ސުވާލު ކުރެއްވީމެވެ. (ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ.) މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަރިހުގައި ތިޔަބޭކަލުން މިނާއިން ޢަރަފާތަށް ވަޑައިގަތުމުގައި ޢަމަލުކުރައްވައި އުޅުއްވީ ކިހިނެއްތޯއެވެ؟ އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންމެންކުރެ ބައެއް ބޭކަލުން ތަކްބިރާ ވިދާޅުވެ އުޅުއްވިއެވެ. އެއްވެސް ބޭކަލަކު އެ ބޭކަލުންނަށް ކަން މަނާކުރައްވައި ނޫޅުއްވައެވެ. އަދި ބައެއް ބޭކަލުން ތަހުލީލު ވިދާޅުވެ އުޅުއްވިއެވެ. އެއްވެސް ބޭކަލަކު އެ ބޭކަލުންނަށް ކަން މަނާކުރައްވައި ނޫޅުއްވައެވެ.“

ޢަރަފާތަށް ދިޔުމުގައި މަސްޖިދުއްނަމިރާގެ ކައިރިއަށް ފައިބައި، ޢަރަފާތުގައި ތިބުމަށްޓަކައި، އެ ތާނގައި ހިނައިގަތުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ. އަދި، ހެނދުނުން އެނބުރުމަށްފަހު ޢަރަފާތުގައި ތިބުމުގެ ވަގުތުޖެހުމުގެ ކުރިން ޢަރަފާތުގެ މައިދާނަށް ނުވަންނުވެސް މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ.

ޢަރަފާތުގައި ތިބުން

ޢަރަފާތް ދުވަހުގެ މަތިވެރިކަން:

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ.

عَنْ جَابِرٍ ﵁، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، {مَا مِن أَيَّامٍ أَفْضَلُ عِندَ اللهِ مِن أَيَّامِ عَشْرِ ذِي الْحَجَّةِ}، قَالَ: فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، هُنَّ أَفْضَلُ مِنْ عِدَّتِهِنَّ جِهَادًا فِي سَبِيلِ اللهِ؟، قَالَ: {هُنَّ أَفْضَلُ مِنْ عِدَّتِهِنَّ جِهَادًا فِي سَبِيلِ اللهِ، وَمَا مِن يَومٍ أَفْضَلُ عِندَ اللهِ مِن يَومِ عَرَفَةَ، يَنْزِلُ اللهُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَيُبَاهِي بِأَهْلِ الْأَرْضِ، أَهْلَ السَّمَاءِ، فَيَقُولُ: [انْظُرُوا إِلَى عِبَادِي، شُعْثًا، غُبْرًا، ضَاحِّينَ، جَاؤُوا مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ، يَرْجُونَ رَحْمَتِي، وَلَمْ يَرَوا عَذَابِي]، فَلَمْ يُرَ يَومٌ أَكْثَرُ عِتْقًا مِنَ النَّارِ مِن يَومِ عَرَفَةَ.} (رَوَاهُ ابْنُ حِبَّانَ، وَ أَبُويَعْلَى) [1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޖާބިރުގެފާނުގެ

---

[1] ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كتاب الحج، باب الوقوف بعرفة والمزدلفة والدفع منهما، برقم: (3853). ج 9. ص 164. ، وَ

އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވި އެވެ. {ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ފުރަތަމަ ދިހަ ދުވަހަށްވުރެ ﷲގެ ޙަޟްރަތުގައި އިތުރުކަންބޮޑު އެހެން އެއްވެސް ދުވަސްތަކެއް ނުވެއެވެ.} (ޝާހިދުގެ ފާޅުން) ވިދާޅުވިއެވެ. ބޭކަލަކު ދެންނެވި އެވެ. އޭ ﷲގެ ރަސޫލާއެވެ. ﷲގެ މަގުގައި ޖިހާދުކުރުމުގައި ހޭދަކުރާ ދުވަސްތަކަށް ވުރެވެސް އެ ދުވަސްތައް ހެޔޮކަންބޮޑީތޯއެވެ؟ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ﷲގެ މަގުގައި ޖިހާދުކުރުމުގައި ހޭދަކުރާ ދުވަސްތަކަށް ވުރެވެސް އެ ދުވަސްތައް ހެޔޮކަންބޮޑެވެ. އަދި ޢަރަފާތު ދުވަހަށްވުރެ ﷲގެ ޙަޟްރަތުގައި ވަކިން އިތުރުކަންބޮޑު އެހެން އެއްވެސް ދުވަހެއް ނުވެއެވެ. އެ ދުވަހު ﷲ ތަބާރަކަވަތަޢާލާ ދުނިޔޭގެ އުޑަށް ތަޖައްލީވެ ވޮޑިގަންނަވާހުށްޓެވެ. އަދި ބިމުގެ އަހުލުވެރިންނާމެދު އުޑުގެ އަހުލުވެރިންގެ [illegible] އެކަލާނގެ ފަޚުރުވެރިވެ ވޮޑިގަންނަވާހުށްޓެވެ. [illegible]. [ތިމަންރަސްކަލާނގެ އަޅުތަކުންނަށް [illegible]. އެއުރެންގެ [illegible]، [illegible] ހިރަފުސް [illegible] ދުރު ތަންތަނުން އެއުރެން އައިސްފައިވަނީ ތިމަންރަސްކަލާނގެ ރަޙްމަތަށް އެދިގެންނެވެ. އެއުރެން ތިމަންރަސްކަލާނގެ ޢަޛާބު ދެކެފައެއް ނުވެއެވެ.] (ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ.)

أَبُويَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: **برقم**: 325 - (2090). ج 4. ص 69.

(**ނޯޓު:** އަލްއިމާމު އިބްނުޙިއްބާނުގެ "ޞަޙީޙު" ތަޙްޤީޤުކުރައްވައި، އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނަޢޫޠު ވިދާޅުވެފައިވަނީ، މިއީ ޞައްޙަ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި، އަލްއިމާމު އިބްނުޙިއްބާން ރިވާކުރެއްވި ސަނަދުގައި، އެ ސަނަދުގައިވާ އަބޫއައްޒުބައިރު [illegible]، [illegible] ޞީޣާއިން ރިވާކުރައްވާފައިވާތީ ނުވިނަމަ ދެން [illegible] ވާނެކަމަށެވެ. ބައްލަވާ! **ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب الوقوف بعرفة...**، **حاشية**: (3). ج 9. ص 164.

އަލްއިމާމު އަބޫޔަޢުލާގެ މުސްނަދު ތަޙްޤީޤުކުރައްވައި އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމް އަސަދު ވިދާޅުވެފައިވަނީ، މިއީ ޞައްޙަ ސަނަދެއް ކަމަށެވެ. ބައްލަވާ! **أَبُو يَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ**، مرجع سابق **حاشية**: (2). ج 4. ص 69.

ފިޤުހުއްސުންނާގެ މުއައްލިފު މި ރިވާޔަތް ނަންގަވާފައިވަނީ، އަލްއިމާމު އަލްމުންޛިރީގެ "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" މި ފޮތުންނެވެ. "އައްތަރްޣީބު" ތަޙްޤީޤު ކުރައްވައި، އައްޝައިޚު އަލްއަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވަނީ، މިއީ ޞައްޙަ ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ. "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ބައްލަވާ!

الْمُنْذِرِيُّ، زكي الدين أبو محمد عبد العظيم بن عبد القوي بن عبد الله (1424هـ). **الترغيب والترهيب من الحديث الشريف** (ط 1). محمد ناصرالدين الألباني (تحقيق) الرياض: مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، **برقم**: 1697 – 738 – (1). ص 494. **ނޯޓު** ނިމުނީ "[illegible]")

{ޢަރަފާތް ދުވަހަށްވުރެ ގިނައިން މީސްތަކުން ނަރަކައިން ދުއްމިކުރައްވާ އެހެން ދުވަހެއް ނުފެންނަހުންޗެވެ.}

އަލްއިމާމުލް ޙުމައިދީ (އަލްޖަމްޢުބައިނަ ވައްޞަޙީޙައިން މި ނަންބަރާ ފޮތުގައި މި ޙަދީޘް ބައްސާނުކުރެއްވުމަށްފަހު) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މިއީ، އަބޫދާއޫދާއި، އަލްބައިހަޤީއާއި، އިބްނުޚުޒައިމާއި، އިބްނުޙިއްބާން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ. މި ލަފްޒުގައިމިވަނީ، އިބްނުޙިއްބާނު ނަޤްލުކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙްމަތްލެއްވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުލްމުބާރަކު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. وروى ابنُ الْمُبارَكِ عن سُفْيانِ الثَّوْريّ، عَنِ الزُّبَيرِ بْنِ عَدِيّ، عَن أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁، قَالَ: وَقفَ النَّبِيُّ ﷺ بِعرَفات وَقد كَادَت الشَّمْس أَن تؤوب، فَقَالَ: {يَا بِلَالُ أَنْصِت لِيَ النَّاسُ}، فَقَامَ بِلَالٌ، فَقَالَ أَنْصِتُوا لِرَسُولِ اللهِ ﷺ، فَأَنْصتَ النَّاسُ، فَقَالَ: {مَعَاشِرَ النَّاسِ، أَتَانِي جِبْرَائِيلُ آنِفًا، فَأَقْرَأَنِي مِن رَبِّي السَّلَامَ، وَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ غَفَرَ لِأَهْلِ عَرَفَاتٍ، وَأَهْلِ الْمَشْعَرِ، وَضَمِنَ عَنْهُمُ التَّبعَاتِ}،

فَقَامَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ﵁، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا لَنَا خَاصَّةً؟، قَالَ: {هَذَا لَكُمْ وَلِمَن أَتَى مِن بَعْدِكُم إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ}، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ﵁، "كَثُرَ خَيرُ اللهِ وَطَابَ."[1] މާނައީ:

---

[1] **ނޯޓް:** ފިޤުހުއްސުންނާގެ މުޙައްޤިޤު ވިދާޅުވެފައިވަނީ، މިއީ އަލްއިމާމު ޢަބްދު ﷲ ބިން މުބާރަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށެވެ. އެ ކަލޭގެފާނުގެ ކޮން ފޮތެއްގައިކަން ބަޔާން ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ.

ޢަބްދު ﷲ ބިން މުބާރަކުގެ "މުސްނަދު" ގައި މި ޙަދީޘް އައިސްފައެއް ނުވެއެވެ. މުޙައްޤިޤު މި ރިވާޔަތް ނަޤުލު ކުރައްވާފައި ވަނީ، އަލްއިމާމު ޢަބްދުލްޢަޡީމު އަލްމުންޛިރީގެ "އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު" މި ފޮތުންނެވެ.

އަލްމުންޛިރީގެ ފޮތް "އައްތަރުޣީބު" ތަޚްރީޖު ކުރައްވައި، އައްޝައިޚުލް އަލްބާނީ ތަޙްޤީޤުކުރައްވާފައިވާ "ޞަޙީޙު އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު" މި ނަންބަރާ ފޮތުގައި މި ޙަދީޘް ބައްސާނުކުރެއްވުމަށްފަހު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

"މި ފޮތުގައި ތިމަންނާ މި ރިވާޔަތް ލިޔުއްވާފައިވަނީ، މުޤައްދިމު ރަޙިމަހު ﷲ (އެބަހީ: އަލްމުންޛިރީ) މިއީ އިބްނުލްމުބާރަކު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައި ވާތީއެވެ. އިބްނުލްމުބާރަކަށް ބަރީޙްއިލްމުގެ ފޮތްތަކުގައި ފެންނާނެތުމުން އިއްޔެކެވެ. އެ ކަލޭގެފާނުގެ ކިތާބުގައި ސަނަދުގައި ހިމެނޭ ތަރުޖަމާގެ މުސްނަދު އެ ބޮޑުބޮޑު ވަކިން އެބަހީ ބަޔާ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ހަދީޘަށް ބޭނުންވާނެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައި =

"ސުފްޔާނުއް ޘައުރީގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުލްމުބާރަކު ރިވާކުރައްވައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އައްޒުބައިރު ބުނު ޢަދިއްޔުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތް الله އެ ކަލޭގެފާނަށް ރުއްސެވުންދެއްވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޙަޖަރާތްތަކައި ހުށަހެޅީމެވެ. ދެން، (އެ ދުވަހުގެ) އިރުޢައްސަވާ ދުރި ކައިރިވި ހިނދު ބަރީއަތްކުރައްވި އެވެ. {އާ ބިޔަލެވެ. ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ބާކީވާ މިސްކީނުން ހަނދުމަކުން ކަންކުރެއްވޭނެއެވެ.} ދެން، ބިލާލުގެފާނު ތެދުވެވަޑައިގެން ގޮވައިލެއްވިއެވެ. "އޭ މިސްކީނުންނޭވެ! ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ބަސްފުޅު އަޑުއެހުމަށް ތިޔަބައިމީހުން ހަނދުމަކުރާށެވެ." ދެން، މިސްކީނުން ހަނދުމަކުރިއެވެ. އިތުރުގެންދަވަނީ ކަލޭގެފާނު ބަރީއަތްކުރައްވައެވެ. {މިސްކީނުންނޭވެ! ހަމަ ދުނިޔެއަކީ ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް ޖަބްރީލު ބަޔާނިއްސަވާފަ ވަޑައިގެން،

= ވެއެވެ. "އިބްނުލްމުބާރަކާ ހަމައަށް މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދު ސާބިތުވެއްޖެނަމަ، އެއީ ބާޠިލު ރިވާޔަތެއް ކަމުގައިވާނެއެވެ." އަލްއިމާމް ސުޔޫޠީ "އައްލައާލީ" ނަމަކަށްކިޔުނު (ސަޙީޙު ރިވާޔަތްތަކެއް ބަޔާންވެގެންނުވާ) ފޮތުގައި މި ރިވާޔަތް ގެންނަވާފައި ވެއެވެ."

މި ބައިނަލްއަޤްވާމީ އައްޝައިޚް އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ތިމަންނާއަށް ފެނިގެންދިޔަ ގޮތުގައި މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދު އިބްނުލްމުބާރަކާ ހަމައަށް ސާބިތެއް ނުވެއެވެ." "ބަލާލާ އައްތަރުޣީބު" ބައްލަވާ! **صحيح الترغيب والترهيب**، مرجع سابق: **برقم**: 1151 – (1). ج 2. ص 33.

މި ރިވާޔަތް ނަޤުލުކުރި އެއްވެސް ބާކީގެ ރާވީން ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ފޮތުގައި، އަލްއިމާމުލް ޢުޤައިލީ، މުޙައްމަދު ބުނު ޢަމްރު، އަބޫ ޖަޢުފަރު (322ހ.) ސަނަދާ ރާވީންގެ ވަނަވަރު ބަޔާންކުރައްވައި ލިޔުއްވާފައިވާ "އައްޟުޢަފާއުލް ކަބީރު" މި ނަމާއި ފޮތުގައި މި ރިވާޔަތް އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސަނަދުން އިބްނުލްމުބާރަކުގެ މަގުން ރިވާކުރައްވާފައި ވެއެވެ.

އެ ރިވާޔަތުން އެނގިގެންދަނީ، ޢަބްދު اللهِ ބުނު މުބާރަކުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، ސައްބާހުބުނު މުޙައްމަދު ނަމަކަށްކިޔާ ރާވިއެކެވެ. އަލްއުޤައިލީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ސައްބާހުބުނު މުޙައްމަދު ޙަދީޘް ރިވާޔަތްތައް ގެންނަވަނީ ނިސްބަތްކޮށްފައެވެ." "އައްޟުޢަފާއުލް ކަބީރު" ބައްލަވާ! **العُقَيلِيُّ**، أبو جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد المكي (1404هـ 1984م). **الضعفاء الكبير** (ط 1). عبد المعطي أمين قلعجي عبد المعطي أمين قلعجي (تحقيق). بيروت: دار المكتبة العلمية، (720). ج 2. ص 196.

"ޙިމްޔަރީސްގެ" ގައި މި ރިވާޔަތް ތިރީގެންވާފައި ވަނީ، އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާ ބަޔާނެވެ، އައްޒުބައިރު ބުނު އަދީ ކަމަށް ތިރީގެންވެގެން ތިރީގެންވާ ކަމަށްވެއެވެ. ރަސޫލުގެ ކަލިމާތް، އެއީ އައްޒުބައިރު ބުނު ޢަދިއްޔު ކަލޭގެފާނެވެ. އަލްމުންޒިރީ، "އައްތަރުޣީބު" ގައި، އަދި އަލްއުޤައިލީ "އައްޟުޢަފާއުލް ކަބީރު" ގައި ވިދާޅުވެފައިވާ އެއީ، އައްޒުބައިރު ބުނު ޢަދިއްޔު ކަލޭގެފާނެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި ރިވާޔަތުގައި އެވަނީ ރަސޫލުގެ ކަލިމާތް، އައްޒުބައިރު ބުނު ޢަދިއްޔު ކަލޭގެފާނު ފާހަގަކުރައްވައެވެ. ނަޤުލު ހިމެނޭ "މުޢުޖަމު")

ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ވެރިކަލުންގެ ބަސްތަކުން ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ސަލާމް ރައްދުކުރައްވި އެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ބަރަކާތުގެ އަހުލުވެރިންނާއި، މަޝްހޫރު (އަތްބަރާރު) ގެ އަހުލުވެރިންނަށް ﷲ ޖައްލަވަޢަލާ ފަޚުރު ކުރައްވައިފިއެވެ. އަދި އެބައިމީހުންގެ ކުދިކުދި ކުށްތަކަށް ޢަފޫކުރައްވައިދެއްވައިފިއެވެ.}

ވީމާ، (މި ބަސްފުޅު އަޑުއައްސަވައި) އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި އުމަރު ބިން ޚައްޠާބު ޝުކުރުވަޑައިގެން ދެންނެވިއެވެ. އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ. މިއީ، އަޅުގަނޑުމެންނަށް ހާއްސަވެގެންވާ ކަމެއްތޯއެވެ؟ ބަދަލުފުޅުދެއްވިއެވެ. {މިއީ، ތިޔަބައި މީހުންނަށް އާއްމު ކުރެވޭކަމެކެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުންނަށް ފަހު ޤިޔާމަތާޖެހެންދެން އަންނާނޭ ބަޔަކަށް އާއްމުކުރެވޭކަމެކެވެ.} ވީމާ، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި އުމަރު ބިން ޚައްޠާބު ވިދާޅުވިއެވެ. "ﷲ ގެ ދަރުމަވަންތަކަމާއި އިޙްސާންތެރިކަމުގެ މަތިވެރިކަމުގެ ކަމެކެވެ."

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންކޮށްދެއްވައިފައެވެ.
عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: {مَا مِنْ يَوْمٍ أَكْثَرَ مِنْ أَنْ يُعْتِقَ اللهُ فِيهِ عَبْدًا مِنَ النَّارِ، مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ، وَإِنَّهُ لَيَدْنُو، ثُمَّ يُبَاهِي بِهِمِ الْمَلَائِكَةَ، فَيَقُولُ: [مَا أَرَادَ هَؤُلَاءِ؟]} (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجه، وَالْحَاكِمُ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ

---

[1] **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، بَابٌ فِي فَضْلِ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، وَيَوْمِ عَرَفَةَ، برقم:** 436 - (1348). ج 2. ص 982. ، **وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، مَا ذُكِرَ فِي يَوْمِ عَرَفَةَ، برقم:** (3003). ج 5. ص 251. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الدُّعَاءِ بِعَرَفَةَ، برقم:** (3014). ج 4. ص 217. ، **وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك**، مرجع سابق: **كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، برقم:** (1707). ج 1. ص 637.

ކަމަށާ ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު الله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ޢަރަފާތު ދުވަހަށްވުރެ ގިނައިން الله ތަޢާލާ އެކަލާނގެ އަޅުން ނަރަކައިން މުއްތިކުރައްވާ އެހެން ދުވަހެއް ނުވެއެވެ. އަދި ހަމަކަށަވަރުން، އެދުވަހު އެބައިމީހުންނާ އެކަލާނގެ ކުއްތަންވެ ވޮޑިގެންވާނެތެވެ. އެހެންކަމުން، މަލާއިކަތުންނާދެކެ އެބައިމީހުންނަށްޓަކައި އެކަލާނގެ ފަޚުރުވެރިވެ ވޮޑިގެންނަވާނެތެވެ. ވިދާޅުވާނެތެވެ. [އެބައިމީހުން އެދެނީ ކޮންކަމަކަށް ހެއްޔެވެ؟]}

ރ. ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙްމަތްކުރައްވާށި ތާބިޢީ ބޭފުޅެއް ކަމުގައިވާ ޠަލްޙަތު ބުން ޢަބްދު الله ބުން ކަރީޒުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ كَرِيزٍ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {مَا رَأَى الشَّيْطَانَ يَوْماً هُوَ فِيهِ أَصْغَرُ، وَلاَ أَدْحَرُ، وَلاَ أَحْقَرُ، وَلاَ أَغْيَظُ، مِنْهُ فِي يَوْمِ عَرَفَةَ، وَمَا ذَاكَ إِلاَّ لِمَا رَأَى مِنْ تَنَزُّلِ الرَّحْمَةِ، وَتَجَاوُزِ اللهِ عَنِ الذُّنُوبِ الْعِظَامِ. إِلاَّ مَا رَأَى يَوْمَ بَدْرٍ.} قِيلَ: وَمَا رَأَى يَوْمَ بَدْرٍ؟ قَالَ: {أَمَا إِنَّهُ قَدْ رَأَى جِبْرِيلَ يَزَعُ الْمَلاَئِكَةَ.} (رَوَاهُ مَالِكٌ وَ اللَّفْظُ لَهُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقُ، وَالْبَغَوِيُّ) [1] މާނައީ: "ރ. ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙްމަތްކުރައްވާށި ތާބިޢީ ބޭފުޅެއް ކަމުގައިވާ ޠަލްޙަތު ބުން ޢަބްދު الله ބުން ކަރީޒުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ރ. ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު الله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ބަދުރު ހަނގުރާމައިގެ ދުވަސް ފިޔަވައި ޢަރަފާތު ދުވަހަށްވުރެ ވަކިންބޮޑަށް ޝައިޠާނާ ކުޑަވެ، ނިކަމެތިވެ، ހިތާމަވެރިވެފައިވާ އެހެން އެއްވެސް ދުވަހެއް ރ. ކަލޭގެ ނުދެކެއެވެ. އޭރު، (ޢަރަފާތު ދުވަހު ވިސްނުންތެރިކަމާއެކު) اللهُ ގެ ރަޙްމަތް ބާވައި ތަނާޒުލްވުމާއި، އިސްލާމީ ބޮޑެތި ފާފަތައް ފުއްސަވައިދެއްވާ ދުވަސްވީ ރ. ކަލޭގެފާނުން، ރ. ކަލޭގެ ބަހައްޓަވާ ދުވަހެއް ނުދެކެއެވެ.} ބަދުރު

---

[1] مالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: جَامِعُ الْحَجِّ، برقم: 1597/ 427. ج 3. ص 621. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الإِيمَانِ، مرجع سابق: برقم: (3775). ج 5. ص 498. ، وَ عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب فضل أيام العشر والتعريف في الأمصار، برقم: (8125). ج 4. ص 378. ، وَ فِي بابِ فضلِ الحجِّ، برقم: (8832). ج 5. ص 17. ، وَ الْبَغَوِيُّ فِي شَرْحِ السُّنَّةِ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب فضل يوم عرفة، برقم: (1930). ج 7. ص 158.

ހަނދުރާމަހިގެ ދުވަހު އެ ކަލޭގެ ދޮށުގައިވަނީ ކޮން ކަމެއްތޯއެވެ؟ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ.
{އެ ކަލޭގެ ދޮށުގައިވަނީ ޖިބްރީލު ޢަލައިހިއްސަލާމު މަލާއިކަތުންގެ ޖަމާޢަތް ތަކާއިގެން
ފައިބާވަޑައިގަންނަވާނީއެވެ.} [1]

ޢަރަފާތުގައި ތިބުމުގެ ޙުކުމް:

އެންމެހައި ޢިލްމުވެރިން އެއްބަސްވެ ވަޑައިގެން އިއްތިފާޤުވެ ވަޑައިގެންނަވާ ގޮތުގައި ޢަރަފާތުގައި ތިބުމަކީ ޙައްޖުގެ ރުކުނުތަކުގެތެރެއިންވާ ރުކުނެކެވެ. އެއީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންވުމެވި އަބްދުއްރަޙްމާނު ބުނު ޔަޢްމުރުގެ އަރިހުން އަރިއިމާރު ރިވާކުރައްވާ، ސުނަނުގެ އަހުލުވެރި ޢިލްމުވެރިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ބަޔާންވެގެން ވާ ޙަދީޘުންނެވެ. عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ ﵁، قَالَ: شَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَتَاهُ نَاسٌ، فَسَأَلُوهُ عَنِ الْحَجِّ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {الْحَجُّ عَرَفَةُ، فَمَنْ أَدْرَكَ لَيْلَةَ عَرَفَةَ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ

---

[1] (ނޯޓް: ފިޤުހުއްސުންނާގައި ލިޔުއްވާފައިވަނީ، މިއީ، އެކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންވުމެވި އަބްދުއްރަޙްމާނުގެ ސުނަންގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވާ ހަދީޘެކެވެ. އަދި އެވާހަކަ ބުނެފައި ސުނަންތަކުގައި، އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ ވަނީ ރިވާކުރައްވާފައި ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވާ ކަމުގައެވެ. މުޚްތަޞަރު ގޮތުން މި ބަޔާން ނަންގަވާފައިވާ "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ގައި ދެއްކެން ކަމަށް ފެނެއެވެ.

ފިޤުހުއްސުންނާގެ މުޚްތަޞަރު ފޮތުގައި އެއީން އެއްބަސް ޢިލްމުވެރިންގެ މިއީ، އަބްދުއްރަޙްމާނުގެ ސުނަން ރިވާވެގެން ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވާ އެއްގޮތެއްގެ ފަރިކަށްކަމުގައިވެއެވެ.

ބަޔާން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި ތަނުގައި ނަންގަނޑުވެފައިވާ އެންމެހައި ޢިލްމުވެރިންނާއި، "އައްތަރްޣީބު" ގައިވެސް ބާރަށް ވެގެންވަނީ މިއީ، ތާބިޢީ ބާކަތް ކަމުގައިވާ ޞަޙާބީ ބުން އަބްދިއްﷲ ބުން ކަލޭގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ މުޚްތަޞަރު ރިވާކުރެއްވި ކަމަށެވެ. އެހެންކަމާއެކު މިއީ، ޝައިޚް ރިވާކުރައްވައިދިނެވެ. ބަޔާންކުރެއްވި، ޞަޙާބީ ބުން އަބްދިއްﷲ ބުން ކަލޭގެ، އަބްދުއްރަޙްމާނުގެ ސުނަން ބަޔާން ރިވާކުރެއްވި ބާކަތުގެ މުޚްތަޞަރެވެ.

އަލްބައިހަޤީގެ "ޝުޢަބުލް އީމާން" މި ފޮތުގެ ތަރުޖަމާކުރެއްވި ޢާލިމް އަބްދުއްލާ އަލްއިމާމް އަބްދުލްޤަވިއްޔު ބާރުން ފިޤުހުގެ ފަރާތުން މި ރިވާކުރެއްވި ޝަރަފުވެރި ބައިވެރިކަމެއް ކަމަށް ހެދި ފޮތްތަކުން ފާހަގަކުރެވެއެވެ. "ޝުޢަބުލް އީމާން" ބައްލަވާ! الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الإِيمَانِ، مرجع سابق: برقم: (3775). ج 5. ص 498.

"އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ތަރުޖަމާކުރެއްވި، އައްޝައިޚް އަލްމުންޒިރީ ފިޤުހުގެ ފޮތުގައި، އަދި ޝައިޚު ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

"އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ބައްލަވާ! التَّرغيب و الترهيب للإمام عبد العظيم بن عبد القوي الْمنذري، مرجع سابق: برقم: 1698 – 739 – (2). ص 495. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

مِنْ لَيْلَةِ جَمْعٍ، فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ)[1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންވުމެވި ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން ޔަޢުމުރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ޙައްޖަތުލްވަދާޢުގައި) ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަރިހުގައި މިމަންކަލޭގެފާނު ޙާޟިރުވެ ހުންނެވީމެވެ. ދެން، އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް ބަޔަކު މީހުން އައިސް ޙައްޖާ ބެހޭގޮތުން ސުވާލުކުރެއްވިއެވެ. ދެން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ޙައްޖަކީ ޢަރަފާތެވެ. (އެބަހީ: ޢަރަފާތުގައި ހުރުމާ ނުލައި ޙައްޖު ފުރިހަމައެއް ނުވާނެއެވެ.) މުޒުދަލިފާގައި ތިބޭ ރޭގެ ފަތިސްވުމުގެ ކުރިން ޢަރަފާތުގައި މަޑުކޮށްލި މީހަކަށް ޙައްޖު ލިބިގެންވެއެވެ.}

ޢަރަފާތުގައި ތިބުމުގެ ވަގުތު:

އިލްމުވެރިންނަކީ ގިނަ ބަޔަކުން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ޢަރަފާތުގައި ހުރުމުގެ ވަގުތަކީ، ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ނުވަވަނަ ދުވަހުގެ އިރުހުޅުނުމުން ފެށިގެން، ދިހަ ވަނަ ދުވަހުގެ ފަޖުރުގެ [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]، ދުވާލު ނުވަތަ ރޭގަނޑު [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ޢަރަފާތުގައި [illegible] މީހަކަށް ޙައްޖު ލިބިގެންވެއެވެ.

އެ ދުވަހުގެ ވަގުތުތަކުގެ ތެރެއިން ދުވާލުގެ ވަގުތުގައި ޢަރަފާތުގައި ހުރުމަކީ [illegible] [illegible] ނުވަ ވަނަ ދުވަހުގެ އިރުއޮއްސުމާ ހަމައަށް ޢަރަފާތުގައި ހުރުން ވާޖިބު ވާނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް ރޭގަނޑުގެ ވަގުތުގައި ހުރުމަކީ ދުވާލު [illegible] ވާޖިބެއް ނުވާނެއެވެ.

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب من لم يدرك عرفة، برقم: (1949). ج 3. ص 320. ، وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء فيمن أدرك الإمام بجمع فقد أدرك الحج، برقم: (889). ج 3. ص 228. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، فَرْضُ الْوُقُوفِ بِعَرَفَةَ، برقم: (3016). ج 5. ص 256. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ مَنْ أَتَى عَرَفَةَ قَبْلَ الْفَجْرِ لَيْلَةَ جَمْعٍ، برقم: (3015). ج 4. ص 218. ، وَمُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (18774). ج 31. ص 64.

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ނުވަ ވަނަ ދުވަހުގެ އިރު އޮއްސިއްޖައުމަށް ދާންދެން ޢަރަފާތުގައި ހުރުމީ ސުންނަތެކެވެ.

ޢަރަފާތުގައި ހުރުމުގެ މަޤްޞަދު:

ޢަރަފާތުގައި ހުރުމާ ބުނެވުނު ބަހުގެ މަޤްޞަދަކީ، ކަނޑައެޅިފައިވާ ވަގުތުގައި ނިދާފައި، ނުވަތަ ހޭލައި، ސަވާރުވެގެން ނުވަތަ އިށީނދެގެން، ނުވަތަ އޮށޯވެ އޮވެގެން، ނޫންނަމަ ހިނގަހިނގައި ހުރުމާއެކު، ޢަރަފާތުގެ ކޮންމެ ހިސާބެއްގައި ވިއަސް މަޖުކޮށްރުމެވެ. އަދި އެއީ، ޙައިޟު ޙާލަތުގައި ނުވަތަ ބައިސް ނިފާސްވެރި ނުވަތަ ޖުނުބުވެރި ޙާލަތުގައި ކަމަށްވިއަސްވެއެވެ.

ހޭބުއްދި ފިލާފައިވާ މީހާ ޢަރަފާތުން ނުކުމެއްޖައުމަށް ދާންދެން ރަނގަޅު ނުވިނަމަ އެފަދަ މީހާގެ މެދުގައި އިލްމުވެރިންގެ މެދުގައި ހިލާފުވެއެވެ.

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާއާއި، އަލްއިމާމު މާލިކު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އޭނާގެ ޙައްޖު ސައްޙަވާނެއެވެ.

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްޙަސަނުލް ބަޞަރީއާއި، އަބޫޘައުރާއި، އިސްޙާޤު ބިން ރާހަވައިހާއި، އިބްނުލްމުންޛިރު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އޭނާގެ ޙައްޖު ސައްޙަ ނުވާނެއެވެ. ސަބަބަކީ، ޢަރަފާތުގައި ހުރުމަކީ ޙައްޖުގެ ރުކުނެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު ބުއްދިފިލާފައިވާ މީހާގެކިބައިން އެހެން ރުކުންތަކާ ސައްޙަނުވާ ފަދައިން އެ ކަންވެސް ސައްޙަ ނުވާނެއެވެ.

އިސްވެ ނަންގެނެވިފައިވާ އަބްދުއްރަޙްމާން ބިން ޔަޢުމުރު އަރިހުން

ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މާތްރަސޫލާ ﷺ ގެ އަސްޙާބުންނާއި، އެހެނިހެން ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގެންނެވީ މި ޙަދީޘްގައިވާގޮތަށެވެ. ޙައްޖުމަހުގެ ނުވަ ވަނަ ދުވަހުގެ ރޭގެ ފަތިސްވުމުގެ ކުރިން ޢަރަފާތުގައި ނުހުރެވިއްޖެ މީހަކަށް ޙައްޖު ލިބިގެންނެއް ނުވާނެއެވެ. އަދި ފަތިސްވުމަށްފަހު ޢަރަފާތަށް އަތުވެއްޖެ މީހަކަށް ޙައްޖު ލިބުން ކަމުގައި ނުވާނެތެވެ. އޭނާއަށްވަނީ އެއީ ޢުމްރާއެއްކަމުގައި ދުނުމެވެ. އަދި ވިދިގެންއަންނަ އަހަރު އޭނާ ޙައްޖު ވުންވެއެވެ. މިއީ، ސުފްޔާނުއް ޘައުރީއާއި، އަލްއިމާމު ޝާފިޢީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުއާއި، އިސްޙާޤު ބުން ރާހަވައިހި ދެކެވަޑައިގެންނެވީއެވެ." [1]

ޖަބަލުއްރަޙްމަތުގެ ކައިރީގައި ހުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން:

ޢަރަފާތުގައި ހުންނަ ހުރުމުގައި ކުޅަދާނަވާވަރަކުން ވަނީނަމަ، ޖަބަލުއްރަޙްމަތުގެ ބޮޑެތި ހިލަތަކުގެ ކައިރީގައި ހުރުމީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ކަމެކެވެ. އެހެންކަމާއެކުވެސް ޢަރަފާތުގައިވާ ބަޠްނު ޢުރަނާ ފިޔަވައި ޢަރަފާތުގެ މައިދާނުގެ ކޮންމެ ތަނެއްގައި ހުރުން ހުއްދަ ކަމެކެވެ. ބަޠްނު ޢުރަނާއަކީ [illegible] ވާދީއެކެވެ. [illegible] ނުވާނެއެވެ.

ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޢަރަފާތުގައި ހުންނެވީ އެ ބޮޑެތި ހިލަތަކުގެ ކައިރީގައެވެ. އެ ކަމާގުޅޭގޮތުން ﷲ ރުއްސެވުން ލިބިވަޑައިގަތް ޖާބިރުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘްގައިވާ ފަދައިންނެވެ.

عَنْ جَابِرٍ ﵁، فِي حَدِيثِهِ ذَلِكَ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ، قَالَ: {نَحَرْتُ هَاهُنَا، وَمِنًى كُلُّهَا مَنْحَرٌ، فَانْحَرُوا فِي رِحَالِكُمْ، وَوَقَفْتُ هَاهُنَا، وَعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَوَقَفْتُ هَاهُنَا، وَجَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ.} (رَوَاهُ

---

[1] التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء فيمن أدرك الإمام بجمع فقد أدرك الحج، ج 3. ص 229.

مُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، أَحْمَدُ، وَ أَبُويَعْلَى)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަން اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ނަޙްރު ކުރެއްވިއެވެ. {ތިމަންކަލޭގެފާނު ނަޙުރު ކުރެއްވީމީ މި ތަނުގައެވެ. އަދި މިނާގެ ކޮންމެ ތަނަކީވެސް ކަތިލުން ހުއްދަ ތަނެކެވެ. ފަހެ، ތިޔަބައިމީހުންގެ ގޭގޭގައި (އެބަހީ: ތިބި ތަންތަނުގައި) ކަތިލާށެވެ. ތިމަންކަލޭގެފާނު (ޢަރަފާތުގައި) ހުންނެވީ މި ތަނުގައެވެ. (އެބަހީ: ޖަބަލުއްރަޙްމަތުގެ ކައިރީގައެވެ.) އަދި ޢަރަފާތް ބިމުގެ ކޮންމެ ތަނަކީ (ބަޠްނު ޢަރަނާވާދީ ފިޔަވައި) އެ ބިމުގައި ހުރުމަށް ހުއްދަ ތަނެކެވެ. އަދި މުޒްދަލިފާގައި ތިމަންކަލޭގެފާނު ހުންނެވީ މިތަނުގައެވެ. (އެބަހީ: އަލްމަޝްޢަރުލްޙަރާމުގެ ކައިރީގައެވެ.) މުޒްދަލިފާގެ ކޮންމެ ތަނަކީ އެ ހުންނަ ހުރުން ހުއްދަތަނެކެވެ.}

ޖަބަލުއްރަޙްމާގެ މައްޗަށް އެރުމާއި، (ޢަރަފާތުގައި ހުންނަ ހުރުމުގައި) އެ ފަރުބަދައަށް އެރުމަކީ ދޮރުއިމުރުގޮތްކަމަށް ޝަރުޢުގައިވާ ކަމެއްނޫނެވެ. އޭގެ ސުންނަތަކީ ސާބިތުވާ ކަމެއްނޫނެވެ.

ޢަރަފާތުގައި ހުއްޓުމަށްޓަކައި ހިނައިގަތުން:

ޢަރަފާތުގައި ހުއްޓުމަށްޓަކައި ހިނައިގަތުން މުސްތަޙައްބުކަމެކެވެ. އެ ދަލީލަކީ ކަލޭގެފާނަން اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންވެގެންވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ؛ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، "كَانَ يَغْتَسِلُ لِإِحْرَامِهِ قَبْلَ أَنْ يُحْرِمَ، وَلِدُخُولِهِ مَكَّةَ، وَلِوُقُوفِهِ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ." (رَوَاهُ مَالِكٌ)[2] މާނައީ: "ނާފިޢު ބުނެފައިވާގޮތުގައި އެ ކަލޭގެފާނަން اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ސާޙިބުގެ

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَا جَاءَ أَنَّ عَرَفَةَ كُلَّهَا مَوْقِفٌ، برقم: 149 - (1218). ج 2. ص 893. ، وَ أَبُو دَاوُدَ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الصَّلَاةُ بِجَمْعٍ، برقم: (1936). ج 3. ص 309.، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (14440). ج 22. ص 325. ، وَ أَبُويَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: برقم: 361 - (2126). ج 4. ص 93.

[2] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، الْغَسْلُ لِلْإِهْلَالِ، برقم: (1152). ج 3. ص 465.

އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތް اللهُ އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނު އިޙްރާމު ބުރުކުރެއްވުމަށްޓަކައި އިޙްރާމަށް ނިޔަތްގަނެވަޑައިގަތުމުގެ ކުރިން ހިނައިވަޑައި ގަންނަވައެވެ. އަދި މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގަތުމަށްޓަކައިވެސް އެ ކަލޭގެފާނު ހިނައިވަޑައި ގަންނަވައެވެ. އަދި ޢަރަފާތުގައި ހުންނެވުމަށް ޓަކައި އެ ދުވަހުގެ ހަވީރުގެ ވަގުތުގައި ހިނައިވަޑައިގެން އުޅުއްވިއެވެ.“

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު އިޙްރާމު ބުރުކުރައްވައިގެން ޢަރަފާތުގައި ހުންނަވައި ހިނައިވަޑައިގެންފައިވެއެވެ.

ޢަރަފާތުގައި ތިބުމާއި ދުޢާކުރުމުގެ އަދަބުތައް:

ފުރިހަމަ މާނަގައި ޙާޟިރުކަމުގައި ތިބުމާއި، ޤިބްލައަށް ކުރިމަތިލައިގެން ތިބުމާއި، ތަޟައްރުޢުން އަދި ގިނަގިނައިން އިސްތިޣްފާރުކުރުމާއި، ދުޢާކުރުމާއި، ތިމާގެ އަމިއްލަ ނަފްސާއި އެހެނުންނަށްޓަކައި ދުޢާކުރުމާއި، اللهُ އަށް ބިރުވެތިވުމާއެކު މަޑުމޮޅިކަމާއެކު ތިމާގެ ހިތް ހުސްކޮށް ދީ އަތްއުފުއްލަވައިގެން ދުޢާދަންނަވާއި، ދުނިޔެއާއި އާޚިރަތުގެ މަންފާއަށް އެދި ދުޢާކުރުމާއި، މިކަންކަމީ ޢަރަފާތުގައި ތިބުމުގައި އަދަބުތަކުން ބައެއްކަމެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޒައިދުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އުސާމަތު ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމް ނަސާއީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "كُنْتُ رَدِيفَ النَّبِيِّ ﷺ بِعَرَفَاتٍ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ يَدْعُو، فَمَالَتْ بِهِ نَاقَتُهُ، فَسَقَطَ خِطَامُهَا فَتَنَاوَلَ الْخِطَامَ بِإِحْدَى يَدَيْهِ، وَهُوَ رَافِعٌ يَدَهُ الْأُخْرَى." (رَوَاهُ النَّسَائِيُّ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޒައިދުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އުސާމަތުގެފާނުގެ

---

[1] النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، رَفْعُ الْيَدَيْنِ فِي الدُّعَاءِ بِعَرَفَةَ، برقم: (3011). ج 5. ص 254.

އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަރަފާތު ދުވަހު، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ސަވާރީގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ފަހަތްޕުޅުގައި ތިމަންކަލޭގެފާނު ސަވާރުވެވަޑައިގެން އިންނެވީމެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު، އެކަލޭގެފާނުގެ ދެ އަތްޕުޅު އުފުއްލަވައިގެން އިންނަވައި ދުޢާކުރައްވަމުން ގެންދަވިއެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނުގެ ޖަމަލުކޮޅު އެއްފަރާތަކަށް އަރިއަޅައިލުމުން (އެކަލޭގެފާނުގެ އަތްޕުޅުން) އޭގެ ލަގަން ވެއްޓުނެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު އެއް އަތްޕުޅުން ލަގަންގައި ހިއްޕަވައިގެން އަނެއް އަތްޕުޅު އުފުއްލަވައިގެން އިންނަވައި ދުޢާކުރައްވަމުން ގެންދަވިއެވެ.“

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި، ޢަމްރު ބުނުލްޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި އަލްއިމާމުއް ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައި ވެއެވެ. عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ عَرَفَةَ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ، لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ." (رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: ”ޢަމްރު، އޭނާގެ ބައްޕަ ޝުޢައިބުގެ އަރިހުން، ޝުޢައިބު، އޭނާގެ ކާފަ، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި، ޢަމްރު ބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (މާނައީ: ޢަމްރު ބުނުލްޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ) ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަރަފާތު ދުވަހު ރަސޫލުﷲ ﷺ އެންމެ ގިނައިން ވިދާޅުވާ ދުޢާއަކީ، [لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ، لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.] [اللَّهُ ފިޔަވައި އެހެން އިލާހަކު ނުވެއެވެ. އެކަލާނގެއީ އެއްކައުވަންތަ އިލާހެވެ. އެކަލާނގެއަށް ބައިވެރިއަކު ޝަރީކަކު ނުވެއެވެ. ހުރިހާކަމެއްގެ ވެރިކަން މިލްކުވެވޮޑިގެންވަނީ އެކަލާނގެ އަށެވެ. އަދި ހުރިހާ ޙަމްދެއް ޙައްޤުވެވޮޑިގެންވަނީ އެކަލާނގެއަށެވެ. ހުރިހާ ހެޔޮކަމެއްވަނީ އެކަލާނގެ އަތްޕުޅުގައެވެ. އެކަލާނގެއީ ހުރިހާކަމަކަށް ކުޅަދުންވަންތަ އިލާހެވެ.] (މި

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (6961). ج 11. ص 548. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي الشُّعَبِ الإِيمَان، مرجع سابق: برقم: (3489). ج 5. ص 316.

[illegible] ދުޢާއެވެ.)[1]

[illegible] عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: {خَيرُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَومِ عَرَفَةَ، وَخَيرُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِن قَبْلِي، [لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ، لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.]} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ)[2] މާނައީ:

“ޙަމްދު، އޭނާގެ [illegible] ﷲ [illegible] (ﷲ) [illegible] ﷺ [illegible] [لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ، لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.] [اللَّهُ [illegible]] [illegible]

---

[1] [illegible] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: حاشية رقم: (3). ج 11. ص 548.

[illegible] البَيْهَقِيُّ فِي الشُّعَبِ الإِيمَان، مرجع سابق: برقم: (3489). ج 5. ص 316. [illegible]

[2] التِّرْمِذِيُّ، الجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الدعوات، باب في دعاء يوم عرفة، برقم: (3585). ج 5. ص 572.

އަލްޙުސައިން ބުން އަލްޙަސަނުލް މަރުވަޒީ ނަމަކަށްކިޔާ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން ރިވާކުރެވިގެންވެއެވެ. يُرْوَى عَن الحُسَينِ بْنِ الحَسَنِ الْمَرْوَزِيّ، قَالَ: سَأَلْتُ سُفْيَانَ بْنُ عُيَينَةَ عَن أَفْضَلِ الدُّعَاءِ يومَ عَرَفَةَ، فقَالَ: [لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ لَا شَرِيكَ لَهُ]، فَقُلْتُ لَهُ: هَذَا ثَنَاءٌ وَلَيسَ بِدُعَاءٍ، فَقَالَ: أَمَا تَعْرِفُ حَدِيثَ مَالِكُ بْنُ الحَارِثِ؟ هُوَ تَفْسِيرُهُ، فَقُلْتُ: حَدَّثْنِيهِ أَنْتَ، فَقَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: اللهُ عَزَّ وَجلَّ: [إِذَا شَغَلَ عَبْدِي ثَنَاؤُهُ عَلَيَّ مِن مَسْأَلَتِي أَعْطَيتُهُ أَفْضَلَ مَا أَعْطَي السَّائِلِينَ]، قَالَ: وَهَذَا تَفْسِيرُ قَولُ النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ قَالَ سُفْيَانُ: أَمَا عَلِمْتَ مَا قَالَ أُمَيَّةُ بْنُ أَبِي الصَّلْتِ حِينَ أَتَى عَبْدِ اللهِ بْنِ جَعْدَانَ يَطْلُبُ نَائِلَهُ؟ فَقُلْت: لَا، فَقَالَ: قَالَ أُمَيَّةُ:

أأذكر حاجتي أم قد كفاني _ ... حِبَاؤك، إن شيمتك الحبَاء
وعلمك بالحقوق وأنت فضل _ ... لك الحسب المهذب والثناء
إذ أثنى عليك المرأ يوماً _ ... كفاه من تعرضه الثناء

ثُمَّ قَالَ: يَا حُسَينُ! هَذَا مَخْلُوقٌ يَكْتَفِي بِالثَّنَاءِ عَلَيهِ دُونَ مَسْأَلَة، فَكَيفَ بِالْخَالِقِ؟ މާނައީ: "އަލްޙުސައިން ބުން އަލްޙަސަނުލް މަރުވަޒީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ސުފްޔާން ބުން ޢުޔައިނާއަށް ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ޢަރަފާތު ދުވަހުގެ އެންމެ މަތިވެރި ދުޢާއަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟ އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެއީ، [لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ، لَا شَرِيكَ لَهُ] މި ދުޢާއެވެ. (އަލްޙުސައިން ބުން އަލްޙަސަން) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ތިޔައީ ސަނާއެކެވެ. ދުޢާއެއް ނޫނެކެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ) މާލިކު ބުން އަލްޙާރިޘުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް ތިބާ ނުދަންނަކަމުގައިވޭތޯއެވެ؟ އެއީ، (މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުގެ) ތަފްސީރެވެ. (އަލްޙުސައިން ބުން އަލްޙަސަން) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ކަލޭގެފާނު އެ ޙަދީޘް ވިދާޅުވެދެއްވާށެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ސުފްޔާން ބުން ޢުޔައިނާ) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް ޙަދީޘްކޮށްދެއްވީ މަންޞޫރެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ތިމަންނާއަށް ޙަދީޘްކޮށްދެއްވީ) މާލިކު ބުން އަލްޙާރިޘެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. اللهُ ތަޢާލާ ވަޙީކުރެއްވިއެވެ. [إِذَا

شَغَلَ عَبْدِي ثَنَاؤُهُ عَلَيَّ مِن مَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أَعْطِي السَّائِلِينَ] [ތިމަންރަސްކަލާނގެ އަޅާ، ތިމަންރަސްކަލާނގެ ޙަޟްރަތުން ކަމަކަށް އެދި ދެންނެވުމުން އޭނާ ތިމަންރަސްކަލާނގެ ޙަޟްރަތަށް ޙަމްދު ސަނާ ދެންނެވުމުގައި މަޝްޣޫލު ހުރެފައިވިނަމަ، ކަންކަމަށް އެދި ދަންނަވާ މީސްތަކުންނަށް ތިމަންރަސްކަލާނގެ ދެއްވާ އެންމެ މަތިވެރި ދެއްވުން އޭނާއަށް ދެއްވާނީމެވެ.] އެއަށްފަހު ވިދާޅުވިއެވެ. މިއީ، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުގެ ތަފްސީރެވެ. އެއަށްފަހު ސުފްޔާނު ބުނު ޢުޔައިނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަބްދުﷲ ބުނު ޖުދްޢާނުގެ ގާތުން އިނާމު ލިބިގަތުމަށް އުމައްޔާ ބުނު އަބިއްޞަލްތު އައިއިރު އޭނާ ބޭނުންވާ ބޭނުމެއް ދިނުމަށް އެދިދަންނަވާލާނީ ކިހިނެއްތޯ؟ (އަލްޙުސައިނު ބުނު އަލްޙަސަން) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ނޫނެކެވެ. (އަލްމަޤާމު އެނގިގަނެވޭނެ ނުވެއެވެ.) ކަލޭ، އެ ކާލަވަރުގެ (އެބަހީ: ސުފްޔާނު ބުނު ޢުޔައިނާ) ވިދާޅުވިއެވެ. އުމައްޔާގެ މިޝިޢުރުން (ޢަބްދުﷲ ބުނު ޖުދްޢާނަށް ސަނާ) ކިޔާފައިވެއެވެ. “މިބާގެ އަޑިއަށް އަޅުގަނޑު އައި ކަންތަކުގެ ވާހަކަ ދަންނަވާނީމުއެވެ. ނުވަތަ ދެންނެވުމަކާ ނުލައި މިބާގެ ލަދުވެތިކަމަށް އެކަށީގެންވާނީމުތޯއެވެ؟ މީސްތަކުންނަށް ލަދުވެތިވެ ހެއްދެވުމުގައި މިބާގެ ޢަބީރަމްގައިވާ މަތިވެރި ސިފަތައްއެވެ. ޙަސަބާއި ނަސަބުން އަރާރުންނެވި މިއަދުޔަ ހަކާޖަހަކަން އިމަރުން ހަންނަވަން މަރިޔެއް ނުވެއެވެ. އިމިރު ޙައިނަކާ ނުލައި މިބާ މީސްތަކުންގެ ބޭނުންތައް ދެނެގަނެއްވައެވެ.“

އެއަށްފަހު (ސުފްޔާނު ބުނު ޢުޔައިނާ) ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ ޙުސައިނެވެ! މިއީ ﷲ ގެ މަޚްލޫޤެއްގެ ވާހަކައެވެ. އޭނާއަށް ތަޢުރީފު ކުރުމާ ނުލައި މީސްތަކުންގެ ޙާޖަތެއް ފުއްދައިދީ އުޅެނެވެ. އެހެންވީއިރު ލިބިދެވޭނެތަ އިލާހުގެ ރަޙްމަތްތެރިކަމަށް ކިހިނެއްވާނީ؟ [1]

---

[1] (ނޯޓު: މި ރިވާޔަތް މުއައްލިފު ބައްޓަންކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތުން އެއްވެސް ބާވަތަކު ރިވާކުރައްވާފައި ވާކަމަކަށް ނުފެނެވެ. ފެހުރިސްތުގެ ޙަދީޘުގެ ބައިތުހޭ ރިވާކުރެއްވި ވަކި އެއްބައެއް ވިދާޅުވެފައި ވެސް ނުފެނެއެވެ. މިއީ ކުރު ޢިބާރާތަކުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އެއް ޤިއްޞާ ޢިބާރާތެއް، އަލްއިމާމް ބައިހަޤީ، “ޝުޢަބުލް އީމާން” =

= ގައި އަދި އަލްއިމާމު އިބްނުއަސާކިރު "ތާރީހުދިމިޝްގު" ގެ ނަންބަރާ ފޮތުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާގޮތަށް ފެންނެވެ. އެހެނަސް އެ ދެ ފޮތުގައިވެސްވަނީ ޙަދީޘްއަސްނަދާގައި ޙިކާޔަތްކުރައްވާ އިބާރާތްތަކަށް ނުދެންނެވެ. ތަރުޖަމާ ކުރުމަކާ ނުލައި މައުލޫމާތަށްޓަކައި، "ސުފްޔާނުބްނުޢުޔައިނާ" ގައިވާ އިބާރާތް ތިރީގައި ޙިކާޔަތު ކޮށްލީއެވެ.

عَن الحُسَينِ بْنِ الحَسَنِ الْمَرْوَزِيِّ، وَكَانَ جَاوَرَ بِمَكَّةَ حَتَّى مَاتَ قَالَ: سَأَلْتُ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ، عَنْ تَفْسِيرِ قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ {أَكْثَرُ دُعَائِي وَدُعَاءِ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلِي بِعَرَفَةَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ}، وَإِنَّمَا هُوَ ذِكْرٌ لَيْسَ فِيهِ دُعَاءٌ. قَالَ سُفْيَانُ: سَمِعْتَ حَدِيثَ مَنْصُورٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: ذَاكَ تَفْسِيرُ هَذَا، ثُمَّ قَالَ: أَتَدْرِي مَا قَالَ أُمَيَّةُ بْنُ أَبِي الصَّلْتِ حِينَ أَتَى ابْنُ جُدْعَانَ يَطْلُبُ نَائِلَهُ وَمَعْرُوفَهُ؟ قُلْتُ: لَا قَالَ: لَمَّا أَتَاهُ قَالَ:

[البحر الوافر]

أَأَذْكُرُ حَاجَتِي أَمْ قَدْ كَفَانِي ... حِباؤُكَ أَنَّ شِيمَتَكَ الْحِبَاءُ
إِذَا أَثْنَى عَلَيْكَ الْمَرْءُ يَوْمًا ... كَفَاهُ مِنْ تَعَرُّضِكَ الثَّنَاءُ

قَالَ سُفْيَانُ: فَهَذَا مَخْلُوقٌ حِينَ يُنْسَبُ إِلَى الْجُودِ قِيلَ يَكْفِينَا مِنْ تَعَرُّضِكَ الثَّنَاءُ عَلَيْكَ حَتَّى تَأْتِيَ عَلَى حَاجَتِنَا فَكَيْفَ بِالْخَالِقِ. (رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الإِيمَان، وَ ابن عَسَاكِرُ فِي تاريخ دمشق) **تاريخ دمشق**، مرجع سابق: ج 9. ص 273.

ސުފްޔާނު އިމާން ތަޢުރީފުކުރައްވައި، ޢީސާބިނު އަބޫޢިމްރާނު އަލްބައްޒާރު ޙާމިދު ވިޔާފާރިވެރިއެއްވަނީ، އަލްބައިހަޤީ ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ސަނަދަކީ ސަޙީޙް ސަނަދެއް ކަމަށެވެ. ބައްލަވާ! **البَيْهَقِيُّ فِي الشُّعَبِ الإِيمَان**، مرجع سابق: **برقم**: (570). ج 2. ص 95.

"ޙިފްޒުއްސުންނާ" ގައި މި ރިވާޔަތް މުޤައްދިމު ޙިކާޔަތްކޮށްފައިވާ ޢިބާރާތުގައި މާލިކު ބުން އަލްޙާރިޘުގެ ކިޔައިން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާންކޮށްދެއްވަން ޙިކާޔަތްކޮށްފައިވާ **[إِذَا شَغَلَ عَبْدِي ثَنَاؤُهُ عَلَيَّ مِن مَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أَعْطِي السَّائِلِينَ]** މި ރިވާޔަތަކީ ކަން ބާކަރެކް ރިވާކުރައްވާ ބަރަކާތްތަކެއް ހުރިކަން ކުރުވެސް މަސައްކަތްތަކެއް، މުޤައްދިމު ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތް ވަރަށް ތަފާތުކަން، އެ ކަލާމުގެ ޤާއިލަކީ الله ތަޢާލާ ކަމުގައިވާ އަޙާދީޘްތަކުގެ ތެރެއިން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށް އަލްއިމާމުގެ ޢިބާރާތް ތަފާތުވެއެވެ، އަލްއިމާމުގެ މަތްވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަދި އަލްއިމާމުގެ މުސްނަދު "އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު" ގައި ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ އެންމެހާ ރިވާޔަތް ފެންނެވެ. ތިރީގައި އެ ޙަދީޘް ބަޔާންކުރައްވައި އެ ލިޔުނީއެވެ.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﵁، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {يَقُولُ الرَّبُّ عَزَّ وَ جَلَّ: [مَنْ شَغَلَهُ الْقُرْآنُ وَ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي، أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مِمَّا أُعْطِيَ السَّائِلِينَ]، وَفَضْلُ كَلَامِ اللهِ عَلَى سَائِرِ الْكَلَامِ كَفَضْلِ اللهِ عَلَى خَلْقِهِ.} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَ اللَّفْظُ لَهُ، وَالدَّارِمِيُّ، وَ الْمَرْوَزِيُّ) **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب فضائل القرآن، باب، برقم**: (2926). ج 5. ص 184. ، **وَ الدَّارِمِيُّ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كتاب فضائل القرآن، باب فضل كلام الله على سائر الكلام، برقم**: (3356). ج 2. ص 533. ، **وَ الْمَرْوَزِيُّ**، محمد بن نصر بن حجاج، أبو عبد الله (1408هـ 1988م). **مختصر قيام الليل، و قيام رمضان** (ط 1). أحمد بن على الْمقريزى (إختصرها) فيصل آباد: حديث أكادمى، ص 172.

މާނައަކީ: "އެ ކަލޭގެފާނު الله ތަޢާލާއަށް ޝުކުރުއަދާކުރުމުގައި ޛިކުރުގެ އަދިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު الله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މަތިވެރިވަންތަ ރަސްކަލާނގެ ވަޙީކުރެއްވިއެވެ. [މިމަންޒަސްކަލާނގެ ޤުރާނާ، މިމަންޒަސްކަލާނގެ ޛިކުރުކުރުމުން ކަމަކަށް އެދި ދަންނަވަމުން ނުދާ ފަރާތަކުން ޚާއްޞަވާނެއެވެ، މިމަންޒަސްކަލާނގެ ހަނދާންކުރުމުގައި މަޝްޣޫލުކުރެވިއްޖެނަމަ، ކަންކަމަށް އެދި ދަންނަވާ މީސްތަކުންނަށް މިމަންޒަސްކަލާނގެ ދެއްވާ އެންމެ މަތިވެރި ދެއްވުން އެނާއަށް ދެއްވާހުށީމެވެ.] (ޙަދީޘްޤުދުސީއެވެ.) {އެހެނިހެން ބަސްތަކުގެ މައްޗަށް الله ގެ ކަލާމުގެ މަތިވެރިކަމުގެ މިސާލަކީ، އުފެއްދެވުންތަކުގެ މައްޗަށް الله ގެ މަތިވެރިވަންތަކަމުގެ މިސާލެވެ.} =

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ދެއްސެވުނުގެއްވި ބަލިގެންނެވީ އަރިހުން އަޅުއިއްޔާމުތަ ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﵁، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {أَكْثَرُ دُعَائِي وَدُعَاءِ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلِي بِعَرَفَةَ، [لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا، اللهُمَّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ وَسْوَاسِ الصَّدْرِ وَشَتَاتِ الْأَمْرِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ، اللهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا يَلِجُ فِي اللَّيْلِ وَشَرِّ مَا يَلِجُ فِي النَّهَارِ، وَشَرِّ مَا تَهُبُّ بِهِ الرِّيَاحُ، وَمِنْ شَرِّ بَوَائِقِ الدَّهْرِ.]} (رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ، وَابْنُ أَبِي شَيبَة)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ދެއްސެވުނުގެއްވި ބަލިގެންނެވީ އަރިހުން ރިވާވާސްނުވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާންކޮށްދެއްވިއެވެ. އަރަފާތްދުވަހު ތިމަންކަލޭގެފާނާއި، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ކުރީގެ ނަބިއްޔުން އެންމެ ގިނައިން ވިދާޅުވެއްވި ދުޢާއަކީ، [لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا، اللهُمَّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ وَسْوَاسِ الصَّدْرِ وَشَتَاتِ الْأَمْرِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ، اللهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا يَلِجُ فِي اللَّيْلِ وَشَرِّ مَا يَلِجُ فِي النَّهَارِ، وَشَرِّ مَا تَهُبُّ بِهِ الرِّيَاحُ، وَمِنْ شَرِّ بَوَائِقِ الدَّهْرِ.]} [اللّٰهُ ފިޔަވައި އެހެން އިލާހަކު ނުވެއެވެ. އެކަލާނގެއާ އެއްކަލުވެރިޔަކު ނުވެއެވެ. އެކަލާނގެއަށް ބާދިޝާހުކަމާއި ޙަމްދު ނުވެއެވެ. އެކަލާނގެއީ

= މި ބަޔަކީ ރިވާކުރައްވާފައިނުވާ ބައެކެވެ، މި ބަޔަކީ ޟަޢީފުކަމަށް ބައެއް ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވެއްވާފައި މިވަނީ ހަދީޘް ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައެވެ. ބައްލަވާ! التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ فَضَائِلِ الْقُرْآنِ، بَابُ **25**، ج 5. ص 184.

"އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" މި ފޮތް ތަރްތީބުކުރެއްވީ، އައްޝައިޚު އަލްޙާފިޡު ޒަކިއްޔުއްދީން ﷲ ވިދާޅުވެއްވައިދިން މިއީ ވަރަށް ޝަރީފު ރިވާޔަތްތަކެއް ކުރައްވާފައެވެ.

"އައްތަރްޣީބު" ގެ ހުކުމުސަރުޙު (2) ގައި ބުނެވިފައިވެއެވެ. "މި ބަޔަކީ ސަނަދުގައި މުރްސަލުވެ ބުނު އަލްބަހަސަން ބުނު އަބީޔަޒީދު އަލްހަރަވީ ދިރިހުރިކަމަކާއި މިހާރު ވިޔަފާރިކުރާ ނަބިއްޔާ ކައްދުބާއި، މިނުވެސް ޔަޒީދުބުނު އަބީޒިޔާދު މިފަދަ ދެ ހަދީޘް ޟަޢީފު އަބޫދާވޫދު ވިދާޅުވެއްވައިވެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެއްއިބާރާތް ދުރަށް ވިދާޅުވެއްވައިވެއެވެ. "މި ބަޔަކީ ޢަރަފާގެ ބަރިޔޮއްކަމަށް އެކިއިމާމުން ރިވާކުރި ވިދާޅުވާ ވިދާޅުވުމާ ޢަރަފާގެ ވިދާޅުވުމާ ނުނުވެ." ބައްލަވާ! "އައްތަރްޣީބު" التَّرغيب و الترهيب للمُنذِرِيّ، مرجع سابق: برقم: 2063 – 860 – (2). ص 585. ނަމްބަރު ނިމުނީ "މުތަރްޖިމް")

[1] البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابٌ: أَفْضَلُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ، برقم: (9475). ج 5. ص 190. ، وَ ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَا يُقَالُ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ، وَمَا يُسْتَحَبُّ مِنَ الدُّعَاءِ، برقم: (15366). ج 8. ص 629.

ވެރިކަން މިލްކުވެވޮޑިގެންވަނީ އެކަލާނގެއަށެވެ. އަދި ހުރިހާ ޢަމަލެއް މިލްކުވެ ވޮޑިގެންވަނީ އެކަލާނގެއަށެވެ. އެކަލާނގެއީ ހުރިހާކަމެއްގެ ވައްކަރު ކަޑުދުނުވަންތަ އިލާހެވެ. ހައްދަވާ ބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެ! އަޅުގެ ހިތްގައި ނުބުއް ކާއްވާނދުވެ! އަދި އަޅުގެ އަޅުއިވުމުގައި ނުބުއް ކާއްވާނދުވެ! އަދި އަޅުގެ ފަސްޖުމުގައި ނުބުއް ކާއްވާނދުވެ! ހައްދަވާ ބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެ! މިއަޅާއަށްޓަކައި މިއަޅާގެ ހިތް ތަނަވަސްކޮށްދެއްވާނދުވެ! އަދި މިއަޅާގެ ކަންތައް މިއަޅާއަށް ފަސޭހަކޮށްދެއްވާނދުވެ! މިއަޅާގެ ހިތުގެ ވަސްވާސްތަކުންނާއި، މިއަޅާގެ ކަންތައްތައް ނުބައިވުމުންނާއި، އަދި ޤަބުރުގެ ފިތުނަފިލިކަމުން އިބުރަސްކަލާނގެ ބަސްދުރަތުން މިއަޅާ ރައްކާތެރިކަން އެދެމެވެ. އަދި ފިރިހަސްކަލާނގެ! ވައިރޭގައި ދުވާލު ގެނުވިރާ އެންމެހައި ނުރަނގަޅުކަމާއި، ޖެހޭނޭތޯކާ ނުބައިކަމުންނާއި ޖަވާނާ އެންމެހައި އާފާތުތަކުން އިބުރަސްކަލާނގެ ބަސްދުރަތުން މިއަޅާ ރައްކާތެރިކަން އެދެމެވެ.]} (މި ދުޢާއެވެ.) [1]

އެ ކަލޭގެފާނަން ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ބަލިގެފާނުގެ އަރިހުން އަޅުއިރާދު މިހާރު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﷺ، قَالَ: أَكْثَرُ مَا دَعَا بِهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ فِي الْمَوقِفِ: [اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كَالَّذِي نَقُولُ، وَخَيرًا مِمَّا نَقُولُ، اللَّهُمَّ لَكَ صَلَاتِي، وَنُسُكِي، وَمَحْيَايَ، وَمَمَاتِي، وَإِلَيكَ مَآبِي، وَلَكَ رَبِّ تُرَاثِي، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ،

---

[1] (**ޝަރަޙަ:** މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވަނީ، މޫސާ ބިން ޢުބައިދާގެ އަތުން ޢަބްދުﷲ ބިން ޢުބައިދާގެ އަރިހުން، އޭނާ (ޢުބައި: ޢަބްދުﷲ ބިން ޢުބައިދާ)، އެ ކަލޭގެފާނަން ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ބަލިގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއް ކަމަށެވެ.

ޢަލީއާމުން ބައިކަޔާއި، ޢަލީއާމު ޢިބްނުޢަބްދުލްބައްރާ ދެ ބޮޑުކުރެއްވި ރިވާކުރެއްވި ސަނަދުވެސް ވަނީ އެ ޢޭބްދުވެ.

މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި ސަނަދުގައި ޢަލީއާމު ބައިކަޔީ ވިދާޅުވުމެއްވެއެވެ. "މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި މޫސާ ބިން ޢުބައިދާ ވަނީ ބަޔާންކުރެވިފައެވެ. އޭބައި: އޭނާ ފިޤުހުގައި އެހެން އެއްޗެއް މިހާރު މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވިއެވެ ނުވެއެވެ. އަދި އޭނާގެ އަޚު (ޢަބްދުﷲ ބިން ޢުބައިދާ) އަކީ ބަލިގެފާނާ ބައްދަލުވުމެއް ނުވެއެވެ." ބައްދަލް! "އައްސުނަނުލް ކުބްރާ" البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كَتَابُ الْحَجِّ، بَابٌ: أَفْضَلُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ، ج 5. ص 190. މިއިން ޤާހަވަނީ، މިއީ އެއްވެސްބާވަތެއްގައި ސާބިތުވާ ޙަދީޘެއް ނޫންކަމެވެ. ޝައިޚް ނާޞިރު "ޟަޢީފު"

وَوَسْوَسَةِ الصَّدْرِ، وَشَتَّاتِ الْأَمْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا يَجِيءُ بِهِ الرِّيحُ.]} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި ޢަލީގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަރަފާތު ދުވަހު ހަވީރުގެ ވަގުތު އެ މަޤާމުގައި ހުންނަވައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ އެންމެ ގިނައިން ވިދާޅުވެދެއްވި ދުޢާއަކީ، [اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كَالَّذِي نَقُولُ، وَخَيْرًا مِمَّا نَقُولُ، اللَّهُمَّ لَكَ صَلَاتِي، وَنُسُكِي، وَمَحْيَايَ، وَمَمَاتِي، وَإِلَيْكَ مَآبِي، وَلَكَ رَبِّ تُرَاثِي، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَوَسْوَسَةِ الصَّدْرِ، وَشَتَّاتِ الْأَمْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا يَجِيءُ بِهِ الرِّيحُ.] {ހައްދަވާ ބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެ! އަޅަމެން ދަންނަވާ ޙަމްދު ސަނާއާއި، އަޅަމެންނަށް ދަންނަވަން އެނގޭ ޙަމްދު ސަނާއަށްވުރެ ފުރިހަމަކޮށް، އެންމެހައި ޙަމްދެއް މިލްކުވެ ވޮޑިގެންވާ ތިޔަރަސްކަލާނގެއަށެވެ. ހައްދަވާ ބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެ! ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ނަމާދާއި، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ (އެހެނިހެން) އަޅުކަންތަކާއި، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ދިރިހުރުމާއި، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ އަވަހާރަވުން ވެސް، ތިޔަރަސްކަލާނގެއަށެވެ. ތިމަންކަލޭގެފާނު އެނބުރި ވަޑައިގަންނަވާނީ ތިޔަރަސްކަލާނގެ ޙަޟްރަތަށެވެ. އަދި ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ހުރިހާކަމެއް މިލްކުވެވޮޑިގެން ވާނީ ތިޔަރަސްކަލާނގެއަށެވެ. ހައްދަވާ ބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެ! ހަމަކަށަވަރުން، ޤަބުރުގެ ޢަޛާބާއި، ހިތުގެ ވަސްވާސްތަކުންނާއި، ކަންތައްތައް ނުބައިވުމުން ތިޔަރަސްކަލާނގެ ޙަޟްރަތުން މިއަޅާ ރައްކާތެރިކަން އެދިވަޑައިގަންނަވަމެވެ. ހައްދަވާ ބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެ! ހަމަކަށަވަރުން، ގަދަ ވައިގެ ސަބަބުން އުފެދޭ ނުބައިކަމަކުން ތިޔަރަސްކަލާނގެ ޙަޟްރަތުން މިއަޅާ ރައްކާތެރިކަން އެދިވަޑައިގަންނަވަމެވެ.} (މި ދުޢާއެވެ.)[2]

---

[1] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الدعوات، باب 88، برقم:** (3520). ج 5. ص 537.

[2] (**ނޯޓް:** މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވައިގަންނަވަނީ، އަލްއިމާމު ތިރްމިޛީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މި ސަނަދުން މިއީ ޣަރީބު ޙަދީޘެކެވެ. މި ޙަދީޘުގެ ސަނަދަކީ ގަދަ ސަނަދެއްނޫނެވެ. ބައްލަވާ! **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الدعوات، باب 88**، ج 5. ص 537. އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޟަޢީފާ ވަލްމަވްޟޫޢާ" މި ފޮތުގައި މި ޙަދީޘް ބަޔާން ކުރައްވައި، ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވާ އެއްބޭކަލެއްގެ ސަނަދުގައިވާ ދިރާސާކުރައްވައި، މިއީ، ޟަޢީފު ޙަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! **سلسلة الأحاديث الضعيفة** ، مرجع سابق: **برقم:** (2918). ج 6. ص 464. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

ޢަރަފާތުގައި ތިބުމަކީ އިބްރާހީމީ ސުންނަތެކެވެ:

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި މިރްބަޢުލް އަންސާރީގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ރިވާކުރެއްވި ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ مِرْبَعٍ الْأَنْصَارِيِّ ﵁، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: {كُونُوا عَلَى مَشَاعِرِكُمْ، فَإِنَّكُمْ عَلَى إِرْثٍ مِنْ إِرْثِ إِبْرَاهِيمَ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި މިރްބަޢުލް އަންސާރީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުالله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިޔަބައިމީހުން ޙައްޖުގެ މަޝާއިރުތަކުގައި (އެބަހީ: އެ ތަންތާނގައި ޙައްޖުގެ މަނާސިކުތައް އަދާކުރާ ތަންތާނގައި) ތިބޭށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުންނީ އިބްރާހީމު ޢަލައިހިއްސަލާމުގެ ވާރުތައިގެ [illegible]} އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިރްބަޢުލް އަންސާރީގެ ޙަދީޘަކީ ރަނގަޅު އަދި ޞައްޙަ ޙަދީޘެކެވެ."

ޢަރަފާތު ގައިތިބެ ރޯދަހިފުމެއް ނުވެއެވެ.

ޞައްޙަކަމުން ސާބިތުވާގޮތުގައި ޢަރަފާތުގައި ހުންނަވައި، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ރޯދަހިފުއްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި އުއްމުލްފަޟްލު ބިން ޙާރިޘުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޞައްޙަ ޙަދީޘަކުން މިކަން އެނގެއެވެ. عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ ﵁، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: {إِنَّ يَوْمَ عَرَفَةَ وَيَوْمَ النَّحْرِ وَأَيَّامَ التَّشْرِيقِ عِيدُنَا أَهْلَ الْإِسْلَامِ، وَهِيَ

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب موضع الوقوف بعرفة، برقم: (1919). ج 3. ص 298. ، وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء في الوقوف بعرفات والدعاء بها، برقم: (883). ج 3. ص 221. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الْمَوْقِفِ بِعَرَفَةَ، برقم: (3011). ج 4. ص 215. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (17233). ج 28. ص 468.

أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَأَحْمَدُ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންގެއްވި އުޟްޙިއްޔާ ޤުރުބާން ޢާދިޔާގެ އަރިހުން ޟިޔާފަތްތެރިވުމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ބަޔާންކުރައްވިއެވެ. {ހަމަކަށަވަރުން، ޢަރަފާތު ދުވަހާއި، އަޟްޙިއްޔާގެ ދުވަހާއި، (އެބަހީ: ޙައްޖުމަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހާއި)، އައްޔާމުއް ތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކަކީ، އަހަރެމެން މުސްލިމުންގެ ޢީދު ދުވަސްތަކެވެ. އެއީ، ކައި ބޯއިހުރުމުގެ ދުވަސްތަކެވެ.}

މި ބަޔާނުން ދަލީލުނަންގަވައި، ޢިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައި ގަންނަވަނީ، ދުޢާކޮށް، ޛިކުރުކޮށް ހެދުމުގައި އެބައިމީހުންނަށް ހިތްވަރާއި މުރާލިކަން ލިބިގެން ވުމަށްޓަކައި، ޙައްޖުވެރިން ޢަރަފާތުގައި ރޯދަ ނުހިފުން އައުލާވެގެން ވާކަމަށެވެ.

އަދި ޢަރަފާތު ދުވަހު ރޯދަހިފުމަކީ ހިތްވަރުދެއްވައި އައިސްފައިވާ ބަޔާންތަކާ ޙައްޖުވެރިން ފިޔަވައި އެހެން މީސްތަކުންނަށް އަންގަވާފައިވާ އެންގެވުމެކެވެ.

ޒުހުރުނަމާދާއި އަސްރުނަމާދު ޖަމްޢުކުރުން:

ޢަރަފާތުގައި ޒުހުރުނަމާދާއި އަސްރުނަމާދު ޖަމްޢުކޮށް ކުރުމަކީ ޞައްޙަ ބަޔާނުން ސާބިތުވާ ކަމެކެވެ. އެ ދުވަހުގައިކަލުންނަން اللهُ ރުއްސުންގެއްވި ޢަބްދުاللهِ ގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އައިސްފައިވާ މުސްލިމާގެ ޙަދީޘެއްގައި އެވަނީ ބަޔާންކުރައްވައިފައެވެ. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، فِي حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ "فَذَكَرَ الْخُطْبَةَ بِعَرَفَةَ، وَقَالَ: ثُمَّ أَذَّنَ بِلَالٌ، ثمَّ أَقَامَ، فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ أَقَامَ، فَصَلَّى

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب الصوم، باب صيام أيام التشريق، برقم: (2419). ج 4. ص 88. ، وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الصوم، باب ما جاء في كراهية الصوم في أيام التشريق، برقم: (773). ج 3. ص 134. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، النَّهْيُ عَنْ صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ، برقم: (3004). ج 5. ص 252. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (17379). ج 28. ص 650.

الْعَصْرَ، وَلَمْ يُصَلِّ بَينَهُمَا شَيئًا." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَابْنُ حِبَّانَ، وَابْنُ أَبِي شَيبَة، وَأَبُوعَوَانَةَ، وَعَبْدُ بْنُ حُمَيدٍ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ޙައްޖުގެ ޢަމަލުފުޅުތައް ބަޔާންވެގެންވާ ޙަދީޘުގައި ޢަރަފާތުގައި ދެއްވި ޚުޠުބާގެ ވާހަކައަށްފަހު، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޖާބިރުގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. ”އެއަށްފަހު ބިލާލުގެފާނު ބަންގިދެއްވިއެވެ. އޭގެފަހުގައި ޤަމަތްދެއްވިއެވެ. ފަހެ، (ރަސޫލު اللهِ ﷺ އިމާމުވެވަޑައިގެން) މެންދުރު ނަމާދު (ޤަސްރުކުރައްވައި ދެ ރަކުޢަތުން) ކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު (މުއައްޒިނު) ޤަމަތް ދެއްވިއެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު ޢަޞްރުނަމާދު (ދެ ރަކުޢަތުން ޤަސްރުކުރައްވައި، މެންދުރު ނަމާދުއެކު އިސްކުރައްވައި) ޖަމުޢުކުރެއްވިއެވެ. އެ ދެ ނަމާދުގެ ދެމެދުގައި އެއްވެސް ސުންނަތެއް ނުކުރައްވައެވެ.“

ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ އެ ބޭކަލުންނަށް اللهُ ރަޙުމަތްލެއްވި ޢަލްޤަމާއި، އަލްއަސްވަދު ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالأَسْوَدِ؛ أَنَّهُمَا قَالَا: "إِنَّ مِنْ تَمَامِ الْحَجِّ أَنْ يَشْهَدَ الصَّلَاتَيْنِ مَعَ الإِمَامِ بِعَرَفَةَ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيبَة) [2] މާނައީ: ”ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ ޢަލްޤަމާއި އަލްއަސްވަދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ދެބޭކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަރަފާތުގައި އިމާމާއެކު ދެ ނަމާދު (އެބަހީ: މެންދުރު ނަމާދާއި، ޢަޞްރު ނަމާދު) ޖަމުޢުކޮށް ކުރުމީ ޙައްޖު ފުރިހަމަވުމުގެތެރެއިން ކަމެކެވެ.“

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ، برقم: 147 - (1218). ج 2. ص 886. ، وَ ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كتاب الصلاة، باب الوعيد على ترك الصلاة، برقم: (1457). ج 4. ص 310. ، وَفِي كِتَابِ الحَجِّ، باب ما جاء في حج النبي ﷺ واعتماره، برقم: (3944). ج 9. ص 253. ، وَ ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، مَنْ كَانَ يَأْمُرُ بِتَعْلِيمِ الْمَنَاسِكِ، برقم: (14925). ج 8. ص 524. ، ، وَ أَبُوعَوَانَةَ فِي الْمُسْتَخْرَجِ، مرجع سابق: برقم: (3462). ج 2. ص 368. ، وَ عَبْدُ بْنُ حُمَيدٍ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: برقم: (1135). ص 341.

[2] ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، مَنْ كَانَ يَسْتَحِبُّ أَنْ يَشْهَدَ الصَّلاَتَيْنِ مَعَ الإِمَامِ بِعَرَفَةَ، برقم: (14059). ج 8. 313.

އިބްނުލްމުންޛިރު ވިދާޅުވިއެވެ. ”އިލްމުވެރިން އިޖްމާޢުވާ އެއްބަސްވެ ވަޑައިގެންވާ ގޮތުގައި ޢަރަފާތުގައި އިމާމާ، އަދި އިމާމާއާއެކު ނަމާދުކުރާ ކޮންމެ މީހަކު، މެންދުރު ނަމާދާއި، ޢަޞްރު ނަމާދު ޖަމްޢުކޮށް ކުރުންވެއެވެ. އިމާމާއާ އެކު ޖަމްޢު ނުކުރާނަމަ އެ މީހަކު އަމިއްލައަށްވެސް ޖަމްޢުކުރުންވެއެވެ.“ 1

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، ”أَنَّهُ كَانَ يُقِيمُ بِمَكَّةَ فَإِذَا خَرَجَ إِلَى مِنًى قَصَرَ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيبَة) 2 މާނައީ: ”ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ، އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްލެއްވި ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނު މައްކާގައި ޤާއިމުވެ ހުންނަވުމަށްފަހު (އެބަހީ: މައްކާގައި ހުންނަވުމުގައި ހަތަރު ރަކުޢަތް ނަމާދުތައް ފުރިހަމަކޮށް ކުރައްވުމަށްފަހު) މިނާއަށް ވަޑައިގެން އެ ތަނުގައި (ހަތަރު ރަކުޢަތް ނަމާދުތައް) ޤަޞްރުކުރައްވައިގެން ކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ.“

ޢަމްރު ބިން ދީނާރުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރު ރިވާ ކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: قَالَ لِي جَابِرُ بْنُ زَيدٍ: أَقْصِرِ الصَّلَاةَ بِعَرَفَةَ." (رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورُ) 3 މާނައީ: ”ޢަމްރު ބިން ދީނާރުގެ އަރިހުން ރިވާ ވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް ޖާބިރު ބިން ޒައިދު

---

[1] **ابْنُ الْمُنْذِرُ**، محمد بن إبراهيم بن المنذر بن الجارود النيسابوري (1425هـ 2004م). **الإشراف على مذاهب العلماء** (ط 1). صغير أحمد الأنصاري (تحقيق). رأس الْخيمة: الإمارات العربية المتحدة، مكتبة مكة الثقافية، **رقم المسألة:** (1500). ج 3. ص 311.

[2] **ابْنُ أَبِي شَيبَة فِي الْمُصَنَّفِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الصَّلَاةِ، فِي أَهْلِ مَكَّةَ يَقْصُرُونَ إِلَى مِنًى، برقم:** (8268). ج 5. ص 375. ، **وَ فِي كِتَابِ الْحَجِّ، فِي الْمَكِّيِّ يَقْصُرُ الصَّلَاةَ فِي الْحَجِّ، أَمْ لَا؟، برقم:** (13731). ج 8. ص 236.

[3] (**ނޯޓު:** ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރުގެ ސުނަން ޗާޕުކުރެވިފައިވާ ނުސްޚާއިން އަޅުގަނޑަށް މި ރިވާޔަތް ނުފެނުނެވެ. އިމާމް [illegible]، އަލްއިމާމުލް ޚައްޠާބީ (ޙަމަދު ބިން މުޙައްމަދު ބިން އިބްރާހީމް އަލްޚަޠާބީ 388ހ.) އަބޫދާއޫދުގެ ސުނަނުގެ ޝަރްޙަކަން އެ ކަލޭގެފާނު ލިޔުއްވާފައިވާ ޝަރަޙައެއް ކަމުގައިވާ ”މަޢާލިމުއް ސުނަން“ މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި މި ރިވާޔަތް ބައްޓަން ކުރައްވާފައިވާ ފެނުނެވެ. ބައްލަވާ! ”މަޢާލިމުއް ސުނަން“ مَعَالِمِ السنن، **شرح سنن أبي داود**، مرجع سابق: ج 1. ص 262. ނޯޓު ނިމުނީ ”[illegible]“)

ވިދާޅުވިއެވެ. ޖިބާ ޢަރަފާތުގައި ނަމާދު ކުރެއްވުމުގައި (އެބަހީ: މެންދުރު ނަމާދާއި، އަސްރު ނަމާދު) ދެ ސުންނަތް ކުރައްވާނެވެ.“

ޢަރަފާތުން އުނބުރި އައުން

ޢަރަފާތު ދުވަހުގެ އިރުއޮއްސުމުން، މަޑުމައިތިރިކަމާއި، މަޑުމޮޅިކަމާއެކު ޢަރަފާތުން އުނބުރި އައުން ސުންނަތް ވެގެންވެއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޢަރަފާތުން އުނބުރިވަޑައިގަތީ ނުހަނު މަޑުމޮޅިކަމާއި ތަވާޟުޢު ވެރިކަމާއެކުގައެވެ. އެކަލޭގެފާނު ސަވާރުވެވަޑައިގެން އިންނެވި ޖަމަލުކާރުގެ ދުވެލި މަޑުކުރައްވާލުމުގެ ގޮތުން އޭގެ ނަގަނަށް ވާންކުރައްވައި، ހިފަހައްޓަވައިގެން އިންނެވިއެވެ. އޭގެ ސަބަބުން އެ ސޮރުގެ ބޯ، އެ ކަލޭގެފާނު އިށީނދެވަޑައިގެން އިންނެވި އަސްދަރުގޮނޑިގައި ޖެހޭވަރަށް އުޅުއްވިފަދައި ވިއެވެ.

އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމް މުސްލިމް[1] ރިވާކުރައްވާ

---

[1] (**ނޯޓު:** ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމް ރިވާކުރެއްވި ޢިބާރާތް ކަމަށް ވިދާޅުވެ، ފިޤްހުއްސުންނަތުގައި ލިޔުއްވާފައިވާ ޢިބާރާތުން އަލްއިމާމު މުސްލިމް ރިވާކުރައްވާފައި ނުވެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި ތަރުޖަމާގައި ލިޔުއްވާފައިނުވާ އަލްއިމާމު ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ބަސްފުޅެއްކަމަށެވެ.
ނަމަވެސް އެ ބަސްފުޅުގައިވާ އެންމެ ޖުމްލައެއް ހިމެނޭގޮތުން ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމް ރިވާކުރައްވާ ބަސްފުޅެއް މިތާގައި ބަޔާންކޮށްލާފައި އެ ވަނީއެވެ.
عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَكَانَ رَدِيفَ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: فِي عَشِيَّةِ عَرَفَةَ وَغَدَاةِ جَمْعٍ لِلنَّاسِ حِينَ دَفَعُوا {عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ}، وَهُوَ كَافٌّ نَاقَتَهُ." (رَوَاهُ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ إِدَامَةِ الْحَاجِّ التَّلْبِيَةَ حَتَّى يَشْرَعَ فِي رَمْيِ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ، برقم: 268 - (1282). ج 2. ص 931.
ތަރުޖަމާ: ”އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން، (މިވަނީ ބަސް) އަލްފަޟްލުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނީ، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ ސަވާރީގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ފަހަތުގައި އިންނެވި ބޭކަލެކެވެ. ޢަރަފާތު ދުވަހުގެ ހަވީރު (އެބަހީ: އިރުއޮއްސުމުން) އަދި މުޒްދަލިފާގައި ހޭދުގެ ދުވަހުގެ ހެނދުނު (ދިޔުން =

ބަޔާންކޮށްދެއްވައެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ دَفَعَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ عَرَفَةَ، فَسَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ وَرَاءَهُ زَجْرًا شَدِيدًا، وَضَرْبًا وَصَوْتًا لِلْإِبِلِ، فَأَشَارَ بِسَوْطِهِ إِلَيْهِمْ، وَقَالَ: {أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ، فَإِنَّ الْبِرَّ لَيْسَ بِالْإِيضَاعِ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ)[1] މާނައީ: “އެ ދެބަފައިންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. “ހަމަކަށަވަރުން، އެ ކަލޭގެފާނުވެސް (އެބަހީ: ޢަބްދުاللهِގެފާނުވެސް) މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަރިހުގައި ޢަރަފާތުން ނުކުމެ ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އަށް އެކަލޭގެފާނުގެ ފަހަތްފުށުން މީސްތަކުންގެ އަޑު ކައްގަނޑާއި، ޖަމަލުތަކަށް ތަޅާއަޅާއި، އެ ސުވާރުންގެ ޖޫޅުގެ އަޑު ކައްގަނޑު އިވިވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، މީސްތަކުން ހަމަޖެހިލައްވަން އެކަލޭގެފާނުގެ [illegible] އެބައިމީހުންނަށް އިޝާރާތް ކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ. އަދި [illegible] ކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ. {އޭ މީސްތަކުންނޭވެ! ތިޔަބޭފުޅުން ހަމަޖެހިލައްވަންޖެހޭ ކަމެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ހެޔޮކަންތަކީ އަވަސްވެގަތުމުގައެއް ނޫނެވެ.}

އެ ދެބަފައިންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޒައިދުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އުސާމަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވައިފައި ބަޔާންކޮށްދެއްވައެވެ. عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: سُئِلَ أُسَامَةُ وَأَنَا جَالِسٌ، كَيْفَ كَانَ

= ވިދާޅުވެފައިވަނީ [illegible]) ރަސޫލު اللهِ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {އޭ މީސްތަކުންނޭވެ! ތިޔަބޭފުޅުން ހަމަޖެހިލައްވަންޖެހޭ ކަމެވެ.} (އަވަސްވެގަތުން ވިދާޅުވިއެވެ.) [illegible] އެކަލޭގެފާނު [illegible]، [illegible]“ [illegible] އެ [illegible] (ކަކުކަން ބައްލަވާ [illegible]) ވިދާޅުވެފައިވަނީ، [illegible] އެ ދެބަފައިންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާ [illegible] ޢަބްދުاللهِގެފާނުގެ [illegible] ރަސޫލު اللهِ ﷺ [illegible] ބަޔާންކޮށްދީފައިވާނެއެވެ. “ފިޤްހުއްސުންނާ” ބައްލަވާ! السيد سابق، محمد التهامي (1425هـ 2004م). فقه السنة، (ط1). القاهرة: دارالفتح للإعلام العربى، ص 473. [illegible] “[illegible]”)

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: بَابُ أَمْرِ النَّبِيِّ ﷺ بِالسَّكِينَةِ عِنْدَ الْإِفَاضَةِ، وَإِشَارَتِهِ إِلَيْهِمْ بِالسَّوْطِ، برقم: (1671). ج 2. ص 164.

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسِيرُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ حِينَ دَفَعَ؟ قَالَ: "كَانَ يَسِيرُ الْعَنَقَ، فَإِذَا وَجَدَ فَجْوَةً نَصَّ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: "ހިޝާމު ބުނު ޢުރުވަތު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ (ޢުރުވަތު އިބްނުއް ޒުބައިރު) ގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޒައިދުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން) އުސާމަތުގެފާނުގެ އަރިހުގައި ސުވާލުކުރެވުނެވެ. އޭރު ތިމަންނާ އެ ގާތުގައި އިންނަމެވެ. (ދެންނެވުނެވެ.) ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޢަރަފާތުން ނުކުމެވަޑައިގަތުމުގައި ދަތުރުކުރެއްވީ ކިހިނެއްތޯއެވެ؟ (އުސާމަތު) ވިދާޅުވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ނުކުމެވަޑައިގަތުމުގައި މާ ހަލުވިކޮށް އަދި މާ ލަސްލަހުން ދަތުރު ކުރައްވުމުގެ ބަދަލުގައި އެ ދުވެލިގެ މިންވަރުގައި ނުކުމެވަޑައިގަތެވެ. މީސްތަކުންގެ ދުވެލިން ހުސް ޖާގައެއް ފެނިވަޑައިގެންނެވިނަމަ ދަތުރުފުޅު ހަލުއިކުރެއްވިއެވެ."

މާނައަކީ، މީސްތަކުންގެމައްޗަށް އެކަލޭގެފާނު ބޮޑުކަމުގެ އޯގާތެރިކަމުގެ ސަބަބުން އެކަލޭގެފާނު ދަތުރުފުޅު ކުރައްވަމުން ވަޤުތުގައި އާދައިގެ ގޮތުގައެވެ. އެ ވަގުތުގައި މީސްތަކުންގެ ތޮއްޖެހުމުގައި ހުސް ޖާގައެއް ފެނިވަޑައިގެންނެވުމާ ދަތުރުފުޅު އަވަސްކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ.

ޢަރަފާތުން ނުކުމެގެން ދިޔުމުގައި ވެސް މުޒްދަލިފާއި ދިމާއަށް ހިނގުން ދިޔުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. އެހެނީ، (ދުލްޙިއްޖާމަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަސް) ޖަމްޢުކޮށް ބާއްވަން ވަޑައިގެންފުމަށް ނަމާދުން ރަސޫލު ﷲ ﷺ މަޣްރިބާ ވިދާޅުވަމުން ގެންދަވާފައި ވެއެވެ.

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ السَّيْرِ إِذَا دَفَعَ مِنْ عَرَفَةَ، برقم: (1666). ج 2. ص 163. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْإِفَاضَةِ مِنْ عَرَفَاتٍ إِلَى الْمُزْدَلِفَةِ وَاسْتِحْبَابِ صَلَاتَيِ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ جَمِيعًا بِالْمُزْدَلِفَةِ فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ، برقم: 283 - (1286). ج 2. ص 936.

އެ ދެބޭކަލުންނަން اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާނީސް ބޮޑުބޮޑު ޞަޙާބީބޭކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރައްވާ ޞަޙީޙް ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ أَشْعَثَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "أَقْبَلْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ مِن عَرفَاتٍ إِلَى الْمُزْدَلفَةِ، فَلَم يَكُن يَفْتُرُ مِنَ التَّكْبِيرِ، وَالتَّهْلِيلِ، حَتَّى أَتَينَا الْمُزْدَلِفَةَ." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ) [1] މާނައީ: "އަޝްޢަޘްގެ ބައްޕަ ސުލައިމު، އާންމުގެ ބައްޕާ، (އެ ކަލޭގެފާނަން اللهُ ރަޙުމަތްކުރައްވާށި! ޤަތާދަހު ކަލޭގެފާނާ، ސުލައިމު ބުނި ބަސް ބުނާ ޢަރަފާތުން ބަލައިކުރެއްވުން) ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ސުލައިމު ބުނި ބަސްކުރި) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބޭކަލުންނަން اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާނީސް ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުގައި ޢަރަފާތުން މުޒްދަލިފާއަށް ވަޑައިގަތީމެވެ. ފަހު، ޢަރަފާތުން މުޒްދަލިފާއަށް ވަޑައިގެންނެވުމާއި ހަމައަށް ކަލޭގެފާނު ތަކުބީރުކިޔުއްވުމާއި ތަހުލީލު ކިޔުއްވުން ދޫކޮށްނުލައްވައެވެ."

މުޒްދަލިފާގައި މަޣްރިބު ނަމާދާއި، ޢިޝާ ނަމާދު ޖަމްޢުކުރުން:

މުޒްދަލިފާއަށް އާދެވުނުމަށްފަހު، އެއް ބަންގެއާއި، ދެ ޤާމަތާއެކު މަޣްރިބު ނަމާދާއި ޢިޝާ ނަމާދު ދެ ރަކުޢަތުން ޤަޞްރުކުރައްވައިގެން (އެބަހީ: މަޣްރިބު ނަމާދުގެ ތިން ރަކުޢަތާއި، ޢިޝާ ނަމާދު ޤަޞްރުކޮށް ދެ ރަކުޢަތުން ޢިޝާނަމާދުގެ ވަގުތުގައި މަޣްރިބު ނަމާދު ފަސްކޮށް) ޖަމްޢުކޮށް ކުރެއްވިއެވެ. އަދި އެ ދެ ނަމާދުގެ ދެމެދުގައި އެއްވެސް ސުންނަތް ނަމާދެއް ކުރުމެއް ނުވެއެވެ.

އަޙްމަދާއި މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ (ޖާބިރުގެފާނުގެ) ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. "أَنَّهُ ﷺ أَتَى الْمُزْدَلِفَةَ، فَصَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ، وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا شَيْئً." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [2] މާނައީ: "ޖާބިރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الصَّلَاةُ بِجَمْعٍ، برقم: (1933). ج 3. ص 307.

[2] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ، برقم: 147 - (1218). ج 2. ص 886.

މުޒްދަލިފާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އެ ތަނުގައި މަޣްރިބް ނަމާދާއި ޢިޝާނަމާދު އެއް ބަންގިއާއި ދެ ޤާމަތަކުން (މަޣްރިބް ފަސްކުރައްވައި، ޢިޝާވަގުތުގައި ޢިޝާނަމާދު ދެރަކުޢަތުން ޤަޞްރުކުރެއްވުމާއެކު ޖަމްޢުކުރައްވައި) ކުރެއްވިއެވެ. އެ ދެމެދުގައި އެއްވެސް ސުންނަތެއް ނުކުރައްވައެވެ.“

ސުފްޔާނުއް ޘައުރީއާއި، ރައުޔުގެ އަހުލުވެރިން (އެބަހީ: ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން) ވިދާޅުވާގޮތުގައި، މުޒްދަލިފާއަށް އާދެވުމުގެ ކުރިން އެ މީހަކު މަޣްރިބް ނަމާދު ކޮށްފައިވަނީނަމަ، މުޒްދަލިފާއަށް އާދެވުމުންފަހު، އެ ނަމާދު (ބަހާންވެދިޔަގޮތަކަށް) ކުރަންޖެހޭނެއެވެ. އެހެނަސް ޖުމްހޫރު ނަމާދުގައި، ޞައްޙު ނަމާދު އެ ނަމާދެއްގެ ވަގުތުގައި އެއިން ކޮންމެ ނަމާދެއް ކުރުން މަކުރޫހަކަމާއެކު ހުއްދަކަމަށް ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ.

މުޒްދަލިފާގައި ރޭކުރުމާއި އެ ތަނުގައި ތިބުން:

(އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި) ޖާބިރުގެފާނުގެ ޙަދީޘުގައިވެއެވެ. "أَنَّهُ ﷺ أَتَى الْمُزْدَلِفَةَ، فَصَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ، وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا شَيْئًا، ثُمَّ اضْطَجَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، وَصَلَّى الْفَجْرَ، حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ، بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ الْقَصْوَاءَ، حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَدَعَاهُ وَكَبَّرَهُ وَهَلَّلَهُ وَوَحَّدَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا حَتَّى أَسْفَرَ جِدًّا، فَدَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: ”ޖާބިރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ މުޒްދަލިފާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އެ ތަނުގައި މަޣްރިބް ނަމާދާއި ޢިޝާނަމާދު އެއް ބަންގިއާއި ދެ ޤާމަތަކުން (މަޣްރިބް ފަސްކުރައްވައި ޢިޝާނަމާދު ދެރަކުޢަތުން ޤަޞްރުކުރެއްވުމާއެކު ޢިޝާ ނަމާދުގެވަގުތު ޖަމްޢުކުރައްވައި) ކުރެއްވިއެވެ. އެ ދެމެދުގައި އެއްވެސް ސުންނަތެއް ނުކުރައްވައެވެ. (ޖާބިރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ.) އެއަށްފަހު (އެބަހީ: ނަމާދުކުރެއްވުމަށްފަހު) ރަސޫލުﷲ ﷺ އޮށޯވެ ވަޑައިގަތެވެ. ފަތިސްވަގުތުޖެހުމަށް ދަންދެން އެކަލޭގެފާނު އަރާމުކުރެއްވިއެވެ. (އެއަށްފަހު)

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ، برقم: 147 - (1218). ج 2. ص 886.

ފަތިސްވަގުތު ވެއްޖެކަން އެކަލޭގެފާނަށް ކަށަވަރުވެ ވަޑައިގަތުމުން (މުއައްޒިނު) ބަންގިއާއި ޤަމަތްދެއްވައި، ނަމާދުކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު އަލްޤަޞްވާއަށް ސަވާރުވެ ވަޑައިގެން އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އެ ތާނގައި ހުންނަވައި ﷲ އަށް ދުޢާ ކުރައްވައި، އެކަލާނގެ ބަސްތަކުން ތަކުބީރު، ތަހުލީލު، ވިދާޅުވެ، އެކަލާނގެ އެއްކައުވަންތަކަމުގެ ޝިޢާރު ފާޅުކުރެއްވިއެވެ. މި ގޮތުގައި އިރުއެރުމަށް ވަރަށްބޮޑަށް ގާތްވެއްޖައުމަށް ދާނދެން އެކަލޭގެފާނު ހުންނެވިއެވެ. ރަނގަޅަށް އަލިވުމުން، އިރުއެރުމުގެ ކުރިން އެ ތަނުން ވަޑައިގެންނެވިއެވެ.“

وَلَمْ يَثْبُتْ عَنْهُ ﷺ أَنَّهُ أَحْيَا هَذِهِ اللَّيْلَةَ.[1] އަދި އޭރު (އެބަހީ: މުޒްދަލިފާގައި ތިބޭ ރޭ) އިޙްޔާކުރެއްވުމުގެ ގޮތުން ރަސޫލު ﷲ ﷺ އެއްވެސް ކަމެއް ކުރެއްވިކަމަކަށް އެކަލޭގެފާނުގެ ސުންނަތުން ސާބިތެއް ނުވެއެވެ.

މި ނަންގަނެވުނީ، މުޒްދަލިފާގައި ރޭކުރުމާއި، އެ ތާނގައި ތިބުމުގައި ބިމަތު ކުރަން ޖެހޭކަމަށް ސުންނަތުން ސާބިތުވާގޮތެވެ.

ޙައްޖުވެރިންނަށް [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]، އެބައިމީހުންގެ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ފިޔަވައި

---

[1] ނޯޓް: [illegible]

ޙައްޖުވެރިންކުރެ އެހެން އެންމެން މުޒްދަލިފާގައި ރޭކުރުމަކީ ވާޖިބެއްކަމަށާއި، މި ނަންގަނެވުނު މަސައްކަތްކުރު މީހުންނަށް މުޒްދަލިފާގައި ރޭކުރުމަކީ ވާޖިބެއް ނޫންކަމަށް އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ވިދާޅުވެއެވެ.

ވަކިބަޔެއް އިސްތިސްނާ ކުރުމެއްނެތި އެންމެހައި ޙައްޖުވެރިންނަށް މުޒްދަލިފާގައި ރޭކުރުމަކީ ވާޖިބެއްކަމަށް އެހެނިހެން ފިޤްހީ މަޛްހަބުތަކުގެ އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ.

މުޒްދަލިފާގައި ތިބުމަށް ބޭނުންވާ ޙައްދުގެ މާނައަކީ، ކޮންމެ ސިކުންތެއްގައިވިޔަސް އެ ތަނުގައި މަޑުކުރުމެވެ. އެއީ، ކޮޅަށް ތިބުން، ނުވަތަ އިށީނުން، ނުވަތަ އޮށޯވެގެން ނިދާފައި، ތިބެގެންކަމުގައި ވިޔަސްވެއެވެ.

ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވަނީ، މުޒްދަލިފާގައި ތިބުމުގެ ވަގުތަކީ، ނަޙްރުގެ ދުވަހުގެ [illegible] ވާޖިބުވާކަމަށް އެ [illegible] ޢުޛުރަކާނުލައި މުޒްދަލިފާގައި ނުތިބެއްޖެނަމަ [illegible] ވާޖިބުވާނެ [illegible]. ޢުޛުރެއްގެ ސަބަބުން އެ ތަނުގައި މަޑުނުކުރެވިއްޖެ ކަމުގައިވާނަމަ އިތުރުކަމެއް ލާޒިމު ނުވާނެކަމަށް ވިދާޅުވެއެވެ.

މާލިކީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ވާޖިބުވެގެންވަނީ، [illegible] ކުރިން އެ މިންވަރަށް ސަވާރިން [illegible] ވަގުތު މުޒްދަލިފާގައި މަޑުކުރުމެވެ.

ޝާފިޢީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިންގެ ނަޒަރުގައި ވާޖިބުވެގެންވަނީ، [illegible] ކުޑަމިންވަރު، ނަޙްރުގެ (ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ) ރޭގެ ފަހުބައިގައި މުޒްދަލިފާގައި

ހޭދަކުރުމެވެ. އެ ތަނަކީ ފަރުބަދައި، އެ ތާނގައި މީހުން އެއީ ޝަރުޅެއްކަމަކަށް ނުބައްލަވައެވެ. އެ ދިހާރަކަށް އެއީ މުޒްދަލިފާގެ ނޫނުގެމަތިވެސް ގަދަފަހަރުގައި ނުނުކަމަށް އެ ބާކުރުން ވިދާޅުވެއެވެ. މުޒްދަލިފާއިން ބާހާ (މިނާއަށް) ދިއުމުން ފަތިސް ކަމަށް އެބާކުރުން ވިދާޅުވެއެވެ.

ސުންނަތްތެރިކަމީ، ފަތިސްވަގުތު ވުމާއެކު، ވަގުތުގެ ކުރިޔާގު ފަތިސް ނަމާދު ކުރުމެވެ. އަދި އެއަށްފަހު އަލްމަޝްޢަރުލްޙަރާމްގައި މަޤާމް، ގިނަގިނައިން ޛިކުރުކުރުން ދިމާކުރުމުގައި ވަރުގަދަ އަދިކަން ބަސްގަނޑު ވެރިވެއްޖެއްދުއްވަނި ކުރުމެވެ.

މާތް ﷲ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿فَإِذَآ أَفَضۡتُم مِّنۡ عَرَفَٰتٖ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ عِندَ ٱلۡمَشۡعَرِ ٱلۡحَرَامِۖ وَٱذۡكُرُوهُ كَمَا هَدَىٰكُمۡ وَإِن كُنتُم مِّن قَبۡلِهِۦ لَمِنَ ٱلضَّآلِّينَ ١٩٨ ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنۡ حَيۡثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ وَٱسۡتَغۡفِرُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾ [1] މާނައީ: ﴿ފަހެ، ތިޔަބައިމީހުން ޢަރަފާތުން އެނބުރި އައުމުގެ ދަތުރު ފަރާތުގެ ކުރިމަތިން، އަލްމަޝްޢަރުލްޙަރާމް ބަރާބަރުގައި (އެބަހީ: މުޒްދަލިފާ ނިމުމާއިގާ ދުވަހު ފަހުރަކަށް ކައިރިގައި) ތިޔަބައިމީހުން ﷲ ހަނދުމަ ކުރާށެވެ! (އެބަހީ: ތަލްބިޔާ ކިޔައި، ދުޢާ ކުރާށެވެ!) އަދި އެކަލާނގެ ތިޔަބައިމީހުންނަށް ތެދުމަގު ދައްކަވައި އަންގަވާ ފަދައިން، ތިޔަބައިމީހުން އެކަލާނގެ ހަނދުމަކުރާށެވެ! އޭގެކުރިން ތިޔަބައިމީހުން ވީ ފަދައިން މަގުފުރެދިގެންވާ މީހުންގެ ތެރެއިންކަން ކަށަވަރެވެ. * ދެން (ޢަރަފާތުން މުޒްދަލިފާއަށް) އެނބުރި އަންނަ މީސްތަކުންނާއެކު ތިޔަބައި މީހުންވެސް އެނބުރި އަންނާށެވެ! އަދި ތިޔަބައިމީހުން ﷲ ގެ ޙަޟްރަތުން ފާފަ ފުއްސެވުމަށް އެދޭށެވެ! ހަމަކަށަވަރުން، ﷲ އީ، ގިނަގިނައިން ފާފަފުއްސަވާ ރަޙްމަތްތެރި ރަސްކަލާނގެއެވެ.﴾

---

[1] سُورَةُ البَقَرَة: 198، 199

ފަޖުރުގެ އަލިކަން ރަނގަޅަށް ފާޅުވުމުން، އިރުއެރުމުގެ ކުރިން މިނާއަށް ދިޔުމަށްޓަކައި މުޒްދަލިފާއިން ނުކުންނާނީއެވެ. މި ދިޔުމުގައި މުޙައްސަރެވެ ކިޔުން ވާދީއާ ހަމައަށް ދެވުމުން، ހަލުއިކޮށް ދަތުރުކުރުމާއެކު، އެ ވާދީން އަވަހަށް ނުކުތުން ވެއެވެ.

މުޒްދަލިފާގައި ވަޤުފުކުރާނެތަން:

މުޙައްސަރެވެ ކިޔުން ވާދީ ފިޔަވައި މުޒްދަލިފާގެ ކޮންމެ ތަނެއްގައިވެސް ވަޤުފުކުރުން ހުއްދައެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޖުބައިރު ބުން މުޠުޢިމުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رضي الله عنه، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ ، قَالَ: {كُلُّ عَرَفَاتٍ مَوْقِفٌ، وَارْفَعُوا عَنْ بَطْنِ عُرَنَةَ، وَ كُلُّ مُزْدَلِفَةَ مَوْقِفٌ، وَارْفَعُوا عَنْ مُحَسِّرٍ، وَكُلُّ فِجَاجِ مِنًى مَنْحَرٌ، وَكُلُّ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ذَبْحٌ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ) [1] މާނަކީ: ”ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙްމަތްލައްވާ ސުލައިމާނު ބުން މޫސާ (އައްޝާމީ އަލްދިމަޝްޤީ) ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޖުބައިރު ބުން މުޠުޢިމުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާން ކުރެއްވިއެވެ. {ބަޠުން ޢުރަނާއިން ދުރުން ތަން ފިޔަވައި މުޅި ޢަރަފާތަކީ އެ ތަނުގައި ހުރުން ހުއްދަ ތަނެކެވެ. އަދި ވާދީ އަލްމުޙައްސިރު ފިޔަވައި މުޒްދަލިފާގެ ކޮންމެ ތަނެއްގައި ވެސް ހުރުން ހުއްދައެވެ. އަދި މިނާގެ ކޮންމެ ތަނެއްގައި ވެސް ކަތިލުން

---

[1] **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (16751). ج 27. ص 316. ، **وَ ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب الوقوف بعرفة والمزدلفة والدفع منهما، برقم:** (3854). ج 9. ص 166. ، **وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الضَّحَايَا، بَابُ مَنْ قَالَ: الْأَضْحَى جَائِزٌ يَوْمَ النَّحْرِ وَأَيَّامَ مِنًى كُلَّهَا لِأَنَّهَا أَيَّامُ النُّسُكِ، برقم:** (19241). ج 9. ص 498. ، **وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ**، مرجع سابق: **برقم:** (1583). ج 2. ص 138.

ހުއްދައެވެ. އަދި އައްޔާމުއް ތަޝްރީޤުގެ ކޮންމެ ދުވަހަކީ ކަތިލުމުގެ ދުވަހަކަށެވެ.}[1]

---

[1] (**ޝަރަޙަ:** މުއައްލިފު ޙިއްޞާކޮށްފައިވާ ބަރިޔާގެ ބައެއްކަމެވެ. އެހެންނަމަވެސް މި ތަރުޖަމާގައި ޙިއްޞާވައި އެވަނީ މުޅި ބަރިޔާގެ ޢިބާރާތެވެ. މުއައްލިފު ޙިއްޞާކޮށްފައިވާ ޢިބާރާތް ތަރުޖަމާކޮށްދީފައި އެ ވަނީއެވެ. މި ރިވާޔަތާ ގުޅޭގޮތުން ފަހަގަކޮށްލުން މުހިއްމު ބައެއް ކަންތައްތަކެއް ޙަވާލާގައި އެވަނީއެވެ.

(ހ) އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި އިލްމުވެރިންގެ ފަރާތުން އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނަޢޫޠު ރަޙިމަހު الله ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “ތަފާތު ސަނަދުން ޞަޙީޙުވެގެން ދިޔަ، ބައެއް ރިވާޔަތްތަކުގެ ތަރުތީބުގައިވާ ރިވާޔަތެވެ. އަޙްމަދު ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ސަނަދަކީ ސަނަދު ކެނޑިފައިވާ ސަނަދެކެވެ. ސުލައިމާނު ބިން މޫސާ ޖުބައިރު ބިން މުޠުޢިމުގެ އަރިހުން މި ބަރިޔާ ރިވާކުރައްވާ ކަމަށް ބުނާ ނަމަވެސް ސުލައިމާނު ބިން މޫސާ ޖުބައިރު ބިން މުޠުޢިމާ ބައްދަލުވެވަޑައިގެން ނުވެއެވެ. އަދި މިއީ، ސަނަދުގައި ވަރަށް އިޚްތިލާފު، އިޒްޠިރާބު ހުރި ބަރިޔާއެކެވެ.” “މުސްނަދު އަޙްމަދު” ބައްލަވާ! **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 27. ص 316.

(ށ) އަލްއިމާމު ސުޔޫޠީ ރަޙިމަހު الله ވިދާޅުވެފައިވާ “އަލްޖާމިޢުއް ޞަޣީރު” މި ނަން ދެއްވާފައިވާ ތަޢުލީފުގައި، އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ރަޙިމަހު الله ވިދާޅުވެފައިވާ “ޞަޙީޙު އަލްޖާމިޢުއް ޞަޣީރު ވަ ޒިޔާދަތުހޫ” މި ނަމަށްކިޔާ ފޮތުގައި ވިދާޅުވެފައިވޭ، މިއީ، ޞަޙީޙު ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ.” “ޞަޙީޙު އަލްޖާމިޢު” ބައްލަވާ! **الألباني**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1408هـ1988م). **صحيح الجامع الصغير و زياداته** (ط 3). بيروت: المكتب الإسلامي، **برقم:** (4537). ج 2. ص 834.

(ނ) ފާހަގަކޮށްލެވޭ ކަމަކީ، ޖުބައިރު ބިން މުޠުޢިމުގެ އަރިހުން ބަޔާން ރިވާވެގެން ސުލައިމާނު ބިން މޫސާގާ ޖުބައިރުގެ ކިބައިން ބައްދަލުވެވަޑައިގެން ނުވާ ކަމުގައި އައްޝައިޚު އަލްބާނީ އެފަދައިން ވިދާޅުވެފައިނުވާކަމެވެ. ސުލައިމާނު ބިން މޫސާއާ، ޙައްޤު ހުރިހާ ނިކުމެވިއެވެ. އެހެންކަމުން އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު ވިދާޅުވެފައިވާ ފަދައިން އެ ކަށަވަރުވެގެން ޖުބައިރު ބިން މުޠުޢިމާ ބައްދަލު ވެވަޑައިގެން ނުވެއެވެ. ތަފާތު ސަނަދުން ގެނެވޭކަމުން ޞަޙީޙުވެގެން ދިޔަ ބައެއް ބަރިޔާއެއް ކަމަށްވިޔަސް މި ޙަދީޘްގައި އިޝްތިރާކުވެފައިވާ އެއްބައިކަމަކީ ރަސޫލު الله ޞައްލަﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމަ ޖުބައިރުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޞަޙީޙު ޙަދީޘްގައިވާ ބަޔެވެ. ތިރީގައިވަނީ މި ޙަދީޘް ބަރިޔާއެވެ.

عَنْ جَابِرٍ ﵁، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ، قَالَ: {نَحَرْتُ هَاهُنَا، وَمِنًى كُلُّهَا مَنْحَرٌ، فَانْحَرُوا فِي رِحَالِكُمْ، وَوَقَفْتُ هَاهُنَا، وَعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَوَقَفْتُ هَاهُنَا، وَجَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ.} މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނު ރަސޫލު الله ޞައްލަﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމަ ޖާބިރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު الله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިތަނުގައި ކަލޭގެފާނު ހުއްޓި ކަތިލުމާއި މިނާގެ ހުރިހާ ތަނަކީ ކަތިލާ ތަނެކެވެ. (އެބަހީ: މިނާގައި އެކަލޭގެފާނު ހުންނެވި ތަނެވެ.) އަދި މިނާގެ ކޮންމެ ތަނަކުން ކަތިލުން ހުއްދަ ތަނެކެވެ. ފަހެ، ތިޔަބައިމީހުންގެ ގޮތުގައި (އެބަހީ: ތިޔަބައިމީހުންގެ) ކަތިލާށެވެ. މިތަނުގައި ކަލޭގެފާނު ހުރެ ވަޑައިގެންނެވީމެވެ. (އެބަހީ: ޢަރަފާތުގައި ބަޔަކު ހުރުމަށް ވަޑައިގެންނެވި ތަނެވެ.) އަދި ޢަރަފާތް މުޅި ކަތިލުމަށް ހުރިހާ (ތަނަކީ ޢަރަފާތުގެ ސަރަޙައްދު ބަޔެއް ފެއިބޭ ތަނެއް) އެ ތަނަކީ ހުއްޓުން ހުއްދަ ތަނެކެވެ. އަދި މުޒްދަލިފާގައި މިތަނުގައި ކަލޭގެފާނު ހުރެ ވަޑައިގެންނެވީމެވެ. (އެބަހީ: އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމުގެ ކައިރީގައެވެ.) މުޒްދަލިފާގެ ކޮންމެ ތަނަކީ އެ ތަނުގައި ހުއްޓުން ހުއްދަ ތަނެކެވެ.} ބައްލަވާ! **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَا جَاءَ أَنَّ عَرَفَةَ كُلَّهَا مَوْقِفٌ، برقم:** 149 - (1218). ج 2. ص 893. ، **وَأَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الصَّلَاةُ بِجَمْعٍ، برقم:** (1936). ج 3. ص 309. ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (14440). ج 22. ص 325.، **وَأَبُويَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ**، مرجع سابق: **برقم:** 361 - (2126). ج 4. ص 93. **ޝަރަޙަ** ނިމުނީ “މުޒްދަލިފާ”)

މުޒްދަލިފާގައި ތިބޭތިބުމުގައި ޤުޒަހުގެ ހިއިގެންވާ ތަނާކައިރީގައި ތިބުން އަދުލާ ވެގެންވެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންދެއްވި ޢަލީގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި އަލްއިމާމުއް ތިރުމިޒީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَلِيٍّ ﵁، قَالَ: وَقفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِعَرَفَةَ، فقَالَ: {هَذِهِ عَرَفَةَ، وَهَذَا هُوَ الْموقِفُ، وَعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ}، ثُمَّ أَفَاضَ حِينَ غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَأَرْدَفَ أُسَامَةَ بْنَ زَيدٍ، وَجعَلَ يُشِيرُ بِيَدِهِ عَلَى هَينَتِهِ، وَالنَّاسُ يَضْرِبُونَ يَمِينًا وَشِمَالًا، يَلْتَفِتُ إِلَيْهِمْ، وَيقُولُ: {أَيُّهَا النَّاسُ! عَلَيكُمُ السَّكِينَةَ}، ثُمَّ أَتَى جَمْعًا، فَصَلَّى بِهِمْ الصَّلَاتَينِ جَمِيعًا، (ثُمَّ بَاتَ بِهَا)، فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى قُزَحَ [1]، فَوَقَفَ عَلَيهِ، وَقَالَ: {هَذَا قُزَحُ، وَهُوَ الْمَوْقِفُ، وَجَمْعٌ

---

[1] (**ނޯޓް:** (ހ) ފިޤްހުއްސުންނާގެ ބަޔާންތަކަށް ތަޢްލީޤުކުރެއްވި ފަރާތުން ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. "ޤުޒަހު" އެއީ، މުޒްދަލިފާގައިވާ ތަނަކަށް ކިޔާ ނަމެކެވެ. ޖާހިލިއްޔަ ޒަމާނުގައި ޤުރައިޝުންގެ މީހުން (ހައްޖުވުމުގައި) އުޅަމީހުން ވިޔާ ތަނަކީ އެއީއެވެ. އުޅަދިޔުން ބަރަފާތަކު ނުނިކުމެއެވެ.

އަލްޖައުހަރީ، (އިސްމާޢީލު ބިން ޙައްމާދު އަލްފާރާބީ 393ހ.) ވިދާޅުވާގޮތުގައި އެއީ، މުޒްދަލިފާގައި ހުންނަ ފަރުބަދައަކަށް ކިޔާ ނަމެކެވެ. ބައްލަވާ! "އައްސިޙާޙު" **الْجَوْهَرِيُّ**، إسماعيل بن حماد. (1430هـ/2009م). **الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية** (ط3). أنس محمد الشامي و زكريا جابر أحمد (تحقيق). القاهرة: دار الحديث طبع، نشر، توزيع، ص 938.

ފިޤުހުވެރިންކަށް ގިނަ ބަޔަކުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި އެއީ އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމެވެ." "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: **حاشية رقم** (1). ج 2. ص 282.

(ށ) މިތާގައި މުޙައްމަދު ބާރަށްކަމުދާފައިވާ ޢަލީގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔަށް ފިޤުހުގައި އެބަސް، އަލްއިމާމުއް ތިރުމިޒީ ނަގުއްވާފައިވާ އިބާރާތެވެ. އެ ބަޔަށްޓަ، ދިގުކޮށް ބާރަށްވެފައިވާ އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔަށްދުވަސްކޮށް ކަނަވަރުވަނީ، ފިޤްހުއްސުންނާ ތަރުތީބުކުރައްވާ ފަރާތުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި ފަތިހު ގިނަ އިރުވެރިންގެ ބަސްގޮތާ އެއްގޮތަށް ޤުޒަހުން އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމަށް ކަނޑައެޅިއެވެ. ޖާބިރުގެފާނުގެ ބަޔާނުގައިވެއެވެ. "حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ" "އިތުރުއެކަލޭގެފާނު އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ."

(ނ) މި މަޢުލޫމާތު "ފިޤްހުއްސުންނާ" ގެ މުޙައްޤިޤު ލިޔުއްވާފައިވާ ގޮތުން ނަގާފައި، އަލްމަޝްޢަރުލްޙަރާމާ، ޤުޒަހާ ތަފާތު ދެ ތަނެއް ކަމަށެވެ. ބާކީ ގޮތުގައި އެއީ އެއް ތަނެއްކަން ހާމަވެގެން ދާ ގޮތް ނަމަވެސް ބޮޑުއެވެ. އެހެންކަމުގައި މުޙައްޤިޤު ހުށަހަޅުއްވާފައިވަނީ، މުޒްދަލިފާގައި ވިޔަފުމުގައި އަލްމަޝްޢަރުލްޙަރާމުގެ ކައިރީގައި ވިޔަފުން އަދާކުރެވިދާނެ ގޮތަކަށް ލިޔުއްވާފައެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު"

كُلُّهَا مَوْقِفٌ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَأَحْمَد ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢަލީގެފާނުގެ ޙަދީޘުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޢަރަފާތުގައި ހުންނެވިއެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިއީ ޢަރަފާތެވެ. މިއީ، އެ ތާނަގައި (ޙައްޖުވެރިން) ވިޤޫފުގެ މަޤާމެވެ. އަދި (ވާދީ ޢުރަނާ ފިޔަވައި) ޢަރަފާތުގެ ކޮންމެ ތަނަކީ (ޙައްޖުވެރިން) ވިޤޫފުގެ މަޤާމެވެ.} އެއަށްފަހު އިރުއޮއްސުމުން އެކަލޭގެފާނު (ޢަރަފާތުން) ނުކުމެވަޑައިގަތެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ސަވާރީގެ ފަހަތަށް އުސާމަތު ބުން ޒައިދުގެފާނު ސަވާރުކުރެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ސަވާރުވެވަޑައިގެން އިންނަވައި، އަތްފުޅުން މީސްތަކުންނަށް އިޝާރާތް ކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ. އޭރު މީސްތަކުން ކަނާތްފުށު ފަރާތުންނާއި ވާތްފުށު ފަރާތުން އެބައިމީހުންގެ ސަވާރީތަކުގައި (އަވަސްއަވަހަށް) ނުކުމެގެން ދިޔުމަށް މަސައްކަތް ކުރަމުން ދިޔައެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު އެބައިމީހުންނަށް މުނާޖާތް ކުރައްވައި ޙަދީޘްކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ. {އޭ މީސްތަކުންނޭވެ! ތިޔަބައިމީހުން މަޑުމައިތިރިކަން އިޚްތިޔާރުކުރާށެވެ.} އެއަށްފަހު މުޒްދަލިފާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، އެބައިމީހުން ނާއިގެން އެކަލޭގެފާނު ދެ ނަމާދު (އެބަހީ: މަޣްރިބު ނަމާދުގެ ތިން ރަކުޢަތާއި، ޢިޝާ ނަމާދު ޤަސްރުކުރައްވައި، ޖަމްޢުކުރައްވައި) ކުރެއްވިއެވެ. (އަދި މަޣްރިބުގެ [illegible] ވެއެވެ. އެއަށްފަހު އެ ތަނަގައި އެކަލޭގެފާނު އަރާމުކުރެއްވިއެވެ.) ފަހެ، ފަތިސްވުމުން ޤުޒަޙަށް ވަޑައިގަތެވެ. ފަހެ، އެ ތާނަގައި އެކަލޭގެފާނު ހުންނެވިއެވެ. އަދި ޙަދީޘް ކުރެއްވިއެވެ. {މިއީ ޤުޒަޙެވެ. (އެބަހީ: އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމެވެ.) މުޒްދަލިފާގައި ވިޤޫފުގެ މަޤާމަކީ އެއީއެވެ. އަދި (މުޙައްސަރު ފިޔަވައި) މުޒްދަލިފާގެ ހުރިހާ ތަނަކީ ވިޤޫފުގެ މަޤާމެވެ.} މިއީ އަބޫދާއޫދާއި އައްތިރްމިޒީ ނެރުއްވި ޙަދީޘެކެވެ. އައްތިރްމިޒީ

---

[1] **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب الصلاة بجَمْعٍ، برقم:** (1935). ج 3. ص 309. ، وَ **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء أن عرفة كلها موقف، برقم:** (885). ج 3. ص 223. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (1348). ج 2. ص 454. ، وَ **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابٌ: حَيْثُ مَا وَقَفَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ أَجْزَأَهُ، برقم:** (9504). ج 5. ص 199.

ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މިއީ ޙަނަފީގެ އަދި ސަލަފުން ބަޔާނެވެ.

ނަހުރުގެ ދުވަހުގެ ޢަމަލުތައް

ނަހުރުގެ ދުވަހުގެ އެބަހީ: ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަ ވަނަ ދުވަހުގެ ޢަމަލުތައް ތަރުތީބު ވެގެންވަނީ އަންނަނިވި ގޮތުގެމަތިންނެވެ.

އެންމެ ފުރަތަމަ ކަމަކަށް އެ ދުވަހު ޙާއްޖީން، ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލަ އުކުމެވެ. އެއަށްފަހު، ކަތިލުމެވެ. އެއަށްފަހު، ބޯ ބޭލުން ނުވަތަ ކުރުކޮށް ކޮށުމެވެ. އެއަށްފަހު، ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅުގައި ޠަވާފުކުރުމެވެ. މިއީ، މި ކަންކަން ކުރަން ސުންނަތުން ސާބިތުވާ ފުރިހަމަ ގޮތެވެ. އެހެންނަމަވެސް މި ކަންކަމުގެ ތެރެއިން އެއްކަމެއް އަނެއް ކަމަކަށްވުރެ އިސް ފަސް ކުރުމަކީ ގިނަ ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި މައްސަލައެއް ނޫނެވެ.

މިއީ، އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީގެ މަޛްހަބެވެ. އެއީ، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲُ ރުއްސުންދެއްވި ޢަމްރުބުނުލްޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲِގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘުގައިވާގޮތުގެމަތިންނެވެ. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: وَقَفَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، بِمِنًى، لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، لَمْ أَشْعُرْ، فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ، فَقَالَ: {اذْبَحْ وَلَا حَرَجَ}، ثُمَّ جَاءَهُ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، لَمْ أَشْعُرْ فَنَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ، فَقَالَ: {ارْمِ وَلَا حَرَجَ}، قَالَ: فَمَا سُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا أُخِّرَ، إِلَّا قَالَ:

{افْعَلْ وَلَا حَرَجَ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ) [1]

މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢަމްރުބުނުލްޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި މީސްތަކުން އެކަލޭގެފާނާ ސުވާލުކުރުމަށްޓަކައި ރަސޫލު اللهِ ﷺ މިނާގައި (ސަވާރުވެވަޑައިގެން) ހުންނެވިއެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް ބޭކަލަކު ވަޑައިގެން ދަންނަވިއެވެ. ”އޭ اللهُގެ ރަސޫލާއެވެ. ކަންއޮތްގޮތް ނޭނގި، ކަތިލުމުގެ ކުރިން އަޅުގަނޑު ބޯ ބޭލެވިއްޖެއެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިހާ ކަތިލާށެވެ. (ކުރިން ބޯ ބޭލުމަކީ) މައްސަލައެއްނޫނެވެ.} (ޢަބްދުاللهِ ވިދާޅުވިއެވެ.) އެއަށްފަހު، އެހެން ބޭކަލަކު ވަޑައިގެން ދަންނަވިއެވެ. ”އޭ اللهُގެ ރަސޫލާއެވެ. ކަންއޮތްގޮތް ނޭނގި ހިލަ އުކުމުގެ ކުރިން އަޅުގަނޑު ކަތިލެވިއްޖެއެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިހާ ހިލަ އުކާށެވެ. (އޭގެކުރިން ކަތިލުމަކީ) މައްސަލައެއްނޫނެވެ.} (ޢަބްދުاللهِ ވިދާޅުވިއެވެ.) ކަންތައްތައް އިސް ފަސް ކުރެވިގެން ރަސޫލު اللهِ ﷺ އަށް ސުވާލު ދަންނަވާ ކޮންމެ ކަމެއްގައި {އެފަދައިން އެ ކަމެއް ކުރާށޭ އެއީ މައްސަލައެއްނޫނެވެ.} މިފަދައިން ޙަދީޘް ނުކުރައްވާ އެއްވެސް ކަމެއްނުވެއެވެ.“

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާ ވިދާޅުވާގޮތުގައި މި ކަންކަން ބަޔާންވެފައިވާ ތަރުތީބުން ނުކޮށް، އިސް ފަސްކޮށްފިނަމަ، އެ މީހަކު ފިދުޔަ ދޭންޖެހޭނެއެވެ. ޙަދީޘްގައިވާ {وَلَا حَرَجَ} {މައްސަލައެއްނޫނެވެ.} މި ބަސްފުޅު އެ ކަލޭގެފާނު މާނަކުރައްވަނީ، އެއީ،

---

[1] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الفُتْيَا عَلَى الدَّابَّةِ عِنْدَ الجَمْرَةِ، برقم:** (1736). ج 2. ص 175. ، وَ **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ حَلَقَ قَبْلَ النَّحْرِ، أَوْ نَحَرَ قَبْلَ الرَّمْيِ، برقم:** 327 – (1306). ج 2. ص 948. ، وَ **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب فيمن قَدَّمَ شيئاً قبلَ شيءٍ في حجه، برقم:** (2014). ج 3. ص 363. ، وَ **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، باب ما جاء في من حلق قبل أن يذبح أو نحر قبل أن يرمي، برقم:** (916). ج 3. ص 249. ، وَ **النَّسَائِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، الذَّبْحُ قَبْلَ الرَّمْيِ، برقم:** (4092). ج 4. ص 196. ، وَ **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ مَنْ قَدَّمَ نُسُكًا قَبْلَ نُسُكٍ، برقم:** (3051). ج 4. ص 241. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (6484). ج 11. ص 23.

ފާފަވެރިވާނެ ކަމެއްނޫންކަމުގައެވެ!

ފުރަތަމަ ތަޙައްލުލާއި، ދެވަނަ ތަޙައްލުލުވުން:

ނަޙުރުގެ ދުވަސްކަމުގައިވާ ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހު ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލައުކުމާއި، ބޯ ބޭލުން ނުވަތަ ކުރުކޮށް ބޯ ކޮށައިލުމުން، އަނބިފިރިކަމުގެ ގުޅުން ފިޔަވައި އިޙްރާމުގެ ސަބަބުން ޙަރާމްވި އެންމެހައި ކަމެއް ހުއްދަވާނެއެވެ. ނަންގަނެވުނު ކަންތައްތައް ފުރިހަމަކުރުމަކީ ފުރަތަމަ ތަޙައްލުލެވެ.

ޙައްޖުވެރިޔާ އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމުން، އަނެއް ހުރިހާ ކަމެއް ހުއްދަވެގެން ދާނެއެވެ. އެއަށްފަހު އަނބިފިރިކަމުގެ ގުޅުންވެސް ހުއްދަވާނެއެވެ. މިއީ، ދެވަނަ އަދި އެންމެ ފަހުގެ ތަޙައްލުލެވެ.

ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުން

ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުން ޝަރުޢުކުރެއްވި ސަބަބު:

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، رَفَعَهُ، قَالَ: {لَمَّا أَتَى إِبْرَاهِيمُ خَلِيلُ اللَّهِ الْمَنَاسِكَ عَرَضَ لَهُ الشَّيْطَانُ عِنْدَ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى سَاخَ فِي الْأَرْضِ، ثُمَّ عَرَضَ لَهُ عِنْدَ الْجَمْرَةِ الثَّانِيَةِ فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى سَاخَ فِي الْأَرْضِ، ثُمَّ عَرَضَ لَهُ عِنْدَ الْجَمْرَةِ الثَّالِثَةِ فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى سَاخَ فِي الْأَرْضِ.}

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ؓ: "الشَّيْطَانَ تَرْجُمُونَ، وَمِلَّةَ أَبِيكُمْ تَتَّبِعُونَ." (رَوَاهُ الْحَاكِمُ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1]

قَالَ الْمُنْذِرِيُّ: وَرَوَاهُ ابْنُ خُزَيْمَةَ فِي صَحِيحِهِ، وَالْحَاكِمُ، وَقَالَ: صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِهِمَا. މާނައީ: އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސާލިމު ބުން އަބިލްޖަޢުދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިކަމަށް އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {الله ގެ ޚަލީލު އިބްރާހީމު ޢަލައިހިއްސަލާމު ޙައްޖުގެ މަނާސިކު އަދާކުރައްވަމުން ވަޑައިގެން، ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއާ ހަމައަށް ވަޑައިގެން ހިނދު، އެކަލޭގެފާނަށް ޝައިޠާނާ ފާޅުވެ، ހުރަސްއަޅައިގަތެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ހަތް ހިލަކޮޅު އެއްލެވިއެވެ. އެ ހިނދު އެ ކަލޭގެ ބިންގަނޑުގެ ތިރިއަށް ގަނބިގެން ދިޔައެވެ. އެއަށްފަހު ދެވަނަ ޖަމްރާގެ ކައިރިންވެސް އެ ކަލޭގެ ފާޅުވެ، ހުރަސްއަޅައިގަތެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ހަތް ހިލަކޮޅު އެއްލެވިއެވެ. އެ ހިނދު އެ ކަލޭގެ ބިންގަނޑުގެ ތިރިއަށް ގަނބިގެން ދިޔައެވެ. އެއަށްފަހު ތިންވަނަ ޖަމްރާގެ ކައިރިންވެސް އެ ކަލޭގެ ފާޅުވެ، ހުރަސްއަޅައިގަތެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ހަތް ހިލަކޮޅު އެއްލެވިއެވެ. އެ ހިނދު އެ ކަލޭގެ ބިންގަނޑުގެ ތިރިއަށް ގަނބިގެން ދިޔައެވެ.}

ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. "ތިޔަބައިމީހުން ޝައިޠާނާ ރަޖަމުކުރަނެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ބަފައިކަލުންނެވި އިބްރާހީމްގެފާނުގެ މިއްލަތަށް ތިޔަބައިމީހުން ތަބާވާނެވެ!"

އަލްއިމާމުލް މުންޛިރީ ވިދާޅުވިއެވެ. "މިއީ، އިބްނުޚުޒައިމާ އެ ކަލޭގެފާނުގެ

---

[1] الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، برقم: (1715). ج 1. ص 640. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَا جَاءَ فِي بَدْءِ الرَّمْيِ، برقم: (9693). ج 5. ص 250.

ސަޢީދުގެއި، [1] އަދި އަލްބާނީގެ ރިވާޔަތްކުރެއްވި ޙަދީޘްކަކެވެ. އަލްބާނީގެ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

---

[1] (**ނޯޓް:** މި ޙާޝިޔާ ދިނީ ތަރުޖަމާކުރި ފަރާތުން ދަންނަވާލަމެވެ.

(ހ) އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާ މި ރިވާޔަތް ޞަޙީޙުވިކަމަށް އަލްމުސްތަދްރަކުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އިބްނުޚުޒައިމާ މި ރިވާޔަތް ޞަޙީޙުވިކަމަށް އަލްޙާކިމްގެ ކިބައިން ނަގުލުކޮށްފައެވެ.

ދެއްކެއްޓޫނުވެ. ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރުގެ މަގުން ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން އިބްނުޚުޒައިމާ ދާދި މި މާނަގައިވާ ބަޔާންކޮށް ރިވާޔަތްކޮށްފައިވެއެވެ. އެ ރިވާޔަތުގައި **އިބްރާހީމްގެފާނުގެ ވާހަކައެއް ނުވެއެވެ.** އަލްބާނީގެ، އަލްބައިހަޤީ ރިވާޔަތްކުރައްވާ ރިވާޔަތެއްގައިވެސް، އިބްރާހީމް ޢަލައިހިއްސަލާމުގެ ޖަމްރާތްތަކުގެ ކައިރިން ޝައިޠާނާ ހުރަސްއަޅައިގެން ކަމާއި، އެކަލޭގެފާނު އެ ސޮރު ރަޖުމްކުރެއްވި ވާހަކައެވެ. ނަމަވެސް އިބްނުޚުޒައިމާގެ ރިވާޔަތުގައިވެސް، ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަށް ޝައިޠާނާ ހުރަސްއަޅައިގެންކަމާއި، އެކަލޭގެފާނު އެ ސޮރު ރަޖުމް ކުރައްވާ ވާހަކައެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި ދެ ރިވާޔަތަކީ އެއް ރިވާޔަތެއްކަމަށް ބެލެނީދޭތެރެއިން ނުވިސްނެވެ. ދެވަނީ ވަކި އިބްނުޚުޒައިމާ ރިވާޔަތްކޮށްފައި މި ދަންނަވާ ރިވާޔަތެވެ.

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيرٍ، عَن ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه: قَالَ: جَاءَ جِبْرِيلُ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَذَهَبَ بِهِ لِيُرِيَهُ الْمَنَاسِكَ، فَانْفَرَجَ لَهُ ثَبِيرٌ، فَدَخَلَ مِنًى، فَأَرَاهُ الْجِمَارَ، ثُمَّ أَرَاهُ عَرَفَاتٍ، فَتَتَبَّعَ الشَّيطَانُ لِنَّبِيِّ ﷺ عِندَ الْجَمْرَةِ، فَرَمَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى سَاخَ، ثُمَّ تَبعَ لَهُ فِي الْجَمْرَةِ الثَّانِيَةِ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى سَاخَ، ثُمُّ تَبعَ لَهُ فِي جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى سَاخَ، فَذَهَبَ." (رَوَاهُ ابْنُ خُزَيمَة، فى الصَّحِيحِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ بَدْءِ رَمْيِ النَّبِيِّ الْجِمَارَ، وَ الْعِلَّةِ الَّتِي رَمَاهَا بَدَأَ قَبْلَ عَودٍ، برقم: (2967). ج 4. ص 315.

މާނައީ: އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގަންނަވާ ތާބިޢީ ކަލޭގެފާނު ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންނެވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަރިހަށް ޖިބްރީލު ޢަލައިހިއްސަލާމު ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު ގޮވައިގެން މަނާސިކުތައް ދައްކަވައިދެއްވުމަށްޓަކައި އެކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޖިބްރީލުގެފާނު) ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނަށްޓަކައި ޘަބީރު ފަރުބަތުން ފުޅަބަދައިން މަގުހުޅުވިއްޖެއެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނާއިގެން މިނާއަށް ވަންނަވައިފިއެވެ. އަދި އިތުރުއެކަލޭގެފާނަށް ޖަމްރާތްތައް ދައްކަވައިދިނެވެ. ފަހެ، ޢަރަފާތް ދައްކަވައިދިނެވެ. ފަހެ، ޖަމްރާތުގެ ކައިރިން ޝައިޠާނާ މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ފަހަތުންފެނިގެން އައެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު އެ ކަލޭގެ ގައިގައި ހަތް ހިލަގަނޑުން ޖެއްސެވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެ ބިންގަނޑުގެ ތެރެއަށް ގެރިބިގެން ދިޔައެވެ. އެއަށްފަހު ދެވަނަ ޖަމްރާގެ ކައިރިންވެސް އެ ކަލޭގެ އިތުރުއެކަލޭގެފާނުގެ ފަހަތުންފެނިގެން އައެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު އެ ކަލޭގެ ގައިގައި ހަތް ހިލަގަނޑުން ޖެއްސެވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެ ބިންގަނޑުގެ ތެރެއަށް ގެރިބިގެން ދިޔައެވެ. އެއަށްފަހު ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާގެ ކައިރިންވެސް އެ ކަލޭގެ އިތުރުއެކަލޭގެފާނުގެ ފަހަތުންފެނިގެން އައެވެ. ފަހެ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނު އެ ކަލޭގެ ގައިގައި ހަތް ހިލަގަނޑުން ޖެއްސެވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެ ބިންގަނޑުގެ ތެރެއަށް ގެރިބިގެން ދިޔައެވެ. ފަހެ، (އެހެރީން) އެ ކަލޭގެ ދުވެ ފިލާ ރައްކާވިއެވެ.“

އިބްނުޚުޒައިމާ އެ ކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙުގައި މި ޙަދީޘް ރިވާޔަތްކުރައްވާ ބާބުގެ ޢުންވާނުގައި ލިޔުއްވާފައިވަނީ، ”މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ޖަމްރާތްތަކަށް ހިލައެޅުއްވުން ފެށުއްވީ، މިނާއަށް ވަޑައިގެންނެވުމާއެކު ޖަމްރާތްތަކަށް ހިލައެޅުއްވުމުގެ ސަބަބު ބަޔާންކުރުން“ މިއެވެ.

(ށ) ”އަލްމުސްތަދްރަކު“ ގައި މިވީ އަލްބައިހަޤީއާއި މުސްތަދްރަކުގެ ޝަރުޠާ އެއްގޮތް ސަނަދަކާ ބަޔާންކޮށްފައިވާ އަލްބާނީގެ ވިދާޅުވެފައިވާ ވިދާޅުވުމުގެ ފަހުން އެ ޙަދީޘްގެ ސަނަދު ޞައްޙަ ކަމުގައި ވިދާޅުވެފައިވެސް، ”ސަޙީޙު ބެން =

މިއީ، އެ ދެ ބޭކަލުންގެ އެބަހީ: އަލްބުޚާރީއާއި، މުސްލިމުގެ ޝަރުޠާ އެއްގޮތް ޞައްޙަ ޙަދީޘެކެވެ.“

ޢަވާމުން ހިޔާލުކުރުމުގެ ބިދުޢަތް:

”އިޙްޔާއު ޢުލޫމިއްދީން“ ގައި އަލްއިމާމުލް ޣަޒާލީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

”ޢަވާމުންނަށް ހިޔާލުކުރުމުގައި، ހިޔާލަށް މިޔަލްގެ މަތީ ސަބަބުން ހެދުމުގައި ވާހަކަ، ﷲ އާއި އެކަލާނގެ ރަސޫލާ ﷺ ގެ ބަސްފުޅަކަން ހިތާމަވާނެއެވެ، މިމާގެ އަތުވެދިކަން ﷲ އަށް ހާމަކުރެއްވުމެވެ. (މަތީ ސަބަބަކީ މިމާއަށް އެ ކަމުގައި ތަސްލީމުވެއްޖެ ބިދުޢަތް ނުވެސްނުވެ ކަމުގައިވިޔަސް، މިމާއަކީ ﷲ ގެ އަޑުއަހާކަމާއި، މިމާގެ ވިޔަފާރިތައް އެ ކަން އެ ގޮތަށް ކުރުމަކީ އަންގަވާފައިވާ އެ އަމުރުފުޅަށް ތަބާވެ، ހިތަމަންގޮތުގެ ގޮތުން އެ ކަންކުރުމެވެ.) އެ ކަމުގައި ބައިޢާއި ނަފްސުގެ އެއްވެސް ދަރުބާރެއް ނުވެއެވެ.

ހަމައެއާއެކު އިބްރާހީމު ޢަލައިހިއްސަލާމާ ބަހާވެ، އެކަލޭގެފާނު ކަންކުރެއްވި ގޮތަށް ކަންކުރުމީ ކަމުގެ އެންމެ މަތިވެރި ބޭނުމެވެ. އެއީ، ﷲ ގެ އަމުރުފުޅަށް އިބްރާހީމު ޢަލައިހިއްސަލާމު ކިޔަމަންވުން ގެންދިޔުމުގައި ކަންކުރަން ހުރަސް އެޅުއްވިގޮތުން އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ތަޢާލާއަށް އިބްރާހީމު އެކަލޭގެފާނު ހުރަހެއްގެން ހުރަސްއެޅި ހިނދު،

= އަބޫޖަޢުފަރުގެ މަގުން އިއްބަސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން އަލްބައްހަޤީއާއި މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައި ނުވާކަމެވެ.“

“އަލްމުސްތަދްރަކު“ ބައްލަވާ! **الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك**، مرجع سابق: **تَابُ الْمَنَاسِكِ**، **حاشية**: (2). ج 1. ص 640.

(ސ) މި ޙަދީޘަށް، އަލްއިމާމުލް މުންޛިރީ، އެ ބޭކަލުންގެ “އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު“ މި ފޮތުގައި ހިމެނުއްވާފައިވާ ޙަދީޘެއްކަމަށް ވެފައި، “އައްތަރްޣީބު“ ގެ ތަޚްރީޖުކުރެއްވި، އައްޝައިޚް އަލްބާނީ ހިމެނުއްވާފައިވާ “ޞަޙީޙު އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު“ މިނަންބަރާ ފޮތުގައި މިއީ، ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް އައްޝައިޚް އަލްބާނީ ހިމެނުއްވާފައިވެއެވެ.

އަލްއިމާމު އިބްނު ޚުޒައިމާ، މި ރިވާޔަތް ނަގުއްވަވައިގެން އަލްމުންޛިރީ ވިދާޅުވެފައިވާ ބޭކަލުންގެ، މި ނޯޓުގެ **(ށ)** ގައި ބަޔާންކޮށްފައިވާ މައްސަލައާގުޅޭ އައްޝައިޚް ވާ އެއްކޮށް ވިދާޅުވެފައި ނުވާކަން ފާހަގަކުރަމެވެ.

“ޞަޙީޙު އައްތަރްޣީބު“ ބައްލަވާ! **صحيح الترغيب والترهيب**، مرجع سابق: **برقم**: 1156 – (1). ج 2. ص 37. **ނޯޓު** ނިމުނީ “މުޙައްމަދު“)

އެ ކަލޭގެ ނިކަމެތި ކުރައްވައި ދުރަކުރައްވުމުގެގޮތުން އެ ކަލޭގެއާ ދިމާއަށް ހިލަ އުއްކެވުމަށް الله ސުބުޙާނަހޫވަތަޢާލާ އިބުރާހީމު ޢަލައިހިއްސަލާމަށް އެންގެވި އެންގެވުމަށް އެކަލޭގެފާނު ހިލައުއްކަވައި މަލްޢޫނު ޖައްސަވައިލެއްވީއެވެ.

އިބުރާހީމު ޢަލައިހިއްސަލާމު ހިލައުއްކަވާފައިވަނީ، އެކަލޭގެފާނަށް ޝައިޠާނާ ފެނިވަޑައިގެންކަމާއި، ތިމަންނާއަށް (ޝައިޠާނާ) ނުފެންނަކަމަށް ހިތަށްއަރާނަމަ، ދަންނާށެވެ. އެއީ ހަމަކަށަވަރުން، ޝައިޠާނާގެ ފަރާތުން ތިބާގެ ހިތަށް ވެރިކުރުވި ވަސްވާސްތެރި ހިޔާލެކެވެ. އެއީ، ހިލައުއްކަވުމުގައި ތިބާގެ ޢަޒުމާއި ހިއްމަތްތެރިކަން ނަގައިލުމުގެގޮތުން އެ ކަލޭގެ ވެރިކުރުވި ހިޔާލެވެ. [illegible] ޝައިޠާނާގެ މަޤްސަދަކީ އެއީ އެއްވެސް [illegible] ތިބާއަށް [illegible]

ދަންނާށެވެ! ތިބާ ހިލައުއްކަނީ [illegible] (ނުވަތަ އެހެން ޖަމްރާއަކަށް) [illegible] ޝައިޠާނާގެ [illegible] ތަބާވެ، އެ ކަލޭގެއާ ދިމާއަށް [illegible] الله ގެ [illegible] އެ ކަލޭގެ [illegible] ނުކުތުމެވެ." 1

---

[1] **الغزّالي**، أبو حامد محمد بن محمد بن محمد بن أحمد الطوسي النيسابوري (1432هـ 2011م). **إحياء علوم الدين** (ط 1). (تحقيق) مجموعة من العلماء، بيروت: دار المنهاج للنشر والتوزيع، ج 2. ص 248.

ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުމުގެ ޙުކުމް:

އިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގެންނެވީ ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުމަކީ ވާޖިބެއް ކަމުގައެވެ. އެއީ (ޙައްޖުގެ) ރުކުނެއް ނޫންކަމުގައެވެ. އެ ކަން ނުކުރެވިއްޖެ ނަމަ ފިދުޔަދީގެން އެ ކަމުގެ ވާޖިބުކަން ކެނޑިގެންދާނެވެ.

މި ބަހުގެ ދަލީލަކީ، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމުއް ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘެވެ.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَرْمِي عَلَى رَاحِلَتِهِ يَوْمَ النَّحْرِ، وَيَقُولُ: {لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ، فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي لَا أَحُجُّ بَعْدَ حَجَّتِي هَذِهِ.} (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރު ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ނަޙްރުގެ ދުވަހު، އެބަހީ: ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހު، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ސަވާރީގައި އިންނަވައި، ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުއްވާތީ ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އިތުރުއެކަލޭގެފާނު ބަޔާންކުރައްވަމުން ދެންނެވިއެވެ. {(މިފަހަރިން ތިމަންކަލޭގެފާނު މި ކަންކުރައްވަނީ) ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ތިޔަބައިމީހުން ޙައްޖުގެ މަނާސިކުތައް ލިބިގަތުމަށްޓަކައެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މި ޙައްޖަށްފަހު ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ޙައްޖު ކުރެއްވޭނެކަން އެނގިވަޑައެއް ނުގަންނަވައެވެ.}

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ رَمْيِ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ رَاكِبًا، وَبَيَانِ قَوْلِهِ ﷺ {لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ}. برقم: 310 – (1297). ج 2. ص 943. ، وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب في رمي الجمار، برقم: (1970). ج 3. ص 332. ، وَ النَّسَائِيُّ، فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، رَمْيُ الْجَمْرَةِ رَاكِبًا، برقم: (4054). ج 4. ص 180. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (14618). ج 22. ص 460.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން ޢުޘްމާނުއް ތައިމީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُثْمَانَ التَّيْمِيِّ ﵁ قَالَ: "أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ نَرْمِيَ الْجِمَارَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ." (رَوَاهُ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ، وَرِجَالُهُ رِجَالُ الصَّحِيحِ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން ޢުޘްމާނުއް ތައިމީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ސަލާމުގެ އޯރެއްވަރުގެ (ޚަޛުފި) ހިލަ އުކުމަށް ބައްޖަމުގެ ވަގުތުގައި ތިމަންނަމެންނަށް ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަމުރުކުރެއްވިއެވެ." މިއީ، ޞައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމުއް ޠަބަރާނީ،

---

[1] (**ނޯޓް:** ފިޤްހުއްސުންނާގައި މި ޙަދީޘް ބަޔާންކުރެވިފައިވަނީ، މިއީ، ޞައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމުއް ޠަބަރާނީ، އަލްމުޢުޖަމުލް ކަބީރުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެއްކަމަށް މުއައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައި ވުމާއެކު، އަލްމުޢުޖަމުލް ކަބީރުގެ ތަޙްޤީޤުކުރައްވާފައިވާ ނުސްޚާއިން މި ޙަދީޘް ހޯދުމަށް މަސައްކަތްކުރެއްވިނަމަވެސް އެ ފޮތުން ފެނިގަނެވިފައެއްނުވެއެވެ.

ފިޤްހުއްސުންނާގެ ތަޚްރީޖްކުރެއްވި ޝައިޚް ތަމާމުލްމިންނާގައި މި ސަނަދު ޞައްޙަ ބަޔާ ޙައްވާލާދީފައިވެއެވެ.

“ފިޤްހުއްސުންނާ” ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 2. ص 284.

“މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު” ތަޚްރީޖްކުރެއްވި އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމު އަސަދު ވިދާޅުވެފައިވަނީ މި ރިވާޔަތަކީ، އައްޠަބަރާނީގެ އަލްމުޢުޖަމުލްކަބީރުގެ ގެއްލިފައިވާ ބައިގައި ހިމެނިފައިވާ ޙަދީޘެއް ކަމަށެވެ.

ދެންނަމަވެސް، އަލްއިމާމު ދާރިމީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސުނަނުގައި ނަންބަރު (1939) ޙަދީޘްގެ ގޮތުގައި މި ޙަދީޘް ރިވާ ކުރައްވާފައިވާކަމަށާއި، އައްދާރިމީގެ ސުނަނުން މިޞްރީ ބަރްޤޫދީ ކުރައްވާފައިވާ ނުސްޚާގައި ޙަދީޘް ނަންބަރު (1941) ކަމަށާއި، އެއީ ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް އޭނާ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އަދި ސުނަނުގެ މުޙައްޤިޤުގެ ބައެއް ނުސްޚާގައި އެ ޙަދީޘުގެ އަރިހުން މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވާ ސަޙާބީގެ ނަންފުޅު އައިސްފައިވަނީ، ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން ޢުޘްމާނުއް ތައިމީ، ކަމަށާއި، ބައެއްގައި އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްކަމަށް އައިސްފައިވާކަމަށާއި، އެއީ ކުށެއްކަމަށް އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމު އަސަދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! **مجمع الزوائد و منبع الفوائد**، مرجع سابق: **برقم:** (5654). ج 8. ص 220.

މި ބާބުގައި ފާހަގަކޮށްލަންޖެހޭ ކަމެއްވެއެވެ. އެއީ، އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމު އަސަދު ވިދާޅުވެފައިވާ ބަޔާނުގައި “އައްދާރިމީގެ ސުނަނު މިޞްރީ ބަރްޤޫދީ ކުރައްވާފައިވާ ނުސްޚާގައި ޙަދީޘް ނަންބަރު (1941) ކަމަށް” ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. ޙަޤީޤަތުގައި އެއީ ކާތިބުގެ ކުށެއްކަމަށް ބެލެވެއެވެ. އެއީ، “އައްދާރިމީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސުނަނުގައި ނަންބަރު (1939) ޙަދީޘްގެ ގޮތުގައި މިޙަދީޘް ރިވާ ކުރައްވާފައި ވާކަމަށް” ކިޔުން އެހެން ވިދާޅުވެފައިވާ ނަންބަރު އެއީ އޭނާގެ ތަޚްރީޖުގައި، ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން ޢުޘްމާނުއް ތައިމީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘްކަމަށްވާތީއެވެ.

އައްދާރިމީގެ (1941) ނަންބަރު ޙަދީޘަކީ ހަމަ މި މައުޟޫޢުގައި އެހެން ޞަޙާބީއެއްގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެކެވެ.

“ސުނަނުއް ދާރިމީ، ތަޚްރީޖު: ޙުސައިން ސަލީމު އަސަދު” ބައްލަވާ! **الدَّارِمِيُّ**، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام بن عبد الصمد السمرقندي (1421هـ 2000م). **سنن الدّارمي** (ط 1). حسين سليم أسد الدّاراني (تحقيق). الرياض: درا الْمُغنِي للنشر و التوزيع، **برقم:** (1939). ص 1207. ނޯޓް ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު”)

އަލްމުޢުޖަމުލް ކަބީރުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘުތަކެވެ.

އުކާނީ ކިހާ ބޮޑުމިނެއްގެ އަދި ކޮންބާވަތެއްގެ ހިލައެއް ގެއްތޯ؟

އިސްވެ ނަންގަނެވުނު ޙަދީޘުގައި ބަޔާންވެގެންވާގޮތުގައި ޖަމްރާއަށް އުކާނީ ދެއިނގިލިތެރިން ހިފާފައި އެއްލާލެވޭފަދަ ކުދި ހިލައެވެ. އެހެންކަމާއެކު ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، އެއީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ގޮތް ކަމުގައެވެ. އެއާއިއެކުވެސް، ބޮޑެތި ހިލަގަނޑުގަނޑު އުކައިފިނަމަ، ޖުމްހޫރު ޢިލްމުވެރިން އެބަހީ: ޢިލްމުވެރިންގެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ އެއީ މަކުރޫހުކަމެއްކަމުގައެވެ. އެހެނަސް ކަމުދާނެކަމަކަށެވެ.

އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި އެގޮތް ކަމުކުރަންވާނެއެވެ. އެއީ ހިލައްއުކުމުގައި މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކޮށްދެއްވިގޮތަށް (ސަނާމުމުގެ ފުޅާއްވަރުގެ) ކުދި ހިލައްކައިގެން މެނުވީ ކަމުނުކުރާނެއެވެ. އަމުދުން ބޮޑެތި ހިލަގަނޑުގަނޑު އުކުން އިތުރުއަރާގެން ނަހީކުރައްވާފައިވާކަމަށްޓަކައެވެ.

ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސުލައިމާން ބުން ޢަމްރު އަލްއަޙްވަޞް އަލްޖުޝަމީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ މަންމާ (އެ ކަލަނގެއަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމު ސުލައިމާން ބުން ޢަމްރު) ގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ބަޔާންކުރައްވައިފައެވެ. عَنْ سُلَيمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ، عَنْ أُمِّهِ (رَضِيَ اللهُ عَنْهَا)، قَالَتْ: رَأَيتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَرْمِي الجَمْرَةَ مِن بَطْنِ الوَادِي، وَهُوَ رَاكِبٌ يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حصَاةٍ، وَرَجُلٌ مِنْ خَلْفِهِ يَسْتُرُهُ، فَسَأَلْتُ عَنِ الرَّجُلِ، فَقَالُوا: الفَضْلُ بْنُ العَبَّاسِ، وَازْدَحَمَ النَّاسُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ لَا يَقْتُلْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، وَإِذَا رَمَيتُمُ الجَمْرَةَ، فَارْمُوا بِمِثْلِ حَصَى الخَذْفِ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: "ސުލައިމާން ބުން ޢަމްރު

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسكباب في رمي الجمار، برقم: (1966). ج 3. ص 330. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ قَدْرِ حَصَى الرَّمْيِ، برقم: (3028). ج 4. ص 227. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (16087). ج 25. ص 495.

އަލްއަބްވަޢު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ މަންމާގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވި
އެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ވާދީގެ ބޮޑުތެރޭގައި ހުންނަވައި (އެބަހީ: މިނާގައި ޖަމްރާތު
ތަކުގެ ކައިރީގައި ހުންނަވައި) ޖަމްރާއަށް ހިލައުއްކަވަމުން ގެންދެވީ ތިމަންކަމަނާ
ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. [illegible] އިންނެވީ ސަވާރުވެވަޑައިގެންނެވެ. ކޮންމެ
ހިލަކަށް އުއްކަވަމުން، އެކަލޭގެފާނު ތަކުބީރު (އެބަހީ: اللهُ أَكْبَرُ މިފަދައިން) ވިދާޅުވެ
އެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ފަހަތުގައި ބޭފުޅަކު ހުންނަވައި، އެކަލޭގެފާނު ނިވާކުރައްވަމުން
ގެންދަވައެވެ. (އެބަހީ: މީސްތަކުން [illegible] ހިމާޔަތްކުރެއްވުމަށް [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ގެންދަވައެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވި
އެވެ.) އެއީ ކޮންބޭފުޅެއްތޯ ތިމަންކަމަނާ މީސްތަކުންނާ ސުވާލުކުރީމެވެ. އެއުރެން
ބުނީއެވެ. އެއީ، އަލްޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަލްފަޟްލުއެވެ. އޭރު މީސްތަކުންވަނީ އެ
[illegible] [illegible]. [illegible]، [illegible] ﷺ [illegible]. {އޭ
މީސްތަކުންނޭވެ. ތިޔަބައިމީހުން އެކަކުއަނެކަކު [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]، [illegible]
[illegible] [illegible] (ކުދި) [illegible].} މިއީ އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާ
ކުރެއްވި ޙަދީޘެކެވެ. 1

އެ [illegible] الله [illegible] [illegible] [illegible]
ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި

---

[1] (ނޯޓް: އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދުގެ [illegible]، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުވެސް މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.
އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދުގެ ސުނަނާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާގެ ސުނަނާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ތަޚްރީޖްކުރެއްވި އައްޝައިޚް ޝުޢައިބް އަލްއަރްނާއޫޠް ވިދާޅުވެފައިވަނީ، އެއީ ކޮންމެ ބާވަތަކުން [illegible] ސަނަދަކީ [illegible] ސަނަދެއް ކަމަށެވެ. އެހެންނަމަވެސް [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] މިއީ “ޙަސަން ލިޣައިރިހީ” [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ބަޔާންކުރައްވައެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ “މުސްނަދު”)

ބަޔާންކޮށްދެއްވިއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ ﷺ غَدَاةَ الْعَقَبَةِ، وَهُوَ عَلَى رَاحِلَتِهِ: {هَاتِ، الْقُطْ لِي}، فَلَقَطْتُ لَهُ حَصَيَاتٍ هُنَّ حَصَى الْخَذْفِ، فَلَمَّا وَضَعْتُهُنَّ فِي يَدِهِ، قَالَ: {بِأَمْثَالِ هَؤُلَاءِ، وَإِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِي الدِّينِ.} (رَوَاهُ النَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَالْحَاكِمُ، وَابْنُ حِبَّانَ، وَأَبُويَعْلَى)[1] މާނައީ: ”އެ ދެބަދަރިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުން ލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަޤަބާގެ ދުވަހުގެ (އެބަހީ: ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަ ވަނަ ދުވަހުގެ) ހެނދުނުގެ ވަގުތުގައި ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާންކުރައްވައިފިއެވެ. {ތިމަންކަލޭގެފާނުންނަށާއި (ޖަމްރާއަށް އުކާލަން) ހިލަ ގެނެސް ދެއްވާށެވެ.} އޭރު [illegible] އިންނެވީ އެކަލޭގެފާނުގެ ސަވާރީގައެވެ. (ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންކަލޭގެފާނު އިތުރު އެކަލޭގެފާނަށް ޓަކައި (ރަމްޔު) ހިލަކުދި ހޮވާލީމެވެ. އެއީ، ދިއްދިލިކުދިން އުކާލެވޭ (ކުދި ހިލަކުދި) ހިލަކުދިއެވެ. ފަހެ، އެ ހިލަކުދި އެކަލޭގެފާނުގެ އަތްޕުޅުގައި ބެހެއްޓީމެވެ. (ދެން) އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. {މިފަދަ (ކުދި) ހިލަކުދިކުދި އުކާށެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުން ދީނުގެ ކަންކަމުގައި ހައްދުފަހަނައަޅައި ދިއުމުން ރައްކާތެރިވާށެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުންގެ ކުރީގެ މީސްތަކުން ހަލާކުކޮށްލީ ދީނުގެ ކަންކަމުގައި ހައްދުފަހަނައަޅައި ދިއުމުގެ ސަބަބުންނެވެ.} މިއީ ޞައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމް ނަސާއީ، އަލްއިމާމް އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވައި ބަޔާނެކެވެ.[2]

---

[1] النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، بَابُ: الْتِقَاطِ الْحَصَى، برقم: (3057). ج 5. ص 268. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ قَدْرِ حَصَى الرَّمْيِ، برقم: (3029). ج 4. ص 228. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامِ أَحْمَدَ، مرجع سابق:برقم: (1851). ج 3. ص 350. ، وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق: كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، برقم: (1713). ج 1. ص 639. ، وَ ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب رمي جمرة العقبة، برقم: (**3871**). **ج 9. ص 183**. ، وَ أَبُويَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: **برقم:** 100- (2427). ج 4. ص 316.

[2] (**ނޯޓް:** މިއީ ޞައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމް ނަސާއީ، އަލްއިމާމް އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވައި ބަޔާންކޮށްދީފައިވާ ހަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މިއީ ޝައިޚް އަލްބާނީ ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވާ ގޮތެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ ”މުޤައްރިބު“)

މި ޙަދީޘްތަކުގައި ބަޔާންވެގެންވަނީ ދޮގުއިޅުރު އަދި ރަނގަޅު ގޮތްކަމަށް ގިނަ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ.

ޢުމްރާއަށް އުކުމަން ހިތަ ނުރޫން އެއްޗެއް ބޭނުންކުރުމަށް ހުއްދަވާނެކަމަށް އިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤު ވެވަޑައިގެންފައެވެ. މިސާލަކަށް ދަޅަކީސާއި، ޝިމާލަކު ބޯވަނއް ހުއްދަވާނެކަމަށް ގިނަ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާތީއެވެ.

ހަނަފީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވަނީ ބުރުން ނަބަވީ ކަމުގެ ބާވަތެއްގެ ހުއްދަވާނެކަމަށެވެ. އެއީ، ހިތަ ނަވަތަ މަރު، އަދި އެ ނޫނަސް މިފަދަ ކަންތައްތަކެއް ހުއްދަވާނެކަމަށް އެ ބާކުރުން ވިދާޅުވެއެވެ. އެހެން ޢުމްރާއަށް ހިތައްކާމުދާ އަތުއިސްފައިވާ ބަޔަކީ ވިލާދަދާ މާރުއިރާއިވާ ބަޔަކީވެއެވެ. އަދި ރަސޫލު ﷲ ﷺ އާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ އަސްޙާބުންގެ ޙަޔާތުގައި ޢިލްމާ އިންސާނީ ކަމުގެ މާތްއިލާހުގެ ބަޔާން ވެފައިވާކަމެވެ. ހަމައެކަނި އެ ގޮތަށް ޙަޔާތުކުރުން ހެއްސަކަތްވެގެންވާ ކަމަކަށް ދާހަރައް ނުވެއެވެ.

މި ދަރަޢާގެ ބަޔާގައި އިސްކަންދޭވުން ފުރަތަމަ ރަޙްމަތްތެވެ. އެހެން، ޔަޤީން ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޢުމްރާވާފައިވާނެ ހިލާއެވެ. އަދި ދެ އިންޓިލާފުރުން ހިފާވަރުގެ ކަރި ހިލާފުކަން އެކަކީގެ ފުރުވާނެ އަހަރުކަރާފާއެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެހެން ބާވަތްގެ ބޭއްވުން ކަމަށް މާނައިރު ނުކުރުވާނެއެވެ. އެހެނަސް ހިލާއީގެ މާނާގައި ސާފުވާލާ ކަންތަ އަދިއެއް އެކުއަށްތަ ރަނގަޅުކަމަށް މާނަކުރިފާނެއެވެ.

ޢުމްރާއަށްދާނަން ހިފުމާލި ކަންތައްތައް:

އެ ދުވަސްއިކަލުންނަން ﷲ ރުކުސްއްލިއޮ އުމަރުގެ ފާނުގެ ދަރިކަލުން އަބްދުﷲގެ ފާނުގެ އަމަލުފުޅަކަން ބަޔާއިރު، އެ ކަލޭގެ ފާނު ޢުމްރާއަށް އުކުމާލާ ހިފަ

ހޮއްވަވާލައި ވަނީ މުޒްދަލިފާއިންނެވެ. ތާބިޢީ ޢާލިމަކު ކަމުގައިވާ ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރު ވެސް ޖަމަޢު ކުރައްވާލައިވަނީ އެ ގޮތަށެވެ. އަދި އެއީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ގޮތްކަމަށް އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެއެވެ.

އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ވިދާޅުވަނީ ތިބާ ބޭނުން ކޮންމެ ތާކުން ހިލަ ހޮވުން އެކަން ތަނަވަސް ކަމަށެވެ. އަދި ތާބިޢީ ކަމުގައިވާ ޢަޠާއާއި، މަޝްހޫރު ޢިލްމުވެރިއެއް ކަމުގައިވާ އިބްނުލްމުންޛިރުގެ ރައުޔަކީވެސް މިއީއެވެ. އެ ބޭފުޅުންގެ ދަލީލަކީ (ކުރިން ބަޔާންވެގެންވާ) {هَاتِ، الْقُطْ لِي} {ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ބަލާއި (ޖަމްރާއަށް އުކުއްލެވުން) ހިލަ ގެނެސްދެއްވާށެވެ.} މި ބަޔާނެވެ. ބަސްފުޅުގައި ހިލަ ހޮއްވަވާނެ ވަކިތަނެއް ބަޔާންކުރައްވާފައި ނުވެއެވެ.

ޖަމްރާތަށް ކުރިން އުކާލައިހުންނަ ހިލަ ނަގައި، އެ ހިލަ އުކުންވެސް މަކްރޫހަ ކަމާއެކު ހުއްދަކަމަށް ޙަނަފީ މަޛްހަބާއި، ޝާފިޢީ މަޛްހަބާއި، ޙަންބަލީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ.

އަލްއިމާމު އިބްނު ޤުދާމާ ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި ޖަމްރާތަށް ކުރިން އުކާލައި ހުންނަ ހިލަ ނަގައި، އެ ހިލަ އުކާލައި، ސަވާބުގެއްލިގެންދާ ހިލައުކާލައި މަކްރޫހުކަމާއެކުވެސް ހުއްދަކަމެކެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވަނީ "ޖަމްރާތަށް ކުރިން އުކާލައި ހުންނަ ހިލަ ނަގައި، އެ ހިލައުކާލެވޭނެއެވެ. ހަމައެހެންނަމަވެސް ސަވާބުގެއްލިގެންދާ އުކުންވެސް ހުއްދައެވެ. ކުރިން އުކާލައިވާ ހިލައިން ރަނގަޅެވެ. އަދި، ޔަޤީނީ ޤުރުބާނާއި ސުންނަތުން ނަގައިހިލައާއި ކަމެއްނޫނެވެ."

އެއަށްފަހު އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާކަމަށް ބުނެވެއެވެ. "أَنَّ حَصَى الْجِمَارِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُ رُفِعَ، وَمَا لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنْهُ تُرِكَ، وَلَوْلَا ذَلِكَ لَكَانَ هِضَابًا تَسُدُّ الطَّرِيقَ." ''ހަމަކަށަވަރުން، ޖަމްރާތަށް އުކާ ހިލަތަކުގެ ތެރެއިން ގަބޫލު ކުރެއްވޭ ހިލައެއް އުފުއްލުވެއެވެ. އަދި ގަބޫލު ނުކުރެއްވޭ ހިލައެއް (ނުއުފުއްލަވައި) ބާއްޖެވެއެވެ. އެހެންކަމުގައި ނުވާނަމަ (ޖަމްރާތަކުގެ ކައިރީގައި) ފަރުބަދައެއް އުފެދި މަގުބަންދުވެއްޖައީހެވެ.''

މީގެ ޖަވާބުގައި ތިމަންނާ ބުނަންއޮތީ، އެއީ ވެދާނެ ގޮތެއްކަމުގައެވެ. އެހެނަސް ދެންވާލީ ކިހިނެއްހެއްޔެވެ؟ ކުރިން އުކާފައިހުރި ތަނުން ހޮވައިގެން ހިލައުކި ފަރާތުގެ ކިބައިން އެ ކަން ގަބޫލުނުކުރެއްވިނަމަވެސް، ހަމަ އެ ތަނުން ހިލަހޮވައިގެން އުކި އެހެން މީހަކު ކަމުގައިވާ ފަރާތުގެ ކިބައިން އެ ކަން ގަބޫލުވެދާނެތީވެ. އަދި، އެތައްބައެއް ސަދަގާތުކުރާ ތު ވިޔަކަން ރިވާޔަތުންގާތް އުއްމަތައިންވަ ކަމުކުވެ. އުކުމުގެ ސަދަގާތް ﷲ ތަޢާލާ ގަބޫލުނުކުރައްވައި އުފުލާނެއެވެ. އެއަށްފަހު، އެ އެއްބަޔަކަށް އެހެން މިޔަކަން ދިޔުއްވުމަށްފަހު، އޭނާ އެ އެއްބަޔަކަށް ސަދަގާތުކަމަށްވާނެއެވެ. އަދި އޭނާގެ ސަދަގާތް އަހަރަންގެ ގަބޫލުކުރައްވައިވާނެ ފަދައިން ވާނެކަމެވެ.

ދަންނާރީ ސަވާބުވެ އިނދި ހިލައުކުން ކުރުމުވެ. އަދި، އެ ކަލޭގެފާނަން ﷲ ރުއްސުންދުއްވެ ޤުދާމާ ބިން ޢަބްދު ﷲ ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘްގައިވާ ފަދައިންނެވެ. އެ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ قُدَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁، قَالَ:"رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَرْمِي جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ عَلَى نَاقَةٍ لَهُ صَهْبَاءَ، لَا ضَرْبَ، وَلَا طَرْدَ، وَلَا إِلَيْكَ إِلَيْكَ." (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ حَزْمٍ) [1] މާނައީ: ''އެ ކަލޭގެފާނަން ﷲ ރުއްސުންދުއްވެ ޤުދާމާ ބިން ޢަބްދު ﷲ ގެ

---

[1] التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء في كراهية طرد الناس عند رمي الجمار، برقم: (903). ج 3. ص 238. ، وَ ابْنُ حَزْمٍ فِي الْمُحَلَّى، مرجع سابق: كتاب الحج، [مَسْأَلَةٌ رَمْيُ الْجِمَارِ بِحَصًى قَدْ رُمِيَ بِهِ قَبْلَ ذَلِكَ] رقم: (854). ج 7. ص 188.

އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި) ކީރިތި ރަސޫލު الله ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ރަތްދޮންކުލައިގެ އަންހެން ޖަމަލަށް ސަވާރުވެވަޑައިގެން އިންނަވައި ނަހުރުގެ ދުވަހު ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލައުއްކަވަނިކޮށް ތިމަންކަލޭގެފާނު ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އެކަލޭގެފާނަށް ބަކައި ފީސްތަކުން ކައްދު، އުއްވަގާރަތްކޮން، ދުރައްދައްސައި ނުހުރެއެވެ.“

ޖަމްރާއަށް އުކާން ހިލައިގެ އަދަދު:

ޖަމްރާތަކަށް އުކާން ހިލައިގެ އަދަދަކީ 70 ހިލަކޮޅު، ނުވަތަ 49 ހިލަކޮޅެވެ. މިގޮތުގައިން ހަތް ހިލަކޮޅަކީ، އައްނަހުރުގެ ދުވަހު ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާ (ބޮޑު ޖަމްރާ) އަށް އުކާން ހިލައެވެ. އަދި ތަޝްރީޤުދުވަހުގެ 11 ވަނަ ދުވަހު 21 ހިލަކޮޅު އުކުންވެއެވެ. އެއީ ތިން ޖަމްރާއިން ކޮންމެ ޖަމްރާއަކަށް 7 ހިލަކޮޅެވެ. ހަމަ އެފަދައިން 12 ވަނަ ދުވަހުވެސް ތިން ޖަމްރާއިން ކޮންމެ ޖަމްރާއަކަށް 7 ހިލަކޮޅު އުކުންވެއެވެ. ހަމަ އެފަދައިން 13 ވަނަ ދުވަހުވެސް ތިން ޖަމްރާއިން ކޮންމެ ޖަމްރާއަކަށް 7 ހިލަކޮޅު އުކުންވެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި ހަތަރު ދުވަހުގެމަތިން 70 ހިލަކޮޅު އުކުންވެއެވެ.

ފުރަތަމަ ތިން ދުވަހު މިނާގައިތިބެ ހިލައުކުމަށްފަހު، 13 ވަނަ ދުވަހު ހިލަ އުކުމާނުލައި މައްކާއަށް ދިއުންވެސް ހުއްދައެވެ. އެގޮތަށް ޢަމަލުކޮށްފިނަމަ އުކިފައިވާނީ 49 ހިލަކޮޅެވެ.

އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ޙައްޖުވެރިޔާ 5 ހިލަކޮޅު އެއްލައިފިނަމަ، އޭނާގެކިބައިން ފުދިގެންވެއެވެ. ޢަޠާ ވެސް ވިދާޅުވަނީ އެފަދައިންނެވެ. މުޖާހިދު ވިދާޅުވާގޮތުގައި 6 ހިލަކޮޅު އުކައިފި މީހާ އިތުރުކަމެއް ކުރާކަށް ނުޖެހޭނެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވާ ސަޢުދު ބިން އަބީވައްޤާޞްގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. قَالَ مُجَاهِدٌ: قَالَ سَعْدٌ (ابْنِ أَبِي وَقَّاصٍ) ﵁، "رَجَعْنَا فِي الْحَجَّةِ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، وَبَعْضُنَا يَقُولُ: رَمَيْتُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، وَبَعْضُنَا يَقُولُ: رَمَيْتُ بِسِتٍّ، فَلَمْ يَعِبْ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ."

(رَوَاهُ النَّسَائِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالطَّحَاوِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙްމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ މުޖާހިދު އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ސަޢުދު (އިބްނު އަބީވައްޤާޞް) ވިދާޅުވިއެވެ. (ޙައްޖަތުލްވަދާޢުގައި) ތިމަންމެން މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަރިހުގައި އެނބުރި ވަޑައިގަތީމުއެވެ. ތިމަންމެންކުރެ ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންމެން ހަތް ހިލަގަނޑު އެއްލީމެވެ. އަދި ތިމަންމެންކުރެ ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންމެން ހަ ހިލަގަނޑު އެއްލީމެވެ. (އެއާއެކުވެސް) ތިމަންމެން އެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔަކަށް (ކަންކުރައްވުން ގޮތް ގޯސްކުރައްވައި) ބަދު ބަސްފުޅެއް ވިދާޅެއްނުވެއެވެ." [2]

---

[1] النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، بَابُ: عَدَدِ الْحَصَى الَّتِي يَرْمِي بِهَا الْجِمَارَ، برقم: (3077). ج 5. ص 275. ، و فِي السُّنَنُ الكُبْرَى لَهُ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ، عَدَدُ الْحَصَى الَّذِي يُرْمَى بِهِ الْجِمَارُ، برقم: (4069). ج 4. ص 186. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (1439). ج 3. ص 49. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ شَكَّ فِي عَدَدِ مَا رَمَى، برقم: (9669). ج 5. ص 244. ، وَ الطَّحَاوِيُّ، أحمد بن محمد بن سلَامة بن سلَمة بن عبد الملك الأزدي (1415هـ 1994م). شرح مشكل الآثار (ط 1). شعيب الأرنؤوط (تحقيق). بيْروت: مؤسسة الرسالة، برقم: (3511). ج 9. ص 131.

[2] (**ޝަރަޙަ:** **(ހ)** "ފިޤްހުއްސުންނާ" ގައި މި ރިވާޔަތް ބަޔާންކޮށްފައިވަނީ، ރިވާކުރައްވައިވާ ވަނީ ބާކީ ބަޔާންދެއްވާފައިވާ މިއީ، ސަޢީދު ބިން މާލިކުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް ކަމުގައި އަންނަނިވި ޢިބާރާތުންނެވެ. وَعَن سَعِيدِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "رَجَعْنَا فِي الْحَجَّةِ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، وَبَعْضُنَا يَقُولُ: رَمَيتُ سِت حَصَيَات، وَبَعْضُنَا يَقُولُ: رَمَيتُ سَبْع حَصَيَات، فَلَم يَعِبْ بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ." ފިޤްހުއްސުންނާގެ ބަޔާންތަކުގައި ބައްޓަންކުރައްވައިވާ ފިޔަވަތްތަކުން އަސްލުގައިވާ ނަސްޚާ ރިވާކުރައްވައި ބަޔާންތައް ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: حاشية رقم: (4). ج 2. ص 286.

(ށ) މި ރިވާޔަތުގައިވާ ޢިބާރާތްވެސް ފިޤްހުއްސުންނާގައި ވަނީ މި ތަރުޖަމާގައި ފިޔަވައިވާ ގޮތް މަތީގައި ބަޔާންކޮށްފައި (އިސްނާދު ގެނެސް ނުދެއްވައެވެ. ފިޤްހުއްސުންނާގައި ވާގޮތުން، ޙަދީޘްގެ މަތްނަށް ބަލައިލެއްވުމުގައި ބަޔާންކުރެއްވި ބޭކަލުން، އެ ބޭކަލުން ދެފަރާތް އޮތް ކަމަށް ކަވަރެވެ.

(ނ) މިއީ، ތާބިޢީން ބޭކަލުންގެ ރިވާޔަތްތަކުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްތަކުގައިވާ ކަމުގެ އެއްވެސް ދަލީލެއް ނެތް ކަމަށް، އަޅުގަނޑުމެން ނަގާފައިވީ، މި ފަރާތުން ބަލައިލެއްވުމުގައި އަޅުގަނޑު ނިންމީ ބޭކަލުން ކަމުގައި އަޅުގަނޑުމެން އޮތީ، އަޅުގަނޑުމެންނަށް ބަދަލު ރިވާކުރައްވައިވާކަން އެނގިގެންދެއެވެ.

މި އިންނަ ތާބިޢީންގެ ރިވާޔަތުން ފާހަގަކުރައްވައިވާ، މިއީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުން ލެއްވި ސަޢުދު (އިބްނު އަބީވައްޤާޞް، ސަޢުދު ބިން މާލިކު ބިން އުހައިބު) ގެ ކުނިޔާގެ އަރިހުން ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ މުޖާހިދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާންތައް ކަމުގައެވެ.

(ރ) އަޅުގަނޑުމެން ނަގާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ އަޅުގަނޑުމެން ނުލަބާ އަސްނާނުމެން ސުޢޫދުފާއި، އަސްނާނާމެން ކަޅާފާ މި ނޫ ގޮތުގައި ވެސް މި ބަޔާން ރިވާކުރައްވައިފައެވެ.

(ބ) އަސްނާނާގެ އަޅުގަނޑުމެން ބަޔަޔަކުރައްވައި، އަސްޝަރުޙު އަޅުގަނޑު ފިޤްހުއްސުންނާގައިވާ "ސަބީލު ސުނަނާ ނަޞާއި" =

ޚިލާފުކުރުމުގެ ދަލީލުތައް:

ޚިލާފުކުރުމުގެ ދަލީލުތައް ހަތަރެއް ނުވަތަ ތިންކަމެވެ. އެއީ (ދުލްހިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަސް ކަމުގައިވާ) ނަހަރުގެ ދުވަހާއި، އައްޔާމުއް ތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކަ ދު

= މި ޙަދީޘްގައި ވިދާޅުވެފައި ވަނީ މިއީ ޞައްޙަ ޙަދީޘެއް ކަމަށެވެ. ބައްލަވާ! “ޞަޙީޙު ސުނަނުއް ނަސާއީ” **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين (1419هـ 1998م). **صحيح سنن النسائيُّ** (ط 1). الرياض: مكتبة الْمعارف للنشر والتوزيع، **برقم:** (3077). ج 2. ص 361.

(ރ) އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ އަލްމުސްނަދު ތަޙްޤީޤު ކުރައްވައި، އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ވިދާޅުވެފައިވަނީ، ސަޢުދު ބިން އަބީވައްޤާޞްގެ އަރިހުން މުޖާހިދު ރިވާޔަތް އަޑުއައްސަވާފައި ނުވާތީ މިއީ، ސަނަދުގެ ގުޅުން ކެނޑި އިންޤިޠާޢު ވެފައި ވުމުގެ ސަބަބުން ޟަޢީފު ޙަދީޘެއްކަމަށެވެ. ބައްލަވާ! “މުސްނަދު އަޙްމަދު” **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 3. ص 49.

(ބ) އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީގެ “އައްސުނަނުލް ކުބްރާ”ގެ ތަޙްޤީޤުކުރައްވާ އައްޝައިޚު މުޙައްމަދު ޢަބްދުލްޤާދިރު ޢަޠާ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “އިބްނުއައްތުރުކުމާނީ، (އަލްއިމާމު ޢަލީ ބިން ޢުޘްމާން ބިން އިބްރާހީމް އަލްމާރިދީނީ 750ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އިބްނުތުރުކުމާނީ ވިދާޅުވާގޮތުގައި ސަޢުދުގެ ފަރާތުން މުޖާހިދު އަޑުއައްސަވާފައެއް ނުވެއެވެ.“ އަދި މީގެ އިތުރުންވެސް އިބްނުތުރުކުމާނީ މި ޙަދީޘުގެ ދަރަޖަ ވާގޮތް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! “އައްސުނަނުލް ކުބްރާ” **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ شَكَّ فِي عَدَدِ مَا رَمَى، حاشية رقم:** (1). ج 5. ص 244.

(ޅ) އައްޝައިޚު މުޤްބިލު ބިން ހާދީ އަލްވާދިޢީ ވިދާޅުވެފައިވަނީ “އަޙާދީޘު މުޢައްލަލާ ޒާހިރުހާ އައްޞިއްޙާ” “ބޭރުފުށުން ފެންނަ ފެނުމުގައި ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް ފެންނަނަމަވެސް އިލްއަތްތަކެއް އޮތުމުގެ ސަބަބުން ޟަޢީފު ޙަދީޘް” މި ނަމުގައިވާ ފޮތުގައި މި ޙަދީޘުގެ ވާހަކަ ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. “މި ޙަދީޘުގެ ސަނަދުގެ މައްޗަށް ބަލާއިރު ތިބީ ޘިޤާތު ރާވީން، މި ސަނަދަށް ޢީބު ހަމައެކަނި ރިޖާލުގެ ތެރެއިން އަޑުއައްސަވާފައިނުވާ ސަބަބު ސަނަދުގެ ބަޔާންކުރެވުނެވެ. “އަލްމަރާސީލު” ގައި (އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޙާތިމް) ވިދާޅުވެފައިވާ، އަބޫޙާތިމް (މުޙައްމަދު ބިން އިދްރީސް ބިން އަލްމުންޛިރު އަލްޙަންޡަލީ 277ހ.) ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި ސަޢުދުގެ ފަރާތުން މުޖާހިދު ރިވާޔަތްކުރައްވާ ރިވާޔަތަކީ މުރްސަލު (ސަޢުދުގެ ފަރާތުން މުޖާހިދު އަޑުއައްސަވާފައިނުވާ ރިވާޔަތް ސަނަދެއް) ރިވާޔަތެއް ކަމަށެވެ. “އަލްމަރާސީލް” ބައްލަވާ! **تَهْذيب التَّهْذِب**، مرجع سابق: **ترجمة: مجاهد بن جبر رقم:** (7661). ج 6. ص 174. އަދި “އަޙާދީޘު މުޢައްލަލާ” ބައްލަވާ! **الوَادَعِيُّ**، مقبل بن هادي بن مقبل بن قائدة الهمداني (1421هـ 2000م). **أحاديث معلة ظاهرها الصحة**، (ط 2). اليمن، صنعاء: دار الآثار للنشر والتوزيع، **برقم** (148). ص 147. މި ނަންގަނޑުން އެންމެ ރަނގަޅަށް ދިރާސާކުރެއްވުމަށްފަހު، ފާޅުކޮށް ސުންނަތުގައި މިއީ ސަޙީޙު ބޭނުމެއްގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރެވި ޙަދީޘް ތިރީވެފައިވާކަމަށް ބަލައިގަނެ ނޫންކަން ފާހަގަވެއެވެ.

ހަމަ އެފަދައިން މި ރިވާޔަތަށް ސަނަދު ރިވާޔަތްކުރައްވާ އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވަނީ، އެންމެ ރަނގަޅަށް ޙަދީޘް ދިރާސާ ކުރެއްވުމަށް ނުލިބިވަޑައިގެންނެވި ކަމަށް ފެނެއެވެ. މާތް ﷲ އެވެ.

މި މައްސަލާގައި މި ރިވާޔަތް ޝާފިޢީ އާއި، އަލްއިމާމު ނަސާއީ ރިވާޔަތްކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެއްވެސް ނަމަވެސް “މުބްހަމު”)

ދުވަހާއި (ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ އެގާރަ ވަނަ ދުވަހާއި ތޭރަ ވަނަދުވަސް) ނުވަތަ އައްޔާމުއް ތަޝްރީޤުގެ ތިން ދުވަހެވެ. މިކަން ބަޔާންކުރައްވަމުން الله ތަޢާލާ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ.

﴿وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡدُودَٰتٖۚ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوۡمَيۡنِ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۖ لِمَنِ ٱتَّقَىٰۗ﴾ [1] މާނައީ: {ޢަދަދު ކަނޑައެޅިގެންވާ ދުވަސްތަކެއްގައި الله ހަނދުމަކުރުން (ތަކުބީރުކިޔުމުގައި) އުޅޭށެވެ! ފަހެ، ދެ ދުވަހުގެ ތެރޭގައި (އެކަން ނިންމައި އެނބުރި ދިޔުމަށް) އަވަސްވެގަތްމީހާގެ މައްޗަކަށް ފާފައެއް ނުވެއެވެ. އަދި (މިންދުވަހަށް) ލަސްކުރާމީހާގެ މައްޗަކަށްވެސް ފާފައެއް ނުވެއެވެ. އެއީ، ތަޤްވާވެރިވެއްޖެ މީހަކަށެވެ.}

ނަޙުރުގެ ދުވަހު ރިޖަމުކުރުން:

ނަޙުރުގެ ދުވަހު ރިޖަމުކުރަން އޮންނަ ރަނގަޅު ވަގުތަކީ، އިރުއަރައި ޟުޙާވަގުތު ވުމަށްފަހުގައެވެ. އެހެނީ، ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު الله ﷺ ރިޖަމުކުރައްވާފައިވަނީ އެ ދުވަހުގެ ޟުޙާ ވަގުތުވުމަށްފަހުގައެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވާ ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ މުޢައްލަޤުކޮށް، އަދި އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، ސުނަންގެ އެންމެ ފޮތްތަކުން ރިވާ ކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. **عَنْ جَابِرٍ ﵁، قَالَ: "رَمَى رَسُولُ اللهِ ﷺ الْجَمْرَةَ يَوْمَ النَّحْرِ ضُحًى، وَأَمَّا بَعْدُ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ مُعَلَّقًا، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه)** [2] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވާ ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން

---

[1] **(سُورَةُ البَقَرَة: 203)**

[2] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ،** مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ رَمْيِ الْجِمَارِ،** ج 2. ص 177.، **وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ،** مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ بَيَانِ وَقْتِ اسْتِحْبَابِ الرَّمْيِ، برقم:** 314 – (1299). ج 2. ص 945. ، **وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ،** مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب في رمي الجمار، برقم:** (1971). ج 3. ص 332. ، **وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ،** مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في رمي يوم النحر ضحى، برقم:** (894). ج 3. ص 232. ، **وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ،** مرجع سابق: **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، بَابُ: وَقْتِ رَمْيِ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ، برقم:** (3063). ج 5. ص 270. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ،** مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ رَمْيِ الْجِمَارِ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ، برقم:** (3053). ج 4. ص 242.

ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ނަހުރުގެ ދުވަހު ރަސޫލު اللهِ ﷺ ހިލަ އުއްކަވާފައި ވަނީ، އެ ދުވަހުގެ ޟުޙާ ވަގުތުގައެވެ. އެއަށްފަހު އުކާނަމަ (ދޮޅުއިރު ވެގެންވަނީ) އިރު މެދުން ދިޔުމަށްފަހު އުކުމެވެ."

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންޔެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ޞައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَدَّمَ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ، وَقَالَ: {لَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَ صَحَّحَهُ) [1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންޔެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ އަހުލުވެރިންކުރެ ބަލިކަށި ބޭފުޅުން (އިރުއެރުމުގެ ކުރިން މުޒްދަލިފާއިން މިނާއަށް) ފޮނުއްވިއެވެ. އަދި އިރުޝާދުކޮށްދެއްވިއެވެ. {އިރުއެރުމުގެ ކުރިން ޖަމްރާއަށް ހިލަނުއުކާށެވެ.}

އެ ދުވަހުގެ ހިލަ އުކުން ދުވާލުގެ ފަސްވަގުތަށް ފަސްކުރުމަކީ ހުއްދަކަމެކެވެ. އަލްއިމާމު އިބްނުޢަބްދުލްބައްރު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިލްމުވެރިން އިޖުމާޢުވެވަޑައިގެންވާ ގޮތުގައި އިރުއެރުމަށްފަހު ޖަމްރަތުލްޢަޤަބާއަށް ހިލަ އުކާ މީހާ ސުންނަތާ އެއްގޮތަށް ޢަމަލުކޮށްފިއެވެ. ނަހުރުގެ ދުވަހުގެ އިރުއޮއްސުމުގެ ކުރިން ހިލައުކައިފި މީހާ، އެ ކަމަށް ކަނޑައެޅިފައިވާ ވަގުތުގައި ހިލައުކައިފި މީހެކެވެ." [2]

(ނޯޓު: ޖަމާޢަތުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ މި ރިވާޔަތް ޟަޢީފުކަމުގައި ޝައިޚް އަލްބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް، މި ރިވާޔަތަށް އިސްނާދުގެ ގޮތުން ޟަޢީފުކަމުގައި ވިޔަސް ސާބިތުކަމުގައި ބުނާ ބަޔަކު ވެއެވެ. މި ރިވާޔަތަކީ ޞަޙީޙް ރިވާޔަތެއް ކަމުގައި ބުނެފައިވެއެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުޙައްޤިޤު")

[1] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في تقديم الضعف من جمع بليل، برقم:** (893). ج 3. ص 231.

[2] **ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ**، أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي (د ت). **الإجماع** (د ط). فؤاد بن عبد العزيز الشلهوب و عبد الوهاب بن ظافر الشهري (جمع و ترتيب). الرياض: دار القاسم للنشر، **رقم:** (378). ص 171.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُسْأَلُ يَوْمَ النَّحْرِ بِمِنًى، فَيَقُولُ: {لَا حَرَجَ}، فَسَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ، قَالَ: {اذْبَحْ وَلَا حَرَجَ}، وَقَالَ: رَمَيْتُ بَعْدَ مَا أَمْسَيْتُ، فَقَالَ: {لَا حَرَجَ} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ނަޙުރުގެ ދުވަހު މިނާގައި މާތްރަސޫލާ ﷺ އަށް ސުވާލު ދެންނެވުމުން ދިޔައެވެ. (އޭގެ ޖަވާބުގައި) އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރައްވަމުން ގެންދެވީ {މައްސަލައެއް ނޫނެވެ.} މިފަދައިންނެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނަށް ބޭކަލަކު ސުވާލު ދެންނެވިއެވެ. ”ކަތިލުމުގެ ކުރިން އަޅުގަނޑު ބޯ ބޭލީމެވެ.“ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އެއީ މައްސަލައެއް ނޫނެވެ.} އަދި އެހެން ބޭކަލަކު ދެންނެވިއެވެ. ”އަޅުގަނޑު ހިލައުކީ ހަވީރުވުމަށްފަހުގައެވެ.“ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މައްސަލައެއް ނޫނެވެ.} [2]

އިރުއޮއްސުމާ ހަމައަށް ހިލަ އުކުން ފަސްކުރުން ހުއްދަވާނެތަ؟

ދުވާލުގެ ވަގުތު ހިލަ އުކުމަކީ އުޒުރުވެރިވާފަދަ ސަބަބެއް ވާނަމަ، އިރު އޮއްސުމަށްފަހު ހިލަ އުކުން ހުއްދަވާނެއެވެ. މި ބާވަތުގެ ދަލީލަކީ، އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ރިވާޔަތެވެ.

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ إِذَا رَمَى بَعْدَ مَا أَمْسَى، أَوْ حَلَقَ قَبْلَ أَنْ يَذْبَحَ، نَاسِيًا أَوْ جَاهِلًا، برقم: (1735). ج 2. ص 175.

[2] (**ނޯޓު:** މި ތަރުޖަމާގައި މި ރިވާޔަތް ލިޔެވިފައި އެ ވަނީ، ސަޙީޙުލް ބުޚާރީގައިވާ ގޮތަށެވެ. ”ފިޤްހުއްސުންނާ“ ގައި ލިޔެވިފައިވާ ގޮތަކަށް ނޫނެވެ. ”ފިޤްހުއްސުންނާ“ ގައި ލިޔެވިފައިވާ ޢިބާރާތް ތިރީގައި އެވަނީއެވެ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُسْأَلُ يَومَ النَّحْرِ بِمِنًى، فَقَالَ رَجُلٌ: رَمَيتُ بَعْدَ مَا أَمْسَيتُ، فَقَالَ: "لَا حَرَجَ." رَوَاهُ البُخَارِيُّ.
”ފިޤްހުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: ج 2. ص 287. ނޯޓު ނިމުނީ ”ފުޓުނޯޓު“)

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ بِنْتَ أَخٍ لِصَفِيَّةَ بِنْتِ أَبِي عُبَيْدٍ، نُفِسَتْ بِالْمُزْدَلِفَةِ، [1] فَتَخَلَّفَتْ هِيَ وَصَفِيَّةُ حَتَّى أَتَتَا مِنًى، بَعْدَ أَنْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ مِنْ يَوْمِ

---

[1] (**ނޯޓު:** (ހ) "ފިޤްހުއްސުންނާ" ގައި މި ރިވާޔަތް ލިޔުއްވާފައިވަނީ، "أَنَّ ابْنَةً لِصَفِيَّةَ امْرَأَةَ ابْنُ عُمَرُ نَفْسَتْ بِالْمُزْدَلِفَةَ" "ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން (ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ) ގެ އަނބިކަނބަލުން ޞަފިއްޔާގެފާނުގެ ދަރިކަނބަލަކު މުޒްދަލިފާގައި ހައްކައުވިއެވެ." މި ޢިބާރާތުންނެވެ. އަދި ވިދާޅުވެފައިވަނީ، ނާފިޢުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި މަޢްލޫމާތުގައި ލިޔުއްވައި އެވަނީ، އަލްއިމާމު މާލިކު "އަލްމުވައްޠާ" ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތެވެ. މި މި މައްސަލައާގައި ހުންނަ ރިވާޔަތް ބަދަލުވެފައި ހުރުމުން، ފިޤްހުއްސުންނާގައި ލިޔުއްވާފައިވަނީ ކުށެކެވެ.

(ށ) ފިޤްހުއްސުންނާގެ ތަޚްރީޖު ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ފަރާތުން ވިދާޅުވެފައިވަނީ، އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ، ރިވާ ކުރައްވާ ރިވާޔަތްތަކަށް ބަލާއިރު، ޞައްޙަ ކަމަށް ރިވާޔަތްވުމަކީ އޭނާ ވިދާޅުވެފައެއް ނުވެއެވެ. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (1). ج 2. ص 288.

ތިރީގައި އެވަނީ، އިބްނުއަބީޝައިބާ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެވެ.

عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ ابْنَةِ الْمُخْتَارِ،كَانَتْ تَحْتَ ابْنٍ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَوَلَدَتْ بِالْمُزْدَلِفَةِ، فَتَخَلَّفَتْ مَعَهَا صَفِيَّةُ، فَلَمْ تَضَعْ لَيْلَتَهَا تِلْكَ وَمِنَ الْغَدِ، ثُمَّ جَاءَتَا مِنًى مِنَ اللَّيْلِ، فَرَمَتَا الْجَمْرَةَ فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَلَيْهِمَا عَبْدُ اللهِ، وَلَمْ يَأْمُرْهُمْ أَنْ تَقْضِيَا شَيْئًا." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، فِي رَمْيِ الْجِمَارَ بِاللَّيْلِ مَنْ كَرِهَهُ، برقم:** (15553). ج 8. ص 673.

މާނައީ: "ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އަލްމުޚްތާރުގެ (އެބައީ: މުޚްތާރު ބިން އަބީޢުބައިދު ބިން މަސްޢޫދުގެ) ދަރިކަނބަލުން އުއްމުސަލަމާއަކީ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަނބިކަނބަލުންނެވެ. (އެބައީ: ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ އަނބިކަނބަލުންނެވެ.) ފަހެ، އެ ކަމަނާ މުޒްދަލިފާގައި ހައްކައުވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަމަނާގެ އަރިހުގައި ސަފިއްޔާގެފާނު (އެބައީ: އެ ކަމަނާގެ ބޮޑުދައިތަފުޅު، އަދި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުން ސަފިއްޔާ ބިންތި އަބީޢުބައިދު ބިން މަސްޢޫދު) ހުންނެވިއެވެ. ފަހެ، އެ ދެކަނބަލުން އެ ރޭގައި، (އެބައީ: ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހާއި) އަންނަ ދުވަހު އެ ތަނުގައި ހުއްޓެވިއެވެ. އެއަށްފަހު، އެ ދެކަނބަލުން މިނާއަށް ވަޑައިގެން ޖަމްރާއަށް ރަމްޔުކުރެއްވިއެވެ. ފަހެ، އެ ދެކަނބަލުން ކަންކުރެއްވި ގޮތާމެދު (ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން) ޢަބްދުﷲގެފާނު އިންކާރުގެ ބަސްފުޅެއް ވިދާޅެއްނުވެއެވެ. އަދި އެ ދެކަނބަލުން އިތުރު ކަމެއް ކުރައްވާކަށްވެސް އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅެއްނުވެއެވެ."

އިތުރަށް ހޯދުމުން، އަދި އިތުރުން، އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާގެ ރިވާޔަތުގައި އެކުލެވިގެންވާ މާނަ ދޭހަވާފަދައިން އަލްއިމާމު އިބްނު ސަޢުދު "އައްޠަބަޤާތުލް ކުބްރާ" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި، މި އުއްމުސަލަމާގެފާނުގެ ތަރުޖަމާގައި، ވެސް ރިވާކުރައްވާފައި ވާކަން ފެންނާނެއެވެ. "އައްޠަބަޤާތުލް ކުބްރާ" ބައްލަވާ! **ابْنُ سَعْد**، أبو عبد الله محمد بن سعد بن منيع الهاشمي (1421هـ 2001م). **الطبقات الكبرى** (ط 1). على محمد عمر (تحقيق). القاهرة: مكتبة الخانجى، **رقم:** (5479). ج 10. ص 439

(ށ) މި ތަރުޖަމާގައި ބަޔާންވާ މާނަކޮށްފައި އެ ވަނީ، އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާގެ ރިވާޔަތަށް ރިޢާޔަތްކޮށްގެނެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރްޖިމު")

النَّحْرِ، فَأَمَرَهُمَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ أَنْ تَرْمِيَا الْجَمْرَةَ حِينَ أَتَتَا، وَلَمْ يَرَ عَلَيْهِمَا شَيْئاً." (رَوَاهُ مَالِكٌ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: "ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ނާފިޢުގެ ދަރިކަލުން އަބޫބަކުރު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ (ނާފިޢު) ގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ނާފިޢު) ވިދާޅުވިއެވެ. (ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުން) ޞަފިއްޔާ ބިންތި އަބީޢުބައިދުގެ އަޚެއްގެ އަންހެނުން ދަރިކަނބަލަކު (އެބަހީ: ޞަފިއްޔަތުގެފާނުގެ އަޚު، އަލްމުޚްތާރުގެ ދަރިކަނބަލުން، އަދި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲގެ ފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲގެ އަނބިކަނބަލުން އުއްމުސަލަމަތުގެ ފާނު) މުޒްދަލިފާގައި ވިހެއްވިއެވެ. ފަހެ، ނަފްސާގެ ދުވަހުގެ އިރުއޮއްސުމަށްފަހު މިނާއަށް ވަޑައިގެން ނިވިއްޖެއުމަށް ފަހުން އެ ކަމަނާއި، (އެ ކަމަނާގެ ބޭބެދަރިއާއެކުގެ) ޞަފިއްޔަތުގެފާން (އެއްވެސް ކަމެއް ނުކުރައްވައި އުޒުރުގައި) ދެމިހުރެއްވިއެވެ. ފަހެ، އެ ދެކަނބަލުން މިނާއަށް ވަޑައިގަތުމުން، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲގެފާން އެ ދެކަނބަލުންނަށް ޖަމްރާއަށް ހިލަ އެއްލެވުމަށް އަމުރު ކުރެއްވިއެވެ. އަދި އެ ދެކަނބަލުންގެ މައްޗަށް އެއްވެސް ކަމެއް ލާޒިމުކުރެއްވުމެއް ނުވެއެވެ."

ދަންނައެވެ. އެއްވެސް އުޒުރެއްނެތި ރޭގަނޑު ހިލަޖެހުން ފަސްކުރުމަކީ މަކުރޫހު ކަމެއްގައި ނުވެއެވެ. އަދި އެ ގޮތުގައި ފަސްކުރުމުގެ މިހާރުވެސް ފިދުޔާއެއް ނުލާޒިމުވާނެއެވެ. ޢުޒުރުގެ ސަބަބުން ރޭގަނޑުގެ އިސްވެދިޔަ ފަސްކުރުމާއި ގުޅޭގޮތުން ފާހަގަކުރެވިފައިވާ ކަންތައްތަކާއި އެ ކަލޭގެފާނުވެސް ފަސްކުރެއްވުމަކީ ޖާއިޒު ކަމެކެވެ. އެއީ، ކުރިން ބަޔާން ވެގެންދިޔަ އައްބާސްގެފާނުގެ ޙަދީޘުގެ އަލިން ކަމުގެ ބަޔާންވެފައިވާ ގޮތުގެ މަތިންނެވެ.

---

[1] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، الرُّخْصَةُ فِي رَمْيِ الجِمَارِ، برقم: (1541). ج 3. ص 600. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ تَأْخِيرِ الرَّمْيِ عَنْ وَقْتِهِ حَتَّى يُمْسِيَ، برقم: (9671). ج 5. ص 244.

އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، އައްނަޙްރުގެ ދުވަހު ހިލަ އުކުން ރޭގަނޑާ ހަމައަށް ފަސްކޮށްފިނަމަ، ރޭގަނޑު ހިލަ އުކުމުގެ ބަދަލުގައި ވިދިގެންއަންނަ ދުވަހުގެ އިރުއެރުން ފެށުމަށްފަހު ހިލަ އުކުމަށެވެ.

ޙައްޖު މަހުގެ ދިހަ ވަނަ ވިލޭރޭގެ ގެންދަމުގެފަހުން ބަލި މީހުންނާއި އުޒުރުވެރިން ހިލަ އުކުން ހުއްދަވެގެންވުން

ޙައްޖު މަހުގެ ދިހަވަނަ ވިލޭރޭގެ ގެންދަމުގެ ކުރިން އެއްވެސް މީހަކު ހިލައުކުން ހުއްދަ ނުވާނެކަމަށް އިލްމުވެރިން އިޖްމާޢުވެގެންވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަންހެނުންނާއި ކުޑަކުދިންނާއި، ބަލިކަށި ޝައިޚު މީހުންނާއި، ޖަމަލުތަކަށް ކާންދީ ބަލަހައްޓާ މީހުން ފަދަ އުޒުރުވެރިން ޙައްޖު މަހުގެ ދިހަވަނަ ވިލޭރޭގެ ގެންދަމުގެ ފަހުން ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލަ އުކުން ހުއްދަވެގެންވެއެވެ.

އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންގެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "أَرْسَلَ النَّبِيُّ ﷺ بِأُمِّ سَلَمَةَ لَيْلَةَ النَّحْرِ، فَرَمَتِ الْجَمْرَةَ[1] قَبْلَ الْفَجْرِ،

---

[1] (ނޯޓް: މި [illegible] މި ރިވާޔަތް [illegible] އެ [illegible]، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދުގެ ސުނަނާއި، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީގެ ”އައްސުނަނުލްކުބްރާ“ ގައިވާ ގޮތަށެވެ. [illegible]

”ފިޤްހުއްސުންނާ“ [illegible]

ފިޤްހުއްސުންނާ [illegible] ﷲ ﷺ [illegible] ”[illegible]“)

ثُمَّ مَضَتْ فَأَفَاضَتْ، وَكَانَ ذَلِكَ اليَومُ اليَومَ الَّذِي يَكُونُ رَسُولُ اللهِ ﷺ تَعْنِي عِندَهَا." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالْحَاكِمُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالدَّارَقُطْنِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ނަހުރުގެ ވިލޭރޭ (އެބަހީ: ހައްޖު މަހުގެ ނުވަވަނަ ދުވަހުގެރޭ، ދިހަވަނަ ވިލޭރޭ) މާތްނަބިއްޔާ ﷺ (އެކަލޭގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުން) އުއްމުސަލަމާގެފާނު (މުޒްދަލިފާ އިން މިނާއަށް) ފޮނުއްވިއެވެ. ދެން، (ދިހަވަނަ ދުވަހަން) ފަތިސް ވުމުގެ ކުރިން އެ ކަމަނާ ޖަމްރާއަށް (އެބަހީ: ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް) ރަމީ ކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު އެ ކަމަނާ (މައްކާއަށް) ވަޑައިގެން އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރެއްވިއެވެ. އެ ދުވަހަކީ ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ އަނބިއަނބި ކަނބަލުންނަށް ދުވަސްބަހައި ހާއްސަކުރައްވާފައިވާގޮތުގެމަތިން އެ ކަމަނާއަށް ހާއްސަ ވެފައިވާ ދުވަހެވެ."

މިއީ، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘެކެވެ. އަލްބައިހަޤީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މިއީ އެއްވެސް ކިލަނބުކަމެއްނެތް ޞައްޙަ ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ހަދީޘެކެވެ. [2]

---

[1] أَبُو دَاوُدَ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب التعجيل مِن جَمعٍ، برقم: (1942). ج 3. ص 313. ، وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك، مرجع سابق:كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، برقم: (1775). ج 1. ص 644. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَنْ أَجَازَ رَمْيَهَا بَعْدَ نِصْفِ اللَّيْلِ، برقم: (9571). ج 5. ص 217. ، وَ فِي مَعْرِفَةِ السُّنَنِ وَالآثَارِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، الِاخْتِيَارُ فِي رَمْيِ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ، برقم: (10182). ج 7. ص 316. ، وَ الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْمَوَاقِيتِ، برقم: (2689). ج 3. ص 330

[2] الْبَيْهَقِيُّ فِي مَعْرِفَةِ السُّنَنِ وَالآثَارِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، الِاخْتِيَارُ فِي رَمْيِ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ، برقم: (10183). ج 7. ص 317.
(**ނޯޓް:** އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީގެ ވަކިގޮތަކަށް އިޝާރާތް ކުރެއްވުމެއްނެތި، މިއީ ޞައްޙަ ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ހަދީޘެއް ކަމަށް އަލްއިމާމުލްބައިހަޤީ ވިދާޅުވެފައި ވާކަމަށް މުޢައްލިފު ވިދާޅުވެފައިވުމުން، ޛިކުރުވެނީ އެއީ "އައްސުނަނުލްކުބްރާ"ގައި އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައި ވާ ބަސްފުޅެއް ކަމަށެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަލްއިމާމުލްބައިހަޤީ އެހެން ވިދާޅުވެފައިވަނީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "މަޢްރިފަތުއްސުނަނި ވަލްއާޘާރި" މި ނަންބަރާ ގޮތުގައި މި ހަދީޘް ރިވާކުރައްވުމަށްފަހު، އެ ގޮތުގައެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَخَّصَ لِرُعَاةِ الْإِبِلِ أَنْ يَرْمُوا بِاللَّيْلِ." رَوَاهُ الْبَزَّارُ، وَفِيهِ مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ الزَّنْجِيُّ، وَهُوَ ضَعِيفٌ[1]

---

[1] (**ނޯޓު:** ފިޤްހުއްސުންނާގައި މި ރިވާޔަތް ލިޔުއްވާފައިވަނީ، އަންނަނިވި ޢިބާރާތުންނެވެ. وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَخَّصَ لِرُعَاةِ الإِبِلِ أَن يَرْمُوا بِاللَّيلِ." رواه البزار. وفيه مسلم بن خالد الزنجي، وهو ضعيف. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: ج 2. ص 288.

މިތަނުގައި މި ވަނީ، ޢައްބާސްގެ ފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބައްޒާރު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘާއި، އުމަރުގެ ފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘާއި އޮޅިފައެވެ. މި ދޭތެރޭ ބައެއް ކަންކަން ފާހަގަކުރަން ޖެހެއެވެ.

ފާހަގައީ: މުއައްލިފު ފިޤްހުއްސުންނާގައި ޢިބާރާތަކީ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއްކަމަށް ލިޔުއްވާފައި، އެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި މުސްލިމު ބިން ޚާލިދު އައްޒަންޖީ ހިމެނޭތީ ޟަޢީފު ވާކަމަށް ލިޔުއްވާފައިވުމީ އޮޅުމެކެވެ.

ޙަޤީޤަތުގައި މުއައްލިފު ފިޤްހުއްސުންނާގައި ޢިބާރާތަކީ، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތެވެ. އަލްއިމާމުލް ހައިޘަމީ ލިޔުއްވާފައިވާ "ކަޝްފުލް އަސްތާރު ޢަން ޒަވާއިދިލް ބައްޒާރު" ބައްލަވާ! الهَيثَمِيُّ، أبو الحسن نور الدين علي بن أبي بكر بن سليمان (1399هـ 1979م). **كشف الأستار عن زوائد البزار** (ط 1). حبيب الرحمن الأعظمى (تحقيق). بيروت: موسسة الرسالة. **برقم**: (1139). ج 2. ص 32.

ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘުގެ ސަނަދުގައިވެސް ޟަޢީފު ރާވީއަކު ހިމެނިފައިވާތީއެވެ، އިސްޙާޤު ބިން ޢަބްދުﷲ ބިން އަބީފަރްވާ ނަމަކަށް ކިޔާ މަތްރޫކު (ދޫކޮށްލެވިފައިވާ ރާވީއެއް) ހިމެނެއެވެ.

އަލްއިމާމުލް ހައިޘަމީ ލިޔުއްވާފައިވާ "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު ވަ މަންބަޢުލް ފަވާއިދު" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނާއި، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާން ލިޔުއްވާފައި ވެއެވެ. އެއަށްފަހު އަލްފަޤީހު، އެ ދެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުތަކުގައި ތަފާތުކަމެއްވާކަމަށްވާތީއެވެ. ތިރީގައި އެވަނީ މި ދަންނަވާ ދެ ރިވާޔަތެވެ.

ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެއަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތް

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَخَّصَ لِلرُّعَاةِ أَنْ يَرْمُوا لَيْلًا." މާނައީ: "ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، (ޖަމަލު) ބަލަހައްޓާ މީހުން (ޢީދުލްއަޟްޙާގެ ދުވަހު ވެސް ޖަމްރާތުލް ޢަޤަބާއަށް) ހިލައެޅުން ރަސޫލުﷲ ﷺ ހުއްދަކުރެއްވިއެވެ."

(ذَكَرَهُ الهَيثَمِيُّ فِي مَجْمَعِ الزَّوَائِدِ، وَقَالَ: رَوَاهُ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ، وَفِيهِ إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي فَرْوَةَ، وَهُوَ مَتْرُوكٌ.) (އަލްއިމާމުލް ހައިޘަމީ، "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ގައި މި ބަޔާން ބަޔާންކުރައްވާފައި ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ. "މިއީ، އައްޠަބަރާނީ (އަލްމުޢުޖަމުލް ކަބީރު) ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާނެކެވެ. މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި މަތްރޫކު ރާވީއަކު ކަމުގައިވާ (އެބަހީ: ދޫކޮށްލެވިފައިވާ ރާވީއެއް ހިމެނޭ ސަނަދެއް ދޫކޮށްލެވިފައިވާ ރާވީއަކު ކަމުގައިވާ) އިސްޙާޤު ބިން ޢަބްދުﷲ ބިން އަބީފަރްވާ ނަމަކަށް ކިޔާ މީހާ ހިމެނިފައިވާތީއެވެ." ބައްލަވާ! "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" مجمع الزوائد و =

= **منبع الفوائد**، مرجع سابق: **برقم:** (5655). ج 8. ص 226. ، *އަދި "އަލްމުޢުޖަމުލް ކަބީރު"* **الْمعجم الكبيْر للطبَرانِي**، مرجع سابق: **برقم:** (11379). ج 11. ص 166.

ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެއަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތް

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَخَّصَ لِرُعَاةِ الْإِبِلِ أَنْ يَرْمُوا بِاللَّيْلِ." *މާނައީ: "ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ޖަމަލު ހުއިހައްޓާ މީހުން (ޙައްޖުމަހުގެ ދުވަސްވަރު ވިޔާ ޖަމްރާތުގައި ބަނދަހާރަން) ރޭގަނޑުން ރަސޫލުﷲ ﷺ ހުއްދަދެއްވިއެވެ."*

(ذَكَرَهُ الهَيْثَمِيُّ فِي مَجْمَعِ الزَّوَائِدِ، وَقَال: رَوَاهُ الْبَزَّارُ، وَفِيهِ مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ الزَّنْجِيُّ، وَهُوَ ضَعِيفٌ، وَقَدْ وُثِّقَ.) *(އަލްހައިޘަމީ ރަޙިމަހު، "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ގައި މި ޙަދީޘް ބަޔާން ކުރެއްވުމަށްފަހު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިއީ، އަލްބައްޒާރު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ. މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި މުސްލިމު ބުނު ޚާލިދު އައްޒަންޖީ ހިމެނިގެންވާ ރާވީއަކު ވެއެވެ. އެއީ ޟަޢީފު ރާވީއަކު ވެއެވެ. އެއީ، ޘިޤާ ރަނގަޅު މީހެއްކަމަށް ބުނެވިގެންވާވެއެވެ."*

"މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ބައްލަވާ! **مجمع الزوائد و منبع الفوائد**، مرجع سابق: **برقم:** (5656). ج 8. ص 226. *އަދި އަލްބައްޒާރުގެ މުސްނަދުގެ ޒަވާއިދު އަލްހައިޘަމީ ޖަމާކުރައްވާފައިވާ ފޮތުގައިވާ "ކަޝްފުލްއަސްތާރު ޢަން ޒަވާއިދިލް ބައްޒާރު" ބައްލަވާ!* **كشْفُ الأسْتَار عَن زَوَائد الْبزَار**، مرجع سابق: **للهيثَمِي، برقم:** (1139). ج 2. ص 32.

ވާހަކަ ދަންނަވަންޖެހެނީ ޙުކުމްސަނަދުގައި މި ރިވާޔަތް ރިވާވުމުގައި މި ވަނީ ބައެއް ޚިލާފުތަކެއް ދިމާވެފައެވެ. މި ގޮތުން ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް އެއީ، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށް ޙިކާޔަތްކުރުމުގެ އިޚްތިލާފު، އެ ދެ ޞަޙާބީންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘްގެ ސަނަދުތަކު ދެކެވިފައިވާ ވާހަކަވެސް ވަނީ އޮޅިފައެވެ.

އަލްހައިޘަމީ ރަޙިމަހުގެ "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ތަޙްޤީޤުކުރައްވައި، އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމު އަސަދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނަކީ ޟަޢީފު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނެކެވެ. މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައިވާ މުސްލިމު ބުނު ޚާލިދު އައްޒަންޖީ ގާދު ހިމަސްނާ ތަޟްޢީފު ކުރައްވާފައިވާ އަބޫޔަޢުލާ އަލްމަވްޞިލީގެ މުސްނަދުގައި ވާހަކަދައްކަވައި ވާނެއެވެ." *"މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ބައްލަވާ!* **مجمع الزوائد و منبع الفوائد**، مرجع سابق:**حاشية رقم:** (2). ج 8. ص 226.

އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމު ވިދާޅުވެފައިވާ ބަޔާނަކީ އަލްމުޢުޖަމުލް ކަބީރުގައި ޢައްބާސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާންކަމެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެ ބަޔާން ރިވާވެގެންވާ ތަރީޤް ސަނަދުތަކުގެތެރެއިން އެއް ސަނަދެއްގައި މުސްލިމު ބުނު ޚާލިދު އައްޒަންޖީ ހިމެނިގެން ވެއެވެ. އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމު ތަޙްޤީޤުކުރައްވާފައިވާ އަބޫޔަޢުލާގެ މުސްނަދުގެ 8 ވަނަ ޖުޒްއުގެ 31 ވަނަ ޞަފްޙާއިން ފެށިގެން އޮންނާ އެ ވިދާޅުވި މަޢުލޫމާތު ފެނިވަޑައިގަންނަވާނެއެވެ. "މުސްނަދު އަބީޔަޢުލާ އަލްމަވްޞިލީ" ބައްލަވާ! **مسند أبِي يعلى الْمَوصلي**، مرجع سابق: **برقم: حاشية رقم:** (3). ج 8. ص 30، 31، 32.

މި ތަޙްޤީޤުގައި އަސްލު ފޮތުގައި މުޢައްލިފު ޙިކާޔަތްކުރައްވާފައިވާ ގޮތަށް ބަދަލެއް ގެނެސްފައެއް ނުވާނެއެވެ. އެ ރިވާޔަތަކީ، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނެއްކަމަށް ބަލާނަމަ، އެ ބަޔާން ރިވާކުރެއްވި ޞަޙާބީއަކު ކަމަށްވާން، އަލްއިމާމުގެ ޖިހަތުންނެވެ. އެ ބަޔާނުގެ ސަނަދުގައިވާ ޘިޤާތު ރާވީއަކަށްވާތީ، އިސްނާދު ބުނު ޢަބްދު ﷲ ބުނު ޢައްބާސްއެވެ. އެހެންކަމުންނަމަވެސް، ތޮރުކަލާކަމަށް ވަކިކުރެވެން މަޝްހޫރުވެ، އެހާގެ މަދުއްސާއްސަ ބަޔާނާއި ތަފްޞީލުކޮށް ދެކޮޅުވެފައިވާ ވިސްނުންތަކެއް، އެ ބަޔާނާ ދިމާދިމާޔާ ބަލައިގަތުން އުނދަގޫ ބަޔާނަކަށް ނުވާނެއެވެ.

ނަމަވެސް އެ ބަޔާނަކީ، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނެއް ކަމަށް ބަލާނަމަ، އެ ބަޔާން =

މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ޖަމަލުގޮވިން ރޭގަނޑުގެ ވަގުތުގައި ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުކުމަށް މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ހުއްދަދެއްވިއެވެ." މިއީ، އަލްބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެކެވެ. މި ހަދީޘްގެ ސަނަދުގައި މުސްލިމުބުން ޝަރުޠު ހަމަޖެހިފައިވާތީ ސަޙީޙު ހަދީޘެއްކަމުގައިވެއެވެ. (މި ހަދީޘާބެހޭގޮތުން ޝިހާބަލިވާ ހަވާސާ ނަޞް ވިދާޅުވެފައިވާން މުރިއްވާވެ.)

ޢުރުވަތު (ބިން ޒުބައިރު)ގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާއި، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: "دَارَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَوْمَ النَّحْرِ فَأَمَرَهَا أَنْ تُعَجِّلَ الْإِفَاضَةَ مِنْ جَمْعٍ، حَتَّى تَأْتِيَ مَكَّةَ فَتُصَلِّيَ بِهَا الصُّبْحَ، وَكَانَ يَوْمَهَا فَأَحَبَّ أَنْ تُوَافِقَهُ." (رَوَاهُ الشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ)[1] މާނައީ: "ހިޝާމު ބިން ޢުރުވަތު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ، (ރަޙްމަ ﷲ އެ ކަލޭގެފާނަށް ރަޙްމަތްލައްވާށި) ގެ ބައްޕާ ކަމުގައިވާ ޢުރުވަތު (ބިން ޒުބައިރު) ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުރުވަތު ބިން ޒުބައިރު) ވިދާޅުވިއެވެ. ނަޙުރުގެ ދުވަހު (އެބަހީ: ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހު)، ނަބިއްޔާގެ ވެރިޔާ ރަސޫލުﷲ ﷺ (އެކަލޭގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުން) އުއްމުސަލަމާގެފާނުގެ އަރިހަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ފަހެ، ޖަމްޢު އިފާޟާކުރެއްވުމަށްޓަކައި (މުޒްދަލިފާއިން) އަވަހަށް ނުކުމެވަޑައިގަތުމަށް އެ ކަމަނާއަށް އަމުރުކުރެއްވިއެވެ. (އެއީ ރޭގަނޑުގެ ވަގުތުގައި ހިލަ

= ރިވާކުރައްވާ ބާކަރު ކަމަށްވާނަމަ، މުޢައްޠާ ބިލާޒާރާއި ޕަރިއަން އަލްބަޔާނެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެ ހަދީޘްގެ ސަނަދުގައިވާ ޝަރުޠު ހަމަވާނަމަ، މުސްލިމުގެ ބުނާ [illegible] ސަޙީޙު ހަދީޘެއްކަމުގައިވެއެވެ. [illegible] [illegible] ("[illegible]")

[1] الشّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق:كتاب الحج، الباب السادس فيما يلزم الحاج بعد دخول مكة إلى فراغه من مناسكه، برقم: (924). ج 1. ص 567. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَنْ أَجَازَ رَمْيَهَا بَعْدَ نِصْفِ اللَّيْلِ، برقم: (**9573**). ج **5**. ص **217**.

ދުއްކެވުމަށްފަހު) މައްކާއަށް ވަޑައިގެން އެތާނގައި ފަތިސް ނަމާދު ކުރެއްވުމަށް ބަލައެވެ. އަދި، (އިތުރުއަކާއިގެ ފިރިހެނުންގެ އަންހެނުންނާއި ކަނބަލުންނާއި) އެ ކަމަނާއަށް ހާއްސަވެގެންވާ ދުވަހެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެކަކާގެ ވާހަކަ އަރިހުގައި އެ ކަމަނާ ހުންނަވާފައި އިތުރުއެކަކާގެ ވާހަކަ އަރިހުގައިވެއްޖެއެވެ.“ 1

އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސަވާފައިވާ އަސްމާއުގެ އަރިހުން އަޚްބާރު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންކުރައްވައެވެ. عَنْ عَطَاءٍ أَخْبَرَنِي مُخْبِرٌ عَنْ أَسْمَاءَ: أَنَّهَا رَمَتِ الْجَمْرَةَ، قُلْتُ: إِنَّا رَمَيْنَا الْجَمْرَةَ بِلَيْلٍ، قَالَتْ: إِنَّا كُنَّا نَصْنَعُ هَذَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ ." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ) [2] މާނައީ: ”ޢަޠާއުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސަވާފައިވާ އަސްމާއުގެ އަރިހުން އަޚްބާރުއަސްސަވާފައިވާ ބޭކަލަކު މިވަންނާއަށް ހަބަރުދެއްވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެ ކަމަނާ ޖަމްރާއަށް (އެބަހީ: ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް) ހިލައުކެއްވިއެވެ. އާނާ (އެބަހީ: މިވަންނާއަށް ހަބަރުދެއްވި ބޭކަލަކު) ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މިވަންގެން ޖަމްރާއަށް ހިލައުކެއްވީ ރޭގަނޑުގެ ވަގުތުގައެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ ޒަމާނުގައި މިވަންގެން އެގޮތައް ކަންކުރައްވައި އުޅުއްވީމެވެ.“ 3

---

[1] (ނޯޓް: (ހ) މިރިވާޔަތަކީ ޞަޙީޙް ބޭކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށްވުމާއެކު މިއީ މުރުސަލް ރިވާޔަތެއް ކަމަށްވާތީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެކެވެ.

(ށ) ފިޤުހުއްސުންނާގައިވާ ބަޔާންތައް ތަރުޖަމާކުރުމުގައި ފަހަތުން ފާހަގަކުރެވިފައިވެއެވެ. ”އަލްޖައުހަރުއް ނަޤިއްޔު“ މި ނަން ކިޔާ ފޮތުތެރޭގައި ކަމަށްވާތީ (އަލްއިމާމު ޢަލީ ބިން ޢުޘްމާން ބިން އިބްރާހީމު، އިބްނު ތުރުކުމާނީ އަލްމާރިދީ 750ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އަލްބައިހަޤީ ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައިން އުއްމުސަލަމާގެ ހަދީސްގެ ބައިތާ، އެ ހަދީސްގެ ސަނަދުގައި މަޖްހޫލު ފަރާތް ހިމެނޭ ކަމަށް ދަލީލުކުރެވޭ ގޮތުގައި ބަޔާންކުރެވިފައިވެއެވެ.“ ”ފިޤުހުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: حاشية رقم: (4). ج 2. ص 288. ނޯޓް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

[2] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب يوم الحج الأكبر، برقم: (1943). ج 3. ص 316.

[3] (ނޯޓް: އަބޫދާވޫދުގެ ސުނަނުގެ ތަޚްރީޖުކުރުމުގައި އައްޝައިޚް ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”މި ރިވާޔަތަކީ ޞަޙީޙް ރިވާޔަތެކެވެ. އެހެނީ އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ސަނަދަކާ އަސްމާއުގެ އަރިހުން ރިވާކުރުމުގައި ޙަދީޘް ކަމުގައި ބައްދަލުވެގެން ތަރުޖަމާކުރެވިގެން ސައްޙަ ސަނަދެކެވެ. މި ރިވާޔަތަކީ އަލްއިމާމު ބުޚާރީ އާއި އެ ކަމަނާގެ ސަހީހުގައި، ހަދީޘް ނަންބަރު: 1679 އަދި އަލްއިމާމު މުސްލިމުގެ ސަހީހުގައި، ހަދީޘް ނަންބަރު: 1291=

އަލްއިމާމުއް ޖަޞަޞީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މެންދަންވުމަށްފަހު، މުޒްދަލިފާއިން ނުކުތުން ހުއްދަވާނެކަމަށް އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވެފައިވުމުގައި އެ ކަލޭގެފާނު ދަލީލެއްކަމަށް ބައްލަވާފައިވަނީ އުއްމުސަލަމާގެފާނުގެ ޙަދީޘްގައި، އަސްމާއުގެފާނުގެ ޙަދީޘްގައެވެ."

= އަދި އަލްއިމާމުއް ނަސާއީއާއި އަލްއިމާމު އަބޫދާއޫދުވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ. އެއީ، (އަސްމާއުގެފާނު މިނިވަންކުރެއްވި ބޭކަލަކުކަމުގައިވާ) ޢަބްދު ﷲ ބިން ކައިސާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެކެވެ." "ސުނަނު އަބީދާއޫދު" ބަލާށެވެ! أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (1). ج 3. ص 316.

ތިރީގައި އެ ވަނީ، އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނަޢޫޠީ އިސްނާދުކޮށްދެއްވާފައިވާ ރިވާޔަތެވެ.

عَنْ عَبْدِ اللهِ، مَوْلَى أَسْمَاءَ، عَنْ أَسْمَاءَ: أَنَّهَا نَزَلَتْ لَيْلَةَ جَمْعٍ عِنْدَ الْمُزْدَلِفَةِ، فَقَامَتْ تُصَلِّي، فَصَلَّتْ سَاعَةً ثُمَّ قَالَتْ: "يَا بُنَيَّ، هَلْ غَابَ الْقَمَرُ؟"، قُلْتُ: لَا، فَصَلَّتْ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَتْ: "يَا بُنَيَّ هَلْ غَابَ الْقَمَرُ؟"، قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَتْ: "فَارْتَحِلُوا"، فَارْتَحَلْنَا وَمَضَيْنَا، حَتَّى رَمَتِ الْجَمْرَةَ، ثُمَّ رَجَعَتْ فَصَلَّتِ الصُّبْحَ فِي مَنْزِلِهَا، فَقُلْتُ لَهَا: يَا هَنْتَاهُ مَا أُرَانَا إِلَّا قَدْ غَلَّسْنَا، قَالَتْ: "يَا بُنَيَّ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَذِنَ لِلظُّعُنِ." (رَوَاهُ **الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَنْ قَدَّمَ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ بِلَيْلٍ، فَيَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَيَدْعُونَ، وَيُقَدِّمُ إِذَا غَابَ الْقَمَرُ، برقم:** (1679). ج 2. ص 165. ، وَ **مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ تَقْدِيمِ دَفْعِ الضَّعَفَةِ مِنَ النِّسَاءِ وَغَيْرِهِنَّ مِنْ مُزْدَلِفَةَ إِلَى مِنًى فِي أَوَاخِرِ اللَّيْلِ قَبْلَ زَحْمَةِ النَّاسِ...، برقم:** 297 - (1291). ج 2. ص 940. މާނައީ: "އަސްމާއުގެފާނު މިނިވަންކުރެއްވި ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ޢަބްދު ﷲ ބިން ކައިސާނުގެ އަރިހުން އެ ކަލޭގެފާނު އަސްމާއުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. (އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ.) ހަމަކަށަވަރުން، މުޒްދަލިފާގައި ޖަމްޢުގެރޭ، އެ ކަމަނާ މުޒްދަލިފާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އަދި އެ ކަމަނާ ނަމާދު ކުރައްވަން ފެށިއްޖެއެވެ. އިރުކޮޅަކު ނަމާދުކުރެއްވުމަށްފަހު އެ ކަމަނާ ސުވާލު ކުރެއްވިއެވެ. "ދަރިފުޅާއެވެ! ހަނދު އޮއްސިއްޖެ ހެއްޔެވެ؟" (ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ.) މިއަހުރެން ދެންނެވީމެވެ. ނޫނެކެވެ. އަނެއްކާވެސް އިރުކޮޅަކު އެ ކަމަނާ ނަމާދު ކުރެއްވިއެވެ. އޭގެފަހުން އެ ކަމަނާ ސުވާލުކުރެއްވިއެވެ. "ދަރިފުޅާއެވެ! ހަނދު އޮއްސިއްޖެ ހެއްޔެވެ؟" (ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ.) މިއަހުރެން ދެންނެވީމެވެ. އާދޭހެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. (މިނާއަށް ދިއުމުގެ) ދަތުރަށް ފުރާށެވެ. (ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ.) މިއަހުރެން (އެކަމަނާއާއިއެކު) ދަތުރަށް ފުރައްޖައީމެވެ. މިނާއަށް ވަޑައިގެން އެ ކަމަނާ ޖަމްރާއަށް (އެބަހީ: ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް) ހިލަ އުކުއްވިއެވެ. އޭގެފަހުން އެނބުރި ވަޑައިގެން (މިނާގައި) އެ ކަމަނާގެ ދިރިއުޅުއްވާތަނުގައި ފަތިސް ނަމާދު ކުރެއްވިއެވެ. (ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ.) މިއަހުރެން ދެންނެވީމެވެ. ސާބަހާކަމަނާއެވެ. ފަތިސްވެ އިރުއަރުމުގެ ކުރިން އަނދިރިކަން އޮއްވައި މިއަހުރެން އާދެވުނު ކަމުގައިވިއްޔާ އަޅުގަނޑު ނުދެކެމެވެ. (އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ.) ދަރިފުޅާއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، (އިޙްރާމުގެ ކުދިން) މިފަދައިން އަމަލުކުރުން ރަސޫލު ﷲ ﷺ ވަނީ އަންހެނުންނަށް ހުއްދަދެއްވާފައެވެ."

ސަނަދުގެ ދަރަޖަ: ޞައްޙަ ޙަދީޘެއް ކަމަށް ބައްލަވާފައިވެއެވެ، މުޙައްޤިޤުން އެއްބަސްވެވަޑައިގެންނެވި މިފަދަ ސަނަދު ރިވާޔަތް ބަޔާންކޮށްދެއްވުމެވެ.

މި ރިވާޔަތުގައި އަސްމާއުގެފާނު މިނިވަންކުރެއްވި ބޭކަލަކު ނިސްބަތްކޮށްދެއްވާފައި ދަރިފުޅާއޭ ވިދާޅުވެފައިވުމުން، އަސްބާބު ބޭކަލުންނާއި ކަނބަލުންގެ ނިޔަތްތިރިކަމާއި، އާލާތްތެރިކަން ހާމަވެއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަށްވާދުން ޒިކުރުކުރެވިފައިވާއިރު، އެ ބޭކަލުންނާއި ކަނބަލުންނާއި، އެކުވެރިކަން ނުލިބޭތަނުގެ ބޭނުން ބުނެވެއެވެ. ނަމާޒު ނިމުމުން "މުޙައްޤިޤު")

އަލްއިމާމު އިބްނުރަޖަބު ވިދާޅުވެއްޖެއެވެ. "ރޭގަނޑުގެ ވަގުތުގައި ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުން ހުއްދަވެގެންވަނީ ފިރިހެނުން ފިޔަވައި ހަމައެކަނި އަންހެނުންނަށެވެ. [illegible] ބަލިމީހުންނާއި [illegible] [illegible] [illegible] (ރޭގަނޑު ހިލައުކުން) ހުއްދަނުވުމުގައި އެއްވެސް ޚިލާފެއް ނުވެއެވެ."

އެހެނަސް ބަލިމީހުން [illegible] [illegible] ރޭގަނޑު ހިލައުކުން ހުއްދަވާނެކަމެވެ.

އަލްއިމާމު އިބްނުލްމުންޛިރު ވިދާޅުވެއްޖެއެވެ. "ސުންނަތްވެގެންވަނީ މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ވެސް ޢަމަލުކުރައްވާފައިވާ ފަދައިން (ނަޙުރުގެ ދުވަހު) އިރުއަރުމުގެ ކުރިން ހިލަ ނުއުކުމެވެ. އިރުއަރުމުގެ ކުރިން ހިލަ އުކުން ހުއްދައެއް ނުވާނެއެވެ. އެހެނީ އެ ގޮތަށް ކަންކޮށްފި މީހަކީ ސުންނަތާ ޚިލާފުވެއްޖެ މީހެކެވެ. އެހެނަސް ރޭގަނޑުގެ ވަގުތުގައި ހިލަ އުކައިފި މީހަކު ދެވަނަ ފަހަރަށް އެ ކަންކުރަން ނުޖެހޭނެއެވެ. އެއީ އޭނާގެ [illegible] އެކަން [illegible] އެއްވެސް ޢިލްމުވެރިއަކު ވިދާޅުވެއްޖެކަން އެނގިގެންނެއް ނުވެއެވެ." 1

ޖަމްރާގެމަތިން ހިލައުކުން:

رَمي الأَسْوَدُ، قَالَ: "رَأَيتُ عُمَرَ ﵁ رَمَى جَمْرَةَ العَقَبَةَ مِن فَوقِهَا."

މާނައީ: "އަލްއަސްވަދު އުސްތަނަކުން ޖަމްރާއަށް ހިލަ އެއްލުއްވިއެވެ. އަދި ވިދާޅުވިއެވެ. ޢުމަރުގެފާނު ޖަމްރާއަށް އުސްތަނަކުން ހިލަ އެއްލަވަނިކޮށް ތިމަންނާ ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ."

---

[1] (ނޯޓް: އަލްއިމާމުއް [illegible]، އަލްއިމާމު އިބްނު ޙަޒްމާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުލްމުންޛިރު ވިދާޅުވިކަމަށް [illegible] ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ [illegible] އެ [illegible] ވިދާޅުވެއްޖެ [illegible] [illegible] [illegible] ބަޔާން [illegible] ނުވެއެވެ. އެ [illegible] [illegible] ވިދާޅުވެއްޖެ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] އެއްވެސް [illegible] [illegible] ނުވެއެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "[illegible]")

وَسُئِلَ عَطَاءٌ عَنِ الرَّمْيِ مِن فَوقِهَا، فَقَالَ: "لَا بَأْسَ." (رَوَاهُمَا سَعِيدُ ابْنُ مَنْصُورُ.) [1] މާނައީ: "ޖަމްރާގެ މަތިން ހިލައުކުމާ ބެހޭގޮތުން އަޠާއަށް ސުވާލުކުރެވުނުއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެއީ މައްސަލައެއް ނޫނެވެ." މި ދެ ރިވާޔަތް ސައީދު ބިން މަންޞޫރު ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

އައްތަޝްރީޤުގެ ތިން ދުވަހު ހިލަ އުކުން:

އައްތަޝްރީޤުގެ ތިން ދުވަހު ހިލަ އުކަންޖެހުމުގެ ފުރިހަމަ ވަގުތަކީ މެންދުރުން އެނބުރުމަށްފަހު އިރުއޮއްސުމާ ދެމެދުގެ ވަގުތެވެ.

އެ ދެބައިކަލުންނަން ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމް ތިރްމިޛީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "رَمَى رَسُولُ اللهِ ﷺ الْجِمَارَ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ أَوْ بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ." (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ وَ اللَّفْظُ لَهُ) [2] މާނައީ: "އެ ދެބައިކަލުންނަން ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (އައްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްވަރުގައި) ރަސޫލު ﷲ ﷺ ހިލައުއްސެވީ މެންދުރުން އަނބުރާ ހިނދުގައެވެ. ނުވަތަ މެންދުރުން އަނބުރުމަށްފަހުގައެވެ." [3]

---

[1] (ނޯޓް: ސައީދު ބިން މަންޞޫރުގެ ސުނަނުގެ ޗާޕުކޮށްފައިވާ ނުސްޚާއިން މި ރިވާޔަތް ނުފެނުނެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء في الرمي بعد زوال الشمس، برقم: (898). ج 3. ص 234. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ رَمْيِ الْجِمَارِ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ، برقم: (3054). ج 4. ص 242. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (2231). ج 4. ص 102.

[3] (ނޯޓް: އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމް ތިރްމިޛީ ރިވާކުރެއްވި ބަޔާންތަކަށް ވިދާޅުވާފައެވެ، ޞަޙީޙު ބުޚާރީގައިވާ އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ނަޤުލުކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެވެ. މިގޮތުގައި އެ ވަނީ ޞަޙީޙު ބުޚާރީގައިވާ އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ނަޤުލުކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެވެ.
އަލްއިމާމް ތިރްމިޛީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވަނީ، "كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَرْمِي الْجِمَارَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ." މިފަދައިންނެވެ.
މާނައީ: "(އައްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްވަރުގައި) ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޖަމްރާއަށް ހިލައުއްސަވައި އުޅުއްވީ މެންދުރުން އަނބުރާފައި =

= ޞަޙީޙެއެވެ.'' މި ރިވާޔަތް ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''މިއީ ރަނގަޅު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެކެވެ.'' ބައްލަވާ! ''ސުނަން އައްތިރްމިޛީ'' **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: ج 3. ص 234.

އިބްނުމާޖާގެ ސުނަން ތަޙްޤީޤުކުރައްވައި، އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެފައިވޭ، ''ޙަދީޘަކީ ރަނގަޅު ސަނަދަކުން ސާބިތުވާ ޙަދީޘެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް އިބްނުމާޖާގެ ސަނަދަކީ އެ ސަނަދުގައިވާ ޖުބާރާ ބުނުލްމުޣައްލިސް ނަމަކަށްކިޔާ ޟަޢީފު ރާވީއަކަށްވުމާއި، ޖުބާރާގެ އުސްތާޛު، އިބްނުޙަރީޒު ބުން އުޘްމާން ބުން އަބީ ޝައިބާ ނަމަކަށްކިޔާ މަޖުހޫލު (ދޮގުހަދާކަމަށް ތުހުމަތުކުރެވޭ ދޫކޮށްލެވިފައިވާ) ރާވީއެއްގެ ސަބަބުން ޟަޢީފު ރިވާޔަތެކެވެ.'' ''ސުނަން އިބްނުމާޖާ'' ބައްލަވާ! **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (2). ج 4. ص 242.

އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ ''އަލް މުސްނަދު'' ތަޙްޤީޤުކުރައްވައި އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''މި ރިވާޔަތަކީ ޞައްޙަ ރިވާޔަތެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ ރިވާޔަތަކީ (އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ އުސްތާޛު) ނަޞްރު ބުން ބާބު އައި ޟަޢީފު ރާވީއަކަށްވާތީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެކެވެ. އެއްކަމަކު މި ރިވާޔަތް ނަޤުލުކޮށް އެހެން ބައެއް ޘިޤަތުރާވީން ދެކޮޅަށްވާތީ މި މައްސަލައިގައި ރިވާކުރެއްވި އެހެން ބައެއް ޘިޤަތުރާވީން ދެކޮޅުގައި އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު ވާހަކަދައްކަވާފައި ވެއެވެ. ބައްލަވާ! ''އަލް މުސްނަދު'' **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (3). ج 4. ص 102.

އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައި އެ ދުވަސްތަކުގައި ރަސޫލުﷲ ޞައްލައްލާހު ޢަލައިހި ވަސައްލަމް ޖަމްރާތަށް ގަލްއެއްލެވީ ﷲ ގެ ރަސޫލާ އަރިހުން މި މައްސަލައިގައި އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ އެކަން ބަޔާންކުރައްވާ ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތް ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއް ބައްލަވައިލަމާތޯއެވެ. **عَنْ وَبَرَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، مَتَى أَرْمِي الجِمَارَ؟ قَالَ: "إِذَا رَمَى إِمَامُكَ، فَارْمِهْ"، فَأَعَدْتُ عَلَيْهِ الْمَسْأَلَةَ، قَالَ: "كُنَّا نَتَحَيَّنُ، فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ رَمَيْنَا." (رَوَاهُ البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ رَمْيِ الجِمَارِ**، برقم: (1746). ج 2. ص 177. މާނައީ: ''އެ ކަލޭގެފާނު ﷲ ރަޟިޔަލްލާހު ޢަންހުމާ ޢަބްދުﷲ ބުނު ޢުމަރު ގެ ތަރުޖަމާ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދުވަސްވަރުގެ ޙަޖުގައި ﷲ ރަޟިޔަލްލާހު ޢަލައިހިވަސައްލަމް ގެ ޙަޖުގެ ދުވަސްތަކުގައި ޢަބްދުﷲ ގެ ރަސޫލާ ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. (އައްޝައިޚު ބުނު ޢުމަރުގެ ދުވަސްތަކުގައި) އަޅުގަނޑު ޖަމްރާތަށް ގަލް ވިލަގަނޑުގައި އެއްލާނީ ކޮން ވަގުތެއްގައިތޯއެވެ؟ އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިބާގެ އިމާމު ޖަމްރާތަށް ގަލްއެއްލައިފިނަމަ ތިބާވެސް އެއްލާށެވެ. (ވަބަރަތު ވިދާޅުވިއެވެ.) ދެވަނަ އެ ކަލޭގެފާނަށް މި މައްސަލައާއި އަނެއްކާވެސް ދެންނެވީމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ''ތިމަންމެން ވަގުތު ބަލަމުން އިނދެވަޑައި ދެންނެވީމެވެ. ފަހެ، މެންދުރުން އިރުބަރިވުމުން ތިމަންމެން ހިލަ އެއްލަމުއެވެ.''

އެ ދުވަސްތަކުގައިވާނަމަ ﷲ ޞައްލަލްލާހު ޢަލައިހިވަސައްލަމް ޙަޖުގެ ދުވަސްތަކުގައި ޢަބްދުﷲ ގެ ރަސޫލާ ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއް ބައްލަވައިލަމާތޯއެވެ. **عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "رَمَى رَسُولُ اللهِ ﷺ الْجَمْرَةَ يَوْمَ النَّحْرِ ضُحًى، وَأَمَّا بَعْدُ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ." (رَوَاهُ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ بَيَانِ وَقْتِ اسْتِحْبَابِ الرَّمْيِ**، برقم: 314 - (1299). ج 2. ص 945. މާނައީ: ''އެ ދުވަސްތަކުގައިވާނަމަ ﷲ ޞައްލަލްލާހު ޢަލައިހިވަސައްލަމް ޙަޖުގެ ދުވަސްތަކުގައި ޢަބްދުﷲ ގެ ރަސޫލާ ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. ނަޙްރުގެ ދުވަހު ރަސޫލުﷲ ﷺ ޖަމްރާއަށް ހިލައެއްލެވީ ސުބްޙާގައެވެ ފަހަރަށްފަހަރަށް ދެއްވުމަކަށެވެ. އަދި އެއަށްފަހުގެ ދުވަސްތަކުގައި މެންދުރުން އިރުބަރިވުމަށްފަހުއެވެ.''

ޙަޖުގެ ސަނަދުތަކުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތް (އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ނަޤުލުކުރައްވާ އިބާރާތް) ޖިހާދުކުރުމަށް ވުރެ، މައްސަލައިގައި ސަލަފުންގެ ބަސްތަކާއި ހިނދުތަކުގައި ހިލަ އެއްލުމަކީ ސުންނަތެއްކަން ފާހަގަކުރެވެއެވެ. މިގޮތުން ''ނަޙްރުގެ ދުވަހު ހިލައެއްލުން''
މި ޢިބާދަތުގެ ދުވަހު ހުއްޓުމަށް މި ޙަދީޘް ބައްލަވައިލައްވައެވެ. ތަރުޖަމާ ''ފުރަތަމަ ފަހު'')

ނާފިޢުގެ މަގުން އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންދެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ބައިހަޤީ (ބައިހަޤީގައި އަލްއިމާމު މާލިކު، ސަޙީޙް ސަނަދަކުން) ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންވެގެންވެއެވެ. [1] عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، كَانَ يَقُولُ: "لَا تُرْمَى الْجِمَارُ فِي الْأَيَّامِ الثَّلَاثَةِ، حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ." (رَوَاهُ مَالِكٌ) [2] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙްމަތްކުރައްވާ ނާފިޢު ބަޔާންކުރައްވާ ކަމުގައިވާ ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންދެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އައްޝަރީޢުގެ ތިންދުވަހު ގެންދުރުން އިރުހިނގުމުގެ ކުރިން ޖަމްރާތަށް ހިލަގަނޑު ނުގަސައެވެ.“

އިޙްތިރާމްގާ ހަމައެކަން (އެ ދުވަސްތަކުގައި) ހިލަގަނޑުން ޖަމްރާތަށް ގަސާ ގޮތް އެ ދުވަހަކު ކުރެވިދާނެ ގޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި ބަޔާންކޮށްދީފައިވެއެވެ.

ރޯދަ ހިލަގަނޑުތަކަ، އަނެއް ދުވަހު އިރުހުނޑުމުގެ ކުރިން އުކާލުވާނެއެވެ. މިއީ އަބަދުވެސް ފަހަރަކު އެއްބަޔަކު ގިނަބައެއް އިސްތިޤްރާރުކޮށްގެންނުވާނެ ވިސްނާވަޑައިގަތުމަކީ ވެސް ގާނޫނެކެވެ.

ޓަކައިރަށް ދުވަހުގެ ގެންދުރުން އިރުހުނޑުމުގެކުރިން ހިލަގަނޑު ހުރިހާ ކަމަކުން އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާ ދީފައިވާއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނުގެ ދަލީލަކީ، ޢަބްދުﷲގެ ފާނުގެ

---

[1] (ނޯޓް: އަލްއިމާމުމާލިކު ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންވެގެން ވެގެންދެއްވި މުވައްޠައް ވިދާޅުވީ ޙަދީޘްގެ އެއީ ރައްޔިތުން ފެންނަނީއެވެ. އެހެން، މި ރިވާޔަތް އަލްބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ ނަފްސުގެ ސުންނަތް، އަލްބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި އެއްވެސް ޞަޙީޙު ޙަދީޘެއް ވިދާޅުވެވަޑައިގަތް ނަފްސުގެވެ. މި ބަޔާން ރިވާކުރެއްވި އަލްއިމާމު މާލިކުގެ މުވައްޠަ ތަޙްޤީޤު ކުރެއްވި ޑޮކްޓަރ މުޙައްމަދު މުޞްޠަފާ އަލްއަޢްޒަމީގެ މި ބަޔާން ރިވާކުރެއްވި ބައިހަޤީގެ ބާބުތަކުގައި ހިމެނޭ އަލްބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ކަމަށް އެނގޭ ވިދާޅުވެވަޑައި ނުވެއެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު“)

[2] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، رَمْيُ الْجِمَارِ، برقم: (1536). ج 3. ص 598.

ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ސަޙީޙު ރިވާޔަތެކެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "إِذَا انْتَفَحَ النَّهَارُ مِنْ يَوْمِ النَّفْرِ الْآخِرِ فَقَدْ حَلَّ الرَّمْيُ، وَالصَّدْرُ." (رَوَاهُ البَيهَقِيُّ وَقَالَ: طَلْحَةُ بْنُ عَمْرٍو الْمَكِّيُّ ضَعِيفٌ)[1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުން ލެއްވި އިބްނު ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މިނާއިން ނުކުތުމުގެ އެންމެފަހު ދުވަހު (އެބަހީ: ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ތޭރަވަނަ ދުވަހު އިރުއަރުމުން ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުކާލާއި (މިނާއިން) ނުކުތުމުން ހުއްދަވާނެއެވެ.“ [2]

އައްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކުގައި ހިލަ އުކުމަށްފަހު ދުޢާކުރަން ހުރުން:

ޖަމްރާތަކަށް ހިލަ އުކުމަށްފަހު، ޤިބުލައަށް ކުރިމަތިލައިގެންހުރެ ﷲ އަށް ޙަމްދު ސަނާ ދަންނަވައި ތިމާއާއި، ތިމާގެ މުސްލިމު އަޚުންގެ ޙާޖަތްތައް ސުވާލުކޮށްގެން ދުޢާކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބަޔްހަޤީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِيهِ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا رَمَى الْجَمْرَةَ الْأُولَى الَّتِي تَلِي الْمَسْجِدَ، رَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ، ثُمَّ يَقُومُ أَمَامَهَا فَيَسْتَقْبِلُ الْبَيْتَ، رَافِعًا يَدَيْهِ يَدْعُو، وَكَانَ يُطِيلُ الْوُقُوفَ، ثُمَّ يَرْمِي الثَّانِيَةَ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ، ثُمَّ يَنْصَرِفُ ذَاتَ الْيَسَارِ إِلَى بَطْنِ الْوَادِي، فَيَقِفُ وَيَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ، رَافِعًا يَدَيْهِ يَدْعُو، ثُمَّ يَمْضِي حَتَّى يَأْتِيَ الْجَمْرَةَ الَّتِي عِنْدَ الْعَقَبَةِ، فَيَرْمِيهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ يُكَبِّرُ عِنْدَ كُلِّ حَصَاةٍ، ثُمَّ يَنْصَرِفُ وَلَا يَقِفُ."

---

[1] البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرى، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ غَرَبَتْ لَهُ الشَّمْسُ يَوْمَ النَّفْرِ الْأَوَّلِ....، برقم: (9687). ج 5. ص 248.

[2] (ޝަރަޙް: މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައިވާ ޠަލްޙަތު ބުން ޢަމްރު އަލްމައްކިއްޔީ ޟަޢީފު ރާވީއެކެވެ. ޝަރަޙް ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

(رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَأَحْمَدُ وَ اللَّفْظُ لَهُ) [1] ވާނީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ
ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސާލިމު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ
ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައި
ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِގެފާނު) ވިދާޅުވި
އެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މިސްކިތާކައިރީގައިވާ ފުރަތަމަ ޖަމްރާއަށް މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ހިލަ
ދުއްކަވާ ހިނދު އެ ޖަމްރާއަށް ހަތް ހިލަކޮޅު އަޅުއްވައެވެ. ކޮންމެ ހިލަކޮޅެއް އަޅުއްވުމާ
އެކު އެކަލޭގެފާނު (اللهُ أَكْبَرُ މިފަދައިން ވިދާޅުވެ) ތަކުބީރު ވިދާޅުވެއެވެ. އެއަށްފަހު
(އެބަހީ: ހަތް ހިލަކޮޅު އަޅުއްވުމަށްފަހު) އެކަލޭގެފާނު ދެ އަތްޕުޅު އުފުއްލަވައި،
ޤިބުލައަށް ކުރިމަތިލައްވައިގެން ހުންނަވައި ދުޢާ ކުރައްވައެވެ. އަދި ދުޢާ ކުރެއްވުމުގައި
ގިނައިރު ހުންނަވައެވެ. އެއަށްފަހު ދެވަނަ ޖަމްރާއަށްވެސް ހަތް ހިލަ ކޮޅު އަޅުއްވައެވެ.
ކޮންމެ ހިލަ ކޮޅެއް އަޅުއްވުމާ އެކު އެކަލޭގެފާނު ތަކުބީރު ވިދާޅުވެއެވެ. އެއަށްފަހު
ވާދީގެ ތިރިފަރާތުގައި ވާތްފަރާތަށް ޖެހިވަޑައިގެން، އެކަލޭގެފާނު ދެ އަތްޕުޅު
އުފުއްލަވައި، ޤިބުލައަށް ކުރިމަތިލައްވައިގެން ހުންނަވައި ދުޢާ ކުރައްވައެވެ. އެއަށްފަހު
އަލްޢަޤަބާގައިވާ ޖަމްރާގެ ކައިރިއަށް ވަޑައިގަންނަވައެވެ. އެ ޖަމްރާއަށްވެސް ހަތް ހިލަ
ކޮޅު އަޅުއްވައެވެ. ކޮންމެ ހިލަ ކޮޅެއް އަޅުއްވުމާއެކު އެކަލޭގެފާނު ތަކުބީރު ވިދާޅުވެއެވެ.
އެއަށްފަހު އެކަލޭގެފާނު ވަޑައިގަންނަވައެވެ. އެ ޖަމްރާގެ ކައިރީގައި ހުއްޓިވަޑައި
ނުގަންނަވައެވެ.“

ޙަދީޘުން ސާބިތުވާގޮތުގައި (އައްޔާމުއްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކުގައި) ޖަމްރަތުލް
ޢަޤަބާއަށް ހިލައެޅުއްވުމަށްފަހު އެ [illegible] [illegible] ހުއްޓިވަޑައިގެން

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ إِذَا رَمَى الجَمْرَتَيْنِ، يَقُومُ وَيُسْهِلُ، مُسْتَقْبِلَ القِبْلَةِ، برقم: (1751). ، وَ برقم: (1752). ج 2. ص 178. ، وَ برقم: (1753). ج 2. ص 179. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (6404). ج 10. ص 457.

ނުހުންނަވައެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަނެއް ދެ ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުއްސެވުމަށްފަހު އެ ތަނުގައި ހުއްޓިވަޑައިގެން ހުންނަވައި ދުޢާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

މި ޙަދީޘްގެ އަލީގައި ޢިލްމުވެރިންވަނީ އުސޫލެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އެއީ ޖަމްރާތަކަށް ހިލަ އުކުމުގައި އެ ދުވަހުގައި އެ ޖަމްރާއަކަށް ހިލަ އުކުމަށްފަހު އެހެން ޖަމްރާއަކަށް އުކުމެއް ނުވާނަމަ އެ ތަނުގައި ހުއްޓުމެއް ނުވެއެވެ. އެ ދުވަހުގައި އެއް ޖަމްރާއަކަށް ހިލަ އުކުމަށްފަހު، އެހެން ޖަމްރާއަކަށް އުކުން ވާނަމަ އެ ތަނުގައި ހުއްޓުން ވެއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، مَضَى وَلَمْ يَقِفْ." (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَة)[1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލައުއްސެވުމަށްފަހު އެ ތަނުގައި ހުއްޓިވަޑައި ނުގެން ވަޑައިގަންނަވައެވެ."

ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުކުމުގެ ތަރުތީބު:

ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ސުންނަތުން ސާބިތުވާގޮތުގައި (އައްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސް ތަކުގައި) އިތުރުއެކަލޭގެފާނު އެންމެ ފުރަތަމަ ހިލަ އުއްސަވަނީ މިނާއާ އެންމެ ގާތުގައިވާ ޖަމްރާއަށެވެ. އެއަށްފަހު އެއާ ޖެހިގެން މައްކާއާ ވީފަރާތަށްހުންނަ ދުރު ޖަމްރާއަށް ހިލައުއްސަވައެވެ. އެންމެފަހުން އުއްސަވަނީ އަލްޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށެވެ. {خُذُوا عَنِّي

---

[1] ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَاب إِذَا رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ لَمْ يَقِفْ عِنْدَهَا، برقم: (3033). ج 4. ص 230.

مَنَاسِكَكُمْ}[1] {ތިމަންކަލޭގެފާނު އަމަލުކުރައްވާގޮތް ދެކެ، ތިޔަބައިމީހުން ހައްޖުގެ މަނާސިކު ފުރިހަމަކުރާނޭގޮތް ދަސްކޮށްގަންނާށެވެ.} މިފަދައިން އިޙްރާމުކުރައްވާގޮތް ނަބިއްޔާ ކުރައްވާފައިވާކަން ސާބިތުވެގެންވެއެވެ.

ބަޔަކީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ފިޤުހުގައި އަށާއް ތިން މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން މި ސަރަހައްދުން ބަޔާންކޮށް، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަމަލުކުރުމަށް ރިޢާޔަތް ކުރައްވައި، ދެކެވަޖެއިގަންނަވައި (އައްޔާމުއްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކުގައި) ބަޔާންވެދިޔަ ތަރުތީބުން ޖަމްރާތަކަށް ހިލަކުގައި ވާޖިބުކުރައްވަގެއެވެ.
ބަޔަކީމަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިންގެ ރައުޔުގައި ވެސް ތަރުތީބުން ހިލަކުގައި ސުންނަތެކެވެ.

ކޮންމެ ހިލަ ކަށިއެއް އުކުއްވުމުގައި ތަކުބީރު ކިޔުއްވުމާއި، ދުޢާ ކުރެއްވުމާއި، ބޮޑުވާ އިނގިއްޔާއި ޝަހާދަތް އިނގިލިން ހިފައި އުކުއްވުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން

އެ ބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު ﷲ ބުނު މަސްޢޫދުގެފާނާއި، ޢުމަރު ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، وَابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ عِندَ رَمْيِ جَمْرَةَ العَقَبَةَ، اللَّهُمَ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنبًا مَغْفُورًا."[2] މާނައީ: "އެ ބޭކަލުންނަށް މާތް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި

---

[1] (ނޯޓް: މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި ބޭކަލުން މިގޮތުރިން "ސައްޙު ސުނަނު އަބޫދާއޫދުގެ ޝަރަޙުބުލައް" މި މައުސޫޢާގެ ދަރުގައި ބައްސަވާފައިވާކަމެވެ. ބައްލަވާ ނަންބަރު: 105 ބައްލަވާ! "މުތަރުޖިމު")

[2] (ނޯޓް: "ފަތްޙުލްބާރީ" ގައި ބަޔާންވެގެންވާ ޙަދީޘެއް ތަޚްރީޖުކުރައްވާ ފަދައިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.
"މި ރިވާޔަތް ބައްޔަތުން "މުޞައްނަފް އިބްނު އަބީ ޝައިބާ" މި ނަންކިޔުން ފޮތުގައި އަލްއިމާމު އިބްނު އަބީ ޝައިބާ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ސަނަދު ބޭނުން ހުށައްޓަ އެ ބޭކަލުންގެ ސަނަދުގައި عَنْ هُشَيمٍ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِم މި މަގުން ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. "كَانُوا يُحِبُّونَ لِلرَّجُلِ إِذَا رَمَى الجِمَارَ أَن يَقُولَ:..... "ޖަމްރާއަށް ހިލަކުގައި ބަޔާންވެގެންވާ ދުޢާ ކިޔުމަށް އަސްލަފުގެ ބޭކަލުން ލޯބި ކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ."
އަދި ޢަބްދު ﷲ ބުނު މަސްޢޫދުގެފާނާއި، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ސައްޙަ ދެ ސަނަދުން =

ޢަބްދު اللهِ ބުނު މަސްޢޫދުގެފާނާއި، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނާ ދެކަލުން ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލައުއްކެވުމަށްފަހު ދުޢާކުރެއްވުމުގައި، "اللَّهُمَ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنبًا مَغْفُورًا." ”ހައްދަވައިބޫލުކުރެއްވި ރަސްކަލާކޯ! މިއީ މަބްރޫރު ޙައްޖެއްކަމުގައި އަދި ފާފަތައް ފުއްސެވިފައިވާ ކަމެއްކަމުގައި ހައްދަވާނދޭވެ.“ މިފަދައިން ވިދާޅުވެ ދުޢާކުރައްވައެވެ.

އިބްރާހީމް (އައްނަޚަޢީ)ގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބުނު މަންޞޫރު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ قَالَ: كَانُوا يُحِبُّونَ لِلرَّجُلِ إِذَا رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةَ أَنْ يَقُولَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا، وَذَنبًا مَغْفُورًا." فَقِيلَ لَهُ: تَقُولُ ذَلِكَ عِنْدَ كُلِّ جَمْرَةٍ؟ قَالَ: نَعَمْ." (رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورُ) މާނައީ: ”އިބްރާހީމް (އައްނަޚަޢީ)ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލައުއްކުމަށްފަހު، "اللَّهُمَ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنبًا مَغْفُورًا." ”ހައްދަވައިބޫލުކުރެއްވި ރަސްކަލާކޯ! މިއީ މަބްރޫރު ޙައްޖެއްކަމުގައި އަދި ފާފަތައް ފުއްސެވިފައިވާ ކަމެއް ކަމުގައި ހައްދަވާނދޭވެ.“ މިފަދައިން ކިޔުމަށް އަސްޙާބު ބޭކަލުން ލޯބިކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ.“ އެ ކަލޭގެފާނަށް ދަންނަވައިފިއެވެ. ކޮންމެ

= އެ ކަލޭގެފާނު ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އަލްބައިހަޤީ ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައި އެއީ، އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅެކެވެ.“ ”ފިޤްހުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق:**حاشية رقم**: (1). ج 2. ص 291. އަދި ”ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު“ ބައްލަވާ! **تلخيص الحبير فى تخريج أحاديث الرافعى الكبير**، مرجع سابق: ج 2. ص 47. ޝާފިޢީގެފާނު ވިދާޅުވިކަމަށް އަލްބައިހަޤީ ޙަވާލާދީފައިވާ އިބްނުޙަޖަރު ބަޔާންކުރައްވާ ބަސްފުޅު ”އައްސުނަނުލްކުބްރާ“ އިން ބައްލަވާ! **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الْقَوْلِ فِي الطَّوَافِ**، **برقم**: (9288). ج 5. ص 137.

ޢަބްދު اللهِ ބުނު މަސްޢޫދުގެފާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ބަޔާންވެފައިވާ ބަސްފުޅު އަލްބައިހަޤީ ވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ”އައްސުނަނުލްކުބްރާ“ ބައްލަވާ! **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ رَمْيِ الْجَمْرَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، وَكَيْفِيَّةِ الْوُقُوفِ لِلرَّمْيِ**، **برقم**: (9549). ج 5. ص 211. މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި ޙަފްޞު ނަމަކަށްކިޔާ ސަޢީފު ރާވީއަކުވެއެވެ.

އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ބަޔާންވެފައިވާ ބަސްފުޅު އަލްބައިހަޤީ ވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ”އައްސުނަނުލްކުބްރާ“ ބައްލަވާ! **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ رَمْيِ الْجَمْرَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، وَكَيْفِيَّةِ الْوُقُوفِ لِلرَّمْيِ**، **برقم**: (9550). ج 5. ص 211. މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި ޢަބްދު اللهِ ބުނު ޚިރާޝް ނަމަކަށްކިޔާ ސަޢީފު ރާވީއަކު (ޙަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި ބަރުދަނެއް ނެތް މީހެއް) ވާކަމަށް އަލްބައިހަޤީ ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. ނޯޓް: ނަމުގައި ”ޚިރާޝް“)

ޖަމްރާއަކަށް ހިލައުކުމަށްފަހުގައިވެސް މިފަދައިން ކިޔުންވާތޯއެވެ؟ ވިދާޅުވިއެވެ. އާންއެކެވެ.“

އަޠާއުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބުނު މަންޞޫރު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. وَعَنْ عَطَاءٍ قَالَ: :إِذَا رَمَيتَ فَكَبِّرْ، وَأَتْبِعِ الرَّمْيَ التَّكْبِيرَةَ." رَوَى ذَلِكَ سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورُ މާނައީ: “އަޠާއުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިބާ ޖަމްރާއަށް ހިލައުކާހިނދު ތަކުބީރު ކިޔާށެވެ. އަދި ތަކުބީރު ކިޔުމާވިދިގެން ހިލަކޮޅު އެއްލާށެވެ.“

ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. "أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ." [1] މާނައީ: “ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުއްވުމުގައި، ކޮންމެ ހިލަކޮޅެއް އެއްލަވަނީ ތަކުބީރު ވިދާޅުވުމާ އެކުގަ އެވެ.“

ފަތުޙުލްބާރީގައި (އަލްއިމާމު އިބްނު ޙަޖަރު) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “ޢިލްމުވެރިން އިޖުމާޢުވެވަޑައިގެންފައިވާގޮތުގައި ތަކުބީރު ނުކިޔުމަށްވެސް އެ މީހެއްގެމައްޗަށް ވަކިކަމެއް ލާޒިމެއް ނުވާނެއެވެ.“ [2]

---

[1] (**ނޯޓް:** މިއީ، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ޙައްޖުގެ ޢަމަލުތަކުގެ ބަޔާންކުރައްވައި، ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ދިގު ޙަދީޘްގައި އައިސްފައިވާ ޢިބާރާތެކެވެ. “ރަސޫލު اللهِ ﷺ ވެވަޑައިގެން ޙައްޖު“ މި މައުސޫޢާގެ ޖުޒުއުގައި މި ޙަދީޘް މުއައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައި ވެއެވެ. ބައްލަވާ! މިގޮތުން ޝާއިޢުކުރައްވާ “ޙައްޖުވުން 1“ ގެ 65 ވަނަ ޞަފްޙާ، މި ފޮތުގައި މުއައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘް އައިސްފައިވަނީ، މި ޙަދީޘުގެ ބަޔާންކުރާ މުސްލިމުގެ ޞަޙީޙުގެ 892 ވަނަ ޞަފްޙާގައެވެ. ބައްލަވާ! مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: ج 2. ص 892. ނޯޓް ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު“)

[2] فتح الباری شرح صحيح البخاری، للإمام ابن حجرالعسقلانِي، مرجع سابق: ج 3. ص 582.

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙްމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސުލައިމާން ބިން ޢަމްރު ބިނުލް އަޙްވަޞްގެ މަމެން އެ ކަމަނާއަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުޖުންދުބް އަޒްދިއްޔާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. وَعَن سُلَيمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ [1] عَنْ أُمِّهِ، قَالَتْ: رَأَيتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ عِنْدَ جَمْرَةِ العَقَبَةِ رَاكِبًا، وَرَأَيتُ بَينَ أَصَابِعِهِ حَجَرًا، فَرَمَى، وَرَمَى النَّاسُ." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ) [2] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙްމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސުލައިމާން ބިން ޢަމްރު ބިނުލް އަޙްވަޞްގެ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ މަންމާ، އެ ކަމަނާއަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުޖުންދުބް އަޒްދިއްޔާގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާގެ ކައިރީގައި ރަސޫލު اللهِ ﷺ ސަވާރުވެވަޑައިގެން އިންނަވަނިކޮށް ތިމަންކަމަނާ ދުށުވަޑައި ގަތީމެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ދެ އިނގިލިތަކުގެ ދެމެދުގައި ހިލަގަނޑެއް ވަނިކޮށް ތިމަންކަމަނާ

---

[1] (**ނޯޓު:** (ހ) މި ރިވާޔަތް މުއައްލިފު ލިޔުއްވާފައިވާ "ފިޤްހުއްސުންނާ" ގައިވަނީ، "عَنْ سَلْمَانَ بْنِ الأَحْوَصِ عَنْ أُمِّهِ" "ސަލްމާން ބިނުލްއަޙްވަޞް، އެ ކަލޭގެފާނުގެ މަންމާގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ." މިފަދައިންނެވެ. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: ج 2. ص 291.

މި މާނަގައި ދެ ކުށެއް ފެނިފައިވެއެވެ.

ފުރަތަމަ: ރާވީގެ ނަމަށް ސަލްމާން ކަމަށް ލިޔެފައިވުމެވެ. ޞައްޙަ ގޮތަކީ އެއީ ސުލައިމާނެވެ. ސަލްމާނެއް ނޫނެވެ.

ދެވަނަ: ރާވީގެ ބައްޕައަށް އަލްއަޙްވަޞް ކަމަށް ލިޔެފައިވުމެވެ. ޞައްޙަ ގޮތަކީ ސުލައިމާނުގެ ބައްޕައަކީ، ޢަމްރެވެ. ޢަމްރު ބިން އަލްއަޙްވަޞް އަލްއަޒްދީއެވެ. "ތަހްޒީބުލް ކަމާލު" ބައްލަވާ! **المِزّيُّ**، يوسف بن الزكي عبد الرحمن بن يوسف بن علي بن عبد الملك بن علي بن أبي الزهر القضاعي (1403هـ 1983م). **تهذيب الكمال فى أسماء الرجال** (د 2). (تحقيق) بشار عواد معروف (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة، **رقم الترجمة**: 2553 – 4. ج 12. ص 49.

ސުލައިމާނަކީ، އަޞްޙާބު ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމާ الله އެ ކަލޭގެފާނަށް ރުއްސުންލެއްވި ޢަމްރު ބިން އަލްއަޙްވަޞް އަލްއަޒްދީގެ ދަރިކަލުންނެވެ. "ތަހްޒީބުލް ކަމާލު" ބައްލަވާ! **تَهْذِيبُ الْكَمالِ فِي أسْمَاءِ الرجالِ**، مرجع سابق:**رقم الترجمة**: 4324 – 4. ج 21. ص 539. އުއްމުޖުންދުބު މި ރިވާޔަތުގައި ފިތުރުވަނީ ސުލައިމާނުގެ ނަންމަތީ ޙަދީޘްނަގާފައި ރަނގަޅު ރާވީއެވެ. "ސުނަން އަބޫދާވޫދު" ބައްލަވާ! **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: ج 3. ص 331.

ސުލައިމާނުގެ މަންމައަކީ އުއްމު ޖުންދުބު އަލްއަޒްދިއްޔާއެވެ. ޞަޙާބީ އަސްޙާބު ބޭކަކެވެ. ބައްލަވާ! "ތަހްޒީބުލް ކަމާލު" **تَهْذِيبُ الْكَمالِ فِي أسْمَاءِ الرجالِ**، مرجع سابق: **رقم الترجمة**: 7958. ج 35. ص 336.

(ނ) ފިޤްހުއްސުންނާގައި މި ރިވާޔަތް ލިޔުއްވާފައި ވާގޮތުން، ބަހުގެ ތެރޭގައި އިތުރު ގޮތަކަށް ޖުމްލަ ލިޔުއްވާފައިވަނީ، "وَرَمَى النَّاسُ مَعَهُ" މިފަދައިންނެވެ. ނަމަވެސް މި ރިވާޔަތް ބަޔާންކުރުމުގައި ބަލާފައިވާ ޝަރުޙު އަލްއަޢްނަވީއާއި އަބޫދާވޫދުގެ ރިވާޔަތުގައި "مَعَهُ" މި ބަސް އިތުރުވެފައެއް ނުވެއެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] **أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب في رمي الجمار، برقم**: (1967). ج 3. ص 331.

ދެކެވަޑައިގަތީމެވެ. އެކަލޭގެފާނުން ހިލަކޮޅު އެއްލުވިއެވެ. (އެބަހީ: ރަމް ހިލަކޮޅުވެސް ދެ އިނގިލިގުޅުން ހިއްޕަވައި، ފަހަރަކު ހިލަކޮޅެއް އެއްލުވިއެވެ.) އަދި މީސްތަކުންވެސް (އެ ގޮތަށް) ހިލަ އުކޫއެވެ.“

އެހެންމީހާގެ ބަދަލުގައި ހިލަ އުކުން:

ބަލިވެއުޅުމުގެ ސަބަބުން ނުވަތަ އެފަދަ އެހެން ކަމަކާހުރެ އެ މީހަކު އަމިއްލައަށް ހިލަ އުކުމަށް އުޒުރުވެރިވެއްޖެ މީހާގެ ފަރާތުން ހިލަ އުކުމަށް އެހެން މީހަކާ ޙަވާލުކުރުމަކީ ހުއްދަކަމެކެވެ.

އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު ﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން (ސަޙީޙު ސަނަދަކުން) އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޒީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނު މާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: حَجَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَعَنَا النِّسَاءُ وَالصِّبْيَانُ وَرَمَيْنَا عَنْهُمْ." (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެ ބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު ﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަރިހުގައި ތިމަންމެން ޙައްޖަށް ވަޑައިގަތީމެވެ. ތިމަންމެންނާއެކުގައި އަންހެނުންނާއި ކުޑަކުދިންވެސް ތިބޫއެވެ. ފަހެ، ކުޑަކުދިންގެ ފަރާތުން ތިމަންމެން (ބޮޑެތިމީހުން) ތަލްބިޔާކިޔުމެވެ، އަދި އެ ކުދިންގެ ފަރާތުން ތިމަންމެން ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުއްކެވީމުއެވެ.“

---

[1] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابٌ، برقم**: (927). ج 3. ص 257. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ بَابُ الرَّمْيِ عَنْ الصِّبْيَانِ، برقم**: (3039). ج 4. ص 233. ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم**: (14370). ج 22. ص 269.

މިނާގައި ރޭކުރުން

ޙަނަފީ މަޛުހަބު ފިޔަވައި އަނެއް ތިން މަޛުހަބުގެ އިމާމުންގެ އަރިހުގައި އައްތަޝްރީޤުގެ ތިންރޭ ނުވަތަ (މަދުވެގެން) ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ އެގާރަ ވިލޭރެއާއި، އެ މަހުގެ ބާރަ ވިލޭރެއާ ދެ ރޭ މިނާގައި ރޭކުރުމަކީ ވާޖިބުކަމެވެ. ޙަނަފީ މަޛުހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ އެއީ ސުންނަތެއްކަމުގައެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެން ޢައްބާސްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ ރިވާކޮށްދެއްވާ ބަޔާނުގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "إِذَا رَمَيْتَ الْجِمَارَ فَبِتْ حَيْثُ شِئْتَ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيبَةَ) [1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެން ޢައްބާސްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިބާ ޖަމްރާތަށް ހިލަ އުކާލައިފިނަމަ ތިބާ ބޭނުންތަނެއްގައި ނިދާށެވެ."

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްލައްވާށި ތާބިޢީ ބޮޑުޢާލިމު މުޖާހިދުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ ރިވާކޮށްދެއްވާ ބަޔާނުގައިވެއެވެ. عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "لَا بَأْسَ أَنْ يَكُونَ أَوَّلُ اللَّيْلِ بِمَكَّةَ، وَآخِرُهُ بِمِنًى، وَلَا بَأْسَ أَنْ يَكُونَ أَوَّلُ اللَّيْلِ بِمِنًى وَآخِرُهُ بِمَكَّةَ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيبَةَ) [2] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްލައްވާށި ތާބިޢީ ބޮޑުޢާލިމު މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ރޭގެ ޖަމްރާތަށް ހިލަ އުކާލައިފިނަމަ) ރޭގެ ފުރަތަމަ ބައި މައްކާގައި އަދި ރޭގެ ފަހުބައި މިނާގައި ނިދުމުގައި މައްސަލައެއްނެތެވެ. ނުވަތަ ރޭގެ ފުރަތަމަ ބައި މިނާގައި އަދި ރޭގެ ފަހުބައި މައްކާގައި ނިދުމުގައިވެސް މައްސަލައެއްނެތެވެ."

---

[1] ابْنُ أَبِي شَيبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، مَنْ رَخَّصَ أَنْ يَبِيتَ لَيَالِيَ مِنًى بِمَكَّةَ، برقم: (14614). ج 8. ص 446.

[2] ابْنُ أَبِي شَيبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، مِنْ كَرِهَ أَنْ يَبِيتَ لَيَالِيَ مِنًى بِمَكَّةَ، برقم: (14605). ج 8. ص 445.

އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޒްމު ވިދާޅުވެއެވެ. ”މިނާގައި ރޭކުރުމުގެ ރޭތަކުގައި އެ ތާނގައި ނުނިދައިފި މީހަކީ ކަނޑައެޅިފައިވާ ގޮތާ ޚިލާފަށް ކަންކޮށްފި މީހެކެވެ. އެހެނަސް އޭނާގެމައްޗަށް ވަކި ކަމެއް ކުރުން ލާޒިމެއް ނުވާނެއެވެ.“ [1]

ޢިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެ ވަޑައިގެންވާގޮތުގައި ޙައްޖުވެރިންނަށް ފެންދޭ މީހުންނާއި، ޖަމަލުގޮވިންނާއި، އުޒުރުވެރިންގެ ކިބައިން މިނާގައި ރޭކުރުން ހުއްދަވެގެން ވެއެވެ. އެފަދަ މީސްމީހުން މިނާގައި ރޭނުކޮށް ދޫކޮށްލުމުން އެބައިމީހުންގެމައްޗަށް ވަކި ކަމެއް ކުރުން ލާޒިމެއް ނުވާނެއެވެ.

އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައި ވާގޮތުން، ޢައްބާސްގެފާނު ޙައްޖުވެރިންނަށް ބޯން ފެންދެއްވައި އުޅުއްވުމުގެ ސަބަބުން މިނާގެ ރޭތަކުގައި މައްކާގައި ހުރެއްވުމުގެ ހުއްދަދެއްވުން އެދިވަޑައިގެން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އަށް ދެންނެވި ހިނދު އެ ކަލޭގެފާނަށް އެ ކަމުގެ ހުއްދަދެއްވާފައިވެއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގަންނަވާށި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމުއް ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ.**عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: اسْتَأْذَنَ العَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ﵁، رَسُولَ اللهِ ﷺ أَنْ يَبِيتَ بِمَكَّةَ لَيَالِيَ مِنًى، مِنْ أَجْلِ سِقَايَتِهِ، فَأَذِنَ لَهُ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ)** [2] މާނައީ:

---

[1] **الْمُحلّى لابن حزم**، مرجع سابق: **مسألة**: (846). ج 7. ص 184.

[2] **الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ سِقَايَةِ الحَاجِّ، برقم**: (1634). ج 2. ص 155. ، **وَفِي بَابِ هَلْ يَبِيتُ أَصْحَابُ السِّقَايَةِ أَوْ غَيْرُهُمْ بِمَكَّةَ لَيَالِيَ مِنًى؟ برقم**: (1743). ، وَ برقم: (1744). ، وَ برقم: (1745). ج 2. ص 177. ، **وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ وُجُوبِ الْمَبِيتِ بِمِنًى لَيَالِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، وَالتَّرْخِيصِ فِي تَرْكِهِ لِأَهْلِ السِّقَايَةِ، برقم**: 346 – (1315). ج 2. ص 953. ، **وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب يبيتُ بمكة ليالي منى، برقم**: (1959). ج 3. ص 327. ، **وَ النَّسَائِيُّ، فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، الْبَيْتُوتَةُ بِمَكَّةَ أَيَّامَ مِنًى، برقم**: (4163). ج 4. ص **220**. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الْبَيْتُوتَةِ بِمَكَّةَ لَيَالِي مِنًى، برقم**: **(3065)** ، **(252/4)** ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم**: (4691). ج 8. ص 318.

”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަލްޢައްބާސް ބުން ޢަބްދުލްމުއްޠަލިބު ޙައްޖުވެރިންނަށް ބޯން ފެން ދެއްވުމުގައި މަޝްޣޫލުވެވަޑައިގެން އުޅުއްވުމުގެ ސަބަބުން މިނާގައި ރޭކުރުމުގެ ރޭތަކުގައި މައްކާގައި ރޭކުރުއްވުމުގެ ހުއްދަ ދެއްވުން އެދިވަޑައިގެން މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އަށް އެ ކަލޭގެފާނު ދެންނެވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނަށް (އެކަމުގެ) ހުއްދަދެއްވިއެވެ.“

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢާޞިމު ބުން ޢަދިއްޔުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމުއް ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَاصِمِ بْنِ عَدِيٍّ ﵁، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَرْخَصَ لِرِعَاءِ الْإِبِلِ فِي الْبَيْتُوتَةِ عَنْ مِنًى، يَرْمُونَ يَوْمَ النَّحْرِ، ثُمَّ يَرْمُونَ الْغَدَ، وَمِنْ بَعْدِ الْغَدِ لِيَوْمَيْنِ، ثُمَّ يَرْمُونَ يَوْمَ النَّفْرِ." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَمَالِكٌ وَ اللَّفْظُ لَهُ)[1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢާޞިމު ބުން ޢަދިއްޔުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ޖަމަލުގޮވާނުންނަށް މިނާފިޔަވައި އެހެން ތަނެއްގައި ރޭކުރުމަށް ރަސޫލުﷲ ﷺ ހުއްދަ ދެއްވިއެވެ. އެބައިމީހުން ނަޙްރު ދުވަހު ޖަމްރާތަށް ގަލު އަޅާނެއެވެ އޭގެ އަނެއްދުވަހު (އޭގެ ފަހު ދުވަހު) ރަމީކުރާނެއެވެ. އެއަށްފަހު ހައްޖުވެރިން ދެން މިނާއިން ނުކުންނަ ދުވަހު ރަމީކުރާނެއެވެ.“[2] މިއީ، ސުނަނުގެ އަހުލުވެރިން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެކެވެ.

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب في رمي الجمار، برقم: (1975). ج 3. ص 334. ، وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء في الرخصة للرعاء أن يرموا يوما ويدعوا يوما، برقم: (954). ج 3. ص 280. ، وَ النَّسَائِيُّ، فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق:كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، رَمْيُ الرُّعَاةِ، برقم: (4061). ج 4. ص 183. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ تَأْخِيرِ رَمْيِ الْجِمَارِ مِنْ عُذْرٍ، برقم: (3037). ج 4. ص 232. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (23776). ج 39. ص 193. ، وَ مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: برقم: 1538/ 421. ج 3. ص 598.

[2] (**ނޯޓު:** ސުނަނުގެ އަހުލުވެރިން [illegible] [illegible]، ”ފިޤްހުއްސުންނާ“ގައި މި ރިވާޔަތް [illegible] [illegible] [illegible]. "وَعَنْ عَاصِمِ بْنِ عَدِيٍ، أَنَّهُ ﷺ رَخَّصَ لِلرُّعَاءِ أَن يَتْرُكُوا الْمَبِيتَ بِمِنًى." ”ހަމަކަށަވަރުން، ([illegible] [illegible]) ޖަމަލުގޮވާނުން މިނާފިޔަވައި އެހެންތަނެއްގައި ރޭކުރުމަށް މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ހުއްދަދެއްވިއެވެ.“ ”ފިޤްހުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: ج 2. ص 292.

އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ މިއީ ޙަސަން ޙަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ.

މިނާއިން އެނބުރިދާނީ ކޮންއިރަކު ކަމެއްތޯ؟

ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިން ފިޔަވައި އަނެއް ތިން މަޛްހަބުގެ އިމާމުން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، މިނާއިން މައްކާއަށް ޙައްޖުވެރިން އެނބުރިދާނީ ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުކުމަށްފަހު ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ބާރަވަނަ ދުވަހުގެ އިރުއޮއްސުމުގެ ކުރިންނެވެ.

ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، މައްކާއަށް ދުވަންޖަހައި މިނާއިން ނުކުތުން ވަނީ ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ތޭރަވަނަ ދުވަހުގެ ފަތިސް ވުމުގެ ކުރިންނެވެ.

އިރުއޮއްސުމަށްފަހު މިނާއިން ނުކުތުމަކީ ސުންނަތާ ޚިލާފުވުމުގެ ސަބަބުން މަކުރޫހު ފިދްޔާ ނުވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެކަމަކު ދިމާވާ ކަމެއްގެ ފަދަ ޙުކުމް ނުވާނެއެވެ.

ހަދުޔު

ހަދުޔަކީ ކޮބާ؟

ހަދުޔަކީ الله އާ ގާތްވުމުގެ ގޮތުން ހަރަމްސޫރިތެރެއިން މައްކާގެ ބަކަރިތަކުން ހަދިޔާކުރާ ޖަނަވާރެވެ. الله ތަޢާލާ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿وَٱلۡبُدۡنَ جَعَلۡنَٰهَا لَكُم مِّن

ނަމަވެސް މި އިބާރާތުން އެއްވެސް ޙަދީޘެއް ރިވާޔަތްތަކުގައި ވާކަމަކަށް ނުފެނުނެވެ. މި ތަރުޖަމާގައި ބަޔާންވާ ލިޔުމުގައި އެ ވަނީ، އަލްއިމާމު މާލިކު، އެ ކިތާބުގެ މުވައްޠައިގައި ރިވާޔަތްކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތުންނެވެ. އެ ކިތާބުގެ ފިޔަވައި މި ޙަދީޘް ރިވާޔަތްކުރައްވާފައިވާ މި ތަރުޖަމާގައި ބައްޔަންކޮށްފައިވާ އެހެން ކިތާބު ބަޔާނުގައި ރިވާޔަތްކޮށްފައިވާ މާލިކުގެ ކިތާބެއް ރިވާޔަތްކޮށްފައިވާ އިބާރާތާ ދޭތެރޭ އެއްގޮތްވެއެވެ. ނަޞް ނަގާފައި "މުވައްޠައިން")

شَعَٰٓئِرِ ٱللَّهِ لَكُمۡ فِيهَا خَيۡرٞۖ فَٱذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَا صَوَآفَّۖ فَإِذَا وَجَبَتۡ جُنُوبُهَا فَكُلُواْ مِنۡهَا وَأَطۡعِمُواْ ٱلۡقَانِعَ وَٱلۡمُعۡتَرَّۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرۡنَٰهَا لَكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٣٦ لَن يَنَالَ ٱللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلَٰكِن يَنَالُهُ ٱلتَّقۡوَىٰ مِنكُمۡۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمۡ لِتُكَبِّرُواْ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمۡۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ٣٧ ﴾[1] މާނައީ: {ތިޔަބައިމީހުންނަށްޓަކައި، ޖަމަލުވެސް اللهُ ގެ ޝަޢާއިރުތަކުގެ ތެރެއިން ތިމަންރަސްކަލާނގެ ލެއްވީމެވެ. އޭގައި ތިޔަބައިމީހުންނަށް ހެޔޮކަމެއްވެއެވެ. ފަހެ، އެތަކެތި ބަނދު (ކަތިލާހިނދުގައި) އެ ތަކެތީގެ މައްޗަށް اللهُ ގެ އިސްމުފުޅު ތިޔަބައިމީހުން ކިޔާށެވެ! ފަހެ، އެތަކެތި (މަރުވެ) ވެއްޓުމުން އެއިން ތިޔަބައިމީހުން ކާށެވެ! އަދި އެހަންއެދި ސުވާލުކުރާ ފަޤީރުންނާއި، ސުވާލުނުކުރާ ފަޤީރުންނަށްވެސް އެއިން ކާންދޭށެވެ! އެފަދައިން ތިޔަބައިމީހުންނަށްޓަކައި ތިމަންރަސްކަލާނގެ އެތަކެތި ހިދުމަތްތެރިކުރެއްވީމެވެ. (އެއީ) ތިޔަބައިމީހުން ޝުކުރު ކުރުމަށްޓަކައެވެ. * އެތަކެތީގެ މަހެއްވެސް އަދި ލޭއެއްވެސް اللهُ ގެ ޙަޟްރަތަކަށް ނުދާނެތެވެ. އެހެނެއްކަމަކު، ތިޔަބައިމީހުންގެކިބައިން އެކަލާނގެ ޙަޟްރަތަށްދަނީ، ތަޤްވާވެރިކަމެވެ. އެފަދައިން އެކަލާނގެ އެތަކެތި، ތިޔަބައިމީހުންނަށްޓަކައި ހިދުމަތްތެރިކުރެއްވިއެވެ. (އެއީ) ތިޔަބައިމީހުންނަށް ތެދުމަގު ދެއްކެވިކަމުގެމައްޗަށް، اللهُ އަށް ތިޔަބައިމީހުން ތަކުބީރުކިޔުމަށްޓަކައެވެ. އަދި އިޙްސާންތެރިންނަށް ކަލޭގެފާނު އުފާވެރިކަމުގެ ޚަބަރު ދެއްވާށެވެ!}

ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އަލްއަސްވަދު ބިން ހިލާލުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބްދުއްރައްޒާޤާއި އަލްއިމާމު އިބްނުސަޢުދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ.عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ هِلَالٍ، قَالَ: قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ بِإِبِلٍ لِي، فَقُلْتُ، لَو دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، قَالَ: فَدَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَخْطُبُ، وَهُوَ يَقُولُ: يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ حُجُّوا، وَأَهْدُوا، فَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْهَدْيَ." (رَوَاهُ

---

[1] (سُورَةُ الحَجّ: 36،37)

عَبْدُ الرَّزَّاقُ، وَابْنُ سَعْدٍ) [1] މާނައީ: ”ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އަލްއަސްވަދު ބުން ހިލާލުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންގެ މިލްކުގައިވާ ޖަމަލު ތަކާއިގެން އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާއަށް ވަޑައިގަތީމެވެ. ތިމަންގެ ހިތްފުޅަށް އެރިއެވެ. މިސްކިތަށް ވަދުރުން ބަނދަގު ވާނެއެވެ. (އަލްއަސްވަދު) ވިދާޅުވިއެވެ. ދެން، ތިމަންނާ މިސްކިތަށް ވަންނަވީމެވެ. އެ ހިނދު މިސްކިތުގައި ޢުމަރު ބުން ޚައްޠާބު މީސްތަކުންނާ މުޚާޠަބުކުރައްވައި ވާހަކަފުޅުދައްކަވަމުން ގެންދެވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވަމުން ގެންދެވިއެވެ. އޭ މީސްތަކުންނޭވެ! ތިޔަބައިމީހުން ބައްޖުވާށެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުން ހަދްޔު ކަތިލާށެވެ. ދެން، ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ الله ތަޢާލާ ރުހިވޮޑިގަންނަވާ ކަމެކެވެ.“

وَأَهْدَى رَسُولُ اللهِ ﷺ مِائَةً مِنَ الإِبِلِ، وَكَانَ هَدْيُهُ تَطَوُّعًا. [2] މާނައީ: ”އަދި ރަސޫލުﷲ ﷺ ވަނީ ސަތޭކަ ޖަމަލު ހަދްޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލައްވާފައެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ހަދްޔަކީ ތަޠައްވުޢުގެ ގޮތުން، އިތުރު ގެނައުކަމުގެ ގޮތުގައި ކަތިލައްވާ އެއްޗެކެވެ.“

---

[1] عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب فضل الضحايا والهدي وهل يذبح المحرم، برقم: (8164). ج 4. ص 387.
، وَ ابْنُ سَعْدُ فِي الطَّبَقَاتِ الكُبْرَى، مرجع سابق: ج 8. ص 240.

(**ނޯޓު:** ފިޤުހުއްސުންނާގައި މި ރިވާޔަތް ޒިކުރުކޮށްފައިވަނީ، ރިވާކުރެއްވި ވަކި ބޭކަލަކު ބަޔާން ކުރައްވާފައިނުވާތީ، وَقَالَ عُمَرُ رضي الله عنه "أَهْدُوا، فَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْهَدْيَ." ”އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހުއްސެވުއްވި ޢުމަރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިޔަބައިމީހުން ހަދްޔު ކަތިލާށެވެ. ދެން، ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ الله ތަޢާލާ ރުހިވޮޑިގަންނަވާ ކަމެކެވެ.“ މި އިބާރާތުންނެވެ. ”ފިޤުހުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: ج 2. ص 293.

މިއީ ކޮންކޮން ބާވަތްތަކެއް ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތްތަކުން އެގޮތަށްހުރިގޮތް ކުރިން ވަސީލަތުން އެގެއްވި އަބޫދާއޫދު ރަޙިމަހުﷲ، އަލްއިމާމު އިބްނުސަޢްދު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތްތަކުން އެގޮތަށްހުރިއެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި ތަރުޖަމާގައި ޝާފިޢީ އެ ވަނީ، އަލްއިމާމު އިބްނުސަޢްދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތާ އިބާރާތެވެ. އިބްނުސަޢްދުގެ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތް ހުރީ އެއްގޮތަކަށެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

[2] (**ނޯޓު:** މިއީ ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ޙައްޖަތުލްވަދާޢުގެ ކަންކަން ހިނގައިދިޔަގޮތް ބަޔާންކުރައްވައި، ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ދިގުޙަދީޘުން ސާބިތުވާ ކަމެކެވެ. ސަތޭކަ ޖަމަލު ހަދްޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލެއްވިއިރު، ރަސޫލުﷲ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ބަރަކާތްތެރި އަތްޕުޅުން 63 ޖަމަލު ނަޙުރުކުރެއްވި (ކަތިލެއްވި) ކަމަށާއި، ބާކީ 37 ޖަމަލު ނަޙުރުކުރެއްވުމަށް ޢަލީގެފާނަށް ބާރުކުރެއްވިކަން އެ ޙަދީޘްގައި ބަޔާންވެފައިވެއެވެ. ”ޞަޙީޙު މުސްލިމު“ ބައްލަވާ! مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ، برقم: 147 - (1218). ج 2. ص 886. މި މައުޟޫޢު ހިމެނިފައިވަނީ އެ ބަރިޔޭގެ އެންމެ ފަހުގައެވެ. مُسْلِمٌ، ج 2. ص 892. ނޯޓު ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

ހަދުޔުގެ މޮޅުއިތުރު ބާވަތް:

ޢިލްމުވެރިން އެއްބަސްވެވަޑައިގެން އިޖުމާޢުވެވަޑައިގެންނާ ގޮތުގައި، ނަޢަލްސޫލި ދިރަވައި އެހެން އެއްޗެއް ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަނޑައެޅުމެއް ނުވެއެވެ.

ހަމައެކަނިން ޢިލްމުވެރިން އިޖުމާޢުވެވަޑައިގެންނާ ގޮތުގައި ނަޢަލްސޫލީގެ ބާވަތްތަކުގެތެރެއިން ހަދުޔުގެގޮތުގައި ކަތިލުން އެންމެ މޮޅުއިތުރުވެގެންވަނީ، ޖަމަލެވެ. އެއަށްފަހު ގެރިއެވެ. ދެން ބަކަރިއެވެ. އެހެނީ ޖަމަލަކީ އެ ސޯރުގެ ބިޔަކަމާއި ނިކަމެތި ފަގީރުންނަށް އޭގެ މަންފާބޮޑު ބާވަތެވެ. އަދި ގެރިއަކީ ބަކަރިއަށްވުރެ މަންފާ ބޮޑު އެއްޗެކެވެ.

އެ މީހަކު އަމިއްލަގޮތުން ހަދުޔު ކަތިލުމުގައި ޖަމަލެއްގެ ހަތް ބައިކުޅަ އެއްބައި، ނުވަތަ ގެރިއެއްގެ ހަތް ބައިކުޅަ އެއްބައި، ނޫނީނަމަ ބަކަރިއެއް ހަދުޔުގެގޮތުގައި ހަދިޔާ ކުރުމުގައި މޮޅުއިތުރުގޮތަކީ ކަތިލާބައިގަނޑުގައި އިތުރުވުމެވެ. ބޮޑަށް ބަޔަކު މިގޮތުގެ ހަދުޔުތަކުން ކަތިލުމަށްވުރެ ގޮތް އެއީ މޮޅުއިތުރު ގޮތްކަމުގައިވެއެވެ.

ހަދުޔުގެގޮތުގައި ފުދިގެންވާ އެންމެ މަދު މިންވަރު:

ނަޢަލްސޫލީގެބާވަތްތަކުގެތެރެއިން އެ މިހަކަ ދަތްކަމުގެ ބަރަހަތުފުރުން ހަދިޔާ ކުރުމުން ގަސްދުކުރާ ކަންތައްތަކެއް ހަދިޔާކުރުމަށް އެ މިހާރުގެ އިސްލާމީ ޝަރުޢީގައި ކަނޑައެޅޭ. ރަސޫލު الله ﷺ ވަނީ ސަލާމަށް ޖަމަލު ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލައްވާފައެވެ. އަކައްޔާގެ ފާނުގެ ހަދީޘް ތަޖުރިބާގެ ކަމުން، އިޖުމާ ހަދިޔާކުރުމުގެ ގޮތުގައި ކަތިލައްވާ އެއްޗެކެވެ.

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި އެކަށީގެން ފުދޭނީ ޢުމުރުފުރިގެންވާ އެންމެ މަދު މިންވަރަށް ބަލައިގެންނެވެ. ޝަރުޢީގައި ޖަމަލާއި ގެރި މި ދެބާވަތުން ކަނޑައެޅިފައިވާ އެއްބައި ބަލިކަ އެއްބަވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު ﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "حَجَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَنَحَرْنَا الْبَعِيرَ عَنْ سَبْعَةٍ، وَالْبَقَرَةَ عَنْ سَبْعَةٍ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު ﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަރިހުގައި ތިމަން ބޭކަލުން ޙައްޖުވެވަޑައިގަތީމެވެ. ފަހެ ތިމަންމެން ޖަމަލެއް ހަތް މީހުންގެ މަތިން ކަތިލެއްވީމެވެ. އަދި ގެރިއެއް ހަތް މީހުންގެ މަތިން ކަތިލެއްވީމެވެ.“

ހަދުޔު ކަތިލުމުގައި ބައިވެރިވާ އެންމެންނަކީ ﷲ އަށް ޤުރްބާންވުމުގެ ނިޔަތުގައި ބައިވެރިވާ ބަޔަކު ކަމުގައިވުން ޝަރުޠެއްނޫނެވެ. އޭގެތެރެއިން އެއް ބަޔަކީ ﷲ އަށް ޤުރްބާންވުމުގެ ނިޔަތުގައި ބައިވެރިވި ބަޔަކު ކަމުގައިވެފައި، އަނެއް ބަޔަކު ބައިވެރިވީ މަސް ލިބިގަތުމުގެ ބޭނުމުގައި ކަމަށްވިޔަސް ބައިވެރިވުން ޖާއިޒުވާނެއެވެ.

މިއީ ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިންނާ ޚިލާފަށް އަނެއް ތިން މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތެވެ. ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި ބައިވެރިވާ އެންމެންނަކީ ﷲ އަށް ޤުރްބާންވުމުގެ ނިޔަތުގައި ބައިވެރިވާ ބަޔަކު ކަމުގައި ވުމީ ޝަރުޠެކެވެ.

ޖަމަލެއް ކަތިލުން ވާޖިބުވާނީ ކޮން ހާލަތެއްގައިހެއްޔެވެ؟

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ޖަމަލެއް ކަތިލުން ވާޖިބުވާނީ ޖުނުބުވެރި ހާލަތުގައި ނުވަތަ ހައިޟު ނިފާސްވެރިކަމުގެ ހާލަތުގައިހުރެ ޒިޔާރަތުގެ ޠަވާފުކުރުމުން، ނުވަތަ

---

[1] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الِاشْتِرَاكِ فِي الْهَدْيِ وَإِجْزَاءِ الْبَقَرَةِ وَالْبَدَنَةِ كُلٍّ مِنْهُمَا عَنْ سَبْعَةٍ، برقم: 352 – (1318). ج 2. ص 955. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (14229). ج 22. ص 135.

ޙަރަކާތުގައި ހުރުމަތްތެރި ބޮޑުތަކުގެ (ނުވަތަ ކުރުކޮށް ބޮޑުކުރުމުގެ) ކުރިން ބިޔާގެ އަނބިމީހާއާ އެއްކޮށްނުކުރާ ނަމައެވެ. ނުވަތަ ޖަމަލެއް ފުރިހަމަކޮށްކުރަމުން ނަޙްރުކުރެވޭނެ ނަމަވެއެވެ. މިއިން ކޮންމެ ބަކަރިއަކާއި ޖަމަލެއް ކަތިލުން ވާޖިބުވާނެއެވެ. ކަތިލުން ޖަމަލެއް ނުލިބިއްޖެ މީހާގެ މައްޗަށްވަނީ ހަތް ބަކަރި ކަތިލުމެވެ.

އެ ދުވަހަކު ރަސޫލުންނަށް ﷲ ރައްސަލުންގެއްލި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ: إِنَّ عَلَيَّ بَدَنَةً، وَأَنَا مُوسِرٌ بِهَا، وَلَا أَجِدُهَا فَأَشْتَرِيَهَا، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَبْتَاعَ سَبْعَ شِيَاهٍ فَيَذْبَحَهُنَّ." (رَوَاهُ ابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ، وَأَبُويَعْلَى)[1] رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَابْنُ مَاجه بِسَنَدٍ صَحِيحٍ. މާނައީ: "އެ ދުވަހަކު ރަސޫލުންނަށް ﷲ ރައްސަލުންގެއްލި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަރިހަށް ބޮކަލަކު ވަޑައިގެން ދެންނެވިއެވެ. އަޅުގަނޑުގެ މައްޗަށް ޖަމަލެއް ކަތިލުން ވާޖިބުވެފައި ވެއެވެ. އަޅުގަނޑަކީ (ފައިސާގެ ތެރެއިން) އެ ކަމަށް ކުޅަދާނަކަން ލިބިގެންވާ މީހެކެވެ. އެހެނަސް އަޅުގަނޑަށް ޖަމަލެއް ގަންނާކަށް ނުލިބެނީއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނަށް ހަތް ބަކަރި ބައްލަވައިގެން އެ ބަކަރި ކަތިލުމަށްފަހު މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އެ ކަލޭގެފާނަށް އަމުރު ކުރެއްވިއެވެ." މިއީ އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާ ޞައްޙަ ސަނަދަކުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެކެވެ.[2]

---

[1] ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْأَضَاحِيّ، بَاب كَمْ يَجْزِئُ مِنْ الْغَنَمِ عَنْ الْبَدَنَةِ، برقم: (3136). ج 4. ص 312. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (2839). ج 5. ص 40. ، وَ أَبُويَعْلَى فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: برقم: 286 - (2613). ج 5. ص 5.

[2] (**ނޯޓް:** މިއީ ޞައްޙަ ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްކަމަށް ޝައިޚު އަލްއަރުނާއޫޠީގެ މުޙައްޤިޤު ވިދާޅުވެފައިވާނަމަވެސް އެއީ ކަން އޮތްގޮތެއްނޫނެވެ.

އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި އަލްއިމާމު އަޙްމަދުރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއްގެ ސަނަދުގައިވާ، އިބްނު ޖުރައިޖުގެ މަގުން، އެ ކަލޭގެފާނު އަޠާއުގެ ފުރަޤާނީގެ އަރިހުން، އެ ކަލޭގެފާނު އިބްނުޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުންނެވެ.

އިބްނުމާޖާގެ ސުނަނާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ތަޚްރީޖުކުރައްވައި، އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރުނާއޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މިއީ، ސައްޙަ ރިވާޔަތެކެވެ. އަޠާއު ފުރަޤާނީއަކީ (ޢަދުލު ރިވާކުރައްވާމީހެއް) ގެންގުޅޭ ވަގުތުތަކުގައި =

ހަދުޔުގެ ވައްތަރުތައް:

ހަދުޔުގެ ވައްތަރުތައް ދެ ބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ މުސްތަޙައްބުވުމާއި ވާޖިބުވުމެވެ. މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ހަދުޔަކީ އިފްރާދު ޙައްޖު އަދި އިފްރާދު ޢުމްރާއާ މީހާ އަދާކުރުންވާ ކަމެކެވެ.

ވާޖިބު ހަދުޔުގެ ބައިތައް ތިރީގައި ވަނީއެވެ.

1،2- ޤިރާނުގެ މަގުން ޙައްޖުވާ މީހުންނާއި، ތަމައްތުޢުގެ މަގުން ޙައްޖުވާ މީހުން ހަދުޔުކަތިލުން ވާޖިބުވާނެއެވެ.

3- ޙައްޖުގެ ވާޖިބުތަކުން ވާޖިބެއް އަދައިދި މީހާ އަދާނުކުރުން ވާޖިބުވާ ހަދުޔު. މިސާލަކަށް ޖަމްރާތަކަށް ހިލަ ނުއުކުން. މީޤާތުން އިޙްރާމު ނުބަނުން. އިރުއޮއްސުމުގެ ކުރިން ޢަރަފާތުން ނުކުތުން. މުޒްދަލިފާގައި ނުވަތަ މިނާގައި ރޭކުރުން ދޫކޮށްލުން. ވަދާޢީ ޠަވާފު ދޫކޮށްލުން.

4- އަނބިމީހާއާ އެއްދާންކުރުން ފިޔަވައި އިޙްރާމުގައިހުރެ ކުރުން މަނާވެގެންވާ

= އޮޅުންތައް [illegible] ބާކީވެއެވެ. އަދި އެ [illegible] [illegible] [illegible] އަރިހުން އެއްވެސް [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] މި [illegible] ރިވާކުރުއްވުމުގައި ([illegible] އަރިހުން) [illegible] [illegible] [illegible].

މި ރިވާޔަތް [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] "[illegible]" [illegible] އަދި [illegible] [illegible]، [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] "ސުނަން އިބްނުމާޖާ" ބައްލަވާ! ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:حاشية رقم: (1). ج 4. ص 312. ، އަދި "މުސްނަދު އަޙްމަދު" ބައްލަވާ! وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق:حاشية رقم: (3). ج 5. ص 40.

[illegible]! [illegible] اللهُ [illegible]. [illegible] [illegible] "[illegible]")

ކަމެއްކުރުން. މިސާލަކަށް ހުވަނދުލުމާއި، އިސްތަށިބޭލުމާއިނިޔަފަތިކެނޑުން.

5- ހަރަމްފުޅުގެ ސަރަހައްދުގައި ހުރުން މަނާކުރައްވާފައިވާ ކަމެއްކުރުން. މިސާލަކަށް އެއްގަމު ޝިކާރަކުރުމާއި، ގަސްކެނޑުމުފަދަ ކަމެއްކުރުން.

ކުރިން އިސްވެ ބަޔާންވެފައިވާ ވާހަކަތަކުން މި ކަންކަމަކީ އެ ކަންކަން ބަޔާން ކުރުމުގެ މަޤާމުގައި އޭގެ ތަފްސީލުގެމައްޗަށް ވާހަކަދެކެވިފައިވާ ކަންކަމެވެ.

ހަދުޔުގެ ސަބަބުތައް:

ހަދުޔުގެގޮތުގައި ކަތިލުމާ ވާޖިބުވާ އަންނަނިވި ސަބަބުތައް ފުރިހަމަވެއްޖެ ވާންނާނެއެވެ.

1- ބަކަރިފަދަވައި އެހެން ޖަނަވާރެއްނަމަ ދެ ދަތްޖަހާފައިވާ އެއްޗެއްކަމަށްވުން. ބަކަރިއެއްނަމަ އެއީ ޖަޒަޢެއް ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ބޮޑުއުމުރުގެ އެއްޗެއް ކަމުދާނެއެވެ. ޖަޒަޢަކީ ހަމަސް ފުރިފައިވާ ބަކަރިއެވެ. ނަމަވެސް ފުރިހަމަ ސިއްޙަތުގައިވާ ރަނގަޅަށް މަސްޖަހާފައިވާ އެއްޗެއްކަމަށްވުން.

ޖަމަލުގެތެރެއިން ދެ ދަތްޖަހާފައިވާ އެއްޗަކީ ފަސް އަހަރުވެފައިވާ ޖަމަލެވެ. ގެރިގޮނޑުން ދެ ދަތްޖަހާފައިވާ އެއްޗަކީ ދެ އަހަރުވެފައިވާ ގެރިއެވެ. މީގެބަކަރިއެއް ނަމަ އެއް އަހަރު ފުރިހަމަވެފައިވާ ބަކަރިއެވެ.

2- އެއްވެސް ޢައިބެއްނެތް ސަލާމަތްވެފައިވާ އެއްޗެއްކަމަށްވުން. އެ ޖަނަވާރަކީ ލޮކުނު، ކަނު، ގައިކަށިބަލިފަދަ ބައްޔެއް ޖެހިފައިވާ، ހިހި އަނގަތުގުޅުވެފައިވާ ޖަނަވާރެއް ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަމުނުދާނެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙުމަތްފުޅުއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ އަލްޙަސަން (އަލްބަޞަރީ)ގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރު ރިވާޔަތްކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައި ވެއެވެ. وَعَنِ الْحَسَنِ: أَنَّهُمْ قَالُوا: "إِذَا اشْتَرَى الرَّجُلُ الْبَدَنَةَ، أَوِ الأُضْحِيَةَ، وَهِيَ وَافِيَةٌ، فَأَصَابَهَا عَوَرٌ، أَوْ عَرَجٌ، أَوْ عَجَفٌ قَبْلَ يومِ النَّحْرِ، فَلْيَذْبَحْهَا وَقَدْ أَجْزَأَتْهُ." (رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ) މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙުމަތްފުޅުއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ އަލްޙަސަން (އަލްބަޞަރީ) ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އަސްޙާބު ބޭކަލުން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި މީހަކު ހަދިޔާގެ ގޮތުގައި ނުވަތަ އުޟްޙިއްޔާގެ ގޮތުގައި ޖަނަވާރެއް ގަންނަހިނދު އެއީ ޢައިބެއްނެތް ސިއްޙަތު ސަލާމަތުންވާ އެއްޗެއް ކަމަށްވެފައި، ނަޙުރުގެ ދުވަސް އައުމުގެ ކުރިން އެއަށް ލޮލުކަނުކަމެއް، ކޮރަކަމެއް، ނުވަތަ ބަލިކަށިކަމެއް ފަދަ ޢައިބެއް ދިމާވެއްޖެނަމަ، އެ އެއްޗެއް ކަތިލާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، (އޭނާގެ ނިޔަތާ އެއްގޮތަށް) އެ މީހެއްގެދިބައިން އެ ކަން ގަބޫލުކުރެއްވިގެން ވާނުންޖެވެ.“

ހަދިޔާގެ ގޮތުގައި އެންމެ ރަނގަޅު ޖަނަވާރު އިޚްތިޔާރުކުރުން:

ހިޝާމު ބިން ޢުރުވަތު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ ޢުރުވަތު (އިބްނުއްޒުބައިރު)ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެއް އަލްއިމާމު މާލިކުގެފާނު އެ ކަލޭގެފާނުގެ މުވައްޠާގައި ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ؛ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ لِبَنِيهِ: يَا بَنِيَّ! لَا يُهْدِيَنَّ أَحَدُكُمْ لِلَّهِ مِنَ الْبُدْنِ شَيْئاً يَسْتَحْيِي أَنْ يُهْدِيَهُ لِكَرِيمِهِ، فَإِنَّ اللهَ أَكْرَمُ الْكُرَمَاءِ، وَأَحَقُّ مَنِ اخْتِيرَ لَهُ." (رَوَاهُ مَالِكٌ) [1] މާނައީ: ”ހިޝާމު ބިން ޢުރުވަތު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ ޢުރުވަތު (އިބްނުއްޒުބައިރު)ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުރުވަތު ބުނުއްޒުބައިރު) ގެ ބޭފުޅުންނަށް އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ ދަރިންނޭވެ! ތިޔައިން އެއް ކުއްޖަކުވެސް އޭނާގެ ގާތް ޢިއްޒަތްތެރިޔަކަށް ހަދިޔާކުރުމަށް ލަދުގަންނަންޖެހޭފަދަ އެއްޗެއް الله ގެ މަގުގައި ހަދިޔާކުރުމަކުން ނުހަދާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން الله ތަޢާލާއީ ދީލަތި

---

[1] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، الْعَمَلُ فِي الْهَدْيِ حِينَ يُسَاقُ، برقم: (1412). ج 3. ص 557.

ފަރާތްތަކުގެތެރެއިން އެންމެ ދީލަތިވަންތަ އިތާރުވެ. އަދި އެކަލާނގެ މަގުގައި އެންމެ ޚަރަދު އެއްޗެއް ހާދަނުކުރަން ބައްޓުވެގެންވާ އިތާރުވެ.“

އިބްނު ޢުމަރު ރަޟިޔަ اللهُ ޢަންހުމާގެ ރިވާޔަތުން ދެބޭފުޅުންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާށި ޢުމަރުގެފުޅުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފުޅުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބިން މަންސޫރު ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ.
أَنَّ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا سَارَ فِيمَا بَيْنَ مَكَّةَ عَلَى نَاقَةٍ بُخْتِيَّةٍ، فَقَالَ لَهَا: بَخٍ بَخٍ، فَأَعْجَبَتْهُ، فَنَزَلَ عَنْهَا، وَأَشْعَرَهَا، وَأَهْدَاهَا." މާނައީ: ”އެ ދެބޭފުޅުންނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާށި ޢުމަރުގެފުޅުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފުޅު މައްކާއާއި މަދީނާއާ ދެމެދު ވަރަށް ސަފަރުކުރެއްވީ އަންނުން ޖަމަލަކަށް ސަވާރުވެވަޑައިގެން ދަތުރުކުރައްވަމުން ވަޑައިގަތެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހާދަ ފުރިހަމައެވެ. ހާދަ ފުރިހަމައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު އެ ޖަމަލުފުޅުގައި ވަރަށްބޮޑަށް ގާތްވެވަޑައިގަންނަވައެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު އެއިން ފައިބައިވަޑައިގަތެވެ. އަދި އެ ސޫރަ އިޝްޢާރުކުރައްވައި (އެބަހީ: ފަރަގަޢްސަވައި) ހަދިޔާއަކަށްދެއްވީ ފެށްވިއެވެ.“

ހަދުޔުގެ ޖަނަވާރު އިޝްޢާރުކުރުމާއި ތަޤްލީދުކުރުން:

އިޝްޢާރުކުރުމަކީ ހަދުޔުގެގޮތުގައި ކަތިލުމަށް ކަނޑައަޅާ ޖަމަލާއި، ގެރިފަދަ ޖަނަވާރުގައި ގޮންގަނެއް ހުންނަނަމަ، އެ ގޮންގަނެގެ އެއްފަރާތުން ތޮށިއަޅާ މަރައިލައި، ލޭ ނުކުތުމެވެ. އެއީ، މަކާގެ ބަހައްޓަން ހަދިޔާކުރަން ކަނޑައެޅިފައިވާ އެއްޗެއްކަން މިސްކީނުން ދެނެގަންނާނެ ފާހަގައެއްކަމުގައި ވުމަށްޓަކައެވެ. އާދޭސްވަހަފުން އެއްވެސް މިހާރު އެއަށް ކުރެވޭ ގެއްލުމެއް ދުރުހުރިފާރަގަތެވެ.

ތަޤްލީދުކުރުމަކީ ބޮނޑުވަޅި ހަދުޔުގެގޮތުގައި ކަތިލުމަށް ކަނޑައަޅާ ޖަނަވާރުގެ ކަރުގައި ހަރުގެ ނަލަތަކެއް އަޅުވަން ގޮތަށް އެޅުވުމެވެ. ބޮނޑުވަޅި، އެއީ، ބަހައްޓަން ހަދިޔާކުރުމަށް ކަނޑައެޅިފައިވާ ޖަނަވާރުތަކެއްކަން މިސްކީނުންނަށް އެނގުމަށެވެ.

ހިޖުރައިން ނުވަވަނަ އަހަރު، އެ ކަލޭގެފާނަން ﷲ ރުއްސުންގެއްވި އަބޫބަކުރު ގެފާނު ޙައްޖުގެ އަމީރުގެ ގޮތުގައި ފޮނުއްވިއިރު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ޙަވާލުގައި ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލުއްވުމަށް އިޝްޢާރުކުރައްވައި، ޤަލާއިދުކުރައްވާފައިވާ (ހަރުއަޅުއްވާފައިވާ) ބަކަރިއެއް ރަސޫލު ﷲ ﷺ ފޮނުއްވިއެވެ.[1]

ހަމައެފަދައިން ހުދައިބިއްޔާގެ ދަތުރުފުޅުގައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެންދެވި ހަދުޔާ އިޝްޢާރު ކުރައްވައި، ޤަލާއިދު ކުރެއްވުމަށްފަހު، ޢުމްރާވެވަޑައިގަތުމަށް އިޙްރާމު ބަންނަވިއެވެ.[2]

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލުމަށް ފޮނުވޭ ނަޙަމްސޫތި އިޝްޢާރުކުރުމަކީ މުސްތަޙައްބު ކަދުރު ކަރުގައި އަޢްއިމާމު އަބޫބަނީޔާ ޖިޙަވައި އެހެނިހެން ޙިޢުމުވެރިން ދެކެވަޔައިގަން އެވެ.

ހަދުޔުގެ ޖަނަވާރު އިޝްޢާރުކުރުމާއި ޤަލާއިދުކުރުމުގެ ޙުކުމަކީ:

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލުމަށް މައްކާގެ ޙަރަމްފުށަށް ހަދިޔާކުރާ ޖަނަވާރުތަކަށް އިޝްޢާރުކުރުން، ޤަލާއިދުކުރުމުގެ ޙިކުމަތަކީ ﷲ ގެ ޝަޢާއިރުތަކެއް މަތިވެރިކުރުން ﷲ އަން

---

[1] (ނޯޓް: މި ވާހަކަ އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި އަލްއިމާމު މުސްލިމު އެ ދެބޭކަލުންގެ ޞަޙީޙު ގައި އަދި އެހެން އެތަކެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. "ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ"އަދި "ޞަޙީޙު މުސްލިމު" ބައްލަވާ! البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ قَلَّدَ القَلاَئِدَ بِيَدِهِ، برقم: (1700). ج 2. ص 169. وَفِي كِتَابِ الوَكَالَةِ، بَابُ الوَكَالَةِ فِي البُدْنِ وَتَعَاهُدِهَا، برقم: (2317). ج 3. ص 102. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ بَعْثِ الْهَدْيِ إِلَى الْحَرَمِ لِمَنْ لَا يُرِيدُ الذَّهَابَ بِنَفْسِهِ وَاسْتِحْبَابِ تَقْلِيدِهِ وَفَتْلِ الْقَلَائِدِ وَأَنَّ بَاعِثَهُ لَا يَصِيرُ مُحْرِمًا وَلَا يَحْرُمُ عَلَيْهِ شَيْءٌ بِذَلِكَ، برقم: 369 - (1321). ج 2. ص 959. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] (ނޯޓް: މިވާހަކަ އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ އެކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙުގައި އަދި އެހެން އެތަކެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! "ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ" البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ أَشْعَرَ وَقَلَّدَ بِذِي الحُلَيْفَةِ، ثُمَّ أَحْرَمَ، برقم: (1694). ج 2. ص 168. ، وَفِي كِتَابِ الْمَغَازِي، بَابُ غَزْوَةِ الحُدَيْبِيَةِ، برقم: (4178). ج 5. ص 126. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

ކަޒާހިރުގެވެ. އަދި އެއީ ﷲ ގެ ދީނުގެ މާތްކަން ހިމެނޭ ގޮތުން އެ ތަކެތި ޤުރުބާނެއްކަން މިސްކީނުންނަށް އަޅުންދިނުމާއި ހަދުމެވެ.

ހަދުޔުގެ ޖަނަވާރަށް ސަވާރުވުން:

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލުމަށްޓަކައި ގެންދާ ޖަނަވާރަށް (އެއީ ސަވާރުވެވޭފަދަ އެއްޗެއްނަމަ) އެއަށް ސަވާރުވުމާއި އެހެނިހެން ބޭނުންހިފުމަކީ ހުއްދަކަމެކެވެ. ﷲ ވަޙީ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿لَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ﴾[1] މާނައީ: {ކަނޑައެޅިގެންވާ ވަގުތަކާޖެހެންދެން، ތިޔަބައިމީހުންނަށް އެތަކެތީގައި (އެބަހީ: ހަދުޔުގެ ގޮތުން ކަތިލާ ތަކެތީގައި) މަންފާތަކެއްވެއެވެ. ދެން އެއަށްފަހު، އެތަކެތި ކަތިލުމުގެ މަޙައްލަކީ، ޢަތީޤު ގެފުޅުއަރިހެވެ. (އެބަހީ: މައްކާގެ ޙަރަމްފުޅެވެ.)}

އައްސަޢްދީއާއި، ބަޣަވީ ދެ ބޭކަލުން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "(މި އާޔަތުގައި) އެ ތަކެތީގައި (އެބަހީ: ހަދުޔުގެ ގޮތުން ކަތިލާ ތަކެތީގައި) މަންފާތަކެއްވާނޭ ކަމަށް އަންގަވާފައި ވުމުގެ މާނައަކީ، ބޭނުން ޖެހިއްޖެނަމަ އެއަށް ސަވާރުވުމާއި، އެތަކެތީގެ ކިރުބުއިމާއި ކިރުގެ ބޭނުންކުރުމެވެ.

ކަނޑައެޅިގެންވާ މުއްދަތަކާ އަންގަވާފައިވުމުގެ މާނައަކީ، ހަދުޔުގެ ޖަނަވާރު ތަޢްޔީނުކޮށް ހަދުޔަކަށްވައި، އެއީ ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލާވަން އެއްޗެއްކަމުގައި ކަނޑައެޅުމެވެ.

ދެން އެ ތަކެތި ކަތިލުމުގެ މަޙައްލާ އަންގަވާފައިވަނީ، މައްކާގެ ޙަރަމްފުޅުގައި ނަޙްރުގެ ދުވަސްވަރުގައިވާ ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހު އެ ތަކެތި ކަތިލުންކަމަށް

---

[1] (سُورَةُ الحَجّ: 33)

އެ ދެބޭކަލުން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. 1

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމުއް ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً، فَقَالَ: {ارْكَبْهَا}، فَقَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ فَقَالَ: {ارْكَبْهَا}، قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: {ارْكَبْهَا وَيْلَكَ} فِي الثَّالِثَةِ أَوْ فِي الثَّانِيَةِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَأَحْمَدُ) 2 މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، (ހަދުޔެއްކަން އެނގޭނެ ފާހަގަޖަހާފައިވާ) ޖަމަލެއް ގޮވައިގެން މީހަކު ހިނގާފައިދާތީ ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަށް ފެނިވަޑައިގަތެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިބާ އެއަށް ސަވާރުވާށެވެ.} ފަހެ، އެ މީހާ ދެންނެވިއެވެ. އެއީ، (ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލުމަށް ހަމަޖެހިފައިވާ) ޖަމަލެކެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިބާ އެއަށް ސަވާރުވާށެވެ.} ފަހެ، އެ މީހާ ދެންނެވިއެވެ. އެއީ، (ހަދުޔުގެގޮތުގައި ކަތިލުމަށް ހަމަޖެހިފައިވާ) ޖަމަލެކެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ކަލޭއަށް ހަލާކު ލިބޭށެވެ. ކަލޭ އެއަށް ސަވާރުވާށެވެ.} (އަބޫހުރައިރަތުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މިހެން ޙަދީޘްކުރެއްވީ) ދެވަނަފަހަރުން ނުވަތަ ތިންވަނަފަހަރުން (އެ [illegible] އެބަސްފުޅު [illegible] ކުރުމުންނެވެ.)

---

[1] **ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ**، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر بن داود بن مهران التّميمي الحَنْظَلي الرازي (1417هـ 1997م). **تفسيْر القرآن العظيم** (ط 1). أسعد محمد الطيب (تحقيْق). الرياض: مكتبة نزار مصطفى الباز، **برقم:** (13922). و برقم: (13923). ج 8. ص 249.

[2] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ رُكُوبِ البُدْنِ، برقم:** (1689). ج 2. ص 167. ، وَ **مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ جَوَازِ رُكُوبِ الْبَدَنَةِ الْمُهْدَاةِ لِمَنِ احْتَاجَ إِلَيْهَا، برقم:** (371 - (1322). ج 2. ص 960. ، وَ **أَبُو دَاوُدَ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كتاب المناسك، باب في ركوب البُدْن، برقم:** (1760). ج 3. ص 176. ، وَ **النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ مَنَاسِكِ الْحَجِّ، رُكُوبُ الْبَدَنَةِ، برقم:** (2799). ج 5. ص 176. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (7350). ج 12. ص 303.

މިއީ، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު އިސްޙާޤު ބިން ރާހަވައިހިއާއި، އަލްއިމާމު މާލިކުގެ މަޝްހޫރު މަޛްހަބުގައިވާގޮތެވެ.

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ ކޮންމެހެން ސަވާރުވާން ޖެހިއްޖެ ހާލަތުގައި ސަވާރުވެގެން އެންމެ ރަނގަޅުކަމަށެވެ.

ހަދުޔު ކަތިލުމުގެ ވަގުތު:

ހަދުޔު ކަތިލުމުގެ ވަގުތަކީ ކޮބައިކަމާމެދު ޢިލްމުވެރިންގެމެދުގައި ތަފާތު ރައުޔުތަކެއްވެއެވެ.

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، ހަދުޔު ކަތިލުމުގެ ވަގުތަކީ ނަހުރުގެ ދުވަހާއި، އައްޔާމުއްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކެއް ކަމުގައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނުގެ ދަލީލަކީ އަންނަނިވި ޙަދީޘެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޖުބައިރު ބިން މުޠުޢިމުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ ﵁ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: {كُلُّ عَرَفَاتٍ مَوْقِفٌ، وَارْفَعُوا عَنْ بَطْنِ عُرَنَةَ، وَكُلُّ مُزْدَلِفَةَ مَوْقِفٌ، وَارْفَعُوا عَنْ مُحَسِّرٍ، وَكُلُّ فِجَاجِ مِنًى مَنْحَرٌ، وَكُلُّ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ذَبْحٌ.}[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޖުބައިރު ބިން މުޠުޢިމުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ.

---

[1] (**ނޯޓު:** މުޙައްޤިޤު ޝުޢައިބުލްއަރްނަވޫޠު ޙަދީޘްގެ ބަޔާނެވެ. އެހެންނަމަވެސް މި ތަޙްޤީޤުގައި ޙަދީޘްގައި އެ ވަނީ މުޅި ޙަދީޘްގެ އިބާރާތެވެ. މުޙައްޤިޤު ޝުޢައިބުލްއަރްނަވޫޠުގެ އިބާރާތް ޙަދީޘްގައި ތަންކޮޅެއްތަފާތުވެ އެ ވަނީއެވެ.
މިޙަދީޘް "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު ވަމަންބަޢުލްފަވާއިދު" މި ފޮތުގައި ބައްޒާރުގެ ރިވާޔަތުން މުސްނަދު ބައްޒާރު ބަޔާންކޮށްފައި ވެއެވެ. ބައްލަވާ ސަފްޙާ ނަންބަރު: 161، އެ ބާބުގައި އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ އިތުރުން މި ބައްޒާރު ރިވާކުރައްވާ ބޭކަލުންނާއި، މި ރިވާޔަތާ ގުޅޭގޮތުން އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްތައް ބައްޒާރުގެ ބަޔާނުގައިވާނެއެވެ. ބައްލަވާ! ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ޢަރަފާތް ދުވަހުގެ ރޯދަ ހިފުން ވާޖިބުވަނީ ކުރީ
ކަފާރާއަކީ އެ ދުވަހުގެ ކުރިން ހުރި އަހަރާއި ފަހުން އަންނަ އަހަރުގެ ފާފަތަކަށް
ރޯދަ ވާނެއެވެ. އަދި ޢާޝޫރާ ދުވަހުގެ ރޯދަ ކުރިން ވޭތުވެދިޔަ އަހަރުގެ ފާފައަށް ވެސް
ކައްފާރާ ވާނެއެވެ. __އަދި ކަފާރާތަކެއް ހިފޭނީ ދުވަހުގެ ރޯދަ ހިފުމުގެ__
__ފަހުގައެވެ.__}

ކަނޑައެޅިފައިވާ ވަގުތުގައި ނަދުރު ކަށަވަރުކޮށްދޭނަމަ، ވާޖިބުވެފައިވާ ނަދުރު
ޤަޟާގެ ކަމުގައި ކަށަވަރުކޮށްފިނަމަ.

އަދިއެހެން ގޮތަކީ، އަދިއެހެން އަހަރެއްގެ ރަމަޟާނުގައި ހިފާވާޖިބު ކަމުގައި
ހިފުމުގެ ނިޔަތްކޮށްގެން އެހެންގޮތަކުން ނުވަތަ ވާޖިބުވެފައިވާ ނަދުރު ކަފާރާއަކަށް ވެސް ކަށަވަރުކުރުމުގެ
ވަގުތަކީ ނަހަމަގެ ދުވަހެވެ. ދުވާލުގެ ބައެއްގައި ނޫނީ ވަކިދުވަހެވެ.

ހިފައިކުރުމުގެ ކަމުގައި ނުކުރާނަމަ އެއްވެސް ހާލަތެއްގައި ނަދުރު ކަށަވަރުކުރުމަށް
ބަނޑު ކަށިވަރުގެ އިތުރުވެރިންގެ ޙައްޤަކީވެސް ކުރިއެވެ.

ކައްފާރާގެ ޤަޟާން ނުވަތަ ނަދުރުބަލިޔާގެން ނަހަނަކަ ވާޖިބުވެފައިވާ ގޮތުގައި އިތުރު
ހަރާކަން ދިމާގޮތުގެ ބަނޑުގައި ކަށިވާ ކަރުދާ އެއްގަޑި ކަށަވަރު ވަގުތުއެއްގައިވެސް
ކަށިވަރު ހިފިނަމަވެސް އެވެ. އަބުސަޢީދުލް ބުދު ޙަބީބުލް ޚުދުރީއާ ވިދާޅުވި، (އިބުނު މާޖާ)
އަހަރެމެންގެ އަތިރިން ތިޔާވެވޭނެ ގޮތުގައި އެވާޖިބު ކަފާރާ ކަށަވަރުގެ ވަގުތަކީ ނަހަމަގެ
ދުވަހުން ފެށިގެން ދުވާލުގެ ބަހެއްގެ ބަސް ނިމުމާ ދެމެދުގެ ވަގުތެވެ.

ނަދުރުކަށިވަރުގެ ބަން:

ނަދުރުގެ ގޮތުގައި ކަށިވަރު އެއްޗަކީ ވާޖިބުވެފައިވާ ނުވަތަ ތަޖުއްވިދުގެ ކަމަށް
ކަށިވަރު އެއްޗެއް ކަމުގައިވިޔަސް ކަލާގެ ބަރަކާތްތެރިކަން ތަނެއްގައި ކަށިވަރު
ހިފައެއް ނުވާނެއެވެ. ނަދުރު ކަށިވާ މިނާ ކަލާގެ ބަރަކާތުގެ ކުރިން ތަނެއްގައިވެސް

އެ އެއްޗެއް ކަތިލުން ހުއްދަވާނެއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢަބްދު ﷲގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން (ޞަޙީޙު ސަނަދަކުން) އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {كُلُّ عَرَفَةَ مَوقِفٌ، وَكُلُّ مِنًى مَنْحَرٌ، وَكُلُّ الْمُزْدَلِفَةِ مَوْقِفٌ، وَكُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ طَرِيقٌ وَمَنْحَرٌ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ)[1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި ޢަބްދު ﷲގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {(ޢުރަނާއަށް ކިޔުނު ވާދީ ފިޔަވައި) މުޅި ޢަރަފާތަކީ (ޙައްޖުވެރިން) ތިބެވުމުގެ ތަނެކެވެ. އަދި މިނާގެ ކޮންމެ ތަނަކީ (އެ ތާނގައި ހަދްޔު) ކަތިލުން ހުއްދަ ތަނެކެވެ. އަދި (އަލްމުޙައްސިރަށް ކިޔުނު ވާދީ ފިޔަވައި) މިނާގެ ކޮންމެ ތަނަކީ (ޙައްޖުވެރިން) ތިބެވުމުގެ ތަނެކެވެ. އަދި މައްކާގެ ކޮންމެ ފާސްތަކަކީ ހިނގައިބިނގައިލުމަށާއި ކަތިލުން (ހުއްދަ) ތަނެކެވެ.}

ޙައްޖުވެރިންނަށް އައުލާވެގެންވަނީ، އެބައިމީހުންގެ ހަދްޔު މިނާގައި ކަތިލުމެވެ. އަދި ޢުމްރާވެރިންނަށް އައުލާވެގެންވަނީ، މަރުވާގެ ކައިރީގައި ކަތިލުމެވެ. އެހެނީ އެ ތަނަކީ އެ ދެބައިމީހުންގެ ޙައްލުވުމުގެ މަޤާމެވެ.

އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ مَالِكٍ؛ أَنَّهُ بَلَغَهُ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ لِمِنًى: {هذَا الْمَنْحَرُ، وَكُلُّ مِنًى مَنْحَرٌ.}، وَقَالَ فِي الْعُمْرَةِ: {هذَا الْمَنْحَرُ}، يَعْنِي الْمَرْوَةَ، {وَكُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ، وَطُرُقِهَا مَنْحَرٌ.} (رَوَاهُ مَالِكٌ)[2] މާނައީ: ”އަލްއިމާމު މާލިކުގެފާނު

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب الصلاة بجَمْعٍ، برقم: (1937). ج 3. ص 310. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الذَّبْحِ، برقم: (3048). ج 4. ص 238.

[2] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَا جَاءَ فِي النَّحْرِ فِي الْحَجِّ، برقم: 1468/ 400. ج 3. ص 576.

ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ނަހަރު ލިބިވަޑައިގެންވާގޮތުގައި ހަމަކަށަވަރުން، މިނާގައި ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިއީ (ނަޙުރު) ކަތިލުމުގެ މަޤާމެވެ. އަދި މިނާގެ ކޮންމެ ތަނަކީ ކަތިލުމަށްވާ ތަނެކެވެ.} އަދި މުވައްޠާގައި ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިއީ ކަތިލުމުގެ މަޤާމެވެ.} އެބަހީ: މަރުވާގެކައިރިއެވެ. {އަދި މައްކާގެ ކޮންމެ މަގަކާއި ގޮޅިއަކީ ކަތިލުމުގެ މަޤާމެވެ.} [1]

ޖަމަލު ނަހަރު ކުރުމާއި، އެހެނިހެން ޖަނަވާރު ކަތިލުން މުސްތަޙައްބުވުން:

މުސްތަޙައްބުވެގެންވަނީ، ޖަމަލު ހަތަރު ފައިގަނޑުމަތީގައި ވަނިކޮށް، ވާތްފަރާތު ކުރީ ފައިގަނޑު އުފުއްލައި ބަނދެގެން (ބިންމައްޗަށް ވައްޓައިނުލައި) ނަހަރު ކުރުމެވެ. (އެބަހީ: އެ ސޮރުގެ ކަރުގައި ވަޅިއަކުން ޖަހައި ކަތިލުމެވެ.) އެއީ އަންނަނިވި ޙަދީޘްތަކުގައި ބަޔާންވެގެންވާގޮތުގެ މަތިންނެވެ.

ދަލީލަކީ: އެ ޞަޙާބީކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންފުއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنْ زِيَادِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَتَى عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ يَنْحرُ بَدَنَتَهُ بَارِكَةً، فَقَالَ: "ابْعَثْهَا قِيَامًا مُقَيَّدَةً، سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ ﷺ." (رَوَاهُ مُسْلِمٌ) [2] މާނައީ: ”ތާބިޢީ ބޭކަލެއް ކަމުގައިވާ އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްލެއްވި ޒިޔާދު ބިން ޖުބައިރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މީހަކު އާދަމާ ޖަމަލެއް ބިންމައްޗަށް ވައްޓައިގެން ނަހަރުކުރަމުން (ކަތިލަން) އުޅެނިކޮށް، އެ ޞަޙާބީކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންފުއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނު އާދަމާ ގާތަށް ވަޑައިގަތީވެ. ދެން، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ސޮރު (ހަތަރު ފައިގަނޑުމަތީގައި)

---

[1] (ނޯޓު: އަލްއިމާމު މާލިކުގެފާނަށް މި ޙަދީޘް ލިބިވަޑައިގެން ސަނަދެއް ބާނުވުގައި ނުވާކަމަށްޓަކައި މިއީ ސަބަބު ރިވާޔަތެކެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

[2] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ نَحْرِ الْبُدْنِ قِيَامًا مُقَيَّدَةً، برقم: 358 - (1320). ج 2. ص 956. ، وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب كيف تُنحرُ البُدن، برقم: (1768). ج 3. ص 181.

ކޮށްލަން ބާއްވައި (ވާތްފަރާތު ކުރި ފައިގަނޑު ފަސްބައި) ބަނދެފައި ބާއްވައިގެން ޤިބްލައަށް ހުރެގެން ނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ސުންނަތާ އެއްގޮތަށް ކަތިލާށެވެ. (ޢަރަބި: ނަޙުރުކުރާށެވެ.) [1]

ދަލީލަކީ: އެ ޞަޙާބީކަލޭގެފާނުނަން ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެވެ. عَنْ جَابِرٍ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَصْحَابَهُ كَانُوا يَنْحَرُونَ البَدَنَةَ مَعْقُولَةَ اليُسْرَى، قَائِمَةً عَلَى مَا بَقِيَ مِنْ قَوَائِمِهَا." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَالبَيْهَقِيُّ) [2] މާނައީ: "އެ ޞަޙާބީކަލޭގެފާނުނަން ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އާއި އެކަލޭގެފާނުގެ އަޞްޙާބުން ޖަމަލު ނަޙުރުކުރައްވައި (ކަތިލައްވައި) އުޅުއްވީ، ހަތަރު ފައިގަނޑުގެތެރެއިން އެ ސޮރު ބަނދުއްވައި، އެ ސޮރުގެ

---

[1] (ނޯޓް: ޞަޙީޙު މުސްލިމުގައިވާ ޙަދީޘްތަކުގެމައްޗަށް އަލްއިމާމުއް ނަވަވީ ރަޙިމަހު ﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ ޝަރަޙައިން ނަންގަވައި، ބައެއް ޢިބާރާތްތަކުގެ ކުރު ޝަރަޙައެއް ގެނެސް ދެއްވުމުގައި ފަސޭހަކަމަށްޓަކައި މުޙައްމަދު ފުއާދު ޢަބްދުލްބާޤީ ރަޙިމަހު ﷲ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

ބަދިޔާގައި އައިސްފައިވާ (مُقَيَّدَةً) މި ބަހުގެ މާނައަކީ، ޖަމަލު، އެ ސޮރުގެ ހަތަރު ފައިގަނޑުގެތެރެއިން ބާއްވައި، ވާތްފަރާތު ކުރި ފައިގަނޑު އުފުއްލައި ބަނދެފައިހުރެ، ނަޙުރުކުރުންކަމަށް ﷲ ގެ ވަޙީބަސްފުޅުންވެސް ދޭހަވެއެވެ. (އަލްޙައްޖު ސޫރަތުގެ 36 ވަނަ އާޔަތުގައި) ﷲ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿وَٱلۡبُدۡنَ جَعَلۡنَٰهَا لَكُم مِّن شَعَٰٓئِرِ ٱللَّهِ لَكُمۡ فِيهَا خَيۡرٞۖ فَٱذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَا صَوَآفَّۖ فَإِذَا وَجَبَتۡ جُنُوبُهَا فَكُلُواْ مِنۡهَا وَأَطۡعِمُواْ ٱلۡقَانِعَ وَٱلۡمُعۡتَرَّۚ﴾ މާނައީ: {ޤިބުލައިމުހުންނަނޑުކައި، ޖަމަލުތަށް ﷲ ގެ ޝަޢާއިރުތަކުގެ ތެރެއިން ތިމަންރަސްކަލާނގެ ހެއްދެވީމެވެ. އޭގައި ތިޔަބައިމީހުންނަށް ހެޔޮކަންތައްވެއެވެ. ފަހެ، އެތަކެތި ބަނދު (ކަތިލުމުގައި) އެތަކެތީގެ މައްޗަށް ﷲ ގެ އިސްމުފުޅު ތިޔަބައިމީހުން ކިޔާށެވެ! ފަހެ، އެތަކެތި (މަރުވެ) ވެއްޓިއްޖެނަމަ އޭގެން ތިޔަބައިމީހުން ކާށެވެ! އަދި އެއަށްއެދި ސުވާލުނުކުރާ ފަގީރުންނާއި، ސުވާލުކުރާ ފަގީރުންނަށްވެސް އޭގެން ކާންދޭށެވެ!}

މި އާޔަތުގައި ބަޔާނު ވެއްޓުމާދަލާ ބަޔާންވެފައިވާނީ އުނގެނި ވެއްޓޭ، ހަތަރު ފައިގަނޑުގެ މައްޗަށް ބާއްވައި، ޤިބުލަޔާ، ކަތިލުމުން (ނަޙުރު ކުރުމުން) ކަމެވެ. ބައްލަވާ! "ޞަޙީޙު މުސްލިމު" مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ نَحْرِ الْبُدْنِ قِيَامًا مُقَيَّدَةً، رقم الحاشية: (2) (956/2) ނޯޓް ނަމްބަރު "މުޤައްޔަދާ")

[2] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب كيف تُنحرُ البُدن، برقم: (1767). ج 3. ص 181. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ نَحْرِ الْإِبِلِ قِيَامًا غَيْرَ مَعْقُولَةٍ أَوْ مَعْقُولَةَ الْيُسْرَى، برقم: (10219). ج 5. ص 390.

ވާތްފަރާތު ކުރީމޮއްގަނޑު އުފުއްލަވައި، ބަނދަވައި އެއްސުވުމަށްފަހުގައެވެ. އެ ސޮރުގެ އަނެއް ތިން މޮއްގަނޑުގެ މަތީގައި އޮއްވައެވެ.“ 1

ތިންވަނައީ: އެ ބުރަކަށިކޮށްލުމުން ﷲ ތަޢާލާއަށް ޓަކައި ބަރުހަނިވެގެން ދަރިކޮޅުން އަޅުގަނޑު ﷲ ގެ ޙަޟްރަތުން އެދި ދުޢާކުރުމެވެ. ހިތާމަ ބުނެވޭނެއެވެ. عَنْ أَبِي ظَبْيَانَ (حُصَينُ بْنُ جُندُبُ)، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: [وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ] (الحج: 36) قَالَ: "إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَنحرَ الْبَدَنَةَ فَأَقِمْهَا، ثُمَّ قُل: اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْكَ وَلَكَ، ثُمَّ سَمِّ، ثُمَّ انْحَرْهَا" قَالَ: قُلْتُ: وَأَقُولُ ذَلِكَ فِي الْأُضْحِيَّةِ؟ قَالَ: "وَالْأُضْحِيَّةِ." (رَوَاهُ الْحَاكِمُ، وَالبَيْهَقِيُّ) [2] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަން ﷲ ތަޢާލާގެ ބަސްފުޅު (ބިސްމިއްލާހި ތިން ޤަދުރުބާ)ގެ އަޅުގަނޑު ހިތަށްއަރާތީ ސުވާލުކުރީމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ﷲ ގެ މި ވާހަކަ ބަސްފުޅު ﴿ وَٱلۡبُدۡنَ جَعَلۡنَٰهَا لَكُم مِّن شَعَٰٓئِرِ ٱللَّهِ لَكُمۡ فِيهَا خَيۡرٞۖ فَٱذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَا صَوَآفَّۖ ﴾ މާނައީ: {ތިޔަބައިމީހުންނަށްޓަކައި، ޖަމަލުތަކުގެ ﷲ ގެ ޝަޢާއިރުތަކުގެ ތެރެއިން ތިމަންރަސްކަލާނގެ ލެއްވީމެވެ. އެގައި ތިޔަބައިމީހުންނަށް ހެޔޮކަމެއްވެއެވެ. ފަހެ، އެތަކެތި ބަނދެ (ކަތިލާނޭ ގޮތުގައި) އެ ތަކެތީގެ މައްޗަށް ﷲ ގެ އިސްމުފުޅު

---

[1] (ނޯޓް: އަލްއިމާމު އަބޫދާއޫދުގެ "ސުނަން" ތަޚްރީޖު ކުރައްވައި، އައްޝައިޚް ޝުޢައިބު އަލްއަރްނަޢޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިއީ، ތަޚްރީޖު ސަނަދުން ޞަޙީޙު ވެގެން ސަޙީޙް ޙަދީޘްގެ ދަރަޖައިގައި ޙަދީޘްއެކެވެ. އަބޫދާއޫދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ސަނަދަކީ ތަޙްޤީޤުކުރާ ދު ޙަދީޘްތަކުގެ ތެރެއިން ޙަޖަރަތީގައި އަބޫއީޢަބައިދާ (މުސްލިމު ބިން ތަދުރުސް)ގެ މަތިން ރިވާވެގެންވާ ސަނަދު ރިވާތަކެކެވެ. މި ޙަދީޘް އަބޫދާއޫދުގެ މަތިން ހަމަ މި ސަނަދުން އަޙްމަދުބިން ސަލަމާ ރިވާކުރައްވައިފައިވެއެވެ.

މުތަރުޖިމުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘް (ޚިޔާރުގަސްނެއް ގައި މިހާރުން މުޙައްމިލު ބާރަނުކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘް) އެއީ މި ޙަދީޘްގެ ޝާހިދެކެވެ." ބައްލަވާ! "ސުނަން އަބީދާއޫދު" أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب كيف تُنحرُ البُدن، رقم الحاشية (1). ج 3. ص 181. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرك، تَفْسِيرُ سُورَةِ الْحَجّمرجع سابق: برقم: (3523). ج 2. ص 458. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الضَّحَايَا، بَابُ قَوْلِ الْمُضَحِّي: اللهُمَّ مِنْكَ وَإِلَيْكَ فَتَقَبَّلْ مِنِّي، وَقَوْلِ الْمُضَحِّي عَنْ غَيْرِهِ: اللهُمَّ تَقَبَّلْ مِنْ فُلَانٍ، برقم: (19186). ج 9. ص 483.

ތިޔަބައިމީހުން ކިޔާށެވެ!} (އަލްޙައްޖު ސޫރަތުގެ 36 ވަނަ އާޔަތް) މި އާޔަތުގައި އަންގަވާފައިވާ އެއްގޮތަށް [illegible]، އެ [illegible] ﷲ [illegible] ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ތިމަންނާ ސުވާލުކުރެއްވީމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. [illegible] ޖަމަލު ނަހުރުކުރުމަށް ގަސްދުކުރާ ހިނދު، އެ [illegible] (ހަމަޔަށް [illegible] މަތީގައި ކޮޅަށް، [illegible] ކުރިމަތިފައި ބަނދެފައި) [illegible] ބާއްވާށެވެ. އެހެންކަމުން [اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ مِنْكَ وَلَكَ] [އެންމެބޮޑު ﷲ އެވެ. އެންމެބޮޑު ﷲ އެވެ. އިލާހުގެ ޙަޟްރަތުން ލިބިގެންވާ ނިޢުމަތެކެވެ. އިލާހުގެ ނަމުގައި ކަތިލަމެވެ.] މިފަދައިން ކިޔާށެވެ. އެހެންކަމުން بِسْمِ اللهِ ކިޔައި، އެ [illegible] ނަރުގަނޑު ނަހުރުކުރާށެވެ. ([illegible]) ވިދާޅުވިއެވެ. [illegible] [illegible]. އުޟްޙިއްޔާ ކަތިލުމުގައިވެސް މިފަދައިން ކިޔުން ވާޖިބުވޭތޯ؟ ވިދާޅުވިއެވެ. އުޟްޙިއްޔާވެސް ވެއެވެ.“ [1]

---

[1] (ނޯޓު: (ހ) މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވީ [illegible]، އަލްޙާކިމް ބަޔާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”މިއީ ޞަޙީޙު އިސްނާދެއް، އެބަހީ: އަލްޙާކިމް ޞަޙީޙު [illegible]، އަލްޙާކިމް މުސްލިމުގެ ޝަރުޠުތަކާ [illegible] ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. ނަމަވެސް، އެ [illegible] މި ޙަދީޘް [illegible] ނަގާފައެވެ.“ އެ ކަލޭގެފާނު މި [illegible] އަލްޙާކިމް [illegible] [illegible] ވެއެވެ. [illegible] އިސްނާދު [illegible] އެ [illegible] މި ޙަދީޘް [illegible] ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

(ށ) ”[illegible]“ ގައި މި ޙަދީޘް [illegible]، [illegible] [illegible]. وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: (فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيهَا صَوَافَّ)، أَي قِيَامًا عَلَى ثَلَاثٍ." (رَوَاهُ الْحَاكِمُ) މާނައީ: ”(فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيهَا صَوَافَّ)، (އެ [illegible] މައްޗަށް ﷲ ގެ އިސްމުފުޅު ތިޔަބައިމީހުން ކިޔާށެވެ!) ﷲ ގެ މި [illegible] ބަސްފުޅުގެ [illegible] ވިދާޅުވިއެވެ. (އެ ބަސްފުޅުގެ މާނައަކީ [illegible]) ތިން [illegible] މަތީގައި ކޮޅަށް (ނަހުރު) ކުރާށެވެ.“ ”[illegible]“ ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: ج 2. ص 299.

މި ފަދައިގައި [illegible] [illegible] އަލްޙައްޖު ސޫރަތުގެ 36 ވަނަ އާޔަތާ ބެހޭ ގޮތުން އަލްޙާކިމް ރިވާކުރި [illegible] ރިވާޔަތްކުރައްވާފައިވާ [illegible]. [illegible]، [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]، އަލްޙާކިމް ރިވާކުރި [illegible] [illegible] [illegible]، އަލްޙާކިމް [illegible] [illegible] [illegible]. ނަމަވެސް އެ [illegible] [illegible].

ކަތިލާ ހިނދު ކިޔާނީ ކީކޭ؟

ޢުލަމާއުން، ޙަދީޘްގެ ދަލީލުން، [illegible] [illegible] ކަތިލާ [illegible] ނަމަވެސް، އެ [illegible] [illegible]، ﷲ ގެ އިސްމުފުޅުގެ [illegible] بِسْمِ اللهِ، اللهُ أَكْبَرُ މިފަދައިން ކިޔައިގެންނެވެ. =

ގެރިއާއި ބަކަރި ދަންނަށެވެ. އެ ތަކެތި ކަތިލުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވަނީ، އެއް އަރިއަކަށް ބާއްވައިގެންނެވެ. ނަމަވެސް ނަހުރު ކުރުމަށް ކަނޑައެޅިފައިވާ އެއްޗެއް (އެބަހީ: ޖަމަލު) ބާއްވައިގެން ކަތިލިނަމަ، ނުވަތަ ބާއްވައިގެން ކަތިލުމަށް ކަނޑައެޅިފައިވާ

= އުޟްޙިއްޔާ ކަތިލާއިރު، އެ މީހަކު އަމިއްލައަށްނަމަ، "بِسْمِ اللهِ، اللهُ أَكْبَرُ، هَذَا عَنِّي" މިފަދައިން ކިޔައި، ކަތިލާނެއެވެ. މާނައީ، "اللهُ ގެ އިސްމުފުޅުގެ ބަރަކާތާއެކު ކަތިލަމެވެ. އެންމެބޮޑީ اللهُ އެވެ. މިއީ، މިއަޅާގެ ފަރާތުން ޢިބާދަތެއްގެ ގޮތުގައި ކަތިލާ އެއްޗެކެވެ."

އަދި އެހެން މީހެއްގެ ބަދަލުގައި ކަތިލާ އެއްޗަކަށްނަމަ، "هَذَا عَنِّي" ގެ ބަދަލުގައި ކިޔާނީ، "هَذَا عَنْ فُلَانٍ" "މިއީ އެވެނި މީހެއްގެ ފަރާތުން ޢިބާދަތެއްގެ ގޮތުގައި ކަތިލާ އެއްޗެކެވެ." މި ފަދައިންނެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެމީހެއްގެ ފަރާތުން ކަތިލާ މީހާގެ ނަން ގަންނަންވާނެއެވެ.

މި މައުޟޫޢުގައި އައިސްފައިވާ ޙަދީޘްތައް ޞަޙީޙު ބުޚާރީގެ އެކުލަވާލައްވާފައިވާ ބާބަކީ ޖާމިޢުލް އިމާމްގެ ފާހަގަކުރައްވާފައިވާ މިފަދައިންނެވެ. بَابُ قَوْلِ الْمُضَحِّي: "اللَّهُمَّ مِنْكَ وَإِلَيْكَ فَتَقَبَّلْ مِنِّي"، وَقَوْلِ الْمُضَحِّي عَنْ غَيْرِهِ: "اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنْ فُلَانٍ." "އުޟްޙިއްޔާ ކަތިލާ މީހާ (އަމިއްލައަށް ކަތިލުމުގައި ކިޔާނީ) "އިނބަޔާއާއިގެ ރަސްކަލާނގެ ފަރާތުންނާއި ކަލޭގެފާނަށެވެ. އިނބަޔާއާއިގެ މިއަޅާގެ ކަތިލުމެވެ. މި އަޅާގެ ފަރާތުން ޤަބޫލުކުރައްވާނދޭވެ." އަދި "އުޟްޙިއްޔާ ކަތިލާ މީހާ އެހެން މީހެއްގެ ފަރާތުން ކަތިލާއިރު "فَتَقَبَّلْ مِنِّي" "މިއަޅާގެ ފަރާތުން ޤަބޫލުކުރައްވާނދޭވެ." ހާލަތުގެ ބަދަލުގައި ކިޔާނީ، "اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنْ فُلَانٍ." "ރަސްކަލާނގެ އެވެނި މީހެއްގެ ފަރާތުން (މި ކަތިލުން) ޤަބޫލުކުރައްވާނދޭވެ." މި ފަދައިންނެވެ.

އެ ކަތިލެއްވިކަން ﷲ ރަސޫލާ ﷺ ގެ ކުރެއްވެވި އަޚްލާޤުތަކުގެ ތެރެއިން އަބޫސަޢީދުލް ޚުދްރީ އެހެން ބަޔަކު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ހަދީޘެއްގައި ސާބިތު ވެގެންދެއެވެ. عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ ضَحَّى بِكَبْشٍ أَقْرَنَ وَقَالَ: {هَذَا عَنِّي وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحِّ مِنْ أُمَّتِي.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ، **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (11051). ج 17. ص 103.

މާނައީ: "އެ ކަތިލެއްވީ ﷲ ގެ ރަސޫލާ ﷺ ގެ އުއްމަތުގެ ތެރެއިން ކަތިލެވިފައިނުވާ މީހުންގެ ބަދަލުގައެވެ. އެ ކަތިލެއްވީ މިފަދައިންނެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، (ސަލާމް ދެއްވާފައިވާ) ދޮގު ކުރާ ބަކަރިއެއް އުޟްޙިއްޔާގެ ގޮތުގައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ކަތިލެއްވިއެވެ. (އެހެންމެ ވިދާޅުވިއެވެ. بِسْمِ اللهِ، اللهُ أَكْبَرُ) {هَذَا عَنِّي وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحِّ مِنْ أُمَّتِي.} {މިއީ، މިއަޅާގެ ފަރާތުންނާއި، މިއަޅާގެ އުއްމަތުގެ މީހުންކުރެ އުޟްޙިއްޔާ ކަތިނުލާ މީހުންގެ ފަރާތުން ކަތިލާ އެއްޗެކެވެ.}

އަޅުގަނޑު އަރުވަނީ މުސްނަދު ތަރުތީބުކުރައްވައި، އަލްޝައިޚް ޝުޢައިބު އަލްއަރުނަޢޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިއީ، ޞަޙީޙު ޙަދީޘެކެވެ. ނަމަވެސް އިސްނާދު ރިވާކުރެއްވި ސަނަދުގައި ރިޖާލުންގެ ބައިވަރު ކޮށްފައިވެއެވެ." ދެން އަލްއަރުނަޢޫޠު އެ ސަނަދާއި، ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި އެހެން ބައެއް ރިވާކުރެއްވި ގޮތްތައް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. "މުސްނަދު އަޙްމަދު" ބައްލަވާ! **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: حاشية **رقم:** (2). ج 17. ص 103.

އަދި ޝައިޚު އަލްބާނީ، "އިރްވާއުލް ޣަލީލު" ގައި މި ޙަދީޘް ބައިގަނޑު ކޮންސޮލިޑޭޓުކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި އަޚްލާޤީ ގޮތުން ޙަވާލާ ދެއްވާފައިވާ އެހެން އަސްނާދު ބޭނުން ކުރައްވާފައިވާ ގޮތްތަކެއް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި އެހެން އިތުރު ރިވާއަތްތަކުގެ ވާހަކަތަކެއް ފާހަގަކޮށްދެއްވާފައިވެއެވެ. ޝާހިދުތައް ވިދާޅުވެފައިވަނީ މިއީ، ސަޙީޙު ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ. "އިރްވާއުލް ޣަލީލު" ބައްލަވާ! **إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل**، مرجع سابق: **برقم:** (1138). ج 4. ص 349. ނަމްބަރު ނިޝާނީ "މުތަރުޖިމު")

ދެއްކެވުއެވެ (އުބަރި: ގެރި އާއި ބަކަރި ހަމަޔަށް ޚާއްޞަވެގެންވާ ބައިވަރުބައިގެން) ނަހުރު ކުރިނަމަ، ބައެއް އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވަނީ މަކާއްކަވާންކަމަށެވެ. އަދި އަނެއްބައި ބޭކަލުންގެ އަރިހުގައި އެއީ މަކާއާ ކަމެއްނޫނެވެ.

އެ ހަދިޔާ އަމިއްލައަށް ކަތިލުން އެނގޭނަމަ، ޤުރުބާނީއަށްޓަކައިވެސް، އަމިއްލައަށް ކަތިލުމެވެ. އެނގެންނުންނަމަ އެ ހަދިޔާކަތިލައި ކަތިލައިދޭން ހަދިޔާ ބަލާމީ ކުރުވައިގެން ކަތިލައިދޭ، އެ ތަނުގައި ތިބޭ ޖަޒާރުން ލައިގެން ކުރުވާށެވެ.

ކަތިލައިދޭ ހާއްސަ މީހަކަށް ހަދިޔާގެ ބައެއް ދިނުމަށް ކުލީގެ ބަދަލުގައި ނުދިނުން:

ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް ހަދިޔާގެ ބައެއް ކުލީގެ ބަދަލުގައި ކަތިލުމުގެ އުޖޫރައެއް ގޮތުގައި ދިނުން ހުއްދަނުވެއެވެ. އެގޮތުގައި ދެވޭނީ ސަދަޤާތެއް ގޮތުގައެވެ. މި ބާބުގެ ދަލީލަކީ، ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ހަދީޘެވެ.

އެއީ ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ހަދިޔާގައި ނަވަސް ކުރާނޭ އެނގުމަށް ބަލައިގަތުމެވެ. މި ޙަދީޘް ² ތިރީގައި ބަޔާންކޮށްފައިވެއެވެ. عَنْ عَلِيٍّ ﷺ، قَالَ: "أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ أَنْ أَقُومَ عَلَى بُدْنِهِ، وَأَنْ أَتَصَدَّقَ بِلَحْمِهَا وَجُلُودِهَا وَأَجِلَّتِهَا، وَأَنْ لَا أُعْطِيَ الْجَزَّارَ مِنْهَا"، قَالَ: "نَحْنُ نُعْطِيهِ مِنْ عِنْدِنَا." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه) ² މާނައީ: "އެ ރަސޫލާ ﷺ ގެ ހަދިޔާގެ ބަރުބަހުން ކަތިލަންފުމަށް އިރުޝާދު ދެއްވިއެވެ. އެ ރަސޫލާ ﷺ ވިދާޅުވިއެވެ."

---

[1] (ނޯޓް: މިއީ ރިވާޔަތެއްގެ މަތިން ބޭކަލުން ކަތިލައިދިނުމުގެ އުޖޫރައެއްގެ ގޮތުގައި ދީފައިވާ ހަދިޔާގެ ބައެއް ނުދިނުމެވެ، ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް ކުލިގެ ގޮތުގައި ހަދިޔާ ދޭން ނުވާނެއެވެ. އަދި އެ ރަސޫލާ ކަތިލައިދިނުމުގެ އުޖޫރަ ބައިތުލްމާލުން ދެއްވިއެވެ. އެއީ ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް ކުލީގެ ގޮތުގައި ހަދިޔާގެ ބައެއް ނުދިނުމެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "ދުރުބާނީ")

[2] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، بَابٌ: لاَ يُعْطَى الجَزَّارُ مِنَ الهَدْيِ شَيْئًا، برقم: (1716). ج 2. ص 172. ، وَ مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابٌ فِي الصَّدَقَةِ بِلُحُومِ الْهَدْيِ وَجُلُودِهَا ...، برقم: 348 - (1317). ج 2. ص 954. ، وَ أَبُو دَاوُدَ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب كيف تُنحَرُ البُدن، برقم: (1769). ج 3. ص 182. ، وَ النَّسَائِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، تَرْكُ الْأَكْلِ مِنْهَا، برقم: (4139). ج 4. ص 214. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:، أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ مَنْ جَلَّلَ الْبَدَنَةَ، برقم: (3099). ج 4. ص 283.

ރަސޫލު الله ﷺ ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލެއްވުމަށް ހަމަޖެހިފައިވާ ޖަމަލުތައް ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ބެއްލެވުމުގެ ދަށުން ކަތިލެއްވުމާއި، އެ ތަކެތީގެ މަހާއި، ހަމާއި، އެހެނިހެން ތަކެތި ސަދަގާތް ކުރެއްވުމަށް އިތުރު އެކަލޭގެފާނު ތިމަންކަލޭގެފާނަށް އަމުރު ކުރެއްވިއެވެ.“ (ޢަލީގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. ”އޭނާއަށް (އެބަހީ: ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް) ތިމަންމެން އެއްޗެއް ދެއްވަނީ ތިމަންމެން ދެއްވާ (ސަދަގާތެއްގެ) ގޮތުގައެވެ.“

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި އެ ފިހަކު ކަތިލަން ޖެހިފައިވާ އެއްޗެއް ކަތިލުމާއި، އެ އެއްޗެއްގެ މަހާއި، ހަމާއި އެހެނިހެން ތަކެތި ސަދަގާތް ކުރުމަށް އެހެން މީހަކު ބަވާލު ކުރުމީ ހައްދު ކުރައްވަން މި ޙަދީޘުން އެނގެއެވެ. އަދި ކަތިލާ އެއްޗެއްގެ މަހުން ކަތިލުވުމުގެ އަގުގެ ގޮތުގައި ކަތިލާ މީހާއަށް އެއްޗެއްގެ ދިނުން ކަންފަވަސް މި ޙަދީޘުން އާދޭނެ ފަދައެވެ. އެހެންނަމަވެސް އޭނާގެ މަސައްކަތުގެ އުޖޫރަ ދިނުނީއެވެ. އަދި، ”އޭނާއަށް (އެބަހީ: ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް) ތިމަންމެން އެއްޗެއް ދެއްވަނީ ތިމަންމެން ދެއްވާ އެއްޗެއްގެ (އެބަހީ: ސަދަގާތެއްގެ) ގޮތުގައެވެ.“ މިފަދައިން ޢަލީގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވުމުންނެވެ.

މި ޙަދީޘަކީ ހަދުޔު ކަތިލުމާއި، އޭގެ މަހާއި ހަމާއި އެހެނިހެންތަކެތި (ގިތާނުގެ ގޮދަރައި) ބެހުމަށް އެހެން މީހަކު ބަލަހައްޓާ ހައްދު ކުރުމާއި، ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް އެ ކުރާ އުޖޫރައިގެ ގޮތުގައި ކަތިލާ އެއްޗެއްގެ އެއްވެސް އެއްޗެއް (މަހާއި ހަމާއި އެހެނިހެންތަކެތި އެއްޗެއްގެ) ނުދިނުމަށް އެހެނިހެން ކުރާ އުޖޫރަ ވިދާޅުކަމުގެ ދަލީލެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް އޭނާ ކުރާ އުޖޫރަ ދެވިދާނެއެވެ. އަދި، ޢަލީގެފާނު ވިދާޅުކަމުގެ ވިދާޅުވައި، "نَحْنُ نُعْطِيهِ مِنْ عِنْدِنَا." ”އޭނާއަށް (އެބަހީ: ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް) ތިމަންމެން އެއްޗެއް ދެއްވަނީ ތިމަންމެން ދެއްވާ (ސަދަގާތެއްގެ) ގޮތުގައެވެ.“ މި ބަސްފުޅުގައިވާފަދައިންނެވެ.

އަލްޙަސަން ވިދާޅުވާކަމުގައި ރިވާވެގެންވެއެވެ. وَرُوِيَ عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ قَالَ: "لَا بَأْسَ أَنْ يُعْطَى الْجَزَّارُ الْجِلْدَ." މާނައީ: "(ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ) އަލްޙަސަން (އަލްބަޞްރީ) ވިދާޅުވާކަމުގައި ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "(ހަދުޔު) ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް އޭގެ ހަން ދިނުމަކީ މައްސަލައެއްނޫނެވެ." 1

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލާ އެއްޗެއްގެ މަސްކެއުން:

ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލާ ޖަނަވާރުގެ މަސްކެއުމަށް އަމުރުކުރައްވައި الله ތަޢާލާ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿ فَكُلُواْ مِنۡهَا وَأَطۡعِمُواْ ٱلۡبَآئِسَ ٱلۡفَقِيرَ ﴾ 2 މާނައީ: {ފަހެ، ތިޔަބައިމީހުން އޭގެން ކައިއުޅޭށެވެ! އަދި ދަތި ހާލުގައިވާ ފަގީރުންނަށް (އޭގެން) ކާންދޭށެވެ!}

އަމުރުގެ މި ބަސްފުޅުން ދޭހަވަނީ ވާޖިބުވެގެން ކަތިލާ ހަދުޔާއި، ތަޠައްވުޢުގެ މަގުން ކަތިލާ ހަދުޔުގެ މަސްކެއުމީ ހުއްދަކަމެއްކަން ސާބިތުވާކަމެވެ.

އެހެންނަމަވެސް މި މައްސަލާގައި ޢިލްމުވެރިންގެ ތަފާތު ޚިޔާލުފުޅުތަކެއްވެއެވެ. އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ ތަޠައްވުޢުގައި،

---

[1] (ނޯޓު: އަލްޙަސަނުލްބަޞަރީ ވިދާޅުވިކަމަށް މުޞައްނިފު ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ ބަސްފުޅު ރިވާކުރެއްވި ތާބިޢީ އޮޅުންފިލާ ގޮތެއް ނުވިއެވެ. ފިޤުހުއްސުންނާގެ ހާޝިޔާގައި ތަޚްރީޖު ކުރެއްވި ފަރާތުން ބަޔާންކުރައްވާ ގޮތުގައި، (ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ) ޢަބްދު اللهِ ބިން ޢުބައިދު ބިން ޢުމައިރުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ އެފަދައިން ރިވާ ކުރައްވާފައި ވާކަމަށް ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. "ފިޤުހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع سابق: **رقم الحاشية**: (4). ج 2. ص 299. އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ ބައްލަވާ ސަނަދަކުން ނަގުލުކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތް ތިރީގައި އެ ވަނީއެވެ. **عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: "لَا بَأْسَ أَنْ يُعْطَى الْجَزَّارُ جِلْدَهَا."** (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي **الْمُصَنَّفِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الحَجّ، فِي الْجَازِرَ يُعْطَى مِنْهَا، أَمْ لَا؟**، برقم: (13770). ج 8. ص 246. މާނައީ: "ޙުމައިދު (އިބްނު އަބީޙުމައިދު) އައްޠަވީލުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަބްދު اللهِ ބިން ޢުބައިދު ބިން ޢުމައިރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "(ހަދުޔު) ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް އޭގެ ހަން ދިނުމަކީ މައްސަލައެއްނޫނެވެ." ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] (سُورَةُ الحَج: 28)

ޒިޔާނާއި، ތަޠައްވުޢުގެ ގޮތުން އެ މީހަކު ކަތިލާ ހަދުޔުގެ މަސްކެއުމުން ޙަރާމު ކަމަށެވެ. މި ބާވަތްތައް ފިޔަވައި އެހެން ބާވަތްތަކުގެ ހަދުޔުގެ މަސް އެ މީހަކު ނުކެއުމަން އެ ދެބޭކަލުން ވިދާޅުވެއެވެ.

އަލްއިމާމު މާލިކު ވިދާޅުވާގޮތުގައި އެ މީހަކު ކެއުން ހުއްދަވާނީ، އެ މީހެއްގެ ޙައްޖު ބާޠިލުވުމުން، ނުވަތަ ޙައްޖު ގެއްލުމުގެ ސަބަބުން ގެނައި ހަދުޔާއި، ތަމައްތުޢުގެ ދަގުން ބައްޢަރަ މިޔާގެ ހަދުޔާއި، މި އެންމެހައި ބާވަތްތަކުގެ ހަދުޔުން ހިމެނެއެވެ.

ފިޤްހުއްޝާފިޢީ، އެބަސް: އެ މީހެއްގެ ޙައްޖުގެ މަސްއޫލިއްޔަތާ ކަފާރާގެ ސަބަބުން އިޙްރާމުގެ ހަދުޔާއި، އެއްބަސް ސަބަބުން އިޙްރާމުގެ ހަދުޔާއި، މިސްކީނުންނަށް ހަދުޔާކުރާ ނަޛްރުގެ ކަތިލާ ހަދުޔާއި، ތަޠައްވުޢުގެ ގޮތުން ކަތިލާ ހަދުޔު ކަމަށް އެ މީހަކު ކެއުން ނުހުއްދަވާނެއެވެ. އަލްއިމާމު މާލިކު ދެކެވޭގޮތުގައިވެސް އެވެ.

އަލްއިމާމުއްޝާފިޢީ ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި، ޙައްޖުގެ މަސް ކަތިލާ ހަދުޔުގެ މަސް އެ މީހަކު ކެއުން ހުއްދަވާނީ، ނުވަތަ ޙައްޖު ބާޠިލުވުމުން ގެނައި ހަދުޔުން، އަދި ތަމައްތުޢުގެ މަސް ކަތިލާ ހަދުޔާއި، ޤިރާނުގެ ހަދުޔުގެ މަސް ކެއުން ހުއްދަވާނެއެވެ.

އެހެންނަމަވެސް ތަޠައްވުޢުގެ ގޮތުން ކަތިލާ ހަދުޔުގެ މަސް ކެއުމަކީ ސުންނަތެކެވެ.

ކެއުން ހުއްދަވާނެ މިންވަރު:

ހަދުޔު ކަތިލާ މީހާ އޭނާ ކަތިލި ޖަނަވާރުގެ މަހުގެތެރެއިން ބޭނުން މިންވަރަކަށް ކެއުމާއި ހަދިޔާކޮށް ސަދަޤާތްކުރުމީ ހުއްދަކަމެކެވެ.

ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި ދެބައިކުޅަ އެއްބައި ކެއުން އަދި ދެބައިކުޅަ އެއްބައި ސަދަޤާތްކުރުމީ ހުއްދަކަމެކެވެ.

ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި ކަތިލެވުނު އެއްޗެއްގެ މަސް ތިންބައިކޮށް، އެއްބައި ތިމާއަށްޓަކައި ބެހެއްޓުމަށްފަހު، އެއްބައި ހަދިޔާކުރާނީއެވެ. އަދި އަނެއްބައި ސަދަޤާތްކުރާނީއެވެ.

ބޯ ބޭލުން ނުވަތަ ކުޑިކޮށް ބޯ ކޮށައިލުން:

ކީރިތި ޤުރްއާނާއި، ސުންނަތާއި، އިލްމުވެރިންގެ އިޖުމާޢުން މި ދެކަންތައްވެސް ހުއްދަކަން ސާބިތުވެއެވެ.

މާތް ﷲ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿ لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ ﴾[1] މާނައީ: {ހަމަކަށަވަރުން، ﷲ، އެކަލާނގެ ރަސޫލާއަށް ހުވަފެނުގައި ސިދުޤުކުރައްވައި، ޙައްޤުގޮތުގައި ދެއްކެވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ﷲ އިރާދަކުރައްވާ ނަމަ، ތިޔަބައިމީހުން އަމާންކަމާއެކުގައި، ބޮލުތައްބާލައިގެން ނުވަތަ ކުރުކޮށްގެން

---

[1] (سُورَةُ الْفَتح: 27)

ކަނަވަށެވެ. ތިޔަބައިމީހުންގެ ބޮލަށް ބާލާ ޙާލުގައި، އަދި ކުރުކޮށް ކޮށާ ޙާލުގައެވެ. ތިޔަބައިމީހުން ބިރުގަނޑުމަކާވެސް ނުލައެވެ.}

އެ ދެބައިކަލުންނަށް الله ދުޢާކުރެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި އަލްއިމާމު މުސްލިމުރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައި ވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ}، قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: {اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ}، قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: {وَالْمُقَصِّرِينَ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه) [1] މާނައީ: "އެ ދެބައިކަލުންނަށް الله ދުޢާކުރެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ދުޢާކުރެއްވިއެވެ. {ހައްދަވައިބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެއެވެ. ބޯ ބޭލި މީހުންނަށް އިބަރަސްކަލާނގެ ރަޙްމަތްލައްވާށެވެ.} (އަސްބާބުން) ދަންނަވައިފިއެވެ. ބޯ ކުރުކުރި މީހުން ކިހިންނެއްތޯއެވެ؟ (އެބަހީ: އެބައި މީހުންނަށް ރަޙުމަތްލެއްވުން ނުވާނީތޯއެވެ؟) ދުޢާކުރެއްވިއެވެ. {ހައްދަވައި ބޮޑުކުރެއްވި ރަސްކަލާނގެއެވެ. ބޯ ބޭލި މީހުންނަށް އިބަރަސްކަލާނގެ ރަޙްމަތްލައްވާށެވެ.} (އަސްބާބުން) ދަންނަވައިފިއެވެ. ބޯ ކުރުކުރި މީހުން ކިހިންނެއްތޯއެވެ؟ ދުޢާކުރެއްވިއެވެ. {ބޯ ކުރުކުރި މީހުންނަށްވެސް ވެއެވެ.} [2]

---

[1] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الحَلْقِ وَالتَّقْصِيرِ عِنْدَ الإِحْلاَلِ، برقم:** (1727). ج 2. ص 174. ، **وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ تَفْضِيلِ الْحَلْقِ عَلَى التَّقْصِيرِ وَجَوَازِ التَّقْصِيرِ، برقم:** 318 - (1301). ج 2. ص 946. ، **وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كتاب المناسك، باب الحلق والتقصير، برقم:** (1979). ج 3. ص 337. ، **وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في الحلق والتقصير، برقم:** (913). ج 3. ص 247. ، **وَ النَّسَائِيُّ، فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، فَضْلُ الْحَلْقِ، برقم:** (4101). ج 4. ص 200. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الْحَلْقِ، برقم:** (3044). ج 4. ص 236.

[2] (**ޝަރަޙަ:** "ޔިރްޙަމުއްސުނަން" ގައި އަލްއިބްނު ޙަޖަރު މުސްލިމުގެ ޝަރަޙަކުރެއްވި ބަޔާންކޮށްދެއްވައި ވާހަކަފުޅުގައިވަނީ، {يَرْحَمُ اللّٰهُ الْمُحَلِّقِينَ} މި އިބާރާތުން ނަކަލުކުރެވިފައިވަނީ އެހެންވެސް ރިވާޔަތްތަކެއް ނުވެއެވެ. އެއީ، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތެވެ. މުސްލިމުގެ އިބާރާތުގައި އަލްއިމާމު މާލިކުގެ ރިވާޔަތް ނަސާއީގެ، އަލްއިމާމު =

އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން (އެބަހީ: ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން) އެ ދެބޭކަލުން (އަލްބުޚާރީއާއި މުސްލިމު) ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘެއްގައި ވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ، قَالَ: حَلَقَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَحَلَقَ طَائِفَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَقَصَّرَ بَعْضُهُمْ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ޙައްޖަތުލްވަދާޢުގައި) ކީރިތި ރަސޫލު اللهِ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ އިސްތަށިފުޅު ބޮޑުކުރެއްވިއެވެ. (އެބަހީ: ބޭލުއްވިއެވެ.) އަދި އެކަލޭގެފާނުގެ އަޞްޙާބުބޭކަލުންކުރެ ބައެއް ބޭކަލުންވެސް އެ ބޭކަލުންގެ އިސްތަށިފުޅު ބޭލުއްވިއެވެ. އަދި އެ ބޭކަލުންކުރެ ބައެއް ބޭކަލުން އެ ބޭކަލުންގެ އިސްތަށިފުޅު ކުރުކުރެއްވިއެވެ."

ބޯ ބޭލުމާ ބުނެވުނުބަހުގެ މާނައަކީ، ކުރަފަތުން ނުވަތަ ބްލޭޑުން މުޅި ބޮލުގެ އިސްތަށިފަތް ބޭލުމެވެ. ނުވަތަ (ބޮލުގެ އިސްތަށި މަދުވެފައިވާ ދިގުމިނަކަށް) އުފުރާލުމެވެ. ހަމައެކަނި ތިން އިސްތަށި ކުރުކޮށްލުމުންވެސް ފުދޭނެއެވެ.

= އިބްނުމާޖާގެ ރިވާޔަތުގައިވެސްވަނީ އެ އިބާރާތެވެ.

މި ތަރުޖަމާގައި ބަޔާންވާ ޙަދީޘް އެ ވަނީ، އަލްއިމާމު ބުޚާރީ ނަގުލުކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތުންނެވެ. އަލްބުޚާރީ ފިޤްހުވައި، އަލްއިމާމު އަބޫދާއޫދުގެ ރިވާޔަތުގައިވެސް އަލްބުޚާރީ ނަގުލުކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތުންނެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الحَلْقِ وَالتَّقْصِيرِ عِنْدَ الإِحْلَالِ، برقم: (1726). ج 2. ص 174. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ تَفْضِيلِ الحَلْقِ عَلَى التَّقْصِيرِ وَجَوَازِ التَّقْصِيرِ، برقم: 316 - (1301). ج 2. ص 945.

(**ނޯޓު:** ފިޤްހުއްސުންނަތުގައި މި ބަޔާންވާ ޙިއްޞާގައިވާ މަތީގައިވާ އިބާރާތަކީ އަލްއިމާމު ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތެއް ނޫނެވެ. އަލްބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، "حَلَقَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي حَجَّتِهِ." މި އިބާރާތުންނެވެ. މި ބާބުގައި މަތީގައިވާ އެ ވަނީ އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ އިބާރާތެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

ބޯ ކުރުކޮށް ކޮށުމޭ ބުނެވުނު ބަހުގެ މާނައަކީ، އަނގުލެއްހާ މިންވަރު އިސްތަށިގަނޑުން ކޮށައިލުމެވެ.

މިކަމުގެ ހުކުމާމެދު އިލްމުވެރިންގެމެދުގައި ޚިލާފުވެއެވެ.

ގިނަ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ ބޯ ބޭލުން ނުވަތަ ކުރުކުރުމަކީ ވާޖިބެއް ކަމުގައެވެ. އެ ކަން ނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފިނަމަ ފިދުޔާއެއްގެގޮތުގައި ބަކަރިއެއް ކަތިލުން ވާޖިބުވާނެއެވެ.

ޝާފިޢީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ އެއީ، ޙައްޖުގެ ރުކުން ތަކުގެތެރެއިން ރުކުނެއްކަމުގައެވެ.

ބޯ ބޭލުން ނުވަތަ ކުރުކޮށް ކޮށުމުގެ ވަގުތު:

ހައްޖުވެރިން އެބައިމީހުންގެ ބޯ ބާލައި ނުވަތަ ކުރުކޮށް ކޮށައިލާނީ، ނަހުރުގެ ދުވަހު، ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހިލައުކުމަށް ފަހުގައެވެ. އެ މީހަކީ ހަދުޔު ކަތިލަންޖެހޭ މީހެއްނަމަ، ބޯ ބާލައި ނުވަތަ ކުރުކުރުމީ ހަދުޔު ކަތިލުމުގެ ފަހުގައެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި މަޢުމަރު ބިން ޢަބްދު اللهِ ގެ އަރިހުން (ސަހީޙު ސަނަދަކުން) އަޙްމަދާއި، އައްޠަބަރާނީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ لَمَّا نَحَرَ هَدْيَهُ بِمِنًى قَالَ: "أَمَرَنِي أَنْ أَحْلِقَهُ." (رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَالطَّبَرَانِيُّ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި މަޢުމަރު ބިން ޢަބްދު اللهِ ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق:برقم: (27249). ج 45. ص 221. ، وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ، مرجع سابق: برقم: (1096). ج 20. ص 447.

މިނާގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ހަދިޔާ ކަތިލުއްވުމަށްފަހު އެކަލޭގެފާނުގެ އިސްތަށިފުޅު ބޯކޮށް އެރުވުމަށް މިމަންކަލޭގެފާނަށް އަމުރުކުރެއްވިއެވެ.“ [1]

---

[1] (ޝަރަޙަ: (ހ) މި ޙަދީޘާބެހޭގޮތުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ރަޙިމަހު الله ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “މިއީ ޞަޙީޙު ޙަދީޘެކެވެ. އޭގެ (މަޢުމަރު ބިން ޢަބްދު الله ގެ އަރިހުން މި ޙަދީޘް ޙަދީޘުކުރައްވާ ރާވީ) ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން ޢުޤްބާ އޭގެ ކޮންކަހަލަ މީހެއްކަން (އެބަހީ: ޘިޤާ، ހަރުދަނާ ރާވީއެއްކަން) އެނގެންނެތުމުން ނުވާކަމަށްބަލާއި މިއީ ސަނަދު ޟަޢީފު ޙަދީޘެކެވެ.“ އެހެންކަމުން މި ޙަދީޘާ ޝަރަޙުގައި އެހެނިހެން ބާވަތުންނާއި، މި ޙަދީޘުގެ ސަނަދުތަކުން އޭނާ އިތުރަށް ވާހަކަދައްކާފައިވެއެވެ. “މުސްނަދު އަޙްމަދު“ ބައްލަވާ! مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: **حاشية رقم:** (4). ج 25. ص 222.

(ށ) އަލްއިމާމުއް ޠަބަރާނީ މި ޙަދީޘް ނަގުލުކުރައްވާފައި ވިޔަސް، މި ބާބުގައި މުއައްލިފު ދަލީލު ނަންގަވާފައިވާ އިބާރާތް "أَمَرَنِي أَنْ أَحْلِقَهُ." މި އިބާރާތް އަލްޠަބަރާނީގެ ރިވާޔަތުގައި އައިސްފައެއް ނުވެއެވެ. އެއީ، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ދެން ރިވާޔަތުގައިވާ އިބާރާތެކެވެ.

ތިރީގައި މިވަނީ އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތެވެ. عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﵁، قَالَ: "كُنْتُ أَرْحَلُ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، قَالَ: فَقَالَ لِي لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي، {يَا مَعْمَرُ لَقَدْ وَجَدْتُ اللَّيْلَةَ فِي أَنْسَاعِي اضْطِرَابًا}، قَالَ: فَقُلْتُ: أَمَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، لَقَدْ شَدَدْتُهَا كَمَا كُنْتُ أَشُدُّهَا، وَلَكِنَّهُ أَرْخَاهَا مَنْ قَدْ كَانَ نَفِسَ عَلَيَّ لِمَكَانِي مِنْكَ لِتَسْتَبْدِلَ بِي غَيْرِي، قَالَ: فَقَالَ: {أَمَا إِنِّي غَيْرُ فَاعِلٍ}، قَالَ: فَلَمَّا نَحَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ هَدْيَهُ بِمِنًى، أَمَرَنِي أَنْ أَحْلِقَهُ، قَالَ: فَأَخَذْتُ الْمُوسَى، فَقُمْتُ عَلَى رَأْسِهِ، قَالَ: فَنَظَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي وَجْهِي، وَقَالَ لِي: {يَا مَعْمَرُ أَمْكَنَكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مِنْ شَحْمَةِ أُذُنِهِ، وَفِي يَدِكَ الْمُوسَى}، قَالَ: فَقُلْتُ: أَمَا وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ نِعْمَةِ اللهِ عَلَيَّ وَمَنِّهِ، قَالَ: فَقَالَ: {أَجَلْ إِذًا أُقِرُّ لَكَ}، قَالَ: ثُمَّ حَلَقْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ." މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި މަޢުމަރު ބިން ޢަބްދު اللهގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގައި ރަސޫލު الله ﷺ ގެ ސަވާރީ ތައްޔާރުކުރަން ދެއްވައިދެއްވީ މިމަނިކުފާނެވެ. (އެ ކަލޭގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. ފަހެ، އެއްރެއަކު މިމަނިކުފާނަށް އިރުޝާދު އެކަލޭގެފާނު ބަޔާންފުޅުކުރެއްވިއެވެ. {އޭ މަޢުމަރުއެވެ! ރޭގައި މިމަނިކުފާނުގެ ސަވާރީގެ ވަޒަން ދޫކޮށް ހުރިކަމުގައި އިޙްސާސް ކުރެއްވުނެވެ.} (އެ ކަލޭގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. މިމަނިކުފާނު ދަންނަވީމެވެ. ބަލައްޗީ! ޙައްޤާއިގެން ކަލޭގެފާނު ފޮނުއްވި ކަލާނގެ ޙައްޤަށް ގަސަމްކޮށް ދަންނަވަމެވެ. މީގެކުރިންވެސް އެ ވަނީކަމަށް މިމަންނާ އައްސަވާ ވަރަކަށް ވާނކަން އައްސަވާފައިހުންނީ ނުވާނަމެވެ. ވަރަށްއެގައި އެއީ، ކަލޭގެފާނު އަޅުގަނޑުގެ ބަދަލުގައި ގޮތްކަމަކަށްވާތީ، އަޅުގަނޑު ނޫން އެހެން މީހަކާ މިކަންކަން ބަލާބެލުމަށްޓަކައިވެސް އެކަމާ ޙަސަދަވެރިވެގެން މީހަކު ކުރި ކަމެއްކަމުގައި ފެންނަމެވެ. ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {މިމަނިކުފާނު އެގޮތަކަށް އެކަން ނުކުރައްވާނީމެވެ.} (އެބަހީ: އެހެން މީހަކާ މިކަންތައް ބަލާބެލުން ނުކުރައްވާނަމެވެ. މަޢުމަރު) ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު الله ﷺ މިނާގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ހަދިޔާ ކަތިލުއްވުމަށްފަހު އެކަލޭގެފާނުގެ އިސްތަށިފުޅު ބޯކޮށްއެރުވުމަށް (އެބަހީ: އިސްތަށިފުޅު ބާލުއްވުމަށް) މިމަނިކުފާނަށް އަމުރުކުރެއްވިއެވެ. (މަޢުމަރު) ވިދާޅުވިއެވެ. މިމަނިކުފާނު ކަތިރުމާ ހިފައިގެން އެކަލޭގެފާނުގެ އިސްތަށިފުޅުގެ ކައިރީގައި ހުއްޓިމެވެ. (މަޢުމަރު) ވިދާޅުވިއެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު މިމަނާގެ މޫނަށް ބައްލަވައިލައްވާފައި ބަޔާންފުޅުކުރެއްވިއެވެ. {އޭ މަޢުމަރުއެވެ! ކަލޭގެފާނުގެ އަތްޕުޅުގައި ކަތިރުމާ އޮތް ހާލު، اللهގެ ރަސޫލާ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ކަންފަތްގަނޑު ކަލޭގެފާނަށް ބާލާލަ ކަތުރުވައިދީއެވެ.} (މަޢުމަރު) ވިދާޅުވިއެވެ. މިމަނިކުފާނު ދަންނަވައިފީމެވެ. الله ގަންދީއަރުވައި ދަންނަވަމެވެ. އޭ اللهގެ ރަސޫލާއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މިއީ އަޅުގަނޑަށް الله ދެއްވި ޚާއްޞަ ނިޢުމަތާއި ޝަރަފުވެރިކަމެކެވެ. (މަޢުމަރު) ވިދާޅުވިއެވެ. =

އުމްރާވެރިން އެބައިމީހުންގެ ބޯ ބާލައި ނުވަތަ ކުރުކޮށް ކޮށައިލުމުގެ ވަގުތަކީ، އެބައިމީހުން ސަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔުކޮށް ނިމުމަށްފަހުގައެވެ. އަދި އެ މީހަކާއެކު ހަދުޔު ގެނެސްފައިވާ މީހަކުނަމަ، ބޯ ބާލައި ނުވަތަ ކުރުކުރުމީ ހަދުޔު ކަތިލުމުގެ ފަހުގައެވެ.

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާއި، އަލްއިމާމު މާލިކާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ އެއް ރިވާޔަތުގައިވާގޮތުން އެ އެންމެބޭކަލުން ވިދާޅުވަނީ، ނަޙްރުގެ ދުވަސްތަކުގައި (އެބަހީ: ދުލްޙިއްޖާމަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހުން ފެށިގެން އެ މަހުގެ ތޭރަ ވަނަ ދުވަހުގެ ނިޔަލަށް) މައްކާގެ ޙަރަމްފުޅުގެ ސަރަޙައްދުގެ ތެރޭގައި ބޯ ބޭލުމާއި ކުރުކޮށް ކޮށުމީ ވާޖިބެއް ކަމުގައެވެ. އެއީ، އިސްވެ ނަންގަނެވިފައިވާ ޙަދީޘުގައިވާ ގޮތުގެމަތިންނެވެ.

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާއި، (ޙަނަފީމަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިޔަކު ކަމުގައިވާ) އަލްއިމާމު މުޙައްމަދު ބިން އަލްޙަސަނާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މަޝްހޫރު ރިވާޔަތަކީ، ބޯ ބޭލުމާއި ބޯ ކުރުކޮށް ކޮށުމަކީ، ކޮންމެހެން ނަޙްރުގެ ދުވަސްތަކުގައި ކުރުން ވާޖިބުވެގެންވާ ކަމެއްނޫނެވެ. އެހެނަސް އެއީ ޙަރަމްފުޅުގެ ސަރަޙައްދުގައިކުރުން ވާޖިބުވެގެންވާ ކަމެކެވެ. އެހެންކަމާއިއެކު ނަޙްރުގެ ދުވަސްތަކަށްފަހު އެ ކަން ފަސް ކުރުމަކުން އިތުރުކަމެއް ކުރަން ނުޖެހޭނެއެވެ.

ބޯ ބޭލުން ނުވަތަ ކުރުކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވާގޮތް:

ބޯ ބޭލުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ގޮތަކީ، ޤިބުލައަށް ކުރިމަތިލައިގެން އިށީނދެ، [illegible] ކަނާއަތްފަރާތުން [illegible]. އެ ފަރާތް ބާލައި ނިމުމުން [illegible] ބާލުމެވެ. ބާލައި ނިމުމުން، ދެ ރަކުޢަތް ނަމާދު ކުރުމެވެ.

= [illegible] {[illegible]} (އެބަހީ: [illegible]) [illegible] {[illegible]} ([illegible]) [illegible] ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ [illegible] (އެބަހީ: [illegible]) [illegible] "[illegible]")

އަލްއިމާމު ވަކީޢު (އިބްނުލް ޖައްރާހު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް އަލްއިމާމު އަބޫހަނީފާ ވިދާޅުވިއެވެ. "ހައްޖުގެ މަނާސިކުތައް އަދާކުރުމުގައި ތިމަންނަކަލޭގެފާނަށް ފަސް ކުށެއް ކުރެއްވުނެވެ. ތިމަންނަކަލޭގެފާނަށް އެ ކަންކަން އޮޅުންފިލުވައިދިނީ ހައްޖާމެކެވެ. (އެބަހީ: ބޯ ބާލައިދިން މީހާއެވެ.) އެ ކަންވީގޮތަކީ، ތިމަންނަކަލޭގެފާނު ބޯ ބޭލުއްވުމަށް ގަސްދުކުރައްވައި، ބޯ ބާލައިދިން މީހާގެ ގާތުގައި ހުއްޓަވައިގެން އޭނާއާ ސުވާލުކުރެއްވީމެވެ. ތިބާ ތިމަންގެ ބޯ ބާލައިދޭނީ ކިހާވަރަކަށް ހެއްޔެވެ؟ ފަހެ، އޭނާ ސުވާލުކުރިއެވެ. ތިބާއީ ޢިރާޤުކަރައިގެ އަހުލުވެރިއެއްހެއްޔެވެ؟ (އަބޫހަނީފާ ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނަކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވީމެވެ. އާނއެވެ. އޭނާ ބުނެއެވެ. ހައްޖުގެ މަނާސިކުތަކީ އެ ކަމުގައި އަގުބަހުސްކުރާ ކަމެއްނޫނެވެ. ތިބާ އިށީންނާށެވެ! (އަބޫހަނީފާ ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނަކަލޭގެފާނު ޤިބުލައާ ކުރިމަތިނުވާގޮތަށް އިށީނދެވަޑައިގަތީމެވެ. އޭ ހިނދު އޭނާ ބުނެއެވެ. ތިބާގެ މޫނު ޤިބުލައާ ދިމާލަށް އަނބުރާލާށެވެ. އަދި ތިމަންނަކަލޭގެފާނުގެ އިސްތަށިފުށު ވާތްފަރާތުން ބާލަންދޫކުރުމަށް އެރުވަޑައިގަންނަވީމެވެ. އޭނާ ބުނެއެވެ. ތިބާ ބޮލުގެ ކަނާތްފަރާތް ތިމަންނާއަށް ކުރިމަތިކުރާށެވެ. ފަހެ، ތިމަންނަކަލޭގެފާނު އޭނާއަށް ކަނާތްފަރާތް ދައްކަވައިދިނީމެވެ. އަދި އޭނާ ބާލަންފެށިއެވެ. (އަބޫހަނީފާ ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނަކަލޭގެފާނު (ބަސްފުޅެއް ވިދާޅުނުވެ) ހަމަހިމޭނުން އިންނެވީމެވެ. އޭނާ ބުނެއެވެ. ތިބާ ތަކުބީރު ކިޔާށެވެ. (އަބޫހަނީފާ ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނަކަލޭގެފާނު (اللهُ أَكْبَرُ ވިދާޅުވެ) ތަކުބީރު ވިދާޅުވާން ފެށީމެވެ. އެއަށްފަހު (އެބަހީ: ބޯ ބާލައި ނިމުމުން) ތިމަންނަކަލޭގެފާނު އެނބުރި ވަޑައިގަތުމަށްޓަކައި ތެދުވެ ވަޑައިގަތީމެވެ. ފަހެ، އޭނާ ތިމަންނަކަލޭގެފާނަށް ބުނެއެވެ. ތިބާ ދަނީ ކޮންތާކަށް ހެއްޔެވެ؟ (އަބޫހަނީފާ ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނަކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވީމެވެ. ތިމަންގެ ގޭގެއަށެވެ. އޭނާ ބުނެއެވެ. ތިބާ ދެ ރަކުޢަތް ކުރާށެވެ. އެއަށްފަހު ގޭގެއަށް ދާށެވެ. (އަބޫހަނީފާ ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނަކަލޭގެފާނު ހިނގާވީމެވެ. ބޯބާލުމުގެ މަސައްކަތަށްޓަކާ ދިރުހަމް މިފަދަ ތަނަވަސް މަޢުލޫމާތު ދިރިއުޅުއްވައިވެސް ހަރުކަށިކަމުގެއިންނެވެ. ފަހެ، ތިމަންކަލޭގެފާނު އޭނާއާ ސުވާލުކުރެއްވީމެވެ. ތިބާއަށް މި ހުކުމްތައް އެނގުނީ ކިހިނެއްކަން

ހެއްދެވެ؟ އޭނާ ބުންޏެވެ. ޙަޖާޖު ބުނު އަބީރަބާދު މި ގަޑައިން ކަންކުރެއްވީ ހިމަސްނާ ދުރިއްޔެވެ.“ މިއީ މުސްލިމް ޞަޙީޙު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ވާހަކައެކެވެ. [1]

---

[1] (**ޝަރަޙަ:** (ހ) މުޙިއްބުއް ޠަބަރީއާ މުޙައްޤިޤު ވިދާޅުވެފައިވަނީ، ޝާފިޢީ މަޛްހަބުގެ އިމާމުވެރިޔަކު ކަމުގައިވާ އަޙްމަދު ބިން އަބްދު ﷲ ބިން މުޙައްމަދު މުޙިއްބުއްދީން އައްޠަބަރީ އަވަހާރަވީ 694ހ.ގެ ވާހަކައެވެ. މި ވާހަކަ އޭނާ ބަޔާން ކުރައްވާފައި ވަނީ، “ޣާޔަތުލް އިޙްކާމި ފީ އަޙާދީޘިލް އަޙްކާމި” މި ނަމުގައި އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތުގައެވެ. އަދި އެއީ، އަލްޙާފިޡު އަބޫޖަޢުފަރު “މުޙިއްބުލް ޠަބަރީ” ނަމަކަށްކިޔާ ފޮތުގައި ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައެވެ. “ޣާޔަތުލް އިޙްކާމި” ބައްލަވާ! **غاية الإحكام فى أحاديث الأحكام**، مرجع سابق: ج 5. ص 257.

(ށ) މުޙިއްބުއް ޠަބަރީ މިވާހަކަ ނަންގަވާފައިވަނީ، އަލްޙާފިޡު އަބުލްފަރަޖު (އަބްދުއްރަޙްމާން ބިން އަބިލްޙަސަން ޢަލީ ބިން މުޙައްމަދު އިބްނުލްޖައުޒީ އަވަހާރަވީ 597ހ.) އޭނާގެ “މުޘީރުލް ޣަރާމި” މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައިކަމަށް ލިޔުއްވާފައިވުމާއެކު، އެ ފޮތަށް ރުޖޫޢަވެ ބެލި ހިނދު، އިބްނުލްޖައުޒީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސަނަދުން މި ވާހަކަ ރިވާކުރައްވާފައިވާތީއެވެ. “މުޘީރުލް ޣަރާމި” ބައްލަވާ! **أَبُو الفَرَجِ**، عبد الرحمن بن أبي الحسن علي بن محمد القرشي التيمي البكري (1415هـ 1995م). **مُثير الغرام الساكن إلى أشرف الأماكن** (ط 1). مصطفى محمد حسين الذهبي (تحقيق). القاهرة: دار الحديث طبع، نشر، توزيع، ص 225.

(ނ) “މުޘީރުލްޣަރާމި” މި ފޮތުގެ ތަޙްޤީޤު ކުރެއްވި ޑޮކްޓަރ މުޞްޠަފާ މުޙައްމަދު ޙުސައިން އައްޛަހަބީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “ތަލްޚީޞުލްޙަބީރު” މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި މިއީ، އިބްނުލްޖައުޒީ ގިނަކަންޏާ ބަޔާންކުރައްވާ ޚަބަރެއްކަމަށް ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. “މުޘީރުލް ޣަރާމި” ބައްލަވާ! **مثير الغرام الساكن إلى أشرف الأماكن**، مرجع سابق:**حاشية رقم:** (1). ص 226.

(ރ) “ތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު” ބެލި ހިނދު، “މުޘީރުލްޣަރާމި” ގެ ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ޑޮކްޓަރ މުޞްޠަފާ ޙުސައިން ވިދާޅުވެފައިވާ ފަދައިން އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައިވާކަމަކަށް ނުފެނުނެވެ. އެހެން ނަމަވެސް އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު މުހިއްމު ކަންތައްތަކެއް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަންތައް ތިރީގައި އެ ވަނީއެވެ.

“**ފުރަތަމަ:** ކަންތައްތަކުގެ ތަރުތީބު ބަޔާންކުރުމަށް، އަލްބުޚާރީއާއި މުސްލިމު، އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވާ ސާބިތުވާ ކަމެކެވެ.“ އެހެނީ، މި ނަބަވީ ޙަދީޘު ރިވާކުރައްވާފައިވަނީއެވެ. "لَمَّا رَمَى رَسُولُ اللهِ ﷺ الْجَمْرَةَ وَنَحَرَ نُسُكَهُ وَحَلَقَ نَاوَلَ الْحَالِقَ شِقَّهُ الْأَيْمَنَ فَحَلَقَهُ،ثُمَّ دَعَا أَبَا طَلْحَةَ الْأَنْصَارِيَّ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ، ثُمَّ نَاوَلَهُ الشِّقَّ الْأَيْسَرَ،فَقَالَ:{احْلِقْ} فَحَلَقَهُ، فَأَعْطَاهُ أَبَا طَلْحَةَ، فَقَالَ: {اقْسِمْهُ بَيْنَ النَّاسِ.} (رَوَاهُ مُسْلِمُ، **الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ بَيَانِ أَنَّ السُّنَّةَ يَوْمَ النَّحْرِ أَنْ يَرْمِيَ، ثُمَّ يَنْحَرَ، ثُمَّ يَحْلِقَ وَالِابْتِدَاءِ فِي الْحَلْقِ بِالْجَانِبِ الْأَيْمَنِ مِنْ رَأْسِ الْمَحْلُوقِ**، برقم: 326 - (1305). ج 2. ص 948. (އަލްބުޚާރީ މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވިކަމަށް އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައިވިނަމަވެސް، އަލްބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވިކަމަށް ނުފެނުނެވެ.)

ދެވަނަ: “ބޯ ބާލަނިދު ޤިބުލައަށް ކުރިމަތިލައިގެން އިށީނދެގެން ސަބަބަކީ ބަސްފުޅެއް ވާހަކަ ބަޔާންވެފައި ނުފެނުނެވެ. އެހެން ނަމަވެސް، އަލްބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ސަޙީޙު ޙަދީޘެއްގައި "خَيْرُ الْمَجَالِسِ مَا اُسْتُقْبِلَتْ بِهِ الْقِبْلَةَ." “މަޖިލިސްތަކުގެ ތެރެއިން އެންމެ ރަނގަޅު މަޖިލިހަކީ ޤިބުލައަށް ކުރިމަތިލާފައިވާ މަޖިލިހެވެ.“ މިފަދައިން ޢުލަމާއިން ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވާ ވިދާޅުވުމެއްކަމަށް ފެނެއެވެ.“ އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައެވެ.

ތިންވަނަ: ބޯ ބާލައި ނިމުމުން ތަކުބީރުކިޔުއްވާވާހަކަ ބަޔާނެއް ޙަދީޘްތަކުން ނުފެނުނެވެ.“ އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައެވެ.

ހަތަރުވަނަ: އައްޝާފިޢީ މި ވާހަކަ ނަންގަވާފައިވަނީ، އަބޫޙަނީފާއި ޙައްޖާމު (ބޯބާލާ މީހާ) ގެ ވާހަކައިންކަމަށް ފެނެއެވެ. އެއީ، އިބްނުލްޖައުޒީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ މަޝްހޫރު ވާހަކައެކެވެ.“ “ތަލްޚީޞުލްޙަބީރު” ބައްލަވާ! **تلخيص الحبير فى تخريج =**

އިސްތިރިފުރިޔައިވާ މީހާގެ ބޮޑުގައިވެސް ކުރަމުން ހިނގައިދުން:

އިލްމުވެރިންކަރު ގިނަބާކަމުން ދެކޮވަޖެއިގަންނަވާގެތެރެއި، ބޮޑުން އިސްތިރި ފުރިޔައިވާ މީހާގެ ބޮޑުގައިވެސް ކުރަމުން ހިނގައިދުން މުސްތަރަޙަބުވެގެންވެއެވެ. އިބްނުމުންދިރު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އެ ބޭކަލުންގެ އަރިހުން ތިމަންނާއަށް އެނގިފައިވާ

= **أحاديث الرافعي الكبير**، مرجع سابق: ج 2. ص 498.

(ރ) އިބްނުޙަޖަރުގެ އިސްލާ ނަންގަނޑުވެސް ބައްލަވައި އަބްދުލްވުދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވާ "خَيْرُ الْمَجَالِسِ مَا اُسْتُقْبِلَتْ بِهِ الْقِبْلَةَ." މި ރިވާޔަތް އަލްއިމާމު އަބްދުލްވުދު ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް ނުފެންނެވެ. "خَيْرُ الْمَجَالِسِ" މި ޖުމްލަ ހިމެނޭގޮތުން އަބްދުލްވުދުގެ ސުނަންގައިވެސް އެނގޭ ބަޔާންކޮށެވެ. އެއީ އަބްދުސްލިޔުރުކު ދުރުކުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާންކޮށެވެ.

އިތުރަށް ހުރި ހަދީޘެއް، އިބްނުޢަބްބާސް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާނާ ގަބޫލުކުރާ ޙަދީޘްގަބޫލު، ހިޝާމް ބިން ޒިޔާދު އަބުލް މިޤްދާމުގެމަތިން، އާދެ މުޙައްމަދު ބިން ކަޢުބު އަލްޤުރަޒީގެ އަރިހުން، އެ ކަޢުބުގެ ޢަބްދުﷲގެ ބިޔާންކުރައްވާގެ އަރިހުން މަރުފޫޢުކޮށް (އެބަހީ: ރަސޫލު الله ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިކަމަށް) މިނަންގަނޑު ޢިބާރާތުން އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތް ފެންނެވެ. "إِنَّ لِكُلِّ شَيءٍ شَرَفًا، وَإِنَّ شَرَفَ الْمَجَالِسِ مَا اسْتُقْبِلَ بِهِ الْقِبْلَةَ، وَمَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ أَخِيهِ مِن غَيرِ أَمْرِهِ، فَكَأَنَّمَا يَنظُرُ فِي النَّارِ." (رَوَاهُ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الكَبِيرِ، مرجع سابق: **برقم:** (10871). ج 10. ص 389.

އަލްހައިޘަމީ މި ރިވާޔަތް (މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދުގައި) ބަޔާންކުރައްވައި، (ހިޝާމް ބިން ޒިޔާދު) އަބުލްމިޤްދާމަކީ މަތްރޫކު (އެބަހީ: ދޮގުވެރިޔެއްކަމަށް ތުހުމަތުކުރެވޭ) މީހެއް ކަމަށް ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ބައްލަވާ! **مجمع الزوائد و منبع الفوائد**، مرجع سابق: **برقم:** (12945). ج 16. ص 168.

އަދި މުޙައްމަދު ބިން ކަޢުބުލްޤުރަޒީގެ ނަމުގައިވާ ރާވީއެއްގެ މަތިން ޙަދީޘްގެ އަރިހުން (އައްޙާކިމް ރިވާކުރެއްވި މުސްތަދްރަކުގައި) ތިރީގައި ރިވާވެގެންވާ ބަޔާންކުރެއްވި ޢިބާރާތެއް އަލްއިމާމު ޙާކިމް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައިވަނީ އަލްއިމާމު ޙާކިމް ބަޔާންކުރެއްވީ "(އަލްޙާކިމްގެ ރިވާޔަތުގެ އިސްނާދު ޞައްޙަ)" ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "(އަލްޙާކިމް ރިވާކުރެއްވި ސަނަދުގައިވާ) ހިޝާމް ބިން ޒިޔާދު ކަމުގައިވާތީ ކަމެއްގެ (އެބަހީ: ބަޔާނެއް ރިވާކުރުމުގައި ދަރަޖައިން ދެރަ ޢިބާރާތެއް ކަމަށް) އަލްޙާކިމް ރަނގަޅު ވިދާޅުވެފައިވާ މިހެނެވެ. އެހެންކަމުން މިއީ (އަލްމުސްތަދްރަކް) ބަލާލާ ބަޔާންކޮށެވެ." "އަލްމުސްތަދްރަކް" ބައްލަވާ! **الحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدْرَكِ**، مرجع سابق: **برقم:** (7787). ج 4. ص 404.

"އައްތަލްޚީޞުލް ޙަބީރު" ބައްލަވާ! **التلخيص الحبير فى تخريج أحاديث الرافعي الكبير**، مرجع سابق: ج 2. ص 498.

(ބ) އަލްއިމާމު އަބްދުލްވުދު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަމަށް އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައިވާ ރިވާޔަތް ނޭރެއި ބޭކަލުން ޖަރީރު އިބްނު ޢަބްބާސް ކޮޅުން މަސައްކަތުން، އަލްއިމާމު އިބްނުޖަރީރު އައްޠަބަރީ، "ތަހްޛީބުލް އާޘާރު" މި ނަންކިޔާ ކިތާބުގައި މުސްނަދު އިބްނު ޢަބްބާސްގެ ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެއީ ހިޝާމް ބިން ޒިޔާދު އަބުލް މިޤްދާމުގެ ބަޔާންކޮށެވެ. "ތަހްޛީބުލް އާޘާރު" ބައްލަވާ! **تهذيب الآثار وتفصيل الثابت عن رسول الله من الأخبار**، مرجع سابق: **برقم:** (776). ج 3. ص 538. ނަމަކީ ނިސްބަތް "މުސްނަދުޢުމަރު")

އެންމެހައި ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި ބޮލުން އިސްތަށި ވެއްޓިފައިވާ މީހާގެ ބޮލުގައިވެސް ކުރަހަށް ހިންގައިލުމީ މުސްތަޙައްބު ކަމެކެވެ.”[1]

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާ ވިދާޅުވާގޮތުގައި އެއީ ވާޖިބެކެވެ.

ނިޔަފަތިކެނޑުމާއި މަތިމަސް ކުރުކުރުން:

ޙައްޖާއި ޢުމްރާވުމުގައި އެ މީހެއްގެ ބޯ ބޭލި، ނުވަތަ ބޯ ކުރުކުރި މީހާގެ މައްޗަށް ނިޔަފަތި ކެނޑުމާއި، މަތިމަސް ކުރުކުރުމީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ކަމެކެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ގޮތުގައި އެ ކަލޭގެފާނު ޙައްޖާއި ޢުމްރާވުވަޑައިގަތުމުގައި އިސްތަށިފުޅު ތުރުކުރައްވާހިނދު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ތުނބުޅިފުޅާއި މަތިމަސްފުޅު ކުރު ކުރައްވައެވެ.

ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ ޢަމަލުފުޅު، އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މާލިކާއި، އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާއި، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. **عَنْ نَافِعٍ، "أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا؛ كَانَ إِذَا حَلَقَ فِي حَجٍّ، أَوْ عُمْرَةٍ، أَخَذَ مِنْ لِحْيَتِهِ، وَشَارِبِهِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمَالِكٌ وَ اللَّفْظُ لَهُ، وَالشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ)**[2] މާނައީ: “ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނު ޙައްޖާއި ޢުމްރާވުވަޑައިގަތުމުގައި އިސްތަށިފުޅު ތުރުކުރައްވާ ހިނދު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ

---

[1] **ابْنُ الْمُنْذِرُ، الإشراف على مذاهب العلماء.** مرجع سابق: **مسألة:** (1576). ج 3. ص 357.

[2] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ،** مرجع سابق:**كِتَابُ اللِّبَاسِ، بَابُ تَقْلِيمِ الأَظْفَارِ، برقم:** (5892). ج 7. ص 160. ، **وَ مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ،** مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، التَّقْصِيرُ، برقم:** (1484). ج 3. ص 582. ، **وَ الشّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ،** مرجع سابق: **كتاب الحج، الباب السادس فيما يلزم الحاج بعد دخول مكة إلى فراغه من مناسكه، برقم:** (935). ج 1. ص 573. ، **وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى،** مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ،بَابُ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَأْخُذَ مِنْ شَعْرِ لِحْيَتِهِ وَشَارِبِهِ؛ لِيَضَعَ مِنْ شَعْرِهِ شَيْئًا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، برقم:** (9403). ج 5. ص 169.

ތޮށިބުރިގާއި ވަކިވަސްކުރުގެ ކުރު ކުރަންވާނެވެ.“ (މިތާނގައި މިވަނީ، އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރައްވާ އިބާރާތެވެ.)

އިބްނުލްމުންޛިރު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”ރަސޫލު ﷲ ﷺ އުލަމާއުންގެ އިސްތިރިހުނުގެ ބޮލުއްވައިލި ހިސާބުގައި އުލަމާއުންގެ ނިޔަލަތީރުގެ ކަނޑުއްވާކަން ސާބިތު ވެގެންވެއެވެ.“ [1]

އަންހެނުން ބޯބޭލުން ނަހީވެގެންވުމާއި ބޯ ކޮށުމަށް އަމުރުވެގެންވުން:

އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވާނދޭވެ، ޞަޙާބީއެއްކަމުގައިވާ ތަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާއޫދު އެކަން ބަޔާނުކޮށް ރިވާ ކުރައްވާ (ޙަސަން) ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ الحْلْقُ، إِنَّمَا عَلَى النِّسَاءِ التَّقْصِيرُ.} (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ) حَسَّنَهُ الحْافِظُ. [2] މާނައީ: ”އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވާނދޭވެ، ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އަންހެނުންނަށް ބޯ ބޭލުމެއް ނުވެއެވެ. ހަމަކަނިވަޖިބުވަނީ، އެ އަންހެނުންނަށް ވަނީ ބޯކޮށުމަށް އިސްތަށިގަނޑު ކުރުކޮށްލުމެވެ.} އަލްޙާފިޡް (އިބްނު ޙަޖަރު) މިއީ ރަނގަޅު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

އިބްނުލްމުންޛިރު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”އަންހެނުން ބޯކޮށުމުގެ ނުވަތަކާމުދު އިލްމުވެރިން އިޖުމާޢުވެގެންވެއެވެ. އެއީ އެ ކަންބޮޑުން ވެ ބޯކޮށުމަށް (އެ ކަލޭގެ ﷲ

---

[1] الإِشْرَافُ عَلَى مَذَاهِبِ العُلَمَاءِ، مرجع سابق: برقم: (ح714). ج 3. ص 355.

[2] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب الحلق والتقصير، برقم: (1985). ج 3. ص 341.

ނަހީކުރައްވާފައިވާ) މުޘްލާކުރުމާ (އެބަހީ: ގުނަވަންތައް ބޭރުކޮށް ވަކިކުރުމާ) އެއްފަދަ ކަމެކެވެ.“ 1

އަންހެނާގެ އިސްތަށިގަނޑުން ކޮށައިލާނެ މިންވަރު:

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. “އަންހެނާ އޭނާގެ އިސްތަށިގަނޑު ކުރުކޮށްލުމަށް އެދޭ ހިނދު، އޭނާގެ ބޮލުގެ އިސްތަށިތައް އެއްކޮށްލައި ނިތްކުރިއާ ދިމާއިން ކުރިމައްޗަށް ގެނައުމަށްފަހު، އަނގުލެއްހާ މިންވަރަކުން ކޮށައިލުން ވާނެއެވެ.“

ޢަޠާއު ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. “އަންހެނާ އޭނާގެ ބޮލުގެ އިސްތަށިގަނޑު ކުރުކޮށްލުމަށް އެދޭ ހިނދު އިސްތަށިގަނޑުގެ ހުރިހާ ފަރާތަކުން މުޅި އިސްތަށިގަނޑުން (ކުޑަ މިންވަރެއް) ކޮށައިލުން ވާނެއެވެ.“ މި ދެ ރިވާޔަތް އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރު ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. 2

---

[1] (ނޯޓް: އިބްނުޤުދާމާގެ ވިދާޅުވުމާއި ވިދާޅުވުން، ފިޤުހުއްސުންނާގައި ލިޔުއްވާފައިވާ، އިބްނުޤުދާމާގެ ވަކި ފޮތެއް ބައްލަވާން ކުރައްވާފައެއްނުވެއެވެ. މިއީ، އިބްނުޤުދާމާގެ އާންމު ކޮށް ފޮތެއްގައި ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުތައް ބަޔާންކުރެވިފައިވާ ކުރެވުނު މަސައްކަތެއްގައި، މިފަދައިން އާންމު ފޮތަކުން ފެނިވަޑައި ނުވެއެވެ. އެހެންވެ އެފަދަ އިޖުމާޢު ވެރިޔާކާ މި ބަސްފުޅު ނަޤުލު ކުރައްވާފައިވާ ބައްޔަތުން، އަޝްޝަރަހްގެ، އަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން އަބޫ ޢުމަރު އަލްމަޤްދިސީ، އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވާ "އައްޝަރަހުލް ކަބީރު ޢަލާ މަތްނިލް މުޤްނިޢު" މި ނަންދީފައި ފޮތުގައި އިބްނުޤުދާމާގެ ވިދާޅުވުންތަކަށް ބަލާފައިވާ ފެނެއެވެ. "އައްޝަރަހުލް ކަބީރު" ބައްލަވާ! ابْنُ قُدَامَة، أبي الفرج عبد الرحمن بن أبي عمر محمد بن أحمد المقدسي (د ت). **الشرح الكبير على متن المقنع مع المغني** (د ط). بيروت: دار الكتب العربي للنشر والتوزيع، ج 3. ص 457. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] (ނޯޓް: އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރުގެ ސުނަނު ތާރީޚުގައިވާ ނުސްޚާއިން މިއިން ރިވާޔަތެއް ފެންނަން ނެތެވެ. ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތް މުޞައްނަފު އިބްނު އަބީ ޝައިބާގައި ވަނީ މިހެންނެވެ. ދަރިކަލުން މަޞްދަރުން އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާ އަލްމުޞައްނަފުގައި އަންނަނިވި އިބާރާތުން ރިވާކުރައްވާފައި ވާކަމަށް ފެންނަނެވެ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "تَجْمَعُ الْمُحْرِمَةُ شَعْرَهَا، ثُمَّ تَأْخُذُ مِنْهُ قَدْرَ أُنْمُلَةٍ." (رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي **الْمُصَنَّفِ**، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، فِي الْمُحْرِمَةِ كَمْ تَأْخُذُ مِنْ شَعْرِهَا، برقم: (13065). ج 8. ص 81. މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންވެއްވި =

ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި އަންހެނުން އެ ކަނބަލުންގެ އިސްތަށިގަނޑު ކޮށައިލުމުގައި ވަކި މިންވަރެއް ކަނޑައެޅިގެން ނުވެއެވެ. ޝާފިޢީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި އެންމެ މަދު މިންވަރަކީ ތިން އިސްތަށި ކޮށައިލުމެވެ.

އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުން

ޢިލްމުވެރިން އިޖުމާޢުވެ ވަޑައިގެންފާގޮތުގައި އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމަކީ ޙައްޖުގެ ރުކުން ތަކުގެތެރެއިންވާ ރުކުނެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު ޙައްޖުވެރިޔާ އިފާޟާގެ ޠަވާފު ނުކޮށްފިނަމަ، އޭނާގެ ޙައްޖު ބާޠިލުވާނެއެވެ. اللهُ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿ثُمَّ لۡيَقۡضُواْ تَفَثَهُمۡ وَلۡيُوفُواْ نُذُورَهُمۡ وَلۡيَطَّوَّفُواْ بِٱلۡبَيۡتِ ٱلۡعَتِيقِ﴾[1] މާނައީ: {ދެން އެއުރެންގައިވާ ކުނި މިލަތައް، އެއުރެން ފިލުވާހުށިކަމެވެ! އަދި އެއުރެންގެ ނަދުރުތައް ފުއްދާހުށިކަމެވެ! އަދި ޢަމާންވީ ގެފުޅުގައި އެއުރެން ޠަވާފު ކުރާހުށިކަމެވެ!}

އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމަށްޓަކައި ވަކިން ނިޔަތްގަންނަންޖެހޭނެއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނު ފިޔަވައި އަނެއް ތިން އިމާމުން ކަމުގައިވާ އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާއާއި، އަލްއިމާމު މާލިކާއި، އަލްއިމާމު ޝާފިޢީ ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމަށްޓަކައި ވަކިން ނިޔަތްގަތުމެއް ނުވެއެވެ. ޙައްޖުވެރިޔާ އެ ޠަވާފު ކުރުމުން ސަޢުޔުކުރާނެއެވެ. އަދި އޭނާގެ ކިބައިން ފުރިގެންވާން

= ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އިޙްރާމްގައިވާ އަންހެނާ، އެ ކަނބަލޭގެ ބޯގެ އިސްތަށިގަނޑު އެއްކޮށްލުމަށްފަހު އިނގިލީގެ ކޮޅުމިނުން ކޮށައިލާނީއެވެ."

މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައިވާ [illegible] ސަނަދުން، މިއީ ޞައްޙަ ރިވާޔަތެއްކަމަށް އަލްބާނީ ނަކަލުކުރައްވާފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ [illegible] "މުޚްތަޞަރު")

[1] (سُورَةُ الحَج: 29)

އެވެ. އެހެނީ އޭނާ ޙައްޖުވުމަށްޓަކައި ނިޔަތްގެން ހިނދު، އިފާޟާގެ ޠަވާފުވެސް އެ ކަމުގެތެރޭގައި ހިމެނިގެންވެއެވެ. ޢިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރަންވާނީ ހަތް ބުރު ފުރިހަމަކުރުމެވެ.

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާ ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އޭގެތެރެއިން ހަތަރު ބުރު އެއީ ޙައްޖުގެ ރުކުނެކެވެ. ޙައްޖުވެރިޔާ އެ ކަން ދޫކޮށްލައިފިނަމަ، އޭނާގެ ޙައްޖު ބާޠިލުވާނެއެވެ. ބާކީ ތިން ބުރު ފުރިހަމަކުރުމަކީ ވާޖިބެކެވެ. އެއީ ޙައްޖުގެ ރުކުނެއް ނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކު ޙައްޖުވެރިޔާ މި ތިންބުރު ނުވަތަ އޭގެތެރެއިން އެއް ބުރު ފުރިހަމަ ނުކޮށްފިނަމަ، އެ މީހާ ޙައްޖުގެ ވާޖިބެއް ދޫކޮށްލި މީހެކެވެ. އެ މީހެއްގެ ޙައްޖު ބާޠިލެއް ނުވެއެވެ. އެ ކަން ފުރިހަމަކުރަންނަމަ ކަފާރާތަކަށް އެ މީހަކު ފިދްޔާއެއްގެ ގޮތުގައި ބަކަރިއެއް ކަތިލަންޖެހޭނެއެވެ.

އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ވަގުތު:

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާއި އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ފުރަތަމަ ވަގުތަކީ ނަޙްރުގެ ދުވަހުގެ (އެބަހީ: ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ދިހަވަނަ ދުވަހުގެ) ދަންވަރުގެ ފަހުން ފެށިގެންނެވެ. އަދި އެ ކަމަށް ކަނޑައެޅިގެންވާ ފަހު ވަގުތެއް ނުވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އިފާޟާގެ ޠަވާފު ނުކުރާހާ ހިނދަކު އެ މީހަކަށް އަނބިކަނބަލުންނާ [illegible] [illegible] ނުހުއްދައެވެ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] އަދި، އެ މީހާ [illegible] [illegible]. އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ އެންމެ ފުރަތަމަ ވަގުތަކީ، ނަޙްރުގެ [illegible] [illegible] ކުރީގެ [illegible] [illegible] ދުވަހުގެ [illegible] ކުރީގެ ވަގުތެވެ.

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާއާއި، އަލްއިމާމު މާލިކު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ވަގުތު ފެށޭނީ ނަޙްރުގެ ދުވަހުގެ ފަޖުރުވުމުގެ ވަގުތުން

ފެށިގެންނެވެ. އަދި ޢާއިޝާގެ ޖަވާބުތަކުގެ އެންމެ ފަހު މަޤާމުގެ ދުވަސްވަރު ދެއްވާފައިވާ ގަވާއިދެއްގައެވެ. އަލްއިމާމު އައްޒަރކަޝީގެ އަރިހުގައި ނަޞްރުގެ ދުވަސްވަރުގެ ވަރަށް ދުވަސްވަހައިގައި އެ ޖަވާބު ކުރެވޭ ވާހަކަ ބަލާފައެވެ. އެއަންގުރު ފަސްކުރުމަށް ފިޔަވައި ގޮވަގައި ބަޔާންވެފައިވާ ކަމަކަށް ބަރާކާތްކޮށްފައެވެ.

އަލްއިމާމު މާލިކު ވިދާޅުވާގޮތުގައި އައްޒަހަބީ ވަޝާރީގެ އެއްގަލު ފަހަރު ދުވަހާ ހަމައަށް ފަސްކުރުމަށް މައްސަލަތަކާއްކައުނެވެ. އެހެނަސް އެ ކަންތައް އަވަސްކުރުން މުނާއިމްތަވާއެއްގޮތެވެ. އަދި ޢާއިޝާގެ ޖަވާބުގެ އެންމެ ފަހު ވަގުތު ދުލުހިއްޖާ މަހުގެ އެންމެ ފަހު ހަމައަކަށް ދުވަސްގެއްލައެވެ. އެއަންފުރު ފަސްކުރުމަށް އެ މިހާރުގެ ހައްޖު ބަޔަހަވި ނަމަވެސް ފުރުއަދުނުން ވާޖިބުވާނެއެވެ. އެހެނީ ހައްޖުގެ މައްސަލަކާގެ ބަދަލުގައި ހުރިހާ ދުވަސްވައްޔް ހިފުނުގެންވާކަމަށް އަލްއިމާމު މާލިކު ދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ.

އަންހެނުން ޢާއިޝާގެ ޖަވާބުތަކުން އަވަސްކުރުން:

އަންހެނުންނަށް މައްސަލަކަށްވާނީ ކުރިމަތިވާފަރުވާކަމުގެ ޖެހިލުންވުން ވަރިނަމަ، ނަބުދުގެ ދުވަހުގައި ޢާއިޝާގެ ޖަވާބުތަކުން އަވަސްކުރުން އެ ކަނބަލުންނަށް މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ. އަންހެނުންނަށް ޙައިޟުގެ ކަންތައް ކުރިމަތިވާފަރުވާކަމުގެ ބިރުކަމުގެ އެ ކަނބަލުން ޢާއިޝާގެ ޖަވާބުތަކުން އަވަސްކުރުމަކީ އެ ކަމަށާއަށް ﷲ ގެ ރަސޫލާ ސަލަމަށްފަހު އެއްމެ ދުވަސްވަރުގެ ބާރުގެ ބަދަލުގައި ހުރެ ބޭނުންކުރެއްވި އުސޫލެއްކަމަށް ބަޔާނުނެވެ. 1

---

[1] (ނޯޓު: "އަންހެނުންނަށް ޙައިޟުގެ ކަންތައް ކުރިމަތިވާ ފަރުވާކަމުގެ ބިރުކަމުގެ އެ ކަނބަލުން ޢާއިޝާގެ ޖަވާބުތަކުން އަވަސް ކުރުމަކީ އެ ކަމަށާއަށް ﷲ ގެ ރަސޫލާ ސަލަމަށްފަހު ބާރުގެ ބަދަލުގައި ހުރެ ބޭނުންކުރެއްވި އުސޫލެއް" ކަމަށް ދައްކާފައިވަނީ ފަހު، ތަރުޖަމާކޮށްދެއްވި ބޭފުޅާ މުރާޖަޢާކުރެއްވި ހަދީޘާ ބަޔާންކުރެއްވި ކަމަށްވާނެއެވެ. އެހެންކަމުން ފުރު ގުނަވަން، އަލްއިމާމު ޝާފިޢީއާއި، އަލްއިމާމު ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތާއި ގުނަވަން، އެ ރިވާޔަތް ޒަމާނީ ހިތަދާރުވެ. އަލްއިމާމު ޝާފިޢީގެ އަލްމުސްނަދު ބަޔާނުގެ ކުރެއްވި ފަހުގެ ތަރުޖަމާ ވާގުޅިފައިވާ ބަޔާ ސަފަރުކަން ރިވާވާފައިވާ ރިވާޔަތް ކަމަށެވެ. "މުސްނަދުއް ޝާފިޢީ" ބައްލަވާ! مُسْنَدُ الشَّافِعِيُّ بترتيب السندي، مرجع سابق: ج 1. ص 577.
ނޯޓު ނިމުނީ "މުޙައްރިރު")

އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާއި، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ القَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ "أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا كَانَتْ تَأْمُرُ النِسَاءَ أَنْ يُعَجِّلْنَ الإِفَاضَةَ مَخَافَةَ الْحَيْضِ." (رَوَاهُ الشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އަލްޤާސިމު ބުނު މުޙައްމަދު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބޮޑުދައިތާފުޅުގެ އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ”އަންހެނުންނަށް މައްސަރުކަންތައް ކުރިމަތިވެދާނެކަމުގެ ޖެހިލުންވުން ވަނީނަމަ، ނަޙުރުގެ ދުވަހުގައި އިފާޟާގެ ޠަވާފު ކުރުން އަވަސްކުރުމަށް ހަމަކަށަވަރުން، ޢާއިޝަތުގެފާނު އެ ކަނބަލުންނަށް އަމުރު ކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ.“

ޢަޠާއުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ”އަންހެނުން ޙައިޟު ވެދާނެކަމާމެދު ބިރުވެތިވަނީނަމަ، (ނަޙުރުގެ ދުވަހު) ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުމާއި، އެ ކަނބަލުންގެ ހަދުޔު ކަތިލުމުގެ ކުރިން މައްކާއަށްގޮސް އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުންވެއެވެ.

ޙައިޟުވުން މަނާ ކުރާފަދަ ބޭހެއްގެ ބޭނުންކުރުން:

އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމަށް ވަގުތު ތަނަވަސް ކުރުމުގެގޮތުން، ޙައިޟުވުން މަނާ ކުރާފަދަ ބޭހެއްގެ ބޭނުންކުރުމަކީ މައްސަލައެއް ނޫނެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهُގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބުނު މަންޞޫރު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ

---

[1] الشّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: كتاب الحج، الباب السادس فيما يلزم الحاج بعد دخول مكة إلى فراغه من مناسكه، برقم: (948). ج 1. ص 577. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي مَعْرِفَةِ السُّنَنِ وَالآثَارِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، تَرْكُ الْحَائِضِ الْوَدَاعَ، برقم: (10313). ج 7. ص 353.

سُئِلَ عَنِ الْمَرْأَةِ تَشْرِي الدَّوَاءَ، لِيَرْتَفِعَ حَيضَهَا، لِتَنفِرَ، فَلَمْ يَرَ بِهِ بَأْسًا، وَنَعتَ لَهُنَّ مَاءَ الأَرَاكِ." [1]
މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން، ޙައްޖުގެ މަނާސިކުތައް ފުރިހަމަކުރުމުގެގޮތުން އަންހެނަކު އެ ކަނޑުވާގެ ޙައިޟުގެ ކަންތައް ފަސްކުރުވުމަށް ބޭނުންކުރުމަކީ ކޮންކަހަލަ ކަމެއްތޯ އެ ދަރިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ސުވާލު ދެންނެވުނެވެ. ފަހެ، އެއީ އެ ކަމުގައި މައްސަލައެއް ކަމަށްގެފާނު ދެކެވަޑައިގެން ނުވޮޑިގެންނެވެ. އަދި އެ ކަނބަލުން (ބޭހެއްގެ ގޮތުގައި) އިރާކުގަސްގެ ފެން ބޭނުންކުރުމަށް އެ ކަމަކަށްގެފާނު އިރުޝާދު ދެއްވިއެވެ."

އަލްއިމާމު މުޙައްމަދުބިން އައްޝައިބާނީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މި ޙާލަތުގައި، އެހީ: ބޭހެއް ބޭނުންކޮށްގެން ޙައިޟުން މިންޖުވެކަމަށް ބަލާނަމަ، ޢިއްދަ ފުރިހަމަ

---

[1] (**ޝަރަޙް:** (ހ) މި މައުޟޫޢުގައި މުޢާޞިރު ފިޤުހުވެރިއާ ފިޤުހުވެރިން ހުށަހަޅުއްވާފައިވަނީ، ވަކި ޝަރުޠުތަކެއްނެތި، "އަންހެނުން އިޙްރާމުގެ ޙާލަތުގައި ޙައިޟުން ސަލާމަތްވުމަށް" މި މައުޟޫޢުގައި ދައްކާފައެވެ. އެހެންނަމަވެސް ކަމަކީ ތަންކޮޅެއް ފަރުވާތެރިވާން ޖެހޭ ގޮތެއްގައި އެކަމުން ދުރުހެލިވެ ކަމުގެ ކަސްމުގައި ފެނޭ، މި މައުޟޫޢުގެ ޝަރުޠުތަކާ ތަޢާރަފުކުރި ފަރާތުން ފިޤުހުވެރިއާ ޝަރުޠުތަކެވެ.

(ށ) ސަޢީދުބްނު މުސައްޔަބުގެ ޝަރަޙް ޙާޞިލުވެވެއިއާ ނުސޫޞުއިން މި ރިވާޔަތް ފެންނަ ގޮތެއް ނުވެއެވެ. އެހެން ބޭކަލުން ރިވާޔަތްކުރައްވާފައިވާ ބަލިމަތިފާހަގަކުރި ކަރަމަތްކަމަށް، އަލްއިމާމު ޢަބްދުއްރައްޒާޤު އައްޞަންޢާނީ، އެ ކަނޑައެޅުމުގެ "އަލްމުޞައްނަފު" މި ނަން ލިޔުމުގައި މުޞައްނަފު ފިޤުހުވެރިއާ އިބާރާތް ދެއްވި ކަށިރިކަރާ އިބާރާތްތަކުން ޙައިޟުގެ ދުވަސްތަކުގެ ތަރިކަތުގެ އަރިހުން ސިފަވެއިވާ އިބާރާތްތަކުން ރިވާޔަތްކުރައްވާފައި ވާކީ ފެންނަން.

عَنْ رَجُلٍ سَأَلَ بْنُ عُمَرَ عَن امْرَأَةٍ تطَاوَلَ بِهَا دَمُ الْحَيْضَةِ، فَأَرَادَتْ أَن تَشْرَبَ دَوَاءً يَقْطَعُ الدَّمَ عَنهَا، فَلَمْ يَرَ بْنُ عُمَرَ بَأْسًا، وَنَعَتْ بْنُ عُمَرُ مَاءَ الأَرَاكِ." މާނައީ: "އަންހެނަކުގެ ޙައިޟުގެ ދުވަސްކޮޅު ދިގުވެގެން ދާކަމަށްވާ ޙާލަތުގައި އެ ކަނޑުވާގެ ޙައިޟުގެ ލޭ މަސްއްކަތްކުރާ ބޭހެއް ބޭނުންކުރުމަކީ، އެއީ ކޮންކަހަލަ ކަމެއްތޯ އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނަށް ބޭނުންވާ ސުވާލުކުރުމުވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަމުގައި މައްސަލައެއް ވާކަމަށް އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ދެކެވަޑައިގެން ނުވޮޑިގެންނެވެ. އަދި، އެ ކަނބަލުން (ބޭހެއްގެ ގޮތުގައި) އިރާކުގަސްގެ ފެން ބޭނުންކުރުމަށް އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އިރުޝާދު ދެއްވިއެވެ."

އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާ ސުވާލުކުރިއްވި ބޭކަލަ، ކޮން ނަމެއްގައިވާ ކާކުކަން، ކޮންކަހަލަ މީހަކުކަން އެނގެން ނެތުމުން މި ރިވާޔަތަކީ ސަޙީޙު ރިވާޔަތެއްކަމެވެ.

އަބްދުއްރައްޒާޤު މި ރިވާޔަތް ނަގުއްވާފައިވަނީ "އަލްމުޞައްނަފު" ގައި، ޙައިޟުގެ ޙުކުމްތައް ބަޔާންކުރައްވާ ފޮތުގައެވެ. ބާބުގެ ނަމަކީ، "ޙައިޟު ބަންދުކުރުމަށް ބޭހެއްގެ ބޭނުންކުރުން" މިއެވެ. ބައްލަވާ! "އަލްމުޞައްނަފު" عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: **كتاب الحيض، باب الدواء يقطع الحيضة**، برقم: (1220). ج 1. ص 318. **ޝަރަޙް** ނިމުނީ "މުޞައްނިފު")

ކުރުމާއި، އެހެނިހެން ކަންކަމުގައިވެސް އެއީ އިތުބާރުކުރެވޭ އުސޫލެއްކަމަށް ބެލެވޭނެ އެވެ.“[1]

ޖައިޒުވުން މަނާކުރުމަށްޓަކައި ބޭރެއްގެ ބޭނުންކުރުމީ ހުއްދަ ކަމެއްކަމުގައިވާ ފަދައިން، ކޮންމެހެން ބޭނުންޖެހިއްޖެ ޙާލަތެއްގައި ޖައިޒުވުން އަވަސްކުރުވުމަށް ބޭރެއްގެ ބޭނުން ކުރުމީވެސް ހުއްދަ ކަމެއްކަމުގައި ބެލެވޭނެއެވެ.

ވާދީ އަލްމުޙައްޞަބުގައި މަޑުކުރުން:[2]

ރަސޫލު الله ﷺ ގެ ޢަމަލުފުޅުން ސާބިތުވާ ގޮތުގައި އެކަލޭގެފާނު މިނާއިން ނުކުމެވަޑައިގެން މައްކާއަށް ވަޑައިގަތުމުގައި އަލްމުޙައްޞަބަށް ކިޔުނު ވާދީއަށް ފައިބައިވަޑައިގެން، އަރާމުކޮށްލެއްވުމުގެ ގޮތުން އެ ތަނގައި މަޑުކޮށްލެއްވިއެވެ. އަދި ޒުހުރު ނަމާދާއި، ޢަޞްރު ނަމާދާއި، މަޣްރިބު ނަމާދާއި، ޢިޝާ ނަމާދު އެ ތަނގައި ކުރެއްވިއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުޙިއްބާނާއި، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީއާއި އެއުރެން ބައެއްބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައި މިކަން ބަޔާންވެގެންވެއެވެ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁، "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى الظُّهْرَ وَالعَصْرَ، وَالْمَغْرِبَ وَالعِشَاءَ، وَرَقَدَ رَقْدَةً بِالْمُحَصَّبِ، ثُمَّ رَكِبَ إِلَى البَيْتِ، فَطَافَ بِهِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَابنُ خُزَيْمَةَ، وَابنُ حِبَّانَ، وَالبَيْهَقِيُّ)[3]

---

[1] **غاية الإحكام في آحاديث الأحكام**، مرجع سابق: **تحت رقم**: (9701). ج 5. ص 262.

[2] (**ނޯޓް**: ފިޤްހުއްސުންނާގެ [illegible] ތަރުޖަމާކުރެއްވި ތަރުޖުމާން ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. “އަލްމުޙައްޞަބަކީ މިނާއި އައްސުރު ތުރުބަދާއާއި، އަލްބަޠްޙާއަށް ދެމެދުގައިވާ ވާދީއަކަށެވެ. އެ ތަނަށް އަލްއަބްޠަޙު ނުވަތަ އަލްބަޠްޙާވެސް ކިޔައެވެ.“ “ފިޤްހުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! **فقه السنة، حاشية رقم** (1). ج 2. ص 304. ނޯޓް ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު“)

[3] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَنْ صَلَّى العَصْرَ يَوْمَ النَّفْرِ بِالأَبْطَحِ، برقم**: (1764). ج 2. ص 180. ، **وَ ابْنُ خُزَيْمَةَ، فى الصَّحِيحِ**، مرجع سابق:**كتاب الصلاة، باب ذكر خبر احتج به بعض من خالف الحجازيين في إزماع المسافر مقام أربع أن له قصر الصلاة، برقم: (962) ، (79/2)** ، **وَ ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ**، مرجع سابق:**كتاب الحج، باب الإفاضة من منى لطواف الزياره، برقم**: (3884). ج 9. ص 195. ، **وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الصَّلَاةِ بِالْمُحَصَّبِ وَالنُّزُولِ بِهَا، برقم**: (9737). ج 5. ص 261.

މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ (މިނާއިން މައްކާއަށް ވަޑައިގަތުމުގައި) އަލްމުޙައްޞަބެވެ ކިޔުނު ވާދީއަށް ފައިބައިވަޑައިގެން، އަރާމު ކޮށްލެއްވުމުގެގޮތުން އެ ތާނގައި މަޑުކޮށްލެއްވިއެވެ. އަދި މެންދުރު ނަމާދާއި، ޢަޞްރު ނަމާދާއި، މަޣްރިބު ނަމާދާއި، ޢިޝާ ނަމާދު އެ ތާނގައި ކުރެއްވިއެވެ. އެއަށްފަހު، ސަވާރުވެވަޑައިގެން ކަޢުބަތު الله ގެފުޅުގެ އަރިހަށް ވަޑައިގެން އެ ތާނގައި ޠަވާފުކުރެއްވިއެވެ.“

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުالله ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްގައި އެ ކަލޭގެފާނުވެސް މިފަދައިން ޢަމަލުކުރައްވައި ދެއްކެވިއެވެ. އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ حُمَيْدِ بْنِ مَسْعَدَةَ، ثنا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، ثنا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي بِهَا يَعْنِي الْمُحَصَّبَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ، قَالَ خَالِدٌ: وَأَحْسَبُهُ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ." (رَوَاهُ البيهقِيُّ) [1] މާނައީ: ”ޙުމައިދު ބިން މަސްޢަދާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނައަށް ޚާލިދު ބިން އަލްޙާރިޘު ރިވާކޮށްދިނެވެ. އޭނާ (އެބަހީ: ޚާލިދު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނައަށް ޢުބައިދު الله ރިވާކޮށްދިނެވެ. އޭނާ (އެބަހީ: ޢުބައިދު الله) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނައަށް އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުالله ގެފާނުގެ އަރިހުން ނާފިޢު ރިވާކޮށްދިނެވެ. (ނާފިޢު) ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަލްމުޙައްޞަބަށް ފައިބައިވަޑައިގެން އެ ތާނގައި (މަޑުކޮށްލައްވައެވެ.) އަދި މެންދުރު ނަމާދާއި، ޢަޞްރު ނަމާދު އެ ތާނގައި ކުރައްވައެވެ. ޚާލިދު (އިބްނު އަލްޙާރިޘު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް ހީވާގޮތުގައި، މަޣްރިބު ނަމާދާއި، ޢިޝާ ނަމާދުވެސް އެ ތާނގައި އެ ކަލޭގެފާނު ކުރައްވާކަމަށް ނާވު

---

[1] البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الصَّلَاةِ بِالْمُحَصَّبِ وَالنُّزُولِ بِهَا، برقم: (9736). ج 5. ص 261.

ވިދާޅުވި ކަމަށެވެ.“ [1]

އަލްމުޙައްޞަބުގައި މަޑުކުރުމާމެދު ޢިލްމުވެރިންގެމެދުގައި ރައުޔު ތަފާތުވެފައި ވެއެވެ. އެ ކަމަނާއަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި އެހެން އެތައް ބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، "إِنَّمَا نَزَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ الْمُحَصَّبَ لِيَكُونَ أَسْمَحَ لِخُرُوجِهِ، وَلَيْسَ بِسُنَّةٍ، فَمَنْ شَاءَ نَزَلَهُ وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَنْزِلْهُ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ وَ اللَّفْظُ لَهُ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَالبَيْهَقِيُّ) [2] މާނައީ: “އެ ކަމަނާއަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. “ހަމަކަށަވަރުން، އަލްމުޙައްޞަބަށް ރަސޫލު الله ﷺ ފައިބައިވަޑައިގަތީ، (އެ މަގުން ވަޑައިގަތުމުން، މިނާއިން) ނުކުމެވަޑައިގަތުން އެކަލޭގެފާނަށް ފަސޭހަވުމުގެ ކަމަށްވާކަމަށްޓަކައެވެ. އެއީ، ސުންނަތެއްނޫނެވެ. އެ ވާދީއަށް ފައިބައި މަޑުކޮށްލުމަކީ އެދޭ މިހަކު އެ ގޮތަށް ކަންކުރައްވާނީކަމެވެ. އަދި އެ ތަނުގައި މަޑުކޮށްލުމަކީ ނޫން މިހަކު

---

[1] (ނޯޓު: ތިޔޭރުއްސުންނަތުގައި މުޢައްޔަނު މި ރިވާޔަތް ލިޔުއްވާފައިވާ ނުވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް “އަލްމުޙައްޞަބުގެ ދިރިކުރުން މިތަނުގައި (އެބަހީ: ވާދީއަލްމުޙައްޞަބުގައި ރަސޫލު الله ﷺ މަޑުކުރެއްވި، އެ ތަނުގައި އެކަލޭގެފާނަށް ނަމާދުކުރައްވާފައި ވާދީއަށް އަލްމުޙައްޞަބުގެ ދިރިކުރުން ވެސް) އަލްމުޙައްޞަބުކުރައްވާކަމަށް“ ލިޔުއްވާފައި ވާހަކަ އެއީ ކޮން ބޭކަލަކު ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއްކަމެއް ނޭނގެ ބަލާފައިން އަލްއިމާމުގެ ބަހަށް ރިވާ ކުރައްވާފައިވާކަން އެނގެނުން، އެ ރިވާޔަތް ބޮޑުގައި ހިމަނައިދީފައެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ “މުތަރުޖިމު“)

[2] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ المُحَصَّبِ، برقم: (1765). ج 2. ص 181. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ اسْتِحْبَابِ طَوَافِ الْإِفَاضَةِ يَوْمَ النَّحْرِ، برقم: 339 - (1311). ج 2. ص 951. ، وَ أَبُو دَاوُدَ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ التَّحْصِيبِ، برقم: (2008). ج 3. ص 359. ، وَ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب من نزل الأبطح، برقم: (923). ج 3. ص 255. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ نُزُولِ الْمُحَصَّبِ، برقم: (3067). ج 4. ص 252. ، وَمُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، برقم: (25575). ج 42. ص 371. ، وَ ابْنُ خُزَيْمَةَ، فى الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب ذكر الدليل على أن النبي ﷺ قد كان أعلمهم و هو بمنى أن ينزل بالأبطح، برقم: (2987). ج 4. ص 323. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ الصَّلَاةِ بِالْمُحَصَّبِ وَالنُّزُولِ بِهَا، برقم: (9740). ج 5. ص 262.

ނުފައިބާ ހުރިކަމެވެ.“ 1

އަލްއިމާމުލް ޚައްޠާބީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “މިއީ، ކުރީގައި ބަޔަކުކުރަމުންދިޔަ ގޮތެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް ފަހުން އެ ކަންތައްވަނީ ހުއްޓައިލެވިފައެވެ.“ 2

އަލްއިމާމުއް ތިރްމިޛީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “އަލްއަބްޠަޙުގައި މަޑުކޮށްލުމީ މުސްތަޙައްބުވެގެންވާ ކަމެއްކަމަށް ދެކެވަޑައިގެންނަވާ ޢިލްމުވެރިން ތިއްބަވައި، އެއީ ވާޖިބެއް ނޫންކަމަށް ދެކެވަޑައިގަތުމާއެކު މުސްތަޙައްބުވެގެން ވާކަމެއް ކަމުގައި ބައެއް ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގެންނެވެ.“ 3

ވާދީއަލްމުޙައްޞަބުގައި މަޑުކޮށްލުމުގެ ޙިކުމަތަކީ، ޤުރައިޝް ވަންހައިގެ މުޝްރިކުންނާ ރަސޫލުﷲ ﷺ ޙަލާފު ނުކުރުމާ ހިނގަނު ހާޝިމުވަންހައާއި، މުއްޠަލިބު ވަންހައިގެ މީހުންނާ އިޖްތިމާޢީ ހުރިހާ ގުޅުންތައް ކަނޑާލައި، ޤުރައިޝް ވަންހައިގެ އެހެނިހެން ޤަބީލާތަކާއި އެއްވެސް މުޢާމަލާތު އަދި ވިޔަފާރި ކައިވެނި ނުކުރުމަށާއި، އެބައިމީހުންނާ ވިއްކާގަނޭގެ އެއްވެސް މުޢާމަލާތެއް ނުކުރުމަށް އެއްބަސްވެފައިވާކަން، އެބައިމީހުންގެ މައްޗަށް ﷲ ތަޢާލާ އެކަލާނގެ ރަސޫލާ ﷺ އަށް ދެއްވި ނަޞްރުފުޅު ﷲ އަށް ޝުކުރުކުރުމަށެވެ.

---

[1] (**ނޯޓު:** ޢާއިޝަތުގެފާނު ވިދާޅުވި ކަމަށް މި ތަނުގައި މިވާ ބަސްފުޅު އެ ޢިބާރާތުން “ލިޔާރުއްސުންނާ” ގައި ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެއީ، ކަންކަން ބާކީކުރުން ރިވާކުރެއްވުމުން ބަސްތަކުގެ ބަޙުސްކުރައްވާފައިވާ ނުވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެ ބަސްފުޅު ރިވާކުރެއްވި ބަޔަކު ބަސްތަކުގެ ރިވާޔަތްތަކުން މުޅިއެކުލަވައިލެއްވުމުގައި ފުރިހަމަ، އެކަން ބަޔާންކުރެއްވި ރިވާކުރެއްވި ބަޔަކުގެ ފުރިހަމަކަމެވެ. މި ތަނުގައި މުޢައްލިފު ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ “މުޢައްލިފު“)

[2] **مَعَالِم السنن، شرح سنن أبِي داود**، مرجع سابق: ج 2. ص 216.

[3] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في نزول الأبطح**، ج 3. ص 254.

އަލްއިމާމު އިބްނުލްޤައްޔިމު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ވާދީއަލްމުޙައްސަބުގައި މަޑުކޮށްލެއްވުމުގައި ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ގަސްދުފުޅަކީ، އެ ތަނެއްގައި މައްކާގެ މުޝްރިކުން اللهُ ސުބްޙާނަހޫވަތަޢާލާއާއި، އެކަލާނގެ ރަސޫލާ ﷺ އާ ދެކޮޅުވެރިވެ، ޢަދާވާތްތެރިކަން ފާޅުކުރިތަނެއްގައި އިސްލާމްދީނުގެ ޝިޢާރު ފާޅުކުރެއްވުމެވެ. ކުފުރާއި ޝިރުކުގެ ޝިޢާރުތައް ފާޅުކޮށްފައިވާ ތަންތަނުގައި އިސްލާމީ ޝިޢާރު ފާޅުކުރެއްވުމަކީ ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ އާދަފުޅެކެވެ. އޭގެ މިސާލަކީ، ޠާއިފުގައި ލާތާއި ޢުއްޒާގެ ބުދު ބަހައްޓާފައިހުރި ތަނުގައި މިސްކިތެއް ބިނާކުރުމަށް އިތުރު އެކަލޭގެފާނު އަމުރުކުރައްވާފައި ވެއެވެ." 1

އުމްރާވުން

ޢަރަބި ބަހުގައި އަލްޢުމްރާ މި ލަފުޒު ނެގިފައިވަނީ، އަލްއިޢުތިމާރުންނެވެ. އޭގެ މާނައަކީ ޒިޔާރަތްކުރުމެވެ. މި ތަނުގައިވެސް އެ ލަފުޒުގެ މަޤްޞަދަކީ އެއީއެވެ. ކަޢުބަތުاللهِ ގެފުޅަށް ޒިޔާރަތްކޮށްލުން، އެ ތަނުގައި ޠަވާފުކުރުމާއި، ޞަފާއާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ސަޢުޔުކުރުމާއި، ބޯބާލުން ނުވަތަ ބޯ ކުރުކުރުމެވެ.

އުމްރާވުމަކީ ޝަރުޢުކުރައްވާފައިވާ ކަމެއްކަމާމެދު ޢިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެވަޑައިގެންފައެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި އިބްނުމާޖާ ރިވާކުރައްވައި

---

[1] **ابْنُ قَيِّمُ الجَوزِيَّة**، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد بن حريز الزرعي (1415هـ 1994م). **زاد المعاد في هدي خير العباد** (ط 27). شعيب الأرنؤوط و عبد القادر الأرنؤوط (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة، ج 2. ص 294.

ބަޔާންފުޅުދެއްވައެވެ. عَن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {عُمْرَةٌ فِي رَمَضَانَ تَعْدِلُ حَجَّةً.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَ الطَّبَرَانِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ދުވަހުގައިކުރަނިވި الله ރުހިވޮޑިގެންވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުالله ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު الله ﷺ ބަޔާންފުޅުކުރެއްވި އެވެ. {ރަމަޟާން މަހުގައިވާ ޢުމްރާއަކީ ޙައްޖަކާ އެއްވަރުވެއެވެ.}[2]

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރައްވާފައިވެ

---

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: أَبْوَابُ العُمْرَةِ، بَابُ عُمْرَةٍ فِي رَمَضَانَ، برقم: (1782). ج 3. ص 3. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْعُمْرَةِ فِي رَمَضَانَ، برقم: 221 - (1256). ج 2. ص 917. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب الصِّيَامِ، الرُّخْصَةُ فِي أَنْ يُقَالَ: لِشَهْرِ رَمَضَانَ رَمَضَانُ، برقم: (2110). ج 4. ص 130. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ الْعُمْرَةِ فِي رَمَضَانَ، برقم: (2994). ج 4. ص 204. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (2809). ج 5. ص 22. ، وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ، مرجع سابق: برقم: (11322). ج 11. ص 148.

[2] (**ޝަރަޙަ:** "ވީމާއްސުރުން" ގައި ލިޔުއްވާފައިވަނީ، މިއީ، އަލްއިމާމު އަލްބުޚާރީ، އަލްއިމާމު މުސްލިމާ ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންކުރަނީ. އަލްބުޚާރީއާއި މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ވިދާޅުވެފައިވާ ނުވެއެވެ. މި ބަޔާނާ މި ޙަދީޘް މުޅިއެއް ލިޔުއްވާފައިވާ ދިނުމުން ނުކުރެ އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާ އަލްއިމާމު މުސްލިމުވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާނެވެ. އެންމެ ގާތަށް މުޅިއެއްގައި އެއްގޮތްވެގެންވެސް، އަލްބުޚާރީއާއި މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންކުރަން ބާރުވެރިކަމުގައި، އެ ދެބޭކަލުންކުރި ބޭކަލުކަން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ދާއިރާގެ ލިޔުއްވުމެވެ. އަލްބުޚާރީއާއި، މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންގައި އަސްލުގެ ބޭކަލުންފަދަ ދެލިޔުގެ ކުރައްވައި ރަސޫލު اللَّهِ ﷺ ބަޔާން ކުރައްވާ ބަސްފުޅުގައި، އެ ބޭކަލުންފަދަ ދެންނެވި ދެންނެވުމާ ގެދެން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. {فَإِذَا كَانَ رَمَضَانُ اعْتَمِرِي فِيهِ، فَإِنَّ عُمْرَةً فِي رَمَضَانَ حَجَّةٌ.} {ވީމާ، ރަމަޟާންމަހު އަށްވެން އެ މަހުގައި ޢުމްރާ ކުރާށެވެ. ފަހެ، ރަމަޟާނުގައިވާ ޢުމްރާއަކީ ޙައްޖަކާ އެއްވަރު ކަމެކެވެ.}

މި ބާބުގައި މިވަނީ އަލްބުޚާރީ ނަގުލުކުރި ލަފްޒެވެ. މުސްލިމު ނަގުލުކުރި ލަފްޒު ވެސް މިއާ ގާތް އެއްގޮތެވެ. އަލްއިމާމުގެ ޖަވާބުދީގެ ރިވާޔަތަށް އެހެނިހެން ރިވާޔަތުގައި، އެ ސަހާބީ ދެންނެވި ބޭކަލުންފަދަ، އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގެންވި އެއްބަ ސަލަމައެވެ. މި ބާބުގައި އަލްބުޚާރީ އަލްއިމާމު ރިވާކުރައްވާ ކުރަމުން ވިދާޅުވެފައިވާ ހިނގާ އަލްއިމާމު ރިވާކުރައްވާފައި ވަނީ ސަޙީޙު ސަނަދަކުން ކަމަށްވެފައި، އިމާމް ބުޚާރީގެ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ ސަޙީޙް ސަނަދުކުރެވިފައެވެ.

މުޅިއެއްގެ ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ލަފްޒުތަކާ އަލްއިމާމު މި ބަޔާން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ނުވެއެވެ. އެހެނިހެން ވެސް އަލްއިމާމުގެ ރިވާޔަތުން މި މާނަ ދޭހަވެއެވެ. އަލްއިމާމުގެ ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާ މި ބަޔާން ރިވާކުރައްވާފައިވާނީ މުޅިއެއްގެ ވިދާޅުވެފައި ނިވެސް، އެ ދެބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ، މުސްލިމުވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާންކުރެވިފައެވެ. ޝަރަޙަ ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

ބަޔާންކޮށްދެއްވައެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا، وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާން ކުރެއްވިއެވެ. {އެއް އުމްރާއިން އަނެއް އުމްރާއާ ދެމެދުގެ ވަގުތުތަކަކީ، އެ ދެމެދުގައި ކުރެވޭ (ކުށި) ފާފަތަކުގެ ކައްފާރާއެކެވެ. އަދި މަބްރޫރު ހައްޖަކަށް ސުވަރުގެފުޅުން އެހެން ޖަޒާއެއް ނުވެއެވެ.}

މިގޮތުން {تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ.} {ތިޔަބައިމީހުން ހައްޖާ ވިދިގެން އުމްރާ ކުރައްވާށެވެ.} މިފަދައިން އަންނަނި ބަޔާން ކޮށްދެއްވައިފައިވެއެވެ. 2

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:أَبْوَابُ العُمْرَةِ، بَابُ وُجُوبِ العُمْرَةِ وَفَضْلِهَا، برقم: (1773). ج 3. ص 2. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الحَجِّ، بَابٌ فِي فَضْلِ الحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، وَيَوْمِ عَرَفَةَ، برقم: 437 - (1349). ج 2. ص 983. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الحَجِّ، فَضْلُ الْعُمْرَةِ، برقم: (2629). ج 5. ص 115. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ فَضْلِ الحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، برقم: (2888). ج 4. ص 137. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (9948). ج 16. ص 34.

[2] (**ނޯޓު:** މިޙަދީޘަށް މުޢައްމިލު އިސްޙާޤުކުރެއްވި ބަޔާންކޮށް މިގޮތުން ޙައްޖާއި ޢުމްރާވަނީ ވަނީ، "ހައްޖަކީ ފާފަތަށް ކުރާ ކަމެކެވެ." މި އިންސާނުގެ ދަރުމަވެ. ދިވެހި ތަރުޖަމާގައި "ހައްޖުވުން (1)" ގެ 11 ވަނަ ސަފުހާ ބަލައިލާށެވެ.

އިތުރު މައުލޫމާތުތަކަށް ތިރީގައި އެ ބަޔާން ގެންގުޅުމައި އެ ވަނީއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަބްދުﷲ ބިން މަސްޢޫދުގެ އަރިހުން ސަޙާބީ ސަނަދަކުން އަލުއިމާމް ތިރްމިޛީއާއި، އަލުއިމާމް ނަސާއީ ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންކޮށްދީ ވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللهِ (ابْنِ مَسْعُودٍ) رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ؛ فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَالذُّنُوبَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ وَالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، وَلَيْسَ لِلْحَجِّ الْمَبْرُورِ ثَوَابٌ إِلَّا الْجَنَّةُ.} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَا جَاءَ فِي ثَوَابِ الحَجِّ وَالعُمْرَةِ، برقم: (810). ج 3. ص 166. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ مَنَاسِكِ الحَجِّ، فَضْلُ الْمُتَابَعَةِ بَيْنَ الحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، برقم: (2631). ج 5. ص 115. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (3669). ج 6. ص 185. މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަބްދުﷲ ބިން މަސްޢޫދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާންކުރައްވައިފިއެވެ.{ތިޔަބައިމީހުން ހައްޖާ ވިދިގެން އުމްރާ ކުރައްވާށެވެ.ފަހެ،ހަމަކަށަވަރުން، އެ ދެ އަޅުކަމަކީ ފަގީރުކަމާއި ކުށްތަކުގެ ފާފަތައް ފިލުވައިލާކަށެވެ. އެއީ، އަދިގުނުން (ދަގަނޑާއި ރަން ރިހި) ދަގަނޑުގެ، ރަނުގެ، ރިހީގެ ފިނިވުމާއި ނަގާލާ ގޮތެވެ. މަބްރޫރު ހައްޖަކަށް ސުވަރުގެފުޅުން އެހެން ޘަވާބެއް ނުވެއެވެ.} ނޯޓު ނިމުނީ "މުޢައްމިލު")

ތަކުރާރުކޮށް ޢުމްރާކުރުން:

1- އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: "اعْتَمَرَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَعْوَامًا فِي عَهْدِ ابْنِ الزُّبَيْرِ، عُمْرَتَيْنِ فِي كُلِّ عَامٍ." (رَوَاهُ الشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ނާފިޢުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އައްޒުބައިރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ ޚަލީފާކަމުގެ ދުވަސްވަރު އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނު، ވިދިވިދިގެން އެތައް އަހަރަކު، ކޮންމެ އަހަރަކު ދެ ފަހަރަށް އެ ކަލޭގެފާނު ޢުމްރާވެ ވަޑައިގަތެވެ.“

2- އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ صَدَقَةَ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّهَا اعْتَمَرَتْ فِي سَنَةٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، قُلْتُ هَلْ عَابَ ذَلِكَ عَلَيْهَا أَحَدٌ قَالَ: سُبْحَانَ اللهِ، أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ." (رَوَاهُ البَيْهَقِيُّ) [2] މާނައީ: ”ޞަދަޤަތު ބުން ޔަސާރު [illegible] [illegible] އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އަލްޤާސިމު ބުން މުޙައްމަދު (އިބުން އަބީބަކުރު) ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. (ތަކުރާރުކޮށްކުރައްވައި ޢުމްރާ ވެވަޑައިގަތުމުގައި، އެ ކަލޭގެފާނުގެ [illegible] އުއްމުލްމުއުމިނީނަ ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ [illegible] ބަޔާންކުރައްވައި) އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަމަނާ އެއް އަހަރުގެ ތެރޭގައި ތިން ފަހަރު ޢުމްރާވެ ވަޑައިގަތެވެ. (ޞަދަޤަތު ބުން ޔަސާރު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދަންނަވައިމެވެ. އެ

---

[1] الشّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، البَابُ الثَّامِنُ فِيمَا جَاءَ فِي العُمْرَةِ، برقم: (982). ج 1. ص 593. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ،بَابُ مَنِ اعْتَمَرَ فِي السَّنَةِ مِرَارًا، برقم: (8729). ج 4. ص 562.

[2] البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ،بَابُ مَنِ اعْتَمَرَ فِي السَّنَةِ مِرَارًا، برقم: (8727). ج 4. ص 562

ކަމަނާގެ ޙަމަލުވުމާމެދު އެއްވެސް ބާވަތަކު އިންކާރުގެ ބަސްފުޅެއް ވިދާޅުވެފައިވާތީއެވެ؟ (އަލްޤާސިމު) ވިދާޅުވިއެވެ. اللهُ ގެ ހުކުމްޖާރީކުރައްވަނީކަމާއެވެ. އެ ކަމަނާއީ މުއުމިނުން ތަކުންގެ މައިކަނބަލެއް ނޫންހެއްޔެވެ؟ (އެބަހީ: އެ ކަމަނާއަކީ އިންސާނުންކުރާނީ ކާކު ހެއްދެވެ.)

މި ޙަދީޘްތަކުގެ އަލީގައި ގިނަ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގެންނެވީ، އެއީ އަހަރުގެ ތެރޭގައި އެއް ޢުމްރާއަކަށްވުރެ ގިނައިން ޢުމްރާކުރުމަކީ ހުއްދަ ކަމެއްކަމުގައެވެ. ނަމަވެސް އަލްއިމާމު މާލިކު ދެކެވަޑައިގެންނެވީ ގޮތުގައި އަހަރެއްގެތެރޭގައި އެއް ޢުމްރާއަކަށްވުރެ ގިނައިން ޢުމްރާކުރުމަކީ މަކުރޫހު ކަމެކެވެ.

ޙައްޖުގެ މަސްތަކުގައި ޙައްޖުގެ ކުރިން ޢުމްރާކުރުން:

ޢުމްރާކުރަން އެންމެ ރަނގަޅީ ޙައްޖުގެ މަސްތަކުގައި (އެބަހީ: ދިހަ އިސްލާމީނުގެ އަހަރުގައި ޝައްވާލު މަހާއި، ޛުލްޤަޢިދާ މަހާއި، ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ފުރަތަމަ ދިހަ ދުވަސް، އަދި އަލްއިމާމު މާލިކުގެ އަރިހުގައި މި ތިން މަސް އެކުގައި) ޙައްޖުވުމާ ނުލައި ޢުމްރާކުރުން ހުއްދަކަމެވެ. فَقَدْ اعْتَمَرَ عُمَرُ (﵁) فِي شَوَّالٍ، وَرَجَعَ إِلَى الْمَدِينَةِ، دُونَ أَن يَحُجَّ." [1] ''ޒަރު، ހަމަކަނަކަވަރުން، (އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވާށި)

---

[1] (ޝަރްޙު: ޙައްޖުގެ މަސްތަކުގައި ޙައްޖުވުމާ ނުލައި ޢުމްރާކުރުން ހުއްދަކަން ދަލީލުކުރާ ގޮތުގައި ''ފަތުޙުލްބާރީ'' ގައި ޙާފިޡުއިބްނުޙަޖަރު މި އިބާރާތް ރިވާކުރެއްވި ބާބުގެ ޢުނުވާނުގައި ނުވިއެވެ.
މި ޢިބާރާތުގައި ޢުމަރުގެފާނު ޢުމްރާކުރެއްވުން، އެކަމަ ފުރަތަމަ ހިޖުރަތުން އަރުނަގުން، އެ ދެކަމުން އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވެވޮޑިގެން ވާށި ޢަބްދުﷲ ބުނެފައިވާ ގޮތަށް ފުރަތަމަ ކަމެވެ. އަދި މުއައްޠައިގައި ޢުމަރު ފުރަތަމަ ޢުމަރުގެ ކަމެކެވެ. އެ ކަން އެނގޭނީ، އުމްރާވެސް މިހާރު ޙައްޖުގެ މަސްތަކުގައި ޙައްޖުވުމާ ނުލައި ޢުމްރާކުރެއްވި ކަމާއި ވިދާޅުވި ''އެއީ، (އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވާށި) ޢުމަރުގެފާނު ޙައްޖުވުމާ ނުލައި ރުޖޫޢަވެވަޑައިގެން.'' މުވައްޠައިގައި ވިދާޅުވެފައިވާތީއެވެ.
އެހެންނަމަވެސް ޝައްވާލުމަހު ޙައްޖުގެ ކުރިން ޢުމްރާކުރުމުގެ ޙަދީޘްތައް މުވައްޠައިގައި ގެނެސްދެއްވާފައިވާ ޢުމަރު ބުނެފައިވާ ޙަދީޘްގެ ޢަރަބި ނަނގާފައެވެ. އެ ކަން އެނގެނީ މުވައްޠައިގައި ޝާފިޢީ ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘުން އެއީ، ޢުމަރުގެފާނުގެ ޢުމްރާކުރެއްވުމާގެ ޢަދަދު ޢުމްރާ ޙަދީޘްތަކުގައި ނުވެވުން، އެ ޢިބާރާތް ރިވާކުރެއްވި ޢަބްދުﷲ ޙަދީޘްތައް ޢުމަރުގެ ޢުމްރާ ހުރި ޢަދަދުގައި ފިޤުހުއްސުންނާގެ ޙަދީޘްތަކަށް ބަލާއިރު ބޮޑެތި ބަޔާނެއް ދެއްވާފައެވެ. (އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވާށި) ޢުމަރު ބުނު =

ޢުމަރުގެފާނުވަނީ ޝައްވާލު މަހު ޢުމްރާވެ ވަޑައިގެންފައެވެ. އަދި އެ ކަލޭގެފާނު ޙައްޖުވެ ވަޑައިނުގެން މަދީނާއަށް އެނބުރި ވަޑައިގަތެވެ.“

ހަމައެފަދައިން ޙައްޖުވުމުގެ ކުރިން ޢުމްރާވުމަކީވެސް ހުއްދަ ކަމެކެވެ. އެއީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢުމަރުގެފާނު (އެބަހީ: އަބޫސަލަމަތުގެ ދަރިކަލުން ޢުމަރުގެފާނު) ޢަމަލުކުރައްވާފައިވާ ފަދައިންނެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ العُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الحَجِّ مِنْ أَفْجَرِ الفُجُورِ فِي الأَرْضِ، وَيَجْعَلُونَ الْمُحَرَّمَ صَفَرًا، وَيَقُولُونَ: إِذَا بَرَأَ الدَّبَرْ، وَعَفَا

= އަބީސަލަމަތު ޝައްވާލު މަހު ޢުމްރާވެވަޑައިގަތުމަށް ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ އަރިހުން ހުއްދައަށް އެދިވަޑައިގެން ކަމަށް އަލްއިމާމު މާލިކު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ މުވައްޠާގައި ރިވާކުރައްވާފައި ވާކަމަށް ބަޔާންވެގެން ވުމުންނެވެ.

”ފިޖޫރުއްސުންނާ“ ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: حاشية رقم: (6). ج 2. ص 306.

ތިރީގައި އެ ވަނީ، ފިޖޫރުއްސުންނާގެ ބަޔާންތަކުގައި ތަރުޖަމާކޮށްފައިވާ އިސްތިޢާރާކޮށް ޤަރާރުކޮށް އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘް ބަލާށެވެ. عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ أَبِي سَلَمَةَ (رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا) اسْتَأْذَنَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ (﵁) أَنْ يَعْتَمِرَ فِي شَوَّالٍ، فَأَذِنَ لَهُ، فَاعْتَمَرَ، ثُمَّ قَفَلَ إِلَى أَهْلِهِ، وَلَمْ يَحْجُجْ." (رَوَاهُ مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، الْعُمْرَةُ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، برقم: (1241). ج 3. ص 497.

މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި [illegible] ޝައްވާލު މަހު ޢުމްރާވެވަޑައިގަތުމަށް [illegible] ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި އަބީސަލަމަތުގެ ދަރިކަލުން (ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ [illegible]) ޢުމަރުގެފާނު، ޝައްވާލުމަހުގައި ޢުމްރާވެވަޑައިގަތުމަށް (ޚަލީފާ [illegible] އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި) ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ އަރިހުން ހުއްދައަށް އެދިވަޑައިގަތެވެ. ފަހެ، (ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބު) އެ ކަލޭގެފާނަށް ހުއްދަ ދެއްވިއެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: އަބީސަލަމަތުގެ ދަރިކަލުން ޢުމަރުގެފާނު) ޝައްވާލު މަހު) ޢުމްރާވެވަޑައިގަތެވެ. އެއަށްފަހު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަހުލުވެރިންގެ ގާތަށް އެނބުރި ވަޑައިގަތެވެ. އަދި އެ ކަލޭގެފާނު (އެ އަހަރު) ޙައްޖުވެވަޑައިނުގަންނަވައެވެ.“ މިހިން އެނގެނީ އެއީ، ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ [illegible] ސާބިތުކަމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބު) ހުއްދަ ދެއްވާފައިވަނީ ޢުމަރު ބިން އަބީސަލަމަތަށް ޢުމްރާވެވަޑައިގަތުމަށް ހުއްދަ ދެއްވާފައިވާކަމެވެ.

އެހެންކަމުން ”ޢުމަރުގެފާނު ޢަމަލުކުރައްވާފައިވާ ފަދައިންނެވެ“ މިޢިބާރާތުގެ މާނައީ، އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބު ހުއްދަދެއްވާފައިވާ ކަމެވެ“، [illegible] ކަމަކަށް ފޯރުކޮށްދީފައެވެ. [illegible] ”[illegible]“)

الأَثَرْ، وَانْسَلَخَ صَفَرْ، حَلَّتِ العُمْرَةُ لِمَنِ اعْتَمَرْ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙްމަތްކުރެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ޠާއޫސްގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުހިވެވޮޑިގެންނެވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "ޖާހިލީ ޒަމާނުގެ މީހުން ޤަބޫލުކުރީ އުޅުނުގޮތުގައި، ޙައްޖުގެ މަސްދުވަސްތަކުގެތެރޭގައި (ޙައްޖާ ވަކިން) ޢުމްރާކުރުމަކީ މި ބިންމަތީގައި ކުރެވޭ އެންމެ ފާފަވެރިކަންބޮޑު ފާސިދު ކަންތައް ކަމުގައި ދެކެއުޅުނުއެވެ. އެބައިމީހުން މުޙައްރަމް މަހަކީ ޞަފަރު މަސްކަމަށް ހަދައި އުޅެނުއެވެ. އެބައިމީހުން ބުނެއުޅުނުއެވެ. ޙައްޖުވެރިންގެ އުފެދިފައިވާ ޖަމަލުގެ ބުރިކަށިމަތީގައި އުފެދޭ ފާރުތައް ފިލައިގެން އެ ޞަފަރުމަސް ނިމިގެންދިޔުމުން އަދި ބޭނުންވާ މީހަކަށް ޢުމްރާކުރުން ހުއްދަވާނެއެވެ."

ފަހެ، އިސްލާމްދީން ފާޅުވުމުން، ޙައްޖުގެ މަސްދުވަސްތަކުގައި ޢުމްރާކުރުން ހުއްދަކުރެއްވިއެވެ. އަދި އެއީ ޤިޔާމަތާހަމައަށް ޙައްޖުގެ މަސްދުވަސްތަކުގެ ޢުމްރާގައި (އަމުރުކުރުން ހުއްދަ ކަމެއްކަމުގައި) ބަޔާންވެފައިވާ ކަމެކެވެ. [2]

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވި ސުރާޤަތު ބުން މާލިކުގެ އަރިހުން އަޚްބާރުދީ އެނގުން އުމަރުގެ ބޭކަލުން މި މައްސަލައިގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ

---

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ التَّمَتُّعِ وَالإِقْرَانِ وَالإِفْرَادِ بِالحَجِّ، وَفَسْخِ الحَجِّ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ، برقم: (1564). ج 2. ص 142. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ جَوَازِ الْعُمْرَةِ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، برقم: 198 - (1240). ج 2. ص 909.

[2] (**ނޯޓް:** "ޢުމްރާއަކީ ޤިޔާމަތާހަމައަށް ޙައްޖުގެ މަސްދުވަސްތަކުގައި ޢުމްރާކުރުން ހުއްދަ ކަމެއްކަމުގައި ބަޔާންވެފައިވާ ކަމެއް" ކަމަށް ދެއްކެވުމުގައި ރަސޫލާ ޞައްލައްލާހު ޢަލައިހި ވަސައްލަމް ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް ބަޔާންކުރައްވައި ޙައްޖާއި ޢުމްރާގައި ބައިވެރިވުމަށް އިޖާބަދެއްވިއެވެ. އެހެންކަމުން ޙައްޖާއި ޢުމްރާގައި ބައިވެރިވުމާއި ތަމައްތުޢުކަން ނޭނގެއެވެ. މިޔާ އަސްލުގައި ޝަރުޢީ ކަމަކަށް ރިވާވެގެންވާ އަދި މިޔާ އިޖްމާޢުވެރިވާ ޙަދީޘްގެ ރިވާކުރުމާއި ބައިވެރިވުމާއި އެނގެން ބޭނުންވާ ނޫނެވެ. އެހެންކަމުން މި މައްސަލައިގައި ބައިވެރި ފަރާތުގެ އަސްލުގައި ހިމެނިގެންވެއެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުޙައްޤިޤު")

ޙަދީޘެވެ. عَنْ سُرَاقَةَ بْنِ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ رضي الله عنه، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْبَطْحَاءِ وَقَالَ: {دَخَلَتِ الْعُمْرَةُ فِي الْحَجِّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَ الحَاكِمُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالدَّارَقُطْنِيُّ) [1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންދެއްވި ސުރާޤަތު ބުނު މާލިކު ބުނު ޖުޢުޝުމުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އަލްބަޠްޙާގައި ހުންނަވައި، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ތިމަންމެން (އަޞްޙާބުންނަށް) ޚުޠުބާއެއް ދެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ޤިޔާމަތާހަމައަށް ޢުމްރާވެސް ޙައްޖުގެ މައްސަލަތަކުގައި ދެއްވުނެވެ.} މިއީ އެތަކެއް އަޞްޙާބު ބޭކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެކެވެ.

ރަސޫލު ﷲ ﷺ ވޮވަޑައިގެން ޢުމްރާގެ އަދަދު:

އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާ [illegible] [illegible] [illegible] ސަނަދުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "اعْتَمَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَرْبَعَ عُمَرٍ: عُمْرَةَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَعُمْرَةَ الْقَضَاءِ مِنْ قَابِلٍ، وَالثَّالِثَةَ مِنْ الْجِعْرَانَةِ، وَالرَّابِعَةَ الَّتِي مَعَ حَجَّتِهِ." (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَابْنُ حِبَّانَ) [2] މާނައީ: “އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ވޮވަޑައިގަތީ ހަތަރު ޢުމްރާއެވެ. އެއީ، (ހިޖުރައިން ހަވަނަ އަހަރު ވޮވަޑައިގެން) ޙުދައިބިއްޔާގެ ޢުމްރާއާއި، ވިދިގެންއައި އަހަރު ވޮވަޑައިގެން ޢުމްރަތުލްޤަޟާއާއި،

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (17583). ج 29. ص 123. ، وَ الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرك، مرجع سابق:كِتَابُ مَعْرِفَةِ الصَّحَابَةِ، برقم: (**6677**). ج **4**. ص **53**. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَحْرَمَ إِحْرَامًا مُطْلَقًا يَنْتَظِرُ الْقَضَاءَ، ثُمَّ أَمَرَ بِإِفْرَادِ الْحَجِّ، وَمَضَى فِي الْحَجِّ، برقم: (8825). ج 5. ص 9. ، وَ الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْمَوَاقِيتِ، برقم: (2709). ج 3. ص 342

[2] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب العُمرة، برقم: (1993). ج 3. ص 349. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَاب كَمْ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ، برقم: (3003). ج 4. ص 210. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (2954). ج 5. ص 111. ، وَ ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ، مرجع سابق: كتاب الحج، باب ما جاء في حج النبي ﷺ واعتماره، برقم: (3946). ج 9. ص 262.

ތިންވަނަ ޢުމްރާއަކަށް (ހިޖުރައިން އަށްވަނަ އަހަރު) ޖިޢްރާނާއިން ވެވަޑައިގެން ޢުމްރާއާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ ޙައްޖާއެކު (ހިޖުރައިން ދިހަވަނަ އަހަރު) ވެވަޑައިގެން ޢުމްރާއެވެ.“

ޢުމްރާވުމުގެ ޙުކުމް:

ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިންނާއި، އަލްއިމާމު މާލިކު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ޢުމްރާވުމަކީ ސުންނަތެކެވެ. އަދި، ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘުން ދޭހަވާ ފަދައިންނެވެ.

އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޑައިގަންނަވާށި ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމުތް ތިރްމިޛީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرٍ رضي الله عنه ، "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ عَنِ العُمْرَةِ، أَوَاجِبَةٌ هِيَ؟ قَالَ: {لَا، وَأَنْ تَعْتَمِرُوا هُوَ أَفْضَلُ.} (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالدَّارَقُطْنِيُّ) وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ: حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ [1] މާނައީ: “އެ ދެބޭކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޑައިގަންނަވާށި ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އަށް ދެންނެވުނެވެ. ޢުމްރާވުމަކީ ވާޖިބެއްތޯއެވެ؟ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ނޫނެކެވެ. އެހެނަސް ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުން ޢުމްރާވުމަކީ ރަނގަޅުވެގެންވާ ކަމެކެވެ.} އަލްއިމާމުތް ތިރްމިޛީ ވިދާޅުވިއެވެ. މިއީ ޙަސަނު އަދި ޞަޙީޙު ޙަދީޘެކެވެ. [2]

---

[1] **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كتاب الحج، باب ما جاء في العمرة أواجبة هي أم لا؟ برقم:** (931). ج 3. ص 261. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (14397). ج 22. ص 290. ، وَ **البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَنْ قَالَ الْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ، برقم:** (**8752**) ، (**4/569**) ، وَ **الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْمَوَاقِيتِ، برقم:** (2724). ج 3. ص 348.

[2] (**ޝަރަޙް:** އަލްއިމާމުތް ތިރްމިޛީ މިއީ ޞަޙީޙު ޙަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައި ވިނަމަވެސް އެހެނިހެން ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވަނީ މިއީ ޟަޢީފު ބައި ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ. ސަބަބަކީ، މި ޙަދީޘުގެ ސަނަދުގައިވާ އަލްޙައްޖާޖު ބިން އަރްޠާތަކީ ޟަޢީފު އަދި=

ޝާފިޢީ މަޛުހަބުގެ ޢިލްމުވެރިންނާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ދެކެވަޑައިގެންނަވާ ގޮތުގައި ޢުމްރާވުމަކީ ވާޖިބުކަމެވެ. އެއީ، اللهُ ގެ ވަޙީބަސްފުޅުގައި ވާފަދައިންނެވެ. اللهُ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿ وَأَتِمُّوا۟ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾ [1] މާނައީ: {ތިޔަބައިމީހުން اللهُ އަށްޓަކައި ޙައްޖާއި ޢުމްރާ ފުރިހަމައަށް އަދާކުރާށެވެ!} މި އާޔަތުގައި ފަރުޟެއްކަމަށްވާ ޙައްޖަށް ޢަޠުފުކުރައްވައި ޢުމްރާވެސް ބަޔާންކުރައްވާފައިވުމުން، ޢުމްރާވުމަކީވެސް ފަރުޟެއްކަން ދޭހަވެއެވެ.

މި ދެ ރައުޔުގެތެރެއިން ޞައްޙަ ރައުޔަކީ، ޢުމްރާވުމަކީ ސުންނަތެއްކަމަށް ބަޔާންވެގެންވާ ފުރަތަމަ ރައުޔެވެ. “ފަތުޙުލްޢައްލާމް” ނަމަކަށްކިޔުން ފޮތުގައިވެއެވެ. “މި މައުޟޫޢުގައި އެބަހީ: ޢުމްރާވުމަކީ ވާޖިބެއްކަމަށް ބުނެވޭ މައުޟޫޢުގައި އައިސްފައިވާ ޙަދީޘްތަކަކީ އެއިން ޙުއްޖަތެއް ޤާއިމުވާފަދަ ޙަދީޘްތަކެއް ނޫނެވެ.” [2]

ޢުމްރާވުމަކީ ވާޖިބެއްކަމަށް ޞައްޙަކަމުގެން ސާބިތުވާ އެއްވެސް ޙަދީޘެއް ނުވާކަމަށާއި، އެއީ ސުންނަތެއްކަމަށް އަލްއިމާމު ޝާފިޢީ ވިދާޅުވާ ކަމުގައި އަލްއިމާމު ތިރްމިޛީ ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. [3]

= ތަދުލީސް ކުރައްވާ ރާވީއެއްކަމަށްވުމެވެ. އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދާއި، އަލްއިމާމު ދާރަޤުޠްނީގެ ސުނަން ތަޚްރީޖު ކުރައްވި ޢިލްމުވެރިންވެސް ވިދާޅުވެފައިވަނީ މިއީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ. އަލްއިމާމު ދާރަޤުޠްނީގެ ސުނަން ތަޚްރީޖުކުރައްވައި އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނާއޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “އަލްޙައްޖާޖަކީ ތަދުލީސް ކުރައްވާ ރާވީއެއް ކަމަށް ވުމާއެކު ގިނަ ޢިލްމުވެރިން ވިދާޅުވަނީ މިއީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއްކަމަށެވެ. އަލްއިމާމު ނަވަވީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އައްދާރަޤުޠްނީ މިއީ ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވުމީ [illegible] [illegible] [illegible] ވެގެންނުވާނެއެވެ. އެހެނީ [illegible] [illegible] ޢިލްމުވެރިން [illegible] މިއީ ޟަޢީފު ރިވާޔަތެކެވެ.” ބައްލަވާ! “ސުނަން އައްދާރަޤުޠްނީ” **الدَّارَقُطْنِيُّ**، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْمَوَاقِيتِ**، ج 3. ص 348.

މަތީގައި އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އިޝާރާތްކުރައްވާފައިވާ އަލްއިމާމު ނަވަވީގެ ބަސްފުޅު [illegible] “އަލްމަޖްމޫޢު ޝަރަޙު އަލްމުހައްޛަބު” ބައްލަވާ! **المجموع شرح المهذب**، مرجع سابق: ج 7. ص 6. ނޯޓް [illegible] “[illegible]”)

[1] (سُورَةُ البَقَرة: **196**)

[2] **القِنَّوجِي**، محمد صديق بن حسن بن علي بن لطف الله البخاري الحسيني (د ت). **فتح العلاَّم لشرح بلوغ الْمرام**، (د ط). بيروت: دار صادر، ج 1. ص 312.

[3] **التِّرْمِذِيُّ**، **الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كتاب الحج، باب ما جاء في العمرة أواجبة هي أم لا؟** ج 3. ص 262.

އުމްރާވުމުގެ ވަގުތު:

ޢިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި އަހަރުގެ ހުރިހާ ދުވަސްތަކެއްގައި އުމްރާވުން ހުއްދަވެއެވެ. އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާ ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި ފަސް ދުވަހެއްގައި އުމްރާވުމަކީ މަކްރޫހު ކަމެކެވެ. އެ ފަސް ދުވަހަކީ، ޢަރަފާތު ދުވަހާއި، ނަހުރުގެ ދުވަހާއި، އައްޔާމުއްތަޝްރީޤުގެ ތިންދުވަހެވެ. (އެބަހީ: ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ ނުވަވަނަ ދުވަހާއި، ދިހަވަނަ ދުވަހާއި، އެގާރަ، ބާރަ، ތޭރަ މި ފަސްދުވަހެވެ.)

ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ ޢިލްމުވެރިޔަކު ކަމުގައިވާ އަބޫޔޫސުފު ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި ޢަރަފާތު ދުވަހާއި، އެއާވިދިގެންވާ ތިން ދުވަހު އުމްރާވުމަކީ މަކްރޫހު ކަމެކެވެ. ޙައްޖުގެ މަސައްކަތްތަކުގައި އުމްރާވުމީ ހުއްދަ ކަމެއްކަމުގައި ޢިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެ ވަޑައިގެންފައެވެ.

1- އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު الله ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ العُمْرَةِ قَبْلَ الحَجِّ؟ فَقَالَ: لَا بَأْسَ، اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ قَبْلَ أَنْ يَحُجَّ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙްމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ޢިކްރިމާ ބިން ޚާލިދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޙައްޖުވުމުގެ ކުރިން އުމްރާވުމަކީ ކޮންކަހަލަ ކަމެއްތޯ އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެ ފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު الله ގެފާނުގެ އަރިހުން ސުވާލުކުރެއްވީމެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެއީ އެއްވެސް މައްސަލައެއްނޫނެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ވެސް ޙައްޖު ވަޑައިގަތުމުގެ ކުރިން އުމްރާވެވަޑައިގެންނެވިއެވެ."

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: أَبْوَابُ العُمْرَةِ، بَابُ مَنِ اعْتَمَرَ قَبْلَ الحَجِّ، برقم: (1774). ج 3. ص 2.

2- އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެވިގެންވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. وَرُوى [1] عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حَاضَتْ، فَنَسَكَتْ الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا، غَيْرَ أَنَّهَا لَمْ تَطُفْ بِالْبَيْتِ، قَالَ: فَلَمَّا طَهُرَتْ وَطَافَتْ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَنْطَلِقُونَ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ، وَأَنْطَلِقُ بِالْحَجِّ؟ فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ أَنْ يَخْرُجَ مَعَهَا إِلَى التَّنْعِيمِ، فَاعْتَمَرَتْ بَعْدَ الحَجِّ فِي ذِي الحَجَّةِ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَ أَحْمَدُ) [2] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، (ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ ޙައްޖު ދަތުރުފުޅުގައި) އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢާއިޝަތުގެފާނަށް މައްސަރުކަންތައް މެދުވެރިވެވަޑައިގަތެވެ. ފަހެ، ކަޢުބަތުﷲ ގެ ޠަވާފު ކުރެއްވުން ފިޔަވައި ޙައްޖުގެ އެންމެހައި މަނާސިކުތައް އެ ކަމަނާ ފުރިހަމަ ކުރެއްވިއެވެ. (ޖާބިރުގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަމަނާ ޠާހިރުވެ ވަޑައިގަތުމުން، އެ ކަމަނާ ޠަވާފުކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަމަނާ ދެންނެވިއެވެ. އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ. ކަލޭގެފާނުމެން އެންމެބޭކަލުން ޙައްޖާއި ޢުމްރާއެއް ވެވަޑައިގެން ހިނދު، އަޅުގަނޑަށް ލިބުނީ ޙައްޖެއް އެކަންޏެވެ. ފަހެ، އަބޫބަކުރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުއްރަޙްމާނުގެފާނު އެ ކަމަނާއާއިގެން ތަންޢީމަށް ނުކުމެވަޑައިގަތުމަށް [illegible] އަމުރުކުރެއްވިއެވެ. ފަހެ، ޙައްޖަށްފަހު ޛުލްޙިއްޖާ މަހު އެ ކަމަނާ ޢުމްރާ ވެވަޑައިގަތެވެ.“

---

[1] ([illegible] "وروي" [illegible]
[illegible]
[illegible] "وروي" [illegible]
[illegible])

[2] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:أَبْوَابُ العُمْرَةِ، بَابُ عُمْرَةِ التَّنْعِيمِ، برقم: (1785). ج 3. ص 4. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ بَيَانِ وُجُوهِ الْإِحْرَامِ، وَأَنَّهُ يَجُوزُ إِفْرَادُ الْحَجِّ وَالتَّمَتُّعِ وَالْقِرَانِ، وَجَوَازِ إِدْخَالِ الْحَجِّ عَلَى الْعُمْرَةِ، وَمَتَى يَحِلُّ الْقَارِنُ مِنْ نُسُكِهِ، برقم: 136 - (1213). ج 2. ص 881. ، وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: برقم: (1785). ، ج 3. ص 195. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (14279) ، ج 22. ص 183.

އިސްވެ ބަޔާންވެފައިވާނެ ފަދައިން، ޢުމްރާވުމަށް އެންމެ އިތުރުވަގުތަކީ ރަމަޟާން މަހެވެ.

ޢުމްރާގެ މީޤާތު:

ޢުމްރާވުމަށް ގަސްދުކުރާ މީހާ ވާހުރީ އެހެންޏާ ކުރިން ބަޔާންކުރި ޙައްޖުގެ މީޤާތު ތަކުން ބޭރުގައިވާ ސަރަޙައްދުގައި ހުރި މީހަކު ކަމަށެވެ. އެހެންޏާ އޭނާ ވާހުރީ، އެ މީޤާތު ތަކުން އެތެރޭގައިވާ ސަރަޙައްދުގައި ހުރި މީހަކުކަމަށެވެ.

މީޤާތު ތަކުގެ ސަރަޙައްދުން ބޭރުގައި ހުރި މީހަކަށް، އިޙްރާމު ބަނދުވާނެތަނަކީ އެ ސަރަޙައްދުތަކުން އެތެރެވުމުން ހުއްދަ ނުވާނެއެވެ. އަދި، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘުގައިވާ ފަދައިންނެވެ. عَنْ زَيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ أَتَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي مَنْزِلِهِ، فَسَأَلْتُهُ مِنْ أَيْنَ يَجُوزُ أَنْ أَعْتَمِرَ؟ قَالَ: "فَرَضَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، وَلِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّأْمِ الْجُحْفَةَ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ)[1] މާނައީ: „އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙްމަތްލައްވާ ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ޒައިދު ބުނު ޖުބައިރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މިކަލޭގެފާނު އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވެވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހަށް އެ ކަލޭގެފާނުގެ ގެއަށް ވަޑައިގަތީމެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނަށް މިހެން ދަންނަވާލީމެވެ. ޢުމްރާވުމަށް އަޅުގަނޑު އިޙްރާމު ބަނދާނީ ކޮން ތާކުންތޯއެވެ؟ އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ނަޖްދުކަރައިގެ އަހުލުވެރިންނަށް ޤަރުނުލް މަނާޒިލް، އަދި މަދީނާގެ އަހުލުވެރިންނަށް ޛުލްޙުލައިފާ، އަދި ޝާމުކަރައިގެ އަހުލުވެރިންނަށް އަލްޖުޙްފާ މީޤާތުގެ ގޮތުގައި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ކަނޑައަޅުއްވާފައިވެއެވެ.“

---

[1] ا البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ فَرْضِ مَوَاقِيتِ الحَجِّ وَالعُمْرَةِ، برقم: (1522). ج 2. ص 133.

އަދި އެ މީހަކު ހުރި މީޤާތުތަކުގެ ސަރަޙައްދުން އެތެރޭގައި ކަމަށް ވަނީނަމަ، އެއީ މައްކާގައިހުރި މީހަކު ކަމުގައިވިޔަސް ޢުމްރާވުމަށްޓަކައި އޭނާ އިޙުރާމު ބަނދުންވަނީ މީޤާތުން ބޭރު ސަރަޙައްދަކުންނެވެ. އެއީ، އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ އިސްވެ ނަންގަނެވިފައިވާ (ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ) ޙަދީޘުގައި ވާފަދައިންނެވެ. އެ ޙަދީޘުގައިވެއެވެ. ޢާއިޝަތުގެފާނު، (އެ ކަމަނާގެ އަޚު ޢަބްދުއްރަޙްމާނުގެ އަރިހުގައި) ތަންޢީމަށް ނުކުމެވަޑައިގެން އެ ތަނުން އިޙުރާމު ބެންނެވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަމުރުފުޅާ އެއްގޮތަށް އެ ކަމަނާ ޢަމަލުކުރެއްވި ގޮތެވެ.

ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުން

މި ޠަވާފަށް ވަދާޢީ، ނުވަތަ ވަދާޢުގެ ޠަވާފޭ ކިޔުނީ އޭނާ ކަޢުބަތު ﷲ ގެ ފަރާތުން ވަދާޢުވެގެން (ޙައްޖުވެރިޔާ މައްކާއިން) ފުރައިގެންދާ ކަމަށް ކުރުމުގައިވާތީއެވެ. މި ޠަވާފަށް ޞަދަރު (ފުރައިގަތުމުގެ ކުރިން ޠަވާފު) ވެސް ކިޔައެވެ. އަދި، އާއްމުކޮށް މީސްތަކުން ފުރައިގަތުމުގެ ޠަވާފު ކިޔަނީއެވެ. އެއީ، އެ ޠަވާފު ޙައްޖުގެ ކަންތައްތަކުގެ ތެރެއިން އެންމެ ފަހުން ކުރެވޭ ކަމެއް ކަމުގައިވާތީއެވެ. އަދި، ޙައްޖުވެރިޔާ މައްކާއިން ފުރައިގަތުމުގެ ކުރިން ކުރަން ޖެހޭ ކަމެއް ކަމުގައިވާތީއެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢުމަރުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘުގައިވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﵁، قَالَ: "لَا يَصْدُرَنَّ أَحَدٌ مِنَ الْحَاجِّ حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ، فَإِنَّ آخِرَ النُّسُكِ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ." (رَوَاهُ

مَالِكٌ، وَالشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَابْنُ أَبِي شَيبَة) [1] މާނައަކީ: "އެ ދެބަދަރިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންދެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ތިމަންގެ ބައްޕާ) އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސެވުން ދެއްވި ޢުމަރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "ޙައްޖުވެރިންކޮޅު އެކަކުވެސް ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ވަދާޢުގެ ޠަވާފުނުކުރަނީސް ފުރައިގެން ނުދާހުރިކަމެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ޙައްޖުގެ މަނާސިކުތަކުގެ ތެރެއިން އެންމެ ފަހު ކަމަކީ ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ޠަވާފުކުރުމެވެ."

މައްކާގެ އަހުލުވެރިންނާއި ބައިސުވެރިން ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުން ވާޖިބުވެއެވެ. އެ [illegible] ވަދާޢުގެ ޠަވާފު ނުކުރެވުނަސް އެ ބައިމީހުންގެމައްޗަށް އިތުރުކަމެއް ލާޒިމު ނުވާނެއެވެ.

އެ ދެބަދަރިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "رُخِّصَ لِلْحَائِضِ أَنْ تَنْفِرَ إِذَا حَاضَتْ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ) [2] މާނައަކީ: "އެ ދެބަދަރިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސެވުންދެއްވި

---

[1] مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، وَدَاعُ الْبَيْتِ، برقم: (1365). ، ج 3. ص 539. ، وَ الشَّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: كتاب الحج، الباب السادس فيما يلزم الحاج بعد دخول مكة إلى فراغه من مناسكه، برقم: (941). ، ج 1. ص 575. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ طَوَافِ الْوَدَاعِ، برقم: (9747). ، ج 5. ص 2 64. ، وَ ابْنُ أَبِي شَيبَةَ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَنْ قَالَ لِيَكُنْ آخِرُ عَهْدِ الرَّجُلِ بِالْبَيْتِ، برقم: (13774). ج 8. ص 247. (**ނޯޓު:** މިއީ ސަޙީޙް ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ މައުޤޫފު ރިވާޔަތެކެވެ. އެބަހީ: ޞަޙާބީއެއްގެ ބަސްފުޅެކެވެ. މިއައްޔާ ވިދާޅުވެފައިވާ އިބާރާތުން އަލްއިމާމު މާލިކު ކަމުގައި ބަޔާންކުރެވިފައިވާ މި ރިވާޔަތް ... ޙައްޖުގެ ރިވާޔަތްތަކުގެ ތެރެއިން ... ނޯޓު ނިމުނީ "މުޢައްލަޤު")

[2] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَيْضِ، بَابُ الْمَرْأَةِ تَحِيضُ بَعْدَ الإِفَاضَةِ، برقم: (329). ، ج 1. 73.
(**ނޯޓު:** އަލްއިމާމު މުސްލިމް މި ރިވާޔަތް ނަގުލުކުރައްވާފައިވަނީ މުސްލިމްގެ ޞަޙީޙުގައި ވިޔަސް، މި ރިވާޔަތުގެ އިބާރާތް އަލްއިމާމު ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަސްތަކާ ތަފާތެވެ. ... ރިވާކުރައްވާފައިވާ އެ ... =

ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "ޙައިޟުވެރިޔާއަށް ވަދާޢީ ޠަވާފު ނުކޮށް އޭނާ ފުރައިގެން ދިޔުން ހުއްދަ ކުރެއްވިގެންވެއެވެ،"

އެ ދެބޭކަލުން (އެބަހީ: އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު) ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "أُمِرَ النَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ، إِلَّا أَنَّهُ خُفِّفَ عَنِ الْمَرْأَةِ الْحَائِضِ." [1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "މީސްތަކުންނަށް އަމުރު ކުރެވުނީ (މައްކާގައި) އެބައިމީހުންގެ ފަހު ކަމަކީ ވަދާޢީ ޠަވާފު ކަމުގައި ހެދުމެވެ. އެހެންނަމަވެސް ޙައިޟުވެރިޔާގެ ކިބައިން އެ ކަންތައް ލުއިކޮށްދެއްވުނެވެ. (އެބަހީ: ވަދާޢީ ޠަވާފު ނުކޮށް ފުރައިގެން ދިޔުން ހުއްދަކޮށްދެއްވުނެވެ.)

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُيَيٍّ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ حَاضَتْ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: {أَحَابِسَتُنَا هِيَ}، قَالُوا: إِنَّهَا قَدْ أَفَاضَتْ قَالَ: {فَلَا إِذًا.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ (وَاللَّفْظُ لَهُ)، وَمُسْلِمٌ) [2] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން،

= ނަންބަރަށް އޭނާ އިޝާރާތް ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އޭނާ ވިދާޅުވެފައިވާ ބާބުގައި އަރިސްތަވިވަސް، މި ރިވާޔަތަށްފަހު މައްސަލަ ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެވެ. ބައްލަވާ! "ފިޤްހުއްސުންނާ" فقه السنة، مرجع سابق: حاشية رقم: (3). ج 2. ص 309. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ طَوَافِ الوَدَاعِ، برقم: (1755). ، ج 2. ص 179. ، مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بابُ وُجُوبِ طَوَافِ الْوَدَاعِ وَسُقُوطِهِ عَنِ الْحَائِضِ، برقم: 380 - (1328). ج 2. ص 963.

[2] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ طَوَافِ الوَدَاعِ، برقم: (1757). ج 2. ص 179. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بابُ وُجُوبِ طَوَافِ الْوَدَاعِ وَسُقُوطِهِ عَنِ الْحَائِضِ، برقم: 382 - (1211). ج 2. ص 964.

ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ ޙަދީޘުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަނބިކަނބަލުން އުއްމުލްމުއުމިނީނަ، ޞަފިއްޔާ ބިންތު ޙުޔައްޔު (ޙައްޖަތުލް ވަދާޢުގެ ތެރޭގައި) ޙައިޟުވެވަޑައިގަތެވެ. (ޢާއިޝަތުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންކަމަނާ ރަސޫލު ﷲ ﷺ އަށް އެ ވާހަކަ ދެންނެވީމެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އެހެންވިއްޔާ އެ ކަމަނާ ތިމަންމެންނަށް (މަދީނާއަށް ވަޑައިގަތުމަށް) ހުރަސްއަޅުއްވަނީ ތޯއެވެ!} އަޞްޙާބުން ދެންނެވޫއެވެ. އެ ކަމަނާ އިފާޟާގެ ޠަވާފު ކުރައްވައިފިއެވެ. (މިއިން ދޭހަވަނީ ޞަފިއްޔާގެފާނު ޙައިޟުވެ ވަޑައިގަތީ އެ ކަމަނާ ވަދާޢުގެ ޠަވާފު ކުރެއްވި ފަހުން ކަމެވެ.) ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އެހެންވިއްޔާ މަސްއަލައެއްނެތެވެ.} (މި ތާނގައި މިވަނީ އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ލަފުޒެވެ.)

ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ޙުކުމް:

އިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެވަޑައިގެންވާގޮތުގައި، ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުމަކީ ޝަރުޢު ކުރައްވާފައިވާ ކަމެކެވެ. އެއީ، އެ ޞަޙާބީކަލުންނަށް މާތް ﷲ ރުއްސުން ލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި ޙަދީޘްގައިވާފަދައިންނެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ النَّاسُ يَنْصَرِفُونَ فِي كُلِّ وَجْهٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {لَا يَنْفِرَنَّ أَحَدٌ حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ.} [1] (رَوَاهُ مُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ، وَالشّافِعِيُّ، وَابْنُ خُزَيْمَةَ، وَابْنُ حِبَّانَ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالدَّارِمِيُّ، وَ اللَّفْظُ لأَبِي دَاوُد، وَ النَّسَائِيّ، وَ

---

[1] (ޝަރަޙަ: މި ތާނގައި މުއައްލިފު މި ޙަދީޘް ލިޔުއްވާފައިވަނީ، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޢިބާރާތުންނެވެ. އެ ރިވާޔަތުގައި {الطَّوَافُ} މި ލަފުޒު އައިސްފައެއް ނުވެއެވެ. އެހެނަސް އަބޫދާވޫދުވެސް މި ރިވާޔަތް ރިވާކުރެއްވިކަން މުއައްލިފު ވިދާޅުވެފައި ވާނެތީ، އަބޫދާވޫދުގެ ރިވާޔަތުގައި ޙަދީޘުގައި ވަރަށް ސާފުކޮށް {الطَّوَافُ} މި ލަފުޒު އައިސްފައިވެއެވެ. އަބޫދާވޫދުގެ އިތުރުން އަލްއިމާމު ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުޚުޒައިމާގެ ރިވާޔަތްތަކުގައިވެސް އެ ލަފުޒު އައިސްފައިވެއެވެ. މި ރިވާޔަތްތަކާ އަލްބައިހަޤީއާއި މުސްލިމުގެ ޝަރަޙާ އެއްގޮތަށް ސަނަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާކަން ވޮޑިގެން މި ޙަދީޘް ލިޔުއްވުމުގައި އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދާއި، އަލްނަސާއީއާއި، އިބްނުޚުޒައިމާގެ ރިވާޔަތްތަކުގައި ވާގޮތެވެ. މި ޙަދީޘް މުޅިން އެއްގޮތްވެގެންވެއެވެ. ޝަރަޙަ ނިމުނީ "މުއައްލިފު")

ابْنُ حِبَّانَ)[1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ޙައްޖުގެ އަޅުކަމަށްފަހު) މީސްތަކުން ހުރިހާ ފަރާތަކުން ނުކުމެގެން (އެބައިމީހުންގެ ވަޠަނަށް) އެނބުރި ގޮސްއުޅުނުއެވެ. ފަހެ، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ހަމައެކަކުވެސް ކަޢުބަތު ﷲގެ ފުޅުގައި (ވަދާޢުގެ) ޠަވާފު ކުރުމަށްފަހުގައި މެނުވީ (މައްކާއިން) ނުކުމެގެން ނުދާހުރިކަމެވެ.} (މިތާނގައި މިވަނީ، ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައި ކަމަށް ނަންނަގެވިފައިވާ ބޭކަލުންނަކީ، އަބޫދާވޫދާއި، އައްނަސާއީއާއި، އިބްނުޙިއްބާން ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ އިމާމުންނެވެ.)

ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ޙުކުމަކީ ކޮބައިކަމާމެދު ޢިލްމުވެރިންގެ ރައުޔު ތަފާތު ވެފައިވެއެވެ. އަލްއިމާމު މާލިކާއި، އަލްއިމާމު ދާވޫދު (އައްޡާހިރީ) އާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުލްމުންޛިރު ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުމަކީ ސުންނަތެއް ކަމަށެވެ. އެ ކަން ނުކުރިޔަސް ދަމު ކެނޑުމަކީ ލާޒިމް ކަމެއް ނޫންކަމަށެވެ. އަލްއިމާމުގެ ޝާފިޢީގެ އެއް ރައުޔަކީ އެ ކަލޭގެފާނުގެ ވިދާޅުވުމުގެ ތެރެއިން އެއީއެވެ.

ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ އިމާމުންނާއި، ޙަންބަލީ މަޛްހަބުގެ އިމާމުންނާއި، އަލްއިމާމު ޝާފިޢީގެ އެއް ރައުޔަކީ އެ ކަލޭގެފާނުގެ ވިދާޅުވުމެއްގައި ވަދާޢުގެ ޠަވާފު

---

[1] مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بابُ وُجُوبِ طَوَافِ الْوَدَاعِ وَسُقُوطِهِ عَنِ الْحَائِضِ، برقم: 379 – (1327). ج 2. ص 963. ، وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب الوداع، برقم: (2002). ج 3. ص 355. وَ النَّسَائِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق:كِتَابُ المناسك، برقم: (4170). ج 4. ص 222.، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ طَوَافِ الْوَدَاعِ، برقم: (3070). ج 4. ص 254. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق:برقم: (1936). ج 3. ص 410. ، وَ الشّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق:كتاب الحج، الباب السادس فيما يلزم الحاج بعد دخول مكة إلى فراغه من مناسكه، برقم: (940). ج 1. ص 574. ، وَ ابْنُ خُزَيْمَة، فى الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب الأمر بطواف الوداع بلفظ عام مراده خاص، برقم: (3000). ج 4. ص 327. ، وَ ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، فَصْلٌ، برقم: (3897). ج 9. ص 208. ، وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ طَوَافِ الْوَدَاعِ، برقم: (9744). ج 5. ص 263. ، وَ الدَّارِمِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب في طواف الوداع، برقم: (1932). ج 2. ص 99.

ކުރުމަކީ ވާޖިބެއް ކަމަށެވެ. އަދި ކަންތައް ނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފިނަމަ ފިދުޔާއެއްގެގޮތުގައި އެއްޗެއް ކަތިލުން ޖެހޭނެއެވެ.

ވަދާއުގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ވަގުތު:

ވަދާއުގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ވަގުތަކީ، ޙައްޖުވެރިޔާ، ޙައްޖުގެ އަސްލުގައި ކަންތައްތަކުން އަވަދިވެ، ފުރަން ތައްޔާރުވުމުންނެވެ. އެއީ، އިސްވެ ނަންގަނެވުނު ޙަދީޘް ތަކުގައިވެސް ބަޔާންވެގެންވާފަދައިން މައްކާގައި އޭނާގެ އެންމެ ފަހު ކަމަކީ ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅަށް ކައިރިމަތީ އެ ތާނގައި ޠަވާފު ކުރުން ކަމަށް ވުމަށްޓަކައެވެ.

ފަހެ، ޙައްޖުވެރިޔާ ވަދާއުގެ ޠަވާފު ކުރުމަށްފަހު، ދިގު ވަގުތުކޮޅަކު މައްކާގައި ލަސްވެއްޖެނަމަ ގަސްދުގައި ކަންތައްތައް ނުކުން އަވަސް ދިއުމަށް ދިޔުންވެއެވެ. ވަދާއުގެ ޠަވާފު ކުރުމަށްފަހު، ދިގު ވަގުތުކޮޅަކު މައްކާގައި ދެމިހުރެއްޖެނަމަ، އެގޮތަށް އޮތުމަށް ކަންތައްތަކުގައި ކަމެއްނުކުރިނަމަ، އަލުން ވަދާއުގެ ޠަވާފު ކުރަންޖެހޭނެއެވެ. އެހެންކަމާއެކުވެސް ދަތުރަށް ފުރިފަހުން، ކަރުދާސް ނުކުރާ ވަރުގެ ކަމެއް ކަމުގައި ކަރާބްސްރަކުފިނަމަ، ވަކިކަމެއް ގަތުމަށް ކަމެއް ކުރުމަކުން ވަދާއުގެ ޠަވާފު އަލުން ކުރާކަށް ނުޖެހޭނެއެވެ. އޭގެ އިތުރަށް މަޤްބޫލު ކަމެއް ކުރުމުގެ ކުރިން އެ މީހާގެ ނަފްސު ވަކިވުމަށް ކަޢުބަތުﷲ ގެ ޠަވާފު ކުރަމުންދާއިރު ވަދާއު ކަމެއް ނުކުރެވުނީއެވެ.

ވަދާއުގެ ޠަވާފުކުރުމުގައި އެ ދުޢާކުރައްވާކަމަށްނަގަން ﷲ ޢުމަރުބުނު ޢަބްދުލްޢަޒީޒު ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ދުޢާކުރުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ. އެ ދުޢާއަކީ މިއީއެވެ. "اللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ، وَابْنُ عَبْدِكَ، وَابْنُ أَمَتِكَ، حَمَلْتَنِي عَلَى مَا سَخَّرْتَ لِي مِن خَلْقِكَ، وَسَتَرْتَنِي فِي بِلَادِكَ حَتَّى بَلَّغْتَنِي بِنِعْمَتِكَ إِلَى بَيتِكَ، وَأَعَنْتَنِي عَلَى أَدَاءِ نُسُكِي، فَإِن كُنْتَ رَضِيتَ عَنِّي فَازْدِدْ عَنِّي رِضًا، وَإِلَّا فَمِنَ الآنَ فَارْضَ عَنِّي قَبْلَ أَن تَنْأَى عَن بَيتِكَ دَارِي، فَهَذَا أَوَانُ انْصِرَافِي إِنْ أَذِنْتَ لِي، غيرَ مُسْتَبْدِلٍ بِكَ وَلَابِبَيتِكَ، وَلَا رَاغِبٍ عنكَ، وَلَا عَن بَيتِكَ، اللَّهُمَّ فَأَصْحِبْنِي الْعَافِيَةَ فِي بَدَنِي، وَالصِّحَّةَ فِي جِسْمِي، وَالْعِصْمَةَ فِي دِينِي، وَأَحْسِنْ مُنْقَلَبِي، وَارْزُقْنِي طَاعَتَكَ

مَا أَبْقَيتَنِي، وَاجْمَعْ لِي بَينَ خَيرِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةَ، إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَئٍ قَدِيرُ." [1] މާނައީ:
"ހައްދަވައިބެލެހެއްޓެވި ރަސްކަލާނގެ! ހަމަކަށަވަރުން، އަޅާއީ އިބަރަސްކަލާނގެ

---

[1] (ނޯޓް: ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ސަޙީޙަކަމުން ސާބިތުވާ "ޙަދީޘެއް" ކަމަށް މުޢައްލިފު ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ މަތީގައިވާ އިބާރާތާ ބޭރުގެ ބަސްތަކުން ފުރިހަމަ ކަންކަމާއި ގުޅޭގޮތުން ބައެއް ކަންކަމެއް ތިރީގައި ބަޔާން ކުރަމެވެ.

(ހ) "ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘް ކަމަށް" މުޢައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ "ޙަދީޘް" ރިވާކުރެއްވި ބޭކަލަކު އޮޅުމެއް ނުފެނެއެވެ. މި ތަނުގައި މުޢައްލިފު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތުގެ ވަކިވަކި ޖުމުލަތަކުން ސާބިތުވާކަން ބަޔަކު ހުރުމުން ފަސް ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން މި އިބާރާތުގައި ރިވާވެގެން ވާކަން އެއްވެސް ޙަދީޘް ފޮތަކުން ނުފެނުނެވެ.

(ށ) ޙަދީޘްތައް ތަޚްރީޖްކުރައްވައި، އޮޅުމެއް އިސްލާހުކުރެއްވި ޢިލްމުވެރިންގެ ފޮތްފޮތުން ހޯދައި ބެލުމުންވެސް މިއީ، ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން، ނުވަތަ އެހެން އަސްޙާބުބޭކަލަކު އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްކަމަށް އެއްވެސް އިލްމުވެރިއަކު ބަޔާންކުރައްވާފައި ނުފެނެއެވެ.

(ނ) އިމާމު ހާކިމް ހޯދުމުން "އަލްއުއްމު" ގައި އެ ކަލޭގެފާނުގެ ފިޤުހީ މަސްއަލަތަކުން ސަނަދެއް ބާރުން ކުރައްވާފައިވާ ނުވަތައި، މި އިބާރާތުގައި ތިރީ ގޮތުގައި އިބާރާތްތަކެއް ތަފާތު އިމާމު ޝާފިޢީ ރަޙިމަހުﷲ، ފިޤުހާކުރައްވާފައި ވެއެވެ. އަދި "ވަރަދުގެ ޙަވާލުދީގެ މިހާ ދުވަހަޖުމުގައި ހުރި އެ ދުވަ ކިޔުމަށް ތިމަންކަލޭގެފާނު ފާޅުކުރެ ކުރައްވާފައިވީމާ، މިއަށްފަހު އިމާމު ކުރުމަށް ﷲ ރަސްމީ ޝާފިޢީ އެ މިޒާނުގެ ކިބައިން މަޤުބޫލު ކަމަށް ކުރަމުންދާ ކަމެއް ކަމަށް" މިފާރުވެފައިވެއެވެ. ބައްލަވާ! "ކިތާބުލްއުއްމު" كِتاب الأم، مرجع سابق: ج 3. ص 575. ޝާފިޢީ މަޛްހަބުގެ އޮޅުއޮޅި ފިޤުހު ފޮތްފޮތުގައި އިބާރާތުގައި ކުރިކުރި ތަފާތުތައް މި އިބާރާތް އޮޅުއޮޅި އިލްމުވެރިން ޙިކާޔަތްކުރައްވައިފައެވެ.

(ރ) މި "ޙަދީޘް" ރިވާކުރެއްވި ބޭކަލަކު އަލްފާޒުފާޅު އިމާމު ކުރުމަށް މަސައްކަތުން، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީ "އައްސުނަނުލް ކުބްރާ" ގައި އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސަނަދުން އަލްއިމާމުލް ޝާފިޢީގެފާނުގެ މަތިން މި އިބާރާތްތަކެއް ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ފެންނަނެވެ. އަދި މިއީ އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތް ލެއްވި އައްޝާފިޢީގެފާނުގެ ބަސްފުޅެއްކަމަށް، އޭގެ ރާވީގެ ބަސްފުޅެއްކަމަށް އަލްބައިހަޤީ ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ.

ޙިކާޔަތް އެ ވަނީ އަލްބައިހަޤީ، އައްސުނަނުލް ކުބްރާގައި އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސަނަދުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތެވެ. ބައްލަވާ! "އައްސުނަނުލް ކުބްރާ ލިލްބައިހަޤީ" أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدِ بْنُ أَبِي عَمْرٍو، ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ الْأَصَمُّ، أَنْبَأَ الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، أنبأ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: "أُحِبُّ لَهُ إِذَا وَدَّعَ الْبَيْتَ أَنْ يَقِفَ فِي الْمُلْتَزَمِ وَهُوَ بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْبَابِ فَيَقُولُ:"اللهُمَّ الْبَيْتُ بَيْتُكَ، وَالْعَبْدُ عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ، حَمَلْتَنِي عَلَى مَا سَخَّرْتَ لِي مِنْ خَلْقِكَ حَتَّى سَيَّرْتَنِي فِي بِلَادِكَ، وَبَلَّغْتَنِي بِنِعْمَتِكَ حَتَّى أَعَنْتَنِي عَلَى قَضَاءِ مَنَاسِكِكَ فَإِنْ كُنْتَ رَضِيتَ عَنِّي فَازْدَدْ عَنِّي رِضًا، وَإِلَّا فَمِنَ الْآنِ قَبْلَ أَنْ تَنْأَى عَنْ بَيْتِكَ دَارِي فَهَذَا أَوَانُ انْصِرَافِي إِنْ أَذِنْتَ لِي غَيْرَ مُسْتَبْدِلٍ بِكَ وَلَا بِبَيْتِكَ وَلَا رَاغِبًا عَنْكَ وَلَا عَنْ بَيْتِكَ، اللهُمَّ فَاصْحَبْنِي بِالْعَافِيَةِ فِي بَدَنِي وَالْعِصْمَةِ فِي دِينِي، وَأَحْسِنْ مُنْقَلَبِي، وَارْزُقْنِي طَاعَتَكَ مَا أَبْقَيْتَنِي." وَهَذَا مِنْ قَوْلِ الشَّافِعِيِّ رَحِمَهُ اللهُ وَهُوَ حَسَنٌ" (رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْوُقُوفِ فِي الْمُلْتَزَمِ، برقم: (9767). ج 5. ص 268.
=

އަޅަކީމެވެ. ތިޔަރަސްކަލާނގެ ފިރިހެން އަޅެއްގެ ދަރިއަކީމެވެ. ތިޔަރަސްކަލާނގެ އަންހެން އަޅެއްގެ ދަރިއަކީމެވެ. ތިޔަރަސްކަލާނގެ އަޅުމަކުންކުރި މިއަޅާގެމައްޗަށް ދަރުމަވަންތަވެ ވޮޑިގެން ތިޔަރަސްކަލާނގެ އެދިވޮޑިގެންކަމެއް މިއަޅާއަށްވައި ކުރުއްވެވީމުއެވެ. ތިޔަރަސްކަލާނގެ ވެރިކަމުގެ މިބިމުގައި މިއަޅާއަށް ސަވާމަތައި ރައްކާތެރިކަން ލިބިދެއްވައި، ތިޔަރަސްކަލާނގެ ގެދުރަން މިއަޅާ ބާސިރު ކުރުއްވީމުއެވެ. އަދި ބައްޔުގެ ދަނާސިކުމަތް އަދާކުރުމަށް ތިޔަރަސްކަލާނގެ މިއަޅާއަށް ދައްކުރޫ ދެއްވިފުމެވެ. ގޮތް، ތިޔަރަސްކަލާނގެ މިއަޅާއަށް ރުހިވޮޑިގެން ވަނީފަދަ މިއަޅާއަށް ރައްސާވާން އިޙުރުކުރައްވާނދޭވެ! އުހުންކުރުމަށް ނުވަނީފަދަ، ތިޔަރަސްކަލާނގެ ސިފަފުޅުން ވަޔާވ މިއަޅާގެ ގައިން ދިރުމުގެ ކުރިން މިހުރިހާ ހުރިހާގެން ތިޔަރަސްކަލާނގެ މިއަޅާއަށް ރައްސަވާނދޭވެ! ތިޔަރަސްކަލާނގެ އަ ކަމުގެ އިދުރަ ދެއްވައިފިނަމަ، މިހާރު މިވަނީ ތިޔަރަސްކަލާނގެ ސިފަފުޅުންވަޔާ، މިއަޅާގެ ވަޖަނަން ދިރުމުގެ ވަގުތު ޖެހިފައެވެ. އެއީ ތިޔަރަސްކަލާނގެ ރައްސަވައިވޮޑިގެތުމާއި ބަރަކާތްތެރި ކަމަން ފުރަގަސްދީނުމަން ނުވަތަ ތިޔަރަސްކަލާނގެއާއި ގެދުރަން ނުރުހުނުވެގެން ތާ ދިރުމުއްނުނުވެ. ހައްދަވައިބޮޅެކުރެއްވި ރަސްކަލާނގޯ! މިއަޅާއަށް ފުރިހަމަ ސިފައިބަސާއި އާދިއްތާގެ ނިއުމަތް ލިބިދެއްވާނދޭވެ! މިއަޅާގެ ދިރުން ރައްކާތެރި ކޮށްދެއްވާނދޭވެ! މިއަޅާގެ އުނބުރިދިއުން ހުދުކޮށްދެއްވާނދޭވެ! މިއަޅާ ދިރިދުވަހުޖެހޭ ދުވަހަކު ތިޔަރަސްކަލާނގެއަށް ކިދަމަތުގެ މަދުރާ ބައްފުޅުދެއްވާނދޭވެ! މިއަޅާއަށް ބާކީ ދުނިޔާއާއި އާޚިރަތުގެ ހުދުކަން ލިބިދެއްވާނދޭވެ! ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަރަސްކަލާނގެއީ ކޮންމެކަމަކާ ކުޅަދުންވަންތަ އިލާހެވެ.“

= (ބ) އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއާ ހަމައަށް އަލްބައިހަޤީގެ ސަނަދަށް ބިޔައްބަ ސަނަދުކޮށެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީއަށް އެ ދުޢާގެ އިބްނު ޢުމަރުގެ ރިވާޔަތެއްގައި ގާތްކޮށް ބުނެފައިވާކަމުގައި، މިއީ ސަޙީޙު ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ނުވާނެއެވެ. ޝައިޚް ދުންޏާގެނަސީ ﷲ އެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ ”ފުތޫޙު“)

އަލްއިމާމުއް ޝާފިޢީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ވަދާޢުގެ ޙަވާލުކުރާ މީހާ، ޙަވާލުކޮށް ނިމުމުން، މުސްތަޤުބަލުގައި ހުއްޓިހުރެ، މި ދުޢާކުރުމަށް ތިމަންކަލޭގެފާނު ލޯބިވުނު ކުރައްވާށެވެ. މުސްތަޤިއްޔާ، އަސްތަވްދިޢުއްލާހަ ކަފަރުގެ ﷲ ގެ ދުޢާގެ ދީނުކާޔާ ދުވުދުގައި ފާހަގަކޮށްލާށެވެ." އެއަށްފަހު މި "ޙަދީޘް" ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ޙައްޖުގެ އަރުކަން އަދާކުރާނެގޮތް

ޙައްޖުވުމަށް ގަސްދުކުރާ މީހާއަށް މީޤާތު ކައިރިއަށް އާދެވުމުން، (ފިރިހެނާ) އޭނާގެ ގަމީސް ކުރުތާ، ބޮކްސަރ، ނިކަރު ފަދަ ކަފަނުގެ އިތުރު ފޭރާމެއް، ސަރަވާޅު ފަދަ މުސްތަޤިލު ފޭރާން ބޭނުމުގެ ޖަމާއެއް، ހެދުމަކާއި ފައިވާނު ބާލާ ހުޅުވާލުމަށްފަހު މުސްކުރާތީ ބާއްވައިގެން ވެގެންވެއެވެ.

ދެން، އޭނާއަށް މީޤާތަށް ހަމައަށް އާދެވުމުން، އިޙްރާމްގެ ސުންނަތް ދެ ރަކުޢަތް ނަމާދުކުރުމަށްފަހު ނިޔަތްގަނެވެ. މި ގޮތުން އިޙްރާމްކުރާން ޙައްޖާ ގުޅުނު ޢުމްރާ ނިޔަތްގަނެވެ. އަދި ތަމަތުޢުގެ ގޮތުން ޙައްޖާ ގުޅުނު ނިޔަތްގަނެވެ. ޤިރާނުގެ ގޮތުން ޙައްޖާ ގުޅުނު ނިޔަތްގަނެވެ. އިފްރާދު ދެވަނަ ދުވަހު ޙައްޖާއި ޢުމްރާގެ ނިޔަތްގަނެވެ. އިޙްރާމްގެ ނިޔަތްގަތުމަށް ޙައްޖުގެ ތަލްބިޔާ. އެހެންނަމަ ޙައްޖުވުން ބައްޔަކާއި ނިޔާވާނެވެ.

އޭގެ ސުންނަތް ކަނޑައެޅިފައި އެކަމަ: އިޙްރާމު، ތަވާފުޤުދޫމް، ސަޢުޔު ދިޔައުމަށް ކަނޑައެޅިފައިވާ ގުޅުވާލެވިފައިވާ ކަންތަކެވެ. އެކަންކަމާއި ވަކި ވައްތަރެއް ކަނޑައެޅިފައިވާ ނިޔަތްގަނެވުމުން އޭގެ ނިޔަތްގަނެވޭނެ ބާއްވާފައިވެއެވެ. އެއަށްފަހު ނަމަވެސްދެން މީހުން ބާވަތްތަކާއި ކަރުދާސް އެއް ބާވަތްކަމަކުން ޙައްޖުގެ ޖަމަލުތައް ފުރިހަމަކުރުން އޭނާއަށް ހުއްދަވާނެއެވެ.

އިބްރާހަމް ނިޢުމަތްތަކުގެމާއުކު، ހަރުއަޑުން މަތިބިހާރުން ސަރުޖުވުގެންވިއެވެ.
މިދްޔަން ކޮންމެ އުސްމަނަކަން އަޅާ ހިނދުގައްޔާއި، ވާދީއަކަން ތިރިއަން ފަޅިބާ
ހިނދުގައްޔާއި، ބަޑުޖެވިރިނގެ އެއްވެސް ޖަމާޢަތާ ނުވަތަ މިހާ ބައްދަލުވާ
ހިނދުގައްޔާއި، ފަރުޝޫ ފަސްނަމާދުގެ ފަހުގައްޔާއި، ފަތިސްވަމުތަގައި ހަރުއަޖުން
މަތިބިހާރުން ސަރުޖުވުގެންވިއެވެ.

އިބްރާހީމުގެއިވާ މިހާ ދުވަފިރިކަމުގެ ގެފުޅުނުނާއި، އެ ކަމަށް ޝައްޤުވިރިކަރުވާ
އެންމެހައި ކަންކަމުން އެއްލިބޭވެ ދުރުހެލިވުންވެއެވެ. ހަމައެފަދައިން އަންނަނިވި
ޖާފަތްތަކުން ޖަދަލުކުރުމާއި، ދިނީގޮތުގެއްނާއި ދުންޔަވީމުށް އެއްވެސް މަންފާއެއްނެތް
ކަންކަމުގައި ވާހަކަދައްކައި ގުދުރުނުނާއި، ކައިވެނިކުރުމާއި، އަނާނގެ ކައިވެނި
ތެޢުދުކަން ދިނުމާއި، ފާހިފައިގެނަ އަނަނައުނަފުމާއި، މެނބިކަރި ނިވާވަފަ ފައިވާނަށް
އެރުމާއި މި އެންމެހައި ކަންކަމުން ދުރުހެލިވެ ރައްކާތެރިވުންވެއެވެ.

ހަމައެފަދައިން އިބްރާހީމުގައި ހުނަރަ ހުރުމުގައި ޓީ ނިވާކުރުމާއި ހުވަނދުފުމާއި،
އިސްތިރި ކާރުމާއި ބޯފުމުން ދުރުހެލިވުމާއި، ނިއަފަތިކަނދެމާއި، އެއްގަމު ޝިފާރަ
ކުރުމާއި، ބަރަކާތްފުޅުގެ ސަރަޙައްދުން ގަސްކަނޑެމާއި، ވިސް އުފުރުންފަދަ އެންމެހައި
ކަންކަމުން ދުރުހެލިވުންވެއެވެ.

ފަހު، އާޝާއަން މައްކަމުތުލ މުކައްރަމާ ހަމައަށް އާދުވުމާއިކުރު، މުސްތަޙައްބު
ވެގެންވަނީ، އެ ކަމަށް ކުރެއްވީނަވެގެންވާނަމަ އައްޖަހިޔުލިއުން މަގުމުގައިހުންނަ
ދިއްޖަވާއެވެ ކިއުން ވަޑުން ފެންވަރައި، މައްކާގެ އުސް ފަރާތުން މައްކާއަށް ވަނުމެވެ.

އެއަށްފަހު އެންމެ އިސް ކަމަކަށްވާނީ ކައުބަތު ﷲ ގެފުޅުގެ އަރިހަށް ދިއުމެވެ.
ފަހު ގެފުޅުގެ އަރިހަށް ދިއުމަކަށްޓަކައި ބާބުއްސަލާމު ދޮރުކޮޅުން ވަނުން އެދިވޭގެންވެއެވެ.

މި ވަނުމުގައި މިސްކިތަށް ވަންނަ ހިނދު ކިޔުމަށް އައިސްފައިވާ ދުޢާ ކިޔަމުން ވަނުން ވެއެވެ. ހަމައެއާއެކު މިސްކިތަށް ވަނުމުގައި ރިޢާޔަތްކުރުންވާ އަދަބުތަކަށް ރިޢާޔަތް ކުރުމާއި، ޚުޝޫޢުތެރިކަމާއި، ތަވާޟުޢުވެރިކަން އިސްކުރުމާއި، ތަލްބިޔާ ކިޔަމުން ވަނުންވެއެވެ.

ތިމާއަށް ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅު ފެނުމާއެކު ދެ އަތްއުފުއްލައި، ﷲ ގެ ޙަމްދުކުރަމުން ދަރުދަވާއި ސަލަވާތް ކިޔުއްވުމަށްފަހު ދުޢާކުރުންވެއެވެ. އަދި އެ ވަގުތުގައި ކިޔުމަށް ވާރިދުވެފައިވާ ދުޢާކުރުންވެއެވެ. އެއަށްފަހު އަވަހަށް އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރިއަށް ގޮސް މަޑުމޮޅިކަމާއެކު އެއްވެސް އަޑެއް އިއްވުމަކާނުލައި އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދިނުންވެއެވެ. އެހެން ނޫންނަމަ އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ކަނާތުން އިސްތިލާމުކޮށް އަތްބީއްސައިލުމަށްފަހު ބޮސްދިނުންވެއެވެ. މިއިން ކަމަކަށް ކުޅެދުން ނުވިނަމަ، ކަނާތުން އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް އިޝާރާތް ކުރާނީއެވެ.

އެއަށްފަހު، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ކުރިމަތިލައި ހުއްޓިހުރެ، އެ ވަގުތު ކިޔުމަށް އައިސްފައިވާ ޛިކުރުތަކާއި ދުޢާތައް ކިޔުމަށްފަހު ޠަވާފުކުރަން ފަށާނީއެވެ.

ޠަވާފު ކުރުމުގައި އިސްޠިބާޢު ކުރުމާއެކު ފުރަތަމަ ތިން ބުރުގައި ރަމަލުކުރުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ. ބާކީ ހަތަރު ބުރު ފުރިހަމަކުރާނީ އާދައިގެ ހިނގުމުންނެވެ. ޠަވާފުގެ ކޮންމެ ބުރެއްގައި ޔަމާނިއްޔަ ރުކުންގައި އިސްތިލާމުކުރުމާއި އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި ބޮސްދިނުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވެއެވެ. ޠަވާފުކޮށް އަވަދިވުމުން އިބްރާހީމްގެފާނުގެ މަޤާމުފުޅުގެ އަރިހަށް ދިއުންވެއެވެ. އެދިއުމުގައި ކިޔާނީ ﴿ وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾[1] މާނައީ: {އަދި އިބްރާހީމްގެފާނު ހުންނެވިތަން (އެބަހީ: ނަމާދު

---

[1] (سُورَةُ البَقَرة: 125)

ކުރެއްވުމަށް ނުވަތަ ގެފުޅު ބިނާކުރެއްވުމަށް ހުށަހެޅިޔަސް) އެއީ ތިޔަބައިމީހުން ނަމާދުކުރާ ތަނެއްކަމުގައި ބަލައި، ބޭނުން ހިފާށެވެ!} މި އާޔަތް ކިޔަވަމުންނެވެ. އެއަށްފަހު، އެ ތާނގައިރުކެ ޠަވާފުގެ ދެ ރަކުޢަތްކުރުމަށްފަހު ޒަމްޒަމް ވަޅުކޮޅުގެ ކައިރިއަށް ދާނީއެވެ. އަދި ކަސަގަން ބަނޑު ފުރެންދެން ޒަމްޒަމްފެން ބުއިމަށްފަހު، އަލްމުލްތަޒަމްގެ ކައިރިއަށްދާނީއެވެ. އެ ޙަޖަރާއި ދޮރާއި ދެމެދުގައި ތިބެ ބާއްޖަވެރިކަން ލިބިދެއްވުމަށްއެދި ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާއަށް ދުޢާކުރުންވެއެވެ. އެއަށްފަހު، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގައި އިސްތިލާމުކުރުމަށްފަހު ބާބުއްޞަފާ ކިޔާ ދޮރުކޮޅުން ޞަފާއަށް ދިޔުމަށްޓަކައި ﷲ ގެ މި ވަޙީބަސްފުޅު ކިޔަވަމުން ނުކުންނާނީއެވެ.

﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنۡ حَجَّ ٱلۡبَيۡتَ أَوِ ٱعۡتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَاۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيۡرٗا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾[1] މާނައީ: {ހަމަކަށަވަރުން، ޞަފާއާއި މަރްވާ ވަނީ ﷲ ގެ ޝަޢާއިރު (އެބަހީ: ދީނުގައި އަޅުކަން ކުރުމަށް ޚާއްޞަކުރައްވާ ތަންތަން) ގެ ތެރެއިންނެވެ. ފަހެ، ގެފުޅަށް ޙައްޖުވާ މީހާ ނުވަތަ ޢުމްރާވާ މީހާ، އެ ދެތަނުގައި ހިނގައި ސަޢުޔުކުރުމުން އޭނާގެ މައްޗަކަށް ކުށެއްނުވެއެވެ. އަދި (ފަރުޟުގެ އިތުރަށް) ހެޔޮކަމެއްކުރާނަމަ (ދަންނާށެވެ!) ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން ﷲ އީ، (އެފަދަ މީހުންނަށް) ޝުކުރުވެރިވެވޮޑިގެންވާ (އެބަހީ: އުޖޫރަ ދެއްވާ ހެޔޮ ޖަޒާދެއްވާ) ހުރިހާ ކަމެއް ދެނެވޮޑިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ.} ޞަފާއަށް ދިޔުމަށްފަހު، އެ ފަރުބަދައިގެ މަތިކޮޅަށް އަރައިގެން، ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅާ ކުރިމަތިލައި އެ ވަގުތު ކިޔަމުން ވާރިދުވެފައިވާ ދުޢާކުރާނީއެވެ. ދެން އެއަށްފަހު، ޞަފާމަތިން ތިރިއަށް ފައިބައި، ސަޢުޔުކުރުމަށްޓަކައި ހިނގައިގަންނާނީއެވެ. އެ ދިޔުމުގައި ﷲ ހަނދުމަކުރަމުން، ތިބާ ބޭނުން ކަންތަކަށް ދުޢާކޮށް ދިޔުމެވެ.

---

[1] (سُورَةُ البَقَرة: 158)

އަލްމީލައިނި، ނުވަތަ އެ ދެމެދުގައި ހަލުވި ދުވެލީގައި ދުވުމަށް ހަމަޖެހިފައިވާ ހިސާބަށް ދުވުމުން، ހަލުވިކޮށް ދުވެލައި ދިއުންވެއެވެ. އެއަށްފަހު އަނެއްކާވެސް މަޑުމައިތިރި ކަމާއެކު ބާކީބައި ހިނގާފައި ފުރިހަމަ ކުރާނީއެވެ. މަރުވާއަށް ދުވުމުން މަރުވާ ފަރުބަދައަށްވެސް އަރައި، ކަޢުބަތުﷲ ގެ ފަރާތަށް ކުރިމަތިލައި އެ ވަގުތު ހިތުމަން ވާރިދުވެފައިވާ ދުޢާކުރަނީއެވެ. އެހިސާބުން ސަޢުޔުގެ ފުރަތަމަ ބުރު ފުރިހަމަވީއެވެ.

މި ބަޔާންކުރެވުނު ގޮތުގެމަތީން ސަޢުޔުގެ ހަތް ބުރު ފުރިހަމަވަންދެން ތަކުރާރު ކުރަމުން ދިއުންވެއެވެ. ގިނަ އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި، މި ސަޢުޔަކީ ޙައްޖުގެ ވާޖިބެކެވެ. ސަޢުޔު ނުކުރެވިއްޖެނަމަ، ނުވަތަ ސަޢުޔުގެ ބައެއް ފުރިހަމަ ނުކުރެވިއްޖެނަމަ، އެ މީހަކު އެއްޗެއް ކަފާރާތްދޭންޖެހޭނެއެވެ. އިޙްރާމުގައިވާ މިނާއި ތަމައްތުޢުގެ މަގުން ޙައްޖުވާ މީހަކަމަ، ސަޢުޔު ކުރުމަށްފަހު ބޯ ބާލައި ނުވަތަ ކުޑަކޮށް ބޯ ކަނޑައިލުމުންނެވެ.

މިހާހިސާބުން އެ މީހުންގެ އުމްރާގެ ކަންކަން ފުރިހަމަވީއެވެ. އެއަށްފަހު އެ މީހަކަށް އިޙްރާމުގެ ސަބަބުން މަނާވި އެންމެހައި ކަމެއް ހީ، އަނބި ފިރިކަމުގެ ގުޅުން ކަމުގައިވިޔަސް ހުއްދަވާނެއެވެ.

ޤިރާނުގެ މަގުން ޙައްޖުވާ މީހުންނާއި، އިފްރާދުގެ މަގުން ޙައްޖުވާ މީހުން އެމީހުންގެ އިޙްރާމުގައި ދެމިތިބޭނީއެވެ.

ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ އަށްވަނަ ދުވަހު ތަމައްތުޢުގެ މަގުން ޙައްޖުވާ މީހުން (މައްކާގައި) އެބައިމީހުން ތިބި ތަނަކުން ޙައްޖަށް އިޙްރާމު ބަންނާނީއެވެ. އަދި މިނާއަށް ދިއުމަށްޓަކައި ނުކުންނާނީއެވެ. އަދި ކުރިއަށްއޮތް އެބައިމީހުންގެ އިޙްރާމުގައި ދެމިހުރެ (ޤިރާނުގެ މަގުން ޙައްޖުވާ މީހުންނާއި، އިފްރާދުގެމަގުން ޙައްޖުވާ) މީހުންނެވެސް މިނާއަށް ދިއުމަށް ނުކުތުމުންނެވެ. މިނާގައި އެ ރޭ ހޭދަކުރުމަށްފަހު، (ދުލްޙިއްޖާ މަހުގެ

ނުވަވަނަ ދުވަހަށް) އިރު އެރުމުން އަރަފާތަށް ދިޔުމަށް ނުކުންނާނީއެވެ. އަރަފާތަށް ދެވުމުން މަސްޖިދުއް ނަމިރާގެ ކައިރިއަށް ފައިބައި، ފެންވެރުމަށްފަހު އިމާމާ ތަބާވެ، މެންދުރު ނަމާދާއެކު އަޞްރު ނަމާދު އިސްކޮށް ޖަމްޢުކޮށް ޤަޞްރުކޮށް ކުރާނީއެވެ. (މި ދެ ނަމާދުކުރާނީ އެއް ބަންގިއާއި ދެ ޤަމަތާއެކުގައެވެ.)

އިމާމާ އެކުގައި މެންދުރު ނަމާދާއި އަޞްރު ނަމާދު ކުރުމަށް ތަނަވަސް ނުވެއްޖެނަމަ ތިމާ އަމިއްލައަށް އެ ދެ ނަމާދު ޤަޞްރު ކުރުމާއެކު މެންދުރު ނަމާދާއެކު އަޞްރު ނަމާދު (ޤަޞްރުކޮށް، އިސްކޮށް) ޖަމްޢުކޮށް ކުރާނީއެވެ.

މެންދުރުން އެނބުރުމުގެ ފަހުން މެނުވީ އަރަފާތުގައި ހުރުމުގެ ވަގުތުނުޖެހެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު މެންދުރުން އެނބުރުމުން، ޖަބަލު އަރަފާތުގެ ކައިރީގައި ނުވަތަ އެ ތަނާ އެންމެ ކައިރި ހިސާބެއްގައި ހުރެވޭތޯ ބެލުންވެއެވެ. އެހެނީ މާތް ނަބިއްޔާ ﷺ އަރަފާތުގައި ހުންނެވިތަނަކީ އެއީއެވެ.

އަރަފާތުގައި ހުރުމަކީ ޙައްޖުގެ އެންމެ މަތިވެރި ރުކުނެވެ. ޖަބަލްއަރަޙްމާއަށް އެރުމަކީ ސުންނަތެއްނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެ ފަރުބަދައަށް އެރުމަށް މަސައްކަތްކުރުމީ އެދެވިގެންވާ ކަމެއްނޫނެވެ.

އަރަފާތުގައި ހުންނަ ހުރުމުގައި [illegible] [illegible]، اللهُ ގެ ޙަޟްރަތަށް [illegible] ދުޢާކުރުމާއި، ޛިކުރުކުރުމުގައި [illegible] ހުރުންވެއެވެ.

އަރަފާތް ދުވަހުގެ އިރުއޮއްސުމުން، މުޒްދަލިފާއަށް ދިއުމަށްޓަކައި ނުކުންނާނީއެވެ. މުޒްދަލިފާއަށް ދެވުމުން، އިޝާނަމާދާއި މަޣްރިބު ނަމާދު ޖަމްޢުކޮށް [illegible] (އެއް ބަންގިއާއި ދެ ޤަމަތާއެކު [illegible] [illegible] [illegible].

އެއަށްފަހު [illegible] އިޝާނަމާދު ދެ ރަކުޢަތުން ޤަޞްރުކޮށް ކުރާނީއެވެ.) އެރޭ މުޒްދަލިފާގައި [illegible]

ފަތިހުގެ އަލިކަން ފާޅުވުމުން (ފަތިސް ނަމާދަށްފަހު) އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމުގެ ކައިރިއަށްގޮސް، (ނުވަތަ ޖާގަ ތަނަވަސްވި ކޮންމެ ތަނެއްގައިވިޔަސް) ﷲ ހަނދުމަކޮށް ޛިކުރުކުރުމުގައި ދެމިތިބޭނީއެވެ. ރަނގަޅަށް އަލިވުމުން (ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާ ނުވަތަ ބޮޑު [illegible]) ޖަމްރާއަށް އުކުމަށްޓަކައި (ހަތް) ހިލަކޮޅު ހޮވައިގެން މިނާއަށް ދާނީއެވެ.

އަލްމަޝްޢަރުލް ޙަރާމުގައި ވަޤުފުކުރުމަކީ ވާޖިބެކެވެ. އެ ކަން ނުކޮށްފިނަމަ ފިދްޔާގެ ގޮތުގައި އެއްކަތި ކަތިލަން ޖެހޭނެއެވެ. (ބައެއް [illegible] [illegible] [illegible]) [illegible]، ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާއަށް ހަތް ހިލަކޮޅު އެއްލާނީއެވެ. އެއަށްފަހު އެ [illegible] ކުޅަދާނަވެގެން ވަނިނަމަ ހަދުޔު ކަތިލާނީއެވެ. އެއަށްފަހު ބޯ ބާލައި، ނުވަތަ ކުރުކޮށް ބޯ [illegible]. ބޯ ބޭލުމުން ނުވަތަ ބޯ ކުރުކުރުމުން، [illegible] [illegible] އިޙްރާމުގެ ސަބަބުން ޙަރާމްވެފައިވާ އެންމެހައިކަމެއް ޙަލާލުވެގެންދާނެއެވެ. އެއަށްފަހު މައްކާއަށް ގޮސް އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރާނީއެވެ. އެއީ ޙައްޖުގެ ރުކުނެއްކަމުގައިވާ ޠަވާފެވެ. [illegible]، ޤުދޫމުގެ ޠަވާފުކުރުމުގައި ކަންކުރި ގޮތަށް އެ ޠަވާފުކުރާނީއެވެ.

މި ޠަވާފަށް ޒިޔާރަތުގެ ޠަވާފުވެސް ކިޔައިގެންވެއެވެ. އެ [illegible] ތަމައްތުޢުގެ [illegible] ޙައްޖާ [illegible] ޠަވާފުގެ ފަހުން ސަޢުޔުކުރަންވާނެއެވެ.

ޠަވާފުގެ ފަހުން ނުވަތަ އިފާޟާގެ ފަހުން ޙައްޖާ [illegible] (ޤުދޫމުގެ ޠަވާފާއެކު [illegible] [illegible] [illegible] އެ [illegible]) [illegible] ނުވެއެވެ. (އެހެން ނުނަމަ އެ [illegible] ސަޢުޔުކުރަންވާނެއެވެ.)

އިފާޟާގެ ޖަމާޢަތްތަކު އަނބިފިރިކަމުގެ ގުޅުންކަމުގައިވިޔަސް އިޙްރާމުގެ ސަބަބުން ހަރާމްވި އެންމެހައިކަމެއް ހުއްދަވާނެއެވެ. އެއަށްފަހު މިނާއަށް އެނބުރި އައިސް އެ މިނާގައި ހޭދަކުރެއްވީއެވެ.

މިނާގައި ހޭދަކުރެއްވުމަކީ ވާޖިބެކެވެ. އެ ކަން ނުކޮށް ދޫކޮށްލައްވައިފި ނަމަ، ފިދުޔަދިނުން ވާޖިބުވާނެއެވެ.

ޛުލްޙިއްޖާ މަހުގެ 11 ވަނަ ދުވަހު މެންދުރުން އެނބުރުމުން، ތިން ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުކަން ޖެހޭނެއެވެ. ހިލައުކަން ފަށާނީ، މިނާއާ އެންމެ ގާތުގައިހުންނަ ކުޑަ ޖަމްރާއަށެވެ. އެއަށްފަހު، މެދު ޖަމްރާއަށެވެ. މި ދެ ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުކުމަށްފަހު، ﷲ ހަނދުމަކުރުން ދުޢާކުރުން ޛިކުރުކުރުމުގައި އެ ދެޖަމްރާގެ ކައިރީގައި ހިނދުކޮޅަކު ހުރެގެން ވާނެއެވެ. އެންމެ ފަހުން އުކާނީ ޖަމްރަތުލް ޢަޤަބާ ނުވަތަ ބޮޑު ޖަމްރާއަށެވެ. އެ ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުމަށްފަހު، އެ ތަނުގައި މަޑުކުރުމެއް ނުވެއެވެ.

އިރުއޮއްސުމުގެ ކުރިން ކޮންމެ ޖަމްރާއަކަށްވެސް ހަތް ހިލަކޮޅު އުކަންވާނެއެވެ. ބާރަވަނަ ދުވަހުވެސް ހަމަ މި ތަރުތީބުން ކަންކުރުންވާނެއެވެ. 12 ވަނަދުވަހު ހިލައުކުމުން ފަހު، އިރުއޮއްސުމުގެ ކުރިން މައްކާއަށް ދިއުމާއި، 13 ވަނަ ދުވަހު ހިލައުކުމަށްޓަކައި މިނާގައި މަޑުކުރުން، އެއީ މިނާގައި ހައްޖުވެރިޔާއަށް އިޚްތިޔާރު ދިނެވިގެންވާ ކަމެކެވެ. ކުރިންވެސް އިޝާރާތްކުރެވިފައި ވާފަދައިން، ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުމަކީ ވާޖިބެކެވެ. އެ ކަން ނުކޮށް ދޫކޮށްލައިފިނަމަ ފިދުޔަދިނުން ވާޖިބުވާނެއެވެ.

ފަހު، ހައްޖުވެރިޔާ މައްކާއަށް އައުމަށްފަހު، އޭނާގެ ވަޒަނަށް އެނބުރި ދިއުމަށް ގަސްދުކުރާ ހިނދު ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުންވާނެއެވެ. ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުމަކީ ވާޖިބެކެވެ. އެ ޠަވާފު ނުކޮށް ފުރައިފި މިއާ ވަދާޢުގެ ޠަވާފު ކުރުމަށްޓަކައި

މައްކާއަށް އެނބުރި އައުމަށް ކުޅަދާނަވެގެންވާނަމަ މީހުން ފަހަނަޅައި ބޭރަށް ނުނިކުންނަ ހިނދެއްގައި އެނބުރި މައްކާއަށް އަންނަން ޖެހޭނެއެވެ. އެހެންނޫންނަމަ އެ [illegible] [illegible] ބަކަރިއެއް ފިދުޔާގެގޮތުގައި ކަތިލަންޖެހޭނެއެވެ.

މި [illegible] ކަންތައްތަކުގެ [illegible]، ޙައްޖާއި ޢުމްރާގެ ޢަމަލުތަކަކީ، މީޤާތުން އިޙްރާމްބަނދުމާއި، ޠަވާފުކުރުމާއި، ސަޢުޔުކުރުމާއި، ބޯބޭލުން ނުވަތަ ކުރުކޮށް ބޯކޮށައިލުމެވެ. މި ކަންކަން ފުރިހަމަވުމުން ޢުމްރާގެ ކަންކަން ނިމުނީއެވެ. މީގެއިތުރަށް ޙައްޖުވެރިޔާ މިނާއަށް ދިޔުމާއި، ޢަރަފާތުގައި ހުރުމާއި، ޖަމްރާތުތަކަށް ހިލަ އުކުމާއި، އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމާއި، އައްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކުގައި މިނާގައި ރޭކުރުމާއި، [illegible] ކަތިލުމާއި، ބޯބޭލުން ނުވަތަ ކުރުކޮށް ބޯކޮށައިލުމެވެ.

ކުރުގޮތަކަށް މި ބަޔާންކުރެވުނީ ޙައްޖާއި ޢުމްރާގެ ޢަމަލުތައް ތަރުތީބުވެފައިވާ ގޮތެވެ.

ތިމާގެ ވަޠަނަށް އެނބުރި ދިއުން އަވަސްކުރުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވުން:

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: {السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ العَذَابِ، يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ، فَإِذَا قَضَى نَهْمَتَهُ، فَلْيُعَجِّلْ إِلَى أَهْلِهِ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:أَبْوَابُ العُمْرَةِ، بَابٌ: السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ العَذَابِ، برقم: (1804). ج 3. ص 8. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْإِمَارَةِ، وَاسْتِحْبَابِ تَعْجِيلِ الْمُسَافِرِ إِلَى أَهْلِهِ بَعْدَ قَضَاءِ شُغْلِهِ، برقم: 179 - (1927). ج 3. ص 1526.

ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ދަތުރަކީ، ޢަޛާބުގެ ބައެކެވެ. އޭގެސަބަބުން ތިޔަބައިމީހުންގެ ދަތުރުވެރިޔާގެ ކެއުން ބޮއިމުންނާއި، ނިދުމުން މަނާކުރެއެވެ. (އެބަހީ: އެ މީހެއްގެ އަމިއްލަ ވަޠަނުގައި ހިތްހަމަޖެހޭ ގޮތަށް މިފަދަ ކަންކަން ކުރުމުގެ ފުރުސަތު އޮންނަގޮތަކަށް ދަތުރުމަތީގައި އެ ކަންކަމެއް ނުކުރެވޭއެވެ.) ފަހެ، ތިޔައިން މީހަކު އޭނާގެ ދަތުރުގެ ބޭނުން ފުރިހަމަކުރީމާ، އަވަހަކަށް، އެނބުރި ތިމާގެ އަހުލުވެރިންގެ ގާތަށް އަންނަހުށިކަމެވެ.}

އެ ކަމަނާއަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުއް ދާރަޤުޠްނީ[1] ރިވާކުރެއްވި ބަޔާންގައިވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: {إِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ حَجَّهُ فَلْيُعَجِّلِ الرِّحْلَةَ إِلَى أَهْلِهِ فَإِنَّهُ أَعْظَمُ لِأَجْرِهِ.} (رَوَاهُ الْحَاكِمُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالدَّارَقُطْنِيُّ وَ اللَّفْظُ لَهُمْ)[2] މާނައީ: "އެ ކަމަނާއަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު الله ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ތިޔައިން

---

[1] (ނޯޓު: އަލްއިމާމުއް ދާރަޤުޠްނީ މި ބަޔާން ރިވާކުރެއްވިކަމަށް ފުރުއްސުންނާގައި ލިޔުއްވާފައިވަނީ، {إِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ حَجَّهُ فَلْيَتَعَجَّلْ إِلَى أَهْلِهِ، فَإِنَّهُ أَعْظَمُ لِأَجْرِهِ.} މި ބަސްތަކުންނެވެ.

އައްދާރަޤުޠްނީ ފިޔަވައި އެހެން ބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވިކަމަށް ބަޔާން ކުރައްވާފައި ނުވެއެވެ. އެހެނަސް އަލްއިމާމުލް ޙާކިމާއި، އަލްއިމާމުލް ބައިހަޤީވެސް މި ބަޔާން ރިވާ ކުރައްވައިފައެވެ.

މި ތަޚްރީޖުގައި އެ ވަނީ، އަލްއިމާމުއް ދާރަޤުޠްނީގެ ފޮތުން ނަގާފައިވާ އިބާރާތެވެ. މި ބަޔާން ރިވާކުރެއްވިކަމަށް މި ތަނުގައި ނަންގަނޑުވައިވާ އަނެއް ދެ ބޭކަލުންގެ އިބާރާތާ އެއްގޮތަށް ރިވާކުރައްވައިފައެވެ. ފިޔަވައިމެނުވީގައި އިބާރާތުގައިވާ فَلْيُعَجِّلِ ގެ ބަދަލުގައި فَلْيَتَعَجَّلْ އެވެ. އެ ކަމަށްޓަކައިވެސް ބަޔާނުގައި ރިވާކުރައްވާފައި ވެން ބޭކަލުންގެ ރިވާޔަތުގައިވާ الرِّحْلَةَ މި ލަފުޒު ފިޔަވައި ނެތް ބަހެކެވެ.

އައްޝައިޚު އަލްބާނީ "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޞަޙީޙާ" މި ފޮތުގައި މި ބަޔާން ރިވާކުރައްވާފައި ވަނީ ބޭކަލުންގެ ސަނަދުތަކުގެ ވާހަކަތަކާއި، މީގެ ޞައްޙަކަމާއި ސަނަދުތަކުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނެއްކަން ވިދާޅުވެފައެވެ. "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޞަޙީޙާ" ބައްލަވާ! سلسلة الأحاديث الصحيحة، مرجع سابق:برقم: (1379). ج 3. ص 367. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرك، مرجع سابق: كِتَابِ الْمَنَاسِكِ، برقم: (1805). ج 1. ص 653. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الِاخْتِيَارِ فِي التَّعْجِيلِ فِي الْقُفُولِ إِذَا فَرَغَ، برقم: (10363). ج 5. ص 424. ، وَ الدَّارَقُطْنِيُّ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ الْمَوَاقِيتِ، برقم: (2790). ج 3. ص 375.

މީހަކު، އޭނާގެ ޙައްޖުގެ އަޅުކަން ނިމުމުން ފަސްނުކޮށް އޭނާގެ އަހުލުވެރިންގެ ގާތަށް ދަތުރު އަވަސްކުރާހުނިކަމެވެ. އެއީ، އޭނާގެ ދަރުމަ އިތުރުވާނެ ކަމެއްކަމުގައިވާނެއެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަލްޢަލާއު ބުން އަލްޙަޟްރަމީގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު[1] ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ الْعَلَاءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ ﵁، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {يُقِيمُ الْمُهَاجِرُ بِمَكَّةَ بَعْدَ قَضَاءِ نُسُكِهِ ثَلَاثًا.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ وَ اللَّفْظُ لَهُ)[2] މާނައީ: “އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޔަޒީދު ބުން ސަޢީދުގެ ދަރިކަލުން، އައްސާއިބުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަލްޢަލާއު ބުން އަލްޙަޟްރަމީ ވިދާޅުވާތި ތިމަންނާ އަޑުއެއްސީމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ﷲ ގެ މަގުގައި ހިޖުރަކޮށްފައިވާ މީހާ (ދަންނައެވެ.) އޭނާގެ ޙައްޖުގެ މަނާސިކު އަދާކޮށް ނިމުމުން، މައްކާގައި ހުންނަވާނީ ތިން ދުވަހުއެވެ.}

---

[1] (ޝަރަޙް: ފިޤުހުއްސުންނާގައި، އަލްއިމާމުނަވަވީ މި ރިވާޔަތް ނަގުއްވިކަން ބަޔާން ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އެހެނަސް އަލްއިމާމު މުސްލިމު ނަގުއްވާފައިވާ ޙަދީޘް ޙަވާލާދީ، އަންނާރިމުއްޔާ ބާކީތުރުވެރި ގާތަކަން ނަނަގަންނަ ޖާތުގައި، “ﷲ ގެ މަގުގައި ހިޖުރަކޮށްފައިވާ މީހާ، އޭނާގެ ޙައްޖުގެ މަނާސިކު އަދާކޮށް ނިމުމުން މައްކާގައި ހުރުން.” މި ބާވަތުގައި އަލްޢަލާއު ބުން އަލްޙަޟްރަމީގެ އަރިހުން އައްސާއިބު ބުން ޔަޒީދުގެ މަގުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ފަދަ ވެސް މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައި ވެއެވެ. ޝަރަޙް ނިމުނީ “މުފްހިމު”)

[2] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ مَنَاقِبِ الأَنْصَارِ، بَابُ إِقَامَةِ الْمُهَاجِرِ بِمَكَّةَ بَعْدَ قَضَاءِ نُسُكِهِ، برقم: (3933). ج 5. ص 68. ، وَ مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ جَوَازِ الْإِقَامَةِ بِمَكَّةَ لِلْمُهَاجِرِ مِنْهَا بَعْدَ فَرَاغِ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ بِلَا زِيَادَةٍ، برقم: 442 - (1352). ج 2. ص 985.

އިޙްޞާރުވުން

އިޙްޞާރުވުމަކީ ދެކޮޅުވެރި ބައެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ އެ ނޫން ކަމެއްގެ ސަބަބުން ކަމުގައިވިޔަސް، ޙައްޖުވުމަށް ނުވަތަ ޢުމްރާވުމަށް ދިޔުމުގެ މަގު ބަންދު ވުމެވެ. މާތް الله ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿وَأَتِمُّواْ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِۚ فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۖ﴾[1] މާނައީ: {ތިޔަބައިމީހުން الله އަށްޓަކައި ޙައްޖާއި ޢުމްރާ ފުރިހަމަކޮށް އަދާކުރައްވާށެވެ! ފަހެ، އެކަމުގައި ތިޔަބައިމީހުން އިޙްޞާރުވެއްޖެނަމަ، (އެބަހީ: ދެކޮޅުވެރި ބައެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ އެނޫން ކަމެއްގެ ސަބަބުން ކަމުގައިވިޔަސް، ޙައްޖުވުމަށް ނުވަތަ ޢުމްރާވުމަށް ދިޔުމުގެ މަގު ބަންދުވެއްޖެނަމަ) ހަދުޔުގެތެރެއިން ތަނަވަސްވާ ލިބުން އެއްޗެއް ކަތިލުން ހުށްޓެވެ.}

މި އާޔަތް ބާވައިލެއްވީ، ހިޖުރައިން 6 ވަނަ އަހަރު، ރަސޫލު الله ﷺ އާއި އެކަލޭގެފާނުގެ އަޞްޙާބުން މައްކާއަށް ވަދެވަޑައިގަތުމަށް މުޝްރިކުން ހުރަސް އެޅުމުން ޙުދައިބިއްޔާގައި މަޑުކުރައްވަން ޖެހިވަޑައިގަތުމާ ގުޅިގެންނެވެ.

އިޙްޞާރުވުމޭ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ، ޙައްޖުގެ އަރުކާނުތަކުން ހުރަސް އެޅުމެވެ. ޙައްޖުގައިނަމަ، ޢަރަފާތުގައި ހުރުމުން، ނުވަތަ އިފާޟާގެ ޠަވާފު ކުރުމުން ހުރަސް އެޅުމެވެ. އިޙްޞާރުވުމުގެ ސަބަބާމެދު ޢިލްމުވެރިންގެ ދެމެދުގައި ޚިލާފުވެއެވެ. އަލްއިމާމު މާލިކާއި އަލްއިމާމު ޝާފިޢީ ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި، ދުޝްމަނުން ބަޔަކު ހުރަސް އަޅައިގެންނޫނީ އިޙްޞާރު ނުވާނެއެވެ. އެހެނީ މިކަމާ ގުޅިގެން އާޔަތް ބާވައިލެއްވީ މައްކާގެ މުޝްރިކުން މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އަށް ހުރަސްއެޅުމުންނެވެ.

އެ ދެބޭކަލުންނަށް الله ރަޙްމަތްލެއްވުމީ އަބޫޙަނީފާގެ ދެކެވަޑައިގަތުން

---

[1] (سُورَةُ البَقَرَة: 196)

ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ قَالَ: "لَا حَصْرَ إِلَّا حَصْرُ الْعَدُوِّ." (رَوَاهُ الشّافِعِيُّ، وَالبَيْهَقِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަދުއްވެއްގެ ސަބަބުން މެނުވީ ޙައްޖު އިޙްޞާރެއް ނުވާނެއެވެ."

އަލްއިމާމު އަބޫޙަނީފާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަދި ޢިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބަޔަކުން ދެކެވަޑައިގެންނެވީ، ކަޢުބަތުﷲގެ ޙަރަމަށް ޒިޔާރަތްކުރުމަށް ހުރަސްއަޅައިފި ކޮންމެ ކަމަކާހުރެ އިޙްޞާރު ވާނެ ކަމަށެވެ. މި ގޮތުން ޢަދުއްވެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ އެއްމަނުން އަނިޔާވެރިން އައިސް ގޮސްވުމަށް ހުރަސްއެޅިއްޖެނަމަ، ބައްޔެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ ބިރުވެރިކަމާހުރެ، ނޫންނަމަ އެ ކަމަށް ހާދިސާތަކުން ފައިސާކޮޅު ގެއްލުމުން، ނުވަތަ އިޙްރާމުގައިވާ އަންހެނާގެ މަޙްރަމު މަރުވުމާއި ވަގުތުވުމުން، އަދި މިފަދަ ކޮންމެ ކަމަކާހުރެ ކަޢުބަތުﷲގެ ޙަރަމަށް ޒިޔާރަތްކުރުމަށް ހުރަސްއެޅިއްޖެނަމަ، އިޙްޞާރުވުން ކަމުގައެވެ. އެހެންކަމުން އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢަބްދުﷲ ބިން މަސްޢޫދު ގޮތުގާ ދެއްކެވިފައިވެސް އެ މިސާލުގެ ގަޔާއި ހުރުމާއެކު ދަތިއެއް މިހާލަތުގަ އިޙްޞާރު ވެފައިވާ މީހަކު ކަމުގައެވެ. [2]

މި ބާވަތުގެ ދަލީލަކީ، ﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ﴾ މި އާޔަތުގެ ޢާއްމު މާނައެވެ. އަދި މި އާޔަތް ބާވައިލެއްވި ސަބަބެވެ. އެހެނީ، އާޔަތް ބާވައިލެއްވި ސަބަބަކީ ޙުދައިބިއްޔާގެ

---

[1] الشّافِعِيُّ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: كتاب الحج، الباب التاسع في أحكام المحصر ومن فاته الحج، برقم: (983). ج 1. ص 594. ، وَ البَيْهَقِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرى، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ مَنْ لَمْ يَرَ الْإِحْلَالَ بِالْإِحْصَارِ بِالْمَرَضِ، برقم: (10091). ج 5. ص 358.

[2] (**ނޯޓު:** ފިޤްހުއްސުންނާގެ ބަޔާންކޮށްފައި ތަރުޖަމާކުރެވިފައި ފާހަގަކޮށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ޢަބްދުﷲ ބިން މަސްޢޫދުގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅު އިޙްރާމާބެހޭ، ސަނަދަކުން ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް "ފަތުޙުލްބާރީ" ގައި ބަޔާން ކުރައްވާފައި ވެއެވެ. "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! فقه السنة، مرجع سابق: حاشية رقم: (3). ج 2. ص 315. "ފަތުޙުލްބާރީ" ބައްލަވާ! فتح البارى شرح صحيح البخارى لابن حجر، مرجع سابق: ج 4. ص 3. އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީގެ ތަޢުލީޤުން ޢަބްދުﷲ ބިން މަސްޢޫދުގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅު އަޅުގަނޑަކަށް ނުފެނުނެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އަށް ހުރަސްއެޅުމުންނެވެ. ވަކި ކަމެއް ހާއްސަ ކުރެއްވުމަކާ ނުލައްވައި ޢާއްމުކޮށް ﴿ތިޔަބައިމީހުންނަށް މަގު ބަންދުވެއްޖެނަމަ﴾ އޭ އަންގަވާފައި ވުމުން، އެއީ ކޮންމެ ކަމަކާޖެހިގެން މަގު ބަންދުވުން ޝާމިލުވާ ބަސްފުޅެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު މި ބޭކަލުންގެ ރައުޔު އެހެން ރައުޔުތަކަށްވުރެ ޞައްޙަކަމާއި ސާބިތުކަން ބޮޑެވެ.

އިޙްޞާރުވެއްޖެ މީހާ އެއްޗެއް ކަތިލުން:

އެއްވެސް ސަބަބަކާހުރެ ޙައްޖާއި ޢުމްރާގެ ޢަމަލުތައް ފުރިހަމަކުރުމަށް ހުރަސް އެޅި އިޙްޞާރުވެއްޖެ މީހާ އެއްޗެއް ކަތިލަން ޖެހޭނެކަން މި ކަމާބެހޭގޮތުން اللهُ ބާވައިލައްވާފައިވާ އާޔަތުން ދޭހަވެއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުން ދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްގައި ވެއެވެ. عَن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: "قَدْ أُحْصِرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، فَحَلَقَ رَأْسَهُ، وَجَامَعَ نِسَاءَهُ، وَنَحَرَ هَدْيَهُ، حَتَّى اعْتَمَرَ عَامًا قَابِلًا." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ)[1] މާނައީ: “އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންދެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ (ޙައްޖާގެ އަރުކާން އަދާކުރެއްވުމުން) އިޙްޞާރުވެވަޑައިގަތެވެ. (އެބަހީ: މައްކާގެ މުޝްރިކުން އެކަމަށް ހުރަސް އެޅުމުން.) ފަހެ، އެކަލޭގެފާނު އިސްތަށިފުޅު ބޭލެވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުންނާ އެއްތަންވެވަޑައިގަތެވެ. ހަދިޔާވެސް ކަތިލެއްވިއެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނުގެ ހަދިޔާ ކަތިލެއްވިއެވެ. އަދި ޖެހިގެންއައި އަހަރު ޢުމްރާ ވެވަޑައިގަތެވެ.“

ޢިލްމުވެރިންގެ ގިނަ ބޭކަލުންގެ ރައުޔަކީ މި ރައުޔެވެ. [illegible]، އެ މީހާގެ ޙައްޖު ނުވަތަ ޢުމްރާގެ ކަންކަން ފުރިހަމަކުރުމަށް މަގުބަންދުވެއްޖެ މީހާ، [illegible]

---

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمُحْصَرِ، بَابُ إِذَا أُحْصِرَ الْمُعْتَمِرُ، برقم: (1809). ج 3. ص 9.

ސޫވީގެ ތެރެއިން އެ މީހަކަށް ތަނަވަސްވެ ލިބުނުއެއްޗަކުން އަދި ބަކަރިއެއް، ގެރިއެއް،
ނުވަތަ ޖަމަލެއް ވިއަސް ހަދުޔުގެ ގޮތުން ކަތިލަން ޖެހޭނެއެވެ.

އަލްއިމާމު މާލިކު ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި އެއްޗެއް ކަތިލުމެއް ނުވެއެވެ.

"ފަތުޙުލް ޢައްލާމު" ގައިވެއެވެ. "ޞައްޙަ ޤައުލަކީ، [illegible] [illegible] އަލްއިމާމު މާލިކުގެ ޤައުލެވެ. އެހެނީ (މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަރިހުގައި) އިޙްޞާރުވެ ވަޑައިގެން ބޮޑުބައެއް އަޞްޙާބުންގެ އަރިހުގައި ހަދުޔު ގެންނަވާފައެއް ނުވެއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ކަތިލެއްވި ހަދުޔަކީ، [illegible] އަރިހުގައި، މަދީނާއިން ގެންނެވި އެއްޗެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެ ހަދުޔު ކަތިލެއްވުން މުސްތަޙައްބުކަމަށް ދަލީލުކޮށްދެނީ ކަމަށް ބެލެވިދާނެއެވެ. ﴿وَٱلۡهَدۡيَ مَعۡكُوفًا أَن يَبۡلُغَ مَحِلَّهُۥ﴾ [1] {އަދި ގުރުބާން ހަދިޔާކުރާ ތަކެތި، އެތަކެތި ކަތިލާނެ ތަނަށް ދިއުމަށް މަނާކޮށްފައި ވަނިކޮށް.} ﷲ ގެ މި ވަޙީބަސްފުޅުންވެސް އެއީ ވާޖިބުވާކަން ދޭހަވެއެވެ." [2]

އިޙްޞާރުވެގެން އެއްޗެއް ކަތިލާނެތަން:

"ފަތުޙުލް ޢައްލާމު" ގައިވެއެވެ. ޙުދައިބިއްޔާގައި (ރަސޫލު ﷲ ﷺ އިޙްޞާރުވެ ވަޑައިގަތުމުން) ކަތިލެއްވީ ހަދުޔަކީ ކަތިލެއްވީ އެއްޗެއްތޯ ނުވަތަ އެއީ (ހަދުޔުން ބޭރު) ޙަލާލުވުމުގައި ކަތިލެއްވީ އެއްޗެއްތޯ އިޚްތިލާފުވެރިވެފައިވެއެވެ. ﴿وَٱلۡهَدۡيَ مَعۡكُوفًا أَن يَبۡلُغَ مَحِلَّهُۥ﴾ {އަދި ގުރުބާން ހަދިޔާކުރާ ތަކެތި، އެތަކެތި ކަތިލާނެ ތަނަށް ދިއުމަށް މަނާކޮށްފައި ވަނިކޮށް.} ﷲ ގެ މި ވަޙީބަސްފުޅުގެ [illegible] [illegible] އެއީ ކަތިލެއްވި (ހަދުޔުން ބޭރު) ޙަލާލުވުމަށް ކަމަށްވެއެވެ.

---

[1] (سُورَةُ الفَتْح: 25)

[2] فتح العلاّم لشرح بلوغ الْمرام، مرجع سابق: ج 1. ص 346.

އިޙްޞާރުވެއްޖެ މީހަކު އެއްޗެއް ކަތިލާނެ ތަނާމެދު އިލްމުވެރިންގެ ތިން ރައުޔުއްވެއެވެ.

ފުރަތަމައީ: އިލްމުވެރިންކުރެ ގިނަ ބޭކަލުންގެ ރައުޔެވެ. އެއީ، އެ މީހަކަށް ހުރަސްއެޅުނު ތަނެއްގައި އެއީ ޙަރަމްހުދުދު ނުވަތަ ޙަރަމުން ބޭރު ބިމުގައި ވިޔަސް އެ މީހާ އެ ހުރިތަނެއްގައި ކަތިލުމެވެ.

ދެވަނައީ: ޙަނަފީ މަޛްހަބުގެ އިލްމުވެރިންގެ ރައުޔެވެ. އެއީ، ޙަރަމްހުދުދުގައިނޫނީ ކަތިލުމެއް ނުވެއެވެ.

ތިންވަނައީ: ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުންނާއި، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ރައުޔަށް ބުރަވެ ވަޑައިގަންނަވާ ބޭކަލުންގެ ރައުޔެވެ. އެއީ، ޙަރަމްހުދުދުގައި ކަތިލުމުގެ ޤުދުރަތު ލިބިއްޖެ ނަމަ، ޙަރަމްހުދުދުގައި ކަތިލަން ޤުދުރަތުން ވާޖިބުވާނެއެވެ. އަދި އެ ކަތިލުމަށް ކަނޑައެޅުއްވާފައިވާ ތަނުގައި ކަތިލުމުން ނޫނީ އެ މީހަކު (އިޙްރާމުގެ ސަރަޙައްދުން [illegible] ކަންކަމުން) ބަދަލެއް ނުވާނެއެވެ. އަދި ޙަރަމްހުދުދުގައި ކަތިލުމުގެ ޤުދުރަތު ނުކުރެވިއްޖެ ނަމަ، އޭނާ އެ ތަނެއްގައި އިޙްޞާރުވި ތަނެއްގައި ކަތިލާނީއެވެ.“ 1

ފަރުޟު ޙައްޖުގައި އިޙްޞާރުވުމުންވެސް ޤަޟާކުރުމެއް ނުވެއެވެ:

އެ ދެބައްޕައިކަލުންނަށް ﷲ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: ﴿فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۖ﴾ يَقُولُ: "مَنْ أَحْرَمَ بِحَجٍّ أَوْ بِعُمْرَةٍ ثُمَّ حُبِسَ عَنِ الْبَيْتِ بِمَرَضٍ يُجْهِدُهُ، أَوْ عَدُوٍّ

---

[1] **فتح العلاّم لشرح بلوغ المرام**، مرجع سابق: ج 1. ص 346.

يَحْبِسُهُ، فَعَلَيْهِ ذَبْحُ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، شَاةً فَمَا فَوْقَهَا، تُذْبَحُ عَنْهُ، فَإِنْ كَانَتْ حَجَّةُ الْإِسْلَامِ، فَعَلَيْهِ قَضَاءٌ، وَإِنْ كَانَتْ حَجَّةٌ بَعْدَ حَجَّةِ الْفَرِيضَةِ، فَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِ." (رَوَاهُ البَيهَقِيُّ) [1] މާނައީ: „ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ (سُورَةُ البَقَرَة: 196) {ފަހެ، އެކަމުގައި ތިޔަބައިމީހުން އިހްޞާރުވެއްޖެނަމަ، (އެބަހީ: [illegible] [illegible] ސަބަބުން، ނުވަތަ އެނޫން ކަމެއްގެ ސަބަބުން ނަމަވެސް، ހައްޖުކުރުމަށް ނުވަތަ ޢުމްރާކުރުމަށް ދިއުމުގެ މަގު ބަންދުވެއްޖެނަމަ) ހަދްޔުގެތެރެއިން [illegible] [illegible] އެއްޗެއް ކަތިލުން ހުންނެވެ.} ﷲ ގެ މި ބަސްފުޅުގެ މާނައަކީ، ހައްޖަށް ނުވަތަ ޢުމްރާކުރުމަށް އިހްރާމު [illegible] މީހާ [illegible] [illegible] [illegible] ބައްޔެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ [illegible] ސަބަބުން، އޭނާ ކަޢުބަތުﷲ [illegible] [illegible] އިހްޞާރުވެއްޖެނަމަ [illegible]! އޭނާއަށް ވަނީ [illegible] ބަކަރިއެއް ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ބޮޑުއެއްޗެއް ކަތިލުމަށް [illegible] [illegible] ކަތިލުމެވެ. އަދި އެއީ، އޭނާގެ ފަރުޟު ހައްޖެއްނަމަ އޭނާއަށް އެ ހައްޖު ޤަޟާކުރަންވެއެވެ. އެއީ، ފަރުޟު ހައްޖުގެ ފަހުންވާ ހައްޖެއްނަމަ ޤަޟާކުރުމެއް ނުވެއެވެ.“

އަލްއިމާމު މާލިކުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ މުޢައްލަޤުކޮށް، އަދި އަލްއިމާމު މާލިކު މުވައްޠައިގައި ރިވާކުރައްވައިފައިވެއެވެ. وَقَالَ مَالِكٌ وَغَيْرُهُ: يَنْحَرُ هَدْيَهُ وَيَحْلِقُ فِي أَيِّ مَوْضِعٍ كَانَ، وَلاَ قَضَاءَ عَلَيْهِ، لِأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَصْحَابَهُ بِالْحُدَيْبِيَةِ نَحَرُوا وَحَلَقُوا وَحَلُّوا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ قَبْلَ الطَّوَافِ، وَقَبْلَ أَنْ يَصِلَ الهَدْيُ إِلَى البَيْتِ، ثُمَّ لَمْ يُذْكَرْ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَ أَحَدًا أَنْ يَقْضُوا شَيْئًا، وَلاَ يَعُودُوا لَهُ وَالْحُدَيْبِيَةُ خَارِجٌ مِنَ الحَرَمِ." (رَوَاهُ البُخَارِيُّ مُعَلَّقًا وَاللَّفْظُ لَهُ، وَ مَالِكٌ) [2] މާނައީ: „އަލްއިމާމު މާލިކާއި އެހެން ބައެއް ބޭކަލުންގެ އަރިހުން

---

[1] البَيْهَقِيُّ فِي مَعْرِفَةِ السُّنَنِ وَالآثَارِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، مَنْ قَالَ: لَا قَضَاءَ عَلَى الْمُحْصَرِ، برقم: (10792). ج 7. ص 490.

[2] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمُحْصَرِ، بَابُ مَنْ قَالَ: لَيْسَ عَلَى الْمُحْصَرِ بَدَلٌ، ج 3. ص 9. ، وَ مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، مَا جَاءَ فِي مَنْ أُحْصِرَ بِعَدُوٍّ، برقم: (1320/ 376). ج 3. ص 524.

ރިވާވެގެންވެއެވެ. (އެ ޤަބީލާގެން ވިދާޅުވިއެވެ.) އެ މީހަކު އިބްނު ސަޢުދުގެ ތަޝްރީޙުގައި އޮންނާނެ ހަދުވާ ކަމުދެންވެއެވެ. އަދި (ބަރުޢު ނުވަތަ ޖުމްރާ) ޤަސްވާކުރެވެނީ ނުވެއެވެ. އެހެނީ، ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އާއި އެކަށީގެންވާ އަސްބާބުން ޖުދައިވިއްޔާގައި (ބަސްރާވެ ވަޒީފާނޫނީން) އެ ޤަބީލާގެން (ގޮތުގައިން ހަދުވާ ގެންނަވާފައިވާ ޤަބީލާގެން) ހަދުވާ ކަމުދައްވައި، އިސްތިޤާމަތު ތަރުކީބުވައި ހުއްޓުވިއެވެ. ޝަރީޢަތް ކުރައްވަމުގެ ކުރިން އަދި އެ ޤަބީލާގެ ހަދުވާ އާގެ މަޤާމްގައި، اللهގެ ފުރުޞަތު ޤާބިލުކުރިއިރުން (ބަރާތް ވެފައިވާ) އެންމެހައި ކަމުކުރުން ބަލާފުވެ ވަޒީފާތަކެވެ. އެއަށްފަހު، އެ ޤަބީލާގެން އެއްވުރެ ކަމެއް ޤަސްވާކުރެއްވުމަށް ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އެ ޤަބީލާނިޔަތް އަމުރު ކުރައްވައިކަން ބާރަށްވެގެންނެވި ނުވެއެވެ. އަދި އެ ކަމަށްޓަކައި އެއިން އެއްވުރެ ޤަބީލާގެ އެނބުރި (މައްކާއަށް) ވަޒީފާކުރެއްވި ނުވަތަވެއެވެ. ޝަރީޢަތުގެ ޖުދައިވިއްޔާ އަދި ބަރަދުގެ ސަރަޙައްދުން ޤަބީލާގައި ތަޝްކަވެ.“ މިޤާނޫނުގައި މިވަނީ އަލްޤާނީ ރިވާކުރައްވާ އިމާމުތަކެވެ.

އަލްއިމާމް ސުޔޫޠީ ވިދާޅުވިއެވެ. ”އެ މީހަކު އިބްނު ސަޢުދުގެ ތަޝްރީޙުގައި ކަމުދައި ބާލާފާނީއެވެ. އަދި އެއްކަލަނޑު ޤަސްވާކުރެވެއް ނުވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ކަލާގެ ޖީގެން ޤަވާޢިދުގެ އާޔަތްތަކުގައި ޤަސްވާކުރުމަކީ اللهު ތަޢާލާ އެއްކަލަނޑު އަމުރުކުރައްވާ ފަރާއިސް ނުވެއެވެ.“

އަދިވެސް އެ ކަލާގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”މިބާރުތާއި ގުޅިގެން އަރިސްފަތި ބަރުމަތަކުން އެންގެވުމުގައި ޖުދައިވިއްޔާގެ ބާރުތަކުގައި ރަސޫލު الله ﷺ ގެ އަރިހުގައި އޮތުމަށް އަސްބާބު ޤަބީލާގެން ބައިވެރިވެވަޒީފާކަން އެނގިގެންވެއެވެ. އެއަށްފަހު، އިތުރުއެކަށީގެން ޖުމްރާއަތުގެ ޤަސްވާ ވަޒީފާގެން ހިނދު، ޖުދައިވިއްޔާގެ ބާރުތަކުގައި އެކަށީގެންގެ އަރިހުގައި ތިއްބެވި ޤަބީލާގެން ކާލަކު އޮތުމަށް ޤަބީލާގެން އެއްވުރެ މުހިއްމު ޖުމްލައިން، މަރުކަޒުގައި ދުވަހުތިއްބެވިއެވެ. އެއީ، ޤަސްވާކުރުން ވާޖިބު ކަމެއް ކަމުގައި

ވީނަމަ، އެ ބޭކަލުން މަދީނާގައި ނުތިއްބަވައި އިތުރުއެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުގައި ވަޑައިގަތުމަށް ހަމަކަށަވަރުން، އިތުރުއެކަލޭގެފާނުން އެ ބޭކަލުންނަށް އަޑުއަހުއްވީއެވެ." އަދިވެސް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ޢުރްވާގެ ޙަދީޘް އެ ނަބިއްޔާގެ ސަބަބު ދަންނަވަމެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ، ރަސޫލު اللهِ ﷺ އާއި މައްކާގެ މުޝްރިކުންނާ ދެމެދުގައި ވެވުނު ޙުދައިބިއްޔާގެ ޞުލްޙަށްފަހު އަދާކުރެއްވި ޢުމްރާ ކަޟާވަމި، ކިޔުން ނަމަކަށެވެ. އެއްވެސް ގޮތެއްގައި އެއީ، ބަޔާންކުރެއްވި ގޮތަށް ޝަރުޠުކުރެއްވުން ފެށިގެން ދީނަށްވާ ބޭނުމެއް ކުރުމަށް ހަދައިގެން ނެތްވެ." 1

ދިމާވާ އުޒުރަކާހުރެ ހަލާލުވުން ހުއްދަކުރުމަށް ޝަރުޠުކުރުން ހުއްދައެވެ:

އެއްވެސް ސަބަބަކާހުރެ ޙައްޖާއި ޢުމްރާގެ ކަންތައްތައް ފުރިހަމަ ނުކުރެވިއްޖެ ހާލަތުގައި ހަލާލުވުން ހުއްދަކުރުމަށް ޝަރުޠުކުރުން ހުއްދަވެގެންވާކަމަށް ގިނަ ޢިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ لِضُبَاعَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: {حُجِّي، وَاشْتَرِطِي أَنَّ مَحِلِّي حَيْثُ تَحْبِسُنِي.} (رَوَاهُ مُسْلِمُ) 2 މާނައީ: "އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންވެއްވި ޢައްބާސްގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ

---

[1] (ނޯޓު: އަލްއިމާމު ޝާފިޢީ ވިދާޅުވެފައިވާކަމަށް ބަޔާންކޮށްފައިވާ މިއަދުގެ ބަހަށް ތަރުޖަމާކޮށްފައިވާ ބަސްތަކެވެ، އައްޝާފިޢީގެފާނުގެ މަސްއޫލިއްޔަތު އަދާކުރުން ނަންގަވާފައިވާ ބަސްތަކެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެއީ އެ ފޮތުގައި ބައްޔާކޮށްފައިވާން އެ ކަމަށް ބަހަށް ތަރުޖަމާކޮށް އެކަމަށް ކަންތައްތަކެއް އިޝާރާތްކޮށްދެއްވާފައިވާކަމެވެ. "އަލްއުއްމު" ގެ 3 ވަނަ ބުރުގެ ސަފްޙާ 397 އިން ސަފްޙާ 402 ގެ ދެމެދުގައި މި ވާހަކަތައް ވެއެވެ. "އަލްއުއްމު" ބައްލަވާ! كِتاب الأم، مرجع سابق: ج 3. ص 397.، ج 3. ص 402. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[2] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ جَوَازِ اشْتِرَاطِ الْمُحْرِمِ التَّحَلُّلَ بِعُذْرِ الْمَرَضِ وَنَحْوِهِ، برقم: 108 - (1208). ج 2. ص 869.

ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ތުއްސުންލެއްވި ސުވާބުރާމާ ދުނިޔަބު ކުރައްވައި މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަރިތޯކުރެއްވިއެވެ. {ކަމަނާ ބައްޗުވެ ވަޑައިގަންނަވާނެވެ. އަދި އެ ތަށްޓެއްގައި ކަމަނާއަށް ހުރަސްވެއްޖެ ތަނަކީ، އެ ތާނގައި ކަމަނާ ބަހާލުވާ ވަޑައިގަންނަވާނެ ތަން ކަމަށް ސަތުރުކުރައްވާނެވެ.}

ބައްޗާއި އުމްރާއަށް ނިޔަމްގަޑުމުގައި ނަސްގަނޑުވުން ފެނަރިން ސަތުރުކުރަން ފުރައި ވަނިކޮށް، އެ މިހަކަށް އެއްވެސް ސަލަބަކާހުރި އެއީ ބައްޕައްގެ ސަލަބުން، ނުވަތަ އެހެން ކަމަކާހުރި ވިއަސް، އަޅުކަމުގެ ކަށްކަށް ފުރިހަމަ ނުކުރެވި އިޚްލާޞްތެރިކަމްގެ ނުހަމަ، އެ މިހަކަށް ހުރަސް އެޅުން މާނަގައި ބައްޕާވާނީއެވެ. އެ މިހަކަށް ފެންޑިއަރިނުމުގެ ތަފަހިފުޅުގެ ނުވެއެވެ.

ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެ އުރަދޮޅު

އިސްލާމްދީން ބާވައިލެއްވުމުގެ ކުރިން ޖާހިލިއްޔާ ޒަމާނުގެ އަހުލުވެރިންވެސް ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގައި އުރަދޮޅު ލައްވަމުން ގެންދިޔައެވެ. އޭރުވެސް އިސްލާމްދީން ފެއްޓެވުމުން، ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގައި އުރަދޮޅު ލެއްވުން ހުއްޓުނުކުރައްވައެވެ.

އިސްމާޢީލް ބިން އިބްރާހީމް ބިން އަބީ ޙަބީބާ، އޭނާގެ ބައްޕާގެ މަގުން ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއް އަލްވާޤިދީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنِ الْوَاقِدِيِّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: "كُسِيَ الْبَيْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ الْأَنْطَاعَ، ثُمَّ كَسَاهُ النَّبِيُّ ﷺ الثِّيَابَ الْيَمَانِيَةَ، ثُمَّ كَسَاهُ عُمَرُ وَعُثْمَانُ الْقَبَاطِيَّ، ثُمَّ كَسَاهُ الْحَجَّاجُ الدِّيبَاجَ."[1] މާނައީ: "އަޖްބަހިއްޔާ

---

[1] (ނޯޓް: އަލްވާޤިދީ މި ރިވާޔަތް ނަކުލުކުރައްވާފައިވަނީ، ކޮން ފޮތެއްގައިކަމެއް އެނގިފައެއް ނުވެއެވެ. އޭނާ ނަމަވެސް، އަލްއަޒްރަޤީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އަޚްބާރު މައްކާ" މި ނަންފަދަ ފޮތުގައި އަލްވާޤިދީގެ މަގުން މި ރިވާޔަތް ނަކުލުކޮށްފައި ވާކަމަށް ފެންނަނެވެ. "ފުތޫޙުލްބުލްދާން" ގައި މި ރިވާޔަތް ރިވާކޮށްފައިވާ ހިސާބު ރިއްޔާކޮށްފައިވަނީ، إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِيهِ އިސްމާޢީލް ބިން އިބްރާހީމް ބިން އަބީ ރަބީޢާ، އޭނާގެ ބައްޕާގެ މަގުން ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށެވެ. އަޖްބަހިއްޔާގެ ބަދަލުގައި އަޖްބަހިއްޔާއާ ރިޔާއްވިފައިވުމެވެ. އޭނާނަމަ އެއީ، ރިޔާއްވިފައިވާ ކުށެކެވެ. އެ ކުށް =

ވިދާޅުވިއެވެ. ޖާހިލިއްޔަ ޒަމާނުގައި ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ފުރުގެ އުރަކޮޅުގެ ގޮތުގައި ބޭނުންކޮށް އުޅުނީ އަލްއަންޖާބެވިދާ (ހަމުން ހަމަތަކިރުނަން) އެއްޗެކެވެ. އެއަށްފަހު މާތްރަސޫލާ ﷺ ގެ ބަރާތްފުޅުގައި އެކަކާތިގެން އުރަކާތަ ގެއްލިވީ ނަމަނުކަރައިގައި ތަންނާރަކާށްލައި ހުންނަ (ތޮރިގެ) ބަވަތަކުންނެވެ. އެއަށްފަހު ބުމަތަގެފާނާއި، ބިއްރާނުގެފާނު (އެ ބަކުރުގެ ހަރިފާކަމުގައި) އަލްޤަބާޠީއެވެ ކިޔާ (މިސްރުގައި ތައްޔާރުކުރާ ހުދުކަޅުގެ) ތޮރިން އުރަކާތަ ގެއްލިވިއެވެ. އެއަށްފަހު އަލްޙަޖާޖު ބިން ޔޫސުފް އައްދީބާޖުވިޔާ (ފަނުގި ތޮރިގެ) އުރަކާތަ ގެއްލިވިއެވެ.“

ރިވާވެގެންވާގޮތުގައި އިސްލާމްދީނަށްފަހަ ކަޢުބަތު اللهِ ގެ ފުރުގައި އުރަކަޅެއް ގެއްލުވި ތޮއްބަޒު ވަނަހައިގެ އަސްޢަދު އަލްޙިމްޔަރީއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު މާލިކު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ نَافِعٍ؛ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، كَانَ يُجَلِّلُ بُدْنَهُ الْقُبَاطِيَّ، وَالْأَنْمَاطَ، وَالْحُلَلَ، ثُمَّ يَبْعَثُ بِهَا إِلَى الْكَعْبَةِ. فَيَكْسُوهَا إِيَّاهَا." (رَوَاهُ مَالِكُ)[1] މާނައީ: “ނާފިޢު ބޭކަލުން ކަލުގައިވާ އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޤުރުބާނީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނު، ހަދިޔާގެ ގޮތުގައި ކަތިލުއްވުމަށް ކަނޑައަޅުއްވާ ޖަމަލުތަކުގެ ގައިގައި އަލްޤަބާޠީއާއި، އަލްއަންމާޠާއި، އަލްޙުލަލްވިޔާ ބަވަތްތަކުގެ ތޮރި އެ ސޮރުތަކުގެ ގައިގައި ލައްވަވައި ދިނުމަށްފަހު ކަރުއްވަވައެވެ. (އެ ސޮރުތަކުން ކަތިލުއްވުމަށްފަހު) އެ

= ރިސާލާ ކުރެއްވިއިރު އަލްއަޒްރަޤީ ތިލަނިސް. “އަޚްބާރު މައްކާ” ބައްލަވާ! **الأَزْرَقِيُّ**، محمد بن عبد الله بن أحمد بن محمد بن الوليد بن عقبة بن الأزرق الغساني المكي (1403هـ 1983م). **أخبار مكة وما جاء فيها من الأثار** (ط 3). رشدي الصالح ملحس (تحقيق). بيروت: دار الأندلس للطباعة والنشر والتوزيع، ج 1. ص 253. ނަޤުލު ނިމުނީ “ހުމަރުޤީމު”)

[1] **مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّأ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، الْعَمَلُ فِي الْهَدْيِ حِينَ يُسَاقُ، برقم**: (1408). ج 3. ص 555.

ތަކެތިން ކައުބަތުﷲ ގެ ދޮރުގައި އުރަބޫދު ގެއްލުވުމަށް ތޫސްދުވައި އުޅުއްވިއެވެ.“

އަބޫޖަޢުފަރު މުޙައްމަދު ބިން ޢަލީގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއް އަޒްރަޤީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ: "كَانَ النَّاسُ يُهْدُونَ إِلَى الْكَعْبَةِ كِسْوَةً، وَيُهْدُونَ إِلَيْهَا الْبُدْنَ عَلَيْهَا الْحِبَرَاتُ، فَيُبْعَثُ بِالْحِبَرَاتِ إِلَى الْبَيْتِ كِسْوَةً، فَلَمَّا كَانَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ كَسَاهَا الدِّيبَاجَ الْخُسْرَوَانِيَّ، فَلَمَّا كَانَ ابْنُ الزُّبَيْرِ اتَّبَعَ أَثَرَهُ، فَكَانَ يَبْعَثُ إِلَى مُصْعَبِ بْنِ الزُّبَيْرِ بِالْكِسْوَةِ كُلَّ سَنَةٍ، فَكَانَتْ تُكْسَى يَوْمَ عَاشُورَاءَ." [1] މާނައީ:

---

[1] (ނޯޓު: މި ރިވާޔަތްވެސް އަލްވާޤިދީ ނަޤުލުކޮށްފައިވަނީ، ކޮން ޔަޤީންކަމެއްކަމެއް އެނގިގެން ނުދިއެވެ. އެހެންނަމަވެސް، އަލްއަޒްރަޤީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އަޚްބާރު މައްކާ" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި އަލްވާޤިދީގެ މަގުން މި ރިވާޔަތް ނަޤުލުކޮށްފައި ވާކަމަށް ފެނެއެވެ.

“ޒިޔާދަ ފަސޭހަ“ ގައި މި ރިވާޔަތުގެ ޒިޔާދަކޮށް ހިނގާ ޒިޔާދަކުރިވަނީ، މިއީ إسحاق بن أبي عبد بن أبي جعفر محمد بن علي ނަމަކަށްވާ ރާވީއެއްގެ މަގުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށެވެ. އެހެންނަމަ އެއީ ޒިޔާދަވެފައިވާ ކުރެކެވެ. އެއީ ދި ބަޔަކުގެ ނަން އެއްވެގެން ޒިޔާދަވެފައިވާ ކުރެކެވެ. އެ ކަން ރަނގަޅުކޮށްދެވިފައިވާ އަލްއަޒްރަޤީގެ ފޮތުންނެވެ. “އަޚްބާރު މައްކާ“ ބައްލަވާ! أخبار مكة وما جاء فيها من الأثار، مرجع سابق: ج 1. ص 254.

“ޒިޔާދަ ފަސޭހަ“ ގައި ޒިޔާދަވެފައިވާ މި ދުރިވާޔަތެއް މުޙައްމަދު ބިން އުމަރު އަލްވާޤިދީގެ މަގުން އައިސްފައިވާ ދު ރިވާޔަތެވެ. ވާޤިދީއަކީ މަސްއޫލު އިލްމުވެރިއެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް ޙަދީޘްގައި ނަޤުލުކުރައްވާއިރު ރައްކާތެރިކަން ކުޑަ ބަޔަކުކެވެ. އެހެންކަމާއެކު އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ އިލްމުވެރިން އޭނާއަކީ ދޮގުވެރިއެކެވެ ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

އިލްމުވެރިންގެ ވަނަވަރު ދެނެވަޑައިގަތުން ބޮޑު ބައެއް އިލްމުވެރިން އަލްވާޤިދީއާމެދު ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތް.

އަލްއިމާމު އިބްނުޙިއްބާން، “އަލްމަޖްރޫޙީން މިނަލް މުޙައްދިޘީން“ މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

“އަލްވާޤިދީއަކީ، ޘިޤާތު ސިޤަތުގެ މައްޗަށްގައި މަތިވެރި އިލްމުވެރިއެކެވެ. އެހެންނަމަ ހަދީޘްތަކަށް ތިޔާ ރާވީންގެ ނަމުގައި އޮޅުވައިލުމުގެ ކަންތައްތަށް އޭނާ ރިވާކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ. ބައެއް ފަހަރަށް އެފަދަ ބަދަލުކުރުންތައް ގެނެސްދީގައި ގެންނަވައި އުޅުއްވިއެވެ. އޭނާއަކީ ދޮގުވެރިއަކުކަމަށް އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ވިދާޅުވެފައިވެ އެހެންވެއެވެ.“ “އަލްމަޖްރޫޙީން“ ބައްލަވާ! المجروحين من المحدثين، مرجع سابق: رقم: (986). ج 2. ص 303.

އަލްއިމާމު އަބޫއަޙްމަދު ބިން ޢަދިއްޔު، “އަލްކާމިލު ފީ ޟުޢަފާއިއްރިޖާލު“ މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

“އަލްވާޤިދީގެ މަގުން ރިވާވެގެންއައިސް ހަދީޘް ތަކަކީ ރައްކާތެރި، ސަލާމަތް އައްކައުތުންނެވެ. އެއީ، ކަނޑައެޅިގެން ސަނަދު ގޮތުގައި އަދިސްފައިވާ ހަދީޘްތަކެވެ.“ “އަލްކާމިލު“ ބައްލަވާ! الكامل في ضعفاء الرجال، مرجع سابق: رقم: 1719/98. ج 7. ص 241.

ކަންމިހެން ހުރުމާއެކު، އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވަނީ އަލްވާޤިދީގެ މަގުން ރިވާވެގެން އައިސް ހަދީޘްތައް ނުހަނު ބޮޑަށް ތަޙްޤީޤުކުރުމަށް ބޭނުންކުރައްވާ ގޮތަށް އެކަމަށް ފަރުވާތެރިވާން. ނޯޓު ނިމުނީ “ފުރަތަމަ“)

”އިސްޙާޤު ބިން ޢަބްދުاللهِ ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އޭނާ ރިވާކުރައްވަނީ އަބޫޖަޢުފަރު މުޙައްމަދު ބިން ޢަލީގެ އަރިހުންނެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (ޖާހިލިއްޔަ ޒަމާނުގައި) ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގައި ޚަރަދުކުރަން ޤިސްތަކުން އުރައަޅާ ފޮނުވައި އުޅުނުއެވެ. އަދި އަލްޢަރަބުގަނޑަށް ކިބައިން (ރަމަސްކަރައިގެ ޝޯނުގުރި) ފޮތި އެ ސޯދުފުންގެ ގައިގައި ޚަރަދުވައި ޖިނަސްތަކުގެ ބާވަތުން ޗަމަޑު، ގެފުޅުން ހަދުއްގެ ގޮތުގައި ފޮނުވައި އުޅުނުއެވެ. (އެ ސޯދުމުން ކަލިފުމަށްފަހު) އެ ފޮތިން ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގައި އުރައަޅާ ޚަރަދުގައި އުޅުނުއެވެ. މުއާވިޔަތުގެ ފޮނުގެ ދަރިކަލުން ޤަޞީދުގެ (ހަދިޔާކަމުގައި) އަށާރާބާޖުދު ހުސްކަވާސީ އެލިޔާ ބާވަތުގެ (ފޮތުގި ފޮތިން) އުރައަޅާ ޚަރަދުވިއެވެ. އަދި (ޢަބްދު اللهِ) އިބްނު އާ ޒުބައިރު (ގެ ހަދިޔާކުދަގައި) އެ ކަލޭގެފާނު ވެސް އެ ގޮތަށް ޢަމަލު ކުރައްވިއެވެ. (އެބަހީ: ފޮތުގެ ފޮތިން އުރައަޅާ ޚަރަދުވިއެވެ.) އަދި ކޮންމެ އަހަރަކު އުރައަޅާ ޚަރަދުވަމުން ގެނެސް (އުރައަޅާ ބަދަލުކުރައްވައި ފޮނުއްވުމުން) އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަށް މުސްލިމުން ބޮޑު ޒިޔާރާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ކޮންމެ އަހަރަކު އުރައަޅާ ބަދަލުކުރައްވައި ފޮނުއްވިއެވެ.“

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސެވުން ލިބިވަޑައިގަންނަވާ ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރު ރިވާކުރައްވާ ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ. أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَانَ يَنْزِعُ كِسْوَةَ الْبَيْتِ فِي كُلِّ سَنَةٍ، فَيَقْسِمُهَا عَلَى الْحَاجِّ، فَيَسْتَظِلُّونَ بِهَا عَلَى السَّمُرِ بِمَكَّةَ." [1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސެވުން ލިބިވަޑައިގަންނަވާ ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ކޮންމެ އަހަރަކު ކަޢުބަތު اللهِ ގެފުޅުގެ އުރައަޅާ ބަދަލުކުރައްވައި، ޙައްޖުވެރިންގެ މެދުގައި ބައްސަވައިދެއްވައެވެ. ފަހެ، އެބައިމީހުން އައްސަމުރާ ގަހާގެ ދަށުގައި އެ ފޮތި ހިޔާވަޅެއްކަމުގައި ހަދައެވެ.“

---

[1] (ނޯޓު: ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރުގެ ސުނަނަށް ޙަވާލާދީފައިވާ ރިވާޔަތް މި ރިވާޔަތް ނުފެނުނެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަލްއަޒްރަޤީގެ ”އަޚްބާރު މައްކާ“ ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ”އަޚްބާރު މައްކާ“ ބައްލަވާ! أخبار مكة وما جاء فيها من الأثار. مرجع سابق: ج 1. ص 258. ص 259. ނޯޓު ނިމުނީ ”މުތަރުޖިމު“)

ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅުގައި ހުވަނދުދުން

އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: "طَيِّبُوا الْبَيْتَ، فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ تَطْهِيرِهِ." [1] މާނައީ: “އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން، ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިޔަބައިމީހުން ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅުގައި ހުވަނދުދައި މީރުވަސް ދުއްވާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، އެއީ އެ ގެފުޅު ޠާހިރު ކުރުމުގެ ތެރެއިންވާ ކަމެކެވެ.“

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އައްޒުބައިރުބުނުލް ޢައްވާމުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ "خَلَّقَ جَوْفَ الْكَعْبَةِ أَجْمَعَ، وَ كَانَ يُجَمِّرُ الْكَعْبَةَ كُلَّ يَوْمٍ بِرَطْلٍ مِنْ مُجْمَرٍ، وَيُجَمِّرُ الْكَعْبَةَ كُلَّ يَوْمِ جُمُعَةٍ بِرَطْلَيْنِ مِنْ مُجْمَرٍ." [2] މާނައީ: “އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އައްޒުބައިރު ބުނުލް ޢައްވާމުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ ގެފާނު (އެ ކަލޭގެފާނުގެ ޚިލާފަތުގައި) ކަޢުބަތު ﷲ ގެފުޅުގެ އެތެރޭގައި ހުވަނދުދައްވައި އުޅުއްވިއެވެ. އަދި ކޮންމެ ދުވަހަކު އެއް ރާތަލުގެ ހުވަނދުން ދުންއަރުއްވައި އުޅުއްވިއެވެ. އަދި ކޮންމެ ހުކުރު ދުވަހަކު ދެ ރާތަލުގެ ހުވަނދުން ދުންއަރުއްވައި އުޅުއްވިއެވެ.“

---

[1] **أخبار مكة وما جاء فيها من الأثار**. مرجع سابق: ج 1. 257.

[2] **أخبار مكة وما جاء فيها من الأثار**. مرجع سابق: ج 1. 257.

ޙަރަމްފުޅުގައި ދީނާޚިލާފު ކަންކަން އުފެއްދުމީ ނަހީކުރައްވާފައިވާ ކަމެކެވެ.

މާތް الله ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٖ نُّذِقۡهُ مِنۡ عَذَابٍ أَلِيمٖ﴾[1] މާނައީ: {އަދި އެތާނގައި އަނިޔާވެރިކަމާއެކު، ދީނާޚިލާފު ގޮތަކަށް އުފެއްދުމަށް މީހާއަށް، ތިމަންރަސްކަލާނގެ ވޭންދެނިވި ޢަޛާބުން ރަހަދައްކަވާ ހުށީމެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސެވުންލެއްވި ޔަޢުލާ ބިން އުމައްޔާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَن مُوسَى بْنُ بَاذَانَ، قَالَ:أَتَيتُ يَعْلَى ابْنَ أُمَيَّةَ رضي الله عنه، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: احْتِكَارُ الطَّعَامِ فِي الْحَرَمِ إِلْحَادٌ فِيهِ.}[2] (رَوَاهُ أَبُودَاوُدُ)[3] މާނައީ: “މޫސާ ބިން ބާޛާން ނަމަކަށްކިޔުނު ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އޭނާ ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސެވުންލެއްވި ޔަޢުލާ ބިން އުމައްޔާގެ އަރިހަށް ތިމަންނާ ވަޑައިގަތީމެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޔަޢުލާ ބިން

---

[1] (سُورَةُ الحَجّ: 25)

[2] (ނޯޓު: އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދުގެ ސުނަން ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި އައްޝައިޚް ޝުޢައިބް އަލްއަރްނަޢޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “(ޔަޢުލާ ބިން އުމައްޔާގެ އަރިހުން ޙަދީޘް ރިވާ ކުރެއްވި) މޫސާ ބިން ބާޛާނާއި، އޭނާގެ ގޮތުން ރިވާކުރައްވާ ރާވީ، ޢުމާރަތު ބިން ޘައުބާނާއި، އޭނާގެ ގޮތުން ރިވާކުރައްވާ ރާވީ، ޖަޢުފަރު ބިން ޔަޙްޔާ ބިން ޘައުބާނާއި މި ތިން މީހުންނަކީ ކޮންކަހަލަ ބަޔަކުކަން ނޭނގޭ، މަޖުހޫލު މީހުންކަމުގައި ވުމުން، މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދަކީ ޟަޢީފު ސަނަދެކެވެ.“ އެއަށްފަހު މި ޙަދީޘާބެހޭގޮތުން އިލްމުވެރިން ދައްކަވާފައިވާ ވާހަކަފުޅު ބަޔާންކުރެއްވުމަށްފަހު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.
“[illegible] ބަހަކީ، މިއީ، އުމަރު ބިން ޚައްޠާބު ވިދާޅުވެފައިވާ މައުޤޫފު ބަސްފުޅެއް ކަމަށްވުމެވެ. އިމާމުބުޚާރީގެފާނު މިފަދައިން ވިދާޅުވެދީ އަޑުއައްސަވާކަމަށް ޔަޢުލާ ބިން އުމައްޔާގެ ވިދާޅުވުމަކީ “[illegible] [illegible]” ގައި އަދި [illegible] “[illegible] [illegible]” ގައި ޙަރަމްގެ ސަރަޙައްދުން ރިވާކުރެއްވީ ވެއެވެ.“ “ސުނަން އަބޫދާވޫދު” ބައްލަވާ! أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب تحريم مكة، حاشية رقم: (2). ج 3. ص 369. މި ރިވާޔަތަށްފަހު، [illegible] އައްޝައިޚް ޝުޢައިބް [illegible] ނޯޓު ނިމުނީ “މުޙައްޤިޤު”)

[3] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: كتاب المناسك، باب تحريم مكة، برقم: (2020). ج 3. ص 369.

އުމަށްޓަކައި) ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު الله ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {މައްކާގައި ކާބޯތަކެތި އިޙްތިކާރު ކުރުމަކީ (އެބަހީ: ބޮޑުއަގުގައި ވިއްކުމަށް ރައްކާކުރުމަކީ) އެ ތަންގައި ކުރެވޭ ދީނާ ޚިލާފު އަނިޔާވެރި ކަމެކެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގަންނަވާށި ޔަޢުލާ ބިން އުމައްޔާގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލްބުޚާރީ "އައްތާރީޚުލް ކަބީރު" މި ނަންދިޔާ ފޮތުގައި ރިވާކުރެއްވި ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ ﷺ، أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ يَقُولُ: "احْتِكَارُ الطَّعَامِ بِمَكَّةَ إِلْحَادٌ." [1] (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي التَّارِيخِ الْكَبِيرِ) [2] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުހިވޮޑިގަންނަވާށި ޔަޢުލާ ބިން އުމައްޔާގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތް الله އެ ކަލޭގެފާނަށް ރުހިވޮޑިގަންނަވާށި ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބު ވިދާޅުވަނިކޮށް އަޑުއެއްސެވީމެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ. "މައްކާގައި ކާބޯތަކެތި އިޙްތިކާރު ކުރުމަކީ އެ ތަންގައި ކުރެވޭ ދީނާ ޚިލާފު އަނިޔާވެރި ކަމެކެވެ."

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރުހިވޮޑިގަންނަވާށި ޢަމްރުބްނުލްޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު الله ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: أَتَى عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، ابْنَ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْحِجْرِ، فَقَالَ: يَا ابْنَ الزُّبَيْرِ، إِيَّاكَ وَالْإِلْحَادَ فِي حَرَمِ اللهِ، فَإِنِّي أَشْهَدُ، لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: {يُحِلُّهَا وَيَحُلُّ بِهِ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ، لَوْ وُزِنَتْ ذُنُوبُهُ بِذُنُوبِ الثَّقَلَيْنِ لَوَزَنَتْهَا.} قَالَ: فَانْظُرْ أَنْ لَا تَكُونَ هُوَ يَا ابْنَ عَمْرٍو، فَإِنَّكَ قَدْ قَرَأْتَ الْكُتُبَ، وَصَحِبْتَ الرَّسُولَ ﷺ،

---

[1] (ނޯޓް: (ހ) "ޞިޙާޙުއްސުންނާ" ގައި މި ރިވާޔަތް ލިޔުއްވާފައި ވާހަކަ "މައްކާ" މި ލަފުޒު ލިޔުއްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އަލްބުޚާރީގެ އައްތާރީޚުލް ކަބީރުގައި އެ ލަފުޒު އައިސްފައިވެއެވެ.
(ށ) "ޞިޙާޙުއްސުންނާ" ގައި މި ރިވާޔަތް ޔަޢުލާ ބިން އުމައްޔާގެ ކަމަށް ބަޔާންކުރައްވައިފި، އަލްބުޚާރީ ކަމަށް ބަޔާންކުރައްވައިފިއެވެ. ބަޔާންވެގެންވާ ގޮތަކީ ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ ބަސްފުޅެކެވެ. ރަނގަޅީ އެއީ ކަމުގައި ބެލެވެއެވެ. އެ ރިވާޔަތްތަށް އެ ކަލޭގެފާނުގެ ނަންފުޅުގައި ހިމެނެއެވެ. ނޯޓް ނިމުނީ "މުޙައްޤިޤު")

[2] الْبُخَارِيُّ فِي التَّارِيخِ الْكَبِيرِ، مرجع سابق: باب الباء، برقم: (10294). ج 8. ص 481.

قَالَ: فَإِنِّي أُشْهِدُكَ أَنَّ هَذَا وَجْهِي إِلَى الشَّأْمِ مُجَاهِدًا." (رَوَاهُ أَحْمَدُ) [1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ ސަޢީދު ބުން ޢަމްރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުވުންލެއްވި ޢަމްރުބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲގެފާނު، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުވުންލެއްވި (އައްޒުބައިރު ބުނުލްޢައްވާމުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ) އިބްނުއް ޒުބައިރުގެ އަރިހަށް ވަޑައިގަތެވެ. އޭރު އެ ކަލޭގެފާނު އިންނެވީ، އަލްޙިޖްރު ގައި (އެބަހީ: ޙިޖްރު އިސްމާޢީލުގައި) އިށީނދެވަޑައިގެންނެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢަމްރު ބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު ﷲ) ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ އައްޒުބައިރުގެ ދަރިކަލުންނޭވެ! ﷲ ގެ ޙަރަމްފުޅުގައި އަނިޔާވެރިކަމެއް ހިންގުމަކުން ކަލޭގެފާނު ބިރުވެތިވެވަޑައިގަންނަވާ ހުރިކަމެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘް ކުރެއްވީ ތިމަންކަލޭގެފާނު އަޑު އެހިއްސެވިކަމަށް (ﷲ ގަންދެއްވައި) ތިމަންކަލޭގެފާނު ހެކިވެދެއްވަމެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ޤުރައިޝުންގެތެރެއިން މީހަކު ކަޢުބާގެ ޙަރަމްފުޅުގެ ޙުރުމަތްކަން ގެއްލުވާނެއެވެ. އައްޘަޤަލައިނި، އެބަހީ: އިންސާނާއި އިންސީންނާއި ޖިންނިންގެ ފާފަތަކާއި އޭނާގެ ފާފަތައް ވަޒަން ކުރެވިއްޖެނަމަ، އޭނާގެ ފާފަތައް (އެ އެންމެންގެ ފާފަތަކަށްވުރެ) އިތުރުވެގެން ވާނެއެވެ.}

(ޢަބްދު ﷲ ބުނުއް ޒުބައިރު) ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ ޢަމްރު ބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުންނޭވެ! އެ ތިޔަ ކަލޭގެފާނު ކަލޭގައި ނުވޭތީ މަސައްކަތް ކުރައްވާފައިވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ކަލޭގެފާނުވަނީ ކުރީގެ ފޮތްތައްކިޔަވައި ވިދާޅުވެފައެވެ. އަދި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ގެ އަރިހުގައި ކަލޭގެފާނު ގިނަވަގުތު ސުޙްބަތްތެރިކަމުގައި ވެފައެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢަމްރު ބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުން) ވިދާޅުވިއެވެ. ކަލޭގެފާނު ހެކިކޮށް އަޅުގަނޑު ދަންނަވަމެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ﷲގެ މަގުގައި ޖިހާދުކުރުމަށްޓަކައި އަޅުގަނޑު

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (7043). ج 11. ص 620.

މިދަނީ ޝާފުކަދަ އަށެވެ.”

(އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ) އެހެން ރިވާޔަތެއްގައި ވެއެވެ.

عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ سَعِيدِ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَى عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ، فَقَالَ: يَا ابْنَ الزُّبَيْرِ، إِيَّاكَ وَالْإِلْحَادَ فِي حَرَمِ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: {إِنَّهُ سَيُلْحِدُ فِيهِ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ، لَوْ وُزِنَتْ ذُنُوبُهُ بِذُنُوبِ الثَّقَلَيْنِ، لَرَجَحَتْ}، قَالَ: "فَانْظُرْ لَا تَكُونُهُ." (رَوَاهُ أَحْمَدُ) [1] މާނައީ: “އިސްޙާޤު ބިން ސަޢީދު، އޭނާގެ ބައްޕާ، (އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭފުޅަކު ކަމުގައިވާ) ސަޢީދު (އިބްނު ޢަމްރު ބިން ސަޢީދުބުނުލް ޢާޞް) ގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ސަޢީދު ބިން ޢަމްރު) ވިދާޅުވިއެވެ. “އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނު، އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އައްޒުބައިރު ބުނުލް ޢައްވާމުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ އަރިހަށް ވަޑައިގަތެވެ. ދެން، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން) ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ އައްޒުބައިރުގެ ދަރިކަލުންނޭވެ! ﷲގެ ޙަރަމް ފުޅުގައި އަނިޔާވެރިކަމެއް ހިންގުމުން ކަލޭގެފާނު ބިރުވެތިވެ ވަޑައިގަންނަވާ ހުނިކަމެވެ. ދެން، ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ ޙަދީޘް ކުރެއްވީމީ މިމަންކަލޭގެފާނު އަޑުފުޅު އައްސަވީމެވެ. ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އެ ތާނގައި (އެބަހީ: މައްކާގެ ޙަރަމްފުޅުގައި) ޤުރައިޝުންގެ ތެރެއިންވާ މީހަކު އަނިޔާވެރިކަން ކުރާހުށްޓެވެ! އޭނާގެ ފާފަތައް އެންމެހައި އިންސީންނާއި ޖިންނީންގެ ފާފަތަކާ ވަޒަން ކުރެވިއްޖެނަމަ، އޭނާގެ ފާފަތައް (އެ އެންމެންގެ ފާފައަށްވުރެ) އިތުރުވެގެން ވާހުށްޓެވެ.} އެހެންކަމާއެކު ކަލޭގެފާނީ (މި ޙަދީޘްގައިވާ) މީހާ ކަމުގައި ވެވަޑައިނުގަންނަވާށެވެ.” [2]

---

[1] **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم**: (6200). ج 10. ص 336.

[2] (**ޝަރަޙަ**: “ފިޤްހުއްސުންނާ” ގައި މި ރިވާޔަތް ބަޔާންކޮށްފައިވަނީ އަންނަނިވި އިބާރާތުންނެވެ.

وروى أحمد، عن ابن عمر رضي الله عنهما: أنه أتى ابنَ الزبير، وهو جالس في الحجر، فقال: يا ابن الزبير، إياك والإلحادَ في حرم الله عز وجل، فإني أشهد لسمِعتُ رسول الله ﷺ يقول: " "يُحِلّهَا رجل من قريش"

وفي رواية "سيُلحِد فيه رجل من قريش، لو وُزِنت ذنوبه وذنوب الثّقلين لوزَنَتها " فانظر أن لا تكون هو. =

= މި ތަނުގައި ފާހަގަކުރަން ޖެހޭ މުހިއްމު ކަންތައްތަކެއް ވެއެވެ.

ފުރަތަމަ: "ފީ ޙުމުރިއްނަޢަމް" ގައި ލިޔުއްވާފައިވާ ފަދަ ވާހަކައެއް ދެއްކެވުމަށް، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲُ ރުއްސުންތަކައިވި ޢަބްދު ﷲِ ބިން ޢުމަރުގެ އަރިހުން ދެ ބާވަތަކުން ވަޢުދުގެންކަމަށް އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދުގައި ރިވާކުރައްވާފައި ވެއެވެ. އަދި، އެ ބޭކަލުންނަކީ ﷲُ ރުއްސުންތަކައިވި ޢަބްދުﷲِ ބިން ޢަމްރުބްނުލް ޢާޞްމާއި، ޢަބްދު ﷲِ ބިން ޢުމަރުބްނުލް ޚައްޠާބެވެ.

ދެވަނަ: "ފީ ޙުމުރިއްނަޢަމް" ގައި މި ބަރަކާތް ލިޔުއްވާފައި ވާހަކަ މިވަނީ، މި ނަންގަނެވުނު ދެ ބޭކަލުންގެ ރިވާޔަތް ޙަދީޘުގައެވެ. އެހެން، ފުރަތަމަ ރިވާޔަތް ބަޔާން ކުރެއްވުމުގައި ލިޔުއްވިފައިވަނީ، އަދި، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲِގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާ ވެގެންވާ ރިވާޔަތް ކަމަށެވެ. ނަމަވެސް އެއީ ޣަލަތެކެވެ.

ޢަބްދު ﷲِ ބިން ޢުމަރުގެ އަރިހުން އެ ދެބާވަތަށް، ވަޢުދުގެންދާ (ޢަބްދު ﷲِ ބިން ޢުމަރު) އިންސާނާ ޗަސް ބަޔާން ކޮށް، "وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْحِجْرِ" "އެ ކަލޭގެފާނު އިށީނދެ، ޙަޖަރު އިސްމާޢީލުގައި އިށީނދެ ވަޑައިގެން." އައިސްފައިވެސް ޢަމްރު ބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާ ވެގެންވާ ބަޔާންގައެވެ.

އެ ކަލުން ދަރިކަލުގެކަން، މި ރިވާޔަތުގައި ފުރަތަމަ ރިވާކޮށް ވިދާޅުވިއިރު އެއީ، ޢަމްރު ބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲِގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާ ވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް ކަމުގައި ވިދާޅުވި އެ ވަސް، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދުގައި އައިސްފައި ވާގޮތެވެ.

ފުރަތަމަ ރިވާޔަތް "ފީ ޙުމުރިއްނަޢަމް" ގައި ލިޔުއްވާފައިވާ ފަދައިން، އަސްލު ރިވާޔަތްތަކުގައިވާ ރަސޫލު ﷲِ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުން ބަޔާނާއި، ޢަބްދު ﷲِ ބިން ޢަމްރާއި، ޢަބްދު ﷲِ ބިން ޢުމަރު ދެ ކަލުންގެ ދެބަސްދަސްގައި ދެކިފައިވާ ވާހަކަތައް މުޤާރަނާކުރު ބަލާން ކުރައްވާފައިވާތީ ނުވެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު ބަލާއި، މި މުޤާރަނާގައި ހިމަނަން، ބަދިރުއި މުޤާރަނާގައި ވެސް ތިރީގައި ދެންނެވި ދަމަށް ފާހަގަކޮށްލާފައި އެ ވަނީއެވެ.

ތިންވަނަ: "وَفِي رِوَايَةٍ" "އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ އެހެން ރިވާޔަތެއްގައި ވެއެ" ވިދާޅުވެ، "ފީ ޙުމުރިއްނަޢަމް" ގެ މުޤާރަނާ ބަޔާނަށް ކަމަށްވާ ރިވާޔަތަކީ، އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެވެ. އަދި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދުގެ 10 ވަނަ މުޖައްލަދުގައި، 336 ވަނަ ޞަފްޙާގައިވާ 6200 ނަންބަރު ބަޔާނެވެ.

ހަތަރުވަނަ: އެކި މަޢުލޫމާތަށް ބިނާވާ ޓެކްސްޓްތަކުގައި ބަޔާނާ ދޭތެރޭ އެއް ސަބަބަކީ ޝާހިދެއްގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަސްތައް ދެ ރިވާޔަތުން ބަޔާންކުރާ ހިސާބުން އިތުރުކުރުން ބަޔާންކުރާތީ ކުރިޔަކަށް، ފުރަތަމަ ރިވާޔަތް ރިވާކުރައްވާ އަސްބާބު ބަލައިލެވޭ ސަނަދުގެއްލުންތަކެއް އެ ރިވާޔަތް ބަޔާންކުރުމުގައިވެއެވެ. އަދި އެ ބަލައިލެވޭގެ އަރިހުން ޤަބޫލު އިޙްތިމާލު ބަޔާންކުރުމުގެ ސަބަބުން ރިވާޔަތް ފަދައިވާ ރިވާޔަތް ބަޔާންކުރުމަށް ހިނދު، "وَفِي رِوَايَةٍ" "އަދި އެހެން ރިވާޔަތެއްގައި ވެއެ" ވިދާޅުވެވެ. މާނައަކީ އެ ދެވަނަ ރިވާޔަތް ވެސް ކުރިން ބަޔާންކުރި ސަޙާބީގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނެއް ކަމަށްވެއެވެ. މިގޮތް މިސާލު އަލްއިމާމު ނަވަވީ ރަޙިމަހު ﷲُ ގެ "ރިޔާޟުއްޞާލިޙީން" މި ފޮތުން ފެނުން ދެނެގަތުން ފެނުނެވެ.

މި މަޢުލޫމާތުން، "ޙީން ބަރަކާތްތެރި ދަރުބާރުދާރީގެން ދުރުން ހުރިދުވަސް" މި އުސޫލުގެ ދަށުގައި މުޤައްދިމާ ދެން ލިޔުއްވާފައިވާ އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާން ބަޔާންކުރުމުގައި "وَفِي لَفْظٍ" "އެހެން ޢިބާރާތެއްގައި ވެއެ" ވިދާޅުވެ، އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ އެހެން ޝާހިދެއް ގެނައުމަށް ފަހު، މިދެންނެވި ބަހުގެ މިސާލުކަށެވެ.

ފަސްވަނަ: ޢަމްރު ބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާރިވާޔަތަކީ އުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން =

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭފުޅާ ކަމުގައިވާ މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. عَنْ لَيثٍ (ابْنِ أَبِي سُلَيمٍ) ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ قَالَ: "تُضَاعَفُ السَّيِّئَاتُ بِمَكَّةَ، كَمَا تُضَاعَفُ الْحَسَنَاتُ." (رَوَاهُ الثَّعْلَبِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ) [1] މާނައީ: "ލައިޘު (އިބްނު އަބީ ސުލައިމު) ގެ ރިވާޔަތުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އޭނާ ރިވާކުރައްވަނީ އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭފުޅާ ކަމުގައިވާ މުޖާހިދުގެ އަރިހުންނެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މުޖާހިދު ވިދާޅުވިއެވެ. "މައްކާގައި ކުރާ ނުބައިކަންކަމުގެ ފާފަވެރިކަން ބޮޑުވެއެވެ.

= ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތްތައްކަމަށް "ޝުޢައިބުލްއަރްނަޢޫޠު" ގައި އޮޅުމަކުން ލިޔުއްވުމަށްފަހު، "وَفِي رِوَايَةٍ" "އެހެން ރިވާޔަތެއްގައި ވޭ" މުއައްސަސަތު އައްރިސާލާގައި ފަހުން، މުއައްސަސާގެ ނުސްޚާގައި، އެ ދެ ރިވާޔަތަކީ ޢަމްރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ދެ ރިވާޔަތްކަމަށް ދެކެވެއެވެ. އެއީ އޮޅުމެކޭ ކަލާވެ. ފުރަތަމަ ރިވާޔަތަކީ އަމްރުބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތްކަމަށް ދެކެވިގެންދިޔައީމެވެ.

ބަޔާންކުރުމުގައި ފުރަތަމަ ރިވާޔަތުގައި ރަސޫލު الله ﷺ ބަދުދުޢާކުރައްވާފައިވާ ބަސްފުޅު އެކަމަ މުއައްޒިނު ބާންގުކުރައްވައިފިނަމަ، ދުވަހަށް ގެންނަވާފައިވާ ޢަމްރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތް ގެންނަވާފައިވާ ބާރުވެރިއެއްވެސް ނެތީވެ. އެއީ، ދެވަނަ ރިވާޔަތްކަމުގައިވާ ޢަމްރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތުގައި ބާރުވެރިވެގެން، މަޢްނާގެ ބަރަކާތުގައި އަނިޔާވެރިކަމެއް ގެންނަވައިދެވޭ ނުބައިކަން ފުރަތަމަ ރިވާޔަތުގައި ވެސް ބާރުނުވެގެން ވާކަމަށް ބެލެވެއެވެ.

ހަވާލާ: ދެވަނަ ރިވާޔަތް ކަމަށްވާ ޢަމްރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތް ޝުޢައިބުލްއަރްނަޢޫޠުގައި ލިޔުއްވި ހިނދު، ބަދުދުޢާގެ ފުރަތަމަބައި މުއައްސަސަތު ޗާޕުކުރާފައިވާ ނުވެއެވެ. އެހެނަސް އެބައި މި މަޢުޟޫޢާގައި ޗާޕު، ބަދުދުޢާއި ދިމައި މަޢުޟޫޢާގައިވެސް ތިރީގައި ރޮނގެއް ދަމައި ގުޅިގެން ވާނެއެވެ. އެއީ ދެ ރިވާޔަތުގެ އެއްގޮތްކަމާއި ކިޔަމުންދާގެ އިޚްތިލާފު މަތިން މަޢުލޫމާތު ދެނެގަތެވެ.

ހޮވާވަނައި: އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ޢިލްމުވެރިންގެ ޖަމާޢަތުން އަލްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނަޢޫޠު ރަޙިމަހުﷲ، ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައި އަމްރުބުނުލް ޢާޞްގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަދުދުޢާގެ ސަނަދަކީ އަލްބުޚާރީ އާއި މުސްލިމުގެ ޝަރުޠާ އެއްގޮތް ސަޙީޙު ރިވާޔަތެކެވެ. ދެވަނަ ރިވާޔަތް ޢަމްރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަދުދުޢާ ވެސް ސަނަދުގެ ގޮތުން ސައްޙަ ބަދުދުޢާކެވެ. އެހެންނަމަވެސް އޭގެ ގޮތުން ވިދާޅުވެފައިވާ އެބައި ސަބަބަކީ މި ބަދުދުޢާ އެއްގޮތްވާ ޢަމްރުބުނުލްޢާޞްގެ ދަރިކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ބަދުދުޢާއެއް ކަމަށް ބަލައިގެން ބަލައިގަތުމުގެ ހަވާލާކޮށްފާނެ. "މުސްނަދު އަޙްމަދު" ބަލައްވާ! **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (6847). حاشية رقم: (3). ج 11. ص 435. ނޯޓު ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު"")

[1] **الثَّعْلَبِيُّ**، أحمد بن محمد بن إبراهيم النيسابوري (1436هـ 2015). **الكشف والبيان عن تفسير القرآن** (ط 1). مجموعة من العلماء (تحقيق). جُدة: دار التفسير، **برقم:** (1880). ج 18. ص 338.

އެއީ (މައްކާގައި ކުރެވޭ) ހެޔޮކަން އިޞްލާޙާ ފެތުރައިދިނުމެވެ.“ [1]

އަލްއިމާމު އަބޫމަދަރު ދެންނެވުމެވެ. ”ނުބައިކަމެއް އެފަދަ ކަމެއްގެ ތަޖާއަށްވުރެ އިޞްލާޙުވުމުތޯއެވެ؟ ވިދާޅުވިއެވެ. ނުވާނެއެވެ. މައްކާގައި ވެސްވިއެވެ. އެއީ އެ ރަށުގެ މަތިވެރިކަމަށްބަލާކައެވެ.“ [2]

ކަޢުބަތުﷲ ގެ ފުރަގަސް ބަޔަކު އަރައިގަންނާނެތެވެ.

އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީން ޢާއިޝާގެފާނުގެ ރިވާޔަތުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {يَغْزُو جَيْشٌ الكَعْبَةَ، فَإِذَا كَانُوا بِبَيْدَاءَ مِنَ

---

[1] (ޝަރަޙު: ރިވާކުރެއްވި ވަކި ބައިވަރު ބައްޔާނުކުރެއްވުމެއްނެތި، މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ވިދާޅުވެ، ”ފުރުއްސުންތަ“ ގައި ބައްޔާނުކުރައްވާފައިވާ މި ރިވާޔަތް ކޮން ބައިވަރު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްތޯ އެނގެން ނެތްކަމުން ކުރުވެން މަސްއޫލުކަމުން، އަލްއިމާމު އައްޘަޢުލަބީ، އަބޫއިސްޙާޤު އަޙްމަދު ބިން މުޙައްމަދު ބިން އިބްރާހީމް، އަވަހާރަވީ 427ހ. އޭނާގެ ”އަލްކަޝްފު ވަލްބަޔާން“ މި ނަންކިޔާ ތަފްސީރުގައި، އޭނާގެ ސަނަދުން މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާތީ ފެނުނެވެ.

އެ ފޮތުގެ ތަޙުޤީޤުކުރައްވާފައިވަނީ 21 އިލްމުވެރިންގެ ޖަމާޢަތަކުންނެވެ. މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ މި ރިވާޔަތުގައި، އެ ތަޙުޤީޤުގެ 18 ވަނަ މުޖައްލަދުގައެވެ. އެ މުޖައްލަދު ތަޙުޤީޤުކުރެއްވީ ޑޮކްޓަރ ޝާފިޢު ބިން ސާލިމް އަލްޢަރީޝީ އާއި، ޑޮކްޓަރ ޚާލިދު ބިން މުޙައްމަދު އަލްޢުތައިބީ ނަމަކަށްކިޔާ ދެ އިލްމުވެރިން ބައިވެރިވެވަޑައިގެންފައެވެ.

މި ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައިވާ މިސްކީނުންނާއި ވާހަކަދެއްކެވި ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ. ”އެ ސަނަދުގައި އަލްމުޤައްދަމު ބިން ދާއޫދު، އަބޫ ޙަސަން އަލްމިޞްރީ ނަމަކަށްކިޔާ މީހެއް ވެއެވެ. އޭނާއަކީ މަޢްރޫފު ނޫން ބަޔަކު ރިވާކުރާ ރިވާޔަތްތައް ޤަބޫލުކުރެވޭ މީހެއް ނޫނެވެ. (މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި) ފަހުން ބައްޔާނުކުރެއްވި، ޝައިޚު ދާރަޤުޠުނީގެ އަރިހުން ފާހަގަކުރެއްވިއެވެ. އެކަމަކު، އޭނާގެ ބައިތުލްމާލް، ޙަދީޘް ނަޤުލުކުރުމުގައި ވަރަށް ބޮޑު ނުވާނެ ކަމެއް، އޭނާގެ މަގުން އެއްސަރު ބަޔަކު ގޯސްވެފައިވާ ރިވާޔަތްތަކެއް ދެކެވޭ. އޭނާ ބަޔަކު ދެނެގަނެ ކޮށްފައިވާތީ ސަރުކާރު ރިވާކުރެވިފައެވެ. އައްޘަޢުލަބީ ފަހަތަށް އޭނާ އެއްކޮށް އިލްމުވެރިޔަކު މި ބަޔަކު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަން ނުފެނުނެވެ.“ ބައްލަވާ! **الكشف والبيان عن تفسير القرآن، للثعلبي**، مرجع سابق: **برقم**: (1880). ج 18. ص 338. ”ދުޢަފާއުގެ“)

[2] **الكَوْسَجُ**، إسحاق بن منصور بن بهرام المروزي (1425هـ 2004م). **مسائل الإمام أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه** (ط 1). مجموعة من العلماء (تحقيق). المدينة المنورة: عمادة البحث العلمي، الجامعة الإسلامية، **مَسَائِلُ شَتَّى**: **برقم**: (3253). ص 4599.

الأَرْضِ، يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ}، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ، وَفِيهِمْ أَسْوَاقُهُمْ، وَمَنْ لَيْسَ مِنْهُمْ؟ قَالَ: {يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ، ثُمَّ يُبْعَثُونَ عَلَى نِيَّاتِهِمْ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ) [1] މާނައީ: ”އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އުއްމުލްމުއުމިނީނަ ޢާއިޝަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {(އަންނަން އޮތް ޒަމާނުގައި) ކަޢުބަތު ﷲ ގެދުރު ހަލާކުކޮށްލުމަށް ލަޝްކަރެއް އަންނާނެއެވެ. ފަހެ، އެބައިމީހުން އަލްބައިދާއޭ ކިޔުނު ވާދީއާ ހަމައިގައި ވަނިކޮށް، އެބައިމީހުންކުރެ އެންމެ ކުރީގައިވާ މީހުންނާއި، އެންމެ ފަހަތުގައިވާ މީހުން (އެބަހީ: އެބައިމީހުން އެންމެން) ބިމަށް ގެންބަވައިގެންނަވާހުށްޖެވެ.} ޢާއިޝަތުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންކަމަނާ ދެންނެވީމެވެ. އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ! އެބައިމީހުން އެންމެން އެކުގައި ގެންބަވައިގެންނަވާނީ، ކޮންގޮތަކަށްތޯއެވެ؟ އެބައިމީހުންގެ ތެރޭގައި ގަންވިއްކުންކުރަ ކަންކަމާއިގެންއައި (ކުންތަކަން އަރައިސްގަންނަ) މީހުންކުރަ، ގެދުރު ހަލާކުކޮށްލުމުގެ ބޭނުމުގައި ނުކުތް މީހުންނޫން އެހެން މީހުން ވެސް ތިބޭ ނޫންތޯއެވެ؟ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ފަހެ، އެ އެންމެން އެކުގައި ގެންބަވައިގެންނަވާހުށްޖެވެ. އެއަށްފަހު، އެބައިމީހުން މަޙްޝަރު ކުރައްވާނީ، އެބައެއްގެ ނިޔަތާ އެއްގޮތަށެވެ.}[2]

ދޮގުހަދައިގެން ދިރުން ހުއްދަވެގެންވާ ދީން މިސްކިތަކަށެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންދެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރައްވައި

---

[1] البُخَارِيُّ، الجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ البُيُوعِ، بَابُ مَا ذُكِرَ فِي الأَسْوَاقِ، برقم: (2118). ج 3. ص 65. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْفِتَنِ وَأَشْرَاطِ السَّاعَةِ، بَابُ الْخَسْفِ بِالْجَيْشِ الَّذِي يَؤُمُّ الْبَيْتَ، برقم: 8 - (2884). ج 4. ص 2210.

[2] (ނޯޓު: މިއީ ފާފަތަކާއި، ދިނޫނުގެ ބޭނުމުގައި ކަންކަމުގެ ދެބައިމީހުން ނުބައިނިޔަތް ބުރިކަމުގެ މީހުންނާ އެކުވެރިވެގެން އުޅުމުގެ ގެއްލުމާއި ހަލާކުގެ ބޭނުން ދެހާހަމަ ކަމުގައި އިސްތިޤާމަތެވެ. ނޯޓު ނިމުނީ ”މިތަނުގައި“)

ބަޔާނެއްގައިވެއެވެ. عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: {لاَ تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلاَّ إِلَى ثَلاَثَةِ مَسَاجِدَ، مَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِى هَذَا، وَالْمَسْجِدِ الأَقْصَى.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَأَبُودَاوُدُ، وَالنَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجَه)[1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް اللَّهُ ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިޢީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ ސަޢީދު ބުނުލް މުސައްޔިބުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރާ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ތިން މިސްކިތަކަށް މެނުވީ (ޘަވާބަށްޓަކާ) ދަތުރުކުރައިގެން ދިއުމެއް ނުވެއެވެ. (އެއީ) މަސްޖިދުލް ޙަރާމާއި، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މި މިސްކިތާއި، އަލްމަސްޖިދުލް އަޤްޞާއެވެ.}

އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ. {إِنَّمَا يُسَافَرُ إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِ الْكَعْبَةِ، وَمَسْجِدِي، وَمَسْجِدِ إِيلِيَاءَ.} (رَوَاهُ مُسْلِمُ)[2] މާނައީ: ”(އެ ކަލޭގެފާނަށް اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ.) {ޘަވާބަށްޓަކާ ދަތުރުކުރައިގެން ދިއުންވާނީ ތިން މިސްކިތަކަށެވެ. (އެއީ) މަސްޖިދުލް ޙަރާމާއި، ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މިސްކިތާއި، އީލިޔާގެ (އަޤްޞާގެ) މިސްކިތަށެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫބަޞްރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ބުޚާރީއާއި، އަލްއިމާމު މުސްލިމާއި، އެހެން ބައެއް ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވި ބަޔާނެއްގައި

---

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَاب فَضْلِ الصَّلاَةِ، بَاب فَضْلِ الصَّلاَةِ فِي مَسجِدِ مَكَّةَ، وَالْمَدِينَةِ، برقم: (1189). ج 2. ص 60. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، باب لاَ تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلاَّ إِلَى ثَلاَثَةِ مَسَاجِدَ، برقم: 511-(1397). ج 2. ص 1014. ، وَ أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، باب فِي إِتْيَانِ الْمَدِينَةِ، برقم: (2033). ج 3. ص 378. ، وَ النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبَى مِنَ السُّنَنِ، مرجع سابق: كِتَابُ الْمَسَاجِدِ، مَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَيهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ، برقم: (700). ج 2. ص 37. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كِتَابُ إِقَامَةِ الصَّلاَةِ...، بَاب مَا جَاءَ فِي الصَّلاَةِ فِي مَسْجِدِ بَيتِ الْمَقْدِسِ، برقم: (1409). ج 2. ص 415.

[2] مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ، برقم: 513 - (1397). ج 2. ص 1015.

ވެއެވެ. عَنْ أَبِي ذَرٍّ رضي الله عنه، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ ﷺ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ فِي الأَرْضِ أَوَّلَ؟ قَالَ: {الْمَسْجِدُ الحَرَامُ}، قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ {الْمَسْجِدُ الأَقْصَى}، قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: {أَرْبَعُونَ سَنَةً، ثُمَّ أَيْنَمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلَاةُ بَعْدُ فَصَلِّهْ، فَإِنَّ الفَضْلَ فِيهِ.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَ اللَّفْظُ لَهُ، وَمُسْلِمٌ، وَابْنُ مَاجَه)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އަބޫޛައްރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ހޭ ﷲގެ ރަސޫލާ ﷺ އެވެ. ބިންމަތީގައި އެންމެފުރަތަމަ ބިނާކުރެވުނު މިސްކިތަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމެވެ.} (އަބޫޛައްރު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. ދެން ކޮން މިސްކިތެއްތޯއެވެ؟ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އަލްމަސްޖިދުލް އަޤްޞާއެވެ.} (އަބޫޛައްރު) ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާ ދެންނެވީމެވެ. އެ ދެމެދުގައިވީ ކިތައް އަހަރުތޯއެވެ؟ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ސާޅީސް އަހަރެވެ. އަދި ކަލޭގެފާނު ހުންނަވި ކޮންމެ ތަނެއްގައި ނަމާދު ވަގުތު ބައްދަލުވެއްޖެނަމަ (އެ ތަނެއްގައި) ކަލޭގެފާނު ނަމާދު ކުރައްވާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ހެޔޮކަންވަނީ އެ ގޮތަށް ޢަމަލުކުރުމުގައެވެ.}

މި ނަންގަނޑުން ތިން މިސްކިތުން ދަތުރުކުރުމަށް ދިޔުން ސަފަރުގައި ކަނޑައެޅުއްވާފައިވަނީ، އެއިން އެއްވެސް މިސްކިތަކަށް ތިޔަގެންނާ ވާކަވާމި، ވަޙީތިކަން އެ ތިން މިސްކިތަކަށް ތިޔަގެންނާ ކަވަންތަކައެވެ.

އެ ދުބައިކަލުންނަން ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޖާބިރު ﷲގެފާނުގެ ރިވާކުރުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ސައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ جَابِرٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ {صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا أَفْضَلُ مِنْ

---

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ أَحَادِيثِ الأَنْبِيَاءِ، بَابٌ، برقم: (3366). ج 4. ص 145. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ الْمَسَاجِدِ وَمَوَاضِعِ الصَّلَاةِ، برقم: 1 - (520). ج 1. ص 370. ، وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق: أَبْوَابُ الْمَسَاجِدِ وَالْجَمَاعَاتِ، بَابٌ: أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ أَوَّلُ، برقم: (753). ج 1. ص 484.

أَلْفِ صَلَاةٍ فِيمَا سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ، وَصَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَفْضَلُ مِنْ مِائَةِ أَلْفِ صَلَاةٍ فِيمَا سِوَاهُ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ) [1] މާނައީ: ”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި ޢަބްދުﷲގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޖާބިރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މި މިސްކިތުގައި ކުރާ ނަމާދެއް، އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމު ފިޔަވައި އެހެން ކޮންމެ މިސްކިތެއްގައި ކުރާ ނަމާދުތަކަށްވުރެ އެއްހާސް ގުނަ އިތުރު ވެގެންވެއެވެ. އަދި އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމުގައި ކުރާ ނަމާދެއް އެ ނޫން ކޮންމެ މިސްކިތެއްގައި ކުރާ ނަމާދުތަކަށްވުރެ އެއްލައްކަ ގުނަ އިތުރު ވެގެންވެއެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސެވުންލެއްވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ޞައްޙަ ސަނަދަކުން [2] އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އައްޠަބަރާނީ ރިވާކުރައްވައި ބަޔާންކުރައްވައިފައެވެ. عَنْ

---

[1] مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: **برقم**: (14694). ج 23. ص 46.

[2] (**ނޯޓު:** މިއީ، ޞައްޙަ ސަނަދަކުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީ ރިވާކުރައްވައި ޙަދީޘެއްކަން މުޙައްޤިޤު ވިދާޅުވެފައިވި ނަމަވެސް އެއީ ޙަދީޘެއް ނޫނެވެ.

ތަންބީހު: އަލްއިމާމު އަޙްމަދުގެ މުސްނަދު ތަޙްޤީޤު ކުރެއްވި ޢިލްމުވެރިންގެ ތެރެއިން އައްޝައިޚު ޝުޢައިބު އަލްއަރްނައޫޠު ޙަފިޡަހުﷲ، ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”މިއީ ޞައްޙަ ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެކެވެ. އަދި، މި ޙަދީޘުގެ ސަނަދުގައިވާ ނުޢައިމު ބުން ޢުމަރުގެ ޙާލު ޢިލްމުވެރިން ކަށަވަރު ނުކުރައްވައެވެ. އޭނާގެ ގޮތުން ބައެއް ޢިލްމުވެރިން ބުނާ އެއްޗަކާ އެއީ ރިވާވާ ޙަދީޘް ރިވާކުރާ ނިސްބަތުން ކަށަވަރުނުވެއެވެ. އޭނާއަކީ، އެބަހީ: ނުޢައިމު ބުން ޢުމަރަކީ ތިއްބަވާ ބައެއް ރިވާކުރަނިވެރިއެއް ކަމަށް ބަޔާންކުރައްވައިފައިވާ ބަޔެކެވެ.

އައްޠަބަރާނީ ”އަލްމުޢްޖަމުލް އައުސަޠު“ ގައި މިޙަދީޘް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ، އަދި އަލްހައިޘަމީ ވިދާޅުވަނީ އޭގެ ރިޖާލުން ޘިޤަތް ރާވީން ކަމުގައެވެ.

މި މަޢުލޫމާތާ ޙަދީޘް އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން މަޤުބޫލު ގޮތަށް ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއް، އެ ކަލޭގެފާނު ޤަބޫލުކުރާނެ ތަކްބީރާތުގައި ދުޢާ ކުރުމަކީ، ކަރަމްވެރި ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރައްވާ ތަކްބީރާތުގައި އަލްއިމާމު ތިރްމިޛީ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ރިވާޔަތުގައިވެއެވެ. {مَنْ صَلَّى لِلَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فِي جَمَاعَةٍ، يُدْرِكُ التَّكْبِيرَةَ الأُولَى، كُتِبَتْ لَهُ بَرَاءَتَانِ: بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ، وَبَرَاءَةٌ مِنَ النِّفَاقِ."} [”ސުނަނުއައްތިރްމިޛީ“ ބައްލަވާ! (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: أبواب الصلاة، باب ما جاء في فضل التكبيرة الأولى، برقم: (241). ج 2. ص 7.] މާނައީ: {ތަކްބީރަތުލް އިޙްރާމު، އެބަހީ: އިމާމާ اللهُ أَكْبَرُ ކިޔައިގެން ހިނގައި ޙަރަކާތްކުރަނީ ކާމިލް ވަގުތު، ޖަމާޢަތުގައި ޝާމިލުވުމުގައި، اللهُ އަކްބަރު ކިޔުމަށް ފަހު ސަޖިދަ ދެވަނަ ނަމާދުކުރަން ނުވާނެއެވެ. އޭނާއަށް ލިޔެވޭ ދެ ބަރާއަތެއް (ނަރަކައިން ސަލާމަތްވުން) އަދި ނިފާޤުން ސަލާމަތްވުމެވެ. އަދި ނަރަކައިން ނަޖާތް ލިބުމާއި، ނިފާޤުން ސަލާމަތްވުމެވެ.} ”މުސްނަދު އަޙްމަދު“ ބައްލަވާ! مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: **حاشية رقم**: (3). ج 20. ص 40.

ދިރާސާ: އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ރަޙިމަހުﷲ، ”ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް ޟަޢީފާ“ ގެ ނަމުން ލިޔުއްވި ފޮތުގައި ބަޔާން =

أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: {مَنْ صَلَّى فِي مَسْجِدِي أَرْبَعِينَ صَلَاةً، لَا يَفُوتُهُ صَلَاةٌ، كُتِبَتْ لَهُ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ، وَنَجَاةٌ مِنَ الْعَذَابِ، وَبَرِئَ مِنَ النِّفَاقِ.} (رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَالطَّبَرَانِيُّ) [1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ މި މިސްކިތުގައި، އެއް ވަގުތުވެސް ފައްތައިނުލައި، ސާޅީސް ދުވަސް ވަންދެން ނަމާދުކޮށްފި މީހާ ދަންނާށެވެ! އޭނާއަށްޓަކައި ނަރަކައިން މުއްޔިވުން ލިޔުއްވޭ ހުންޖެވެ. އަދި އޭނާއަށްޓަކައި ޢަޛާބުން މިންޖުވުމާއި، ނިފާޤުކަމުން މިންޖުވުން ލިޔުއްވޭ ހުންޖެވެ.}

އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމާއި، އަލްމަސްޖިދުއްނަބަވީ ފިޔަވައި، ދެން އެހެން ހުރިހާ މިސްކިތްތަކުގެތެރެއިން ބައިތުލް މަޤްދިސްގެ މިސްކިތުގައި ކުރާ ނަމާދަށް ވެސް ސަވާބު ގުނަ އިތުރުވެގެން ވާކަމަށް ޙަދީޘްތަކުގައި ބަޔާންކޮށްދީފައިވެއެވެ. 2

= ކުރައްވާފައިވާގޮތުގައި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާންވި މުންކަރު، ޟަޢީފު ރިވާޔަތެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ." "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް ޟަޢީފާ" ބައްލަވާ! **سلسلة الأحاديث الضعيفة و الْموضوعة**، مرجع سابق: **برقم:** (364). ج 1. ص 540.

މި ރިވާޔަތާބެހޭ ވާހަކަދައްކަވަމުން، އައްޝައިޚް އަލްބާނީވެސް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މި މައުޟޫޢުގައި އަނަސްގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު ތިރްމިޛީ ރިވާކުރައްވާ ބަދަލު ރިވާވެގެންވާ ތަފާތު ސަނަދުތަކުގެމައްޗަށް ތިމަންނާ ލިޔުއްވައިފީމާ "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް ޞަޙީޙާ" މި ފޮތުގައި ދިރާސާކޮށް ބަޔާންކޮށްފައިވާނެއެވެ." އެ ތަފްޞީލުގައި އައްޝައިޚް އަލްބާނީ ވިދާޅުވާ ތަފްޞީލުގައި އަލްއިމާމު ތިރްމިޛީ ރިވާކުރައްވާ ބަޔާންވާ ރަސޫލު الله ﷺ ބަޔާން ކުރެއްވި ޙަސަން ބަޔާނެއްކަން ސާބިތު ވެއެވެ." ބައްލަވާ! "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް ޞަޙީޙާ" **سلسلة الأحاديث الصحيحة**، مرجع سابق: **برقم:** (2652). ج 6. ص 314. ނޯޓް ނިމުނީ "މުތަރުޖިމު")

[1] **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (12583). ج 20. ص 40. ، وَ **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الأَوْسَطِ**، مرجع سابق: **برقم:** (5444). ج 5. ص 325.

[2] (**ނޯޓް:** ފިޤްހުއްސުންނާގެ ބަޔާންކޮށްދީފައިވާ ޙަދީޘްކުރެއްވި ފަރާތުން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "(މުޅިއުޖޫރު އިސްތިސްނާކޮށްލައްވާފައި ވާގޮތުން) މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިކަމަށް އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަބޫދަރުދާއުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެން ވެއެވެ. "މަޖްމަޢުއް ޒަވާއިދު" ގައި އަލްހައިޘަމީ ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުން، އަދި އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީ "އަލްމުޢްޖަމުލް ކަބީރު" ގައި ވީ ރަނގަޅު ރާވީންގެ ސަނަދަކުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ، އަދި އެބަޔާނުގެ ސަނަދުގައިވާ ބައެއް މީހުންނާމެދު ވާހަކަދައްކަވާފައިވާ، ނަމަވެސް ރަނގަޅު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ބަޔާނެކެވެ." "ފިޤްހުއްސުންނާ" ބައްލަވާ! **فقه السنة**، مرجع =

އަލްމަސްޖިދުންނަބަވީއަށް ވަނުމާއި، ޒިޔާރަތްކުރުމުގެ އަދަބުތައް:

1- ރަސޫލު الله ﷺ ގެ މިސްކިތަށް ވަނުމުގައި ސާފުތާހިރު ހެދުންލައި، ހުވަނދު ލުމާއެކު، ނުހަނު މަޑުމޮޅިކަމާއި، ހަމަހިމޭންކަމާއެކު ކަނާތްފައި އިސްކޮށް ވަނުން މުސްތަހައްބުވެގެންވެއެވެ. އަދި މިސްކިތަށް ވަނުމުގައި ކިޔުމަށް ވާރިދުވެފައިވާ "أَعُوذُ بِاللهِ العَظِيمِ، وَبِوَجْهِهِ الكَرِيمِ، وَسُلْطَانِهِ القَدِيمِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ، بِسمِ اللهِ، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ

= سابق: **حاشية رقم:** (4). ج 2. ص 320. އަދި "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ބައްލަވާ! **مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، برقم:** (5931). ج 8. ص 430.

ތިރީގައިވަނީ، ޙާފިޡުލްހައިސަމީގެ ބަޔާންކުރެވި ޙަދީޘްކުރެއްވި ފަރާތުން އިސްނާދުކުރެއްވި ރިވާޔަތެވެ. **عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ** ﷺ، **قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ** ﷺ: **{الصَّلَاةُ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِمِائَةِ أَلْفِ صَلَاةٍ، وَالصَّلَاةُ فِي مَسْجِدِي بِأَلْفِ صَلَاةٍ، وَالصَّلَاةُ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ بِخَمْسِمِائَةِ صَلَاةٍ.}** (رَوَاهُ البَزَّارُ، وَ البيهَقِيُّ) **كشْفُ الأَسْتَار عَن زَوَائد الْبزَار**، مرجع سابق: **تَابُ الصَّلَاةِ، بَابٌ: الصَّلَاةُ فِي الْمَسَاجِدِ الثَّلَاثَةِ، برقم:** (422). ج 1. ص 212. ، **وَ البَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الإِيمَانِ**، مرجع سابق: **الْمَنَاسِكْ، فَضْلُ الحَجّ وَ الْعُمْرَةِ، برقم:** (3845). ج 6. ص 39.

މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސެވުންވުމާއި އަބުއްދަރްދާއުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު الله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އަލްމަސްޖިދުލް ޙަރާމުގައި ކުރާ ނަމާދަށް، އެއްލައްކަ ނަމާދުގެ އަޖުރު ލިބެއެވެ. އަދި ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މިސްކިތުގައި ކުރާ ނަމާދަށް އެއްހާސް ނަމާދުގެ އަޖުރު ލިބެއެވެ. އަދި ބައިތުލްމަޤްދިސްގައި ކުރާ ނަމާދަށް ފަސް ސަތޭކަ ނަމާދުގެ އަޖުރު ލިބެއެވެ.}

މިއީ، "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ގައި އަލްއިމާމުލް ހައިޘަމީ ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތުގައި ޙާފިޡުއްނޫރުއްދީނުގެ ރިވާޔަތް ތަރުޖަމާކޮށް ވިދާޅުވެފައިވާ ލަފުޒުން، "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" ތަރުޖަމާކޮށް ވިދާޅުވެފައިވާ ލަފުޒުން ވިދާޅުވެފައިވަނީ ޙާކިމް ބަޔާނެވެ. އެ ފޮތުގެ ތަރުޖަމާކޮށް އަލްބައްޒާރު ރިވާޔަތްކުރެއްވި ޙަދީޘް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އަލްބައްޒާރުގެ ރިވާޔަތް ވަނީ އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އަލްމުސްނަދުލް ކަބީރު" ގެ ތެރޭގައި ބައިގައެވެ.

އަލްބައްޒާރު މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައި ވެއެވެ. ޙަދީޘް ނަންބަރަކީ 422 އެވެ."

އަލްއިމާމުލް ބައްޒާރުގެ ރިވާޔަތުގެ ނަންބަރަކީ 422 ކަމަށް އައްޝައިޚު ޙުސައިން ސަލީމް އަސަދު ވިދާޅުވެފައިވެސް، އަލްއިމާމުލް ހައިޘަމީ ޒިކުރުކުރައްވާ "ކަޝްފުލްއަސްތާރި ޢަން ޒަވާއިދިލް ބައްޒާރި" މި ނަންބަރާ ތަފާތުގައި އެ ރިވާޔަތުގެ ނަންބަރަށެވެ. އަދި މި ރިވާޔަތް ރިވާކުރެއްވި އެހެން ބާބުތަކުންނަށް ޙުސައިން ސަލީމް އިސްތިޤާމް ކުރައްވާފައި ވެއެވެ.

އޭގެތެރޭގައި "ޝުޢަބުލް އީމާން"، ގައި އަލްބައިހަޤީ ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ، މި ރިވާޔަތް ރިވާވެގެންވާ ބައެއް ސަނަދުން މިއީ ޙަސަން ދަރަޖައިގެ ރަނގަޅު ރިވާޔަތެއްކަމަށް ބައެއް ޢާލިމުން ވިދާޅުވެފައިވާކަން ފެނެއެވެ. ޙައްޤު ޒިކުރުކުރައްވައި ފާހަގަކުރައްވައި ވެއެވެ. "މަޖްމަޢު

ޒަވާއިދު" ބައްލަވާ! **مجمع الزوائد ومنبع الفوائد**، مرجع سابق: **حَاشِيَة، رقم:** (3). ج 3. ص 430.

އަލްބައިހަޤީގެ "ޝުޢަބުލްއީމާން" ތަރުޖަމާކޮށްދޭ، ޢާލިމަކު އަބޫ ޢަބްދުﷲ ޙަސަން ޢަބްދުﷲ ބިން ޙަދީޘް ވިދާޅުވެފައިވާ ކޮށްގައި މިއީ ޞަޙީޙް ރިވާޔަތެއެވެ. އަދި އައްޝައިޚު އަލްއަލްބާނީ ވެސް މިއީ ޞަޙީޙް ރިވާޔަތެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވާކަމުގައި ޙާކިމް ޒިކުރުކުރައްވައި ވެއެވެ. "ޝުޢަބުލް އީމާން" ބައްލަވާ! **الْبَيهَقِيُّ، فِي شُعَبِ الإِيمَانِ**، مرجع سابق: **الْمَنَاسِكْ، فَضْلُ الحَجّ وَ الْعُمْرَةِ، برقم:** (3845). ج 6. ص 39. ނޯޓް ނިމުނީ "މުޤައްދިމާ")

وَآلِهِ وَسَلَّمَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ" މި ދުޢާ ކިޔުންވާނެވެ. [1]

2- މިސްކިތަށް ވަނުމަށްފަހު، އެންމެ ފުރަތަމަ ކަމަކަށް އައްރަވްޟާއަށް އައިސް، އެ ތާނގައި ޚުޝޫޢުތެރިކަމާއި، އަދަބުވެރިކަމާއެކު މިސްކިތުގެ ސުންނަތުގެ ދެ ރަކުޢަތް ކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވެއެވެ.

3- މިސްކިތުގެ ސުންނަތްކޮށް ނިމުމުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ޤަބުރުފުޅުގެ އަރިހަށް އައިސް، ޤަބުރުފުޅަށް ކުރިމަތިލައި، ޤިބުލައާވީ ފަރާތަށް ފުރަގަސްވާގޮތަށް ހުއްޓިހުރެ، ރަސޫލު اللهِ ﷺ އަށް ސަލާމް ދަންނަވާނީއެވެ. ސަލާމްދަންނަވުމުގައި ކިޔާނީ އަންނަނިވި ފަދައިންނެވެ. السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خِيرَةَ خَلْقِ اللهِ مِنْ خَلْقِهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَيرَ خَلْقِ اللهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا حَبِيبَ اللهِ، السَّلَامُ عَلَيكَ يَا سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ رَب العَالَمِينَ، السَّلَامُ عَلَيكَ يَا قَائِدَ الغُرِّ الْمُحَجِّلِينَ، أَشْهَدُ أَن لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَمِينُهُ وَخِيرَتَهُ مِن خَلْقِهِ، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ الرِّسَالَةَ، وَأَدَّيتَ الأَمَانَةَ، وَنَصَحْتَ الأُمَّةَ، وَجَاهَدْتَ فِي اللهِ حَقَّ جِهَادِهِ." [2]

---

[1] (ނޯޓު: [illegible] "[illegible] ﷲ [illegible]" [illegible] 16 [illegible]! ނޯޓު [illegible] "[illegible]")

[2] (ނޯޓު: [illegible]، [illegible] (އެބަހީ: ރަސޫލު اللهِ ﷺ [illegible]) [illegible]. ރަސޫލު اللهِ ﷺ [illegible] اللهُ، [illegible] "[illegible]" [illegible] ރަސޫލު اللهِ ﷺ [illegible].

"السَّلَامُ عَلَيْك يَا رَسُولَ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْك يَا نَبِيَّ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْك يَا خِيرَةَ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْك يَا حَبِيبَ اللهِ، السَّلَامُ عَلَيْك يَا سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ، السَّلَامُ عَلَيْك يَا خَيْرَ الْخَلَائِقِ أَجْمَعِينَ، السَّلَامُ عَلَيْك وَعَلَى آلِكَ وَأَهْلِ بَيْتِك وَأَزْوَاجِك وَأَصْحَابِك أَجْمَعِينَ، السَّلَامُ عَلَيكَ وَعَلَى سَائِرِ النَّبِيِّينَ وَجَمِيعِ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، جَزَاك اللَّهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَنَّا أَفْضَلَ مَا جَزَى نَبِيًّا وَرَسُولًا عَنْ أُمَّتِهِ، وَصَلَّى عَلَيْك كُلَّمَا ذَكَرَك ذَاكِرٌ وَغَفَلَ عَنْ ذِكْرِك غَافِلٌ، أَفْضَلَ وَأَكْمَلَ مَا صَلَّى عَلَى أَحَدٍ مِنَ الْخَلْقِ أَجْمَعِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إلَهَ إلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّك عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَخِيرَتُهُ مِنْ خَلْقِهِ، وَأَشْهَدُ أَنَّك بَلَّغْت الرِّسَالَةَ وَأَدَّيْت الْأَمَانَةَ وَنَصَحْت الْأُمَّةَ، وَجَاهَدْت فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ، اللَّهُمَّ آتِهِ الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ وَآتِهِ نِهَايَةَ مَا يَنْبَغِي أَنْ يَسْأَلَهُ السَّائِلُونَ، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إبْرَاهِيمَ=

4- އެއަށްފަހު، ދުރެއްހައި ތަން ކަނާތްފަރާތަށް ޖެހިލައި، އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަބޫބަކުރުއް ސިއްދީގަށް ސަލާމް ދަންނަވާނީއެވެ. ދެން އަނެއްކާވެސް ދުރެއްހައި ތަން ކަނާތްފަރާތަށް ޖެހިލައި، އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އުމަރުލް ފާރޫގަށް ސަލާމް ދަންނަވާނީއެވެ.

5- އެއަށްފަހު، ޤިބްލައަށް ކުރިމަތިލައި، ތިމާގެ އަމިއްލަ ނަފްސަށާއި، ގާތްތިމާގެ މީހުންނާއި، އެކުވެރި ރަހުމަތްތެރިންނާއި، އެންމެހައި މުސްލިމުންނަށްޓަކައި، ދުނިޔެއާއި އާޚިރަތުގެ ބާއްޖަވެރިކަމަށްޓަކައި ދުޢާކުރާނީއެވެ.

6- ރަސޫލު الله ﷺ ގެ މަޤުބަރާއަށް ޒިޔާރަތްކުރާ މީހާ އެ ތަނުގައި ދުޢާ ކުރުމާއި އެހެން ކަންކަމުގައި ތިމާގެ އަމިއްލަ ނަފްސަށް ޢިބާދަތް ކިޔުންތެރިކަމަށް، އަޑުގަދަކޮށް ގޮވުމުން އެއްކިބާވުން ހުށްޓެވެ. ވެރިކަމުގެ ޤަދަރުން ކަންކަމާ ބަލާފުވެ މިބޭ ބަޔަކަށް އެ މީހަކީ އަދަބުހަރާކު އެއްވެސްކަމެއް ކުރާނީ ފެނިއްޖެނަމަ، މަޑުމައިތިރި ކަމާއެކު އެ ކަމެއް މަނާކުރުމުން ހުށްޓެވެ.

އަލްމަސްޖިދުން ނަބަވީގައި އަޑުގަދަކުރި ބަޔަކަށް ނަސޭހަތް ކުރައްވައި، އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އުމަރު ބިން ޚައްޠާބު ވިދާޅުވިކަމަށް ސާބިތުވާ ބަސްފުޅެއްގައި (އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްގައި) ވެއެވެ. **عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنْتُ قَائِمًا فِي الْمَسْجِدِ، فَحَصَبَنِي رَجُلٌ، فَنَظَرْتُ فَإِذَا عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ، فَقَالَ: اذْهَبْ فَأْتِنِي بِهَذَيْنِ، فَجِئْتُهُ بِهِمَا، قَالَ: مَنْ أَنْتُمَا، أَوْ مِنْ أَيْنَ أَنْتُمَا؟ قَالاَ: مِنْ أَهْلِ الطَّائِفِ، قَالَ: "لَوْ كُنْتُمَا مِنْ أَهْلِ البَلَدِ لَأَوْجَعْتُكُمَا، تَرْفَعَانِ أَصْوَاتَكُمَا فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ؟" (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ)** [1] މާނައީ: “އެ ދެބޭފުޅުންނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އައްސާއިބު ބިން

= **وَعَلَى آلِ إبْرَاهِيمَ فِي الْعَالَمِينَ إنَّك حَمِيدٌ مَجِيدٌ.**" އަލްއިމާމުން ނަވަވީ ވިދާޅުވެއެވެ. "އަލްމަޖްމޫޢު" ބައްލަވާ! **الْمَجْمُوع شرح الْمُهَذَّب**، مرجع سابق: ج 8. ص 273. ޝަރަޙު ނިމުނީ "މުހައްޒަބު")

[1] **الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الصَّلاَةِ، بَابُ رَفْعِ الصَّوْتِ فِي الْمَسَاجِدِ، برقم:** (470). ج 1. ص 101.

ސަޢުދު ބުނު ޘުމާމަތުގެ ދަރިކަލުން އައްސާއިބުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (އެއްފަހަރަކު) ތިމަންކަލޭގެފާނު މިސްކިތުގައި (އެބަހީ: އަލްމަސްޖިދުއް ނަބަވީގައި) އިންނަވަނިކޮށް ކޮންމެވެސް ބޭކަލަކު ތިމަންގެ ގައިކޮޅަށް އޮއްގާކޮޅުން ޖެއްސަވައިފިއެވެ. ފަހެ، ތިމަން ބައްލަވައިލެއްވިއިރު، އެއީ ޢުމަރު ބުނުލް ޚައްޠާބެވެ. ފަހެ، އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުމަރުގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. ކަލޭގެފާނު ވަޑައިގެން (މިސްކިތުގައި އަޑުގަދަކުރަމުންދިޔަ) އެ ތިބި ދެމީހުން ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް ގެންނަވާށެވެ. (އައްސާއިބު ވިދާޅުވިއެވެ.) ތިމަންނާ ވަޑައިގެން އެ ދެމީހުން އެ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް ގެންނެވީމެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުމަރުގެފާނު) އެއްސެވިއެވެ. ކަލޭމެންނީ ކޮންބަޔަކު ހެއްޔެވެ؟ ނުވަތަ އެ ކަލޭގެފާނު އެއްސެވި ކަލޭމެން ދެ މީހުންނީ ކޮން ރަށެއްގެ ބަޔަކުހެއްޔެވެ؟ އެ ދެމީހުން ދަންނަވައިފިއެވެ. އަހުރެމެންނީ ޠާއިފުގެ ބަޔަކުއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޢުމަރުގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. ކަލޭމެން ދެމީހުންނީ މި ރަށުގެ އަހުލުވެރި ބަޔަކުކަމުގައި ވީނަމަ، (މިސްކިތުގައި އަޑުގަދަކުރިކަމަށްޓަކައި) ކަލޭމެންނަށް އަދަބުދެއްވީމުހެވެ. (އެއްވެސް އަދަބުވެރިކަމެއްނެތި) ރަސޫލު الله ﷺ ގެ މިސްކިތުގައި ކަލޭމެން އަޑުގަދަ ކުރަނީ ހެއްޔެވެ؟“

7- ރަސޫލު الله ﷺ ގެ މަޤުބަރާގެ [illegible] [illegible] [illegible]، އެ [illegible] ބޮޑުސިފަކުރުން، އަދި އެ [illegible] އެ ކަންކަންކުރުން ރަސޫލު الله ﷺ ނަހީ ކުރައްވާފައިވާ ކަންކަމެވެ.

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރަތުގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމު އަބޫދާވޫދު ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: {لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُم قُبورًا، وَلَا تَجْعَلُوا قَبْرِي عِيدًا، وَصَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّ صَلَاتَكُم تُبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ.} (رَوَاهُ

أَبُودَاوُدُ وَ اللَّفْظُ لَهُ، وَأَحْمَدُ، وَالطَّبَرَانِيُّ)[1] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންގެއްވި އަބޫހުރައިރަތުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލުالله ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {ތިޔަބައިމީހުންގެ ގޭގެދޮރަކީ ޤަބުރުސްތާނަކަށް ނަހަދާށެވެ! (އެބަހީ: ގެތެރޭގައި ޤުރުއާންކިޔެވުމާއި، ސުންނަތް ނަމާދުތައް ކުރުން ދޫކޮށް ނުދާށެވެ.) އަދި ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ޤަބުރުފުޅަކީ ޢީދެއް ކަމުގައި (އެބަހީ: ނަސީބާރާއިން ނާއި، ބުދަން އަޅުކަންކުރާ ފަދައިން ޤަބުރަށް އިބާދަތްކުރާކަން ކަންތައްތައްކަން އެގޮވަރިން ކަންކުރާ ތަނަކަށް ހަދަމުން ނަސޭހަތްލިބިގަތުމަށް ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ޤަބުރުފުޅު ނަހަދާށެވެ!) އަދި ތިޔަބައި މީހުން ތިމަންކަލޭގެފާނަށް ޞަލަވާތް ކިޔާށެވެ. ފަހެ ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައި މީހުން ކޮންތަނެއްގައި ވިޔަސްވެސް، ތިޔަބައިމީހުންގެ ޞަލަވާތް ތިމަންކަލޭގެފާނަށް އަންގަވާނެތެވެ.}

ޢަބްދު الله ބިން ޙަސަނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. وَقَدْ رَأَى عَبْدُ اللهِ بْنُ حَسَنُ رَجُلًا يَنْتَابُ قَبْرَ رَسُولِ اللهِ ﷺ بِالدُّعَاءِ عِنْدَهُ، فَقَالَ: "يَا هَذَا، إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي عِيدًا، وَصَلُّوا عَلَيَّ حَيْثُمَا كُنتُمْ، فَإِنَّ صَلَاتَكُم تُبْلِغُنِي}، فَمَا أَنتَ يَا رَجُلُ وَمَن بِالأَنْدَلُسِ إِلَّاسَوَاءٌ." [2] މާނައީ: “ރަސޫލު الله ﷺ ގެ ޤަބުރުފުޅުގެ އަރިހުގައި ދުޢާކުރުމަށް ބަލައި

---

[1] أَبُو دَاوُدُ، فِي السُّنَنِ، مرجع سابق:كتاب المناسك، باب في الصلاة على النبي ﷺ وزيارة قبره، برقم: (2042). ج 3. ص 385. ، وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ، مرجع سابق: برقم: (8804). ج 14. ص 403. ، وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الأَوسَطِ، مرجع سابق: برقم: (8030). ج 8. ص 81.

[2] (**ނޯޓު:** މި ރިވާޔަތް މުޞައްނިފު ޖަމާލުއްދީން ޤާސިމީ، ރިވާކުރައްވާފައި ވަނީ ބާކަލަކު ބަޔާން ކުރައްވާފައެއް ނެތި، “ޢަބްދު الله ބިން ޙަސަނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ“ ވިދާޅުވެފައެވެ. މި ޢަބްދު الله ބިން ޙަސަނަކީ ކޮން ބާކަލެއްކަމެއްވެސް ބަޔާން ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ.

މުޙައްޤިޤު ވިދާޅުވެފައިވާ ފަދައިން މިއީ، ޢަބްދު الله ބިން ޙަސަނުގެ އަރިހުން ރިވާ ވެގެންވާ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ވިޔަސްނަމަވެސް، އެ ކަލޭގެފާނަކީ، ރަސޫލު الله ﷺ ގެ ކާފަ ދަރިކަލުން އަލްޙަސަނުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން، އަލްޙަސަނުލް މުޘައްނާގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު الله އަލްމަޙްޟެވެ.

މިއީ ކޮން ބާކަލަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތްތަކާއި އަޅުގަނޑުމެން ފާހަގަކޮށްފައިވާ ކަމެއް، އަލްއިމާމް ސަޢީދު ބިން މަންޞޫރު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ސުނަނުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތެއް އެނގެނީއެވެ. މިކަން ޢިއްޒުއްދީނު، އަލްއިމާމް މުޙައްމަދު ޖަމާލުއްދީން އަލްޤާސިމީ، އަލްހިޖްރީ 1329 ހ. ގައި ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތުގެ ތެރެއިން އަލްޤާސިމީގެ ސަފްޙާ، “އިޞްލާޙުލްމަސާޖިދު“ =

= މިނަންބަރާ ގުޅޭގޮތުން މިއީ ސަޢީދުބުން މަންޞޫރު ރިވާކުރެއްވި ރިވާޔަތެއްކަމަށް ޙުއްޖަތަކަށްވާނީއެވެ. "ޢައުނުލްމަޢުބޫދު" **ބައްލަވާ!** **العظيم آبادي**، محمد أشرف بن أمير (1388هـ 1968م). **عون المعبود شرح سنن أبي داود** (ط 2). عبدالرحمن محمد عثمان (تحقيق). المدينة المنورة: المكتبة السلفية، ج 6. ص 34.

އެހެންނަމަވެސް އެ ރިވާޔަތުގައި މުޙައްމަދު ބި ޢަޖްލާނުގެ ރިވާޔަތާ ރަގަޅު ހަމަވެއެވެ.

ފުރަތަމަ: އެ ރިވާޔަތުގައިވެސް، މިއީ އަލްޙަސަނު އަލްމުޘައްނާ ބިން އަލްޙަސަނު ބިން ޢަލީ ބިން އަބީޠާލިބުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވާ ރިވާޔަތެއް ކަމަށެވެ. އަލްޙަސަނުގެ މުޘައްނާގެ ދަރިކަލުން އަބްދު الله އަލްކާމިލުގެ ވާހަކަ އެ ރިވާޔަތުގައި ނުވެއެވެ.

ދެވަނަ: "ޢައުނުލްމަޢުބޫދު" ގައި ޝަމްސުލްޙައްޤު ޢަޒީމާބާދީ ރަސޫލު الله ﷺ ގެ ޤަބުރުމުބާރަކުގެ އަރިހަށް އިޖްތިމާޢުވާ މިފަދަ ޖަމާޢަތްތަކާ އެ ކަނޑައެޅުން ދޫކޮށްލައިގެން ވާހަކަފުޅެއް ނުވެއެވެ.

އަލްއިމާމު އާބާދީ ޢައުނުލްމަޢުބޫދު ޙަދީޘްގައި އެ ވަނީއެވެ.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سُهَيْلٍ قَالَ: رَآنِي الْحَسَنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عِنْدَ الْقَبْرِ، فَنَادَانِي، وَهُوَ فِي بَيْتِ فَاطِمَةَ يَتَعَشَّى، فَقَالَ: هَلُمَّ إِلَى الْعَشَاءِ، فَقُلْتُ: لَا أُرِيدُهُ، فَقَالَ: مَا لِي رَأَيْتُكَ عِنْدَ الْقَبْرِ؟ فَقُلْتُ سَلَّمْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: إِذَا دَخَلْتَ الْمَسْجِدَ فَسَلِّمْ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: {لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي عِيدًا، وَلَا تَتَّخِذُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ، وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ مَا كُنْتُمْ، لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ.} مَا أَنْتُمْ وَمَنْ بِالْأَنْدَلُسِ إِلَّا سَوَاءٌ." މާނައީ: "ސުހައިލްގެ ދަރިކަލުން ސަހުލުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ޢަލީ ބިން އަބީޠާލިބުގެ ދަރިކަލުން، އަލްޙަސަނުގެ ދަރިކަލުން، އަލްޙަސަން (އަލްމުޘައްނާ) އަށް (ރަސޫލު الله ﷺ ގެ) ޤަބުރުމުބާރަކުގެ އަރިހުގައި މިމީހާ ހުންނަނިކޮށް ފެނިވަޑައިގެން މިމީހާއަށް ގޮވާލެއްވިއެވެ. އޭރު، އެ ކަލޭގެފާނު އިންނެވީ ފާޠިމާގެފާނުގެ ގެކޮޅުގައި ރޭގަނޑު ކެއުން ކައްވަމުންނެވެ. ދެން، އެ ކަލޭގެފާނު މިމީހާއަށް ވިދާޅުވިއެވެ. ރޭގަނޑުގެ ކެއުމަށް ބައިވެރިވުމަށް ވަޑައިގަންނަވާށެވެ. (ސަހުލު) ވިދާޅުވިއެވެ. މިމީހާ ދެންނެވީމެވެ. މިވަގުތު އަޅުގަނޑު ކާން ބޭނުމެއް ނުވެއެވެ. ދެން، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ކީއްވެ ޤަބުރުމުބާރަކުގެ އަރިހުގައި ހުރީކީއްވެތޯއެވެ؟ (ސަހުލު) ވިދާޅުވިއެވެ. މިމީހާ ދެންނެވީމެވެ. މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އަށް ސަލާމް ދެންނެވުމަށް ހުރީމެވެ. ދެން، އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މިސްކިތަށް ވަންނަވާ ހިނދު، ސަލާމް ދެންނެވުމެވެ. އެއަށްފަހު އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: ޙަސަނުގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު الله ﷺ ޙަދީޘް ކުރެއްވިއެވެ. {މިމަންނާކަލޭގެފާނުގެ ޤަބުރުމުބާރަކު ޢީދެއް ކަމުގައި (އެބަހީ: ނަސީބާއިންނާއި، ބަދަލު އަޅުގަނޑުކަލޭގެ މިހެން ޤަބުރަށް އިޖްތިމާޢުވާ ކަންތައްތަކުގެ ބާވަތުން ޢީދު ކަމުގައި ނުހައްދަވާށެވެ، މިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ޤަބުރު ބޭތާވަލަށް ނުހައްދަވާ!) އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ގޭގޭތެރޭ ޤަބުރުސްތާނަކަށް ނުހައްދަވާށެވެ! (އެބަހީ: ގެތެރޭގައި ނަމާދު ނުކޮށް ގެތައް ޤަބުރުސްތާނަކާ އެއްފަދައިން ނުހައްދަވާށެވެ.) އަދި ތިޔަބައި މީހުން މިމަންނާކަލޭގެފާނުގެ މައްޗަށް ޞަލަވާތް ކިޔާށެވެ. އޭރު، ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުން ވީ ކޮންމެތަނެއްގައި ތިޔަބައިމީހުންގެ ޞަލަވާތް މިމަންނާކަލޭގެފާނަށް އަރިސް ކުރެވޭނެއެވެ. الله ތަޢާލާ ޔަހޫދީންނާއި ނަޞާރާއިންނަށް ލަޢުނަތް ލައްވައެވެ. އެބައިމީހުން، އެމީހުންގެ ނަބިއްޔުންގެ ޤަބުރުތަކާއި އެ ތަންތާނގައި އަޅުކަންކުރާ ތަންތަން ކަމުގައި ހެދި ހެއްދުމުގެ ސަބަބުން.} (އަލްޙަސަން ވިދާޅުވިއެވެ.) "ތިޔަބައިމީހުންނާއި އަދި އަންދަލުސްގައިވާ ބައިމީހުން އެއްފަދައިންނެވެ." (އެބަހީ: ޤަބުރުގެ އަރިހުގައި ހުރި މީހާއާ އަންދަލުސްގައި ދުރު ހިސާބެއްގައި ހުރި މީހާ ސަލާމް ދެންނެވުމުގެ ހުކުމުގައި އެއްފަދަ އަރިހުން ޤަބުރުގައި ވަޒަން އެއްފަދަ ނުވެއެވެ.)

ދެން މި ޙަދީޘާ ކައިރިކަމާ ޙަދީޘްތަކެއް އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާއާ، އަލްއިމާމު ޢަބްދުއްރައްޒާޤްވެސް، އެ ބޭކަލުންގެ =

މީހަކު އިރުއިރުކޮޅާ ގޮސްހުއްޓާމީ، އަބްދު ﷲ ބުން ޙަސަން ދުށުވަޑައިގަތެވެ. ދެން، އެ މީހަކަށް އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ މިހިރަ މީހާއެވެ! ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މިމަންކަލޭގެފާނުގެ ޤަބުރުފުޅު ޢީދެއް ކަމުގައި (އެބަހީ: ނަބަވީއާއިނާއި، ބަދަލު އަޅުކަންކުރާ މީހުން ތަބައްރުކަން އިބާދަތްކުރާ ކަންތައްތަކުގެ ތަނެއް ކަމުގައި ނުހައްދަވާށެވެ!) އަދި ތިޔަބައި މީހުންގެ ގެތަކަކީ ޤަބުރުތަކެއް ކަމުގައި ނުހަދާށެވެ. އަދި ތިޔަބައި މީހުން ކޮންތާކު ހުރިނަމަވެސް މިމަންކަލޭގެފާނަށް ޞަލަވާތް ކިޔާށެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުންގެ ޞަލަވާތް މިމަންކަލޭގެފާނަށް އަރިސް ކުރެވިގެންދެއެވެ.}

އައްރައުޟާގައި ގިނަގިނައިން އަޅުކަންކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން:

އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުޟާވެވޮޑިގެންވާ އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الجَنَّةِ، وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي.} (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ) [1]

= “އަލްމުޞައްނަފު” ނަމަކަށްކިޔާ ފޮތުގައި އަލްޙަސަނުގެ ދަރިކަލުން އަލްޙަސަނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެހެނަސް އެ ރިވާޔަތް އަލްޙަސަނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާކަމަށް އެ ދޭކަލުންގެ ރިވާޔަތުގައި ސުހައިލް ސުހައިލްއެވެ. ސަޙީޙް ނޫނެވެ. އަދި {لَعَنَ اللّٰهُ الْيَهُودَ وَالنَّصارَى} މި ބަހުން ފެށިގެން ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވި ކަމަށް އިބްނުއުސްމާނުގެ ރިވާޔަތުގައިވާ އިބާރާތާއި، އަލްޙަސަނުގެ ކޮޅުން ވިދާޅުވިކަމަށް އިބްނުއުސްމާނުގެ ރިވާޔަތުގައިވާ "مَا أَنْتُمْ وَمَنْ بِالْأَنْدَلُسِ إِلَّا سَوَاءٌ." މި އިބާރާތް، އަލްއިމާމު އިބްނުއަބީޝައިބާއާއި، އަލްއިމާމު ޢަބްދުއްރައްޒާޤުގެ ރިވާޔަތުގައި އައިސްފައެއް ނުވެއެވެ. “އަލްމުޞައްނަފު އިބްނުއަބީޝައިބާ” ބައްލަވާ! ابْنُ أَبِي شَيْبَة فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الصَّلَاةِ، فِي الصَّلَاةِ عِنْدَ قَبْرِ النَّبِيِّ ﷺ وَإِتْيَانِهِ، برقم: (7625). ج 5. ص 178. وَ فِي كِتَابِ الجَنَائِزِ، من كره زِيَارَةَ الْقُبُورِ، برقم: (11940). ج 7. ص 371.

އަދި “އަލްމުޞައްނަފު ޢަބްދުއްރައްޒާޤު” ބައްލަވާ! عَبْدُ الرَّزَّاقُ فِي الْمُصَنَّفِ، مرجع سابق: كِتَابُ الصَّلَاةِ، بَابُ التَّطَوُّعِ فِي الْبَيْتِ، برقم: (4839). ج 3. ص 71. ، وَفِي كِتَابِ الجَنَائِزِ، بَابُ السَّلَامُ عَلَى قَبْرِ النَّبِيِّ ﷺ ، برقم: (6726). ج 3. ص 577. ނޯޓު ނިމުނީ “މުޙައްރިރު”)

[1] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الرِّقَاقِ، بَابٌ فِي الحَوْضِ، برقم: (6588). ج 8. ص 121. ، وَ مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الحَجِّ، بَابُ مَا بَيْنَ الْقَبْرِ وَالْمِنبَرِ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، برقم: 502 - (1391). ج 2. ص 1011.

ވާނީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ ޙަދީޘް ކުރެއްވިއެވެ. {ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ގެކޮޅާއި، (އެބަހީ: ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ޙުޖުރާފުޅާއި) ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މިންބަރާ ދެމެދު އޮތީ، ސުވަރުގޭގެ ބަގީޗާތަކުން ބަގީޗާއެކެވެ. އަދި ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ މިންބަރުވަނީ ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ (ކައުޘަރުވިލުން) ހައުޟުގެ މަތީގަ އެވެ.}[1]

---

[1] (**ނޯޓު:** މި ޙަދީޘަކީ އަލްބުޚާރީއާއި، މުސްލިމުގެ އިއްތިފާޤުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު އަލްއިމާމު މުސްލިމު ފަދަ މި ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބާބުކުރެއްވުމުގައި މަދީނާގެ ފަޟީލަތުގެ ބާބުގައެވެ.

މި ޙަދީޘުގައިވާ {مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الجنَّةِ} {ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ގެކޮޅާއި، ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ މިންބަރާ ދެމެދު އޮތީ، ސުވަރުގޭގެ ބަގީޗާތަކުން ބަގީޗާއެކެވެ.} މި ބަސްފުޅުގެ ޝަރަޙަ ކުރައްވައި، އަލްއިމާމުން ނަވަވީ ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

"މި ބަސްފުޅު މާނަކުރެއްވުމުގައި، އިޚްތިލާފުވެރިން ދެ ގޮތަކަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. **ފުރަތަމަގޮތް:** އެ ދެއްކެވީގޮތަށް ތަން، (އެ ބިންކޮޅު) ޤިޔާމަތުގައިވެސް އެއީ ސުވަރުގޭގެ ބިންކޮޅެއްކަމުގައި ވާނެއެވެ. **ދެވަނަގޮތް:** އަޅުކަމަކީ އޭގެސަބަބުން މީހާއަށް ސުވަރުގެ ލިބުމަށް ކަމެވެ."

ބަޔާނުގައިވާ، {وَمِنبَرِي عَلَى حَوْضِي.} {އަދި ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ މިންބަރުވަނީ ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ހައުޟުގެ މަތީގައެވެ.} މި ބަސްފުޅުގެ ޝަރަޙަ ކުރައްވައި، އަލްއިމާމުން ނަވަވީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އަލްޤާޟީ ޢިޔާޟް ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި، ގިނަ އިލްމުވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، މި ދުނިޔޭގައި ރަސޫލުﷲ ﷺ ބޭނުންކުރައްވާ މިންބަރު ވާހީ، ޤިޔާމަތްދުވަހުން ކައުޘަރުގެ މަތީގައެވެ." އެ ބަސްފުޅުން ދަލީލުކުރަނީ މާނަޙަޤީގަތަށް އެއީއެވެ." އަލްއިމާމުން ނަވަވީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

"އަލްމިންހާޖު، ޝަރަހް އައްނަވަވީ" ބައްލަވާ! **المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج**، مرجع سابق: ج 9. ص 161.

އަލްއިމާމު އިބްނުޙަޖަރު ރަޙިމަހުﷲ ވެސް ވިދާޅުވެފައިވަނީ ދާދި އެއްގޮތަކަށެވެ. ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ބަޔާނުގައިވާ {رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الجنَّةِ} {ސުވަރުގޭގެ ބަގީޗާތަކުން ބަގީޗާއެކެވެ.} މި ބަސްފުޅުގެ މާނައަކީ، ހެއްސޭކަން ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ބަރަކާތުގައި އެ ތަނުގައި ދިކުރު ކުރާ ބަރަކާތްތަކުގެ އަޖުރު ބޮޑުކަމާއި، ސަބަބުތަކުން ބާރުވެރިކަން ލިބި ދެއްވާ ތަނަކީ ސުވަރުގޭގެ ބަގީޗާއަކާ އެއްގޮތް ތަނެކެވެ.

ނަމަވެސް އޭގެ މާނައަކީ އެ ތަނުގައި އަޅުކަންކުރުމަކީ، ސުވަރުގެއަށް އެ މީހާ ދެން ދާނެ އަބަދަހަކަށް ކަމުގައިވުމެވެ. މިއީ މަޖާޒީ މާނައެވެ. ނުވަތަ އޭގެ މާނައަކީ ބަލިގޮތް މާނައެވެ. އެ ބިންކޮޅަކީ ޙަޤީޤަތުގައިވެސް ސުވަރުގޭގެ ބިންކޮޅެއްކަމުގައި ވާގޮތް ވާނެއެވެ. މިއީ، މި ބަސްފުޅުގެ މާނަކުރެއްވުމުގައި އިޚްތިލާފުވެރިން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުގެ ޚުލާޞާއެވެ.

ބަޔާނުގައިވާ، {وَمِنبَرِي عَلَى حَوْضِي.} {އަދި ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ މިންބަރުވަނީ ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ހައުޟުގެ މަތީގައެވެ.} މި ބަސްފުޅުގެ މާނައަކީ، މި ދުނިޔޭގައި އެކަލޭގެފާނު ބޭނުންކުރައްވާ މިންބަރު ޤިޔާމަތްދުވަހުން އެކަލޭގެފާނުގެ ޙައުޟުގެ މަތީގައި ޤާއިމުކުރައްވާނެ ކަމަށެވެ. ބައެއް ބޭކަލުން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި އެ ބަސްފުޅުގެ މާނައަކީ އިތުރު އެކަލޭގެފާނަށް ބަލައި ޤިޔާމަތްދުވަހުން ހުރިހާ ބޭކަލުންނާ މިންބަރު ހުންނާނީ ކައުޘަރުގެ މަތީގައެވެ. މިގޮތަށްވާއިރު ފެންކަނޑައިގެން ކުރިން =

ޤުބާ މިސްކިތަށްދިޔުމާއި، އެ ތާނގައި ނަމާދުކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން:

ރަސޫލު الله ﷺ ގެ ހަޔާތްޕާކުގައި އެކަލޭގެފާނު ކޮންމެ ހޮނިހިރު ދުވަހަކު ސަވާރުވެވަޑައިގެން، ނުވަތަ ހިނގާފައި ޤުބާ މިސްކިތަށް ވަޑައިގެން އުޅުއްވިކަން ސާބިތު ވެއެވެ.

އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْتِي مَسْجِدَ قُبَاءٍ كُلَّ سَبْتٍ، مَاشِيًا وَرَاكِبًا." وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا "يَفْعَلُهُ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) [1] މާނައީ: “ތާބިޢީ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރަޙުމަތްލެއްވި ޢަބްދު اللهِ ބުން ދީނާރުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދު اللهِ ގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ކޮންމެ ހޮނިހިރު ދުވަހަކު މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ސަވާރުވެވަޑައިގެން ނުވަތަ ހިނގާފައި ޤުބާ މިސްކިތަށް ވަޑައިގެން އުޅުއްވިއެވެ.” (ޢަބްދު اللهِ ބުން ދީނާރު ވިދާޅުވިއެވެ.) “އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުاللهِ ގެފާނުވެސް އެގޮތަށް އަމަލުކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ.”

އަދި އެ ކަމުގެމައްޗަށް ރަސޫލު اللهِ ﷺ މީސްތަކުންނަށް ހިތްވަރުދެއްވައި ބާރުއަޅުއްވައި އުޅުއްވި ކަމެކެވެ.

= ބުނެވުނު މާނައެވެ.” “ފަތުޙުލްބާރީ” ބައްލަވާ! فتح البارى شرح صحيح البخارى لابن حجر، مرجع سابق: ج 4. ص 100. ނަޤްލު ނިމުނީ “މުޙައްރިރު”)

[1] البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كتاب فضل الصلاة في مسجد مكة والمدينة، بَابُ مَنْ أَتَى مَسْجِدَ قُبَاءٍ كُلَّ سَبْتٍ، برقم: (1193). ج 2. ص 61.

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ސަހުލު ބުން ހުނައިފުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުއް ނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމުލްޙާކިމު ރިވާކުރައްވައި ޞައްޙަ ޙަދީޘެއްކަމަށް އަލްޙާކިމު ވިދާޅުވެފައިވާ ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. **عَنْ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ** ﵁، **قَالَ رَسُولُ اللَّهِ** ﷺ: **{مَنْ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ،** [1] **ثُمَّ أَتَى مَسْجِدَ قُبَاءَ، فَصَلَّى فِيهِ صَلَاةً، كَانَ لَهُ كَأَجْرِ عُمْرَةٍ.}** (رَوَاهُ النَّسَائِيُّ، وَابْنُ مَاجه، وَأَحْمَدُ، وَالْحَاكِمُ، وَالطَّبَرَانِيُّ) [2] މާނައީ: “އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި ސަހުލު ބުން ހުނައިފުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {އެ މީހެއްގެ ގެއިން ވުޟޫކޮށް، ޠާހިރުވެގެން އެއަށްފަހު ޤުބާ މިސްކިތަށް އައިސް، އެ މިސްކިތުގައި ނަމާދުކޮށްފި މީހާ ދަންނާށެވެ! އޭނާއަށް ޢުމްރާއެއް ވުމުގެ ސަވާބު ލިބިގެންވާނެއެވެ.}

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ މާތްކަން:

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންލެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއްގައިވެއެވެ. **عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** ﵁، **أَنَّ رَسُولَ اللهِ** ﷺ **قَالَ: {إِنَّ الْإِيمَانَ لَيَأْرِزُ إِلَى الْمَدِينَةِ، كَمَا تَأْرِزُ الْحَيَّةُ إِلَى جُحْرِهَا.}** (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَابْنُ مَاجَه،

---

[1] (**ނޯޓު:** މި ރިވާޔަތް ނަސްރުއްވާފައިވާ އެނޫން ބަރިވާނަކުގެއިވާ އަލްއިމާމުއްނަސާއީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނުމާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދާއި، އަލްއިމާމުލްޙާކިމު ބަރިވާނަކުގެ ރިވާޔަތްގެޖިހުން {مَنْ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ} {އެ މީހެއްގެ ގެއިން ވުޟޫކޮށް، ޠާހިރުވެގެން} އައިމަން އަންގަވާފައިވަނީ، އިބްނުމާޖާގެ ރިވާޔަތްގައި އެކަނިކެވެ. އަނެއް ހަމަހަ ބަރިވާނަކުގެ ރިވާޔަތްގައި އެ ޙަދީޘް ނަގާ ސަނަދުތައް ނުވެއެވެ. ފިޤުހުއްސުންނާގެ ބަރިވާނަކުގެ ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ފަރާތުން މި ނުކުތާ ފާހަގަ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. “ފިޤުހުއްސުންނާ” ބައްލަވާ! **فقه السنة، حاشية برقم:** (4). ج 2. ص 322. ނޯޓު ނިމުނީ “ފުށްތަރިޔާ”)

[2] **النَّسَائِيُّ، الْمُجْتَبى مِنَ السُّنَنِ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَسَاجِدِ، فَضْلُ مَسْجِدِ قُبَاءَ وَالصَّلَاةِ فِيهِ**، **برقم:** (699). ج 2. ص 37. ، وَ **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ إِقَامَةِ الصَّلَوَاتِ وَالسُّنَّةِ فِيهَا، بَابُ مَا جَاءَ فِي الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِ قُبَاءَ**، **برقم:** (1412). ج 2. ص 416. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (15981). ج 25. ص 358. ، وَ **الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدرَك**، مرجع سابق: **كتاب الهجرة، برقم:** (4338). ج 3. ص 14. ، وَ **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ**، مرجع سابق: **برقم:** (5558). ج 6. ص 74.

وَأَحْمَدُ، وَابْنُ حِبَّانَ) [1] ގެނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންވެރިވި އަބޫހުރައިރާ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލު اللهِ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ހަމަކަށަވަރުން، އީމާންކަން މަދީނާއަށް އެނބުރި އަންނާނެއެވެ. އެއީ، ހަރުފައް އެ ސޮރުގެ ހޮރުހޮޅިއަށް ވަދެގަންނާ ފަދައިންނެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް اللهُ ރުއްސުންވެރިވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން އެ ސަނަދުގައި މައްސަލައެއްނުވާ ސަނަދަކުން [2] އަލްއިމާމުއް ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި

---

[1] **البُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كتاب فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ، بَابٌ:الإِيمَانُ يَأْرِزُ إِلَى الْمَدِينَةِ، برقم:** (1876). ج 3. ص 21. ، وَ **مُسْلِمٌ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق:**كِتَابُ الْإِيمَانَ، بَابُ بَيَانِ أَنَّ الْإِسْلَامِ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا، وَأَنَّهُ يَأْرِزُ بَيْنَ الْمَسْجِدَيْنِ، برقم:** 233 - (147). ج 1. ص 131. ، وَ **ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، برقم:** (3111). ج 4. ص 291. ، وَ **مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (7846). ج 13. ص 239. ، وَ **ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ**، مرجع سابق:**كتاب الحج، باب فضل المدينة، برقم:** (3728). ج 9. ص 46. ، وَ فِي **بَابِ ذكر شهادة المصطفى ﷺ بالإيمان لمن سكن مدينته، برقم:** (3729). ج 9. ص 47.

[2] (**ނޯޓް:** މި ޙަދީޘް ދެ ޝައިޚުން ނޫ ކަމެއް ފާހަގަކުރަން ޖެހެއެވެ.

ފުރަތަމަ: މިއީ "އެ ސަނަދުގައި މައްސަލައެއްނުވާ ސަނަދަކުން" އަލްބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއް ކަމަށް ފުރުޞަތުގައި ލިޔުއްވާފައި ވިސްނަވާލަން އެއީ، ކަންތައް ގޮތް ސާބިތުވެއެވެ.

މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ، ޙަދީޘްގައިވާ މަސްއަލައަށް ކަންފުޅުގައި ވަރަކަށް އިޝާރާތް ކުރައްވައި، ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެންވާ މި ސަނަދު ފިޔަވައި އެހެން ސަނަދަކުން ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘް ކުރައްވާކަށް މި ޙަދީޘް ރިވާވެގެން ނުވެއެވެ. މި ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވީ (އީސާބުން މަދީނާ) ގެފާނު ވަނީ އިންފިރާދުވެ އެކަނިވެފައެވެ."

އައްޝައިޚު އަލްބާނީ، އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވާ "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް ޞަޙީޙާ" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި މި މައްސަލަ ތަފްސީލު ކުރައްވައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

"މިއީ އައްޠަބަރާނީ "އަލްމުޢުޖަމުލް އަވްސަޠު" ގައި އީސާބުން މަދީނާ ގެފާނުގެ މަގުން ރިވާކުރެއްވިކަމަށްވާ ޙަދީޘެކެވެ. އަލްއިމާމުއް ސުޔޫޠީ "އަލްޖާމިޢުއް ޞަޣީރު" ނަމަކަށްކިޔާ ފޮތުގައި މިއީ ރަނގަޅު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އެކަލޭގެފާނު އެހެން ވިދާޅުވީ، "މަޖްމަޢުއް ޒަވާއިދު" ގައި އަލްހައިޘަމީ ވިދާޅުވެފައިވާ ވިދާޅުވުމަކީ ރިޖާލުން ކުރައްވައިގެންކަމަށް ފެނެއެވެ. އަލްހައިޘަމީ ވިދާޅުވެފައިވަނީ "މި ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގައި އީސާބުން މަދީނާ ގެފާނު ވެއެވެ. އޭނާގެ މަގުން އަންނަ ޙަދީޘަކީ ޙަސަން، ރަނގަޅު ޙަދީޘެކެވެ. އޭނާ ފިޔަވައި ދެން އެ ސަނަދުގައިވާ ހުރިހާ ރިޖާލުން ޘިޤާތުންނެވެ."

އެއަށްފަހު އީސާބުން މަދީނާ ގެފާނާ ބެހޭގޮތުން ދަލީލާއި ވަކިވަކިން އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

=

ބަޔާންގައިވެއެވެ. **عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** ﷺ، **قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ {الْمَدِينَةُ قُبَّةُ الْإِسْلَامِ، وَدَارُ الْإِيمَانِ، وَأَرْضُ الْهِجْرَةِ، وَمُبَوَّأُ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ.}** (رَوَاهُ الطَّبَرَانِيُّ)[1] މާނައީ: "އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސެވުނުތަނެއްވި އަބޫހުރައިރާގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު الله ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {އަލްމަދީނަތު މުނައްވަރާއަކީ

= އަލްއިމާމުއް ދަހަބީ ވިދާޅުވާގޮތުގައި ޒިޔާދަތުގެ މައުސޫޢާގައި އޭނާއަކީ ހަދީޘަށް ރާވީ އެކެވެ. ބަޔާން ރިވާކުރުމުގައި ހަމައެކަނި އޭނާގެ ބަޔާން ލިޔުއްވިފައިވާނެއެވެ. އިތުބާރެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ.

އަޙްމަދު ބުނު ޙަންބަލް އަލްއިމާމުގެ އަރިހުން އިސްޙާޤު މައިނާއާ ގުޅޭ ސުވާލުކުރެވުނު ހިނދު، އެ ކަލޭގެފާނު ހިނގުމުގައި ވިދާޅުވިއެވެ. ކަލޭގެފާނަށް ހަމަ ކޮންމެ މީހެއްގެ ހަދީޘް ބަޔާން ލިޔުއްވިއެވެ؟ ދެއްވިން ޤަބޫލުވެސް އިސްޙާޤު މައިނާއާ އޭނާގެ މަގުން އަންނަ ބަޔާން ޙަދީޘްތަކުގެ ހުއްޖަތެއް ނުހިފޭނެ ކަމަށް ހިތާރަލަވައި މީހަކު ނޫނެކެވެ.

މިޙަދީޘަށް ވީ ބަޔާނުގެ ސަނަދުގައި އަބޫހުރައިރާ އަލްމަޤްބުރީ، ސަޢީދު ބުނު އަބީ ސަޢީދު ހަމަކަށް ހެއްދެ މީހަކު ވެއެވެ.
އަލްއިމާމުއް ދާރަޤުޠުނީ ވިދާޅުވެއެވެ، އޭނާއަކީ ސަޢީދު ރާވީއަކު ކަމަށެވެ. އަލްޙާފިޡު އިބްނު ޙަޖަރު "އައްތަޤްރީބު" ގައިވެސް އަބޫހުރައިރާ އަލްމަޤްބުރީ އާދަމުގައި އައްދާރަޤުޠުނީގެ ބަސްފުޅު ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

އަލްއިމާމު އައްޛަހަބީ ވިދާޅުވެއެވެ، އަބޫހުރައިރާ އަލްމަޤްބުރީއަކީ މުންކަރު ރާވީއެއްކަމަށެވެ.

އިބްނު ޙިއްބާން، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އައްޘިޤާތު" "ހަދީޘަށް ރާވީން" މި ނަންބަރާ ޒުޅުގައި، އަބޫހުރައިރާ އަލްމަޤްބުރީ، ސަޢީދު ބުނު އަބީ ސަޢީދު ހާދަ ހަދީޘަށް ރާވީއަކު ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ("އައްޘިޤާތު" ބައްލަވާ! **الثقات، لابن حبان،** مرجع سابق: ج 6. ص 395.) އަލްޙާފިޡު ބަޔާނުކުރައްވާފައިނުވެސް އިބްނު ހިއްބާނުގެ ބަސްފުޅުތަކެވެ.

އިބްނު ހިއްބާނުގެ ބަސްފުޅަކީ އިތުބާރުކުރެވޭ ބަސްފުޅެއް ނޫނެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށްވުރެ މިސްކީނުގެ ހާލަތު ދެނެވޭއިރު ގައިން ބޮޑު، އައްދާރަޤުޠުނީ ފަދަ ބާކީބުނާނެ ހުރިހާ އިބްނު ހިއްބާނުގެ ނަސްދުވަން ބޭނުން ނުކުރެވޭނެއެވެ. ވީހިނދު ހަތް ފޮތްހާލަތު އިބްނު ހިއްބާނުގެ އަޅުވިލުމު ބަސްފުޅު އެ މިހާރުހާލަތުގައި ފުރިހަމަ ދެބަސްވުން އޮތުނަ ނުކުރެވޭނެއެވެ. އެހެނީ، އިބްނު ހިއްބާން، އެ ކަލޭގެފާނުގެ "އަލްމަޖްރޫޙީން" "ސަޢީދު ރާވީން" މި ނަންބަރާ ޒުޅުގައި އަބޫހުރައިރާ އަލްމަޤްބުރީ، ސަޢީދު ބުނު އަބީ ސަޢީދު ސަޢީދު ރާވީއެއް ކަމަށާއި، އޭނާގެ މަގުން އަންނަ ރިވާޔަތްތައް ޤަބޫލުކުރުން ހުއްދަ ނުވާނެ ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ("އަލްމަޖްރޫޙީން" ބައްލަވާ! **المجروحين من المحدثين**، مرجع سابق: **برقم** (1264). ج 2. ص 505.)
އައްޝައިޚު އަލްބާނީ ޙުކުމްކުރައްވާފައިވެއެވެ. "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޟަޢީފާ" ބައްލަވާ! **سلسلة الأحاديث الضعيفة و الْموضوعة**، مرجع سابق: **برقم:** (761). ج 2. ص 183.

ދެވަނައީ: މި ރިވާޔަތް "ޞަޙީޙުއް ސުނަން" ގައި ޙިކާޔަތްކުރައްވައި، ބަޔާނުގެ އަސްލު މަޤްބޫލު ކަމަށް އައްޒަހަބީގެ އަލްމުޢުޖަމުލް އައުސަޠުން ބަޔާންކުރެއްވުމުގެ ބަދަލުގައި، އަލްމުންޒިރީ ޙިކާޔަތްކުރައްވާ "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" މި ފޮތުގައިވާ ގޮތަށެވެ. އެހެންކަމުން ބަޔާނުގެ ފުރަ ޢިބާރާތް ޞަޙީޙުއް ސުނަންގައި ޙިކާޔަތްކުރައްވައި، "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ގައި ޙިކާޔަތްކުރައްވާފައިވަނީ {وَمَثْوَى الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ.} މި ގޮތަށެވެ. އަލްމުންޒިރީގެ "އައްތަރްޣީބު ވައްތަރްހީބު" ބައްލަވާ! **التَّرغيب و الترهيب للإمام عبد العظيم بن عبد القوي الْمنذري**، مرجع سابق: 1774 – 769 (5). حاشية رقم: (2). ص 515. **ނޯޓު ނަންބަރު "މުޙައްޤިޤު"**

[1] **الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الأَوْسَطِ**، مرجع سابق: **برقم:** (5618). ج 3. ص 380.

އިސްލާމްދީނުގެ ޤުއްބާއެވެ. އަދި އެއީ، އީމާންކަމުގެ މަރުކަޒެވެ. އަދި ހިޖުރައިގެ ބިމެވެ. އަދި ހަލާލާއި ހަރާމް (ދީނުގެ ހުކުމް) ގެ މަރުކަޒެވެ.}

އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންވޮޑިގެންވި އުމަރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރަނގަޅު ސަނަދަކުން[1] އަލްއިމާމުލް ބައްޒާރު ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ عُمَرَ ﷛، قَالَ:

---

[1] (ނޯޓް: "ރަނގަޅު ސަނަދަކުން އަލްއިމާމުލް ބައްޒާރު ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއް" ކަމަށް ޒިލާލުއްޖަންނާގެ މުއައްލިފު ވިދާޅުވެފައި ވީނަމަވެސް އެއީ ކަންއޮތްގޮތެއް ނޫނެވެ. މި ހަދީޘް ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، އަލްއިމާމުލް ބައްޒާރު ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުންވެސް މިއީ، ރަނގަޅު ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ހަދީޘެއް ނޫންކަން ކަށަވަރުވެއެވެ. އަލްބައްޒާރު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އުމަރު ބިނު ޚައްޠާބުގެ އަރިހުން އުމަރު ބިން ދީނާރު ފިޔަވައި އެހެން މީހަކު މި ހަދީޘް ރިވާކޮށްފައެއް ނުވެއެވެ. އުމަރު ބިން ދީނާރަކީ، ޟަޢީފުރާވީއެކެވެ. އެއާ ހަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި ބަލިކަށި ރާވީއެކެވެ. ބަޔަކު ބުނާކަން އާދާގެ މަގުން ރިވާކުރައްވާފައި ވީނަމަވެސް، އެއާ ރިވާކުރާ ހަދީޘްގައި އެއްވެސް މީހަކު ޝާހިދުވެފައެއް ނުވެއެވެ." "މުސްނަދު އަލްބައްޒާރު" ބައްލަވާ! البَزَّارُ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: ج 1. ص 241.

މުސްނަދުލް ބައްޒާރުގެ ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި ޝައިޚު މަޙްފޫޡުއްރަޙްމާން ޒައިނު الله ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އަލްއިމާމުލް ހައިޘަމީ، "މަޖްމަޢުއްޒަވާއިދު" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި މިއީ، އަލްބައްޒާރު ރިވާކުރައްވާ ހަދީޘެއްކަމަށާއި، އެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި ހިމެނޭ މުސްލިމު އަލްބަޞްރީއާއި، މުސްލިމު އެ މުސްލިމުގެ ކަރައިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔަކުކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އެހެނަސް އަލްހައިޘަމީގެ މި ވިދާޅުވުން ރަނގަޅެއް ނޫނެވެ. އެހެނީ، އެ ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި އުމަރު ބިން ދީނާރު ހިމެނެއެވެ. އޭނާއަކީ ޟަޢީފު، މުންކަރު ރާވީއެކެވެ. އަލްހައިޘަމީ، މުސްލިމާ ދި ބާލުމިންކަރު އުޅެ ބާކަރު ފަސް އޭނާގެ ކަމުން އަލްއިސްތިޤާމާ ހަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ." "މުސްނަދުލްއަލްބައްޒާރު" ބައްލަވާ! البَزَّارُ فِي الْمُسْنَدِ، مرجع سابق: ج 1. ص 241.

"ތަހްޛީބުއް ތަހްޛީބު" މި ނަންކިޔާ ފޮތުގައި އެވާގޮތުން ޙާފިޡު އިބްނު ޙަޖަރު ވަކިވަކިން ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ، ހަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި ރާވީންގެ ވަނަވަރު އެނގޭ ބޭކަން ދީނުވަތަ އިދިކޮޅުގެނަސްތާ ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްބުނުގެ އަސްލުގެ ވެއެވެ. އިބްނު ޙިއްބާން ވިދާޅުވެފައި ވާނީ، އޭނާއަކީ ހަދީޘް ރިވާކުރުމުގައި މިންނެތް ކަމެކެވެ. އަލްއިމާމު ޙާރިމީ ވިދާޅުވެފައި ސަޤީފު މުންކަރު ރާވީއެއްކަމަށެވެ. އިބްނު މަޢީން ވިދާޅުވެފައި ކުޑަކޮށް އަޒާއްރި މިކަމަށް ނޫންކަމެވެ. އަދި އަލްއާމަދީ ހަދީޘް އާޚިރާގެ މިކަމަށް ކަމަށްކޮށް އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އަދި ބޭނުން ޤަބޫލު ވިދާޅުވެފައި އަލްއާމަދީ ދެކެވިފައިވާ ދުރާލާގޮތުގައިވާ މިކަން ވެފައިވެއެވެ. އިބްނު ޢަދިއްޔާން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އޭނާގެ ހަދީޘްއަކީ ހަދީޘްތަކުގެ ކޮށުކޮށްފުޅުގެ ވިސްނުމެއް ހަދީޘްތަކާ ޚިލާފުވާ ކަމެކެވެ. އަލްއާމަދީ ވިދާޅުވެފައި ހުރިކަމުގެ ސަރުކާރު މަދުވެފައިވެއެވެ. އިބްނު ޙަޖަރު ވިދާޅުވެފައި ބަޔަކު ރިވާކުރުމުގައި ނުވެއެވެ. އަލްއަޒްދީ، އަލްއިސްމާޢީލީ އޭނާގެ މަތިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އޭނާގެ ހަދީޘް އަނބުރާ ރިވާކުރުމުގައި ނުވެއެވެ. އޭނާގެ ހަދީޘަކީ ބަހާރުކުރެވޭ ހަދީޘެވެ." "ތަހްޛީބުއް ތަހްޛީބު" ބައްލަވާ! تهذيب التهذيب، مرجع سابق: برقم: (5906). ج 5. ص 27.

"ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޟަޢީފާ" މި ފޮތުގައި އައްޝައިޚު އަލްބާނީ، މި ހަދީޘް ބަޔާންކުރައްވައި ހަދީޘާމެދު ވާހަކަ ދެއްކަވާފައިވެއެވެ. "ސިލްސިލަތުލް އަޙާދީޘް އައްޟަޢީފާ" ބައްލަވާ! سلسلة الأحاديث الضعيفة و الْموضوعة، مرجع سابق: برقم: (5532). ج 12. ص 42. ނޯޓް ނިމުނީ "މުޙައްޤިޤު"

غَلَا السِّعْرَ بِالْمَدِينَةِ، فَاشْتَدَّ الْجَهْدَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ:{اصْبِرُوا، وَأَبْشِرُوا، فَإِنِّي قَدْ بَارَكْتُ عَلَى صَاعِكُمْ وَمُدِّكُمْ، وَكُلُوا وَلَا تَتَفَرَّقُوا، فَإِنَّ طَعَامَ الْوَاحِدِ يَكْفِي الِاثْنَيْنِ، وَطَعَامَ الِاثْنَيْنِ يَكْفِي الْأَرْبَعَةَ، وَطَعَامَ الْأَرْبَعَةِ يَكْفِي الْخَمْسَةَ، وَالسِّتَّةَ، وَإِنَّ الْبَرَكَةَ فِي الْجَمَاعَةِ، فَمَنْ صَبَرَ عَلَى لَأْوَائِهَا وَشِدَّتِهَا كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا وَشَهِيدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ خَرَجَ عَنْهَا رَغْبَةً عَمَّا فِيهَا أَبْدَلَ اللهُ بِهِ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ فِيهَا، وَمَنْ أَرَادَهَا بِسُوءٍ أَذَابَهُ اللهُ كَمَا يَذُوبُ الْمِلْحُ فِي الْمَاءِ.} (رَوَاهُ الْبَزَّارُ) [1] މާނައީ: ”އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ދުއްސުންދެއްވި ޤުދުރަތުގެ ފާނުގެ އަރިހުން ދިވެވެގެންވެއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (އެއްފަހަރަކު) މަދީނާގައި ތަކެތީގެ އަގުބޮޑުވިއެވެ. އަދި މީސްތަކުންނަށް ދިރިއުޅުން ދަތިވެގެން ދިޔައެވެ. ފަހެ، ރަސޫލު ﷲ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ތިޔަބައިމީހުން ކެތްތެރިވާށެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުން އުފާކުރާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބައިމީހުންގެ ޞާޢުއާއި މުއްދުގައި (އެބަހީ: މިންކުރުމުގެ އާލާތްތަކުގައި) ބަރަކާތް ލެއްވުން އެދިވަޑައިގެން ތިމަންކަލޭގެފާނު ދުޢާކުރެއްވީމެވެ. ތިޔަބައިމީހުން ކައިބޮއި ހަދާށެވެ. ވަކިވަކިންނުވާށެވެ. (އެބަހީ: ގިނަބަޔަކު އެކުގައި ކައިބޮއިހަދާށެވެ.) ހަމަކަށަވަރުން، އެކަކުގެ ކާތަކެތިން ދެ މީހުންނަށް ފުދެއެވެ. އަދި ދެ މީހުންގެ ކާތަކެތިން ހަތަރު މީހުންނަށް ފުދެއެވެ. އަދި ހަތަރު މީހުންގެ ކާތަކެތިން ފަސް މީހުން ނުވަތަ ހަ މީހުންނަށް ފުދެއެވެ. އަދި ހަމަކަށަވަރުން، ބަރަކާތްލެއްވުންވަނީ ޖަމާޢަތުގައެވެ. މަދީނާގެ ދަތި އުނދަގޫތަކަށް ކެތްކޮށްފި މީހާ ދަންނާށެވެ! ޤިޔާމަތްދުވަހު ތިމަންކަލޭގެފާނީ އެ މީހަކަށްޓަކައި ހެކިވެރިއަކު ނުވަތަ ޝަފާޢަތްތެރިއަކު ކަމުގައި ވުވަޑައިގަންނަވާނީމެވެ. އަދި އިއްތިބާރާ ކަންކަމުން ނުރުހިގެން އެ ތަނުން ނުކުމެއްޖެ މީހާގެ ބަދަލުގައި އެއަށްވުރެ ހެޔޮ ރަނގަޅު މީހަކު ﷲ ތަޢާލާ (އެ ރަށަށް) ގެންނަވާނެއެވެ. އަދި އެ ރަށަށް ދެރައެއް، ނުބައެއް ކުރުވުމަށް ގަސްދުކޮށްފި މީހާ ދަންނާށެވެ! ފެނުގެތެރޭގައި ލޮނު، ގިރިގެންދާފަދައިން ﷲ ތަޢާލާ އެ މީހަކު ނިކަމެތިކުރައްވައި ދުރުކުރައްވާނެއެވެ.}

---

[1] **الْبَزَّارُ فِي الْمُسْنَدِ**، مرجع سابق: **برقم:** (127). ج 1. ص 240.

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގައި މަރުގެންނެވުމުގެ މަތިވެރިކަން:

ރަސޫލު اللهِ ﷺ ގެ ބެއްލެވުމުގެ ދަށުގައިވި ތަކެތީ ވަންހަތައިގެ ބޭކަނބަލަކު ކުރުގައިވާ ހަޔާތު ބޭކަނބަލެއްގެ އަރިހުން (އެބަހީ: އެ ކަމަނާއަށް اللهُ ރުއްސެވުން ލިބިވާ ސުބައިޢާ އަލްއަސްލަމިއްޔާގެ އަރިހުން) ހަދީޘުގެ ސަނަދުތަކުން 1 އަލްއިމާމުއް ޠަބަރާނީ

---

1 (**ނޯޓް:** މިހަދީޘުގައި ދެ ކަމެއް ފާހަގަކޮށްލަމެވެ.

ފުރަތަމަ: މިއީ، ރަސޫލާ ސަނަދުތަކުން ރިވާވެގެންވާ ޞަޙީޙްހަދީޘެއްކަމުގައި ވިދާޅުވެފައިވާ މި ހަދީޘް ޞަޙީޙްކޮށްފައެވެ.

އަލްއިމާމު އިބްނުޙިއްބާން، އެ ކިތާބުގެ ޞަޙީޙުގައި ޙައްޖުގެ ބާބުގައި ނަންގަނޑު ފޮތުގައި، މަދީނާގެ މާތްކަން ބަޔާން ކޮށްދޭ ބާބެއް، މި ޙަދީޘް ތަޢާލީޤް އިބްނު ޙިއްބާން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އިބްނު ޙިއްބާނުގެ ޞަޙީޙު ތަޙްޤީޤު ކުރައްވައި އައްޝައިޚް ޝުޢައިބް އަލްއަރްނަޢޫޠު ވިދާޅުވެފައިވަނީ، އެއީ ޞަޙީޙް ސަނަދަކުން ރިވާވެގެންވާ ޙަދީޘެއްކަމުގައެވެ.

އަދި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އަލްއިމާމު ނަސާއީ، އެ ކިތާބުގެ "އައްސުނަނުލް ކުބްރާ" ގައި މަދީނާގެ ނަންގަނޑު ފޮތުގައި، މަދީނާގައި މަރުވުމުގެ ބާބު ނަންގަނޑު ބަޔާން ކޮށްދޭ ބާބުގައި ރިވާކުރައްވާފައި ވެއެވެ. އަދި އަލްއިމާމު ޠަބަރާނީ، އެ ކިތާބުގެ "އަލްމުޢްޖަމުލް ކަބީރު" ގެ ތިން ތަނެއްގައި މިޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ." އައްޝައިޚް ޝުޢައިބް އަލްއަރްނަޢޫޠު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ސަނަދު ޞަޙީޙް ކަމާއެކު"! ابْنُ حِبَّانَ فِي الصَّحِيحِ، مرجع سابق: **كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، برقم:** (3742). ج 9. ص 58.

އައްޝައިޚް ޝުޢައިބް އަލްއަރްނަޢޫޠު އިސްނާދުގެ ތަޙްޤީޤު ދެ ފޮތުގައި ޞަޙީޙް ކަމަށް ބަޔާން ކުރެއްވި ތަނެއް އެ ވަނީއެވެ.

النَّسَائِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَنَاسِكِ، مَنْ مَاتَ بِالْمَدِينَةِ، برقم:** (4271). ج4. ص 261. ، **وَ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيْرِ**، مرجع سابق: **برقم:** (823). ج 24. ص 331. ، **وَ برقم:** 825. ج 24. ص 332. ، **وَ برقم:** 826. ج 24. ص 332.

ދެވަނަ ކަމަކީ، އެ ދެބޭފުޅުން ކުރެ ﷲ ރުއްސުން ލިބިވަޑައިގެންފައިވާ ޢަބްދުﷲ ގެ ފުޅުގެ އަރިހުން، ސަނަދު ޞަޙީޙް ކަމާއެކު އަލްއިމާމު ތިރުމިޛީއާއި، އަލްއިމާމު އިބްނު މާޖާއާއި، އަލްއިމާމު އަޙްމަދު ރިވާކުރައްވާފައި ވެއެވެ. **عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {مَنْ اسْتَطَاعَ أَنْ يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ فَلْيَفْعَلْ، فَإِنِّي أَشْهَدُ لِمَنْ مَاتَ بِهَا.}** (رَوَاهُ **التِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ مَاجَه، وَأَحْمَدُ**) **التِّرْمِذِيُّ، الْجَامِعُ الصَّحِيحُ**، مرجع سابق: **كِتَابُ الْمَنَاقِبِ، بَابُ فِي فَضْلِ الْمَدِينَةِ، برقم:** (3917). ج 5. ص 719. ، **وَ ابْنُ مَاجَه، فِي السُّنَنِ**، مرجع سابق: **أَبْوَابُ الْمَنَاسِكِ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، برقم:** (3112). ج 4. ص 292. ، **وَ مُسْنَدُ الإِمَامُ أَحْمَدُ**، مرجع سابق: **برقم:** (5437). ج 9. ص 319. ، **وَ برقم:** (5818). ج 10. ص 80. **މާނައީ:** "އެ ދެބޭފުޅުން ކުރެ ﷲ ރުއްސުން ލިބިވަޑައިގެންފައިވާ ޢަބްދުﷲ ގެ ފުޅުގެ އަރިހުން، ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ބޭފުޅާ ވިދާޅުވިއެވެ. ރަސޫލު اللهِ ﷺ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. {މަދީނާގައި މަރުވުމަށް ކުޅަދާނަވެއްޖެ މީހާ އެގޮތަށް ކަންތައް ކުރާހުށިކަމެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، އަހަރެން މަދީނާގައި މަރުވެއްޖެ މީހާއަށް (ޤިޔާމަތް ދުވަހުން ކުރިމަތީގައި) ޝަހާދަތްދޭނަމެވެ.}

=

ރިވާކުރެއްވި ހަދީޘެއްގައިވެއެވެ. عَنْ امْرَأَةٍ يَتِيمَةٍ كَانَتْ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ مِن ثَقِيفٍ، أَنَّهَا

= އަލްއިމާމުލް މުންޛިރީ، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ''އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު'' މި ފޮތުގައި މި ހަދީޘް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ ފޮތުގައިވާ ހަދީޘްތައް ތަޙްޤީޤުކުރައްވައި، އައްޝައިޚުލް އަލްބާނީ ލިޔުއްވާފައިވާ ''ޞަޙީޙު އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު'' މި ފޮތުގައި މި ހަދީޘް ރިވާވެގެންވާ ތަފާތު ސަނަދުތަކުގެ މައްޗަށް ދިރާސާކުރައްވައި މިއީ ޞައްޙަ ހަދީޘެއްކަމަށް ޙުކުމްކުރައްވާފައިވެއެވެ. ''ޞަޙީޙު އައްތަރުޣީބު ވައްތަރުހީބު'' ބައްލަވާ! **صحيح الترغيب والترهيب**، مرجع سابق: ج 2. ص 53.

ތޮވަނަދީ: މަދީނާގައި މަރުވުމަށް އަމުރުކުރައްވާފައިވުން ދަންނައެވެ.

{مَنِ اسْتَطَاعَ مِنكُمْ أَن يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ، فَلْيَمُتْ} {ތިޔަބައިމީހުންކުރެ އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގައި މަރުވުމަށް ކުޅަދާނަވެއްޖެ މީހާ، އެ ތަނުގައި މަރުވާށެވެ.} މިފަދައިން ހަދީޘް ކުރައްވާފައިވަނީ، މުސްލިމުންކަމުގައިވާ ހާލުގައިމެނުވި، މަރު ނުވުމަށް اللهُ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ މުސްލިމުންނަށް އަމުރުކުރައްވާފައިވާކަމުން ހަދީޘްކުރައްވާފައިވާ ބަސްފުޅެކެވެ. މި ނަންގަން އާޔަތުގައި اللهُ ވަޙީކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ﴾ (سُورةُ آل عمران: **102**) މާނައީ: {އޭ އީމާންވެއްޖެ މީސްތަކުންނޭވެ! އެކަލާނގެއަށް ތަޤްވާވެރިވުން ހައްޤުވެގެންވާ ގޮތުގައި ތިޔަބައިމީހުން اللهُ އަށް ތަޤްވާވެރިވާށެވެ! އަދި، މުސްލިމުންކަމުގައިވާ ހާލުގައިމެނުވި، ތިޔަބައިމީހުން މަރުނުވާހުށިކަމެވެ!} އަލްއިމާމު ޝަރަފުއްދީން އަލްޙުސައިން ބިން ޢަބްދު اللهِ އައްޠީބީ އަވަހާރަވީ 743ހ. އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވާ ''އަލްކާޝިފު ޢަން ޙަޤާއިޤިއް ސުނަނި'' މި ނަންފުޅާ ފޮތުގައި މި ހަދީޘް ޝަރަޙަކުރައްވަމުން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''މި ހަދީޘްގައި މިވަނީ އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގައި މަރުވުމަށް މުއުމިނުންނަށް އަމުރުކުރައްވާފައިވެއެވެ. ހަޤީޤަތުގައި އެއީ، މީހާގެ އަދިއްޔަ އިސްތިޤާމަތުގައި ކަށަވަރުވުމަށް އެދިވަޑައިގަތުމެވެ. އެއީ، اللهُ ގެ ނިޔާމާ ޤާއިމުކަމަށް ދުޢާކުރައްވާ ކަމަކެވެ. އެހެންކަމުން އެ ބޭނުމުގައި އެ ތަނުގައި ދާއިމުވެ ހުރުމަށް މިވަނީ އަމުރުކުރައްވާފައެވެ. އެހެންކަމާއެކު އަލްމަދީނާގައި ވަޒަންވެރިވެ، އެ ތަނުން ނުކުމެ އެހެން ތަނަކަށް ނުދާނޭ ގޮތަށް ދުރުހުރުމަށް ގައިގައި މަސައްކަތްކުރުމެވެ. އެ ތަނުގައި މަރުވުން ނަސީބުވެދާނެ ކަމަށެވެ.

އެހެންކަމުން ހަދީޘްގައި މިވަނީ ސަބަބުފޮޅި ކަންތައްތަކުގައި މަދުން ވަޔަކާ ގެންނަވައި، ސަވާބު ގަސްތު ކުރައްވާފައެވެ. އަދި، މަދީނާގައި ދެމިހުރުމެވެ. މަދީނާގައި ދިރިހުރުމަކީ އެ ތަނުގައި މަރުވުން ނަސީބުވެދާނެ ކަމާއިގެން ކަމެކެވެ. އެއީ، {وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} {އަދި، މުސްލިމުންކަމުގައިވާ ހާލުގައިމެނުވި، ތިޔަބައިމީހުން މަރުނުވާހުށިކަމެވެ!} މި އާޔަތުގައި ވެސް އެންގެވިފައިވާ ފަދައިންނެވެ.'' ''އަލްކާޝިފު ޢަން ޙަޤާއިޤިއް ސުނަނި'' ބައްލަވާ! **الكاشف عن حقائق السنن**، مرجع سابق: ص 2063.

މި އާޔަތުގައި އެންގެވިފައިވާ ބަސްފުޅު ތަފްސީރު ކުރައްވައި، އަލްއިމާމު އިބްނުކަޘީރު ރަޙިމަހު اللهُ، އަވަހާރަވީ 774ހ. އެ ކަލޭގެފާނު ލިޔުއްވާފައިވާ ''ތަފްސީރުލް ޤުރްއާނިލް ޢަޡީމި'' މި ނަންފުޅާ މަޝްހޫރު ތަފްސީރުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''{وَلا تَمُوتُنَّ إِلا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} ގެ މާނައަކީ، ތިޔަބައިމީހުން ސަލާމަތާ ޞިއްޙަތުގައި ތިބެނިކޮށް އިސްލާމްދީނުގެ ޙުކުމްތަކަށް ހަމަކުރުމުގައި ސާބިތުވެ ހުރުމަށް ކިޔަމަންތެރިވެ ތިބުމެވެ. އެއީ، އެ ދިރިއުޅުމުގައި ދެމިހުރުމުގެ ފުރިހަމަ ގޮތެއް މަތީގައި އެއާ މަރުގެންނެވި ގޮތް މަތީގައި އޭނާ މަރުވާނެ ކަމަށެވެ. މި ނަޞީޙަތް ދެއްވާފައިވަނީ اللهُ ގެ ހެޔޮއެދުމުން ސަލާމަތާއި ބަހައްޓަވާނެ ކަމަށެވެ.'' ''ތަފްސީރުލް ޤުރްއާނިލް ޢަޡީމި'' ބައްލަވާ! **ابْنُ كَثِيرٍ**، إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي. (1420هـ1999م). **تفسير القرآن العظيم** (ط 2). سامي بن محمد سلامة (تحقيق). الرياض: دار طيبة للنشر والتوزيع، ج 2. ص 87. **ނޯޓު ނިމުނީ ''މުޤައްދިމު''**

حَدَّثَتْ صَفِيَّةَ بِنْتِ أَبِي عُبَيدٍ، (زَوْجَةُ ابْنُ عُمَر)، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: {مَنِ اسْتَطَاعَ مِنكُمْ أَن يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ، فَلْيَمُتْ، فَإِنَّهُ مَن مَاتَ بِهَا كُنتُ لَهُ شَهِيدًا أَو شَفِيعًا يَومَ القِيَامَةِ.} (رَوَاهُ الطَّبَرَانِيُّ) [1] މާނައީ: "ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ބެއްލެވުމުގެ ދަށުގައިވި [illegible] ބޭކަނބަލުން ކަމުގައިވާ (އެ ކަމަނާއަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި [illegible] އައްޘަޤަފިއްޔާ) ގެ އަރިހުން ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެ ކަމަނާއަށް ވިދާޅުދެއްވި (އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރުއްސުން ލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ ދަރިކަލުން ޢަބްދުﷲ ގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުން) ސަފިއްޔާ ބިންތި އަބީޢުބައިދުއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން، ރަސޫލުﷲ ﷺ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. {ތިޔަބައިމީހުންކުރެ އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގައި މަރުވުމަށް ކުޅަދާނަވެއްޖެ މީހާ، އެ ތަނުގައި މަރުވާހުށިކަމެވެ. ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، އެ ތަނުގައި މަރުވެއްޖެ (މުސްލިމަކަށް) ޤިޔާމަތްދުވަހު ތިމަންކަލޭގެފާނު ހެކިވެރިއަކުކަމުގައި ނުވަތަ ޝަފާޢަތް ތެރިވެ ވަޑައިގަންނަވާ ބޭކަލަކު ކަމުގައި ވެވަޑައިގަންނަވާނެއެވެ.}

ކަން މިހެންހުރުމާއެކު އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގައި އެ ކަލޭގެފާނު މަރުގެންނެވުން އެދިވަޑައިގެން، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު، ﷲ ގެ ހަޟްރަތަށް ދުޢާ ދަންނަވައި އުޅުއްވިކަން ސާބިތުވެއެވެ.

އެ ދެބައިކަލުންނަށް ﷲ ރަޙްމަތްލެއްވި ތާބިޢު ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ ޒައިދު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ އަސްލަމުގެ އަރިހުން، އަސްލަމު، އެ ކަލޭގެފާނަށް ﷲ ރުއްސުން ލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ޙަދީޘެއް އަލްއިމާމުލް ބުޚާރީ ރިވާކުރައްވައިފައިވެއެވެ. އެ ޙަދީޘްގައިވެއެވެ. عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ ﵁، قَالَ: "اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي شَهَادَةً فِي سَبِيلِكَ، وَاجْعَلْ مَوْتِي فِي بَلَدِ رَسُولِكَ ﷺ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ) [2] މާނައީ:

---

[1] الطَّبَرَانِيُّ فِي الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ، مرجع سابق: برقم: (458). ج 25. ص 186.

[2] الْبُخَارِيُّ، الْجَامِعُ الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق:كِتَابُ فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ، بَابُ كَرَاهِيَةِ النَّبِيِّ ﷺ أَنْ تُعْرَى الْمَدِينَةُ، برقم: (1890) (23/3)

”އެ ދެބަފައިކަލުންނަށް الله ރަޙުމަތްލެއްވި ތާބިއީ ބޭކަލުން ކަމުގައިވާ ޒައިދު، އެ ކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާ އަސްލަމުގެ އަރިހުން، އަސްލަމު، އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުން ލެއްވި ޢުމަރުގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: އަސްލަމު) ވިދާޅުވިއެވެ. އެ ކަލޭގެފާނަށް الله ރުއްސުންލެއްވި ޢުމަރުގެފާނު މިފަދައިން ދުޢާ ކުރައްވައި އެދުއްވިއެވެ. (اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي شَهَادَةً فِي سَبِيلِكَ، وَاجْعَلْ مَوْتِي فِي بَلَدِ رَسُولِكَ ﷺ.) އެބަހީ: (އައްލަވައިބޮޑުކުރައްވި ރަސްކަލާނގެއެވެ. ތިމަންއަޅާއަށް އިބަރަސްކަލާނގެ މަގުގައި ޝަހީދުވުން މިންވަރުކުރައްވައިފާނދޭވެ! އަދި އިބަރަސްކަލާނގެ ރަސޫލާ ﷺ ގެ ރަށުގައި މިއަޅާ މަރުގަންނަވައިފާނދޭވެ!)“

* * * * *

ނިންމުން

ލިޔޫރުއްސުންނާގެ "ޙައްޖުވުން" މި ސަފަރުގެ ދަތުރުގައި މުއައްލިފު ލިޔުއްވާފައިވާ ބައިގެ ތެރެއިން މި ފޮތުގައި ގެނެސްދީފައިވާ "ޙައްޖުވުން 2" މިބައިގެ ތަރުޖަމާކުރަން ފެށީ، 19 ޖުމާދަލްއާޚިރު 1443، 22 ޖަނަވަރީ 2022 ވީ ހޮނިހިރު ދުވަހު، ފަތިސް ނަމާދަށްފަހު، 6.50 މިނިޓުގައެވެ.

ﷲ ގެ ހެޔޮ ރަޙުމަތްތައުފީޤާއެކު މިބައިގައި ހިމެނޭ ލިޔުންތައް ތަރުޖަމާކޮށް ނިމުނީ، 25 ޖުމާދަލްއޫލާ 1444، 19 ޑިސެމްބަރު 2022 ވީ ހޯމަ ދުވަހުގެ ހެނދުނު 10.05 މިނިޓުގައެވެ.

މި މަސައްކަތަކީ ހީކުރެވުނުވަރަށްވުރެ އުނދަގޫ، ދިގުވަގުތު ހޭދަވާ ކަމެކެވެ. ތަޚްރީޖުގެ ގޮތުގައި މުއައްލިފު ހުށަހަޅުއްވާފައި ހުންނަ ބައެއް ޙަދީޘްތައް ހޯދުމަކީވެސް ބައެއް ފަހަރު އެ ކަމަށްޓަކައި އާދަޔާހިލާފު ދިގުވަގުތު ހޭދަވާ ކަމެކެވެ. އަދި އެކިއެކި އިލްމުވެރިންގެ ބަސްފުޅުތައް ނަގުލުކުރައްވާ ހިނދު، ގިނަފަހަރަކުން އެއީ އެ ބޭކަލުންގެ ކޮން ފޮތެއްގައި ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ބަސްފުޅެއްކަން ބަޔާންކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އެފަދަ ހާލަތްތަކުގައި އެ އިލްމުވެރިންގެ ބަސްފުޅުތައް އެއީ ކޮންކޮން ފޮތްތަކުގައިކަން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުތަކެއްކަން ދެނެގަތުމަކީވެސް ދިގު މަސައްކަތްތަކެއް ކުރަން ޖެހުނެވެ. ބަޢުޟު ރިވާކުރެއްވި އެންމެ މަޝްހޫރު އިލްމުވެރިންގެ ފޮތްތަކެއްވެސް ނަންގަވާފައި ހުންނަ ބަޢުޟު ފޮތް ބަލައި އަސްލު މަސްދަރުތަކުގައި އެ ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ އިބާރާތާ ތަފާތުވާކަން ބަޔާންކުރައްވާފައި ހުރުމު ބަޢުޟު ހާލަތްތަކުގައި ހޯދުމަށް ދަތިވާ ކަމެވެ. މިފަދަގޮތުގެ މަސައްކަތްތަކާއި އާދަޔާހިލާފު ތަސްވީރުގައި މި ދުރަކުރެވުން ކަންކަން ހިމެނެއެވެ. ތިޔަފަދަ ހަމަސާ ނަތީޖާއަކީ އެ ކަން ސާބިތުވާނެއެވެ.

މި ލިޔުމުގައި އިމްލާކުށެއް، އަދި ޙަވާލާތަކުގެ ކުށެއް ނުލައި ލިޔުމަށް ވަރަށް ފަރުވާތެރިކަމާއެކު މަސައްކަތް ކޮށްފައި ވާނެއެވެ. ކޮންމެ ދުވަހަކު ތަރުޖަމާކުރެވޭ ބައިގެ މަސައްކަތް ނިންމައިލީ ކުރިއަށްފޮނުވުމުގެކުރިން، ޙަވާލާތައް ޗެކްކޮށް ހެދުމަށްފަހުގައެވެ. އަދި އެކުގައި ތަރުޖަމާ ނިމުމުން މިވަނީ ދެ ފަހަރަށް ބަލައި ޗެކްކޮށްފައެވެ. އިންސާނުން ކިތަންމެ ފުރިހަމައަށް މަސައްކަތް ކުރިޔަސް ގޯސްތަކާ ނަމަވެސް ކުށް ޖެހުމަކީ ނުވާނެކަމެއްނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކު ކުށެއް ނޯޓިސްކުރެއްވުމުގެ ދަޢުވާއެއް ނުކުރެވޭނެ. ނަމަވެސް ކުށްތަކަށް މަޢާފުކުރައްވާ އެދެމެވެ.

މި ލިޔުން ވިދާޅުވާ އިޞްލާޙީ އެންމެބޭފުޅުންގެ އަރިހުން އަޅުގަނޑު އެދެނީ، “ފީޑްބެކް” ދިނުމަށް ތަރުޖަމާގެ އެއްވެސް ކުށެއް ނުވަތަ، އިމްލާކުށެއް ފާހަގަކުރައްވައިފިނަމަ، އަޅުގަނޑަށް އެންގުއްވުމަށްއެދެމެވެ، މި ނަންބަރާ އީ މެއިލްއަށް، ahmed7772187@gmail·com އާ ކަން އެންގެވުމަށް ދެއްވުމެވެ. އެއީ، ކުރިއަށް އޮތް ތަރުޖަމާގެ ބައިތަކުގައި، އެ ކުށެއް އިސްލާހުކުރުމުގެ މަގުފަހި ކުރުމަށްޓަކައެވެ.

اللهُ ތަޢާލާ އަޅުގަނޑުމެންގެ ޙަޔާތަށް އިޚްލާޞްތެރިކަމާއި، ދީ ދުނިޔޭގެ ބަރަކާތް ލިބިގަންނަވާށި ލެއްވާށިއެވެ. މި ފޮތުގެ މުޙައްމަދަން ހިދާޔަތް ލިބިވަޑައިގަތުމަށް އެދެމެވެ. މި މަސައްކަތަށް، اللهُ ގެ ބަރަކާތްތަކުގައި މަގުފަހި މަސައްކަތެއް ކުރުމަށް ތައުފީޤު އެދެމެވެ. އާމީން!

01 ރަޖަބު 1444

23 ޖަނަވަރީ 2023 ހޯމަ 6·10

[illegible] ސާބިތު މަޢުލޫމާތު ނަންގަވާފައިވާ ފޮތްތަކާއި، ތަރުޖަމާކުރުމުގައި އިތުރަށް ބަލަމުންދާ ފޮތްފޮތް

ފިޤްހުއްސުންނާގެ "ބައްޖުވުން 2" ގައިހިމެނޭ ރެފަރެންސް ތަފްޞީލުގެ ލިސްޓް ތައްޔާރުކުރުމުގައި އިސްކަންދީފައިވަނީ މައިގަނޑު ގޮތް ބަދަލުކޮށް ދެއްކުމަށް ވާނެއެވެ.

ފާހަގަކުރޭ: ރެފަރެންސް ލިސްޓް ނުވަތަ "ބިބްލިއޮގްރަފީ" އޭ.ޕީ.އޭ. ނިޒާމާ އެއްގޮތަށް އެކުލަވައިލެވިފައެވެ. އޭ.ޕީ.އޭ. ނިޒާމާ އެއްގޮތަށް ތަރުޖަމާކުރި ލިސްޓުގެ އެންމެ ފުރަތަމަ ފޮތަކީ މި ތަރުޖަމާގައި އަރަބިބަހުން، އަރަބިމާއި ދެންފަރާތުގެ ބަސްބަހުގެ ނަމެވެ. "ބައްޖުވުން 2" މި ފޮތުގެ ފުރަތަމަ ބަޔާންކުރަނީ ތަރުޖަމާކުރާ އަސްލާ އެއްގޮތަށް އެ ފޮތުގެ ނަން ލިޔުމަށް ވާނެއެވެ.

مُسْلِمُ بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري. (1412هـ 1991م). **المسند الصحيح المختصر لمسلم** (ط1). محمد فؤاد عبد الباقي (تحقيق). عيسى البابى الحلبى وشركاه: دار إحياء الكتب العربية، بيروت: دار الكتب العلمية،

މި ލިޔުމުގައި އެންމެ ފުރަތަމަ އެ ވަނީ، އަރަބިމާއި ދެންފަރާތުގެ ނަންތަކެވެ. އެއަށްފަހު ބަރަކާތް ތަރުގައި އެ ވަނީ، އެ ފޮތް ޝާއިޢުކުރި ހިޖްރީ، މީލާދީ އަހަރެވެ. އެއަށްފަހު އެ ވަނީ، ދެންފަރާތުގެ ބަޔާންގެ ނަމެވެ. އެއަށްފަހު ބަރަކާތްއެއްގެ ތަރުގައިވާ (ޠ 1) ގެ މާނައަކީ އެއީ އެ ފޮތުގެ ފުރަތަމަ ޗާޕުކަމެވެ. އޭގެފަހުގައި އެ ވަނީ، އެ ފޮތުގެ ތަޙްޤީޤު ކުރެއްވި ފަރާތުގެ ނަމެވެ. އަދި، މުޙައްމަދު ފުއާދު ޢަބްދުލްބާޤީއެވެ. ފަހުން ބަރަކާތްތަކުގައި އޮކެން ކަށަވަރުކޮށްދިނުމަކީ ތަޙްޤީޤުކުރެއްވިކަން ލިޔުމައި ވަނީއެވެ. އޭގެފަހުން އެ ވަނީ ފޮތް ޝާއިޢުކުރި ފަރާތެވެ. މި ފޮތް ދި

ރަށެއްގައި ދެ ކުންފުންޏަކުން ޝާއިޢު ކޮށްފައިވެއެވެ. އެއީ، (މިސްރުގެ) އީސާ އަލްޙާބީ ވަޝުރަކާއުގެ ފަރާތުން، ދާރު އިޙްޔާއު އަލްކުތުބުލް ޢަރަބިއްޔާއި، ބޭރޫތުގެ، ދާރުލް ކުތުބުލް ޢިލްމިއްޔާއެވެ.

ހިތާމައާއެކު ދަންނަވަންޖެހެނީ، ޢަރަބި ދުނިޔޭގައި އަދިވެސް ގިނަ ފޮތްތައް ޗާޕުވެފައިވަނީ ފުރިހަމަ ތަޙްޤީޤަކާނުލައި ކަމަށްވެއެވެ. އަދި ޗާޕުވެފައިވާ ބައެއް ފޮތްފޮތުގައި ކޮންމެހެން ހުރުން ލާޒިމުވާ މަޢުލޫމާތު ހިމަނާފައި ނުހުރުމެވެ. އެ ގޮތުން ފޮތް ޝާއިޢުކުރި ތާރީޚް، ޗާޕުގެވަނަ، ޝާއިޢުކުރި ކުންފުނިފަދަ މަޢުލޫމާތުން ބައެއް ފޮތްފޮތް މަޙުރޫމުވެފައި ހުރެއެވެ.

މަރުޖިޢުތަކުގެ ޖިލްދުގެ 14 ވަނައިގައިވާ އިބްނުޙަޖަރުގެ ”ފަތްޙުލްބާރީ“ އާއި، 26 ވަނައިގައިވާ އިބްނުޤުދާމާގެ ”އައްޝަރްޙުލް ކަބީރު“ އާއި، 64 ވަނައިގައިވާ އައްދާރިމީގެ ”ސުނަން އައްދާރިމީ“ އާއި، 76 ވަނައިގައިވާ އައްޠަބަރާނީގެ ”އަލްމުޢްޖަމުލްކަބީރު“ އާއި، 98 ވަނައިގައިވާ އައްނަވަވީގެ ”އަލްމަޖްމޫޢު“ ފަދަ މުހިއްމު ފޮތްފޮތްވެސް ޝާއިޢު ކޮށްފައިވަނީ، އެ ފޮތްފޮތް ޗާޕުކުރި އަހަރެއް، އަދި ޗާޕުގެ ވަނައެއް ބަޔާންކުރުމެއް ނެތްއެވެ.

އޭ.ޕީ.އޭ ނިޒާމާ އެއްގޮތަށް ލިސްޓު ތައްޔާރުކުރާ ހިނދު، ފޮތް ޝާއިޢުކުރި ތާރީޚް [illegible] މުއައްލިފުގެ ނަމުގެ ފަހަތުން ބްރެކެޓެއްގެ ތެރޭގައިވާނީ، (ދ މ) އެވެ. މާނައަކީ ޝާއިޢުކުރި ތާރީޚް އެނގެން ނެތުމެވެ. އެއީ ފޮތުގެ [illegible] [illegible] އެނގެން ނެތްނަމަވެސް، ފޮތުގެ [illegible] [illegible]، [illegible] [illegible]، (ދ ޕ) އެވެ. މާނައަކީ ފޮތުގެ [illegible] [illegible] އެނގެން ނެތުމެވެ. ފޮތް ޝާއިޢުކުރި ރަށާއި ކުންފުންޏަކީ ކޮބައިކަން އެނގެން ނެތްނަމަވެސް، އެންމެ

ފަހަތުގައި ބުރަކެޓްތެރޭ ލިޔެފައި އޮންނާނީ (ރ މ) އެވެ. މާނައަކީ އެއީ ކޮން ރަށެއްގައި ކޮން ކުންފުންޏަކުން ޗާޕުކޮށް ޝާއިޢުކުރި ފޮތެއްކަން އެނގެން ނެތުމެވެ. ފޮތްތަކުގެ ލިސްޓަޔާ އަރަބިބަހުން ލިޔެފާ ލިސްޓަކަންވުމާއެކު މިފަދަ ހުރިހާ މަޢުލޫމާތެއް ލިސްޓުގައިވާނީ އަރަބި އަކުރުންނެވެ.

މިފަހަރުގެ ރެފަރެންސްތަކުގެ ލިސްޓުގެ 21 ވަނައިގައިވާ އިބުނުޝާހިންގެ "ތާރީޚު އަސްމާއިއް ސިޤާތި ވަލްކައްޒާބީން" މި ފޮތަކީ، އެ ފޮތް ޝާއިޢުކުރި އަހަރާއި، ފޮތުގެ ޗާޕުގެ ވަނަ އަންގަން އޮތް ނަމަވެސް، ފޮތް ޗާޕުކޮށް ޝާއިޢުކުރި ކަން ރަށެއްގެ ކޮން ނަޝްރިޔާ ކުންފުންޏަކުން އެނގެންނުމަ ފޮތެއްކަމެވެ. އެހެންވެ އެންމެ ފަހަތުން ބުރަކެޓްތެރޭ ލިޔެފައި އޮންނާނީ (ރ މ) އެވެ.

މި ނިޒާމާއެއްގޮތަށް ކޮންމެ މަރުޖިޢެއް ބަޔާންކުރެވޭ އެންމެ ފުރަތަމަ ސަފުހާގައި ފޮތާބެހޭ ނަންގަންވުން ފުރިހަމަ މަޢުލޫމާތު ހިމެނުމަށްފަހު، އިތުރަށް އެ ފޮތަކަށް ހަވާލާދޭ ކޮންމެ ފަހަރަކު ލިޔުމަން ހަމައެކަނި ފޮތުގެ ނަމާއެކު مرجع سابق: "ކުރިން ބަޔާންވެފައިވާ މަރުޖިޢެއް" ކަން ބަޔާންކުރުމާއެކު ފޮތުގެ ވޮލިއުމްގެ ވަނަމާއި، ސަފުހާގެ ނަންބަރު ގެނެސްދިނުމެވެ. ހަދީޘެއް ނުވަތަ މީހާގެ މަޢުލޫމާތު ހިމެނޭ ރެފަރެންސެއްނަމަ، ހަދީޘުގެ ނަންބަރު، ނުވަތަ އެ މީހަކާބެހޭ ތަރުޖަމާގެ ނަންބަރާ އެކު ޝާއިޢުކޮށްފައިވާ ފޮތަކުން މަޢުލޫމާތު ނަގާނަމަ، އެ ނަންބަރު ބަޔާންކުރުމާ އެކުގައެވެ.

ކުރިންވެސް އިޝާރާތްކުރެވުނު ފަދައިން މި ތަރުޖަމާގައި ކުރިން ބަޔާން ކުރެވިފައިވާ ފޮތަކަށް ހަވާލާދީ ހިނދު، ހަދީޘް ފޮތެއްނަމަ އެ ހަދީޘް ހިމެނިފައިވާ "ފޮތުގެ" ނަމާއި ބާބުގެ ނަމާއި ހަދީޘް ނަންބަރާއި، ފުޖައްރަދުގެ ވަނަމާއި،

ސަފްޙާ ނަންބަރު ގެނެސްދީފައިވާނެއެވެ. އޭގެ މިސާލަކީ، އަލްއިމާމު މުސްލިމުގެ ސަޙީޙަން 2 ވަނަ ފަހަރަށް ޙަވާލާދީފައި ވާހިނދު، މި ތަރުޖަމާގެ 3 ވަނަ ސަފްޙާގައި ތިރީގައިވާ ފަދައިން ޙަވާލާ ދީފައިވުމެވެ. مُسْلِمُ، الْمُسْنَدُ الصَّحِيحُ، مرجع سابق: كِتَابُ الْحَجِّ، بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ، وَدُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ فِيهَا بِالْبَرَكَةِ، وَبَيَانِ تَحْرِيمِهَا، وَتَحْرِيمِ صَيْدِهَا وَشَجَرِهَا، وَبَيَانِ حُدُودِ حَرَمِهَا، برقم: 467 - (1370). ج 2. ص 994.

މި ހުރިހާ މައުލޫމާތުތައް ކުރުކޮށްލަން ފޮތްތަކުގެ ދިސްބައި އޮތުމުން، މުޖުތަހިދާ ކުރައްވާ ފަހަރާތަކުން އެއިން ފޮތްތަކެއް ކުރުކޮށް ބައްލަވާލަމުން ފާސްކަމުގެ ކަންތައް ހުށަހަޅާލެވޭނެއެވެ. މިގޮތުން މި ދިސްޖަ ތަރުޖަމާކުރުމުން ދިރާސާކުރުމަށް މި މައުލޫމާތު ނަމަވެސް ކަނޑައެޅިގެން ދިރުންވިހަވައި އެ ކަންކަން ބަލާނަގާން އުސޫލެއް ނެތެވެ. އެހެންކަމެއް ބެލުމަށް ފާހަގަކުރެވޭން މަރުޖިޢުތަކުގެ ދިސްޖިދާ ހިނދު އެ މައުލޫމާތު ދިރާސާކުރުން ނުހުރެއެވެ.

ނޯޓު: މިގޮތުން ކުރުކޮށްލާ ފޮތްތަކުގެ ދިސްޖަގައި ދިޔުމުގެ އުސޫލުތަކަކީ ތަރުޖަމާކުރުމުން ކަށަވަރު ބެލުމަށް ހިމެނޭ ފޮތްތައް ޖުމްލަކަށް ހިމެނިފައިވާނެއެވެ. ނަމްބަރު ތަރުޖަމާކުރުމުގައިވާ ކަށަވަރު ބެލުމަށް އެ ހުރިހާ ފޮތްތައް އެކުލެވިފައި ނުވެއެވެ. އާ.ދި.އާ. ނިސްބަތާ އެއްގޮތަށް "ބައެއް ފޮތް 2" މި ފޮތުގައި ހުނަރުވެރިވާ ކުރުކޮށްލާ ފޮތްތަކުގެ ދިސްޖަގައިހުރި ކަށަވަރު ފޮތަކީ ހަމައެކަނި "ބައެއް ފޮތް 2" ގައި އެ ފޮތްތަކުން މުޤައްދިމާ ތަރުޖަމާކުރުމަށް ނަންގަވާފައިވާ، އަދި ތަރުޖަމާކުރުމުގައި އިތުރަށް ބަލާފައިވާ ފޮތްތަކެވެ. މިހާ ކުރުކޮށްލާފައި ބަލާފައި ބެލުމަށް ބޭނުންވާ ތަރުޖަމާކުރުމަށް އެއްވެސް އިޖުތިހާދެއް، އެ ފޮތްތަކަށް ބަލާފައި ބެލުމުން ފާހަގަކުރެވޭން ދެންނެވުމަށް ފެނެއެވެ.

1– **القرآن الكريم**

2– **ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ**، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر بن داود بن مهران التّميمي الحَنْظَلي الرازي (1371هـ 1952م). **الجرح والتعديل** (ط 1). طبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، بحيدر آباد الدكن، الهند، بيروت: دار إحياء التراث العربي،

3– **ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ**، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر بن داود بن مهران التّميمي الحَنْظَلي الرازي (1417هـ 1997م). **تفسيْر القرآن العظيم** (ط 1). أسعد محمد الطيب (تحقيْق). الرياض: مكتبة نزار مصطفى الباز،

4– **ابْنُ أَبِي شَيْبَة**، عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي الكوفي، (1427هـ2006م). **الْمُصَنَّفُ لِابْنِ أَبِي شَيْبَة** (ط 1). محمد عوّامة (تحقيق). بيروت: دارقرطبة للنشر،

5– **ابْنُ الْمُلَقِّن**، سراج الدين أبو حفص عمر بن علي بن أحمد الشافعي، (1425هـ 2004م). **البدر المنير في تخريج الأحاديث والأثار الواقعة في الشرح الكبير** (ط 1). مصطفى أبو الغيط و عبدالله بن سليمان و ياسر بن كمال (تحقيق). الرياض: دار الهجرة للنشر والتوزيع،

6– **ابْنُ الْمُنْذِرُ**، محمد بن إبراهيم بن المنذر بن الجارود النيسابوري (1425هـ 2004م). **الإشراف على مذاهب العلماء** (ط 1). صغير أحمد الأنصاري (تحقيق). رأس الْخيمة: الإمارات العربية المتحدة، مكتبة مكة الثقافية،

7– **ابْنُ بَطَّالُ**، أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك بن بطال البكري القرطبي (د ت). **شرح صحيح البخارى** (د ط). أبو تَميم ياسر بن إبراهيم (ضبط و تعليق). الرياض: مكتبة الرشد

8– **ابن تيمية**، تقي الدين أحمد بن عبد الحليم الحرّاني (1424هـ 2003م)، **مجموع الفتاوى** (د ط). عبد الرحمن بن محمد بن قاسم (جمع و تحقيق). المدينة النبوية: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف،

9– **ابْنُ تَيمِيَّة**، تقي الدين أحمد بن عبد الحليم الحرّاني. (1426هـ 2005م). **مجموع الفتاوى**، (ط 3). أنور الباز وَ عامر الجزار (تخريج و تحقيق). المنصورة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع،

10– **ابْنُ حِبَّانَ**، محمد بن حبان بن أحمد التميمي البستي (1420هـ 2000م). **المجروحين من المحدثين (ط 1)**. حمدي بن عبد المجيد السلفى (تحقيق). الرياض: دار الصميعي،

11- **ابْنُ حِبَّانَ**، محمد بن حبان بن أحمد التميمي البستي. (1414هـ 1993م). **صحيح ابن حبان، بترتيب علاء الدين علي بن بلبان** (ط 2). شعيب الأرنؤوط (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة،

12- **ابْنُ حَجَرُ العَسْقَلَانِيُّ**، أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود الكناني. (1416هـ 1995م). **تَلْخِيصُ الحَبِيرُ فِي تَخْرِيجِ أَحَادِيثِ الرَّافِعِيّ الكَبِيرِ** (ط 1). أبوعاصم حسن بن عباس (تحقيق). مؤسسة قرطبة، طباعة نشر توزيع،

13- **ابْنُ حَجَرُ العَسْقَلَانِيُّ**، أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود الكناني (2004م 1425هـ). **تهذيب التهذيب** (ط 1). عادل أحمد عبد الموجود و علي محمد معوض (تحقيق) بيروت: دار الكتب العلمية،

14- **ابْنُ حَجَرُ العَسْقَلَانِيُّ**، أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود الكناني. (د ت). **فتح الباري شرح صحيح البخاري** (د ط). عبد العزيز بن عبد الله بن باز، و محب الدين الخطيب (تحقيق). محمد فؤاد عبدالباقى (ترقيم). القاهرة: المكتبة السلفية.

15- **ابْنُ حَجَرُ العَسْقَلَانِيُّ**، أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود الكناني (1405هـ 1985م). **تغليق التعليق على صحيح البخاري** (ط 1). سعيد عبد الرحمن موسى القزقي (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي،

16- **ابن حزم**، علي بن أحمد بن سعيد بن حزم بن غالب بن صالح الأندلسي القرطبي. (1347هـ). **المحلى بالآثار** (ط 1). أحمد محمد شاكر و آخرون (تحقيق). مصر: إدارة الطباعة المنيرية،

17- **ابن حنبل**، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني. (1420هـ 1999م). **مسند أحمد ابن حنبل** (ط 2). شعيب الأرنؤوط وآخرون (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة،

18- **ابْنُ حَنْبَل**، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني. (1422هـ 2001م). **العلل ومعرفة الرجال** (ط 2). وصي الله بن محمد عباس(تحقيق). الرياض: المكتب الإسلامي دار الخاني،

19- **ابْنُ خُزَيْمَة**، محمد بن إسحاق بن خزيمة السلمي النيسابوري. (1400هـ 1980م). **صحيح ابن خزيمة** (د ط). محمد مصطفى الأعظمي (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي،

20- **ابْنُ سَعْد**، أبو عبد الله محمد بن سعد بن منيع الهاشمي (1421هـ 2001م). **الطبقات الكبرى** (ط 1). على محمد عمر (تحقيق). القاهرة: مكتبة الخانجى،

21- **ابْنُ شَاهِين**، عمر بن أحمد بن عثمان بن أحمد بن محمد بن أيوب بن أزداذ (1409هـ 1989م). **تاريخ أسماء الضعفاء والكذابين** (ط 1). عبد الرحيم محمد أحمد القشقري (تحقيق). (د م).

22- **ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ**، أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي (د ت). **الإجماع** (د ط). فؤاد بن عبد العزيز الشلهوب و عبد الوهاب بن ظافر الشهري (جمع و ترتيب). الرياض: دار القاسم للنشر،

23- **ابْنُ عَدِيٍّ**، عبد الله بن عدي بن عبد الله بن محمد بن مبارك الجرجاني (1409هـ 1988م). **الكامل في ضعفاء الرجال** (ط 3). سهيل زكار (تحقيق). بيروت: دار الفكر،

24- **ابْنُ عَسَاكِر**، علي بن الحسن بن هبة الله بن عبد الله. (1415هـ 1995م). **تاريخ دمشق،** (ط 1). عمرو بن غرامة العمروي (تحقيق). بيروت: دار الفكر،

25- **ابْنُ قُتَيبَةَ الدِّينَوَرِيُّ**، أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة (1397هـ 1977م). **غريب الحديث** (ط 1). عبد الله الجبوري (تحقيق). الجمهورية العراقية، وزارة الأوقاف، إحياء التراث الإسلامى، بغداد: مطبعة العاني،

26- **ابْنُ قُدَامَة**، أبي الفرج عبد الرحمن بن أبى عمر محمد بن أحمد المقدسي (د ت). **الشرح الكبير على متن المقنع مع المغني** (د ط). بيروت: دار الكتب العربي للنشر والتوزيع،

27- **ابْنُ قُدَامَة**، عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسي (1417هـ 1997م). **المغني** (ط 3). عبد الله التركى و عبدالفتاح الحلو (تحقيق). الرياض: دار عالم الكتب،

28- **ابْنُ قَيِّمُ الْجَوْزِيَّة**، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد بن حريز الزرعي (1415هـ 1994م). **زاد المعاد في هدي خير العباد** (ط 27). شعيب الأرنؤوط و عبد القادر الأرنؤوط (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة،

29- **ابْنُ كَثِيرُ**، إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي. (1420هـ1999م). **تفسير القرآن العظيم** (ط 2). سامي بن محمد سلامة (تحقيق). الرياض: دار طيبة للنشر والتوزيع،

30- **ابْنُ مَاجَه**، محمد بن يزيد القذويني. (1430ه 2009م). **سنن ابن ماجه** (ط1). شعيب الأرنؤوط وآخرون (تحقيق). دمشق: دار الرسالة العالمية،

31- **أَبُو الفَرَجِ**، عبد الرحمن بن أبي الحسن علي بن محمد القرشي التيمي البكري (1415ه 1995م). **مُثير الغرام الساكن إلى أشرف الأماكن** (ط 1). مصطفى محمد حسين الذهبي (تحقيق). القاهرة: دار الحديث طبع، نشر، توزيع،

32- **أَبُو دَاوُدُ**، سليمان بن الأشعث السجستانى. (1430ه/2009م). **سنن أبي داود** (ط1). شعَيب الأرنؤوط و محَمَّد كامِل قره بللي (تحقيق). دمشق: دار الرسالة العالمية،

33- **أَبُو عَوَانَة**، يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم بن يزيد الإسفراييني (1419ه 1998م). **مستخرج أبي عوانة** (ط 1). أيمن بن عارف (تحقيق). بيروت: دار المعرفة،

34- **أَبُو يَعْلَى**، أحمد بن علي بن المثنى بن يحيى التميمي الموصلي، (**1410ه 1989م**). **مسند أبِي يعلى الْمَوصلي** (ط 2). حسين سليم أسد (تحقيق). دمشق: دار المأمون للتراث،

35- **الأَزْرَقِيُّ**، محمد بن عبد الله بن أحمد بن محمد بن الوليد بن عقبة بن الأزرق الغساني المكي (1403ه 1983م). **أخبار مكة وما جاء فيها من الأثار** (ط 3). رشدي الصالح ملحس (تحقيق). بيروت: دار الأندلس للطباعة والنشر والتوزيع،

36- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين (1419ه 1998م). **صحيح سنن النسائِيُّ** (ط 1). الرياض: مكتبة الْمعارف للنشر والتوزيع،

37- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين (1420ه 1998م). **مناسك الحج والعمرة في الكتاب والسنة وآثار السلف وسرد ما أحلق الناس بها من البدع**، (ط 1). الرياض: مكتبة الْمعارف للنشر والتوزيع،

38- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين (1421ه 2000م). **ضعيف الترغيب والترهيب** (ط 1). الرياض: مكتبة الْمعارف للنشر والتوزيع،

39- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين(1417ه 1997م). **ضعيف سنن ابن ماجه** (ط 1). الرياض: مكتبة الْمعارف للنشر والتوزيع،

40- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1399ه 1979م). **إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل** (ط1) بيروت: المكتب الإسلامي،

41- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1408هـ1988م). **صحيح الجامع الصغير و زياداته** (ط 3). بيروت: المكتب الإسلامي،

42- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1408هـ1988م). **ضعيف الجامع الصغير و زياداته** (ط 3). بيروت: المكتب الإسلامي،

43- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1415هـ1995م). **سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة** (ط جديدة). الرياض: مطبعة المعارف للنشر والتوزيع،

44- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1421هـ 2000م). **صحيح الترغيب والترهيب** (ط 1). الرياض: مطبعة المعارف للنشر والتوزيع،

45- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1423هـ 2002م). **ضعيف سنن أبي داود** (ط 1). الكويت: مؤسسة غراس للنشر والتوزيع،

46- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (1423هـ 2002م). **صحيح سنن أبي داود** (ط 1). الكويت: مؤسسة غراس للنشر والتوزيع،

47- **الأَلْبَانِيُّ**، محمد بن الحاج نوح بن نجاتي ناصر الدين، (د ت). **دفاع عن الحديث النبوي والسيرة** (د ط). دمشق: مؤسسة و مكتبة الخافقين،

48- **البُخَارِيُّ**، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة (1440هـ 2019م). **التَّارِيخُ الْكَبِيْرِ** (ط 1). محمد بن صالح بن محمد الدباسى (تحقيق). الرياض:المتميز للطباعة والنشر والتوزيع،

49- **البُخَارِيُّ**، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة. (1312هـ). **الجامع المسند الصحيح للبخاري** ، مصورة من نسخة طبع فى 1312هـ فى المطبعة الكبرى الأميرية بولاق (ط 1). محمد زهير بن ناصر الناصر (تحقيق). بيروت: دار طوق النجاة، ،

50- **البَزَّارُ**، أبي بكر أَحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي (1409هـ 1988م). **مسند البزار، البحر الزخار** (ط 1). محفوظ الرحمن زين الله (تحقيق). بيروت: مؤسسة علوم القرآن، المدينة المنورة: مكتبة العلوم والحكمة،

51- **البَغَوِيُّ**، أبو محمد الحسين بن مسعود بن محمد الفراء محيى السنة (1403هـ 1983م). **شرح السنة** (ط 2). شعيب الأرناؤوط و محمد زهير الشاويش (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي،

52- **البَيهَقِيُّ**، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1410هـ 1989م). **السنن الصغير** (ط 1). عبد المعطي أمين قلعجي (تخريج و التعليق). كراتشى: سلسلة منشورات جامعة الدراسات الإسلامية،

53- **البَيْهَقِيُّ**، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1412هـ 1991م). **مَعْرِفَةُ السُّنَنِ وَالآثَارِ** (ط 1). عبد الْمعطِى أميْن قلعجى (تحقيق). حلب: دار الوعى بِحلب،

54- **البَيْهَقِيُّ**، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1423هـ 2003م). **شُعَبِ الإِيمَانِ لِلْبَيهَقِيِّ** (ط 1). عبد العلي عبد الحميد حامد (تحقيق). الرياض: مكتبة الرشد للنشر والتوزيع،

55- **البَيهَقِيُّ**، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى. (1424هـ-2003م). **السنن الكبرى للبيهقي** (ط 2). محمد عبد القادر عطا (تحقيق). بيروت: دار الكتب العلمية،

56- **التِّرْمِذِيُّ**، محمد بن عيسى. (ما بين 1388هـ 1975م). **الجامع الصحيح سنن الترمذي** (ط2). أحمد شاكر و إبرهيم عطوه عوض (تحقيق). مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي،

57- **الثَّعْلَبِيُّ**، أحمد بن محمد بن إبراهيم النيسابوري (1436هـ 2015). **الكشف والبيان عن تفسير القرآن** (ط 1). مجموعة من العلماء (تحقيق). جْدة: دار التفسير،

58- **الجَوهَرِيُّ**، إسماعيل بن حماد. (1430هـ/2009م). **الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية** (ط3). أنس محمد الشامي و زكريا جابر أحمد (تحقيق). القاهرة: دار الحديث طبع، نشر، توزيع،

59- **الحَاكِمُ**، محمد بن عبد الله النيسابوري، (1417هـ1997م). **المستدرك على الصحيحين** (ط 1). مقبل بن هادي الوادعي (تحقيق). القاهرة: دار الحرمين،

60- **الخَطَّابِيُّ**، أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم البستي، (1352هـ 1934م). **معالم السنن شرح سنن أبي داود**، (ط 1). محمد راغب الطباخ (تحقيق). حلب: المطبعة العلمية،

61- **الخَطِيبُ البَغْدَادِيُّ**، أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي (1422هـ 2001م). **تاريخ بغداد مدينة السلام** (ط 1). بشار عواد معروف (تحقيق). بيروت: دار الغرب الإسلامي،

62- **الدَّارَقُطْنِيُّ**، علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود. (1424هـ 2004م). **سنن الدارقطني** (ط1). شعيب الارنؤوط و آخرون (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة،

63- **الدَّارِمِيُّ**، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام بن عبد الصمد السمرقندي (1421هـ 2000م). **سنن الدّارِمِى** (ط 1). حسين سليم أسد الدّارانى (تحقيق). الرياض: درا الْمُغنِى للنشر و التوزيع،

64- **الدَّارِمِيُّ**، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام بن عبد الصمد السمرقندي (د ت). **سنن الدّارِمِى** (د ط). فواز أحمد زمرلى و خالد السبع العلمي (تحقيق). كراتشي: قديمي كتب خانة،

65- **الذَّهَبِيُّ**، أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قيماز (1422هـ 2001م). **الْمُهَذَّبُ فِي اخْتِصَارِ السُنَنُ الكَبِيرِ لِلبَيْهَقِيُّ**، (ط 1). جمع من العلماء، بإشراف أبي تميم ياسر بن إبراهيم (تحقيق). الرياض: دار الوطن للنشر، المملكة العربية السعودية،

66- **الذَّهَبِيُّ**، أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قيماز (1430هـ 2009م). **ميزان الاعتدال في نقد الرجال** (ط 1). محمد رضوان عرقسوسي وآخرون (تحقيق). دمشق: دار الرسالة العالمية،

67- **السُّبْكِيُّ**، محمود محمد خطاب.(1411هـ 1991م). **الدين الخالص أو إرشاد الخلق إلى دين الحق** (ط 5). أمين محمود خطاب (تحقيق). القاهرة: المكتبة المحمودية السبكية،

68- **السَّيِّدُ سَابِق،** محمد التهامي (1418هـ 1998م). **فقه السنة،** (ط1). القاهرة: دارالفتح للإعلام العربى،

69- **السَّيِّدُ سَابِق،** محمد التهامي (1425هـ 2004م). **فقه السنة،** (ط1). القاهرة: دارالفتح للإعلام العربى، (طبعة جيدة)

70- **الشَّافِعِيُّ**، محمد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب المطلبى (1416هـ 1996م). **مُسْنَدُ الإِمَامُ الشَّافِعِيُّ بِتَرْتِيبِ السِّندِي**، (ط 1). مجدي بن محمد بن عرفات (جمع و تحقيق). القاهرة: مكتبة ابن تيمية،

71- **الشَّافِعِيُّ**، محمد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب المطلبى (1406هـ 1986م). **السنن المأثورة للإمام الشافعي** (ط 1). عبد المعطى أمين قلعجى (تحقيق). بيروت: دار المعرفة،

72- **الشَّافِعِيُّ**، محمد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب المطلبى (1422هـ 2001م). **الأم** (ط 1). رفعت فوزى عبد المطلب (تحقيق). المنصورة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع،

73- **الشَنقِيطِيُّ**، محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر الجكني (1440هـ 1980م). **أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن**، (ط 2). دار عالم الفوائد،

74- **الطبراني**، سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي (1407هـ 1987م). **كتاب الدعاء** (ط 1). محمد سعيد بن محمد حسن البخارى (تحقيق). بيروت: دار البشائر الإسلامية للطباعة و النشر،

75- **الطَّبَرَانِيُّ**، سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي، (1415هـ 1995م). **المعجم الأوسط** (د ط). طارق بن عوض الله بن محمد و عبد المحسن بن إبراهيم الحسيني (تحقيق). القاهرة: دار الحرمين للطباعة و النشر و التوزيع،

76- **الطَّبَرَانِيُّ**، سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي، (د ت). **الْمُعْجَمِ الْكَبِيرِ** (د ط). حمدى عبد المجيد السلفِى (تحقيق). القاهرة: مكتبة ابن تيميه،

77- **الطَّبَرِيُّ**، محمد بن جرير بن يزيد. (1416هـ 1995م). **تهذيب الآثار وتفصيل الثابت عن رسول الله من الأخبار** (ط 1). محمود محمد شاكر، وَ على رضا بن عبد الله (تحقيق). القاهرة: مطبعة المدني و دمشق: دار المأمون للتراث،

78- **الطَّحَاوِيُّ**، أحمد بن محمد بن سلَامة بن سلَمة بن عبد الملك الأزدي (1414هـ 1994م). **شرح معانِي الآثار** (ط 1). محمد زَهرى النجَّار و محمد سيد جاد الحق (تحقيق). بيروت: عالَم الكتب،

79- **الطَّحَاوِيُّ**، أحمد بن محمد بن سلَامة بن سلَمة بن عبد الملك الأزدي (1415هـ 1994م). **شرح مشكل الآثار** (ط 1). شعيب الأرنؤوط (تحقِيْق). بَيْروت: مؤسسة الرسالة،

80- **عَبْدُ الرَّزَّاقُ الصَّنْعَانِيُّ**، أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الحميري اليماني الصنعاني (1403ه 1983م). **الْمُصَنَّفُ لِعَبْدِ الرَّزَّاق** (ط 2). حبيب الرحمن الأعظمي (تحقيق). بيروت: المكتب الإسلامي،

81- **عَبْدُ بْنُ حُمَيد**، أبو محمد، عبد بن حميد بن نصر، الكسي (1408ه 1988م). **الْمنتخب من مسند عبد بن حُميد** (ط 1). صبحى البدرى السامرائى و محمود محمد خليل الصعيدى (تحقيق). بيروت: عالم الكتب،

82-- **العَظِيمُ آبَادِي**، محمد أشرف بن أمير (1388ه 1968م). **عون المعبود شرح سنن أبي داود** (ط 2). عبدالرحمن محمد عثمان (تحقيق). المدينة المنورة: المكتبة السلفية،

83- **العُقَيلِيُّ**، أبو جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد المكي (1404ه 1984م). **الضعفاء الكبير** (ط 1). عبد المعطي أمين قلعجي عبد المعطي أمين قلعجي (تحقيق). بيروت: دار المكتبة العلمية،

84- **العَيْنِيُّ**، بدر الدين أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى (1421ه 2001م). **عمدة القاري شرح صحيح البخاري** (ط 1). عبد الله محمود محمد عمر (ضبطه و صححه). بيروت: دار الكتب العلمية،

85- **الغزّالي**، أبو حامد محمد بن محمد بن محمد بن أحمد الطوسي النيسابوري (1432ه 2011م). **إحياء علوم الدين** (ط 1). (تحقيق) مجموعة من العلماء، بيروت: دار المنهاج للنشر والتوزيع،

86- **القِنَّوجِي**، محمد صديق بن حسن بن علي بن لطف الله البخاري الحسيني (د ت). **فتح العلاَّم لشرح بلوغ الْمرام** (د ط). بيروت: دار صادر،

87- **قَوَامُ السُنَّةِ**، إسماعيل بن محمد بن الفضل بن علي القرشي الطليحي التيمي الأصبهاني (1414ه 1994م) **الترغيب والترهيب** (ط 1). أيمن بن صالح بن شعبان (تحقيق). الناشر، القاهرة: دار الحديث طبع نشر توزيع،

88- **الكَوْسَجُ**، إسحاق بن منصور بن بهرام المروزي (1425ه 2004م). **مسائل الإمام أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه** (ط 1). مجموعة من العلماء (تحقيق). المدينة المنورة: عمادة البحث العلمي، الجامعة الإسلامية،

89- **مَالِكُ بْنُ أَنَس** بن مالك بن أبي عامر الأصبحي الحميري المدني (1425هـ 2004م). **مؤطأ الإمام مالك** (ط 1). محمد مطصفى الأعظمى (تحقيق). مؤسسة زايد بن سلطان للأعمال الخيرية و الإنسانية، أبوظبي: دولة الإمارات العربية المتحدة،

90- **مُحِبُّ الدِّينُ الطَّبَرِيُّ**، أحمد بن عبد الله بن محمد بن أبى بكر بن محمد بن إبراهيم (1367هـ 1948م). **القرى لقاصد أم القرى** (ط 1). مصطفى السقا (تحقيق). مصر: مطبعة مصطفى البابِى الْحلبِى،

91- **مُحِبُّ الدِّينُ الطَّبَرِيُّ**، أحمد بن عبد الله بن محمد بن أبى بكر بن محمد بن إبراهيم (2004م 1424هـ). **غاية الإحكام فى أحاديث الأحكام**، (ط 1). حمزة أحمد الزين (تحقيق). بيروت: دار الكتب العلمية،

92- **الْمَرْوَزِيُّ**، محمد بن نصر بن حجاج، أبو عبد الله (1408هـ 1988م). **مختصر قيام الليل، و قيام رمضان** (ط 1). أحمد بن على الْمقريزى (إختصرها) فيصل آباد: حديث أكادمى،

93- **الْمِزِّيُّ**، يوسف بن الزكي عبد الرحمن بن يوسف بن علي بن عبد الملك بن علي بن أبي الزهر القضاعي (1403هـ 1983م). **تهذيب الكمال فى أسماء الرجال** (د 2). (تحقيق) بشار عواد معروف (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة،

94- **مُسْلِمُ** بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري. (1412هـ 1991م). **المسند الصحيح المختصر لمسلم** (ط1). محمد فؤاد عبد الباقي (تحقيق). عيسى البابى الحلبى وشركاه: دار إحياء الكتب العربية، بيروت: دار الكتب العلمية،

95- **الْمُنْذِرِيُّ**، زكي الدين أبو محمد عبد العظيم بن عبد القوي بن عبد الله (1424هـ). **الترغيب والترهيب من الحديث الشريف** (ط 1). محمد ناصرالدين الألباني (تحقيق) الرياض: مكتبة المعارف للنشر والتوزيع،

96- **النَّسَائِيُّ**، أحمد بن شعيب بن علي بن سنان (1421هـ 2001م) **السُّنَنُ الْكُبْرَى لِلنَّسَائِيُّ** (ط 1). حسن عبد المنعم شلبي (تحقيق). بيروت: مؤسسة الرسالة،

97- **النَّسَائِيُّ**، أحمد بن شعيب بن علي بن سنان. (1414هـ 1994م). **المجتبى من السنن** (ط 4). عبد الفتاح أبو غدة (تحقيق). بيروت: دار البشائر الإسلامية للطباعة والنشر والتوزيع،

98- **النَّوَوِيُّ**، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف (دت). **المجموع شرح المهذب مع تكملة السبكي والمطيعي** (دط). (مصورة من المنيرية). بيروت: دار الفكر،

99- **الهَيْثَمِيُّ**، أبو الحسن نور الدين علي بن أبي بكر بن سليمان (1399هـ 1979م). **كشف الأستار عن زوائد البزار** (ط 1). حبيب الرحمن الأعظمى (تحقيق). بيروت: موسسة الرسالة.

100- **الوَادَعِيُّ**، مقبل بن هادي بن مقبل بن قائدة الهمداني (1421هـ 2000م). **أحاديث معلة ظاهرها الصحة**، (ط 2). اليمن، صنعاء: دار الآثار للنشر والتوزيع،

* * * * *

ފިހުރިސްތު

އަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ ބަރަކަތްފުޅު: 1
ދުނިޔޭގެ އެހެންތަނެއްގައި އިތުރު ބަރަކަތްފުޅެއް ވޭހެއްޔެވެ؟ 10
މަދީނާގެ ބަރަކަތްފުޅުގެ މައްޗަށް މައްކާގެ ބަރަކަތްފުޅަށް ލިބިގެންވާމާތްކަން: 11
އިޙްރާމުގައި މައްކާއަށް ވަނުން: 13

މައްކާއި ކައުބަތުﷲ ގެފުޅަށް ވަންނަ މީހާއަށް މުސްތަޙައްބު ކަންތައްތައް: 15
1- ހިނައިގަތުން: 15
2- [illegible] [illegible]: 16
3- ތަޙިއްޔަތުލް [illegible] ޠަވާފުން ފެށުން: 16
4- ކައުބަތުﷲ ގެފުޅަށް ޒިޔާރަތްކުރުން އަވަސްކުރުން: 17
5- ކައުބަތުﷲ ގެފުޅު ފެންނަ ހިނދު އަމަލުކުރާނެގޮތް: 19
6- [illegible]، އަލްޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރިއަށް އައުން: 21
7- ޙަޖަރުލްއަސްވަދުން ކުރިމަތިލައި، ޠަވާފުކުރަން ފެށުން: 21
8- މަސްޖިދުލް ޙަރާމުގައި މިސްކިތު ސުންނަތް [illegible] [illegible]: 22

ޠަވާފުކުރުން: 22
ޠަވާފުކުރާނެ ގޮތް: 22
ޠަވާފުކުރާ މީހާ [illegible] ޤުރްއާން ކިޔުން: 30
ޠަވާފުގެ [illegible]: 31

ޠަވާފުގެ ވައްތަރުތައް: 33
(ހ) ޠަވާފުލް ޤުދޫމި:
(ށ) ޠަވާފުލް އިފާޟާ:
(ނ) ޠަވާފުލް ވަދާޢި:
(ރ) ޠަވާފުއް ތަޠައްވުޢި: (ސުންނަތް ޠަވާފު)

ޠަވާފުގެ ޝަރުޠުތައް: 34
1- ބޮޑުހަދަޘާއި، ކުޑަހަދަޘުން ޠާހިރުވެގެންވުމާއި-
ހަށިގަނޑާއި ފޭރާން ނަޖިހުން ޠާހިރުވެގެންވުން: 34
2- ޢައުރަ ނިވައިކުރުން: 38
3- ޠަވާފުގެ ހަތް ބުރު ފުރިހަމަކުރުން: 38
4- ޙަޖަރުލް އަސްވަދުން ޠަވާފުކުރަން ފެށުމާއި،
ޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ނިންމުން: 39
5- ޠަވާފުކުރާ މީހާގެ ވާތްފަރާތުގައި ކަޢުބަތުﷲ ގެ [illegible]-
ހުންނާނެހެން ޠަވާފު ކުރުން: 39
6- ކަޢުބަތުﷲ ގެ [illegible] ބޭރުން ޠަވާފުކުރުން: 40
7- ޠަވާފު ކުރުމުގައި މުވާލާތުކުރުން: 40

ޠަވާފުގެ ސުންނަތްތައް: 45
1- ޙަޖަރުލް އަސްވަދަށް ކުރިމަތިލުން: 45
ޙަޖަރުލް އަސްވަދުގެ ކައިރީގައި [illegible]: 54
2- އިޟްޠިބާޢު ކުރުން: 56
3- ރަމަލު ކުރުން: 57
ރަމަލުކުރުމުގެ ޙިކުމަތް: 59

4- ތަމާނިއްތަ ކުރުމުގައި އިސްތިޢުމާލުކުރުން: 62
5- ޖަވާބުގެ ގޮތުން ދީ ރައްދުއަމުކުރުން: 66
މައްސަލަ ބަޔަކުފުރުގައި ނަމޫނާކޮށް މިހުނުގެ ކުރިކަނޑުން 70
އަންހެނުންނާއި ފިރިހެނުން އުޅުގައި ޖަވާބުދުކުރުން: 72
ސަވާރުވެރިން އިނދެ ޖަވާބުދުކުރުން: 74
ޖަވާބުދާރީ މިސްރަކުންނާއެކު ދެޖާމަބަލިފަދަ ބައްދެއްހުރި މީހަކު ޖަވާބުދުކުރުން: 75
ޢަމަލުތަކުން ބައިން މުސްލިމުންބަހައްޓާލެވުން: 76
ޢަމަލު ފެންބައިމުގެ އަދަބުތައް: 79
ޢަމަލު ވަގުތާއާމުދު ބަލައިލުން: 86
މުޅިދުނިޔެމުގައި ދުއާކުރުން މުސްލިމުންބަހައްޓާލެވުމެވެ: 89
ކަލޭބަޔަ ﷲ ގެފުޅާއި ބިޔަދު އިސްލާމީދަން ވަކިން: 89
ބަފާއި މަކުމާއްދަމެދު ސުވާލުކުރުން: 93
ބަފާއި މަކުމާއްދަމެދު ސުވާލުކުރުން ޝަރުޢީކުރުމުވެން: 93
ސުވާލުކުރުމުގެ ބާވަތް: 96
(ހ) ފުރަތަމަ ބައިގު: 97
(ށ) ދެވަނަ ބައިގު: 102
(ނ) ތިންވަނަ ބައިގު: 103

ސުވާލު ބަލައިގަ ވޮދުގެ ޝަރުޢީބަސް: 105
ފުރަތަމައީ: ޖަވާބުގެ ގޮތުން ސުވާލުކުރުން:
ދެވަނައީ: ހަމަ ބުނު ފުރިހަމަކުރުން:
ތިންވަނައީ: ބަލާއިން ސުވާލުކުރަން ފުރުމާއި، މަޢުލޫމާތު ނިންމުން:
ހަތަރުވަނައީ: މަސްއަލައި، ސުވާލުކުރުން:
ބަލާ ފަރުބަދައިގެ މައްޗަށް އުރުން: 106

ސަވުދު ކުރުމުގައި މުވާޒަނާކުރުން: 106
ސަވުދުކުރުމަށްޓަކައި ބަރާބަރަށްގޮތަށް ގައިޑުކުރުން: 108
ސަވާރުވެގެން ނުވަތަ ހިނގާފައި ސަވުދު ކުރުން: 110
އެޑިޓަރީގެ ދެމެހެއްޓުމުގައި ސަވުދު ކުރުން: 113
ބަޔާއި މަރުވާ ފަރުބަދަރުގެ މަރުކަޒު އުރުމާއި-
ޗެބަލަރަން ކުރިމަތިލައިގެންނުވާ ދިޔާކުރުން މުސްތަޤްބަލުގެ ގެންދިއުން: 117
ބަޔާއި މަރުވާއާ ދެމެދުގައި ދިޔާކުރުން: 121
މިނާރަން ދިރުން: 124
ތަރުތީބުގެ ދުވަހުގެ ކުރިން މިނާރަން ދިރުން ހުއްދަވުން: 127

އަރަބާގަން ދިރުން: 128
އަރަބާގުގައި ތިބުން: 129
އަރަބާގު ދުވަހުގެ މަތިވެރިކަން: 129
އަރަބާގުގައި ތިބުމުގެ ޒުކާމް: 135
އަރަބާގުގައި ތިބުމުގެ ވަގުތު: 136
އަރަބާގުގައި ހުރުމުގެ މަޤާމު ބަޔާން: 137
ޖަބަލުއްރަޙްމާގެ ކައިރިގައި ހުރުން މުސްތަޤްބަލުގެ ގެންދިއުން: 138
އަރަބާގުގައި ހުރުމަށްބަކައި ހިނައިގަތުން: 139
އަރަބާގުގައި ތިބުމާއި ދުޢާކުރުމުގެ އަދަބުތައް: 140
އަރަބާގުގައި ތިބުމަކީ އިބާދާތީ ސުންނަތެއްކަމަ: 149
އަރަބާގު ގައިތިބި ޙަރަކާތުގެ ނަފްއުވާ: 149
ވަންދުރުނަމާދު އަސްރުނަމާދު ޖަމްޢުކުރުން: 150
އަރަބާގުން އެނބުރި އައުން: 153

މުޒުދަލިފާގައި މަޣުރިބު ނަމާދާއި، ޢިޝާ ނަމާދު ޖަމްޢުކުރުން: 156
މުޒުދަލިފާގައި ރޭކުރުމާއި އެ ތާނގައި ތިބުން: 157
މުޒުދަލިފާގައި މަޑުކުރާނެތަން: 161

ނަހުރުގެ ދުވަހުގެ ޢަމަލުތައް: 165
ފުރަތަމަ ތަޙައްލުލާއި، ދެވަނަ ތަޙައްލުލުވުން: 167

ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުން: 167
ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުން ޝަރުޢުކުރެއްވި ސަބަބު: 167
ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުމުގެ ޙިކުމަތް: 170
ޖަމްރާއަށް ހިލައުކުމުގެ ޙުކުމް: 172
އުކާނީ ކިހާ ބޮޑުމިނެއްގެ އަދި ކޮންބާވަތެއްގެ ހިލައެއް ހެއްޔެވެ؟ 174
ޖަމްރާއަށްއުކާނެ ހިލަހޮވާނީ ކޮންތާކުން: 177
ޖަމްރާއަށް އުކާނެ ހިލައިގެ އަދަދު: 180
ހިލައުކުމުގެ ދުވަސްތައް: 182
ނަހުރުގެ ދުވަހު ހިލައުކުން: 183
އިރުއޮއްސުމާ ހަމައަށް ހިލަ އުކުން ލަސްކުރުން ހުއްދަވާނެތޯ؟ 185
ޙައްޖު މަހުގެ ދިހަ ވަނަ ވިލޭރޭގެ ގެންދަމުގެ ފަހުން ބަލި މީހުންނާއި-
އުޒުރުވެރިން ހިލަ އުކުން ހުއްދަވެގެންވުން: 188
ޖަމްރާގެމަތިން ހިލައުކުން: 195
އައްތަޝްރީޤުގެ ތިން ދުވަހު ހިލަ އުކުން: 196
އައްތަޝްރީޤުގެ ދުވަސްތަކުގައި ހިލަ އުކުމަށްފަހު-
ދުޢާކުރަން ހުރުން: 199
ޖަމްރާއަށް ހިލަ އުކުމުގެ ތަރުތީބު: 201

ކޮންމެ ހިލަ ކޮޅެއް އެއްލުމުގައި ތަކުބީރު ކިޔުމާއި،
ދުޢާ ކުރުމާއި، ބޮޑުވާ އިނގިއްލާއި ޝަހާދަތް އިނގިލިން-
ހިފައި އެއްލުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން: 202
އެހެންމީހެއްގެ ބަދަލުގައި ހިލަ އުކުން: 206
މިނާގައި ރޭކުރުން: 207
މިނާއިން އަނބުރާދާނީ ކޮންއިރަކު ހެއްޔެވެ؟ 210

ހަދުޔު: 210
ހަދުޔަކީ ކޮބާ؟ 210
ހަދުޔުގެ މޮޅުއިތުރު ބާވަތް: 213
ހަދުޔުގެގޮތުގައި ފުދިގެންވާ އެންމެ ކުޑަ މިންވަރު: 213
ޖަމަލެއް ކަތިލުން ވާޖިބުވާނީ ކޮން ޙާލަތެއްގައިހެއްޔެވެ؟ 214
ހަދުޔުގެ ވައްތަރުތައް: 216
ވާޖިބު ހަދުޔުގެ ބައިތައް: 216
ހަދުޔުގެ ޝަރުޠުތައް: 217
ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި އެންމެ ރަނގަޅު ޖަނަވާރު އިޚްތިޔާރުކުރުން: 218
ހަދުޔުގެ ޖަނަވާރު އިޝްތިރާކުކުރުމާއި ތަޤްލީދުކުރުން: 219
ހަދުޔުގެ ޖަނަވާރު އިޝްތިރާކުކުރުމާއި ތަޤްލީދުކުރުމުގެ ޙިކުމަތް: 220
ހަދުޔުގެ ޖަނަވާރަށް ސަވާރުވުން: 221
ހަދުޔު ކަތިލުމުގެ ވަގުތު: 223
ހަދުޔުކަތިލުމުގެ ތަން: 224
ޖަމަލު ނަޙުރު ކުރުމާއި، އެހެނިހެން ޖަނަވާރު
ކަތިލުން މުސްތަޙައްބުވުން: 226

ކަތިލައިދޭ މީހާއަށް އުޖޫރައިގެ ގޮތުގައި-
ކަތިލެވުން އެތީގެ މަސް ނުދިނުން: 231
ހަދުޔުގެ ގޮތުގައި ކަތިލާ އެއްޗެއްގެ މަސްކެއުން: 233
ކެއުން ހުއްދަވާ މިންވަރު: 235

ބޯ ބޫފުން ނުވަތަ ކުރިކޮށް ބޯ ކޮށައިލުން: 235
ބޯ ބޫފުން ނުވަތަ ކުރުކޮށް ކޮށުމުގެ ވަގުތު: 238
ބޯ ބޫފުން ނުވަތަ ކުރުކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވާގޮތް: 240
އިސްތަށިނެތިފައިވާ މީހާގެ ބޮލުގައިވެސް ކުރަފަތް ހިނގައިލުން: 243
ނިޔަފަތިކެނޑުމާއި މަތިމަސް ކުރުކުރުން: 244
އަންހެނުން ބޯބޫފުން ނަހީވެގެންވުމާއި ބޯ ކޮށުމަށް އަމުރުވެގެންވުން: 245
އަންހެނާގެ އިސްތަށިގަނޑުން ކޮށައިލާން މިންވަރު: 246

އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުން: 247
އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ވަގުތު: 248
އަންހެނުން އިފާޟާގެ ޠަވާފުކުރުން އަވަސްކުރުން: 249
ޙައިޟުވުން މަނާ ކުރާފަދަ ބޭހެއްގެ ބޭނުންކުރުން: 250
ވާދީ އަލްމުޙައްޞަބުގައި މަޑުކުރުން: 252

ޢުމްރާވުން: 256
ތަކުރާރުކޮށް ޢުމްރާވުން: 259
ޙައްޖުގެ މައްސަރުތަކުގައި ޙައްޖުގެ ކުރިން ޢުމްރާވުން: 260
ރަސޫލު ﷲ ﷺ ވެވަޑައިގެން ޢުމްރާގެ ޢަދަދު: 263
ޢުމްރާވުމުގެ ޙުކުމް: 264

ޢުމްރާވުމުގެ ވަގުތު: 266
ޢުމްރާގެ މީޤާތު: 268

ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުން: 269
ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ޙުކުމް: 272
ވަދާޢުގެ ޠަވާފުކުރުމުގެ ވަގުތު: 274

ޙައްޖުގެ އަރުކަން އަދާކުރާނެގޮތް: 277
ތިމާގެ ވަޠަނަށް އެނބުރި ދިއުން އަވަސްކުރުން މުސްތަޙައްބު ވެގެންވުން: 285

އިޙްރާމުވުން: 288
އިޙްރާމުވެއްޖެ މީހާ އެއްޗެއް ކަތިލުން: 290
އިޙްރާމުވެގެން އެއްޗެއް ކަތިލާނެތަން: 291
ފަރުޟު ޙައްޖުގައި އިޙްރާމުވުމުންގެނުވީ ޤަޟާކުރުމެއް ނުވެއެވެ: 292
ދިމާވާ ޢުޛުރަކާހުރެ ޙަލާލުވުން ހުއްދަކުރުމަށް-
ޝަރުޠުކުރުން ހުއްދައެވެ: 295
ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅުގެ ހުރަކޮޅު: 296
ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅުގައި ހުވަނދުލުން: 300
ޙަރަމްފުޅުގައި ދީނާޚިލާފު ކަންކަން އުފެއްދުމީ ނަހީކުރައްވާފައިވާ ކަމެކެވެ: 301
ކަޢުބަތުﷲ ގެފުޅަށް ބަޔަކު އަރައިގަންނާނެއެވެ: 307
ދަތުރުކުރައިގެން ދިއުން ހުއްދަވެގެންވަނީ ތިން މިސްކިތަކަށެވެ: 308
އަލްމަސްޖިދުއްނަބަވީއަށް ވަންނާއި، ޒިޔާރަތްކުރުމުގެ އަދަބުތައް: 313
އައްރައުޟާގައި ގިނަގިނައިން އަޅުކަންކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން: 319
ޤުބާ މިސްކިތަށްދިއުމާއި، އެ ތާނގައި ނަމާދުކުރުން މުސްތަޙައްބުވެގެންވުން: 321

ޢަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގެ މާތްކަން: 322
ޢަލްމަދީނަތުލް މުނައްވަރާގައި މަރުގެންނެވުމުގެ މަތިވެރިކަން: 327

ނިންމުން. 331
އައްސައްޔިދު ސާބިޤު މަޢުލޫމާތު ނަންގަވާފައިވާ ފޮތްފޮތާއި،
ތަރުޖަމާކުރުމުގައި އިތުރަށް ބަލަމުންދާ ފޮތްފޮތް: 333
ފިހްރިސްތު: 348

* * * * *